

Генеральна прокуратура України
Національна академія прокуратури України
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України
Союз юристів України

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Матеріали VII Всеукраїнської
науково-практичної конференції

19 жовтня 2016 року

м. Київ
2016

УДК 343.85+343.9

ББК 67.99

П 78

Організаційний комітет:

Толочко О.М. (голова); Севрук Ю.Г., Лісова Н.В. (заступники голови); Неділько В.Г., Загиней З.А., Гладун О.З., Барандич С.П., Біднова О.О., Деркач О.В., Микитенко В.В., Першин В.Г., Рудь Н.Г.

Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2016. – 634 с.

ISBN 978-617-7220-83-0

У збірнику матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Протидія злочинності: теорія та практика», співорганізаторами якої виступили Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, Союз юристів України, вміщено тези наукових повідомлень і виступів її учасників.

Захід, що відбувся 19 жовтня 2016 року в Національній академії прокуратури України, було організовано з метою об'єднання зусиль науковців і практичних працівників у розв'язанні проблем протидії злочинності, а також вироблення рекомендацій щодо удосконалення кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства.

УДК 343.85+343.9

ББК 67.99

Тези наукових повідомлень і виступів друкуються в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр, прізвищ тощо несуть автори.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

першого заступника Генерального прокурора України СТОРОЖУКА Дмитра Анатолійовича.....	19
--	----

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

виконувача обов'язків ректора Національної академії прокуратури України ТОЛОЧКА Олександра Миколайовича.....	20
---	----

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України БОРИСОВА Вячеслава Івановича.....	21
--	----

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

заступника голови Союзу юристів України ГУЗИРЯ Володимира Павловича	22
--	----

ВИСТУПИ

БАНДУРКА Олександр Маркович

Кримінологічні фактори впливу на стан злочинності в Україні	25
---	----

КРАВЧЕНКО Станіслав Іванович

Протидія незаконному притягненню до кримінальної відповідальності: теорія і практика.....	29
--	----

ШАКУН Василь Іванович

Релігійний екстремізм через призму кримінології.....	34
--	----

КУДІНОВ Сергій Сергійович

Програма Служби безпеки України «На тебе чекають вдома» як комплекс заходів, спрямованих на попередження та припинення злочинів	39
---	----

ДРОЗДОВ Олександр Михайлович

Актуальні проблеми реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні	42
--	----

НАВРОЦЬКИЙ Вячеслав Олександрович

Кримінально-правові аспекти презумпції невинуватості	47
--	----

ГУЗИР Володимир Павлович

Загальна характеристика стану протидії злочинності.....51

ЯРМИШ Олександр Назарович

Сучасна українська кримінологія як наука особливого періоду 54

ДЕНИСОВА Тетяна Андріївна

Сучасні українські уявлення про кримінологічну науку57

ЩЕПОТКІНА Валентина Володимирівна

Окремі проблемні питання здійснення кримінального провадження на підставі угод61

СВІРЕЦЬ Вячеслав Володимирович

Позитивний приклад проведення раптових перевірок під час здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах 65

ДУДОРОВ Олександр Олексійович

Про наукове забезпечення кримінально-правової протидії податковій злочинності 68

КОНСТАНТИНОВ Віталій Петрович

Проблеми законодавчого врегулювання захисту прав в'язнів на охорону здоров'я та шляхи їх вирішення76

БАГІРОВ Сергій Рамізович

Теорії солідарної та індивідуальної відповідальності як альтернативні парадигми розв'язання проблеми необережного співзаподіяння 80

ТЕЗИ**АВДЄЄВА Галина Костянтинівна**

Проблеми використання спеціальних знань у змагальному кримінальному судочинстві України 83

АНТИПОВ Владислав Володимирович

Захист права власності: кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти..... 88

БАБАНЛИ Расім Шагінович

Роль покарання у протидії злочинності: сучасний стан.....91

БАГАНЕЦЬ Олексій Васильович

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як засіб отримання доказів стороною обвинувачення під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою..... 93

БАНАХ Сергій Володимирович

Застосування рішень Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві 96

БАНТИШЕВ Олександр Федорович**ТИТУЛА Дмитро Вікторович**

Щодо розумних строків у кримінальному процесуальному законодавстві..... 101

БАРАБАШ Тетяна Миколаївна

Законотворчі ініціативи кримінального процесуального забезпечення протидії злочинності в Україні..... 103

БРАНДИЧ Владислав Ігорович

Захист прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми 107

БАТАН Юрій Дмитрович

До питання про превентивну термінологію: кримінологічний і загальнотеоретичний підходи 110

БАУЛІН Олег В'ячеславович

Актуальні питання визначення предмета доказування під час досудового розслідування терористичного акту..... 113

БЕРЕЗА Надія Вікторівна

Протидія злочинності: кримінально-правові та кримінологічні аспекти..... 116

БІГУНЕЦЬ Ірина Миколаївна

Деякі проблемні питання правового статусу потерпілого в кримінальному провадженні 119

БОГАТИРЬОВ Андрій Іванович

Віктимологічний аспект запобігання злочинам у місцях позбавлення волі..... 123

БОГАТИРЬОВ Іван Григорович

Проблема злочинності в Україні та її соціальні наслідки 125

БОНДАР Володимир Сергійович

Криміналістична діяльність: визначення поняття..... 127

БОРЕЦЬ Тетяна Олександрівна

Фактори, що впливають на формування криміногенної ситуації.....133

БОРТУН Микола ІвановичОсобливості впливу діяльності прокурора
у кримінальному провадженні
на загальний рівень злочинності..... 136**БОЯРОВ Віктор Іванович**Щодо протидії кримінально караним
проявам екстремізму139**БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович**Концептуальні засади здійснення державної політики
у сфері боротьби з організованою злочинністю.....143**БУЗУН Ольга Олегівна**Історичний аспект смертної кари
та проблемні питання сьогодення 147**ВАСИЛЮК Ігор Миколайович**Щодо суті та змісту діяльності прокуратури
по запобіганню злочинам 149**ВЕЛИКОДНИЙ Дмитро Вадимович**Діяльність прокурора щодо апеляційного оскарження вироку,
ухваленого за результатами розгляду кримінального
провадження в спрощеному порядку 151**ВІТИК Ігор Романович****ВІТИК Юлія Ігорівна**До питання вирішення ситуації з незаконною вирубкою
лісів в Україні..... 154**ВОЗНЮК Андрій Андрійович**Актуальні проблеми кримінально-правової
природи терористичної групи 160**ВОЛОШИНА Владлена Костянтинівна**

Забезпечення права на захист у кримінальному провадженні..... 166

ГАЛУНЬКО Віра Миколаївна

Дотримання прав людини у розслідуванні злочинів 170

ГЕСЕЛЕВ Олексій ВалерійовичОсобливості та проблемні питання спеціального досудового
розслідування у звичайних та особливих умовах 174**ГЛОВЬОК Ірина Василівна**Стаття 206 КПК України та розслідування жорстокого поводження
(у контексті ст. 3 Конвенції про захист прав людини
і основоположних свобод) 181**ГОЛОВКІН Олександр Васильович****БОГАТИРЬОВА Ольга Іванівна**Окремі питання координації прокурором діяльності правоохоронних
органів у сфері протидії злочинності 187**ГОДУЄВА Ксенія Ігорівна**

До питання вимагання неправомірної вигоди 192

ГОРОХ Олексій ПетровичЩодо звільнення від покарання осіб,
які виявили бажання проходити військову службу
за контрактом в особливий період 195**ГОШОВСЬКА Юлія Володимирівна**Проблеми захисту інтересів неповнолітніх
у кримінальному провадженні 199**ГРИНЮК Володимир Олексійович**Реалізація функції обвинувачення на стадії підготовчого провадження
при розгляді клопотання прокурора про звільнення
від кримінальної відповідальності 203**ГУЦАЛЮК Михайло Васильович**Окремі проблеми соціального захисту співробітників
правоохоронних органів 205**ДЖУЖА Олександр Миколайович**

Кримінологіко-віктимологічна парадигма запобігання злочинам 208

ДОВГАЛЬ Максим ВікторовичПрацівник правоохоронного органу як потерпілий
від насильницьких злочинів проти осіб, які є носіями авторитету
органів державної влади 211

ДУДАРЕЦЬ Руслан Миколайович

Аналіз понять «воєнізовані формування» та «збройні формування»
за законодавством України 215

ДЬОМІН Юрій Михайлович

Прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю..... 219

ЄНІ Олена Василівна

Вирок на підставі угоди та особливості його оскарження 226

ЄРМАК Олексій Вікторович

До питання про кримінальну відповідальність юридичних
осіб згідно з Кримінальним кодексом України 231

ЄРЬОМЕНКО Інна Василівна

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження
як умова для належного досудового розслідування та здійснення
правосуддя у кримінальному провадженні 234

ЖАРОВСЬКА Галина Петрівна

Транснаціональна організована злочинність:
стратегічні вектори протидії 240

ЖУПІНА Олександр Сергійович**МАЛА Ольга Романівна**

Проблеми правової регламентації
інституту негласних слідчих (розшукових) дій 246

ЗАВТУР Віктор Андрійович

Деякі питання доказів при застосуванні заходів забезпечення
кримінального провадження слідчим суддею..... 251

ЗАГИНЕЙ Зоя Аполлінаріївна

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності
за державну зраду (ч. 2 ст. 111 КК України):
вади законодавчого формулювання 255

ЗАХАРКО Андрій Володимирович

Щодо регламентації примирення як підстави
для закриття кримінального провадження..... 259

ІЛЬЮЩЕНКОВА Катерина Олегівна

Запобігання злочинам у сфері насильницького донорства
та торгівлі органами і тканинами 261

ІСКЕНДЕРОВ Ельчін Фірдовсі

Забезпечення доказування оперативними підрозділами
під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій:
окремі пробіли правозастосування..... 263

КАЛІНІНА Аліна Владиславівна

Кримінологічні основи кримінально-правової політики
у сфері запобігання злочинності зовнішніх мігрантів..... 265

КАМЕНСЬКИЙ Дмитро Васильович

До питання про визначення ознак суспільної небезпеки
злочинів у сфері ринкової економіки..... 267

КАТЕРИНЧУК Катерина Володимирівна**ХОМЧЕНКО Олена Володимирівна**

Залякування як одна із ознак злочинів..... 273

КЛИМЕНКО Ольга Анатоліївна

Деякі особливості особи злочинця, що вчиняє шахрайства
у сфері туристичних послуг.....276

КНИЖЕНКО Оксана Олександрівна

Протидія терористичній діяльності:
реалії сьогодення..... 278

КОБЕЦЬ Микола Вікторович

Кримінальний вибух: поняття та мотиви його вчинення..... 284

КОВАЛЕНКО Наталія Олександрівна

Кримінологічний аналіз кількісних показників
злочинів проти моральності..... 287

КОВАЛЬОВА Ілона Сергіївна

Фізичність як ознака суб'єкта підкупу працівника підприємства,
установи чи організації..... 290

КОВАЛЬСЬКИЙ Віктор Семенович

Про особливості соціальної детермінації злочинності
у транзитивному суспільстві..... 293

КОЖУХАР Василь Семенович

Удосконалення порядку виконання та відбування покарань 296

КОЗЛЕНКО Анна Андріївна

Недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини 300

КОЗЬЯКОВ Роман Сергійович

Перспективні напрями досліджень проблем розслідування фактів безвісного зникнення особи 306

КОЛЬ Іван Олександрович

Про деякі змістовні елементи діяльності прокуратури у сфері оперативно-розшукового запобігання злочинам..... 309

КОЛЬ Олександр Григорович

Про деякі проблемні питання, пов'язані з участю прокуратури в оперативно-розшуковому запобіганні злочинам312

КОЛЬ Сергій Олександрович

Прокуратура: соціально-правова природа в міжнародному вимірі315

КОМАРНИЦЬКА Оксана Богданівна

Діяльність прокурора щодо забезпечення законності під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою особи318

КОНИК Максим Юрійович

Заходи вдосконалення правового регулювання протидії корупції оперативними підрозділами.....321

КОПОТУН Ігор Миколайович

Попередження надзвичайних подій у кримінально-виконавчих установах..... 323

КОФАНОВ Андрей Витальевич

Актуальність качества експертного заключения и безопасности судебного эксперта в украинском судопроизводстве (публікується російською мовою) 325

КУДІНОВ Вадим Анатолійович

Проблеми нормативно-правового забезпечення функціонування інтегрованих інформаційно-пошукових систем Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції..... 330

КУЗУБОВА Тетяна Олексіївна

Правові наслідки застосування тимчасового доступу до речей і документів стороною захисту333

КУЗНЕЦОВ Віталій Володимирович

Особливості пріоритетних напрямів розвитку кримінально-правової науки України на 2016–2020 роки335

КУЛИК Олександр Георгійович

Соціально-психологічні явища в суспільстві та їх вплив на злочинність: досвід моніторингового дослідження.....339

КУМИЛКО Антон Сергійович

Оперативно-розшукові заходи як засоби оперативного пошуку ознак злочинів у сфері рефінансування банків Національним банком України 346

КУЦ Віталій Миколайович

Проблемні аспекти кримінально-правового забезпечення протидії злочинності 348

ЛАЩУК Єфрем Вікторович

Спеціальна конфіскація в аспекті відповідності норм вітчизняного права міжнародним стандартам щодо конфіскації майна351

ЛЕВИЦЬКА Людмила Василівна

Моніторинг застосування законодавчих актів з питань забезпечення правоохоронної діяльності як засіб протидії злочинності в Україні 358

ЛЕВЧЕНКО Юрій Олександрович

Сучасний стан злочинності в Україні: причинно-наслідковий зв'язок із соціально-економічними чинниками..... 361

ЛЕМЕШКО Олександр Миколайович

Кваліфікаційні помилки при застосуванні законодавства про службові злочини: шляхи виходу 365

ЛЕМІШКО Юлія Юріївна

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів: питання доцільності законодавчого закріплення 368

ЛИСЕНКОВ Матвій Олександрович

Проблеми здійснення спеціального досудового розслідування
в особливих умовах..... 372

ЛИСЕНКОВА Кіра Євгеніївна

Проблемні аспекти відкриття матеріалів
кримінального провадження іншій стороні375

ЛИХОЛАТ Світлана Михайлівна**РЕВАК Ірина Олександрівна**

Наукові підходи до тлумачення сутності
економічних злочинів та їх класифікації.....378

ЛІХОВИЦЬКИЙ Ярослав Олександрович

Запобігання діяльності прокуратури у кримінальному провадженні381

МАЗУРИК Святослав Володимирович

Теоретичні аспекти інформаційного забезпечення
в органах прокуратури..... 383

МАРЧУК Макар Петрович

До питання зниження рівня корупційного тиску
на бізнес в Україні 386

МИРОНЮК Тетяна Василівна

Особливості організації та здійснення правоохоронної
діяльності поліції в зарубіжних країнах.....391

МИТНИК Уляна Миколаївна

Окремі питання протидії насильницькій злочинності
у зарубіжних країнах..... 395

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович

До розуміння формулювання «кримінально-правове забезпечення
охорони професійної діяльності журналіста» 398

МИХАЙЛІЧЕНКО Тетяна Олександрівна

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних
осіб: проблеми до вирішення..... 404

МОСТЕПАНЮК Людмила Олександрівна

Недоліки кримінально-правової охорони
законної професійної діяльності журналістів..... 408

НЕДІЛЬКО Валентин Григорович

Повноваження прокурора в контексті створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.....410

НЕЖУРБІДА Сергій Ігорович

Етіологія терористичного акту414

НЕЛЕДВА Наталія Василівна

Доцільність та пріоритетність інтересів потерпілого як напрями розвитку відновного правосуддя417

НОВОСАД Юрій Олександрович

Про деякі організаційні проблеми діяльності прокуратури щодо запобігання злочинам..... 420

ОКУШКО Андрій Васильович

Способи розкрадання наркотичних засобів та психотропних речовин на об'єктах їх легального обігу 423

ОНИСЬКІВ Андрій Михайлович

Дезертирство зі зброєю в умовах особливого періоду 425

ОРЛЕАН Андрій Михайлович

Європейські стандарти безпеки потерпілих та свідків у кримінальному провадженні: сутність і перспективи імплементації 428

ОРЛИК Дем'ян Петрович

Про підстави затримання уповноваженою службовою особою.....431

ОРЛОВСЬКА Наталя Анатоліївна

Державна прикордонна служба України як суб'єкт запобігання злочинності 434

ПАВЛОВА Наталя Валеріївна**ГРИЦЕНКО Владислав Сергійович**

Щодо деяких способів нецільового використання бюджетних коштів..... 435

ПАВЛОВА Наталя Валеріївна**ЦВЕТКОВА Олександра Олександрівна**

Особливості допиту осіб, що підозрюються у вчиненні серійних убивств 438

ПАЛАМАРЧУК Галина Вікторівна

Актуальні питання вчинення контрабанди
службовою особою 441

ПЕРЕЛИГІНА Раїса Володимирівна

Протидія жіночому сімейному насильству:
компаративістський аналіз 444

ПЕТРОВСЬКА Людмила Олександрівна

Підтримання прокурором публічного обвинувачення
з урахуванням конституційних змін
у кримінальному судочинстві 447

ПЕНЯЗЬКОВА Ольга Олександрівна

Ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель як предмет злочину,
передбаченого у ст. 239-1 Кримінального кодексу України 449

ПОГОРЕЦЬКИЙ Микола Анатолійович

Рапорт оперативного працівника та його
правовий статус у кримінальному провадженні 452

ПОДІЛЬЧАК Ольга Миколаївна

Особистість в соціальних мережах:
кримінологічний аналіз 455

ПОЛІТОВА Анна Сергіївна

Протидія злочинності в Україні: стан та тенденції 460

ПОПОВА Світлана Миколаївна

Судово-економічна експертиза як протидія злочинності
у сфері оподаткування 465

ПОПОВИЧУК Вячеслав Олександрович

Історіографія притягнення до відповідальності за незаконне
використання символіки Червоного Хреста, Червоного
Півмісяця та Червоного Кристала 468

ПРИСЯЖНЮК Іван Іванович

Розголошення як суспільно небезпечне діяння,
що порушує право людини на охорону приватного життя 470

ПУЗИРНИЙ Вячеслав Феодосійович**ГРЕЧАНЮК Сергій Костянтинівич**

Принцип відкритості в діяльності Державної
кримінально-виконавчої служби України 473

ПУЗИРЬОВ Михайло Сергійович

Деякі питання доктрини пенітенціарного права України
в умовах трансформації кримінально-виконавчого
законодавства в пенітенціарне.....476

РАЙНІН Ігор Львович

До окремих питань правового забезпечення протидії
злочинності в Україні 479

РЕМЕГА Вероніка Володимирівна

Зміст діяльності прокуратури як суб'єкта оперативно-розшукового
запобігання злочинам 482

РОГАТИНСЬКА Ніна Зіновіївна

Кримінологічні аспекти протидії злочинності..... 485

САВКОВА Карина Сергіївна

Щодо необхідності запровадження міжнародно-правових
стандартів у кримінальному провадженні 487

САМОДІН Артем Володимирович

Окремі проблеми забезпечення ефективності досудового
розслідування у районі проведення антитерористичної операції491

СЕМЕНЮК Олександр Георгійович

Шляхи вдосконалення порядку допуску та доступу
до державної таємниці з метою підвищення рівня охорони
секретної інформації 494

СЕРГЄЄВА Діана Борисівна

Допустимість доказів у кримінальному процесі:
проблемні питання..... 500

СИДІЙ Ярина Володимирівна

Проблеми застосування приводу як засобу забезпечення
кримінального провадження 503

СИСОЄНКО Григорій Іванович

Тимчасове вилучення та арешт майна..... 506

СПРОТКІНА Марія Вячеславівна

Роль та значення компромісу при вирішенні
кримінально-правового конфлікту511

СКАЗКО Юлія Андріївна

Особа злочинця як структурний елемент кримінологічної
характеристики розбійних нападів
на банківські установи та інкасаторів.....513

СТЕПАНОВА Юлія Петрівна

Щодо відповідності виконання покарання у виді позбавлення
волі на певний строк стосовно раніше судимих осіб
міжнародно-правовим вимогам516

СТРАТОНОВ Василь Миколайович

Деякі проблемні питання подолання протидії
в процесі розслідування злочинів 522

СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович

Кримінальне право у площині сучасної
реформи правоохоронної системи..... 525

ТИТКО Анна Василівна

Моніторинг способу життя суб'єктів декларування
як спосіб запобігання корупційним та пов'язаним
з корупцією правопорушенням531

ТИХИЙ Володимир Павлович

Кримінально-правове забезпечення безпеки людини.....535

ТУРКОТ Микола Семенович

Види та зміст відповідальності за правопорушення
проти військової служби 538

УДАЛОВА Лариса Давидівна

Вдосконалення процесуального порядку початку
досудового розслідування..... 542

ФЕДОТОВА Ганна Валеріївна

Кримінальний проступок у новітній
кримінально-правовій доктрині 545

ФЕДЧЕНКО Володимир Михайлович

Забезпечення права потерпілого
на відшкодування майнової шкоди 548

ФЕДЧЕНКО Володимир Михайлович,**ЗУБЦОВ Артем Вікторович**

Проблемні питання взаємодії слідчих з підрозділами
Національної поліції України551

ФІЛІППОВ Станіслав Олександрович

Особливості реалізації державної політики у сфері боротьби з транскордонною організованою злочинністю 554

ХІМ'ЯК Юрій Богданович

Окремі аспекти врахування практики Європейського суду з прав людини за ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальному провадженні557

ХРИСТИЧ Інна Олександрівна

Підвищення якості обліку кримінальних правопорушень – один із напрямів протидії злочинності..... 562

ЦИКТИЧ Віталій Михайлович

Судовий контроль за дотриманням конституційних прав людини у досудовому розслідуванні: окремі проблемні питання565

ЦІНСЬКИЙ Валентин Іванович

Щодо протидії спробам незаконного ввезення в Україну зброї, боєприпасів, вибухових речовин 568

ЧЕРНЯК Андрій Миколайович

Візуальне спостереження у протидії оперативними підрозділами злочинам, пов'язаним із міжнародним студентським обміном574

ЧЕРНЯК Олександр Максимович

Проблеми подолання протидії розкриттю і досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері управління і економіки, вчинених організованими групами та злочинними організаціями.....576

ЧОРНОУС Юлія Миколаївна

Актуальні питання реалізації міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів581

ЧУМАК Ксенія Олександрівна

Проблеми виклику свідків та потерпілих у кримінальному провадженні 586

ШАПОВАЛ Валерій Дмитрович

Роль прокуратури у забезпеченні процесуальних прав людини і громадянина в Україні..... 588

ШВЕДОВА Олена Вікторівна БУРМІСТРЕНКО Катерина Олександрівна Криміналістична характеристика грабежів та розбоїв	591
ШМАЛЕНЯ Сергій Валер'янович ВАЛЕНТІЙ-ГЕЗУН Вікторія Миколаївна Практика застосування слідчими та прокурорами положень Кримінального процесуального кодексу України щодо ініціювання та здійснення спеціального досудового розслідування.....	593
ШМАЛЕНЯ Сергій Валер'янович ЛЬОН Ігор Леонідович Проблеми нормативного регулювання забезпечення безпеки учасників кримінального провадження	598
ШПАКОВАТА Алла Миколаївна Механізм злочинної поведінки осіб жіночої статі.....	604
ШРАМКО Сабріє Сейтжелієвна Участь громадськості у запобіганні злочинності: критерії ефективності.....	607
ЩЕРБАКОВА Ганна Володимирівна Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього крадія	609
ЯКОВЕНКО Микола Олексійович Визначення нерухомого майна у кримінальному процесі.....	612
ЯРМИШ Наталія Миколаївна Чи дійсно сприяють протидії корупції антикорупційні новели у Кримінальному кодексі України?.....	616
ЯРОШЕНКО Олена Дмитрівна Особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб за законодавством України: теорія та практика	622
ЯЦИНИН Мар'яна Іванівна Міжнародне співробітництво органів прокуратури з протидії злочинності: правові основи	625
РЕКОМЕНДАЦІЇ (ЗАКЛЮЧНИЙ ДОКУМЕНТ)	628

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

першого заступника Генерального прокурора України
СТОРОЖУКА Дмитра Анатолійовича

Шановні учасники та гості конференції!

Дозвольте привітати Вас із початком роботи VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Протидія злочинності: теорія та практика», присвяченої актуальним питанням кримінології та кримінального права, кримінального процесу і криміналістики, а також кримінально-виконавчого права.

Злочинність в Україні залишається одним із найбільш небезпечних соціальних явищ, яке швидко заповнює сфери життєдіяльності, що не мають надійної правової охорони. При всій складності криміногенної ситуації органам правопорядку вдається стабілізувати ситуацію з протидії злочинності та одночасно проводити активне реформування своїх структур. Проте небезпечний рівень злочинності вимагає активного курсу на попередження злочинів. Водночас у державі поки що не сформовано надійної системи протидії злочинності, зокрема недосконалою є її законодавча основа.

Діяльність законодавця у сфері правового забезпечення ефективної протидії злочинності займає центральне місце. Однак її не можна розглядати окремо та відірвано від наукового підґрунтя. На жаль, ми іноді стаємо свідками ухвалення законів, які протирічать усталеним науковим поглядам щодо протидії злочинності, законів, які не відповідають напрацьованому практичному досвіду подолання різних проявів злочинності.

Тому результатами цього надактуального науково-практичного заходу можна очікувати виявлення прогалин або колізій у законодавстві, обґрунтування необхідності певних законодавчих новел, можливо, навіть їх розробку, побудову концепції введення до вже діючих нормативно-правових актів. Усе це насамперед покладається на людей, готових працювати творчо, неординарно, наполегливо, людей, які з радістю діляться власним досвідом та науковими надбаннями, людей, які присвятили своє життя протидії злочинності, – на людей, присутніх у цій залі.

Перед нами сьогодні постало одне з найскладніших завдань – ефективна протидія злочинності в умовах ґрунтового реформування системи управління в державі, в умовах політичної нестабільності та із супроводженням цього збройним конфліктом на сході.

Враховуючи надважливість цього завдання, його вирішення не може бути покладено на якийсь один державний орган або певну громадську інституцію. Ми всі тут зібрались із різних сфер правового життя, тому, користуючись такою нагодою, маємо обговорити всі актуальні виклики та віднайти шляхи їх подолання. Можливо, такі шляхи матимуть вигляд рекомендацій, які потрібно запровадити в практичну діяльність того чи іншого органу правопорядку. Можливо – законотворчих пропозицій, якими мають усуватись криміногенні фактори. При цьому важливо сформулювати цілі, що ставляться перед майбутнім проектом, виробити соціальне та економічне обґрунтування його прийняття. Проекти мають бути розроблені з дотриманням юридичної техніки та основоположних засад кримінології, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та кримінально-виконавчого права. А ось остаточне рішення, чи стати цьому проекту діючою нормою, покладається на законодавчий орган.

Такий науково обґрунтований підхід до формування законодавчих ініціатив зведе до мінімуму помилки та неузгодженості у законодавчому процесі, унеможливить розгляд проектів, які дестабілізують систему протидії злочинності.

Отже, сподіваюсь, що спільними зусиллями ми можемо зробити ще один крок на шляху виявлення найбільш важливих проблем, формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавчого забезпечення протидії злочинності в Україні. Бажаю плідної праці та творчої наснаги!

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
виконувача обов'язків ректора
Національної академії прокуратури України,
кандидата юридичних наук
ТОЛОЧКА Олександр Миколайовича

Шановні учасники конференції!

Для мене велика честь вітати усіх Вас – наших високоповажних гостей, міжнародних партнерів Ради Європи та Європейського Союзу на VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Протидія злочинності: теорія та практика».

Хочу висловити слова вдячності і співorganizаторам нашої конференції: Генеральній прокуратурі України, Науково-дослідному інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України та Союзу юристів України.

Проведення такого заходу вже стало традиційним для нашої Академії.

Якщо звернутися до історії цієї конференції, то слід нагадати, що починаючи з 2009 року така конференція проводилась майже щорічно. Спочатку до кола її учасників входили лише три вищі навчальні заклади: Національна академія Служби безпеки України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка та Національна академія прокуратури України.

Приємно констатувати, що коло учасників конференції збільшувалось рік у рік. Так, у 2014 році була проведена шоста конференція, участь у якій взяли представники близько 20 вищих навчальних закладів та наукових установ.

Сьогодні у цій залі присутні представники законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, а також представники майже 50 вищих навчальних закладів і наукових установ, знані науковці та практики, представники громадських і міжнародних організацій.

Шановні учасники конференції, гострі соціально-економічні та політичні проблеми, які існують у сучасному вітчизняному суспільстві, є об'єктивними чинниками різкого зростання злочинності. На даний час стан злочинності, як організованої, так і загальнокримінальної, створює загрозу національній безпеці України. Це не перебільшення. Про це свідчать кількісні та якісні показники державної статистики. Про це свідчить реальне життя нашого суспільства.

На цьому фоні суттєво зменшується ефективність протидії злочинності. Однією з причин чого є неефективне реформування органів, які протидіють злочинності. Інколи реформування межує з руйнуванням органу правопорядку та його юрисдикції.

Переконаний, що зусилля учасників нашого форуму сприятимуть відшуканню оптимальних шляхів протидії злочинності. У ході творчої дискусії буде обговорено широке коло теоретичних та практичних проблем. Впевнений, що дискусія буде активною та плідною.

Результатом нашої конференції має стати напрацювання науково обґрунтованих пропозицій, адресованих відповідним інституціям, метою яких є підвищення ефективності протидії злочинності у нашій державі, зокрема законодавчому органу, відповідним органам виконавчої та судової влади, органам правопорядку.

Попередньо було створено робочу групу з напрацювання проекту Рекомендацій VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Протидія злочинності: теорія та практика».

Тому звертаюсь до вас із проханням надати до організаційного комітету конференції свої пропозиції.

Щиро бажаю Вам творчого натхнення та успіхів.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, академіка НАПрН України
БОРИСОВА Вячеслава Івановича

Шановні учасники конференції, гості, присутні!

Дозвольте мені від імені вчених Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України та від себе особисто щиро привітати Вас та побажати творчої і плідної праці!

Проведення цього наукового форуму відбувається в складних для нашої країни політичних та соціально-економічних умовах, що супроводжуються значним сплеском злочинності, у зв'язку з чим однією із нагальних потреб є об'єднання зусиль науковців і практичних працівників у розв'язанні проблем протидії злочинності, а також вироблення рекомендацій щодо удосконалення кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства.

Сьогодні рівень злочинності в Україні створює серйозну загрозу подальшому проведеному державницьких реформ та національній безпеці України, створює перепони на обраному нею шляху до євроінтеграції. Виходячи з цих міркувань та відчуваючи потребу в інформуванні громадськості про ті проблеми у сфері протидії злочинності, які на теперішній час набули особливої актуальності, організаційний комітет Всеукраїнської науково-практичної конференції визначився з колом тих питань, які стануть предметом обговорення на науковому форумі. Це насамперед сучасний стан протидії злочинності та проблеми її нормативно-правового забезпечення; розробка та впровадження заходів протидії злочинам в окремих сферах; проблеми захисту інтересів особи, суспільства і держави у кримінальному провадженні; удосконалення порядку виконання та відбування покарань. Безумовно, що в центрі уваги учасників конференції перебуватимуть і проблеми реформування правоохоронних та судових органів України, застосування інноваційних підходів у кримінальному провадженні, опрацювання складнощів, що виникають у правозастосовній практиці тощо.

Маю впевненість, що обмін думками теоретиків та практичних працівників, врахування їх авторитетних суджень у галузі протидії злочинності є однією з умов успішного вирішення кола проблем, які обговорюватимуться на конференції. До того ж поширення й популяризація наукових ідей в цій сфері серед громадськості безперечно сприятимуть зміцненню інтелектуального потенціалу країни, укріпленню позицій нашої держави серед європейського й світового наукового простору.

З урахуванням цього головним завданням конференції має стати спільний пошук дослідченими науковцями і практичними працівниками шляхів подальшого вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії злочинності та практики його застосування, а також розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності боротьби зі злочинністю з урахуванням накопиченого досвіду в цій сфері. Сподіваюся, що робота конференції сприятиме досягненню відчутного покращення у справі протидії злочинності.

Ще раз дозвольте побажати творчого натхнення та плідної праці на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Протидія злочинності: теорія та практика»!

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
заступника голови Союзу юристів України
ГУЗИРЯ Володимира Павловича

Шановні учасники нашого поважного зібрання!

З великим задоволенням передаю Вам вітання від багатотисячного всеукраїнського громадського об'єднання, яким є Союз юристів України.

Дякую Національній академії прокуратури України, яка звернула увагу на нашу роботу щодо практичних заходів, спрямованих на захист та поновлення основних прав і свобод юристів та інших верств населення у державі та залучила нас як співорганізаторів сьогоднішнього заходу.

Стан злочинності та аналіз її кількісно-якісних показників, які у цьому році вже досягли максимуму. Цього матеріалу цілком достатньо, щоб стверджувати про недостатньо ефективну протидію загрозам та негативу, який несе злочинність суспільству.

За чверть століття державності історію кримінології можливо розподілити на три умовні періоди.

Перший – (1993–1995 рр.) відзначився стрімким зростанням зареєстрованих злочинів. У цей період відбулися суттєві зміни структури злочинності. Збільшилась кількість тяжких та особливо тяжких злочинів. З них викристалізувалася організована злочинність, яка має загально-кримінальну та фінансово-економічну спрямованість.

Саме на фоні фінансово-економічної злочинності розпочався період класичної корупції, коли лідери ОЗГ та виховані і навчені ними, як правило, правники та фінансисти, тісно зблизилися зі службовими особами, наділеними державою владними виконавчо-розпорядчими повноваженнями щодо державної власності та бюджетних коштів.

Другий період (1996–2009 рр.) відзначився тенденцією до зниження кількісних характеристик злочинності. Саме в цей період у державі були завершені основні приватизаційні етапи та реалізований широкомасштабний соціально-економічний проект трансформації державної власності, реалізація якого мала на меті у стислі строки забезпечити стратегічні позиції приватної власності в національній економіці.

Третій період (2010 р. і до сьогодення) вирізняється динамікою неухильного зростання злочинності.

На сьогодні за 8 місяців 2016 року зареєстровано 763 511 кримінальних правопорушень проти 723 830 у минулому році. Від вчинених злочинів потерпіло 359 876 осіб, у тому числі 6 156 дітей, 5 259 – загинуло. Частка тяжких злочинів збільшилася до 31,6 відсотка в загальній злочинності. Поширилися нові види злочинів: у сфері кібернетичних та електронних технологій, торгівля людьми, незаконна трансплантація органів або тканин людини, злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, тероризм та інші.

Єдине, що залишається практично незмінним, так це «географія» злочинності. У середньому за 25 років незалежності близько 60 відсотків всіх злочинів реєструється у 8 регіонах України: Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Одеська області, м. Київ. Найменше їх у Івано-Франківській, Волинській, Рівненській, Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

Загальновідомо, що психологія злочинності характеризується: корисливістю, паразитизмом і нестатком. Її економічним підґрунтям стали: помилки в стратегії і практиці економічних реформ та в приватизації, у банківській системі й акціонуванні, у виробничо-сировинній сфері, у споживчій сфері, у податковій системі; безконтрольність влади у сфері народного господарства та великі періоди часу між скоєними злочинами та кримінальним покаранням. Існує значний масив латентної злочинності, яка вже стала безкарною.

Створюється небезпечна соціальна ситуація, коли ріст загальної злочинності, тяжких та особливо тяжких злочинів, серед них злочини проти національної безпеки, власності, життя та здоров'я громадян, системні рейдерські захоплення господарств сільгоспвиробників та земель, на яких вони працюють, на фоні військових дій на сході держави та тотального зубожіння наших громадян становлять реальну загрозу національній безпеці.

Публічно і зухвало потураються не тільки основи права, а й національне законодавство.

Наприклад, законом гарантується повага до незалежності суддів, ним же передбачено заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом.

На жаль, тривалий час вплив на суди для досягнення, як правило, суб'єктивних рішень здійснюють організовані групи людей. Стали непоодинокими і випадки, коли на них своїм службовим тиснуть окремі керівники правоохоронних органів та керівники органів місцевого самоврядування.

Не сприяє утвердженню авторитету судової гілки влади і низький рівень виконання судових рішень, прийнятих іменем України. Як наслідок, найбільш незахищені: неповнолітні діти, пенсіонери, чорнобильці та інваліди роками не отримують присуджених їм грошей та інших соціальних засобів життя, а Державна виконавча служба Міністерства юстиції України не сприяє утвердженню відчуття захисту державою їх прав та інтересів.

На жаль, мають місце і випадки ухвалення Верховною Радою України ситуативних законів. Поряд із цим лишаються без достатніх правових механізмів ряд суспільних відносин, задекларованих Конституцією України, а передова правнича національна наукова думка часто залишається незатребуваною. Як наслідок, у нашвидкоруч прийнятті закони вносяться зміни та доповнення, що спричиняють суперечності при їх застосуванні та значною мірою ускладнюють вироблення єдиної судової практики.

Два роки реформ прокуратури України та рік роботи Національної поліції нівелюють системні інформаційні викиди тенденційного негативу. Незважаючи на це, засобами масової інформації майже нічого не робиться для пропаганди положень закону, яким визначено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші державні органи, їх посадові та службові особи зобов'язані поважати незалежність прокурора та утримуватися від здійснення у будь-якій формі впливу на нього.

Вже на сьогодні очевидно, що в суспільстві втрачається престижність роботи в органах правопорядку. Дефіцит кадрів, тисячі незаповнених вакансій не сприяють боротьбі зі злочинністю. Разом із тим недостатньо стимулюється благородство та людяність правоохоронних професій. Непомірно великий розрив між заробітною платнею в новостворених спеціальних органах та класичних підрозділах, які покли-

кані запобігати та боротися із загальнокримінальною злочинністю, – призводить до випадків розбрату та різних підходів до виконання обов'язків, а відсутність Державної програми боротьби зі злочинністю не сприяє зосередженню спільних зусиль для створення у суспільстві атмосфери захищеності та невідворотності покарання за протиправні прояви.

Підсумовуючи, хочу наголосити на нагальній необхідності складання Державної програми профілактики, запобігання та протидії злочинності на тривалу перспективу.

Було б доцільно організувати та забезпечити комплексний аналіз стану реального виконання усіх судових рішень, прийнятих у період 2014–2016 років, та причин, з яких рішення повернуті позивачам.

Постала нагальна необхідність започаткувати роботу з висвітлення повсякденної самовідданості професії судді, слідчого, оперативного співробітника, прокурора та інших правоохоронних професій та сталого позитиву їх діяльності.

Також необхідно посилити вимоги до організації координаційної роботи керівниками регіональних прокуратур, спрямованої на концентрацію спільних зусиль правоохоронних органів з метою невідворотності покарання за скоєні кримінальні правопорушення, захист та поновлення прав громадян та інтересів держави.

Сподіваюсь, що при обговоренні з'являться й інші ґрунтовні бачення форм та методів протистояння злочинності.

Бажаю всім плідної співпраці та творчих успіхів.

ВИСТУПИ

БАНДУРКА Олександр Маркович
доктор юридичних наук,
професор, академік Національної
академії правових наук України,
президент Кримінологічної асоціації України

КРИМІНОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Аналіз сучасного стану соціально-політичних, економічних, правових та організаційних засад функціонування вітчизняного державного механізму та соціокультурної моделі розвитку суспільства дає можливість з очевидністю констатувати негативний розвиток криміногенної ситуації в Україні.

За 2015 рік залишились нерозкритими майже 2 тис. розбійних нападів, понад 15 тис. грабунків і 200 тис. крадіжок (із них 17 тис. – квартирних).

Якщо в червні минулого року було вчинено 8 тис. квартирних крадіжок, то впродовж наступних місяців їх кількість щомісячно зростала, а в грудні становила понад 15 тис. В умовах такої негативної динаміки відбулось скорочення більше ніж вдвічі кількості направлених в суд кримінальних проваджень стосовно осіб, які вчинили вказані злочини (з 3 тис. у червні до 1,4 тис. у грудні). В шести регіонах України кількість нерозкритих розбійних нападів суттєво збільшилась: в Тернопільській – у 8, в Харківській, Хмельницькій, Херсонській і Черкаській областях в 3 рази [1].

Ще більш вражаючим є зростання тяжких і особливо тяжких злочинів, таких як умисні вбивства, кількість яких зросла на 165% [2].

Постійно залишається високою кількість злочинів з використанням вогнепальної зброї. Так, за даними Національної поліції України в порівнянні з 8 місяцями минулих і поточного року кількість таких злочинів була: у 2012 році – 266, у 2013 році – 352, у 2014 році – 1 117, у 2015 році – 908, у 2016 році – 417. За 8 місяців 2016 року збільшилась реєстрація зґвалтувань у 1,8 рази (зі 176 до 317), пограбувань на 38% (з 14 тис. до 19 тис.), розбоїв на 27% (з 2,1 до 2,7 тис.), дорожньо-транспортних пригод на 34% (з 6,4 до 8,6%), фальшивомонетництва у 2,1 рази (з 484 до 939). Загальна злочинність у 2016 році за 8 місяців зросла на 22,6%, особливо тяжких і тяжких – на 65% [3].

Детермінантами безпрецедентного зростання злочинності і криміналізації суспільних відносин є не стільки негативні соціально-економічні фактори, скільки нездатність протиставити цим факторам зважену державну економічну, соціальну, правову політику і організаційно-правовий механізм її реалізації на всій території країни, забезпечити належний правовий порядок регулювання суспільних відносин, організованість і погодженість функціонування всіх ланок системи державної влади, відповідальність державного апарата за прийняті рішення, у тому числі у сфері безпосереднього захисту прав і законних інтересів громадян від протиправних посягань, беззаконня і сваволі.

Серед основних проблем варто звернути увагу на зазначені нижче.

1. Нині в Україні склалася кримінально-синдикалістська економіка зі всіма властивими їй атрибутами у вигляді корупції, монополії на пріоритетні галузі економіки, насильства, з безкарністю за вчинені тяжкі злочини, слабкою правоохоронною системою тощо. Злочинні формування користуються недоліками економічної системи (в тому вигляді, в якому вона функціонує останнім часом) більше, ніж законно діючі комерційні структури.

2. На тлі фінансової кризи відбулось активне проникнення на український ринок і в банківську систему міжнародних фінансових установ та посередників із сумнівною репутацією. Під впливом злочинності в діяльності вітчизняних фінансових структур помітно зростає частка ризикованих, шахрайських і спекулятивних операцій, приховування доходів від оподатковування, операцій з витоку капіталів за кордон. Специфіка незаконних контрабандних операцій у сучасних умовах визначається створенням легальних каналів і умов для здійснення контрабанди шляхом одержання цілком законних ліцензійних і митних документів. У протиправну діяльність у цій сфері втягуються комерційні організації, спільні підприємства, банки та іноземні компанії.

3. Злочинність в Україні стала фактором політичного значення, що виражається, зокрема, не тільки в широкому поширенні пов'язаної з нею корупції. Не втрачаючи зв'язків із кримінальним середовищем, керуючись злочинними інтересами, представники криміналітету намагаються проникнути в органи влади України або в оточення окремих посадових осіб. В деяких регіонах за підвищеної напруженості міжнаціональних відносин утворились умови, в яких інтереси лідерів та інших учасників злочинних угруповань збігаються з політичними інтересами окремих кланів, соціальних груп, громадських об'єднань, внаслідок чого зростає небезпека їхнього використання як силових, антиконституційних засобів політичного тиску та боротьби.

4. Високий рівень інтернаціоналізації та глобалізації злочинності, наявність установлених зв'язків її представників зі злочинними елементами в країнах СНД, Східної Європи, Азії, країнах Заходу, особливо там, де є великі діаспори вихідців з колишнього СРСР (США, Німеччина тощо), інтернаціоналізація призводить до перепрофілювання злочинної діяльності, напливу капіталів міжнародних злочинних співтовариств на територію України, що представляє суттєву зовнішню загрозу безпеці країни та її громадян.

5. Транснаціональна злочинність набула значних масштабів, якісно погіршивши криміногенну ситуацію в Україні. Проникнення у вітчизняну злочинність транснаціонального компоненту, будучи частиною загальної тенденції глобалізації, відрізняється різноманітністю форм і видів – від інтеграції розрізнених українських груп у транснаціональні кримінальні структури до активізації діяльності міжнародної наркомафії, торговців зброєю, людьми чи людськими органами, що розглядають Україну як один із перспективних потенційних ринків.

6. Злочинні елементи в Україні стали більш консолідовані, мобільні, інформовані та зухвалі. Окремі злочинні формування краще оснащені зброєю, засобами зв'язку, транспортом і спеціальною технікою, ніж правоохоронні органи України. Недоліки в системі їх організації спричиняють низьку ефективність протидії, яка подекуди перетворюється тільки на імітацію дій. Недостатнє фінансування, фактична відсутність

соціальної захищеності працівників правоохоронних органів змушує окремих з них співпрацювати з криміналітетом.

7. Соціальна система України вражена антигуманістичними тенденціями, які продовжують розвиватися в літературі, мистецтві, кіно, у друкованій і електронній пресі. Вбачається, що не тільки не вповільнюється, а усе більше набирає силу процес руйнування інформаційно-психологічної безпеки суспільства. Засоби масової комунікації не тільки не формують надію на краще, але все частіше вводять свого споживача в стан відчуженості від суспільства, більше розбещують його безсоромністю і насильством, пропагандою наркотиків, алкоголю, злочинності і безкарності, іншим шкідливим впливом на свідомість.

8. Склався небезпечний соціально-психологічний феномен, коли у свідомості частини суспільства деякі протиправні діяння перестають сприйматися як злочинні, а вважаються різновидом бізнесу, хоча і небезпечного, проте досить прибуткового. Не останню роль при цьому відіграють прихована пропаганда негативних цінностей, що ведеться в деяких засобах масової інформації, нав'язування суспільству, особливо молоді, зразків антисоціальної поведінки.

9. Суттєво підриває міжнародний авторитет країни поширення корупції в органах влади, участь її представників у відмиванні злочинних доходів, наркобізнесі і торгівлі зброєю. Політичні опоненти і економічні конкуренти нерідко використовують фактор вітчизняної злочинності, перебільшеного її впливу на економіку і політику для дискредитації України в очах світового співтовариства, нав'язування їй принизливих умов для інтеграції у світову економічну та гуманітарну системи.

10. Злочинність активно використовується спецслужбами деяких іноземних держав і організацій для збору інформації про політичну та економічну ситуацію в країні та її окремих регіонах, створення і підтримання стану політичної, економічної нестабільності в країні, незаконного вивозу капіталів за межі України, промислового та військового шпіонажу, одержання інформації стосовно корумпованих посадових осіб органів державної влади, фінансових установ, громадських та політичних діячів.

11. В умовах реформування військової організації країни реально втілюються наміри криміналітету щодо встановлення контролю за фінансовими ресурсами, які виділяються державою на реформування армії та її переозброєння або звільняються внаслідок її скорочення, матеріально-технічного переоснащення та реалізації нерухомості. Посилюється інтерес до військовослужбовців – учасників антитерористичної операції, з метою втягування їх до злочинних операцій зі зброєю, торгівлі людьми, наркобізнесу, розбоїв, грабежів та інших тяжких злочинів.

12. Сучасний стан правових основ правової політики України щодо протидії злочинності характеризується недосконалістю актів усіх рівнів, відсутністю офіційно визнаної концепції розвитку нормативно-правової бази, що стосується організації і функціонування системи боротьби зі злочинністю, роз'єднаністю суб'єктів, невідрозумним дублюванням окремих функцій, недостатнім рівнем взаємодії і координації їх діяльності. Закони й підзаконні нормативно-правові акти, чинні в зазначеній сфері діяльності, не мають чіткого визначення об'єктів кримінологічного впливу, його суб'єктів, відповідних функцій, обов'язків, повноважень та дієвого інструментарію. Вони мають слабе інформаційно-кримінологічне підґрунтя, запобіжну роль різних галузей права і зовсім не містять юридичних санкцій за невиконання правових норм.

Цим значною мірою пояснюється низький рівень розкриття злочинів, зокрема по крадіжкам – 17,7%, по грабешам – 23,0%, незаконному заволодінню автотранспортом – 20,1%, а всього – 21,3%.

13. Механізм протидії злочинності в Україні не спрацьовує у зв'язку з відсутністю державної основи його функціонування, який має бути здатним впровадити в усі без винятку сфери суспільного життя відповідальність, дисципліну і законність.

14. Однією з визначальних причин низького рівня протидії злочинності є недосконалість первинного статистичного обліку злочинів, що орієнтується лише на реєстрацію інформації про діяння кримінального характеру, а не на реагування на злочинність, повна відсутність звітності, а відтак і відповідальність за профілактичним напрямом діяльності правоохоронних органів. Як результат, на сьогодні відсутня система реального відображення стану злочинності та протидії їй, що неминуче призводить до штучного викривлення справжньої картини та невиправданого ослаблення оперативно-розшукової діяльності органів поліції.

Необхідно також поглибити кримінально-кримінологічне дослідження стану злочинності та протидії їй з боку держави та суспільства. Невідкладною є необхідність удосконалення оперативно-розшукової діяльності поліції, для якої основними завданнями є забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які в силу різних обставин потребують такої допомоги [4].

Такими ознаками характеризується сучасна кримінологічна обстановка в нашій країні. Її об'єктивний та всебічний аналіз – ось головне завдання кримінологічної науки, пріоритет у роботі фахових науково-дослідних установ. Адже на сучасному етапі розвитку кримінологічних наукових знань найважливішими їх ознаками, разом з повнотою, є компактність і прикладний характер. І саме це ми розглядаємо як необхідну умову підвищення ефективності протидії злочинності та діяльності правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Подання Генеральної прокуратури України Голові Національної поліції України від 28 січня 2016 року № 041212-248 вих. 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/files/articles_photos/12.18.79.ipq
2. Убийственный рост преступности в Украине: причины и последствия. РИА Новости от 5 жовтня 2016. Аналитика и комментарии.
3. Інформація Голови НПУ Х. Деконізде Комітету з питань законодавчого забезпечення від 19 вересня 2016 року № 10305/01/25-2016.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

КРАВЧЕНКО Станіслав Іванович
заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

ПРОТИДІЯ НЕЗАКОННОМУ ПРИТЯГНЕННЮ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Також цією статтею встановлено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Тобто Україна, проголосивши себе демократичною та правовою державою, взяла на себе обов'язок визнавати, неухильно дотримуватися та захищати права, свободи і законні інтереси особи, у тому числі від незаконного та необґрунтованого процесуального примусу.

До теми злочинів проти правосуддя вчені зверталися в різні часи як за кордоном, так і в Україні. Дослідженням цієї проблематики у кримінальному праві займаються такі сучасні вітчизняні вчені, як П. Андрушко [1-5], М.Бажанов [6], В. Борисов [7], В. Кузнецовта, М. Сийпловіч[8], В. Навроцький [9], В. Тацій [7] та інші.

Згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Незважаючи на те, що злочини проти правосуддя в загальній структурі злочинності в Україні протягом 2002–2010 років не перевищували 2%, а питома вага коливалась у межах 0,7%–1,2%, наведене свідчить не так про дійсний низький рівень вчинення цих злочинів, як про їх латентність, складнощі виявлення та проблеми кваліфікації.

З-поміж злочинів проти правосуддя слід виділити злочини, які вчиняються спеціальними суб'єктами, у тому числі слідчими і прокурорами. Зокрема, це – злочин, передбачений ст. 372 Кримінального кодексу України (КК України). Необхідно зазначити, що такі злочини виявлялися украй рідко, а вирoki суду по такій категорії справ практично не виносилися. Так, за період із 2001 року по 2010 рік застосування цієї статті КК України правоохоронними органами виявлено 17 зареєстрованих випадків. Водночас упродовж 2011–2015 років за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, засуджено лише 5 осіб.

Із усіх злочинів проти правосуддя можна виділити окрему групу – злочини проти встановленого порядку здійснення діяльності органів досудового слідства та прокуратури, до яких, зокрема, належить злочин, передбачений ст. 372 КК України – притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.

Ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 372 КК України, очевидний з огляду на те, що притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності – це порушення конституційного принципу, а саме: презумпції невинуватості особи, закріпленого у ст. 62 Конституції України й інших нормативно-правових актах України, у тому числі у ст. 2 КК України, ст.ст. 2 та 17 КПК України, а також спрямований проти авторитету державного органу, в якому працює службова особа.

При цьому досліджуваний злочин вчиняється спеціальним суб'єктом, тобто службовою особою, а саме слідчим або прокурором, а потерпілим є будь-яка невинна (невинувата) особа, яка безпідставно притягнута до кримінальної відповідальності.

Аналіз положень національного кримінального процесуального законодавства свідчить, що до суб'єктів злочину, передбаченого ст. 372 КК України, належать винятково слідчий і прокурор, тобто службові особи, які відповідно до закону мають право притягувати особу до кримінальної відповідальності.

У п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України встановлено, що притягнення до кримінальної відповідальності – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Порядок оголошення повідомлення про підозру регламентовано положеннями глави 22 КПК України. У ст. 276 КПК України визначено випадки повідомлення про підозру, а в главі 37 КПК – особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб.

Аналізуючи підстави повідомлення особі про підозру, встановлені ч. 1 ст. 276 КПК України, О.В. Капліна поділяє їх залежно від кількості доказів, які обґрунтовують підозру, на два види. До першого виду вчена відносить випадки, коли слідчому та/або прокурору вже достовірно відомо про факт вчинення кримінального правопорушення певною особою: зібрано достатньо доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення та/або щодо особи необхідно обрати один із запобіжних заходів (п.п. 2, 3 ст. 276 КПК України); до другого – випадки, коли доказів ще замало, знання слідчого чи прокурора на цьому етапі є ще невизначеними, неповними, уривчастими, а висновок про вчинення кримінального правопорушення певною особою можна зробити лише на підставі того, чи вона затримана на місці вчинення кримінального правопорушення, чи безпосередньо після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України). При цьому О.В. Капліна зазначає, що у будь-якому випадку підозра, яка виникла, – це попередній висновок про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, припущення, яке повинно бути перевірене й оцінене у сукупності зі всіма доказами, перш ніж обґрунтовувати в обвинувальному акті твердження про вчинення цього кримінального правопорушення конкретною особою. На думку вченої, підозра – обґрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізовано в повідомленні про підозру та має бути перевірено з метою спростування або підтвердження [10, с. 458–460].

Вимоги до змісту письмового повідомлення про підозру встановлено ст. 277 КПК України. При цьому згідно з ч. 1 вказаної статті письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням із прокурором.

Слід зазначити, що у главі 24-1 КПК України передбачено особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень. Відповідно до ч. 2 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали

слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 115, 116, 118, ч.ч. 2–5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), ст.ст. 209, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 348, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 379, 400, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 КК України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності й оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини, вчинені особами, котрі переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності або оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, і такі злочини розслідуються в одному кримінальному провадженні зі злочинами, зазначеними у цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

Порядок вручення процесуальних документів підозрюваному при здійсненні спеціального досудового розслідування регламентовано положеннями ст. 297-5 КПК України, у ч. 1 якої встановлено, що повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження і на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування. З моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження підозрюваний вважається належним чином ознайомленим з її змістом. При цьому друкований орган, у якому публікуються протягом наступного року повістки про виклик підозрюваного, визначається не пізніше 1 грудня поточного року в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Згідно з ч. 2 ст. 297-5 КПК України копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику.

Таким чином, відповідно до чинного кримінального законодавства України повідомлення про підозру складається і вручається підозрюваному виключно слідчим або прокурором. Тобто, оскільки будь-яка інша особа, у тому числі службова, такими повноваженнями не наділена, положення ч. 1 ст. 372 КК України слід привести у відповідність до положень процесуального законодавства, зокрема вилучити словосполучення «чи іншою уповноваженою на те законом особою».

Вважаємо, що притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинного, яке об'єктивується (виражається) у безпідставному повідомленні про підозру особі у вчиненні нею злочину, є дією слідчого або прокурора (особи, котра наділена правами й обов'язками, регламентованими кримінальним процесуальним законодавством), який порушує (не дотримується) встановлений кримінальним процесуальним законодавством порядок кримінального провадження, що порушує охоронювані законом права, свободи та інтереси особи і що є передумовою порушення права на справедливий суд.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 372 КК України, описується (відображається) законодавцем як притягнення завідомо невинного до

кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою. Тобто особа усвідомлює та бажає умисно безпідставно притягнути до кримінальної відповідальності невинну (невинувату) особу.

На практиці можуть траплятися ситуації, коли слідчий умисно склав повідомлення про підозру щодо завідомо невинного (невинуватого), погодив із прокурором, а потім вручив завідомо невинній (невинуватій) особі таку підозру.

За цих обставин дії слідчого слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 372 КК України, а за наявності підстав – за ч. 2 ст. 372 КК України. При цьому у діях прокурора у випадку, коли він не знав (не підозрював), що погоджує підозру щодо невинної (невинуватої) особи, тобто не усвідомлював цього факту, вчинення таких дій без умислу на вчинення злочину (невинна особа), відсутній склад злочину, передбаченого ст. 372 КК України.

Однак слід враховувати положення ст. 367 КК України, оскільки за наявності конкретних фактичних обставин, а саме: завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам особі (завідомо невинному (невинуватому), у діях прокурора може бути наявний склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК України, а у разі спричинення тяжких наслідків – ч. 2 ст. 367 КК України. При цьому необхідно виходити з положень примітки до ст. 364 КК України щодо розуміння істотної шкоди та тяжких наслідків.

Також варто зазначити, що закриття кримінального провадження, а також провадження щодо юридичної особи з підстав, передбачених ст. 284 КПК України, є не правом, а обов'язком слідчого, прокурора, суду.

Тобто умисне неприйняття прокурором постанови про закриття кримінального провадження щодо особи за наявності для цього підстав, передбачених КПК України, має отримувати кримінально-правову кваліфікацію з урахуванням ст. 364 КК України. При цьому лише закриття кримінального провадження щодо особи на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України – встановлення відсутності події кримінального правопорушення – свідчить про те, що особа не вчиняла діяння, яке є злочином (кримінальним правопорушенням), і є підставою вважати про безпідставне притягнення її до кримінальної відповідальності як завідомо невинної. Про що, зокрема, у своїх публікаціях зазначає П.П. Андрушко [5, с. 104–106].

У випадку, коли прокурор усвідомлює той факт, що затверджує підозру щодо невинної (невинуватої) особи, його дії слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 372 КК України, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 27 КК України пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

Водночас може мати місце домовленість між слідчим та прокурором на притягнення завідомо невинного (невинуватого) до кримінальної відповідальності, а тому при кваліфікації слід враховувати й положення ст. 28 КК України.

Разом із тим у ситуації, коли прокурор сам склав, повідомив та вручив завідомо невинній (невинуватій) особі підозру у вчиненні кримінального правопорушення, його дії необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 372 КК України як дії виконавця. Аналогічні підходи слід застосовувати при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 372 КК України.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П.П. Проблемні питання кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови // Адвокат. – 2014. – № 4. – С. 13–23.
2. Андрушко П.П. Проблемні питання кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови // Адвокат. – 2014. – № 5. – С. 5–15.
3. Андрушко П.П. Доктринальне і правозастосовне тлумачення норми, сформульованої у ст. 375 КК України // Юридика Україна. – 2015. – № 7–8. – С. 86–120.
4. Андрушко П.П. Особливості кримінально-правової кваліфікації притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності: теоретичні орієнтири та правозастосовна практика // Юридика Україна. – 2015. – № 10–12. – С. 176–242.
5. Андрушко П.П. Особливості кримінально-правової кваліфікації притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності: теоретичні орієнтири та правозастосовна практика (частина друга) // Юридика Україна. – 2016. – № 1–2. – С. 49–113.
6. Бажанов М.І. Злочини проти правосуддя: конспект лекцій / М.І. Бажанов. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1996. – 29 с.
7. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / за заг. ред. проф. В.І. Борисова, проф. В.І. Тютюгіна. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 155 с.
8. Кузнецов В.В. Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинної особи: монографія / В.В. Кузнецов, М.В. Сийпловік; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.І. Шакуна; перед. Г.О. Усатого. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 282 с.
9. Навроцький В.О. Злочини проти правосуддя: текст лекції для студ. юрид. ф-ту / В.О. Навроцький. – Л.: Вид. ЛДУ, 1997. – 48 с.
10. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

ШАКУН Василь Іванович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
голова Координаційного бюро з проблем кримінології відділення
кримінально-правових наук Національної академії
правових наук України

РЕЛІГІЙНИЙ ЕКСТРЕМІЗМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КРИМІНОЛОГІЇ

В останні десятиліття світове співтовариство зіштовхнулося з такою глобальною проблемою, як стрімке поширення різних форм соціального насильства, що є реальною загрозою як для всієї світової спільноти, так і національній безпеці тієї чи іншої держави, її територіальній цілісності, конституційних прав і свобод громадян. Я маю на увазі екстремізм у різних його формах і проявах. Екстремізм, як відомо, у найзагальнішому вигляді характеризується як прихильність до крайніх поглядів та дій, що радикально заперечують наявні у суспільстві норми і правила. Особливо небезпечний екстремізм, який прикривається релігійними гаслами та призводить до виникнення та ескалації міжетнічних і міжконфесійних конфліктів. Релігійний екстремізм часто поєднується з релігійним фундаменталізмом, суть якого полягає у прагненні відтворити фундаментальні основи «своєї» цивілізації, очистивши її від чужих новацій і запозичень, повернути їй «істинний образ». Найбільш затяті екстремісти, як можемо спостерігати на Близькому Сході, ставлять своїм завданням створення окремої держави, правові норми якої будуть замінені на норми спільної для всього населення релігії.

Релігійний екстремізм небезпечний не лише прямим руйнуванням соціальних об'єктів і цінностей, і не лише вбивствами і терором, які виступають для нього основними формами реалізації своєї ідеологічної програми. Небезпечна сама ідеологія екстремізму, яка веде до спотворення світогляду особистості і серйозних психічних аномалій [1]. Охоплюючи великі групи людей, релігійний екстремізм справляє деструктивний вплив на їх психіку і свідомість, перетворює їх в організовані групи, орієнтовані на агресивні дії, спрямовані на руйнування існуючого соціального порядку. Нерідко релігійна оболонка є лише зручним маскуванням для політичного екстремізму і міжнародного тероризму. Релігійний екстремізм проявляє себе і як знаряддя підривної діяльності в таємній політичній боротьбі країн і цивілізацій. Якщо релігійному екстремізму не чинити належного опору, він може привести до руйнування соціального порядку і навіть загибелі держави.

Зусилля світської влади щодо подолання релігійного екстремізму поки що не приносять бажаного результату. Очевидно, основна причина невирішеності зазначеної проблеми пов'язана зі специфікою релігійного екстремізму, з феноменом самої релігії і релігійного досвіду як складних соціальних явищ. Стрімке поширення нових релігійних організацій, нетрадиційних культів також посилює соціальну небезпеку релігійного екстремізму з боку ще не вивчених релігійних спільнот. Ситуація ускладнюється

тим, що суспільство, держава, наука виявилися нездатними рішуче і ефективно відрегулювати на сплеск проявів екстремізму взагалі і релігійного екстремізму зокрема. Одна з причин цього - неспроможність світської влади ефективно вирішити численні соціально-економічні проблем. Це повною мірою стосується і України. Минулий двадцятип'ятирічний період життя нашої країни можна окреслити як час кардинальних суспільних змін, що призвели до утворення нового соціально-економічного і політичного устрою. Відбулися суттєві зміни у соціальній структурі суспільства, утворилися нові його елементи. Розповсюдилось та набуло величезних масштабів таке раніше не притаманне Україні явище, як тотальна бідність, а значить залежність людини від будь-кого і будь-чого. Серед населення відбулись різкі розмежування за політичними, ідеологічними, світоглядними, регіональними, мовними ознаками, які не без впливу зовнішніх чинників переросли у довготривалий збройний конфлікт у східних регіонах України та привели до анексії Криму. Не маючи реальної продуктивної, об'єднуючої ідеї, суспільство перебуває у стані невизначеності, що веде до його поступової організаційної, інтелектуальної і моральної деградації. Цьому сприяє наявність біженців і внутрішньо-переміщених осіб, що втратили житло, землю і майно та потерпають від несправедливості і нерівності, пов'язаної з вимушеним переселенням. Нерівність економічна, соціальна, політична та етнокультурна визначає цивілізаційні орієнтації населення. Основними наслідками нерівності, за словами академіка Е. Лібанової, є консервування бідності, макроекономічна нестабільність, звуження можливостей економічного зростання і поширення корупції, тотальна недовіра до влади [2]. Нерівність є також безпосереднім фактором криміналізації суспільства, особливо корупції, оскільки провокує втручання осіб з високими доходами в політику і державне управління.

Проблема переселенців, мігрантів нині гостро постала у ряді європейських країн. Європа переживає найбільшу з часів Другої світової війни міграційну кризу, що викликана, у першу чергу, рядом збройних конфліктів і економічними проблемами в країнах Близького Сходу і Північної Африки. За даними агентства Frontex, у 2015 році в Європу прибули 1,82 мільйони мігрантів, більшість із них є мусульманами. Міграційна ситуація в Європі прийняла вкрай гострий характер завдяки тому, що на неї впливає релігійний фактор. У результаті міграція і іслам злилися тут в єдину проблему. Швидкими темпами зростає питома вага мусульманської громади в населенні Євросоюзу: 4% в 1990 році, 6% в 2010 і, за прогнозами, 8% до 2030 року. Мусульмани концентруються у великих містах: в Парижі – 1,7 мільйона чоловік, у Лондоні – близько 1-го мільйона чоловік. У ряді міст Європи їх питома вага особливо висока: Амстердам (14%), Антверпен (16,9%), Брюссель (до 25%), Бірмінгем (26,9%), Марсель (25%), Стокгольм (20%), Кельн (12%). А деякі райони цих міст, такі, як сумнозвісний Моленбек в Брюсселі або Сен-Дені в Парижі, є майже повністю мусульманськими [3]. Події останніх місяців черговий раз привернули увагу до мусульманської громади в Європі. Європейців потрясла серія резонансних терористичних актів, скоєних ісламськими радикалами.

У зв'язку з останнім виникає запитання: чи можна передбачити злочин, що вчиняється релігійним екстремістом? Відповідь на це запитання шукали представники різних наук. Заслуговує на увагу думка німецького професора, соціолога, економіста і дослідника геноциду Гуннара Хайнзона, обґрунтована у 2003 р. у книзі «Сини і світове панування: роль терору у підйомі і падінні націй». Г. Хайнзон попереджає: одна з го-

ловних загроз для Заходу вже в першій чверті XIX століття – так званий «демографічний пріоритет молоді» на Близькому Сході і в Африці на південь від Сахари (більше 20 відсотків населення – молодь від 15 до 24 років). Це на противагу пріоритету осіб працездатного віку у Східній Азії і Латинській Америці, пріоритету осіб похилого віку в Японії і Європі. Протягом всього лише п'яти поколінь (1900–2000 рр.) населення в мусульманському світі виросло з 150 мільйонів до 1200 мільйонів чоловік, тобто більше ніж на 800 відсотків.

Г. Хайнзон дає пояснення явищу, яке породжує (на перший погляд) непередбачувану і незрозумілу хвилю тероризму і насильства, що руйнує нині світ, назвавши це явище «злоякісним демографічним пріоритетом молоді». Насильство – передбачуваний і неминучий результат у тих випадках, коли молоді люди ситі і живуть у суспільстві, де їх занадто багато і де вони заявляють претензії до суспільства, оскільки розуміють, що у цьому суспільстві вони не в змозі реалізувати свої потреби.

Саме з цієї причини з арабо-африканського світу і хлинув в останні роки потік мігрантів у Європу. Повністю «молодіжний міхур» (за висловом Гуннара Хайнзона) надметься в Африці і на Близькому Сході до 2025 року. Глобальна загроза, яку він буде створювати протягом декількох наступних десятиліть, може зробити XXI століття ще більш кривавим, ніж XX століття. Г. Хайнзон пише: «Надлишок молодих людей майже завжди веде до кровопролиття і до створення або руйнування імперій. Тенденція насильства наростає в тих суспільствах, де молодь 15–29 років становить більше 30 відсотків від загального населення. При цьому не суттєво, в ім'я чого чиниться насильство: релігія, націоналізм, марксизм, фашизм ... Головне – надлишок молоді. Та сама порохова бочка, до якої досить піднести сірник» [4]. Це при тому, що молодь охоче сприймає ідеологію, яка прощає і звільняє її від будь-якої відповідальності. Г. Хайнзон вважає, що перспективи «Старого світу» сумні. До середини століття Європу поховає хвиля біженців зі Сходу [5]. Вже до 2040 року, за прогнозами демографів, половина населення Землі у віці до 25 років буде складатися з африканців. Старий Світ без єдиного пострілу здасться цій гігантській армії Щоб призупинити бурхливий потік біженців, Г.Хайнзон пропонує терміново зняти з державного бюджету тяжкий тягар загального благоденства мігрантів завдяки допомозі, яка їм надається.

З теорією Г.Хайнзона можна беззастережно погодитись, якщо мова йде про молодих людей арабського і африканського світу, які залишаються в своїх країнах, де їх дійсно багато. Але якщо вони мігрують до Європи, то потрапляють у країни, де переважну більшість населення складають люди похилого віку. Чому ж вони проявляють агресію не лише на своїй батьківщині, але і в Європі, де, як здавалося б, вони можуть реалізувати свої інтереси? Мабуть справа у тому, що їх світогляд сформувався за умов, описаних Г. Хайнзоном. Отже, світогляд, який формується у дитячому і підлітковому віці, визначає поведінку людини у майбутньому, зміна ж умов її існування, соціальне оточення не може суттєво вплинути на цей світогляд.

Екстремізм можна пов'язувати з соціально-економічними кризами, падінням життєвого рівня населення, тоталітарним режимом, переслідуванням інакомислення, недосконалістю і проблемами законодавства тієї чи іншої країни, проте не можна ігнорувати і генетику, ідеологічні чинники, мораль і культуру. Мігранти є носіями не лише певної релігії, а й певної культури, яка не може бути змінена водночас. Традиції, мо-

раль, звички, поведінка, яка формувалась віками, є прийнятною для однієї спільноти, може виявитись зовсім непринятною для іншої. Мігранти свою поведінку не змінять. Зазвичай вони не бажають ставати європейцями, і все частіше теракти здійснюють діти тих, хто емігрував до Європи, рятуючись, у тому числі, від радикального ісламізму. Водночас західноєвропейські політики продовжують ігнорувати демографічну загрозу, що виходить із південного Середземномор'я. Створюється враження, що ні часті терористичні акти, ні міграційна криза, ні ісламський радикалізм, що піднімає голову, не змусять політичне керівництво Євросоюзу і основних країн Західної Європи скорегувати своє ставлення до ідеологічних догм «мультикультуралізму», політкоректності та толерантності.

Релігійний екстремізм виявляється не лише в нетерпимості до представників інших конфесій, а й протиборстві всередині конфесії. Відповідно проблема релігійного екстремізму актуальна і для нинішньої України. Активізація релігійних процесів в Україні, як і процесів навколо релігії, змушує замислитись про їх наслідки з точки зору кримінології. Я маю на увазі захоплення храмів, пошкодження релігійних споруд і т.п. Так, якщо за 9 місяців 2014 р. було вчинено 28 злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, то за той же період 2015 р. – 39 злочинів, а 2016 р. – 45. Зафіксовано порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками за вказаний період 2014 р. – 24, 2015 р. – 37, 2016 р. – 33. Пошкоджено релігійних споруд чи культових будинків: 5 (2014 р.), 4 (2015 р.) і 1 (2016 р.). Мало місце незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь: 4 (2014 р.); 2 (2015 р.); 10 (2016 р.). Зафіксовано перешкоджання здійсненню релігійного обряду: 0 (2014 р.); 3 (2015 р.); 7 (2016 р.). Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів: 3 (2014 р.); 1 (2015 р.); 2 (2016 р.). Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію: 102 (2014 р.); 99 (2015 р.); 54 (2016 р.).

Викликають занепокоєння і певні спроби влади впливати на вирішення проблем релігії. Так, зустріч Президента України з Вселенським Патріархом та розмова про створення помісної православної церкви в Україні знову актуалізували проект, який намагався втілити ще Віктор Ющенко – визнання канонічності УПЦ Київського патріархату. Я не проти створення помісної православної церкви в Україні, але вважаю, що це питання має вирішуватись у межах закону без створення зайвих осередків напруги. Не слід забувати, що церква у нас відокремлена від держави. Стаття 35 Конституції України проголошує: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави ...». Разом з тим у Верховній Раді зареєстрований проект постанови про прийняття за основу законопроекту № 4511 про надання особливого статусу релігійним організаціям, керівні центри яких знаходяться в державі, визнаній парламентом агресором (у Росії). Зокрема ст. 6 проекту Закону України «Про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором» передбачає, що вказані релігійні організації в обов'язковому порядку погоджують з державним органом, який здійснив реєстрацію статуту (положення), запрошення іноземних релігійних діячів для здійснення ними проповідницької та іншої канонічної діяльності. Така норма є втручанням у справи церкви, а значить суперечить Конституції України.

Успішна боротьба з релігійним екстремізмом передбачає не лише розробку теоретичної концепції екстремізму, не лише дослідження конкретних причин конкретного різновиду релігійного екстремізму, а й наявність відповідної юридичної бази, відповідного законодавства та конкретної державної програми боротьби з цим явищем, у якій буде вирішено питання всебічного забезпечення та конкретні заходи такої боротьби. Ефективна боротьба з екстремізмом передбачає комплекс заходів, спрямованих на усунення соціальних причин, що породжують екстремізм. Самі по собі волевиявлення влади щодо вирішення питань релігії, заходи насильства і примусу, репресій проти окремих екстремістів, якими б послідовними і жорстокими вони не були, не приведуть до лікування суспільства від екстремізму, якщо залишать недоторканими його глибинні корені. Очевидно ці заходи приведуть лише до відповідної ескалації екстремізму та ситуація увійде в стадію резонансу, що загрожує загальносоціальними або загально-цивілізаційними катаклізмами, загостренням криміногенної ситуації.

У системі заходів можливого попередження релігійної екстремістської діяльності не повинні домінувати силові, військові, спеціально-розвідувальні аспекти. Такі методи не вирішують проблему, а заганяють її вглиб. Насамперед необхідно вжити заходів щодо подолання міжконфесійних і, особливо, внутрішньо конфесійних протиріч у суспільстві. Слід приділяти серйозну увагу не тільки формам і зовнішніми проявами поведінки громадян у релігійній сфері, але і вивченню змісту, глибинних основ і прихованих процесів у цій області. Ефективність протидії екстремізму суттєво залежить від якості заходів загально соціальної, ранньої індивідуальної та оперативного-розшукової профілактики. Відповідно мінімізації релігійної екстремістської злочинності сприятимуть: формування у масовій свідомості установки щодо неприпустимості соціальної та іншої ненависті і ворожнечі; мінімізація негативних наслідків міграції, удосконалення молодіжної політики; удосконалення системи ранньої індивідуальної профілактики злочинності (виявлення осіб, які перебувають у соціально небезпечному становищі, їх ресоціалізація, раннє виявлення міжособистісних побутових конфліктів); активізація та підвищення якості оперативного-розшукових заходів (облік і перевербування лідерів екстремістських організацій, їх дискредитація на рівні екстремістської групи, припинення каналів фінансування і зв'язку екстремістів та ін.). Водночас владним органам необхідно докладати зусиль для формування у населення поваги до права, для усвідомлення кожним моральної цінності права та його значимості для забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел:

1. Аппиа К.Э. Право и честь / К.Э. Аппиа // Правоведение. – 2016. – № 1 (324). – С. 6–25.
2. Либанова Э. Украина: глубина неравенства / Э. Либанова // «Зеркало недели. Украина». – 2016. – № 35. – 1 – 7 октября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-glubina-neravenstva_.html
3. Добров Д. Мусульмане в Европе – сколько их? / Д. Добров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/politic/20160815/237546297.html>
4. Цит. за: Черных Е. Беженцы в Европе: континенты завоевывает молодёжь / Е. Черных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kp.ua/life/514945-bezhentsy-v-evrope-kontyenty-zavoevuyet-molodezh>
5. Гуннар Хайнзон. Мальчики для джихада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://5165news.com/nota-bene/гуннар-хайнзон-мальчики-для-джихада>

КУДІНОВ Сергій Сергійович
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Національної академії Служби безпеки України

ПРОГРАМА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ «НА ТЕБЕ ЧЕКАЮТЬ ВДОМА» ЯК КОМПЛЕКС ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Агресивні дії Російської Федерації, які полягали у послідовному впровадженні низки заходів, спрямованих на підрив стабільності у політичній, економічній, соціальній та інших сферах суспільного життя в Україні, що супроводжувалися потужною інформаційно-пропагандистською кампанією стосовно впровадження ідеї «Русского мира», призвели до захоплення органів державної влади та місцевого самоврядування і, як наслідок, до тимчасової окупації півострова Крим, утворення в окремих районах Донецької та Луганської областей незаконних збройних формувань і терористичних угруповань – так званих ДНР/ЛНР.

Діяльність на території України не передбачених законом та керованих спецслужбами РФ збройних формувань, спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в нашій державі, обман та залякування місцевого населення, на жаль, призвела до того, що частина наших співгромадян стали учасниками зазначених злочинних угруповань.

За таких умов перед українською державою і суспільством постало актуальне завдання пошуку та застосування правових механізмів вирішення гострого соціального конфлікту.

Так, у серпні 2015 року СБ України запровадила програму «На тебе чекають вдома», що сприяє реалізації намірів осіб добровільно відмовитися від участі у так званих ДНР/ЛНР і повернутися на територію, підконтрольну Україні.

Підстави для її реалізації містяться у Кримінальному кодексі України, окремі положення якого спонукають осіб, які вступили до незаконних збройних формувань та терористичних організацій, звернутися із явкою з повинною до правоохоронних органів України, що сприяє виконанню одного із найважливіших завдань закону про кримінальну відповідальність – запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК України).

Такі положення передбачені ч. 2. ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 2 ст. 44 КК України, в яких визначено умови звільнення від кримінальної відповідальності певної категорії осіб, зокрема:

1) ч. 2 ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи за певної позитивної посткримінальної поведінки при наявності таких обов'язкових умов:

– вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 258-3 у формі участі в терористичній групі чи терористичній організації або сприяння їх створенню або діяльності, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації;

– добровільне, тобто вчинене за власною волею, незалежно від мотивів, повідомлення правоохоронного органу про терористичну діяльність терористичній групі чи терористичній організації;

– сприяння: а) припиненню діяльності терористичної групи чи терористичної організації або б) розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням терористичної групи чи терористичної організації;

– відсутність у діях особи складу іншого злочину;

2) у ч. 6 ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» передбачено спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці особи, яка створила відповідне воєнізоване чи збройне формування або брала участь у їх діяльності. Умовами такого звільнення є:

– добровільний вихід зі складу вказаних злочинних організацій;

– повідомлення про існування такого формування органів державної влади чи органів місцевого самоврядування (у даному випадку закон не передбачає як умову звільнення особи від кримінальної відповідальності активне сприяння розкриттю організації).

Слід наголосити, що у зазначеній нормі не передбачено звільнення осіб, які керували воєнізованими або збройними формуваннями, займалися їх фінансуванням або постачанням зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, а також брали участь у складі таких формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян;

3) у ч. 3 ст. 263 «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» передбачена єдина умова звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, – якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої;

4) у ч. 2 ст. 44 «Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності» закріплено положення, що звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється виключно судом.

З метою правової протидії незаконним збройним формуванням та припинення їх діяльності СБ України у рамках Програми вживаються заходи, спрямовані на:

– доведення до учасників незаконних збройних формувань, а також громадськості положень законодавства України, які передбачають можливість для учасників НЗФ за певних умов бути звільненими від кримінального покарання або надають можливість забезпечити пом'якшення такого покарання;

– сприяння реалізації намірів учасників НЗФ добровільно відмовитись від протиправної діяльності та повернення на територію, на якій органи державної влади України здійснюють свої повноваження;

– розгляд звернень учасників НЗФ до правоохоронних органів, органів державної влади або місцевого самоврядування України щодо намірів добровільно припинити протиправну діяльність та сприяти припиненню та/або розкриттю злочинів, пов'язаних з такою діяльністю;

– фактичне прибуття учасників НЗФ до відповідного органу досудового розсліду-

вання. Зазначений захід, як правило, здійснюється у присутності представників засобів масової інформації;

- проведення досудового розслідування та з'ясування інформації щодо причетності або непричетності учасників НЗФ до вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів;

- проведення судового розгляду за результатами досудового розслідування та ухвалення відповідного судового рішення.

Як правило, учасникам НЗФ, які добровільно припинили протиправну діяльність та сприяли припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку з такою діяльністю, на час проведення досудового розслідування, відповідно до КПК України, обираються запобіжні заходи, не пов'язані з триманням під вартою, і фактично такі особи повертаються у свої сім'ї ще до ухвалення відповідного судового рішення.

Необхідно зазначити, що представники РФ сприймають Програму як загрозу їх пануванню на окупованій території. Так, у серпні 2015 року на офіційне повідомлення СБ України щодо започаткування Програми миттєво відреагував член комітету Держдуми РФ з оборони Ф. Клінцевич, який заявив, що її метою є «розкол рядів ополчення». Окрім цього, представники так званих ДНР/ЛНР постійно намагаються дискредитувати Програму, зображаючи її як недієву, примусову тощо.

Втім, незважаючи на значний спротив з боку країни-агресора та так званих ДНР/ЛНР, за період існування Програми уже більше 100 учасників незаконних збройних формувань так званих ДНР/ЛНР добровільно відмовилися від участі у терористичних організаціях, більше половини з них рішеннями судів звільнені від кримінальної відповідальності. Отже, за відносно короткий термін дії Програми вдалось досягти значних результатів, які є важливим внеском у справу перемоги України.

Програма набуває особливої актуальності під час реалізації Мінських домовленостей, у рамках яких представники Російської Федерації і так званих ДНР/ЛНР наполягають на застосуванні тотальної амністії до всіх членів НЗФ (у тому числі щодо осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини). Натомість Програма виступає в якості альтернативи вказаній амністії.

Підвищенню ефективності реалізації Програми, на нашу думку, буде сприяти робота державних органів, навчальних закладів, волонтерів, ЗМІ з доведення до громадськості, у тому числі на тимчасово окупованих територіях, інформації про неї.

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що реалізація комплексу правових, організаційних та інформаційних заходів Службою безпеки України у рамках програми «На тебе чекають вдома» сприяє:

- припиненню злочинної діяльності членів незаконних збройних формувань та терористичних організацій;

- поверненню на підконтрольну територію України осіб – учасників Програми;

- наданню кримінально-правової оцінки діям колишніх учасників незаконних збройних формувань та терористичних організацій;

- здійсненню соціальної адаптації осіб – учасників Програми.

ДРОЗДОВ Олександр Михайлович
кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат, доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Голова Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної
комісії адвокатури України,
перший проректор Вищої школи адвокатури

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ), добровільно прийняла на себе зобов'язання забезпечувати можливість реалізації прав, закріплених в КЗПЛ, усіх осіб, які перебувають на її території. З цією метою вона повинна не тільки виконувати конкретні рішення ЄСПЛ, прийняті щодо заяв, поданих проти неї, а й створити системний механізм, використання якого дозволяло б громадянам України реалізовувати такі права безпосередньо, без попереднього звернення зі скаргою до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Створення такого механізму може виявитися справою не такою вже й простою, оскільки правові позиції, що формулюються ЄСПЛ з тих чи інших питань, часто істотно розходяться з усталеною вітчизняною правовою доктриною, кримінальним процесуальним законодавством або практикою його застосування. Тому першим кроком у процесі створення такого механізму має стати виявлення подібного роду розбіжностей, з'ясування суті та смислу правових позицій ЄСПЛ з відповідних питань і логіки їх обґрунтування ЄСПЛ, адекватне сприйняття їх юридичною наукою. В свою чергу, виявлені розбіжності повинні стати предметом найпильнішої уваги і ґрунтовного аналізу з точки зору того, чи створює національне законодавство (зокрема, кримінальне процесуальне) достатні гарантії реалізації права на справедливий суд, чи не містить воно «прогалин» і «лазівок», що створюють можливості для безперешкодного зловживання учасниками процесу, перш за все тих, які наділені владними повноваженнями, своїми суб'єктивними правами або дискреційними правами.

Далі коротко проаналізуємо правові позиції окремих сучасних рішень ЄСПЛ, які, на нашу думку, повинні мати визначальний вплив на формування кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

У справі «Євдокимов та інші проти Росії» (заява № 27236/05 і ін.) предметом розгляду постали питання справедливого розгляду справи та відсутності можливості ув'язненого бути присутнім на слуханнях цивільного розгляду справ, в яких вони були сторонами. Рішенням ЄСПЛ від 16 лютого 2016 року було встановлено порушення ст. 6 КЗПЛ. Факти. Національні суди відмовили надати можливість заявникам, які були затримані в розглянутий період часу, бути присутніми на слуханнях цивільного розгляду справ, в яких вони були сторонами на тій підставі, що внутрішнє законодав-

ство не мало положень, які б дозволяли затриманим бути присутніми під час розгляду справи в суді. Питання участі ув'язнених в інших судових процесах вже були предметом розгляду у КСУ (рішення від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012). Так, в аспекті конституційного звернення положення ст. 24 Конституції стосовно рівності громадян у конституційних правах, свободах та перед законом у взаємозв'язку з положеннями ч. 1 ст. 55, п. 2 ч. 3 ст. 129 Основного Закону (в редакції станом до набрання чинності Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII) щодо захисту судом прав і свобод людини і громадянина та рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом треба розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, у тому числі й особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань. Натомість у кримінальному процесуальному законодавстві слід встановити належну правову процедуру щодо надання адвокатами, які знаходяться під вартою або домашнім арештом, професійної правничої допомоги своїм клієнтам у судах.

Явно необґрунтоване засудження політичного діяча і його можливого спільника виявив ЄСПЛ у справі «Навальний і Офіцеров проти Росії» (Рішення від 23 лютого 2016 року). Про створення на підставі обвинувального вироку суду, яким затверджено угоду про визнання винуватості преюдиції та усупереч презумпції невинуватості встановлення винуватості іншої особи у вчиненні злочину, а також про забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження йшлося й у постанові ВСУ від 3 березня 2016 року № 5-347 кс 15. У своєму рішенні ВСУ зробив наступний правовий висновок: стосовно кримінального провадження щодо ОСОБА_2 постановлений за результатами угоди про визнання ним винуватості вирок стосується прав, свобод та інтересів ОСОБА_1, який на цій підставі, реалізуючи своє конституційне право та керуючись загальними засадами кримінального судочинства, в тому числі п.п. 1, 2, 10, 17 ст. 7, ч. 6 ст. 9, ч. 1 та 2 ст. 24 КПК, вправі звернутися до суду вищої інстанції з оскарженням цього судового рішення. Дотримання вказаних засад є гарантією реалізації права на доступ до правосуддя, а їх нехтування означає, що судові рішення про відсутність у заявника права на звернення з апеляційною скаргою постановлено без дотримання вимоги справедливості судового розгляду, приписів ст. 370 КПК щодо законності та обґрунтованості судового рішення, що є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і підставою для його скасування. Отже, у цій справі ВСУ констатував неправильне застосування касаційним судом норм, передбачених п.п. 1, 2, 10, 17 ст. 7, ч. 6 ст. 9, ст. 24, ч. 4 ст. 394 КПК, у зв'язку із обмеженням права ОСОБА_1 як особи, прав, свобод та інтересів якої стосується вирок на підставі угоди між прокурором та обвинуваченим ОСОБА_2, на його апеляційне оскарження. Тому доречно буде в ст. 90 КПК визначити межі преюдиціального значення рішень інших судів для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Також привертає увагу нова редакція п. 8 ст. 129 Конституції (в редакції Закону від 2 червня 2016 року), а серед основних засад судочинства названо «забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на каса-

ційне оскарження судового рішення». Натомість у попередній редакції наведеної норми йшлося про «забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом». Не заглиблюючись в детальний аналіз цих змін, можна констатувати, що з 30 вересня 2016 року за Основним Законом право на касаційне оскарження судового рішення, на відміну від попередньої редакції закону, підлягає забезпеченню лише у визначених законом випадках.

Актуальною для України є справа «Хузуяну проти Італії» (заява № 36043/08; рішення ЄСПЛ від 1 вересня 2016 року). Заявник, Лучано Валентин Хузуяну, є громадянином Румунії, який народився в 1973 році і мешкає в Румунії. Справа стосувалася відсутності можливості у Хузуяну домогтися повторного відкриття кримінального судочинства проти нього, яке закінчилось його засудженням *in absentia*. Після судового переслідування за звинуваченням у вбивстві 15 березня 2004 року Хузуяну був засуджений Римським судом в м. Асізі до 28 років ув'язнення. Влада, звернувши увагу на його переховування від правосуддя, призначила йому адвоката, який брав участь в провадженні. Адвокат подав апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції до Римського апеляційного суду в м. Асізі, який відхилив скаргу 17 січня 2005 року. Він також подав апеляцію питань права, але вона була визнана неприйнятною. Стосовно Хузуяну 19 грудня 2005 року був виданий міжнародний ордер на арешт і він був заарештований в Румунії в 2006 року, а згодом його екстрадували до Італії, дата екстрадиції була невідома. Хузуяну, посилаючись на ст. 175 Кримінально-процесуального кодексу, стверджував, що його апеляційна скарга проти засудження не повинна була бути погашена строками давності. Він стверджував, що він не переховувався від правосуддя і не відмовлявся від права з'явитися в суді, заявивши, що, оскільки він не був повідомлений про хід провадження за місцем його проживання в Румунії, він не був належним чином проінформований про кримінальне судочинство проти нього. У рішенні від 12 квітня 2007 року Римський апеляційний суд в м. Асізі висловив думку стосовно того, що Хузуяну мав право бути звільненим від строку давності, але мав право подати апеляційну скаргу лише на рішення суду другої інстанції. Хузуяну подав апеляційну скаргу з питань права, стверджуючи про необхідність проведення нового розгляду справи по суті, а не лише рішення з питань права. Ця вимога була відхилена касаційним судом 13 січня 2008 року на підставі того, що особа, яка була засуджена *in absentia* втрачає своє право на повторний відлік строку оскарження, якщо призначений адвокат, незалежно або без відома клієнта, подав апеляційну скаргу на рішення, про яке йдеться, і якщо суд, який мав відповідну юрисдикцію, прийняв рішення стосовно цієї апеляції. В інших провадженнях стосовно різних осіб, засуджених *in absentia*, Конституційний Суд визнав, що ст. 175 § 2 порушує Конституцію на підставі того, що це положення не дозволяє відповідачеві, який не був ефективно повідомлений про провадження, відновити строк для оскарження рішення, прийнятого *in absentia*, якщо така ж сама апеляційна скарга була раніше подана адвокатом. У грудні 2009 року на підставі цього рішення Хузуяну подав клопотання про встановлення нового граничного строку для подання апеляції, але це клопотання не мало успіху. Посилаючись на ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд) КЗПЛ Хузуяну скаржився на відсутність можливості відновити кримінальні провадження і, таким чином, представити свій захист в судах Італії. ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 КЗПЛ. Наведена справа

обґрунтовує необхідність забезпечення належного кримінального процесуального регулювання строків реалізації права на апеляційне та касаційне оскарження заочних судових рішень особами, щодо яких такі рішення увахлено. Крім того, наведене рішення ЄСПЛ викриває необхідність запровадження в Україні для осіб, щодо яких провадилося заочне кримінальне провадження (адже, як відомо, за загальним правилом заочні вироки не підлягають виконанню), такої додаткової гарантії, як запровадження належної правової процедури відновлення судового провадження у першій інстанції у разі з'явлення обвинуваченого.

ЄСПЛ у справі «Кашлев проти Естонії» (заява № 22574/08, рішення від 26 квітня 2016 року) в контексті права на справедливий судовий розгляд проаналізував питання скасування апеляційним судом виправдувального вироку на підставі його власного оцінювання доказів, які були надані в суді першої інстанції. ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Лазу проти Республіки Молдова» від 5 липня 2016 року (заява № 46182/08) також констатував порушення ст. 6 КЗПЛ у зв'язку із скасуванням апеляційним судом виправдувального вироку щодо заявника без заслуховування усних свідчень головних свідків обвинувачення. Коротко щодо фактів. У 2005 році заявник, водій броньованого транспортного засобу банку, був звинувачений в порушенні правил дорожнього руху. Він був виправданий судом першої інстанції на підставі того, що твердження свідків проти нього не вважались надійними. Проте пізніше він був засуджений апеляційним судом. У своїй скарзі до ЄСПЛ заявник скаржився на те, що кримінальне судочинство проти нього було несправедливим тому, що під час скасування виправдувального вироку апеляційний суд не заслухав свідків, показання яких були використані для визнання його винним, в порушення статті 6 § 1 КЗПЛ. Натомість у постанові ВСУ від 21 січня 2016 року № 5-249кc15 щодо скасування апеляційним судом вироку місцевого суду в частині виправдання, задовольняючи частково заяву захисника щодо неприпустимості урахування апеляційним судом показань безпосередньо не заслуханих свідків, показання яких мали значення для вирішення питання про винуватість чи невинуватість засудженого, викладено, що всі докази, як правило, повинні подаватися під час публічного розгляду в присутності обвинуваченого для забезпечення змагальності сторін. З цього правила існують винятки, але вони не можуть порушувати права захисту. Якщо підсудному було надано відповідну та належну можливість заперечити такі показання, чи то при їх наданні, чи на пізнішому етапі, прийняття їх як доказів не суперечитиме саме по собі вимогам п.п. 1 та 3 «d» ст. 6 КЗПЛ. Але з цього випливає, що засудження не може виключно або вирішальною мірою ґрунтуватися на показаннях, які сторона захисту не могла оспорити. Таким чином, у КПК слід встановити, що у разі коли апеляційна інстанція виступає у справі так би мовити «судом факту», то у цьому судовому процесі повинна бути повною мірою реалізована така засада кримінального провадження, як безпосередність дослідження показань, речей і документів.

І на завершення, в контексті забезпечення безпосередньої участі підозрюваного, обвинуваченого у судових процесах надзвичайно актуальним є наступне рішення ЄСПЛ. У справі «Ярослав Білоусов проти Росії» (рішення ЄСПЛ від 4 жовтня 2016 року) вперше ЄСПЛ розглянув сумісність з вимогами ст.ст. 3 і 6 КЗПЛ знаходження підсудних в залі суду в скляній кабіні: «... взагалі кажучи, розміщення підсудних за скляними перегородками або в скляних кабінах саме по собі не виключає елемент приниження,

достатнього для досягнення мінімального рівня жорстокості, як у випадку з металевими клітками. Цей рівень може бути досягнутий, однак, якщо ураховувати обставини в цілому, призведе до їх страждання або труднощів, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень страждань, властивий триманню під вартою ... ЄСПЛ зазначив, що 10 обвинувачених знаходилися в скляній кабіні розміром 5,4 квадратні метри, тому не залишилося практично жодного місця між ними. Вони повинні були брати участь у судовому засіданні у цих умовах протягом декількох годин три дні на тиждень протягом двох місяців. Крім того, судовий процес заявників мав значний резонанс у суспільстві, тому за цим процесом уважно стежили як національні, так і міжнародні ЗМІ, так що заявники постійно знаходилися під пильною увагою широкого загалу в цій тісній обстановці. Ці елементи стали достатніми для ЄСПЛ щоб зробити висновок про те, що умови в скляній кабіні Мосміськсуду принижують гідність, поведження в порушення ст. 3 Конвенції (що автоматично потягнуло порушення ст. 6 КЗПЛ. ЄСПЛ було важко примирити приниження гідності під час поведження з заявником в ході судового розгляду з поняттям справедливого судового розгляду, беручи до уваги важливість рівності сторін, презумпції невинності і довіру, яку суди в демократичному суспільстві повинні вселяти громадськості, перш за все, в обвинуваченого. ... Що стосується їх подальшого затримання в скляній кабіні, ЄСПЛ зазначає, що розташування двох кабін дозволило заявнику мати не менше 1,2 квадратних метри особистого простору, що дозволяє уникнути незручності і приниження переповненістю. Тим не менш: ... заявник та інші підсудні були відокремлені від решти залу слухання склом, це фізичний бар'єр, який в якійсь мірі обмежив їх пряму участь в судовому засіданні. Крім того, таке розташування унеможливило для заявника конфіденційні контакти з його адвокатом, з яким він міг спілкуватися тільки через мікрофон і в безпосередній близькості від поліцейських охоронців. Крім того, кабіна не була обладнана, щоб дозволити заявникові обробляти документи або робити нотатки Суд першої інстанції, схоже, не визнав вплив цих судових механізмів у сфері прав заявника на захист і не вжив жодних заходів для компенсації цих обмежень. ... Звідси випливає, що під час слухання справи у суді першої інстанції права заявника на ефективну участь в розгляді та отримання практичної і ефективною юридичної допомоги були обмежені, і ці обмеження не були ні необхідними, ні пропорційними. ЄСПЛ дійшов висновку, що кримінальну справу проти заявника було розглянуто в порушення ст.ст. 6 §§ 1 і 3 (б) і (с) КЗПЛ.

НАВРОЦЬКИЙ Вячеслав Олександрович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

Правовий феномен, якому присвячена ця праця, у літературі та серед правників-практиків називають по-різному. Крім терміна, який переважно вживається («презумпція невинуватості»), використовують ще й такі: «презумпція невинності», «презумпція відсутності вини», «презумпція невчинення злочину» тощо. При цьому науковці вкладають у відповідне поняття приблизно однаковий зміст: презумпція невинуватості означає припущення, що особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, вважається такою, що його не вчиняла, поки протилежне не буде доведено у встановленому порядку.

Значення презумпції невинуватості у демократичній юридичній системі настільки істотне, що її визнають правовим принципом. Причому на належність презумпції невинуватості до предмета свого відання претендують представники як процесуального (переважно), так і матеріального кримінального права. Для цього є певні підстави, адже про цей принцип та необхідність його дотримання вказується у статтях як Кримінального процесуального кодексу (КПК України), так і Кримінального кодексу України (КК України). Принцип презумпції невинуватості згадується й у цілій низці міжнародно-правових актів.

Так було не завжди. Коли в роки середньовіччя жінок, яких підозрювали у чаклунстві, кидали у глибоку річку для перевірки на належність до відьом, то, мабуть, припускали наявність вини, а не її відсутність. Та й застосування тортур базується на припущенні, що людині, яким вона піддана, є що сказати про свою вину. Відомий вислів попередників, нині працюючих правників: «Те, що ви на свободі, не ваша заслуга, а наше недопрацювання», – також свідчить про досить «легке» ставлення до презумпції невинуватості.

Ідея презумпції невинуватості зародилася у ранньому середньовіччі, пройшла звивистий шлях. Коли на терені нашої держави вона вперше була нормативно закріплена у Конституції СРСР, то відомий своєю прямою у висловлюваннях професор В.В. Сташис на засіданні кафедри кримінального права тодішнього Харківського юридичного інституту говорив про це явище, як «презумпцію пресловутую». Але зараз навряд чи хтось наважиться на те, щоб заперечувати та ставити під сумнів наявність цього принципу.

Тим не менше вербальне проголошення вірності цьому принципу (як і іншим), а також практичне його визнання, втілення у конкретних діях – це явища, які не збігаються. Простежуються три можливі варіанти ставлення до презумпції невинуватості не на словах, а у конкретних діях:

а) фетишизація, яка виражається у перебільшенні, аж до абсолютизації, цього правового явища. Наприклад, нібито під потребою забезпечити презумпцію невинуватості не показують обличчя осіб, затриманих на місці вчинення злочину. Будь-який покидьок, на якому тавра ніде поставити, буде лементувати про презумпцію невинуватості тоді, коли хтось посміє сказати лише про можливість перевірки способу життя, джерел доходів, а ті, які за посадою та суспільним становищем покликані виводити негідників на чисту воду, послужливо погоджуються з таким способом відвернути увагу від персони;

б) волюнтаризм – полягає у вільному поводженні з вказаним принципом, коли щодо одних осіб і в одних випадках про нього згадують і намагаються дотримуватися, а в інших – ігнорують. У класичному вигляді такий варіант ставлення до презумпції невинуватості виражається відомим висловом: «Друзям – все, ворогам – закон»;

г) нігілізм. Він щодо презумпції невинуватості втілюється у її ігноруванні, нехай не відкритому і відвертому, то прихованому. Нічим як нігілістичним ставленням до презумпції невинуватості не є обвинувальний ухил у діяльності правозастосовних органів та такий його аспект як «кваліфікація з запасом».

Про презумпцію невинуватості переважно згадують у процесуальному аспекті. У КПК України цей принцип доволі детально визначений, а в публікаціях вітчизняних та зарубіжних процесуалістів різнобічно та глибоко розкритий.

Водночас формулювання презумпції невинуватості у матеріальному кримінальному праві більш лапідарне. У визначенні, закріпленому в ч. 2 ст. 2 КК України, акцентується увага на зв'язку цієї презумпції з призначенням покарання: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Однак, видається, кримінально-правове значення презумпції невинуватості значно ширше. Воно явно виходить за межі можливості/неможливості призначення кримінального покарання.

Можна виділити принаймні три аспекти дії принципу презумпції невинуватості у матеріальному кримінальному праві, які стосуються:

- 1) правової кваліфікації вчиненого діяння;
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих підстав;
- 3) застосування заходів кримінально-правового характеру.

Щодо кваліфікації діяння, то врахування цього принципу полягає у його оцінці усієї палітри варіантів оцінки скоєного, передбачених кримінальним законом. Інакше кажучи, у необхідності здійснення саме кримінально-правової кваліфікації, а не орієнтації на кваліфікацію діяння як злочину. Це означає, що спочатку потрібно переконатися, що діяння не є злочином – оцінити його під кутом зору положень про малозначність обставин, які виключають злочинність діяння тощо. І лише потім висувати версії про те, які статті Особливої частини КК України передбачають діяння як злочин та доводити наявність ознак складу певного злочину. Будь-який інший підхід (який, зазвичай, полягає виключно у оцінці діяння як злочину) означає ігнорування презумпції невинуватості.

Також у ході визначення статті Особливої частини КК України, за якою скоєне кваліфікується як злочин, належить послідовно дотримуватися правила про те, що

обґрунтовані та нездоланні сумніви щодо того, якою з цих статей охоплюється діяння, вирішуються на користь статті про менш тяжкий (м'якший) злочин. Це правило базується на презумпції невинуватості – а саме невинуватості у вчиненні більш тяжкого злочину.

При звільненні від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих підстав головною теоретичною проблемою (бо практика значимість цього питання ігнорує, а законодавець на нього не зважає) є питання про те, щодо чого ж відбувається таке звільнення. Очевидно, що про звільнення від відповідальності можна говорити лише тоді, коли особа кримінальній відповідальності підлягає. Інакше таке звільнення втрачає будь-який сенс – якщо особа не підлягає відповідальності, то і звільняти немає від чого.

Чинне законодавство передбачає, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину (ч.1 ст.2 КК України). З порівняння ч. 1 та ч. 2 ст. 2 КК України, з законодавчого визначення злочину (ч.1 ст. 11 КК України) та теоретичних положень про кримінальну відповідальність випливає, що наявність складу злочину у діянні може бути констатовано лише обвинувальним вироком суду. При звільненні ж від кримінальної відповідальності, з одного боку, констатується наявність підстав кримінальної відповідальності, а з іншого, має місце відсутність обвинувального вироку суду. Законодавець же при цьому вказує, що звільненню підлягає особа, яка вчинила злочин (ст.ст. 45–49 КК України), але допускає звільнення без встановлення наявності складу злочину в обвинувальному вироку, а шляхом винесення ухвали (ст.ст. 285–288 КПК України).

Слабким виправданням такого порядку (який прямо суперечить засадам презумпції невинуватості) є те, що все це вчиняється на благо підозрюваного та з його власної згоди. Однак навіть самообмова не виключає необхідності ретельної перевірки фактичних обставин та їх юридичної оцінки з дотриманням процесуального порядку. Тобто, як про це вже безліч разів відзначалося в науковій літературі, звільнення від кримінальної відповідальності вступає у суперечність з принципом презумпції невинуватості.

Свого часу для того, щоб обійти цю суперечність, в КК України використовувалося формулювання «діяння, що містить ознаки злочину». Однак кожному очевидно, що як пухнаста тварина, яка нявкає та ловить мишей, є кішкою (бо наділена усіма ознаками кішки), так і діяння, яке містить ознаки злочину, є злочином. А звільнення від кримінальної відповідальності означає констатацію вчинення злочину без обвинувального вироку суду всупереч презумпції невинуватості.

У рамках чинних конструкцій звільнення від кримінальної відповідальності та законодавчого формулювання презумпції невинуватості усунути цю суперечність неможливо. Потрібно або взагалі відмовлятися від інституту звільнення від кримінальної відповідальності (перевівши відповідне вирішення справи у процесуальну площину доцільності кримінального переслідування з одночасною відмовою від демагогічного гасла невідворотності кримінальної відповідальності), або ж змінювати формулювання презумпції невинуватості – не наголошувати на тому, що факт вчинення особою злочину може бути встановлено лише обвинувальним вироком суду.

Нарешті про зв'язок презумпції невинуватості і застосуванням заходів кримінально-правового характеру. Очевидно, що не лише кримінальне покарання, але й інші

відповідні заходи можна застосовувати за наявності (доведеності) відповідних підстав. Інакше кажучи, презумпція невинуватості поширюється і на можливість застосування інших заходів кримінально-правового характеру лише після доведення наявності відповідної підстави.

Навряд чи правильним буде вважати такою підставою «доведення вини», як про це вказано у ч. 2 ст. 2 КК України. Адже вина – це лише одна з ознак складу злочину, а підставою кримінальної відповідальності є наявність не лише вини, а складу злочину, як системи відповідних ознак. Наяву явна невідповідність між положеннями ч. 1 та ч. 2 ст. 2 КК України, пояснити яку можна хіба що вільно та поширено трактуючи те, що написано у ч.2 ст. 2 КК – вважаючи, що доведеність вини розуміється як доведеність усіх ознак складу злочину. Тому презумпція невинуватості може бути спростована шляхом доведення наявності усіх ознак складу злочину, лише в такому випадку можливе призначення покарання.

Водночас застосування інших заходів кримінально-правового характеру не обов'язково є наслідком встановлення всіх ознак складу злочину. Такі заходи можуть застосовуватися також у разі вчинення суспільно небезпечних посягань, де вина відсутня. Чинний кримінальний закон називає їх «суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу». З таким формулюванням погодитися важко хоча б тому, що у статтях Особливої частини нерідко вказується на форму вини – тому вина є ознакою, передбаченою Особливою частиною КК України. У той же час діяння неосудного чи малолітнього за жодних обставин не можна визнати вчиненим умисно чи з необережності. Вочевидь правильніше було б говорити у таких випадках про «посягання (чи діяння) вчинене за наявності об'єктивних ознак складу злочину». Саме наявність таких ознак є підставою для спростування презумпції, яка перешкоджає застосуванню інших заходів кримінально-правового характеру.

Загалом можна констатувати, що презумпція невинуватості має цілий ряд матеріально-правових аспектів, які заслуговують подальшого поглибленого аналізу. Їх ігнорування чи недостатнє врахування веде до виникнення суперечностей між нормами конституційного, кримінального матеріального та кримінального процесуального права, а тим самим – і до порушення цього принципу в діяльності правозастосовних органів.

ГУЗИР Володимир Павлович
заступник Голови Союзу юристів України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стан злочинності та аналіз її кількісно-якісних показників, які у цьому році вже досягли максимуму, – цілком достатній матеріал для визначення ефективності протидії держави та суспільства загрозам та негативу цього суспільного явища.

За чверть століття нашої державності можливо розглядати в історії кримінології і три періоди протидії злочинності.

Перший з них (1993–1995 рр.) свідчить про стрімке зростання зареєстрованих злочинів та їх збільшення з 480 478 до 641 860. У цей період відбулися суттєві зміни у структурі злочинності. Розпочався ріст тяжких та особливо тяжких злочинів. З них викристалізувалася організована злочинність, яка має загальнокримінальну та фінансово-економічну спрямованість (незаконна приватизація, банківська та фінансова сфера, паливно-енергетичний комплекс, фіктивне підприємництво, відмивання брудних коштів та інші). Саме на фоні організованої злочинності фінансово-економічної спрямованості розпочався період класичної корупції, коли лідери ОЗГ та виховані і навчені ними, як правило, правники, зблизилися зі службовими особами, які наділені державою владними виконавчо-розпорядчими повноваженнями щодо державної власності та бюджетних коштів.

Другий період (1996–2009 рр.) відзначився тенденцією до зниження кількісних характеристик злочинності. Саме у цей період у державі були завершені основні приватизаційні етапи та був реалізований широкомасштабний соціально-економічний проект трансформації державної власності, реалізація якого мала на меті у стислі строки забезпечити стратегічні позиції приватної власності в національній економіці.

Він сприяв накопиченню об'єктів приватної власності, зробив незворотними ринкові перетворення. Водночас у державі не сформувалася ефективна система відносин власності, яка забезпечила б оптимальне використання національного економічного потенціалу та сприяла б досягненню цілей і виконанню завдань соціально-економічного розвитку.

Третій період (2010 рік і до сьогодні) вирізняється динамікою неухильного зростання злочинності. У 2010 році було обліковано 500 902 злочини, у 2011 році – 515 833 злочини, у 2012 році – 443 665 (тут треба брати до уваги введення у листопаді 2012 року Єдиного реєстру досудових розслідувань, у зв'язку з чим у грудні 2012 року не було обліковано жодного кримінального провадження), у 2013 році – 563 560 злочинів, а сьогодні за 8 місяців 2016 року зареєстровано 763 511 кримінальних правопорушень проти 723 830 у минулому році. Від вчинених злочинів потерпіло 359 876 осіб, у тому числі 6 156 дітей, 5 259 – загинуло. Частка тяжких злочинів збільшилася до 31,6% в загальній злочинності. Поширилися нові види злочинів: у сфері кібернетичних та електронних технологій, торгівля людьми, незаконна трансплантація органів або тканин людини, злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, тероризм та інші.

Єдине, що залишається практично незмінним, так це «географія» злочинності. У середньому за 25 років незалежності близько 60% всіх злочинів реєструється у 8 регіонах України: Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Одеська області, місто Київ. Найменше їх у Івано-Франківській, Волинській, Рівненській, Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

Загальновідомо, що психологія злочинності характеризується: корисливістю, паразитизмом і нестатком. Її економічним підґрунтям стали: помилки в стратегії і практиці економічних реформ та в приватизації, у банківській системі й акціонуванні, у виробничо-сировинній сфері, у споживчій сфері, у податковій системі; безконтрольність влади у сфері народного господарства та великі періоди часу між скоєними злочинами у цій сфері та кримінальним покаранням. Наявний значний масив латентної злочинності, яка вже стала безкарною.

В Україні формується олігархічна модель економіки. За оцінками експертів, більшу половину національного багатства привласнюють близько десяти великих фінансово-промислових груп.

Панування олігархічної моделі економічних відносин супроводжується такими криміногенними явищами, як тінізація та монополізація економіки, поглиблення економічної нерівності, погіршення показників зайнятості, та бідністю переважної частини населення. Все це призводить до збільшення криміногенного потенціалу суспільства і зростання масштабів злочинності.

За різними оцінками обсяг тіньової економіки в Україні становить від 30% до 45% від величини внутрішнього валового продукту. Доходи, отримані від нелегальної економічної діяльності, частково переводяться на валютні рахунки за кордоном, частково легалізуються у виді інвестицій у банківську систему, виробництво товарів і надання послуг, а також витрачаються на нелегальне фінансування політичних партій, виборчих кампаній, підкуп представників органів влади, управління, правоохоронної і судової систем, вкладаються у прибутковий кримінальний бізнес (наркаторгівлю, виготовлення контрафактної продукції, гральний бізнес, контрабанду) [1; 106, 108, 110].

Відбувається девальвація моралі, заснованої на загальнолюдських цінностях. Разюча відмінність між проголошеними владою деклараціями та повсякденною реальністю кризового суспільства породила зневіру та підозри суспільства до неї.

Криміногенне значення має також панування примітивних зразків «масової культури» (передусім на телебаченні), основними цінностями яких є крайній індивідуалізм, культ «розкішного життя», жорстокість, сексуальна розбещеність, всеохоплююче споживацтво. Надзвичайно негативний вплив має і кримінальна субкультура (особливо молодіжна), якій належить виключна роль у відтворенні злочинності.

Створюється небезпечна соціальна ситуація, коли ріст загальної злочинності, зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, серед них злочини проти національної безпеки, власності, життя та здоров'я громадян, системні рейдерські захоплення господарств сільгоспвиробників та земель, на яких вони працюють, на фоні військових дій на сході держави та тотального зубожіння наших громадян становлять реальну загрозу національній безпеці.

Національне законодавство гарантує повагу до незалежності суддів, ним же передбачено заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом. На жаль, тривалий час вплив на суди для досягнення, як правило, суб'єктивних рішень здійснюють організовані групи людей. Стали непоодинокими і випадки, коли на суддів, користуючись своїм службовим становищем, здійснюють психологічний тиск окремі керівники правоохоронних органів та керманічі органів місцевого самоврядування.

Не сприяє утвердженню авторитету судової гілки влади і низький рівень виконання судових рішень, прийнятих іменем України. Як наслідок, найбільш незахищені: неповнолітні, пенсіонери, чорнобильці та інваліди, які роками не отримують присуджених їм виплат та інших соціальних благ, а недостатньо дієва Державна виконавча служба

Міністерства юстиції України не сприяє утвердженню відчуття захисту державою їхніх прав та інтересів.

На жаль, мають місце непоодинокі випадки ухвалення Верховною Радою України ситуативних законів. Поряд із цим лишаються без достатніх правових механізмів ряд суспільних відносин, задекларованих Конституцією України, а передова правнича національна наукова думка часто залишається незатребуваною. Як наслідок, у нашвидкуруч прийняті Закони вносяться зміни та доповнення, що спричиняють суперечності при їх застосуванні та значною мірою ускладнюють вироблення єдиної судової практики.

Два роки реформ прокуратури України та рік роботи Національної поліції нівелюють системні інформаційні викиди тенденційного негативу. Незважаючи на це, засобами масової інформації майже нічого не робиться для пропаганди положень закону, яким визначено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші державні органи, їх посадові та службові особи зобов'язані поважати незалежність прокурора та утримуватися від здійснення у будь-якій формі впливу на нього.

Вже сьогодні очевидно, що в суспільстві безповоротно втрачається престижність роботи в органах правопорядку. Дефіцит кадрів, тисячі незаповнених вакансій не сприяють боротьбі зі злочинністю. Водночас недостатньо стимулюється благородство та людяність правоохоронних професій. Непомірно великий розрив між заробітною платою в новостворених спеціальних органах та класичних підрозділах, які покликані запобігати та боротися із загальнокримінальною злочинністю, призводить до випадків розбрату та різних підходів до виконання обов'язків, а відсутність державної програми боротьби зі злочинністю не сприяє зосередженню спільних зусиль для створення у суспільстві атмосфери захищеності та невідворотності покарання за протиправні прояви.

Підсумовуючи, можна зробити деякі висновки. Насамперед було б доцільно Кабінету Міністрів України, який забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина та здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю, розробити Державну програму профілактики, запобігання та протидії злочинності та надати їй на розгляд і прийняття Верховній Раді України.

Міністерству юстиції України слід організувати та забезпечити комплексний аналіз стану реального виконання усіх судових рішень, прийнятих у період 2014–2016 років до виконання, та причин, з яких рішення повернуто без виконання позивачам.

Міністерству інформаційної політики України та Міністерству культури України доцільно започаткувати роботу з висвітлення повсякденної самовідданості професії судді, слідчого, оперативного співробітника, прокурора, інших правоохоронних професій та сталого позитиву їх діяльності;

Генеральній прокуратурі України треба посилити вимоги до організації координаційної роботи керівниками регіональних прокуратур, направленої на концентрацію спільних зусиль правоохоронних органів з метою невідворотності покарання за скоєні кримінальні правопорушення, захисту і поновлення прав громадян та інтересів держави.

Список використаних джерел:

1. Головкін Б.М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні / Б.М. Головкін // Форум права. – 2014. – С. 106–110.

ЯРМИШ Олександр Назарович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник Інституту законодавства
Верховної Ради України

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА КРИМІНОЛОГІЯ ЯК НАУКА ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

З моменту набуття Україною незалежності вітчизняна кримінологічна наука пройшла досить складний шлях становлення та розвитку. Усунення компартійного ідеологічного тиску та характерного для попередньої доби негативно-упередженого ставлення з боку влади до роботи кримінологічних установ створило сприятливі умови для розвитку суспільних наук. Радянська доктрина «суспільства без злочинності», яка базувалася на ідеях тотальної керованості суспільними процесами та вихованні у стислі терміни «нової людини», була відкинута, методичний арсенал кримінологічних досліджень був збагачений і розширений.

Сплеску кримінологічних розвідок сприяло суттєве зростання корпусу науковців, що стало результатом створення в 90-х роках нових науково-дослідних установ (Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України) та підрозділів у складі МВС України. Активно працювало Координаційне бюро з кримінологічних проблем Академії правових наук України. Помітним здобутком у діяльності бюро стало розроблення у 2001 році та направлення координованим та іншим заінтересованим центральним установам Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст. Цей документ містить методологічні засади розвитку кримінологічної науки; відомості про її ключові проблеми, прогноз динаміки основних соціальних чинників злочинності та кримінологічної ситуації в Україні на початку XXI ст., головні проблеми кримінології, що визначені на основі прогнозних передбачень; потреби і завдання розвитку та самовдосконалення кримінологічної науки, розширення міжнародної співпраці. Разом із Концепцією було розроблено тематику наукових досліджень з проблем кримінології на перше десятиріччя XXI ст., що містить 187 тем за 15 основними напрямками науково-дослідної роботи.

Позитивну роль у становленні вітчизняної кримінологічної науки відіграло і створення у 1998 році Кримінологічної асоціації України. Значним здобутком діяльності цієї громадської організації стало проведення у Києві у листопаді 2000 року I Всеукраїнського з'їзду кримінологів, де було визначено загальні здобутки членів асоціації. Протягом 2001–2004 років за участю Асоціації проведено низку науково-практичних конференцій загальноукраїнського та регіонального рівня. За її сприяння видано чимало кримінологічної літератури, налагоджено зв'язки з багатьма міжнародними організаціями. Після певної перерви діяльність Асоціації кілька років тому відновлено. Її видання – «Вісник Кримінологічної асоціації України» – завдяки широкому спектру та актуальності висвітлюваних проблем набуло визнання як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Слід зазначити й про активну роботу кримінологічної секції

Всеукраїнської асоціації кримінального права. Отже, можна погодитися з висновками про те, що сьогодні українська кримінологія сформувалася як окрема галузь науки з основними атрибутами та ознаками, які визначають самостійну наукову галузь.

Певна річ, під час становлення української кримінології було виявлено низку серйозних проблем і перешкод, які гальмували процес її подальшого розвитку та удосконалення. Зокрема, збільшення кількості кримінологічних досліджень не завжди супроводжувалося підвищенням їхньої якості; тематика досліджень не охоплює всіх необхідних напрямів і тем, побіжно вивчаються або взагалі залишаються поза увагою деякі гострі проблеми практики протидії злочинності, а особливо виявлення та усунення її причин та умов, запобігання їхньому впливу; залишаються обмеженими інформаційне забезпечення досліджень та можливості кримінологів щодо отримання необхідної статистичної інформації тощо.

Як і за радянських часів, органи державної влади не приділяють належної уваги кримінологічним дослідженням, ігноруються проблеми залучення кримінологів до розроблення державних документів із соціально-економічних, політичних та інших важливих суспільних проблем, а також законопроектів. Показником формального підходу органів влади до розв'язання цих проблем стала відсутність реального фінансування усіх державних програм з протидії злочинності, які були прийняті за добу незалежності України.

Але всі ці складнощі та перепони, на нашу думку, можна розглядати як прогнозовані, очікувані, певною мірою «нормальні» для епохи соціального транзиту з її глибокою суперечливістю, переплетенням об'єктивних та суб'єктивних чинників, складною кримінологічною ситуацією. Головне, що ця ситуація була здебільшого передбачуваною, для влади – контрольованою, для кримінологів – «звичною». Вади системи протидії злочинності були відомі, за допомогою спеціальних методик науковці могли вивести коефіцієнти латентності окремих видів злочинів і дати загальну картину реальної злочинності в країні.

Але ситуація докорінним чином змінилася останнім часом, з кінця 2013 – початку 2014 років. Події Революції Гідності, анексія Росією Криму, війна на сході України «запустили» цілу низку потужних криміногенних чинників. Нестабільність соціально-політичної та економічної ситуації, різке зниження життєвого рівня населення, недосконалість механізму державного управління, всеохоплююча корупція у всіх гілках влади (кримінологам слід найближчим часом дати наукову оцінку епопеї підготовки е-декларування та його першим результатам), інші чинники – все це створило умови для стрімкого розвитку і утвердження злочинності у суспільному житті держави. Вкрай негативні наслідки має те, що різке погіршення кримінальної ситуації співпало за часом з реформуванням (багато в чому невдалим не тільки через об'єктивні, а й суб'єктивні чинники) правоохоронної та правової систем.

Кримінологія не має стояти осторонь – вона повинна бути наукою особливого періоду.

За нашими оцінками, злочинність в Україні протягом останніх років зазнала таких кількісних та якісних змін, що набула рис загальної загрози національній безпеці. Водночас слід констатувати відсутність в країні ефективної антикримінальної політики. Все це ставить перед суб'єктами забезпечення національної безпеки, суб'єктами

протидії злочинності нові завдання, змушує вживати дієві заходи протидії цьому соціальному лиху.

Надзвичайність ситуації вимагає терміновості та нестандартності дій. З огляду на критичну ситуацію в сфері протидії злочинності вбачається за доцільне скликати надзвичайний з'їзд кримінологів, на якому визначити концептуальні засади антикримінальної політики, обґрунтувати необхідність розгляду питання щодо протидії злочинності на спеціальному засіданні Ради національної безпеки і оборони України. Для підготовки такого засідання, попереднього опрацювання та обговорення відповідних заходів слід залучити представників кримінологічної спільноти.

У зв'язку із цим та з урахуванням також зовнішніх чинників маємо підстави говорити про *особливий період* в усіх сферах життя країни. Якщо навіть уявити, що бойові дії на сході України будуть припинені вже завтра, наслідки попередніх подій даватимуться взнаки ще тривалий час.

ДЕНИСОВА Тетяна Андріївна

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби,
член президії громадської організації
«Всеукраїнська асоціація кримінального права»

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ УЯВЛЕННЯ ПРО КРИМІНОЛОГІЧНУ НАУКУ

Кримінологія як сфера наукових розвідок виникла у XVIII ст. практично одночасно з кримінальним правом. Завдяки своїй багатогранності, широті пошуку, меті та завданням досліджень до сучасного періоду вона накопичила цілу низку «шкіл», що протягом століть створювались окремими науковцями. Навряд чи зараз є можливість і доцільність оцінювати кожну з них, оскільки тільки зупинка на кримінологічних напрямках – це величезний пласт наукових думок, уявлень, глибоких досліджень, що призводили до злетів або, досить часто, до падінь і вигнання. Саме в кримінологічній науці захист непопулярних ідей натикався на «групи тиску», які захищали певні інтереси. Нам відомі непоодинокі факти, коли кримінологічна наука фактично знаходилась під забороною. Не заглиблюючись у давнину, можна пригадати ганебні факти таких заборон у XX столітті. Так, кримінологічні дослідження в Білорусії, Росії та Україні фактично припинилися вже з 1928–1932 рр. Загалом на теренах колишнього СРСР після 1935 р. радянська кримінологія перестала існувати, а дослідження проводилися фрагментарно і під грифом «таємно». Більше того, як зазначила А.І. Долгова, партійна влада вирішила, що кримінологічна наука та напрацьований нею матеріал ідеологічно невитримані і в подальшому до кінця 50-х років XX ст. усі кримінологічні установи в СРСР були ліквідовані, частина наукових співробітників репресована, а кримінологія як самостійна галузь права припинила існування. Під суворою забороною було викладання будь-яких кримінологічних матеріалів у навчальних закладах [1, с. 14–19].

Наука, по суті, перебувала під забороною до XX з'їзду КПРС, на якому був засуджений культ особистості Сталіна. У подальшому, як вказує А.П. Закарлюк, структуризація кримінологічних знань фактично розпочалася у період відродження радянської кримінології у 60-х роках XX ст. Спочатку російські, а за ними й українські кримінологи визначилися з тим, що кримінологія як галузь науки виокремилася з кримінального права [2, с. 30–31]. Помилково думати, що вищевказані заборони – це наслідок радянської політики. У цьому зв'язку можна також пригадати слова Г.Й. Шнайдера, який вказував, що оскільки кримінологія – це така наука, яка має безпосередню справу з реальністю, досить часто вона знаходилась під забороною у багатьох країнах. Так зване «табу» може торкатися й окремих науковців, до яких застосовують неформальні колективні санкції: редакції журналів перестають брати до друку матеріали, відмінюються або провалюються обговорення книг, колеги не залучають таку особу до певної громадської діяльності, участі у конгресах, дослідженнях тощо. Більше того, існували

певні випадки застосування фізичного чи психічного насильства [3, с. 13–16]. Лише незначна кількість вчених спроможна витримати такий тиск.

Саме тому, більшість науковців визнають, що кримінологічні наукові пошуки можливі лише в атмосфері інтелектуальної свободи.

Сьогоднішня кримінологічна наука: прогрес чи криза?

Кримінологія сьогодні знаходиться у вкрай скрутному становищі: занедбаність, кадровий ресурсний голод, відсутність фінансування, мінімізація впливу науки на практику боротьби зі злочинністю тощо. Якщо поглянути на сучасні реалії навіть фрагментарно, ці й інші прояви занепаду проявляються як ніколи. Більше того, сучасні наукові дискусії та суперечки, що час від часу виникають у середовищі українських кримінологів, точаться навколо низки питань, пов'язаних із кримінологічною концепцією науки, здатністю кримінологічних досліджень розкривати причини злочинності та створювати механізми запобігання злочинам тощо. Нездатність призупинити злочинність і неспроможність кримінологів впливати на процеси, що відбуваються в Україні, призвела до того, що останнім часом розмова ведеться про кризу в кримінології. Частково з цим можна погодитись.

Дійсно, шалене зростання злочинності, що фіксується офіційною статистикою, ЗМІ, опитуванням офіційних осіб і пересічних громадян, свідчить про те, що розрив між можливостями, які проголошені суспільством (утвердження демократичних засад суспільства, прав та свобод людини в усіх їх проявах, зміцнення правової держави тощо) і можливостями реального їх досягнення, постійно збільшується. Як свідчать результати кримінологічних досліджень, злочинність стала однією з найбільш актуальних проблем сучасного українського суспільства. Населення часто відчуває почуття незахищеності перед нею. І це відчуття інколи призводить громадян навіть до таких невтішних висновків, що правоохоронні органи або безсилі перед злочинцями, або діють заодно з ними. За таких умов зростає невдоволення громадян, які вважають правильним недотримуватись законів, вчиняти самосуд і спротив владі.

Однак причинами такого стану є, як убачається, не завжди достатньо зважена, обґрунтована, належним чином організована протидія злочинності з боку держави. Як слушно зазначають О.М. Бандурка та О.М. Литвинов, соціальні системи, адаптуючись до зовнішнього середовища, мають тенденцію до ускладнення своєї організації, що забезпечує їм більш високий рівень спеціалізації у використанні наявної ресурсної бази. У процесі функціонування системи протидії злочинності впливають на навколишнє середовище і змінюють його. Як результат – сформована організація системи перестає відповідати новим зовнішнім умовам і настає криза, що може закінчитися дестабілізацією і розпадом системи [4, с. 14]. Таким чином, неефективність її здійснення багато в чому визначає неефективність функціонування державної влади взагалі.

Сьогоднішня українська кримінологія збагатилася науковцями, які спроможні вирішувати найскладніші завдання. Достатньо назвати прізвища А.М. Бабенка, В.І. Борисова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, П.П. Сердюка, В.О. Тулякова, В.І. Шакуна та ін., аби зрозуміти, що кризи в українській науці немає. Прикладом можуть слугувати останні монографії А.М. Бабенка «Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний

та праксеологічний вимір» [5], В.М. Дрьоміна «Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества» [6], П.П. Сердюка «Относительное измерение интенсивности преступности» [7].

Відтак, є незацікавленість влади у сучасних наукових розробках. На жаль, нині науковці лише «стукаються у закриті двері» ... Може, тому варто пригадати слова А.П. Закалюка з його доповіді «Стан, перспективи та концептуальне спрямування розвитку кримінологічної науки в Україні». Вчений зазначив, що кримінологічна наука в українському суспільстві ще не набула належного місця, насамперед в обґрунтуванні спрямування та функціонування держави, органів державної влади щодо протидії злочинності. Якщо ж говорити про сучасний розвиток української кримінології, то А.П. Закалюк ставив на перше місце саме політику держави у протидії злочинності й науковий кримінологічний супровід. Точніше писати не про кримінально-правову, кримінологічну й іншу політику, а про реалізацію державної політики щодо протидії злочинності кримінально-правовими, кримінологічними та іншими засобами за допомогою новітніх кримінологічних досліджень, дискусій, експертних оцінок [8, с. 12–14].

Кримінологія: правова, соціолого-правова наука чи соціологія?

Якщо зазначати про сучасні українські уявлення щодо кримінологічної науки не можна оминати й такого складного питання, як поняття, сутність кримінології та її місце в системі інших наук.

Як зазначають деякі науковці, сьогодні на пріоритет у питаннях вивчення злочинності, поряд з кримінологією, претендує соціологія. В окремих країнах суперечка вирішена на користь соціології, яка фактично поглинула кримінологію [9, с. 12; 10 с. 18–24].

В.І. Курило, О.Є. Михайлов, Д.А. Шестаков та інші визначають кримінологію як соціолого-правову науку [11; 12]. Зокрема, українські кримінологи вказують: «На теренах сучасної України, починаючи з 1970-х років, міцно затвердилося розуміння кримінології як суспільної науки, соціолого-правової та міждисциплінарно-комплексної. Таким чином, кримінологія – це соціолого-правова наука, що вивчає злочинність, причини та умови злочинності, шляхи і засоби її попередження, а також особу злочинця» [11, с. 7].

Доцільно вказати, що більшість знаних кримінологів дотримується думки, яка ґрунтується на аналізі сутності кримінології, її предмета, що кримінологія – це юридична наука. Зокрема, як зауважують І.М. Даньшин, А.П. Закалюк та інші, треба дотримуватися системності в кримінології, визначати її межі, кордони і територію [13; 2, с. 26]. Дещо алегорично, але досить точно про відмінність кримінології від соціології визначив Г.А. Аванесов: «Условно говоря, у криминологии свое «закрытое» пространство, строго очерченная территория. Когда мы говорим о сложившейся сейчас тенденции перемещения криминологии в социологическую сферу, необходимо установить также «закрытое» пространство социологии, ее территорию. Есть оригинальный метод для получения верного ответа на рассматриваемые вопросы. Если бросить «криминологический камень» в центр «социологического озера», то расходящиеся от него круги помогут определить, где криминология, а где – социология. Первые круги от камня – криминология. Самые далекие от камня круги – социология. Где-то между этими «точками» проходит граница. Надо уметь правильно установить ее – это решение главного вопроса. Криминологический смысл утрачивается, если мы выходим за пределы этих кругов» [14, с. 9].

Що ж, давайте знаходити аргументи й розмірковувати над кримінологічними проблемами. Адже потреба в проведенні таких дискусій, обміні інформацією, досвідом, наданні слухних порад назріла давно.

Список використаних джерел:

1. Долгова А.И. Преступность, ее организованность и криминальное общество: монография / А.И. Долгова. – М.: Российская криминалогическая ассоциация, 2003. – 572 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
3. Шнайдер Г.И. Криминология: пер. с нем. / Г.И. Шнайдер. – М.: Изд-во «Прогресс», 1994. – 504 с.
4. Бандурка О.М. Моделювання систем протидії злочинності / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 1 (12). – С. 9–19.
5. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: моногр. / А.М. Бабенко. – Одеса: ОДУВС, 2014. – 416 с.
6. Дремін В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: моногр. / В.Н. Дремін. – Одесса: Юрид. лит., 2009. – 616 с.
7. Сердюк П.П. Относительное измерение интенсивности преступности: моногр. / П.П. Сердюк. – Запорожье: Кругозор, 2016. – 1000 с.
8. Закалюк А.П. Стан, перспективи та концептуальне спрямування розвитку кримінологічної науки в Україні / Закалюк А.П. // Кримінологія в Україні та протидія злочинності: [зб. наук. статей; за ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна]. – О.: Фенікс, 2008. – С. 6–20. – (Серія: Б-ка журналу «Юридичний вісник»).
9. Криминология: приглашение к дискуссии: моногр. / авт. кол. А.В. Баляба, Э.В. Виленская, Э.А. Дидоренко, Б.Г. Розовский. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 318 с.
10. Гейро Ж.-Ф. Геостратегия преступности / Жан-Франсуа Гейро, Франсуа Тюаль: пер. с франц. – К.: Изд. дом «Скиф», 2014. – 292 с.
11. Курило В.І. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій: навч. посіб. / Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. – К.: Кондор, 2006. – 192 с.
12. Шестаков Д.А. Криминология: учеб. / Д.А. Шестаков. – Санкт-Петербург: «Юрид. центр Пресс», 2006. – 561 с.
13. Даньшин І. Співвідношення кримінології і соціології / І. Даньшин // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 677–685.
14. Аванесов Г.А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения: моногр. / Г.А. Аванесов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 79 с.

ЩЕПОТКІНА Валентина Володимирівна
кандидат юридичних наук,
секретар Судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

Кримінальний процесуальний інститут угод у кримінальному провадженні, за статистичними даними, є найбільш використовуваним сторонами кримінального провадження з усіх видів особливого порядку розгляду кримінальних проваджень.

З початку року (станом на 1 жовтня 2016 року) до судів надіслано 120 606 кримінальних проваджень, із них надісланих до суду для затвердження угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним обвинуваченим – 6 531. Судами затверджено 5 072 угоди, відхилено 373 угоди. Відповідно до положень ч. 3 ст. 476 КПК України суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування. Згідно з ч. 3 ст. 476 КПК України судами скасовано 205 вироків на підставі угоди про примирення.

За цей же період до судів надіслано для затвердження угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) – 5 225. Судами затверджено 4 235 угод, відхилено 229 угод. Відповідно до ч. 3 ст. 476 КПК України судами скасовано 17 вироків на підставі угоди про визнання винуватості.

В загальній структурі частка проваджень на підставі угод складає приблизно 10%.

Варто зазначити, що у 2014 році із затвердженням угоди судами постановлено 23,3 тис. вироків, що становить 23,1% загальної кількості розглянутих кримінальних проваджень із постановленням вироку. Відповідно до постанови пленуму ВССУ від 12 лютого 2016 року № 1 «Про підсумки роботи судів цивільної і кримінальної юрисдикцій у 2015 році та завдання на 2016 рік» у 2015 році згідно із затвердженням угоди постановлено 18,6 тис. вироків, що становить 19,6% загальної кількості розглянутих кримінальних проваджень із постановленням вироку.

Враховуючи наведене, частка кримінальних проваджень, надісланих до суду для затвердження угоди, протягом останніх років зменшується.

Поряд з наявністю багатьох проблемних питань, що стосуються постановлення вироків на підставі угод, підстав та порядку їх апеляційного та касаційного оскарження, з'являються також нові проблемні питання стосовно значення вироків на підставі угод для інших кримінальних проваджень (йдеться про співучасть, виконання стороною угоди обов'язків, що становили частину змісту угоди тощо).

У судовій практиці трапляються непоодинокі випадки, коли виникають питання щодо процесуальних підстав та порядку допиту раніше засудженого співучасни-

ка злочину у судовому провадженні, виділеному в окреме, щодо обставин спільного вчинення злочину. Суди в окремих провадженнях відмовляють у допиті співучасника злочину, який перебуває у статусі засудженого (ухвалення вироку на підставі угоди про визнання винуватості), оскільки КПК України не передбачає допиту засудженого в іншому кримінальному провадженні.

З цього приводу хочу зазначити, що при вирішенні питання про можливість допиту засудженого співучасника злочину у судовому провадженні, виділеному в окреме, стосовно іншого співучасника злочинної групи щодо обставин спільного вчинення ними злочину, необхідно виходити з того, що під час судового розгляду КПК України визначає порядок допиту осіб у судовому засіданні, які перебувають у процесуальному статусі обвинуваченого, потерпілого, свідка, експерта.

Враховуючи наведене, засуджений співучасник злочину може бути допитаний судом стосовно іншого співучасника злочинної групи щодо обставин спільного вчинення ними злочину як свідок. У нормах КПК України визначено, що особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, не можуть бути допитані як свідки щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК України). При цьому ст. 65 КПК України не встановлює заборони щодо допиту засудженого як свідка у судовому провадженні, виділеному в окреме.

Вирішуючи питання щодо можливості допиту засудженого вироком на підставі угоди про визнання винуватості в іншому кримінальному провадженні, також необхідно враховувати те, що за приписами ст. 472 КПК України однією із умов угоди про визнання винуватості є визначення обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце). Таким чином, допит засудженого вироком на підставі угоди в іншому кримінальному провадженні щодо співучасника злочину є формою реалізації взятих за угодою обов'язків таким засудженим.

Отже, вважаємо за можливе здійснювати допит засудженого співучасника у виділеному провадженні як свідка стосовно обставин вчинення злочину із іншим співучасником. При цьому відмова у такому допиті може потягти за собою неповноту судового розгляду.

Також важливим є питання стосовно дотримання стороною обвинувачення та судами конституційних гарантій презумпції невинуватості особи, матеріали щодо якої виділено в окреме провадження під час постановлення вироків на підставі угод. Варто зазначити, що почастишали випадки, коли у вирокі на підставі угоди про визнання винуватості щодо іншого співучасника злочину вказуються точні анкетні дані або конкретні посади в органах влади за часовий проміжок, що надає можливість ідентифікувати цю особу як таку, що вчинила злочин. Проте така позиція органів досудового розслідування, а також судів, які такі випадки допускають, не відповідає вимогам законодавства.

У п. 9 постанови пленуму ВССУ від 11 грудня 2015 року № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» вказано, що у разі якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються/обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і зго-

ди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма підозрюваними/обвинуваченими, відповідно до вимог абз. 1 ч. 8 ст. 469 КПК України угоду може бути укладено з одним (кількома) із підозрюваних/обвинувачених. Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якими досягнуто згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій із стадій кримінального провадження сторонами було ініційовано укладення угоди.

При цьому слід зважати, що вирок, ухвалений на підставі угоди у такому випадку (стосовно однієї із декількох осіб), не має преюдиційного значення для кримінального провадження відносно інших осіб, а визнання винуватості першою не є доказом вини останніх.

Визначаючи процесуальну можливість укладення угоди у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які вчинені у співучасті, КПК України не передбачає, якими є особливості таких проваджень, якщо угоду укладає лише один із співучасників. Разом із тим процесуальні документи, оформлення яких здійснюється у відповідних провадженнях, мають, з-поміж іншого, містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, який, щодо злочинів, що вчинені у співучасті, вимагає відображення участі щонайменше декількох суб'єктів злочину.

При цьому необхідно враховувати, що виклад відповідних фактичних обставин має відповідати матеріалам кримінального провадження та не може містити відомостей, які такими матеріалами не підтверджуються. Водночас щодо певних фактів законодавство визначає особливий порядок їх встановлення, недотримання якого унеможливує їх констатацію. До числа таких фактів, з огляду на конституційно-правову та кримінально-процесуальну засаду презумпції невинуватості належить юридичний факт вчинення злочину. Так, беручи до уваги положення ст. 17 КПК України, у яких реалізуються положення ст. 129 Конституції України, особа не може вважатись такою, що вчинила кримінальне правопорушення за відсутності обвинувального вироку щодо неї, який набрав законної сили.

Враховуючи наведене, навіть незважаючи на непреюдиційність обвинувального вироку на підставі угоди, ухваленого щодо одного співучасника, для іншого співучасника, питання вини якого таким вироком не встановлюється, немає підстав для констатації факту вчинення ним злочину у співучасті з огляду на наведені вище міркування щодо особливостей реалізації засади презумпції невинуватості.

Водночас, як вже зазначалось, виконання процесуальних вимог щодо оформлення процесуальних документів (зокрема, угоди про визнання винуватості та обвинувального акта) у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених у співучасті, вимагає відображення того, що відповідний злочин було вчинено принаймні двома суб'єктами. Вважаємо, що дотримання цієї вимоги та при цьому врахування засади презумпції невинуватості може бути забезпечено шляхом використання у таких документах таких формулювань, як: «інша особа, матеріали щодо якої виділено в окреме провадження» для позначення іншого співучасника.

У цьому контексті можемо згадати постанову судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України з цього питання від 3 березня 2016 року у справі № 5-347-кс 15. У цій справі, обґрунтовуючи своє право на оскарження судових рішень, заявник

посилався на те, що зміст вироку недвозначно стверджує про його співучасть, зокрема, із засудженим ОСОБА_2 у постановленні завідомо неправосудної ухвали про звільнення засудженого ОСОБА_3 від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі у зв'язку з хворобою, і в такий спосіб створює преюдицію та усупереч презумпції невинуватості встановлює його винуватість у вчиненні зазначеного злочину.

Верховний Суд України у своєму рішенні вказав: констатуючи у вирoku щодо ОСОБА_2 його винуватість у вчиненні, крім іншого, пособництва шляхом усунення перешкод у постановленні суддею, щодо якого матеріали виділено в окреме провадження, завідомо неправосудної ухвали про звільнення засудженого ОСОБА_3 від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі у зв'язку з хворобою, що спричинило тяжкі наслідки, суд першої інстанції фактично зробив висновок про те, що суддею постановлено завідомо неправосудне судове рішення.

При цьому відсутність у вирoku вказівки на прізвище судді не означає неможливість його ідентифікації. Так, відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV «Про доступ до судових рішень» усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання. Згідно із п. 1 ч. 3 ст. 7 цього Закону знеособленню не підлягають прізвища та ініціали суддів, які ухвалили судові рішення.

Верховний Суд України вказав, що посилання у вирoku на ухвалу про звільнення засудженого ОСОБА_3 від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі у зв'язку з хворобою одночасно ідентифікує особу судді, який її постановив. З огляду на це висновок у вирoku щодо ОСОБА_2 про сприяння ним у постановленні завідомо неправосудного судового рішення щодо ОСОБА_3 є констатацією винуватості судді ОСОБА_1 у постановленні такого рішення. Така преюдиція щодо винуватості судді у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 375 КК України, не лише входить в колізію з нормами КПК України щодо вільної оцінки доказів, а й суперечить передбаченим ст. 7 КПК України загальним засадам кримінального провадження, зокрема верховенству права, законності, презумпції невинуватості та забезпеченню доведеності вини.

Вважаю, що зазначену позицію Верховного Суду України слід враховувати для недопущення вказування у вирокax та ухвалах судів осіб, які спільно вчинили злочин, та вина яких не доведена у встановленому законодавством порядку. Також посилання на інших осіб, матеріали яких виділено в окреме провадження, повинно враховувати неможливість їх чіткої ідентифікації.

Наостанок хочу зазначити, що судовою палатою у кримінальних справах ВССУ, незважаючи на прийняття постанови пленуму ВССУ від 11 грудня 2015 року № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод». продовжується робота щодо аналізу та узагальнення судової практики постановлення вироків на підставі угод у кримінальному судочинстві з огляду на високі статистичні показники застосування угод у кримінальному провадженні.

СВІРЕЦЬ Вячеслав Володимирович
начальник управління нагляду за додержанням законів
при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях
та інших заходів примусового характеру у місцях несвободи
Генеральної прокуратури України

ПОЗИТИВНИЙ ПРИКЛАД ПРОВЕДЕННЯ РАПТОВИХ ПЕРЕВІРОК ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Покарання є одним з найважливіших інструментів держави для охорони найбільш істотних суспільних відносин.

Значення покарання в боротьбі зі злочинністю не в його жорстокості, а у справедливості, невідворотності, своєчасності та неминучості його застосування за кожен вчинений злочин.

Відповідно до національного законодавства покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. При цьому воно не має завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність.

У вересні поточного року Генеральною прокуратурою України спільно з відповідними спеціалістами, за участю представників ЗМІ проведено раптову перевірку Райківської ВК № 73 Житомирської області.

Під час перевірки виявлено яскраві приклади недотримання принципів виконання і відбування покарань щодо законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, раціонального застосування примусових заходів та стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, тощо.

Попри те, що при закладі діє спеціалізована лікарня, надання медичної допомоги перебуває у критичному стані. У медичній частині та лікарняному закладі установи не створено належних матеріально-побутових умов, що негативно впливає на ефективність лікування та одужання. Гігієнічна та асептична обробки рук персоналу не проводилися. У медичній частині відсутні тепла та холодна вода, одноразові (паперові) рушники, набори для надання першої невідкладної медичної допомоги.

Викликала сумніви законність перебування засуджених у лікувальному закладі.

Під час вивчення історій захворювань засуджених виявлено факти довготривалого перебування в'язня в лікувальному закладі фактично за відсутності самого лікування. Медичні працівники пояснили це необхідністю спостереження, при цьому будь-які відомості про так зване «спостереження» у медичній документації були відсутні.

Адміністрацією виправної установи не забезпечено обов'язкового медичного огляду та профілактичних щеплень персоналу, задіяного на харчоблоках, лікувально-профілактичних, інших роботах.

Медичним персоналом установи не дотримувалися вимоги законодавства щодо контролю, обліку, якості, умов зберігання та раціонального використання медичних препаратів. Під час перевірки у медичних кабінетах виявлено препарати, термін придатності у яких закінчився.

У приміщенні кухні установи відсутня вода, в наявності лише 30–40 тарілок для вживання їжі при загальному наповненні 1 100 осіб (на час перевірки трималися 512 засуджених), відсутні кружки та ложки. Варіанти два: або чекати поки одні поїдять і передадуть посуд, або мати власний.

Страви, які зазначені в меню-розкладці, відрізняються від тих, що готуються. У приготованих харчах відсутнє м'ясо, свіжі овочі. Сумнівним є твердження про калорійність такої їжі. Дієтичним харчуванням засуджені не забезпечені.

У штрафних приміщеннях установи (ДІЗО, ПКТ) немає доступу до питної води, в більшості камер відсутні навіть крани для її подачі. Вода до камери подається лише на вимогу в'язнів. Камери штрафних приміщень потребують ремонту, в окремих – недостатньо освітлення, відсутнє скло у віконних рамах.

Відділення для проживання засуджених не забезпечені необхідною кількістю умивальників, а деякі умивальники взагалі розміщені у кімнаті для вживання їжі засудженими. Туалети розташовані на подвір'ї локальної дільниці та перебувають в антисанітарному стані. Приміщення лазні для засуджених потребує ремонту, не забезпечене достатньою кількістю душових кабінок (на 512 засуджених 10 працюючих душів), відсутні крани для подачі води. Не проводиться дезінфекція гумових килимків. Машини для прання перебувають у зношеному стані та потребують заміни. Шафи для прожарювання одягу – у неробочому стані.

У порушення вимог ст. 108 КВК України засуджені установи позбавлені можливості придбавати продукти харчування та предмети першої необхідності.

Асортимент товару відповідно до накладної становить лише 15 найменувань, а фактично – і того менше.

Під час перевірки в магазині установи були відсутні продукти харчування, цигарки, миючі засоби, зубна паста, туалетний папір тощо.

Встановлено факти непослідовної практики застосування заходів дисциплінарного впливу, що знецінює їх виховне значення, сприяє формуванню у одних засуджених думки про упереджене ставлення адміністрації, тоді як у інших, передусім злісних порушників, навпаки, виникає почуття всюдозволеності і безкарності.

Наприклад, на одного із засуджених за зберігання розбитого, непрацюючого мобільного телефону накладено стягнення у виді догани, проте іншого засудженого за аналогічне порушення поміщено до дисциплінарного ізолятора строком на 15 діб. За порушення локалізації при однакових обставинах до засудженого застосовано стягнення у виді 15 діб ДІЗО, іншим оголошено догану чи попередження. Такі випадки непоодинокі.

Встановлено факти застосування до в'язнів заходів дисциплінарного впливу, які не відповідають тяжкості та характеру проступку.

Так, засуджених було поміщено до дисциплінарного ізолятора строком на 15 діб у зв'язку з вилученням мобільних телефонів, а також порушенням форми одягу, зокрема відсутністю нагрудного знака. При цьому всупереч вимогам законодавства не

всі засуджені забезпечені одягом єдиного зразка. Разом із тим накладене стягнення не відповідає тяжкості і характеру їх провини. При призначенні не враховано поведінку засуджених до проступку (недопущення жодного порушення, стягнення за весь період відбування покарання не накладалися), один навіть мав заохочення за сумлінну поведінку та ставлення до праці.

Окрім того, одного з засуджених поміщено до ДІЗО без проведення медичного огляду. За вказівкою Генеральної прокуратури України трьох засуджених звільнено з дисциплінарного ізолятора. Перевіркою встановлено випадки невідображення у журналі обліку порушень режиму.

Унаслідок неналежного здійснення контролю упродовж поточного року зафіксовано 50 порушень локалізації засудженими, 13 випадків травмування засуджених, які не пов'язані з виробництвом.

Протягом 2016 року із загальної кількості виявлених і вилучених мобільних телефонів кожен другий (116) – на території, що охороняється.

На складі Райківської ВК № 73 вже тривалий час знаходилися понад 300 вилучених мобільних телефонів, щодо яких не прийнято остаточних рішень (один з них – упродовж 8 років).

Ці та інші порушення конституційних прав в'язнів є наслідком ігнорування вимог ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також можуть бути європейською спільнотою визнані як катування та жорстоке поводження з особами, що перебувають у місцях несвободи.

ДУДОРОВ Олександр Олексійович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізького національного університету

ПРО НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ПОДАТКОВІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Правотворчість у частині оновлення кримінального законодавства про відповідальність за господарські злочини не може не вражати своєю інтенсивністю. Мається на увазі те, що за час дії чинного КК України, прийнятого в 2001 р., розділ VII його Особливої частини був доповнений 14 новими статтями при одночасному вилученні з нього 17 статей. На сьогодні в цьому розділі КК України не залишилось жодної статті, викладеної в її первинній редакції. Відомий фахівець із проблематики кримінально-правової протидії економічним злочинам М.В. Талан слушно зазначає, що за новелами кримінальної відповідальності за такі злочини можна простежити історію економічного розвитку держави, визнати пріоритети її економічної політики [1, с. 33]. На думку ще одного знаного фахівця з проблематики, що висвітлюється, Є.Л. Стрельцова, звернення до всіх кримінальних кодексів України, чинних від початку 20-х рр. XX століття до сьогодні, показує, що принципові особливості здійснення економічних процесів на різних етапах нашої державності набували відображення в цих правових документах [2, с. 59]. Варто, однак, зробити застереження: моніторинг, про який зазначає М.В. Талан і доречність якого впливає з висловлювання Є.Л. Стрельцова, може розраховувати на успіх лише за умови виваженої, осмисленої, адекватної соціально-економічним реаліям законотворчості. Проте навіть поверхневий аналіз відповідних новел дає підстави констатувати, що надзвичайно високі кількісні показники законодавчої активності далеко не завжди позитивно відображаються на якості КК України в частині відповідальності за господарські злочини. На жаль, звичними для кримінально-правової політики у сфері охорони господарської діяльності в сьогоднішній Україні є постійна зміна її векторів і суперечливість, внесення законодавчих змін без належного теоретичного обґрунтування і нерідко відсутність у таких новелах практичного сенсу.

При цьому законотворчість, як справедливо зазначається в літературі з теорії права, лише в тому випадку досягає успіху, якщо вона ґрунтується на науковому знанні, правовій культурі та законодавчій техніці [3, с. 174]. Як не прикро, але всі ці три складові в ситуації з «новелізацією» розділу VII Особливої частини КК України відсутні. У результаті, будучи спочатку (після набрання чинності КК) загалом чіткою та взаємоузгодженою системою норм, вказаний розділ поступово перетворився на безсистемний, еkleктичний набір заборон, нездатних виконувати своє основне призначення – ефективну кримінально-правову охорону господарської діяльності. Якщо і раніше стосовно класифікацій господарських злочинів, пропонованих в юридичній літературі, варто було робити застереження і відзначати умовний характер цих класифікацій, то наразі жодна така класифікація, на мій погляд, навряд чи може розраховувати на гідне наукове обґрунтування.

При формуванні стратегії розвитку законодавства України про кримінальну відповідальність за господарські злочини повинні враховуватись здобутки кримінально-правової доктрини. Саме наукові дослідження мають слугувати орієнтиром у визначенні напрямів кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю загалом і кримінально-правової охорони господарської діяльності зокрема. Принципово важливим є і те, щоб взаємодія парламентаріїв і науковців не вичерпувалась спільною участю у створенні стратегії, про яку йдеться. З погляду забезпечення належної якості кримінальних законів цікавою вбачається ідея С.В. Хилюк доручати підготовку відповідних законопроектів не народним депутатам, багато з яких не мають відповідної освіти, а науковим установам і вищим навчальним закладам [4, с. 190]. На сторінках юридичної літератури неодноразово та цілком справедливо йдеться про те, що серед причин недосконалості чинного кримінального законодавства вагоме місце займає ігнорування рекомендацій кримінально-правової доктрини. І це при тому, що на сьогодні потенціал науки кримінального права спроможний забезпечити відповідний супровід кримінально-правової політики України на всіх її рівнях – доктринальному, програмному, законодавчому та правозастосовному [5, с. 92]. На цій же обставині акцентується увага в рекомендаціях V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 р.), де зазначено, що лише врахування останніх здобутків науки кримінального права, активна співпраця науковців, законодавця та правозастосувачів, якісне удосконалення і застосування кримінального законодавства в боротьбі зі злочинністю дадуть змогу забезпечити високий рівень безпеки та правопорядку в Україні.

У слушності наведених вище міркувань довелось вкотре переконатись під час опрацювання законопроекту «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей кримінального провадження в податкових відносинах та питань адміністрування податків і зборів» (реєстр. № 3448 від 10 листопада 2015 р.; внесений народними депутатами України А.В. Журжієм, Н.П. Южаніною та ін.; далі – законопроект). Його розробники ініціюють низку серйозних новел у частині законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за порушення податкового законодавства. Йдеться про: 1) викладення ч. 1 примітки ст. 212 КК України в редакції, згідно з якою під фактичним ненадходженням до бюджетів коштів розуміється несплата узгоджених грошових зобов'язань у встановлені законом строки; 2) викладення ч. 4 ст. 212 КК України в такій редакції: «Особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо відповідні податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня) сплачені в повному обсязі будь-якою особою не пізніше 10 календарних днів, наступних за днем вручення повідомлення про підозру такій особі, яка вчинила діяння, передбачені цією статтею»; 3) доповнення ст. 367 КК України приміткою, відповідно до якої не вважатимуться службовою недбалістю діяння, які призвели до фактичного ненадходження коштів до бюджетів, державних цільових фондів чи фондів загальнообов'язкового держав-

ного соціального страхування у зв'язку з несплатою податків, зборів (обов'язкових платежів), єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; 4) викладення в новій редакції ст. 205 КК «Фіктивне підприємництво» і доповнення КК України ст. 205-2 «Фіктивна господарська діяльність». Кожне з наведених положень заслуговує на те, щоб стати предметом окремого розгорнутого фахового аналізу, у зв'язку з чим висловлю окремі міркування лише з приводу першої ініційованої новели.

Як зазначено в пояснювальній записці до законопроекту, положення про узгодження податкового зобов'язання, яке пропонується закріпити в примітці ст. 212 КК України, покликане реалізувати відповідний припис Коаліційної угоди і має на меті недопущення кримінального переслідування у разі виявлення факту неузгодження грошових зобов'язань платників податків в адміністративному чи судовому порядку. Адже на практиці найчастіше трапляються випадки донарахування податкових зобов'язань в результаті звичайних податкових перевірок, коли оскарження таких донарахувань триває, а тому узгодження податкових зобов'язань відсутнє. Виявляється, що протягом 2015 р. у 85% випадків внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення злочинів, передбачених ст. 212 КК України, приймалось рішення про закриття кримінальних проваджень за відсутністю події та (або) складу кримінального правопорушення. Розробники законопроекту, справедливо занепокоєні збільшенням кількості випадків безпідставного перешкоджання нормальній господарській діяльності платників податків з боку правоохоронних органів і неправомірним тиском на комерційні структури, ставлять риторичне, як їм видається, питання: яке може бути фактичне ненадходження коштів до бюджету, якщо суд визнав, що платити нічого не потрібно?

Спроба законодавчо «прив'язати» наявність складу злочину, передбаченого ст. 212 КК України, до процедури узгодження податкових зобов'язань, робиться не вперше.

У 2009 р. був розроблений законопроект «Про внесення змін до ст. 212 Кримінального кодексу України (щодо конкретизації ознак складу злочину)» (реєстр. № 4230, вносився народним депутатом України Ю.В. Новіковою). Цікаво, що обґрунтування необхідності ухвалення цього законопроекту фактично нічим не відрізняється від того, що міститься в пояснювальній записці до законопроекту 2015 р. При цьому розробники останнього навіть не спробували спростувати критичні міркування, які свого часу були висловлені фахівцями на адресу першого законопроекту та які уособлюють так званий обвинувальний підхід із питання про кримінально-правове значення узгодження податкових зобов'язань.

Стисло суть цього підходу зводиться до того, що суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 212 КК України, мають розцінюватись не як податковий борг у розумінні Податкового кодексу України (далі – ПК), а як заподіяна злочином шкода.

Її характер і розмір (поряд з іншими ознаками складу злочину «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», включаючи умисел, спрямований на порушення вимог податкового законодавства) підлягають встановленню в межах не адміністрування податків і зборів, а кримінального провадження, урегульованого кримінальним процесуальним законодавством. ПК України присвячений адміністру-

ванню податків та зборів і здійсненню контролю за дотриманням податкового законодавства, а тому не може підкоряти собі хід кримінального провадження в справах про ухилення від сплати податків і зборів. Зокрема, фактичне ненадходження до бюджетів коштів, які мали бути сплачені як податки і збори, може бути встановлене не лише актом податкової перевірки, який може оскаржуватись в адміністративному чи судовому порядку, що запускає механізм узгодження податкового зобов'язання, а й, наприклад, висновком експерта. І такий висновок, на відміну від податкового повідомлення-рішення про визначення суми грошового зобов'язання платника податків і зборів може містити посилання на чорнові записи матеріально відповідальних осіб, документи неофіційного обліку, інші виявлені слідством документи, які є повноцінним джерелом інформації. Це особливо важливо за відсутності належного офіційного обліку податкових зобов'язань. Звертається увага і на те, що апеляційне узгодження податкового зобов'язання може тривати довго, і така обставина надаватиме можливість несумлінним платникам податків (іхнім службовим особам) безпідставно уникати кримінальної відповідальності за допущені порушення податкового законодавства.

Згідно з п. 54.1 ст. 54 ПК, крім випадків, передбачених податковим законодавством, платник податків самостійно обчислює суму податкового зобов'язання, яку він зазначає в податковій декларації або уточнюючому розрахунку, що подається контролюючому органу в строки, встановлені ПК України. Така сума зобов'язання або пені вважається узгодженою. Грошове зобов'язання, самостійно визначене платником податків, оскарженню не підлягає (п. 56.11 ст. 56 ПК України). Відповідно до п. 57.1 ст. 57 ПК України платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену в поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПК України для подання податкової декларації (крім випадків, встановлених цим Кодексом). При цьому в ч. 1 примітки ст. 212 КК України, викладеній у редакції законопроекту, не уточнено, про яке саме (самостійне чи апеляційне) узгодження податкового зобов'язання йдеться при тому, що в пояснювальній записці до законопроекту зазначається про необхідність пов'язування складу відповідного злочину саме і тільки з апеляційним узгодженням. Викладене у випадку ухвалення законопроекту призведе до небажаної неоднозначності кримінального закону та, як наслідок, до того, що прибічники «адвокатського» і «обвинувального» підходів із питання про кримінально-правове значення узгодження податкових зобов'язань зможуть тлумачити оцінюване положення КК України у своїх інтересах.

Крім того, у випадку ухвалення законопроекту відбудеться жодним чином не аргументована в пояснювальній записці декриміналізація ухилення від сплати податків і зборів, вчинюваного шляхом неподання податкової звітності. Адже в цьому випадку про узгодження (навіть самостійне) податкового зобов'язання говорити не доводиться.

ПК України, передбачаючи різні варіанти (способи) узгодження податкових зобов'язань, не завжди пов'язує таке узгодження з апеляційним (адміністративним чи судовим) оскарженням рішення контролюючого органу. У зв'язку з цим спроби *de lege ferenda* і, тим більше, *de lege lata* пов'язати наявність складу злочину «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» саме і лише з апеляційним узгодженням податкових зобов'язань мають бути оцінені критично.

Встановлення факту порушення податкового законодавства зазвичай відбувається шляхом проведення податкової перевірки, за результатами якої складається акт перевірки; причому в ньому зазначаються факти як заниження, так і завищення податкових зобов'язань. Протягом 10 робочих днів з дня, наступного за днем вручення платнику податків акта перевірки, приймається податкове повідомлення-рішення (ст. 86 ПК України). Виходить, що після самостійного (здійснюваного через податкову декларацію) узгодження податкового зобов'язання не виключається «нове» (апеляційне) узгодження податкового зобов'язання, пов'язане з адміністративним або судовим оскарженням податкового повідомлення-рішення, яким встановлено податкове правопорушення. Проте апеляційне узгодження, як убачається, не спроможне вплинути на наявність у попередній поведінці платника податків (його службової особи) ознак вчиненого злочинного ухилення від сплати податків і зборів.

У пояснювальній записці до законопроекту відзначається, що притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 212 КК України повинно здійснюватися лише за несплату узгоджених грошових зобов'язань протягом встановленого строку.

Але ж у чинній редакції ст. 212 КК (і автори законопроекту в цій частині нічого не бажають змінювати) йдеться про ухилення від сплати податків і зборів, а не про їх несплату.

Задля справедливості зауважу, що питання, чи може кваліфікуватись за ст. 212 КК така неправомірна поведінка платника податків і зборів, як умисна несплата податкових внесків, не пов'язана з обманом, в юридичній літературі вирішується суперечливо.

Основна проблема, коли йдеться про роль і межі кримінально-правової репресії в захисті системи оподаткування, перебуває у площині не адміністрування податків і зборів, елементом якого є узгодження податкових зобов'язань, а якості кримінального закону його кваліфікованого застосування. І перехід від наглядово-каральної функції фіскальних органів до обслуговуючої, задекларований в указі Президента України від 12 січня 2015 р № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» і згаданий у пояснювальній записці до законопроекту, тут ні до чого. Варто, врешті-решт, задуматись над тим, що змінити існуючий стан справ, за якого ключове для розуміння суті заборони, закріпленої в ст. 212 КК, поняття «ухилення від сплати» фактично «віддано на відкуп» правозастосовній практиці, тлумачиться різними науковцями і практиками аж занадто суперечливо. І неоднозначність існуючих підходів щодо кримінально-правового значення податкових зобов'язань – зайве тому підтвердження.

Невизначеність складу злочину, передбаченого ст. 212 КК України, по-перше, суперечить принципу законності як одному з основних принципів юридичної відповідальності, по-друге, не узгоджується зі ст. 57 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право знати, зокрема, свої обов'язки, по-третє, ускладнює виконання КК України такого завдання, як запобігання злочинам, адже потенційний злочинець не має чіткої інформації про суть кримінально караної поведінки. Невизначеність складів податкових злочинів і тенденційність у тлумаченні їх ознак справедливо називається виявом ідеології насильства, примату держави над особою, влаштуванням соціального експерименту, за якого коло криміналізованих діянь заздалегідь невідоме, а законодавець про всяк випадок не обмежує правозастосувача при визначенні і тлумаченні ознак таких діянь [6, с. 202].

У цивілізованій державі ознаки кримінально караної поведінки учасників податкових правовідносин мають бути виписані чітко, зрозуміло (у тому числі для цих учасників як потенційних правопорушників), з урахуванням вироблених доктриною принципів криміналізації.

Розмірковуючи над відповідною трансформацією норми КК України, наразі присвяченої ухиленню від сплати податків і зборів, пропоную виходити з такого: якщо відома сума податкового зобов'язання, яка підлягає сплаті до бюджету, держава має достатні засоби для того, щоб отримати її незалежно від бажання або небажання платника податків і зборів (податкова застава, адміністративний арешт майна тощо). У тому ж разі, коли держава не лише не отримує належних податкових надходжень, а й позбавляється можливості стягнути їх примусово, така поведінка платника податкових внесків є найбільш суспільно небезпечною і такою, що потребує криміналізації.

Вбачається, що викладений підхід узгоджується з призначенням кримінального права як знаряддя реагування на найбільш небезпечні для особи, суспільства і держави посягання.

У правильності викладеної позиції переконує і зарубіжний досвід, який з питання про коло злочинних посягань на систему оподаткування не може не відзначатись різноманітністю. Зокрема, звернення до законодавства європейських країн із розвинутою ринковою економікою показує, що в основу системи податкових злочинів у цих країнах покладено норму про податкове шахрайство. Відмітними ознаками цього найбільш небезпечного посягання в сфері оподаткування, який у різних країнах цілком природно має неоднакову назву, є умисел, спрямований на заподіяння майнової шкоди державі внаслідок несплати податків, та обман, який може набувати активної (подання неправдивих відомостей) або пасивної (незаконне неподання належних відомостей) форми. Подібний підхід законодавчо закріплений і в багатьох інших країнах (наприклад, ст. 243 КК Білорусі, ст. ст. 255, 256 КК Болгарії, ст. ст. 205, 206 КК Вірменії, ст. 244 КК Молдови, ст. ст. 386–388, 390 Пенітенціарного кодексу Естонії). До речі, із згаданого в пояснювальній записці до законопроекту рішення ЄСПЛ у справі «Остерлунд проти Фінляндії» чітко випливає, що у Фінляндії кримінальну відповідальність встановлено саме за податкове шахрайство.

Для того, щоб на законодавчому рівні чітко відмежувати несумлінну поведінку платника податків і зборів (іншого належного суб'єкта), що призводить до виникнення податкового боргу, від умисного непогашення вже існуючого податкового боргу, у тексті вдосконаленої ст. 212 КК України вважаю за доцільне використовувати поняття податкового зобов'язання (пп. 14.1.156 п. 14.1 ст. 14 ПК).

Відповідно, замість умисного ухилення від сплати податків і зборів в удосконаленій ч. 1 ст. 212 КК України має йтися про умисну несплату платником податків і зборів або його представником, податковим агентом, службовою особою податкового зобов'язання, що поєднується з неподанням податкової звітності або внесенням до податкової звітності завідомо неправдивих відомостей. Зрозуміло, що таке позначення злочинного діяння (а треба ще визначитись із суспільно небезпечними наслідками та адекватними їм санкціями) потребує серйозного фахового обговорення. На мою думку, перекручення податкової звітності завдяки виправданій універсальності цього поняття дасть змогу охопити, зокрема, випадки невідображення (приховування) в цій звіт-

ності об'єктів оподаткування, їх заниження і водночас враховуватиме ту обставину, що зміст обману, який спричиняє несплату податкового зобов'язання, може стосуватись й інших, крім об'єкта оподаткування, елементів правового механізму податку чи збору – його ставки, платника, бази або одиниці оподаткування тощо. Так, різновидом злочину, передбаченого ст. 212 КК України, визнаватимуться обманні зловживання з податковими пільгами, що, серед іншого, вимагатиме виключення зі ст. 222 КК України «Шахрайство з фінансовими ресурсами» згадування про пільгу щодо податків.

Окрім того, аби унеможливити застосування ст. 212 КК України щодо випадків неумисного порушення вимог податкового законодавства, вказану кримінально-правову заборону зовсім не обов'язково законодавчо пов'язувати з узгодженням податкових зобов'язань. Варто рухатись принципово іншим шляхом, доповнивши КК України нормою орієнтовно такого змісту: «Якщо особа сумлінно помилялась щодо протиправності вчиненого нею діяння, ознаки якого як злочину визначені цим Кодексом і нормативним актом чи договором або правовим звичаєм, який не є законом про кримінальну відповідальність, то вона через відсутність вини кримінальній відповідальності не підлягає. У разі, коли з урахуванням обставин справи особа могла уникнути такої помилки, її діяння вважається вчиненим через необережність». Перевага пропонованого компромісного варіантау (порівняно з уточненням легального описання умислу) вбачається в тому, що наголос зроблено не на незнанні закону (а тому скасовувати відповідну конституційну презумпцію, з огляду на її прагматизм, не треба), а на помилці – неправильному сприйнятті змісту нормативно-правового акта чи іншого відмінного від КК України джерела [7].

Таким чином, є підстави стверджувати про недоречність перетворення узгодження податкового зобов'язання в кримінально-правове поняття і водночас про необхідність викладення ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» у такій редакції, за якої упереджена (однобічна, «адвокатська») інтерпретація положень ПК України щодо узгодження податкових зобов'язань не заважала б ефективній кримінально-правовій охороні системи оподаткування.

Потребують серйозного фахового обговорення наукові ідеї закріплення в межах цієї статті КК України відповідальності за податкове шахрайство і доповнення КК України нормою, присвяченою відповідному різновиду юридичної помилки.

Слід наголосити і на тому, що проблеми справляння податкових внесків, включаючи ті з них, що пов'язані з проведенням податкових перевірок і нерідким прийняттям за їх результатами незаконних податкових повідомлень-рішень, а також проблеми кримінального провадження у справах про ухилення від сплати податків та зборів, як і проблеми «рентабельності» діяльності такого правоохоронного органу, як податкова міліція, не повинні вирішуватись за допомогою внесення змін до кримінального закону (тим більше не до кінця продуманих).

Список використаних джерел:

1. Налоговые и иные экономические преступления: сб. науч. статей. / под ред. Л.Л. Кругликова. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 2001. – Вып. 3. – 136 с.
2. Стрельцов Є.Л. Державно-правове регулювання економіки: завдання кримінального права / Є.Л. Стрельцов // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотвор-

чій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (8–9 жовтня 2015 р.) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – С. 56–60.

3. Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т. / под. ред. М.Н. Марченко. – Т. 2: Теория права. – М.: Зерцало-М, 1998. – 622 с.

4. Хилюк С.В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання особливої частини): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Хилюк Світлана Володимирівна. – Львів, 2007. – 306 с.

5. Рябчинська О.П. Суб'єкти наукового супроводу правотворчої та правозастосовної діяльності в Україні / О.П. Рябчинська // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (8–9 жовтня 2015 р.) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – С. 88–92.

6. Пепеляев С.Г. Налоги: реформы и практика / С.Г. Пепеляев. – М.: Статут, 2005. – 287 с.

7. Дудоров О. Специфіка юридичної помилки при вчиненні злочинів із змішаною проти-правністю / О. Дудоров // Право України. – 2011. – № 9. – С. 82–91.

КОНСТАНТИНОВ Віталій Петрович
начальник відділу нагляду за додержанням законів
щодо надання медичної допомоги при виконанні
судових рішень у кримінальних провадженнях
та інших заходів примусового характеру
управління нагляду за додержанням законів
при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях
та інших заходів примусового характеру
у місцях несвободи Генеральної прокуратури України

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ В'ЯЗНІВ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У серпні поточного року у складі галузевого управління Генеральної прокуратури України створено відділ нагляду за додержанням законів щодо надання медичної допомоги при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру, який я маю честь очолювати. Одним з основних завдань діяльності відділу є спрямування роботи прокурорів на місцях на ефективний захист прав ув'язнених і засуджених на охорону здоров'я, вжиття заходів щодо вдосконалення законодавчого забезпечення зазначеної сфери.

Неухильне додержання законності у місцях попереднього ув'язнення та виконання покарань, прав засуджених та ув'язнених, насамперед на охорону здоров'я, Генеральним прокурором України Юрієм Віталійовичем Луценком визнано пріоритетним напрямом діяльності органів прокуратури, що не випадково з огляду на численні проблеми захисту прав людини, які продовжують існувати тривалий час.

З метою належного висвітлення актуальності цієї проблематики коротко поінформую, що проведеними органами прокуратури у серпні – вересні поточного року перевітками в установах Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) встановлено численні порушення вимог законодавства, що регламентує питання медико-санітарного забезпечення взятих під варту осіб, які в ряді випадків набули систематичного характеру.

Усупереч вимогам ст.ст. 6, 7 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та ст. 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» організація медичного обслуговування ув'язнених не забезпечує реалізації їх прав на охорону здоров'я.

Так, у більшості регіонів порушуються вимоги щодо створення належних матеріально-побутових умов узятим під варту особам, які б відповідали правилам санітарії та гігієни.

Найбільш актуальною є проблема створення належних умов під час надання медичної допомоги. У медичних частинах та лікувальних закладах ДКВС відсутнє необхідне обладнання, а наявне – застаріле або непрацююче, приміщення перебувають у незадовільному санітарно-технічному стані та потребують ремонту.

Майже у всіх установах попереднього ув'язнення невіршеним залишається питання укомплектування штату медичних працівників, що не сприяє виконанню вимог

ст. 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення», п.п. 43.1, 47.1 Європейських пенітенціарних правил та ст.ст. 22, 63 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями щодо надання кваліфікованого лікування.

Недостатній професійний рівень або відсутність в пенітенціарних установах відповідних фахівців є однією з причин надання неякісної медичної допомоги.

Законом України «Про попереднє ув'язнення» та відомчими нормативно-правовими актами визначено порядок проведення медичних оглядів осіб, які тримаються під вартою. При цьому не передбачено коло лікарів за спеціальностями та обсяг клінічних обстежень, які мають здійснюватися при проведенні таких заходів.

Як наслідок, у багатьох випадках при поміщенні до установ узятих під варту своєчасно не вдається виявляти захворювання цих осіб, що призводить до їх небезпечного ускладнення та зростання кількості смертей серед в'язнів.

Так, поточного року (8 місяців) у слідчих ізоляторах майже на чверть більше померло, що ніж минулого року (90/68), з них 52 – без поміщення до лікарень (у 2015 році – 35).

Установлено, що, як правило, відсутність в установах необхідних умов для лікування, зволікання з переведенням хворих до медичних закладів МОЗ та проблеми щодо забезпечення їх охорони є поширеними чинниками, що негативно впливають на рівень смертності серед ув'язнених.

Систематичні порушення законодавства щодо забезпечення медичного обслуговування відповідно до визначених стандартів у ряді випадків призводять до акцій протесту в'язнів та обґрунтованих скарг до Європейського суду з прав людини з приводу порушень ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2014 рік зазначається, що основними проблемами, які були відображені у зверненнях в'язнів або їх близьких родичів щодо неналежного надання медичної допомоги, у тому числі первинної, є недосконала організація процесу обстеження та консультування в'язнів лікарями, тяганина при прийнятті рішень про госпіталізацію засуджених тощо.

Допущені порушення прав в'язнів і законодавства щодо медико-санітарного забезпечення в пенітенціарних установах також стали можливими через недостатнє бюджетне фінансування. Розрахункова потреба у видатках загального фонду державного бюджету на вказані цілі забезпечується не в повному обсязі, зокрема у 2015 році – 50,3 млн грн, що складає 28,1% від потреби, а у 2016 році – 52,4 млн грн, або 22,6%.

Унаслідок відсутності необхідного фінансування упродовж 2012–2016 років лікарні, медичні частини установ виконання покарань та слідчих ізоляторів не забезпечуються сучасним медичним обладнанням.

Прогнозуємо, що внаслідок глибокої економічної кризи ці проблеми будуть лише загострюватися.

Однією з основних причин неналежного стану надання медичної допомоги в'язням також є наявні системні проблеми в організації цієї діяльності, які зумовлені відомчою залежністю та підпорядкуванням медичних працівників керівникам установ, органів управління ДКВС.

Зазначені питання мають вирішуватися на законодавчому рівні шляхом виведення із ДКВС функцій медичного забезпечення в'язнів та їх передачі до органів МОЗ України. У листі Генерального прокурора України від 5 жовтня 2016 року на адресу Прем'єр-міністра України звернуто увагу на численні порушення прав в'язнів, актуальність і невідкладність вирішення найближчим часом цього проблемного питання. Наразі за

дорученням Глави Уряду Мініюстом, МОЗ та Мінфіном України опрацьовуються пропозиції щодо належного нормативно-правового врегулювання в Уряді порядку реалізації цих завдань, зокрема щодо передачі штату медичних працівників, фінансування від Мініюсту до відання МОЗ України та внесення відповідних змін до законодавства, насамперед до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік».

Уряд також поінформовано про те, що центральними органами виконавчої влади не додержуються вимоги законодавства, згідно з якими на управління охорони здоров'я в регіонах покладено завдання щодо медичного обслуговування засуджених.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 116 КВК України порядок надання особам, які позбавлені волі, медичної допомоги, організації і проведення санітарного нагляду, використання лікувально-профілактичних і санітарно-профілактичних установ охорони здоров'я і залучення з цією метою їхнього медичного персоналу визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України і центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Зважаючи на вказану норму закону, згідно з п. 2 спільного наказу Мініюсту та МОЗ від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» забезпечення виконання цього наказу покладено на керівників структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних (міських) державних адміністрацій, які становлять регіональні органи управління Міністерства охорони здоров'я України.

Усупереч зазначеним вимогам законодавства практична реалізація завдань із забезпечення керування цією діяльністю безпосередньо органами МОЗ фактично не здійснюється. Такий стан потребує структурних змін та вжиття комплексу організаційних заходів щодо передачі лікувальних закладів і відповідних управлінських повноважень у сфері надання медичної допомоги засудженим із підпорядкування ДПтС, Мініюсту до МОЗ, що узгоджується з нормами міжнародно-правових актів.

У пп. 40.2, 40.3 Європейських пенітенціарних правил передбачено, що політика охорони здоров'я в пенітенціарних установах повинна бути невід'ємною частиною національної системи охорони здоров'я; ув'язнені мають право мати доступ до медичних послуг, які існують у країні, без дискримінації за ознакою їхнього правового становища.

Звертаю увагу, що у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» не розрізняються питання захисту прав громадян і в'язнів, при цьому ст. 15 цього Закону забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я покладено лише на визначені державні органи, до яких не віднесено органи та установи ДКВС.

Разом із тим слід зазначити, що визначені Планом заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням КМУ від 23 листопада 2015 року № 1393-р (строк виконання заходу – IV квартал 2016 року) процедури також передбачають внесення законодавчих змін (до ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України») з приводу незалежності медичних служб пенітенціарної системи на центральному та територіальному рівнях, а також на рівні медичних частин установ виконання покарань та попереднього ув'язнення шляхом усунення підпорядкування медичного персоналу іншому персоналу пенітенціарної системи. Така незалежність, що передбачена Національною стратегією, визначає як юридичну, так і фінансову з наданням медичній службі статусу окремої юридичної особи з окремим бюджетом та повноваженнями щодо розпорядження ним.

Представники Генеральної прокуратури України беруть участь у діяльності робочої підгрупи при Підкомітеті з питань діяльності Державної пенітенціарної служби Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, яка опікується вирішенням на законодавчому рівні проблем захисту прав в'язнів та пропонують зазначені завдання Національної стратегії щодо незалежності медичних служб ДКВС реалізувати при підготовці нового проекту Закону «Про пенітенціарну систему», який наразі готується Мін'юстом України.

Крім того, в Міністерстві юстиції наказом Міністра від 01.09.2016 № 1013/7 розпочато роботу робочою групою щодо реформування діяльності медичної служби в системі ДКВС України.

Ми відкриті для взаємодії та практичної реалізації нових ініціатив, за наявності Вашої доброї волі, колеги, чекаємо на Ваші пропозиції. Наразі нами вивчаються акти чинного законодавства, напрацьовуються пропозиції щодо внесення змін, новел до законів та відомчих актів з питань захисту прав на охорону здоров'я ув'язнених і засуджених за наступними темами, щодо:

- передачі функцій медичного обслуговування в'язнів від Мін'юсту до МОЗ зі створенням у цьому відомстві відповідного самостійного структурного підрозділу, який комплексно буде виконувати ці завдання;

- доповнення норм ст. 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення», у яких серед прав узятих під варту осіб не згадуються права на охорону здоров'я чи на медичне обслуговування;

- нормативно-правового визначення порядку, обсягу проведення медичних оглядів осіб, які тримаються під вартою, а також осіб, які прибувають до установ з тілесними ушкодженнями та заявляють про катування;

- зміни підзаконних нормативно-правових актів у зв'язку з ліквідацією ДПтСУ та її територіальних органів у частині покладення повноважень з медичного обслуговування на відповідні органи управління;

- щодо належного визначення судом відповідно до вимог ст. 508 КПК України виду психіатричного закладу для забезпечення необхідних умов застосування запобіжного заходу, що мав би виключати небезпечну поведінку особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру (у разі коли таких небезпечних для оточуючих та суспільства осіб за судовими рішеннями поміщають до психіатричних закладів за відсутності їх охорони);

- визначення порядку притягнення осіб до кримінальної відповідальності у разі видужання та припинення примусових заходів медичного характеру, а також з метою подальшого відбування покарання особами, звільненими від його відбування за хворобою, після їх видужання;

- імплементації норм Стамбульського протоколу у чинне законодавство щодо порядку виявлення і фіксації медичних ознак катувань та іншого жорстокого поводження;

- уніфікації розпорошених норм законів і нормативно-правових актів про охорону здоров'я у цій сфері та їх взаємоузгодження, а також визначення розмежування ролі прокуратури, пенітенціарних інспекцій.

Перелік тематики не є вичерпним.

БАГІРОВ Сергій Рамізович
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального права
Класичного приватного університету

ТЕОРІЇ СОЛІДАРНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНІ ПАРАДИГМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ

Вчинення одного необережного злочину кількома суб'єктами є реальним феноменом, що підтверджується багаторічними науковими спостереженнями.

Відомі нам спроби створення теоретичного підґрунтя для ухвалення обґрунтованих практичних рішень у зазначених ситуаціях здійснюються наукою кримінального права з початку XIX ст. Вчення про збіг необережності (*concursum incautum*) до сьогодення не є завершеним у науці. Погляди вчених-юристів не лише різних країн, а й у межах однієї держави істотно відрізняються: одні науковці визнають можливість співучасті у необережних злочинах, інші виходять з принципової відмінності співучасті і збігу необережності в одному злочині.

Сьогодні для позначення збігу необережності кількох осіб при одному необережному злочині використовується термін «необережне співзаподіяння», який походить з німецької кримінально-правової науки. Проте зміст цього явища науковці тлумачать неоднаково.

У підручниках та монографічній літературі з кримінального права необережне співзаподіяння зазвичай описують як проблему через відсутність у Загальній частині кримінальних кодексів різних країн розробленого нормативного механізму притягнення до кримінальної відповідальності кількох осіб, які через необережність заподіяли один злочинний результат. Окремі норми Особливої частини кримінальних кодексів іноді містять приписи, в яких вбачається прагнення законодавця відобразити закономірності вчинення одного необережного злочину кількома особами. Водночас такі норми формулюються рідко, їх включення до законодавчої матерії відбувається спорадично. Якщо ж кілька осіб спричинили через необережність один злочинний наслідок і в Особливій частині КК відсутні норми, розраховані на таке спільне заподіяння, то нинішня теорія і практика кримінального права оцінюють вчинене кожним суб'єктом як самостійний необережний злочин. Оскільки такий теоретичний підхід сьогодні є певним зразком для розв'язання описаної ситуації, то його можна вважати елементом парадигми, який автор умовно назвав «теорія індивідуальної відповідальності учасників багатосуб'єктного необережного злочину».

Разом із тим дотримання цього теоретичного підходу дозволяє пересвідчитись, що з практичної точки зору його важко визнати повною мірою задовільним; він не дає універсального рішення, а в деяких випадках призводить до ігнорування закономірностей каузальної структури реальності, наслідком чого постає неможливість встановлення причинного зв'язку між діями кожного із співзаподійників та спільним результатом [1].

Вивчення історії розвитку кримінально-правових поглядів на підставу відповідальності учасників багатосуб'єктного злочину призводить до висновку про наявність двох основних парадигм такої відповідальності. Одна з них ґрунтується на теоретичних уявленнях про солідарний характер відповідальності учасників подій; вчинене розглядається як один злочин, але вчинений кількома особами. Друга парадигма виходить із теоретичної посилки про індивідуальний характер відповідальності суб'єктів, що взяли участь у процесі заподіяння шкоди; вчинене кожним із суб'єктів розглядається як самостійний злочин. Зазначені парадигми є прямо протилежними за змістом; спільне застосування цих парадигм видається логічно неможливим, тому автор назвав їх альтернативними.

Вважаю цікавим є той факт, що сучасні уявлення про юридичну природу співучасті ґрунтуються на першій парадигмі, тоді як для розв'язання проблеми необережного співзаподіяння пропонується інша.

У кримінально-правовій літературі XIX та початку XX ст.ст. описані вище підходи іменувались принципами. Наприклад, у розумінні юридичної природи співучасті у злочині С.В. Познишев виокремлював два напрями – старий (або вузький) і новий (або широкий). Вчений зазначав, що представники старого напрямку розглядали співучасників з точки зору принципу солідарної відповідальності, а співучасть – як особливу форму вчинення умисного злочину; у новому напрямі відповідальність співучасників обґрунтовували за допомогою принципу індивідуальної, а не солідарної відповідальності [2, с. 373 – 378].

С.В. Познишев піддавав критиці обидва підходи. Маючи сумніви в обґрунтованості принципу індивідуальної відповідальності, науковець зауважував: «Це призвело б до безкарності багатьох випадків або до неправильної кваліфікації; наприклад, якщо кілька осіб за попередньою змовою і з наміром вбити завдали кожен несмертельне поранення, але від сукупності поранень настала смерть, то, розглядаючи дії співучасників кожного окремо, ми дійшли б до обвинувачення кожного лише у заподіянні легкого поранення, а того, хто тримав жертву за ноги, довелося б піддати покаранню хіба що за насильство [2, с. 376].

Варто мати на увазі, що і в сучасній правозастосовній практиці у ситуаціях необережного заподіяння шкоди кількома особами спостерігається аналогічна проблема. У справах, де необережна поведінка кількох суб'єктів лише в сукупності призводить до злочинних наслідків, окреме вивчення діяння кожного із співзаподійників дає підстави для висновку про його (діяння) недостатність для спричинення наслідку. Отже, без побудови відповідної теоретичної схеми і виходячи лише з чинного законодавства, багатьох із необережних співзаподійників шкоди слід було б взагалі не притягувати до кримінальної відповідальності, оскільки їхні окремі діяння були недостатніми для настання наслідку. Це призвело б (і часто призводить) до безкарності необережної поведінки певного суб'єкта, що можна визнати хоча і правильним з позиції чинного кримінального законодавства, але сумнівним з точки зору правового змісту таких ситуацій.

Підхід, згідно з яким діяння кожного учасника необережного заподіяння шкоди необхідно оцінювати як самостійний необережний злочин, остаточно встановився в науці радянського кримінального права з кінця 50-х рр. У цей час протягом реформи кримінального законодавства відбулась активна дискусія між прихильниками

співучасті у необережних злочинах та їх опонентами. У результаті дискусії переважна більшість криміналістів не сприйняли концепцію співучасті у необережних злочинах, а як метод розв'язання проблеми спільного необережного заподіяння шкоди знов було запропоновано конструкцію самостійного необережного злочину.

Водночас у науці кримінального права поступово стала набирати прихильників позиція критичного ставлення до концепції «самостійного необережного злочину». Так, Р.Р. Галиакбаров зазначає, що такий тип спільних небезпечних вчинків людей законом спеціально не регламентується, тому відповідальність кожного визначається на загальних засадах, ніби особа заподіяла наслідок одноособово; ця рекомендація відповідає чинному законодавству, але не враховує те, що результат спричиняється виними спільно [3, с. 94].

Таке ж критичне ставлення щодо концепції індивідуальної відповідальності учасника необережного злочину висловила І.Р. Харитоновна: «Кваліфікація дій співзаподійників як самостійних необережних злочинів призводить до штучного розриву об'єктивного і суб'єктивного зв'язку між учасниками єдиного необережного посягання, що породжує ставлення в вину кожному з них злочинного результату, ніби заподіяного одноособово [4, с. 48–49].

Варто підтримати позицію О.І. Плотникова про те, що кваліфікація необережного співзаподіяння як співучасті є неприйнятною, але кваліфікувати вчинене окремо як самостійні злочини не менш сумнівно, оскільки за однієї жертви дві особи притягнуті за самостійне позбавлення життя. Суперечність цієї ситуації можна усунути спеціальною нормою, котра передбачала б необережне співзаподіяння наслідків. Посилання на неї під час кваліфікації давало б змогу подолати ту двозначність і невизначеність, котра виникає у таких випадках [5, с. 256].

Отже, вважаємо, що перспективи подальших розвідок необережного співзаподіяння мають полягати в уточненні положень альтернативної парадигми – єдиного необережного злочину, вчиненого кількома суб'єктами.

Список використаних джерел:

1. Багіров С.Р. Феномен неможливості встановлення причинного зв'язку при необережному заподіянні наслідку кількома особами / С.Р. Багіров // Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина: матеріали круглого столу, 10 березня 2016 р. / за ред. В.М. Огаренко, Т.А. Денисової. – Запоріжжя: КПУ, 2016. – С. 7–10.
2. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права / С.В. Познышев. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Издательство А.А. Карцева, 1912. – 662 с.
3. Галиакбаров Р.Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки: учеб. пособ. по спецкурсу «Спорные вопросы соучастия в преступлении» / Р.Р. Галиакбаров. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1973. – 140 с.
4. Харитоновна И.Р. Проблема уголовной ответственности за неосторожное сопричинение / И.Р. Харитоновна // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: сб. науч. ст. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1989. – С. 45 – 52.
5. Плотников А.И. Соучастие как проблема диалектического противоречия и единства во множестве объективного и субъективного / А.И. Плотников // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6. – С. 233–261.

ТЕЗИ

АВДЄЄВА Галина Костянтинівна
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
ім. академіка В.В. Сташиса

**ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
У ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

В останні 50–70 років проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є предметом досліджень вчених у галузі теорії кримінального процесу та криміналістики, оскільки від них залежить ефективність процесу пізнання істини в межах кримінального судочинства. Особливої актуальності набули вказані проблеми сьогодні – під час проведення судової реформи в Україні, одним із основних напрямів якої є розширення змагальних засад кримінального процесу в Україні. Змагальність сторін потрібна як гарантія реалізації принципу всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи і захисту, які є необхідними для повноцінного змагання на всіх стадіях процесу. Змагальність сторін також є гарантією для утвердження законності і справедливості при винесенні судових рішень.

Специфіка процесу встановлення істини при розслідуванні злочинів полягає в тому, що «пізнання фактів дійсності здійснюється у формі доказування, під яким розуміється встановлення всіх фактів, обставин, що мають значення для розслідування кримінальної справи» [1, с. 7]. Відповідно до ч. 2 ст. 22 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України [2]. Вирішальну роль для забезпечення реалізації принципу змагальності в кримінальному процесі має обсяг і співвідношення прав сторін, які часто реалізуються за допомогою використання у кримінальному судочинстві спеціальних знань, найбільш кваліфікованою формою використання яких є судова експертиза.

Роль та значення судової експертизи в кримінальному процесі України полягає в наступному:

- судова експертиза забезпечує отримання нових і перевірку наявних доказів;
- дає змогу залучати до процесу доказування фактичні дані, отримані з використанням спеціальних знань;
- надає можливість перевірити достовірність фактів, встановлених іншими засобами доказування;
- дає змогу за слідами-відображеннями вирішувати проблему ототожнення осіб та інших матеріальних об'єктів, встановлювати їх стан і властивості тощо.

З прийняттям у 2012 році в Україні Кримінального процесуального кодексу України коло суб'єктів призначення експертизи (залучення експерта) збільшилося. Згідно

зі ст. 243 КПК України «Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи». На перший погляд, з введенням в дію нового КПК України запроваджено принцип процесуальної змагальності і рівності у збиранні та наданні доказів, в даному випадку – шляхом залучення експерта. Однак досі не розроблено механізм здійснення вказаної процесуальної дії стороною захисту. Таке право реалізувати на практиці дуже складно, оскільки в більшості випадків об'єктами судової експертизи є речові докази, а саме: різні предмети, документи, гроші, тимчасово вилучені відповідно до ст.ст. 148, 167 КПК України. Згідно зі ст. 168 КПК України забезпечення збереження тимчасово вилученого майна покладається виключно на уповноважену службову особу, а припинення тимчасового вилучення майна здійснюється за постановою прокурора, слідчого судді або суду. Таким чином, сторона захисту фактично позбавлена права на проведення незалежної експертизи речових доказів у зв'язку з відсутністю доступу до них.

Більш ретельний аналіз норм КПК України, безпосередньо пов'язаних зі ст. 243, дає змогу стверджувати, що з введенням в дію нового КПК України значно обмежено коло осіб, які можуть залучатися до кримінального провадження як судові експерти. Зокрема, у ст. 102 КПК України зазначено, що «У висновку експерта повинна міститися така інформація: 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта)». Виникає запитання, чи буде відповідати вказаній нормі висновок експерта, складений особою, яка не відповідає хоча б одній з перерахованих вимог: 1) наявність свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; 2) наявність наукового ступеня; 3) наявність вченого звання; 4) робота на посаді експерта? Всім цим вимогам відповідає менше 1% експертів державних спеціалізованих експертних установ України, які працюють на посаді експерта, мають наукові ступені, вчені знання та свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта.

Нині в Державному реєстрі атестованих судових експертів України міститься список з десяти тисяч осіб (1 судовий експерт на 4 тисячі громадян України), переважна більшість яких не мають наукових ступенів і вчених звань, значна кількість осіб не працює на посаді експерта. Водночас поза межами державних спеціалізованих експертних установ працює значна кількість осіб, які мають значний досвід експертної роботи, наукові ступені і вчені знання, але дію їх свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта скасовано внаслідок того, що вони звільнилися з державної судово-експертної установи. Оформлене такими особами джерело доказів – висновок експерта – не може відповідати вимогам ст. 102 КПК України.

Викликає подив ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», в якій зазначено «Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних експертиз». Заборони виконувати криміналістичні експертизи недержавним судовим експертам не існує в жодній цивілізованій країні.

Останні 60 років вчені-криміналісти дискутують щодо визначення терміна «криміналістична експертиза» та переліку видів криміналістичних експертиз, проте дотепер не вироблено єдиної позиції стосовно вказаних питань.

У 50-х роках ХХ століття А.І. Вінберг обґрунтував існування в межах криміналістики загальної теорії криміналістичної експертизи необхідністю розробки загального підходу до проведення судових експертиз різного виду (у т. ч. – судово-медичної),

оскільки теоретичні основи криміналістичної експертизи розробляються криміналістикою [3]. У наступні роки внаслідок виникнення нових видів судових експертиз клас криміналістичних експертиз був відокремлений від усіх інших видів експертиз. А.І. Вінберг вважав, що основним критерієм розмежування криміналістичних та інших експертиз є індивідуальна ідентифікація, яку він вважав можливою лише у криміналістичній експертизі. Проте в наступні роки була доведена можливість здійснення ідентифікації методами природничих наук (хімії, фізики, біології тощо) і цей критерій був поставлений під сумнів [4].

У дисертаційних дослідженнях у галузі криміналістики і судової експертизи проявилася тенденція віднесення більшості видів судових експертиз до класу криміналістичних, під якою розуміють «роди і види судових експертиз, які проводяться на базі спеціальних знань, в основному, в галузі криміналістичної техніки, при виконанні яких використовуються переважно техніко-криміналістичні методи і засоби» [5]. Цьому визначенню певною мірою відповідають абсолютно всі види судових експертиз. З такою позицією погодитися не можна, оскільки запропоноване визначення терміна «криміналістична експертиза» не має чітких ознак криміналістичної експертизи, що дають змогу провести диференціацію окремих класів судової експертизи. Крім того, вказане визначення не повною мірою відображає сучасні можливості нових видів судових експертиз і нових експертних методів. Абсолютно справедливо О.Р. Россинська й інші відомі вчені-криміналісти вважають, що «багато практикуючих судових експертів, особливо таких, що не мають систематичної юридичної освіти, всі експертизи називають криміналістичними, ...не дуже чітко уявляючи собі предмет криміналістичної науки, ... Вони не бачать ніякої різниці між криміналістичною наукою і судово-експертною діяльністю» [6, с. 174]. Автори дійшли висновку, що обґрунтованим знанням для судово-експертної діяльності крім криміналістики є природничі й технічні науки, а «класи (а отже, і спеціалізації експертів) повинні об'єднувати роди судових експертиз, що є близькими за характером спеціальних знань, але не внаслідок традиції або сфери застосування (наприклад, криміналістичні експертизи – при розкритті та розслідуванні злочинів» [6, с. 174]. Аналізуючи існуючі на сьогодні погляди вчених-криміналістів щодо розуміння сутності терміна «криміналістична експертиза», можна констатувати, що вже втрачено принципову відмінність між традиційними криміналістичними та іншими судовими експертизами.

Незважаючи на те, що термін «криміналістична експертиза» сприймається сучасними вченими-криміналістами неоднозначно, поставлені під сумнів не тільки критерії віднесення окремих видів судових експертиз до класу криміналістичних, а й не обґрунтований факт відмежування класу криміналістичних експертиз від інших видів. В «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [7] наведено перелік криміналістичних видів експертиз, в який входять крім традиційних видів (почеркознавча, авторознавча, трасологічна тощо) і так звані нетрадиційні криміналістичні експертизи (металів і сплавів, скла і кераміки, харчових продуктів тощо), а також нові види судових експертиз (експертиза голограм, відео- та звукозапису), при проведенні яких ідентифікаційні та діагностичні експертні завдання вирішуються методами природничих і технічних наук.

В останні роки з'явилися нові об'єкти судової експертизи (комп'ютерна техніка та програмні продукти, телекомунікаційні мережі і системи, електронні підписи та ін.) і нові експертні методи, засновані на використанні сучасних науково-технічних засобів

і інформаційних технологій. Такі дослідження складно назвати криміналістичними. З іншого боку, об'єкти традиційних криміналістичних експертиз (товари народного споживання, пломби, замки тощо) на платній основі все частіше піддаються дослідженням виключно в спеціалізованих державних судово-експертних установах за межами кримінального судочинства, оскільки такі дослідження традиційно відносяться до криміналістичних і проводяться виключно в державних судово-експертних установах. Таке становище на ринку надання експертних послуг склалося не лише для органів судочинства України, а й для фізичних і юридичних осіб, є монопольним і вчені-економісти визначили його як «тип економічних відносин, при якому виробники товарів і послуг можуть нав'язувати власні інтереси своїм конкурентам та суспільству, ігноруючи їх дійсні потреби» [8]. Така монополія державних спеціалізованих експертних установ на проведення криміналістичних експертиз не відповідає ст. 42 Конституції України, згідно з якою не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку товарів і послуг, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція.

Монополія державних спеціалізованих експертних установ на проведення величезної кількості експертиз, необґрунтовано віднесених до класу криміналістичних, обмежує права не лише професійних судових експертів, які не є працівниками цих установ, а і процесуальних осіб, які бажають реалізувати своє право на самостійне залучення найбільш кваліфікованих експертів. Таким чином, монополія на проведення криміналістичних експертиз суперечить ст. 129 Конституції України, в якій регламентовано основні засади змагального судочинства. У п. 4 ч. 3 цієї статті закріплено свободу в наданні суду сторонами по справі своїх доказів та їх рівні права у доведенні перед судом їх переконливості. Зміст принципу змагальності передбачає наявність на всіх стадіях процесу рівноправних сторін і розподіл їх процесуальних функцій, тобто таку форму побудови кримінального процесу, в якій бере участь три сторони та за якої функції обвинувачення і захисту відокремлені від функції вирішення справи, тобто має місце розподіл функцій між суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом, а судом створюються умови для реалізації (здійснення) наданих їм прав та виконання сторонами їх процесуальних обов'язків (ст.ст. 16-1, 261 КПК України).

Необхідність скасування монополії на судово-експертну діяльність в Україні давно назріла, оскільки останнім часом у низці державних спеціалізованих експертних установ деякі види досліджень взагалі не проводяться через відсутність спеціального обладнання (інструментальних вимірювальних засобів, засобів діагностики вузлів автомобілів, спеціального програмного забезпечення та ін.) та/або відповідних фахівців (лінгвістів, фоноскопів, фармацевтів, біологів, мистецтвознавців тощо). Деякі види досліджень (наприклад, телекомунікаційні та експертизи зі встановлення абсолютної давності документів) проводяться лише в одній з державних експертних установ України.

Всі перераховані фактори перешкоджають реалізації принципу змагальності сторін у кримінальному процесі та права громадян України на справедливе правосуддя.

Після підписання «Угоди про асоціацію України з Європейським союзом» наша країна взяла на себе зобов'язання адаптувати внутрішнє законодавство до законодавства країн-членів Європейського союзу (ЄС). У законодавстві більшості країн ЄС професійна підготовка експерта, наявність у нього необхідних знань і досвіду є вирішальними при оцінці його кваліфікації, а питання про можливість набути статус судового експерта певною особою відноситься до компетенції суду, а не експертно-кваліфіка-

ційної комісії або керівника державного спеціалізованої судово-експертної установи, як в Україні. «Відомча підпорядкованість» судових експертів в країнах-членах ЄС не має вирішального значення при їх обранні для проведення судової експертизи.

Одним із важливих елементів успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня узгодженості законодавства нашої країни з правовими нормами країн ЄС щодо використання спеціальних знань у судочинстві. Забезпечення права на самостійне залучення експерта сторонами по справі, підвищення ефективності та якості судово-експертної діяльності є можливими лише після скасування монополії державних спеціалізованих судово-експертних установ на проведення значної кількості видів експертиз, необґрунтовано віднесених до класу криміналістичних. Скасування ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» «Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних експертиз» дасть можливість активізувати розвиток судової експертизи в умовах конкуренції державних судових експертів з суб'єктами недержавної судової експертизи, що призведе до набуття судовою експертизою якісно нового наукового рівня, зменшення вартості експертних досліджень, дасть забезпечити реалізацію прав всіх учасників кримінального процесу на самостійне залучення найбільш кваліфікованих експертів в умовах змагального кримінального судочинства і, як наслідок, призведе до підвищення рівня довіри суспільства до інститутів державної влади.

Список використаних джерел:

1. Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии / Н.И. Порубов. – Минск: Высшая школа, 1978. – 176 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Винберг А.И. Основные принципы советской криминалистической экспертизы / А.И. Винберг. – М.: Гос. изд. юрид. лит., 1949. – 132 с.; Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А.И. Винберг. – М.: Госюриздат, 1956. – 220 с.
4. Митричев В.С. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ и изделий / В.С. Митричев. – Саратов: Изд. Саратовского университета, 1980. – 113 с.
5. Зайцев Р.В. Криминалистические экспертизы как средство получения и проверки доказательств по уголовным делам: авторефер. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Р.В. Зайцев. – М., 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kriminalisticheskie-eksperizy-kak-sredstvo-polucheniya-i-proverki-dokazatelstv-po-ugolovnym#ixzz2xcoi5KJb>.
6. Россинская Е.Р. Теория судебной экспертизы: учеб. / Е.Р. Россинская, Е.И. Галяшина, А.М. Зинин; под ред. Е.Р. Россинской. – М.: Норма, 2009. – 736 с.
7. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: в редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
8. Словарь финансовых терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://finansovye-terminy.slovaronline.com/>

АНТИПОВ Владислав Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Право власності як одне з найбільш важливих прав не тільки окремої людини та громадянина, а й народу та держави загалом безперечно потребує надійної охорони та захисту. Як відомо, правовідносини власності є предметом регулювання (цивільно-правових та інших правових норм) і водночас – охорони норм адміністративного та кримінального права.

Кримінально-правові норми охороняють власність від суспільно небезпечних посягань, визначаючи, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. При цьому враховуються різні об'єктивні і суб'єктивні обставини, в тому числі такі, які підвищують суспільну небезпечність вчиненого. До останніх належить, зокрема, факт вчинення злочину групою осіб або групою осіб за попередньою змовою, а тим більше – організованою групою чи злочинною організацією. Правильне врахування цих обставин правоохоронними органами та судами при кваліфікації злочинів має сприяти більш ефективному захисту відповідних суспільних відносин, у тому числі – відносин права власності, адже організована злочинність нерідко має на меті посягання саме на цю соціальну цінність.

Тому не викликає сумнівів той факт, що кваліфікація посягання на чужу власність у складі групи осіб повинна відображати цю ознаку злочину. В деяких випадках забезпечити це можна лише шляхом включення до формули кваліфікації посилання на норми Загальної частини Кримінального кодексу України (КК України), а саме – на ст. 28 КК України. З цього приводу слід враховувати, що відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України (ст.ст. 291, 374) обвинувальний акт та мотивувальна частина вироку мають містити правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення. Тобто ці норми не обмежують правову кваліфікацію статтями лише Особливої частини Кримінального кодексу України.

Проте судова практика, пов'язана з цими проблемами, є доволі суперечливою і неоднозначною. Зокрема, суди при кваліфікації вчинених за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою злочинів проти власності, склади яких не передбачають відповідної ознаки, в одних випадках посилаються на відповідну частину ст. 28 Загальної частини КК України [див., напр.: 1], а в інших – не посилаються (при цьому в мотивувальній частині вироку вказують на наявність ознаки організованої групи чи попередньої змови групи осіб, але до формули кваліфікації включають лише відповідні статті Особливої частини КК України) [див., напр.: 2].

Справді, в КК України відсутня вказівка щодо обов'язкового врахування у формулі кваліфікації відповідних частин ст. 28 Загальної частини КК України (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) – на відміну від подібних вказівок щодо ст.ст. 14 (готування до злочину), 15 (замах на злочин) та 27 (види співучасників) Загальної частини Кримінального кодексу України. Поза увагою це питання залишилося і в постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» [3].

Для розв'язання вказаної проблеми необхідно, на наш погляд, враховувати, що у випадках, коли норми Кримінального кодексу України не містять відповідної ознаки («попередня змова групи осіб» чи «організована група»), підвищена суспільна небезпечність злочинів, що вчиняються у складі вказаних груп може бути відображена (врахована) у формулі кваліфікації та в юридичному формулюванні обвинувачення судом в обвинувальному вирокі лише шляхом посилання на відповідну частину ст. 28 Загальної частини Кримінального кодексу України. Інше рішення невідворотно призводить до неповної кваліфікації вчиненого.

Крім того, аналіз норм чинного КК України (ст. 28 та інших), а також судової практики дає змогу стверджувати, що за статтями Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, слід кваліфікувати випадки, коли така група складається як із співвиконавців, так і з інших співучасників (організатора, підбурювача чи пособника). Адже, хоча в п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 8 «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» [4] закріплена позиція, що для кваліфікації діяння за ознакою «злочин, вчинений за попередньою змовою групою осіб» обов'язковою є участь у вчиненні відповідного злочину групи саме співвиконавців, в ч. 1 і 2 ст. 28 Кримінального кодексу України вживаються різні терміни щодо учасників різних груп (відповідно, «виконавців» та «осіб»). Ігнорування цієї різниці є не виправданим звуженням змісту ч. 2 цієї статті, що межує із застосуванням (невиправданим) ч. 1 цієї статті за аналогією до ситуацій, передбачених її ч. 2.

Нарешті, нормами Кримінального кодексу України не врегульоване питання кваліфікації вчинення організованими групами таких злочинів, склади яких не передбачають цієї кваліфікуючої ознаки, однак вказують на такі ознаки, як: «вчинення злочину групою осіб» або «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб». Наприклад, ст. 188-1 Кримінального кодексу України не містить ознаки викрадення електричної або теплової енергії організованою групою. Натомість до ч. 2 цієї статті включена така кваліфікуюча ознака, як вчинення таких само дій за попередньою змовою групою осіб. Виникає питання, за якою частиною ст. 188-1 КК України (ч. 1 або ч. 2) належить кваліфікувати викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, якщо ці дії вчинені організованою групою.

Існує думка, що в таких випадках вчинене кваліфікується за частиною відповідної статті, яка передбачає відповідальність без кваліфікуючих ознак – «вчинення злочину групою осіб» чи «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб». Проте така позиція, на наш погляд, не може бути визнана правильною, оскільки запропонова-

на кваліфікація не дає можливості повною мірою врахувати суспільну небезпечність вчинення злочину групою осіб. Крім того, таке рішення суперечить нормам логіки. Дійсно, складно заперечувати, що будь-яка «організована група» є одночасно «групою осіб, яка діє за попередньою змовою».

Отже, дії усіх учасників організованої групи слід кваліфікувати незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен із них, за тією частиною відповідної статті КК України, яка має ознаку «вчинення злочину групою осіб» або ознаку «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» (в наведеному прикладі – за ч. 2 ст. 188-1 КК України) та, додатково – за ч. 3 ст. 28 Кримінального кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Вирок Збаразького районного суду Тернопільської області. Справа № 789/102/13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50667228>
2. Вирок Токмацького районного суду Запорізької області. Справа № 328/2122/16-к. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58883653>
3. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>
4. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05>

БАБАНЛИ РАСІМ ШАГІНОВИЧ
кандидат юридичних наук,
заступник керівника апарату –
начальник науково-експертного управління
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

РОЛЬ ПОКАРАННЯ У ПРОТИДІІ ЗЛОЧИННОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН

Відповідно до даних судової статистики з-поміж осіб, засуджених за вчинення злочинів у першому півріччі 2016 року, незняту і непогашену судимість мають 9,6 тис. осіб, або 33,3% [1]. Особливої актуальності питання рецидивної злочинності на сучасному етапі набуло у зв'язку з реалізацією так званого закону Савченко. Відповідно до інформації, оприлюдненої, зокрема, Міністерством юстиції України, «на сьогодні 908 ув'язнених, яких звільнили на підставі «закону Савченко», скоїли повторні тяжкі й особливо тяжкі злочини» [2]. З огляду на те, що всього по «закону Савченко» на момент підбиття зазначених підсумків було звільнено 8,5 тис. чоловік, можна констатувати, що більше ніж кожна десята звільнена від відбування покарання особа вчинила тяжкий та особливо тяжкий злочин, що допускає існування осіб, які після відповідного звільнення вчинили злочини меншого ступеня тяжкості.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що реалізація зазначеного закону лише актуалізувала чи загострила проблему превентивної дії покарання у сучасній Україні.

Проведений нами аналіз проблем призначення покарання дає підстави констатувати відсутність системної правової політики, яка б забезпечувала аналітичну діяльність, пов'язану із покаранням, як заходом державного примусу, метою якого згідно Кримінального кодексу України, з-поміж іншого, є запобігання вчиненню нових злочинів. Це призводить до того, що кримінологічне значення покарання не враховується ані в процесі визначення видів покарань, які можуть призначатись за злочини загалом, ані в процесі визначення видів покарань за конкретні злочини, ані в процесі призначення покарань, ані в процесі їх виконання.

При цьому вивчення досвіду зарубіжних держав у цьому контексті дає підстави для висновків про те, що різними державами здійснюється пошук оптимальної моделі використання покарання як способу державного примусу, у тому числі для протидії злочинності. Так, наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина використовується такий доволі дискусійний захід виправлення і безпеки є застосування, як превентивне ув'язнення. Метою превентивного ув'язнення є надійна охорона суспільства від схильних до злочину осіб в умовах тимчасової ізоляції. Злочинець стосовно якого було введено цей захід, залишається ув'язненим після відбуття ним строку позбавлення волі у тому випадку, якщо при проведенні стосовно нього комплексної експертизи було встановлено або може бути встановлено його потенційну небезпечність для суспільства на підставі його схильності до вчинення тяжких злочинів, які можуть заподіяти величезну психічну або фізичну шкоду його жертві або величезну економічну шкоду.

Відповідно до ст. 66 превентивне ув'язнення може бути призначене уже в процесі винесення вироку. Передумовою для призначення цього заходу виправлення і безпеки є негативний прогноз про потенційну небезпечність засудженого, який засновано на оцінці його особистості, походження, виховання, біографії, інтелекту, а також на підставі вчинених ним діянь [3, с. 451].

Досить цікавим та перевіреним роками є встановлений у кримінальному законодавстві підхід до призначення покарання за злочини, наділені істотним ступенем суспільної небезпечності, в Канаді. Цей підхід ґрунтується насамперед на необхідності захисту суспільства від осіб, які визнаються такими, що схильні вчиняти злочини. Висновок про схильність вчиняти злочин та про небезпечність конкретної особи для суспільства здійснюється на підставі оцінки злочину, який нею було вчинено. Спочатку відповідний механізм застосовувався до осіб, які вчиняли насильницькі статеві злочини та він виявлявся у тому, що відповідному засудженому призначалось невизначене покарання, тобто він мав відбувати суворе покарання у виді позбавлення волі до того часу, поки компетентні органи не доходили висновку про доцільність припинення такою особою відбування покарання. Згодом дію відповідного механізму шляхом його закріплення в Кримінальному кодексі Канади поширили й на інші злочинні діяння, а саме ті, які полягали у фізичному, психічному насильстві, вчиненні інших особливо тяжких злочинів проти особи, умисного вбивства [4].

Очевидним є те, що досвід жодної з держав, навіть той, який у цій державі виявився позитивним, не може бути беззастережно екстрапольований на Україну, оскільки кожна держава має свої особливості, традиції правової системи тощо. Саме тому ми не наполягаємо на тому, що наведені приклади можуть стати основою для зміни системи покарання в Україні. У свою чергу, наша ключова думка полягає в тому, що процес використання покарання як заходу державного примусу у відповідь на вчинення особою злочину має бути раціональним, тобто ґрунтуватись на певній аналітичній роботі та мати системний характер з урахуванням вивчення стану реалізації покарання у минулому. Така робота, по-перше, дасть можливість визначити сучасний стан реалізації інституту покарання, а по-друге – віднайти шляхи його вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом I півріччя 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
2. Повторні тяжкі злочини скоїли 908 звільнених за «законом Савченка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1607442-na-sogodni-908-zvilnenikh-zakonom-savchenko-skoyili-povtorni-tyazhki-zlochiny-p-petrenko>.
3. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учеб. пособ. / под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 2003.
4. Doni C. Reconsidering the «New» Penology: Risk Management, Dangerousness and Judicial Decision – Making, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ir.library.dc-uoiit.ca/bitstream/10155/343/1/Doni_Christopher.pdf

БАГАНЕЦЬ Олексій Васильович
заслужений юрист України,
здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ТРАНСПОРТНИХ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ ЯК ЗАСІБ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Одним із ефективних негласних засобів отримання доказів стороною обвинувачення під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Відповідно до ч. 1 ст. 263 КПК України зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання у приватне спілкування, що проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

За результатами застосування стороною обвинувачення такого засобу отримання доказів, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, можливо встановити: інформацію щодо факту передавання неправомірної вигоди, службову особу, яка її отримує; інформацію про початок, кінець, тривалість і зміст з'єднання, що передаються; зміст електронної пошти, SMS, MMS-повідомлень (як відкритих та прочитаних абонентом, так і не відкритих, і не прочитаних); зміст телефонних розмов підозрюваного або іншої особи. Практична цінність проведення цієї негласної (слідчої) розшукової дії визначається змістом зафіксованих розмов та дій, під час яких висвітлюються злочинні наміри. Крім того, можна отримати нову інформацію про місце, час, обставини і форму передачі хабара, уточнення або підтвердження зобов'язань щодо сприяння особі, яка надає неправомірну вигоду за одержану винагороду, тобто виконання чи невиконання ним конкретних дій. Не виключена можливість погроз стосовно прав та інтересів заявника у разі неодержання винагороди; порад від посадової особи щодо поведінки заявника, вимог тримати у таємниці їхні стосунки тощо.

Незважаючи на вищенаведене, на практиці під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у сторони обвинувачення виникають певні труднощі з отриманням доказів шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Як відомо, корупційні злочини, у тому числі й прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди

службовою особою, відносяться до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України й, відповідно, проводити негласні слідчі (розшукові) дії, у тому числі й зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, повинні детективи Національного антикорупційного бюро України. Водночас згідно з положеннями ч. 4 ст. 263 КПК України цю негласну слідчу (розшукову) дію надано можливість проводити лише уповноваженим підрозділам органів Національної поліції та органів безпеки. Наразі детективи Національного антикорупційного бюро України, отримавши ухвалу від слідчого судді про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, дають доручення оперативним підрозділам СБУ для отримання відповідних фактичних даних чи їх перевірки, які в подальшому можуть набути статусу доказів. Такий механізм застосування засобу отримання доказів під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, на нашу думку, не повною мірою відповідає потребам правозастосовної практики, оскільки не забезпечує своєчасність отримання стороною обвинувачення доказів, що свідчать про факт отримання неправомірної вигоди службовою особою, а в окремих випадках, якщо суб'єктом злочину є службова особа органів СБУ чи Національної поліції, взагалі унеможлиблює їх отримання через витік відповідної інформації.

У зв'язку з чим, на наш погляд, з метою забезпечення ефективного здійснення доказування стороною обвинувачення під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою перше речення ч. 4 ст. 263 КПК України потрібно викласти у такій редакції: «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж покладається на уповноважені підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки та Національного антикорупційного бюро України».

За словами В. Трепака, экс-першого заступника голови СБУ, включення Національного антикорупційного бюро України до переліку органів, які мають повноваження знімати інформацію з каналів зв'язку, є обґрунтованим з огляду на нинішній стан правоохоронної та судової систем, критично високий рівень корупції у владі, а також у зв'язку з цільовим призначенням Національного антикорупційного бюро України. Треба виходити з того, що правоохоронна та судова системи значною мірою заполітизовані та корумповані. Їх діяльність за останні 2,5 року дає підстави для висновку, що здійснити самоочищення вони неспроможні. Тому й було прийнято рішення про створення Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури як спеціалізованих антикорупційних органів для протидії VIP-корупції, яка становить реальну загрозу національній безпеці. Відсутність права на прослуховування дуже ускладнює, а іноді повністю нейтралізує зусилля слідчих Антикорупційного бюро.

На необхідності наділення Національного антикорупційного бюро України можливістю застосовувати такий засіб отримання доказів, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж неодноразово звертав увагу й директор Національного антикорупційного бюро України А. Ситник, зазначаючи, що «для нас важливо отримати право автономно знімати інформацію з каналів зв'язку, тоді ми зможемо нести всю повноту відповідальності за розслідувані кримінальні провадження, а також ефективно застосовувати цю негласну слідчу дію для викорінення корупції в державних органах, у тому числі в СБУ та Нацполіції».

До речі, на сьогодні до ВРУ було подано кілька законопроектів з пропозиціями наділення Національного антикорупційного бюро України відповідними повноваженнями: проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо діяльності Національного антикорупційного бюро України) № 4812 від 14 червня 2016 року та проект Закону про внесення зміни до статті 263 Кримінального процесуального кодексу України щодо надання підрозділам Національного антикорупційного бюро України права на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж № 4721 від 25 травня 2016 року.

Таким чином, можемо зробити висновок, що внесення відповідних змін є цілком обґрунтованим і таким, що цілком відповідає потребам сучасної практики, у тому числі й функціональному призначенню Національного антикорупційного бюро України. Водночас, враховуючи те, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є різновидом негласних слідчих (розшукових) дій, під час проведення якого здійснюється істотне втручання в приватне спілкування особи, а також враховуючи той факт, що детективи Національного антикорупційного бюро України можуть зловживати своїми повноваженнями під час застосування відповідного засобу отримання доказів, держава повинна створити належні гарантії для осіб, конституційні права яких можуть бути тимчасово обмежені в ході проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, а також забезпечити належний рівень контролю за законністю діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України.

БАНАХ Сергій Володимирович
кандидат юридичних наук,
декан юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету

ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Більше 18 років минуло з моменту ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до неї. Проте забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина на рівні, гарантованому Конвенцією і практикою Європейського суду з прав людини, залишається актуальною проблемою.

Кількість рішень, винесених Європейським судом з прав людини, проти України не зменшується. Більше того, за статистичною інформацією, наявною на сайті Європейського суду з прав людини, станом на 31 грудня 2015 року у Європейському суді перебувало на розгляді 13 850 заяв проти України, що становить 21,4% усіх заяв, які перебувають на розгляді. Це найбільша частка однієї країни. Для порівняння, щодо Італії на розгляді перебувало 7 550 заяв (11,6%), Росії – 9 200 (14,2%), Туреччини – 8 450 (13,0%), Румунії – 3 550 (5,5%), Польщі – 1 700 (2,6%) [1]. Така кількість поданих заяв свідчить про наявність проблем на національному рівні як з додержанням гарантованих Конвенцією прав, так і з їхнім ефективним судовим та позасудовим захистом.

Саме тому не виникає сумніву в необхідності застосування судами України Конвенції та практики Європейського суду з прав людини з метою запобігання подальшим порушенням Україною своїх зобов'язань.

Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві досліджували такі теоретики та практики, як: Л.В. Кисельова, В.Г. Уваров, І.А. Тітко, О.В. Капліна, О.Г. Яновська, В. Касько, А. Крістенко, В. Онопенко, В. Святоцька, О. Соловійов, С. Шевчук, Г. Юдківська та ін.

Звернімося до з'ясування правових підстав та проблемних аспектів застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві України.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України, відповідно до ст. 9 Конституції України як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [2].

Ратифікувавши Конвенцію та Протоколи до неї, держава передусім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та цих Протоколах. У пункті 1 частини першої Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року, на підставі якого відбулася ратифікація Конвенції та окремих протоколів до неї, зазначено, що: «Україна повністю визнає на своїй території [...] щодо визнання

обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [3].

Окрім того, ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає застосування судами Конвенції та практики Європейського суду з прав людини як джерела права, а ст. 18 визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду [4]. При цьому варто зауважити, що йдеться саме про «практику Суду» у значенні, розкритому у ст. 1 цього Закону, тобто практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України.

Вдосконалення ж кримінально-процесуального законодавства України в частині регламентації забезпечення прав людини законодавчо закріпилося лише в 2012 році шляхом прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI, у якому були закріплені нові нормативно-правові підстави застосування практики Європейського суду з прав людини у ході кримінального провадження, а саме:

1) практика Європейського суду з прав людини впливала на принцип верховенства права (ч. 2 ст. 8 КПК України);

2) службові особи органів державної влади були зобов'язані під час кримінального провадження дотримуватися практики Європейського суду з прав людини (ч. 5 ст. 9 КПК України);

3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом визнавалося підставою для перегляду Верховним Судом України судових рішень, які набрали законної сили (п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК України) [5].

Більше того, норма ст. 445 КПК України конкретизувала положення п. 1 ч. 2 ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», визначивши предмет і підстави судового розгляду, а також впровадила в систему кримінального судочинства України принцип міжнародного права *restitutio in integrum* (відновлення правового становища заявника настільки, наскільки це можливо до того стану, який був до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) для потерпілої сторони. Таким чином, у КПК України 2012 року закріплювалася обов'язковість застосування практики Європейського суду з прав людини не лише судовими установами, а й усіма суб'єктами кримінального судочинства [6, с. 319].

Однак, незважаючи на прийняття вказаних нормативно-правових актів, в Україні залишаються невирішеними проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини, а також застосування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві, про що свідчить повне або часткове невиконання рішень Європейського суду з прав людини, винесених проти нашої держави. З огляду на це заслуговує на увагу питання юридичної сили рішень Європейського суду з прав людини, винесених щодо іноземних держав.

Деякі вчені роблять висновок, що для жодної іншої держави, крім держави-відповідача, рішення Європейського суду з прав людини не мають обов'язкового характеру. Більше того, Голова Європейського суду з прав людини у відставці Ж.-П. Коста на одній із конференцій зазначив: «Рішення Європейського суду з прав людини мають

лише відносно силу *res judicata*, а не *erga omnes*, ... через що держави, яких не торкається прямо те чи інше рішення, не зобов'язанні йому відповідати» [6, с. 318].

Водночас сьогодні неврахування іноземної судової практики Європейського суду з прав людини державами під час здійснення національного правосуддя призвело до надзвичайно великої кількості однотипних скарг, поданих саме проти цих держав. Це суттєво перевантажує роботу Європейського суду з прав людини та тягне за собою значні матеріальні збитки, яких можна було б не допустити. З цього приводу Європейський суд з прав людини неодноразово робив власні зауваження під час вирішення конкретних справ.

У справі «Ранцев проти Росії та Кіпру» (*Rantsev v. Cyprus and Russia*) суд нагадав, що мета його рішень, окрім вирішення конкретної справи, полягає в роз'ясненні, утвердженні та розвитку правил, встановлених Конвенцією для підвищення загальних стандартів захисту прав людини та поширення практики поваги до прав людини в державах-учасниках [6, с. 318].

В справі «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*) Європейський суд з прав людини вказав на необхідність брати до уваги його висновки навіть в рішеннях щодо інших держав-учасниць: «... враховуючи, що Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у розділі 1 Конвенції, Суд розгляне, чи прийняли національні органи влади в достатній мірі принципи, що впливають із його рішень з аналогічних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав» [7, с. 78].

Таким чином, йдеться про *erga omnes* ефект судових рішень Європейського суду з прав людини – зобов'язань, які є обов'язковими для всіх, розповсюджуються на всіх і стосуються основних цінностей міжнародного права. Цей принцип впливає зі змісту статті 1 Конвенції. Іншими словами, держави-учасники повинні дотримуватись тлумачень Конвенції, виражених у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

Три головні установи Ради Європи погодили цю доктрину. В рішенні *Maestri v. Italy* Європейський суд з прав людини виразив: «як впливає із Конвенції, ратифікуючи її, держави сторони зобов'язуються забезпечити, щоб їх внутрішнє законодавство було узгоджене з Конвенцією» [8].

Комітет Міністрів Ради Європи також закликав держави перевірити на узгодженість законопроекти, існуючі закони й практику з Конвенцією. З одного боку, держави-учасники повинні забезпечити існування належних і ефективних механізмів систематичної перевірки законопроектів з Конвенцією у світлі прецедентного права Європейського суду з прав людини, а з іншого боку, вони повинні забезпечити адаптацію існуючих законів та практики з метою недопущення порушень Конвенції [8].

На конференції Ради Європи, що проходила в Інтерлакіні (Швейцарія), був розроблений План Дій, який передбачає комплекс заходів, спрямованих на підвищення принципу субсидіарності та кращого розуміння й захисту конвенційних прав на національному рівні. Держави-сторони були закликані визнати рішення Європейського суду з прав людини джерелом права й таким чином враховувати також релевантні рішення – рішення, в яких визначається порушення Конвенції іноземною державою під час існування подібних проблем в національному правопорядку держав [6, с. 319].

Насамкінець Парламентська асамблея Ради Європи підкреслила важливість цієї доктрини в Резолюції, прийнятій в 2012 році, якою схвалена доповідь Комітету з правових питань і прав людини, підтверджуюча, що прецедентне право Європейського суду з прав людини створює сукупність правових норм, якими всі держави-члени пов'язані [8].

Слід також відмітити, що сьогодні зростає так зване «горизонтальне застосування» рішень Європейського суду з прав людини. Держави вживають заходи для попередження визнання порушень Європейського суду з прав людини, в результаті чого де-факто рішення Європейського суду з прав людини, винесені щодо іноземних держав, мають юридичну силу навіть для країн, які не є сторонами спору [7, с. 78].

Однак на практиці в кримінальному судочинстві із застосуванням навіть обґрунтованих посилань на рішення Європейського суду виникає ряд проблем, однією з яких є забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень. Згідно зі ст. 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди мають використовувати офіційний переклад рішення Суду, що надрукований у офіційному виданні, або, за відсутності перекладу, оригінальним текстом. Виконання вказаної функції покладається на державний орган, відповідальний за організаційно-матеріальне забезпечення судів. На сьогодні немає інформації про стан забезпечення судів, як і інших правників, офіційними перекладами рішень Суду [9].

Невизначеною проблемою є і порядок офіційного опублікування рішень Суду. Ратифікувавши Конвенцію, держава покладає на себе обов'язок створення всіх необхідних умов щодо її виконання. Однією з таких умов є переклад, опублікування та забезпечення усіх зацікавлених суб'єктів повними текстами рішень Європейського суду з прав людини, про що, зокрема, йдеться у ст. 6 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: «держава забезпечує переклад та опублікування повних текстів Рішень українською мовою спеціалізованим у питаннях практики Суду юридичним виданням, що має поширення у професійному середовищі правників... Забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів Рішень покладається на державний орган, відповідальний за організаційно-матеріальне забезпечення судів».

З наведеного випливає, що положення цього закону, головним чином, стосуються рішень суду у справах, стороною в яких є Україна (крім випадків, де йдеться про практику Європейського суду з прав людини) з усіма наслідками, що звідси випливають, зокрема і щодо опублікування. Це не може не позначатися на ефективності застосування практики суду, яка законом визнається джерелом права. Оскільки офіційного перекладу всіх рішень суду немає (а в них може розкриватися цінний для судочинства зміст прав людини), не можна говорити про створення належного механізму реалізації Конвенції та застосування як джерела права [10].

Таким чином, можна зробити висновок, що саме використання міжнародних правових стандартів, а особливо практики Європейського суду з прав людини, є однією з головних складових успішного виконання завдань кримінального провадження. Більше того, застосування практики Європейського суду з прав людини дозволить запобігти можливим порушенням прав і свобод людини під час досудового розслідування й судового розгляду, а також сприятиме прийняттю справедливих і обґрунтованих рішень всіма суб'єктами кримінального судочинства. А це в свою чергу забезпечить зменшення кількості поданих заяв до Європейського суду з прав людини і витрати із бюджету на виплату сатисфакції за рішеннями Європейського суду з прав людини проти України, у яких констатовано наявність порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також сприятиме утвердженню принципів верховенства права та законності.

Список використаних джерел:

1. Сайт Європейського суду з прав людини: статистика щодо розгляду заяв проти України за 2015 рік станом на 31 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2015_BIL.pdf
2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Завгородня К.В. Нормативно-правові підстави застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві України / К.В. Завгородня // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – № 4 (1). – С. 316–323.
7. Янович Ю. Організаційно-правові проблеми забезпечення ефективного захисту від обвинувачення в кримінальному процесі України / Ю. Янович // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: матер. міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 1–2 грудня 2005 р.) / за ред. В. Сташиса. – Х. ; К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 77–79.
8. План дій Ради Європи для України на 2011–2014 рр. від 23 червня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b25
9. Гончарук М. Застосування рішень Європейського суду з прав людини в судовій практиці: проблеми інтерпретації / М. Гончарук, Л. Литвинець // Юридичний інтернет-ресурс «Протокол». – 2 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/
10. Лисенко О. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року як джерело права у правовій системі України / О.Лисенко // Віче. – 2011. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2382/>

БАНТИШЕВ Олександр Федорович
кандидат юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України

ТИТУЛА Дмитро Вікторович
науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України

ЩОДО РОЗУМНИХ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошує: «Кожен при пред'явленні йому будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд справи у розумний строк незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону» [1].

Слід зауважити, що однією із найпоширеніших підстав для оскарження судових рішень українських суддів у Європейському суді є недотримання розумних строків на стадії досудового розслідування при розслідуванні кримінальних проваджень та розгляді кримінальних справ у суді.

Проте останнім часом набула поширення судова практика, відповідно до якої слідчі судді визнають протиправними дії (бездіяльність) органу досудового розслідування або процесуальних прокурорів, що призвели до штучного затягування досудового розслідування та, як наслідок, порушення конституційних прав громадян.

Варто згадати нещодавно винесену ухвалу слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 26 січня 2016 року у кримінальному провадженні, що розслідується Генеральною прокуратурою України, стосовно Іванюценка І.В. щодо розкрадання коштів, виділених за Кіотським протоколом.

Так, судом встановлено: «неналежне виконання своїх обов'язків прокурором, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у зазначеному вище кримінальному провадженні та який не забезпечив швидке, повне та неупереджене розслідування вказаного кримінального правопорушення». Таке судове рішення викликало неабияке обурення в суспільстві та осуд дій слідчого судді у зв'язку з порушенням присяги та зрадою ідеалів Революції Гідності [2].

Однак виникає запитання: протягом якого часу повинне здійснюватися досудове розслідування та протягом якого часу, зокрема, особу має бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення? І найголовніше, які наслідки недотримання зазначених строків?

Особливо актуальним це питання постає в сучасних реаліях, коли існування певного «аморфного» кримінального провадження може використовуватися для отримання та збору конфіденційної інформації.

Автори висловлюють міркування, що скорочення строків розгляду кримінальних справ в судах є необхідним, адже це зумовлює суттєве зменшення кількості криміналь-

них проваджень, що перебувають на стадії досудового розслідування. Крім того, такі новели призведуть до зменшення ризиків зловживання органами досудового розслідування своїми процесуальними правами.

Водночас слід розуміти, що скорочення строків досудового розслідування може негативно вплинути на якість досудового розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, які містять велику кількість епізодів, потребують проведення значної кількості слідчих та негласних слідчих дій і пов'язані з особливим суспільним резонансом.

Згідно зі ст.ст. 280 і 281 КПК України в розшук може бути оголошена лише особа, якій оголошено про підозру, водночас ст.ст. 276–279 Кодексу встановлюють, що особа повинна бути особисто повідомлена про підозру. До цього моменту проведення розшуку особи є неможливим [3].

З цих причин на практиці виникають ситуації, коли протягом тривалого періоду часу неможливо вручити особі повідомлення про підозру, а строки досудового розслідування продовжують спливати, внаслідок чого не виконується вимога про повне та об'єктивне дослідження обставин кримінального правопорушення, проведення всіх необхідних слідчих та негласних слідчих дій.

Вказану проблему пропонується вирішити шляхом внесення до КПК України змін, які передбачають можливість оголошення у розшук особи, що за вагомими підставами вважається причетною до вчинення злочину, та зупинення досудового слідства до встановлення її місцезнаходження. Крім того, термін «розумні строки» виключити з Кримінального процесуального кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1 червня 2010 року № 995_004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004

2. Через бездіяльність ГПУ суд закрав справу проти Іванющенка про розкрадання «кіотських» мільярдів // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/cherez-bezdiyalnist-gpu-sud-zakriv-spravu-proti-ivanyuschenka-pro-rozkradannya-kiotskih-milyardiv-199114_.html

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – С. 88.

БАРАБАШ Тетяна Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач сектору наукового супроводу
моніторингової діяльності Інституту законодавства
Верховної Ради України

ЗАКОНОТВОРЧІ ІНІЦІАТИВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Гарантованість Конституцією України прав і свобод людини, забезпечення обов'язку та відповідальності держави за свою діяльність (ст. 3) вимагають впровадження у життя дієвих механізмів вирішення суспільно-правових конфліктів, зумовлених, в тому числі, і вчиненням кримінальних правопорушень. Зміною орієнтацій суспільства в політичній, економічній, соціальній, правовій сферах характеризується сучасний період розвитку Української держави. Згідно з визначеними в державі стратегічними нормативно-правовими актами (Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», Позачергове послання Президента України П. Порошенка до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України», Програма діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційна угода) в межах конституційної реформи та верховенства права (за Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 року № 509-VIII) в країні відбуваються реформи, які стосуються і кримінального процесуального закону та сприяють боротьбі із злочинністю: судова реформа, реформа правоохоронної системи, запобігання та боротьба з корупцією.

При цьому удосконалення кримінальної процесуальної сфери в межах здійснення судової реформи передбачає: новелізацію процедури оскарження судових рішень, отримання Верховним Судом України ефективних повноважень для формування послідовної практики; уніфікацію процесуальних норм різних видів судочинства; введення практичних механізмів забезпечення реалізації принципів: юридичної (правової) визначеності (обмеження застосування інституту перегляду рішення за нововиявленими обставинами), гласності і відкритості, змагальності, рівності; обґрунтовані нормативи навантаження на суддів; запровадження функціонування електронного правосуддя; ефективні правові механізми дотримання строків розгляду справ у судах; забезпечення виконання закону щодо судів присяжних; запровадження механізму перегляду вироків у кримінальних справах, де особи були засуджені без належної доказової бази; отримання законними представниками процесуального статусу; здійснення захисту від обвинувачення винятково особами, які отримали право на здійснення адвокатської діяльності та/або родичами обвинуваченого; забезпечення рівних прав прокурорів і адвокатів у судовому процесі. Антикорупційна реформа, з поміж іншого, спрямована на запобігання корупції у судовій системі та органах кримінальної юстиції. Особливого значення при цьому набуває Національне антикорупційне бюро України, правовий статус якого

закріплено спеціальним законом. Завданням цього державного правоохоронного органу, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових, є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці. Реформа правоохоронних органів, що розпочалась із прийняттям нового Закону України «Про прокуратуру» передбачає декілька напрямів (залежно від видів правоохоронних органів). Кримінальну процесуальну сферу стосуються питання: 1) діяльності органів правопорядку: створення інституту детективів, що поєднують в собі функції слідчих та оперативних співробітників, розмежування оперативно-розшукової діяльності в межах кримінальних проваджень і за їх межами; 2) створення Державного бюро розслідувань у сфері протидії організованим злочинності з правом досудового розслідування особливо тяжких злочинів та злочинів, вчинених співробітниками органів правопорядку (до Державного бюро розслідувань повинні перейти слідчі функції прокуратури і частково Служби безпеки України); 3) створення Військової поліції з правом здійснювати досудове розслідування в умовах воєнного стану – усіх кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, а також усіх злочинів, вчинених військовослужбовцями безпосередньо у зоні ведення бойових дій.

Отже, перед Верховною Радою України восьмого скликання постають важливі завдання щодо узгодження положень кримінального процесуального закону із пропонуваними новелами у різних сферах суспільного життя. Така діяльність, з одного боку, потребує активізації, а з іншого – виваженого уніфікованого підходу.

Так, до КПК України протягом 2015–2016 років 25 разів внесено зміни і доповнення, пов'язані, зокрема, із: невідворотністю покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції; забезпеченням права на справедливий суд (зміною повноважень Верховного Суду України); реформуванням органів внутрішніх справ; забезпеченням діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції; приведенням у відповідність законодавства до норм КК України стосовно продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру; удосконаленням порядку тимчасового вилучення майна та проведення обшуку; проведенням негласних слідчих (розшукових) дій; уточненням підслідності; накладенням арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні; порядком ухвалення судових рішень та зверненням їх до виконання; визнанням учасником кримінального провадження третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт; приведенням у відповідність із оновленим законодавством; діяльністю приватних виконавців.

На розгляді четвертої сесії Верховної Ради України восьмого скликання перебував 41 законопроект про внесення змін і доповнень до КПК України. З поміж іншого, вони стосувались: термінологічного та організаційного удосконалення приписів Кодексу; врегулювання окремих питань при наданні тимчасового доступу до речей і документів; вдосконалення автоматичної процедури визначення судді (запасного судді, слідчого судді) з метою запобігання спекуляцій у судовій сфері по переправленню роз-

гляду справ з одного суду до іншого; вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення; забезпечення конституційних прав учасників кримінального провадження при визначенні та застосуванні запобіжних заходів; додержання конституційних прав учасників кримінального провадження та інших громадян в частині збирання та фіксації доказів, процесу доказування та проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій; права на судовий захист та підтвердження повноважень захисника на участь у кримінальному провадженні; обмеження права на проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів; використання поліграфа (детектора брехні); уточнення загальних положень про запобіжні заходи; зміни порядку вирішення питання про відвід; проведення досудового розслідування детективами Національного антикорупційного бюро стосовно Президента України тощо. Найбільший резонанс у суспільстві викликали питання розслідування і судового розгляду корупційних злочинів, застосування застави і тримання під вартою, забезпечення конституційних прав учасників кримінального провадження.

Нині на розгляді п'ятої сесії парламенту перебуває 8 законопроектів, які стосуються: удосконалення слідчих дій, уточнення підслідності, удосконалення положень у частині запобігання корупції та недопущення випадків уникнення кримінальної відповідальності, запобіжних заходів, нововиявлених обставин, питань удосконалення інституту угод про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим. При цьому найбільш обговорюваними і дискусійними видаються проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” (в частині забезпечення реалізації функцій прокуратури)» (реєстр. № 5177 від 23 вересня 2016 року) та проект Закону України «Про внесення зміни до статті 218 Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення суб'єкта вирішення спору про підслідність у кримінальному провадженні, яке може належати до підслідності Національного антикорупційного бюро України» (реєстр. № 5097 від 8 вересня 2016 року).

Обидва законопроекти спрямовані на розв'язання проблем, які існують у сфері функціонування прокуратури, та покликані привести деякі законодавчі акти у відповідність із положеннями Конституції України. Основним спірним питанням видається наділення Генерального прокурора України виключними повноваженнями щодо вирішення спору про підслідність у кримінальних провадженнях, які можуть належати до підслідності Національного антикорупційного бюро України. З цього приводу слід зазначити, що чинний КПК України за своєю структурою побудований таким чином, що на одну службову особу не покладаються виключні повноваження щодо вчинення тих чи інших процесуальних дій. Так, керівника органу досудового розслідування – визначено як начальника Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступників, які діють у межах своїх повноважень (п. 8 ст. 3); керівника органу прокуратури – як Генерального проку-

рора України, керівника регіональної прокуратури, керівника місцевої прокуратури та їх перших заступників і заступників, які діють у межах своїх повноважень (п. 9 ст. 3). Заступників Генерального прокурора прирівняно до Генерального прокурора України і у питаннях здійснення стосовно них кримінального провадження (ч. 9 ст. 31, ч. 4 ст. 216, п. 8 ст. 480 КПК України) і у питаннях вчинення ними процесуальних дій (ч.ч. 3–6 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 294, ст. 481 КПК України), оголошення про підозру Генеральному прокурору України – здійснює заступник Генерального прокурора України (ч. 4 ст. 481 КПК України). Відповідно до положень кримінального процесуального закону клопотання виключно Генерального прокурора України потрібне лише для відсторонення від посади суддів України і Директора Національного антикорупційного бюро України (ч. 3 ст. 154 КПК України), при цьому відсторонення від посади члена Національного агентства з питань запобігання корупції – клопотання як Генерального прокурора, так і його заступника (ст. 155 КПК України).

Наділення виключними повноваженнями Генерального прокурора України стосовно тієї чи іншої процесуальної дії логічно повинно підкреслювати важливість останньої. Разом з тим поняття спору про підслідність у кримінальному провадженні законодавчо не визначено і будь-яке непорозуміння на сьогодні між слідчими може підпадати під категорію «спір», тобто вона є оціночною. Проте правила підслідності чітко закріплені в ст. 216 КПК України, із ч. 9 якої вбачається наглядова діяльність прокурора у досудовому розслідуванні, а у провадженнях, що належать до підслідності Національного антикорупційного бюро України – Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру»).

Тому логічним і доцільним видається покладення обов'язку вирішувати спір про підслідність у кримінальному провадженні, яке може належати до підслідності Національного антикорупційного бюро України, на Генерального прокурора України і його заступника – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Такий підхід узгоджується із загальною структурою кримінального провадження та відповідає принципу спеціалізації у розподілі обов'язків між заступниками Генерального прокурора України.

Підсумовуючи, слід наголосити на важливості співіснування і взаємного збагачення наукової та законотворчої діяльності, виваженого (комплексного) підходу до законодавчого планування, урахування правил законотворчої техніки, системності внесення змін і доповнень, що сприятиме оптимізації кримінального процесу, ефективності і дієвості властивих йому засобів протидії злочинності.

БАРАНДИЧ Владислав Ігорович
курсант IV Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

На сучасному етапі розвитку суспільства забезпечення прав і свобод осіб є першочерговим завданням усіх держав, що має унеможливити, зокрема, торгівлю людьми. Проте на сьогодні це – один із найбільш цинічних злочинів, яким порушуються права та свободи особи.

Так, за даними дослідження, проведеного на замовлення Міжнародної організації з міграції, починаючи від 1991 року від торгівлі людьми постраждали понад 160 000 українців, що робить Україну однією з основних країн походження постраждалих від сучасного рабства в Європі. Зростає в Україні також проблема внутрішньої торгівлі людьми [1], зокрема через події у східному її регіоні, а також через наявність різних соціально-економічних чинників, як-от: низькі заробітки більшої частини населення, загальне зниження прожиткового рівня та матеріальна незабезпеченість; нестача робочих місць, безробіття, особливо серед молоді; активізація діяльності міжнародних злочинних угруповань; корумпованість представників різних гілок влади.

Такі показники спонукають громадян України шукати роботу в інших країнах. Проте легально щорічно працевлаштовується за кордоном близько 50–60 тис. осіб, а майже 4 млн громадян України працюють за кордоном нелегально. Більшість із них виїжджає за туристичними чи приватними візами й працює без необхідних документів, дозволів і контрактів, що робить їх безправними та стає причиною потрапляння у тенета торгівців людьми.

За даними Міжнародної організації з міграції, за 2015 рік було виявлено 740 осіб, які постраждали від торгівлі людьми з метою трудової та сексуальної експлуатації у шістнадцяти країнах світу. Одна із причин вказаного – низький рівень соціального захисту й обізнаності людей стосовно своїх прав [2]. Тому боротьба з цим явищем, підтримка і захист українських громадян за кордоном є завданням загальнодержавного значення [3].

На національному рівні порядок надання допомоги та захисту особи, яка постраждала від торгівлі людьми, вписано у розділі V Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [4]. Так, наприклад, в ст. 14 цього нормативно-правового акта зазначено, що особа, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, має право звернутися до місцевої державної адміністрації із заявою про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та до органів Національної поліції щодо захисту прав і свобод. Особа, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право до прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання: по-перше, інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє така особа; по-друге, медичної, психологічної, правової й іншої допомоги незалежно від місця проживання; по-третє, тимчасового розміщення у закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

У свою чергу, в ст. 16 вказаного Закону визначено, що громадянин України, стосов-

но якого встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання: інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє така особа; медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги; тимчасового розміщення, за бажанням постраждалої особи та у разі відсутності житла, в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який за необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема у зв'язку з участю особи як постраждалого або свідка у кримінальному процесі; відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли, у порядку, встановленому Цивільним кодексом України; одноразової матеріальної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку.

Для забезпечення ефективної протидії торгівлі людьми і підвищення рівня соціального захисту постраждалих від цього злочину Кабінет Міністрів України своєю постановою від 24 лютого 2016 року № 111 затвердив Державну соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2020 року [5]. Мета її полягає у запобіганні цьому негативному явищу, посиленні ефективності виявлення осіб, які вчиняють такі злочини або сприяють їх вчиненню, а також захисті прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми, особливо дітей, та наданні їм допомоги.

У вказаній Програмі визначено перелік заходів, що передбачають: посилення ролі інспекторів праці й інших відповідних фахівців у виявленні осіб, які постраждали від торгівлі людьми, з метою трудової експлуатації; проведення навчання фахівців територіальних підрозділів ДМС з питань виявлення потенційних жертв торгівлі людьми серед шукачів притулку та нелегальних мігрантів; встановлення особи та підтвердження громадянства або підданства у разі відсутності в іноземців або осіб без громадянства – жертв торгівлі людьми в Україні документів, що підтверджують їх громадянство, підданство, країну постійного проживання або право на постійне проживання на території відповідної країни; виявлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, серед національних меншин, в тому числі ромського населення; надання дозволів на імміграцію громадянам іноземних держав або особам без громадянства, що постраждали від торгівлі людьми; проведення навчання (підвищення кваліфікації) суб'єктів надання вторинної правової допомоги з питань надання такої допомоги особам, які постраждали від торгівлі, та забезпечення включення зазначених питань до навчальних програм для працівників правоохоронних органів і суддів; забезпечення перекладу для іноземців або громадян України з питань надання правової допомоги; посилення співпраці правоохоронних органів та соціальних служб з питань протидії торгівлі людьми та перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми; впровадження механізму соціального замовлення послуг, що надаються недержавними суб'єктами; запровадження у програми державних навчальних закладів навчальних матеріалів і курсів з питань надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, в рамках національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми; надання комплексу соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, та сприяння їх працевлаштуванню.

Важливо наголосити, що у зазначеній Програмі особливу увагу звернено на захист прав дітей. Зокрема, визначено: здійснення методичного забезпечення Служби у справах дітей з питань надання допомоги та захисту дітей, які постраждали від торгівлі людьми;

розроблення індикаторів виявлення дітей, які постраждали від торгівлі людьми, як невід'ємної частини процесу встановлення статусу дітей, постраждалих від торгівлі людьми; забезпечення систематичної підготовки фахівців, які надають соціальні послуги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, з питань упровадження новітньої практики реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми.

Суттєву допомогу у захисті прав таких осіб надає Всеукраїнська коаліція громадських організацій з протидії торгівлі людьми, до складу якої входить 31 неурядова організація. Метою діяльності Коаліції є подолання торгівлі людьми в Україні шляхом об'єднання зусиль і посилення впливу громадянського суспільства в сфері дотримання міжнародних стандартів щодо захисту прав людини. Організації-члени Коаліції працюють у сферах надання безпосередньої допомоги постраждалим від торгівлі людьми особам, тісно співпрацюють з правоохоронними органами на місцевому рівні. Коаліція представляє інтереси постраждалих осіб на національному рівні через адвокатські заходи, участь у робочих групах з питань розробки законодавства, внесок до міжнародних моніторингових місій з питань протидії торгівлі людьми.

Міністерство соціальної політики України підписало з Коаліцією Угоду про партнерство та співпрацю. У межах цієї Угоди Всеукраїнська коаліція громадських організацій з протидії торгівлі людьми здійснює заходи, спрямовані на підвищення рівня обізнаності населення про причини та наслідки торгівлі людьми шляхом проведення інформаційних кампаній з протидії торгівлі людьми серед населення, бере участь у проведенні моніторингу стану діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми [6].

Як бачимо, держава створила належний механізм захисту прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, що полягає у здійсненні комплексу заходів, спрямованих, зокрема, на надання психологічної, медичної, соціальної, правової допомоги, та досягається завдяки взаємодії державних органів із громадськими об'єднаннями і міжнародними організаціями.

Список використаних джерел:

1. Протидія торгівлі людьми // Офіційний сайт Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>
2. Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні. Програма протидії торгівлі людьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stoptrafficking.org/uk>
3. Офіційний сайт Департаменту соціального захисту населення Запорізької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dszn-zoda.gov.ua>
4. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI (в редакції від 9 грудня 2015 року № 3739-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>
5. Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 111 «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF>
6. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160722

БАТАН Юрій Дмитрович
фахівець 1 категорії науково-дослідної частини,
аспірант Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕВЕНТИВНУ ТЕРМІНОЛОГІЮ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ І ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХОДИ

У кримінології, а тим більше – у загальній теорії права – досі однозначного погляду стосовно співвідношення превентивної термінології немає, хоча велика кількість спроб вказує на актуальність зазначеної проблематики. Єдність термінології сама по собі вже має превентивний характер, оскільки однакове вживання термінопонять як під час правотворчості, так і при правозастосуванні запобігає різночитанню, колізіям, неоднозначності, правовим спорам і юридичним конфліктам. Точність вживання термінопонять має особливе значення.

У науковій (переважно кримінологічній) літературі існує величезна кількість поглядів, навіть протилежних один одному, стосовно вживання та співвідношення превентивних термінопонять («превенція», «запобігання», «попередження», «профілактика» й іноді «припинення», «відвернення», «уникнення», «недопущення»). Передусім труднощі спричинені тим, що ці поняття мають походження з різних мов («превенція» – з латини, «запобігання» – зі староукраїнської, «попередження» в цьому значенні – з російської, «профілактика» – з грецької).

Варто зазначити про безсумнівну відмінність між питомо українським словом «запобігання» та запозиченими словами, яка полягає навіть не у їх різному значенні (про це йдеться далі), а у їх вживанні. По-перше, «запобігання» потребує додатка (зазвичай іменника) в орудному відмінку, чим часто нехтують, а запозичені слова – у родовому. Хоча видається недолугим звертати на це увагу, однак є парадоксальним, коли у розвідках окремих науковців при дослідженні поняттєво-категорійного апарату, зверненні до словників і філологічних досліджень, наявні грубі мовні помилки – скажімо, «запобігання злочинів» (С. Сафронов, В. Шендрік, І. Крепаков) замість «запобігання злочинам». По-друге, у той час як слово «запобіжник» існує, схожі іменники утворити поки що не видається за можливе (а слово «попередник» узагалі вказує на інше значення). Подібна ситуація відбувається з творенням дієслів, прикметників і дієприкметників (хоча слова «превентивний» і «профілактичний» вже поповнили тезаурус української мови, однак замінити дієслово «запобіг(а)ти» та дієприкметник «запобігаючи(-гши)» запозиченими словами уявляється надскладно). Через це, незважаючи на дискусію про співвідношення вказаних превентивних понять, слова «запобігання», «запобігати», «запобіжник», «запобіжний», «запобігаючи» усім авторам доведеться вживати ще протягом тривалого часу.

Можна виділити такі підходи до співвідношення превентивної термінології:

1. «Превенція», «запобігання», «попередження» та «профілактика» є абсолютно тотожними термінопоняттями. Так вони розуміються в загальних (неюридичних) тлумачних і перекладних словниках. Переважно ототожнює їх й українське законо-

давство. Також їх не розмежовує більшість науковців, які досліджують «превентивну (превенційну) функцію (діяльність)» не в рамках кримінологічної науки, а в загально-теоретичній або некримінальній галузевій юриспруденції (російські дослідники: загальної теорії права А. Данченко, трудового права О. Арапчор, цивіліст І. Москаленко, фінансист М. Кобзар-Фролова; українські науковці: теоретик М. Лоджук, дослідниця екологічного права Х. Чопко, цивіліст О. Сорвачов, а також адміністративісти Н. Лесько та Ю. Педько, який називає серед функцій адміністративної відповідальності «превенційну»). Окремі кримінологи також не розрізняють вказаних понять.

2. Родовим поняттям є «попередження», яке складається з профілактики, запобігання та припинення. Автором такого підходу є радянський кримінолог А. Лекар (А. Лекарь). Більшість радянських (Г. Аванесов, А. Алексеев, А. Зелінський, В. Устінов) і вітчизняних (В. Голіна, І. Даньшин, С. Ольховська та багато інших) кримінологів, які розмежовують вказані поняття, сприймають їх саме так.

3. Родовим є поняття «профілактика», а різновидами ранньої профілактики є попередження, запобігання та припинення (С. Погребняк). Конституціоналіст А. Єзеров також сприймає профілактику конфліктності «як більш загальне по відношенню до запобігання ... явище». Закон Російської Федерації «Про засади системи профілактики правопорушень у Російській Федерації», який набрав чинності 22 вересня 2016 року, також вважає «предупреждение» правопорушень напрямом профілактики правопорушень.

4. Родовим є поняття «запобігання». Цей підхід має принаймні чотири розуміння щодо складових запобігання. Я. Кондратьєв розглядає профілактику, попередження, припинення та розкриття як стадії, що становлять зміст запобігання злочинам; В. Пчолкін, О. Кириченко не включають розкриття як окремий елемент запобігання; Ю. Нікітін, Ю. Іванов й О. Джужа поділяють запобігання на профілактику та припинення, а А. Закалюк між цими елементами запобігання ставить відвернення, аргументуючи недоцільність вживання терміна «попередження» тим, що російське «предупредить» доцільніше перекладати українською як попереджувати про що-небудь.

Окремо варто зазначити, що у підходах 2–4 термінопоняття «превенція» або ігнорується, або вживається як синонім родового поняття.

5. Родовою категорією є протидія (боротьба) злочинності, а всі превентивні категорії – її складовими. Наприклад, С. Сафронов виокремлює одразу п'ять стадій передування (випередження) злочинам, вважаючи їх формами боротьби зі злочинністю: профілактика, превенція, попередження, запобігання та припинення (саме в такому порядку етапів). Профілактика спрямована на причини й умови до наявності умислу; превенція – на свідомість людини, від якої можна очікувати вчинення злочину, а наступні форми залежать від стадії злочинної поведінки (виявлення умислу, незавершене і завершене готування до злочину, незакінчений і закінчений замах на злочин). Однак така класифікація не враховує ненавмисні (необережні) злочини, а аргументація стосовно такого розрізнення багато в чому видається штучною й іноді непослідовною.

Дослідивши підходи до співвідношення превентивної термінології, необхідно зауважити, що термінопоняття «попередження» має не лише загальнономовне тлумачення («сповіщення про щось»), а і спеціальне (у правничій термінології його основним значенням є «вид стягнення за певне правопорушення»): за вчинення виборчих правопо-

рушень виборча комісія може оголошувати попередження кандидатам у депутати; за вчинення адміністративних деліктів виносяться попередження як захід адміністративного стягнення. У такому контексті є можливими фрази на кшталт «попередження можна вважати ефективним (або неефективним) заходом (видом) попередження», де в першому випадку йдеться про стягнення, а у другому – про превенцію. Для запобігання такій тавтології, а також враховуючи принцип «одне поняття – одне значення» (принаймні за можливості заміни синонімом), необхідно відмовитися від вживання слів «попередження», «попереджувальний», «попередити» на позначення поняття, синонімічного до «запобігання».

Стадійність є важливою у розмежуванні стадій превенції злочинності, з огляду на що переважно виділяють від трьох до п'яти стадій. Однак стосовно правопорушуваності (делінквентності) та соціальної конфліктності загалом така стадійність є менш значущою. Загальнотеоретичний підхід до превентивної термінології може полягати в тому, що превенція (запобігання) є родовим поняттям, яке включає профілактику та припинення.

Сутність профілактики полягає у подоланні умов та причин об'єкта профілактики (у кримінології – злочинності; у загальнотеоретичній юриспруденції – правопорушуваності (делінквентності), соціальних конфліктів). Припинення передбачає недопущення продовження конфлікту (правопорушення) й/або принаймні мінімізацію шкідливих або небезпечних наслідків. Припинення є складовою превенції не лише через недопущення більш негативних наслідків у конкретній правовій ситуації, а й із метою превенції таких порушень або інших конфліктів у майбутньому.

Враховуючи суттєвість для сучасної української правничої науки російської й англомовної термінології, варто підібрати російські й англійські відповідники до вказаної структури превенції. Відповідником до термінопоняття «запобігання (превенція)» можна вважати російські «предупреждение (предотвращение, превенция)» й англійський термін «prevention»; профілактикою є однойменне російське «профилактика» й англійське «precaution»; припинення відповідає російському «пресечение» й англійському «preclusion».

Насамкінець варто наголосити, що ця розвідка навряд чи претендує на однозначність і не може бути позбавлена окремих суперечливих, неточних думок, однак закликає до дискусії з приводу уточнення вказаних у ній позицій і може слугувати фундаментом для подальшого вдосконалення превентивної термінології як кримінології, так і загальної теорії права (праводержавознавства, загальнотеоретичної юриспруденції).

БАУЛІН Олег В'ячеславович
кандидат юридичних наук, доцент,
викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дідання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

Успішне розслідування терористичних актів вимагає не лише високого рівня кваліфікації слідчих і прокурорів та їх вміння злагоджено взаємодіяти із засобами масової інформації, населенням й ефективно долати протидію кримінальних структур, а й залежить від того, наскільки своєчасно і правильно буде визначено предмет доказування у конкретному провадженні, основу якого становить наведений у ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Правильне і своєчасне визначення предмета доказування позитивно позначається на організації досудового розслідування, робить діяльність слідчого та прокурора більш послідовною, цілеспрямованою і ефективною. Надмірне розширення предмета доказування спричиняє невинуватене затягування часу досудового розслідування, збільшує процесуальні витрати і навантаження на всіх його учасників через зайве загромадження відомостями про факти, які не мають істотного значення для кримінального провадження. Безпідставне обмеження предмета доказування зумовлює неповноту та однобічність досудового розслідування, створює уявлення у свідомості різних осіб, залучених до розслідування, про упереджене ставлення слідчого і прокурора до підозрюваного та іншим чином негативно позначається на можливостях сторони обвинувачення в суді. Внаслідок цього результати досудового розслідування стають сумнівними, а доказів виявляється недостатньо для того, щоб суд постановив справедливий вирок.

На сьогодні серед юристів не існує єдиної думки щодо поняття предмета доказування, дискусія навколо якого вже неодноразово висвітлювалася у літературі [1, с. 116–117]. На наш погляд, під ним слушно розуміють сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, встановлення яких необхідне для вирішення кримінального провадження [2, с. 127]. Важливим є те, що встановити зазначені обставини, а їх доказування є обов'язком сторони обвинувачення, зокрема слідчого і прокурора, в силу вимог ч. 2 ст. 9, ст. 25, ч. 1 ст. 92 КПК України, можливо лише за допомогою доказів, визначених у ст. 84 КПК України (показань, речових доказів, документів і висновків експертів).

Нормативне закріплення перелічених у ч. 1 ст. 91 КПК України обставин не означає, що предмет доказування ними і вичерпується. Він є загальним, тобто таким, що поширюється на всі основні стадії кримінального процесу (за винятком стадії вико-

нання судових рішень) і на всі кримінальні провадження. В окремих провадженнях, які стосуються неповнолітніх або осіб, щодо яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, предмет доказування є розширеним (ст.ст. 485, 505 КПК України).

Застосування норм матеріального права (наприклад, для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння, для обґрунтування цивільного позову) і матеріальних норм процесуального права (наприклад тих, що містяться у ст. 233 КПК України, для обґрунтування наявності підстав для проникнення до житла) передбачає з'ясування й інших «обставин, що мають значення для кримінального провадження» (ст. 85, ч. 2 ст. 91 КПК України). Вони ж у кожному провадженні не можуть бути однаковими, бо як злочин, так і його розслідування є унікальними соціальними явищами. Водночас аналіз практичних напрацювань з розслідування злочинів тієї чи іншої категорії дає можливість криміналістам встановлювати наявність певних повторювань таких «інших обставин» і вести про них мову як про поширені (типові) у своїх науково-методичних рекомендаціях. Встановлені закономірності потрібно обов'язково враховувати у слідчій практиці.

Зазначимо, що зміст обставин, які підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про терористичні акти, вже розкривався науковцями відповідно до наведеного у пп. 1–6 ч. 1 ст. 91 КПК України переліку і положень Закону України «Про боротьбу з тероризмом», в якому тлумачаться поняття тероризм, терорист, терористична група; терористична організація тощо. При цьому, для висвітлення сутності кожної обставини автори влучно скористалися як особливостями криміналістичної характеристики даних злочинів, так і можливістю деталізації кожної обставини через певні питання, що логічно постають перед органами розслідування у тих чи інших практичних ситуаціях і потребують свого розв'язання [3, с. 41–59]. Тому звернемо увагу на обставини, закріплені у п. 7 ч. 1 ст. 91 КПК України, який з'явився після доповнення цієї статті згідно із Законом України від 23 травня 2013 року і залишається не достатньо розкритим у літературі.

Наявність фактичних даних про причетність до терористичного акту підприємств, установ, організацій або інших суб'єктів приватного чи публічного права зобов'язує органи досудового розслідування встановити обставини, що є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (п. 7 ч. 1 ст. 91 КПК України, п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 96-4 КК України такими суб'єктами можуть бути резиденти і нерезиденти України, включаючи органи державної влади і місцевого самоврядування, фонди, міжнародні організації, інші, створені згідно з вимогами національного чи міжнародного права, юридичні особи.

У цій ситуації стороні обвинувачення потрібно довести, що терористичний акт вчинено від імені певної юридичної особи уповноваженою нею особою, тобто службовою особою цієї юридичної особи або іншою особою, яка за законом, установчими документами чи договором вправі діяти від імені юридичної особи (прим. 1 ст. 96-3 КК України).

Доказування тут неминуче пов'язується із з'ясуванням за статутними й іншими документами статусу як юридичної особи, так і особи, яка від її імені вчинила терористичний акт. Це потребує розв'язання питань про:

- найменування і напрями діяльності юридичної особи, її організаційно-правову

форму та структуру, юридичну та фактичну адресу; розрахунковий рахунок; ідентифікаційний код; дату й місце державної реєстрації; наявність і місцезнаходження філій та представництв;

– склад засновників, правління (дирекції, наглядової ради, іншого керівного органу) юридичної особи і коло осіб, які вправі діяти від імені цієї особи, та належність до них підозрюваного;

– перебування юридичної особи під контролем держави або суб'єкта державної власності чи володіння останніми часткою понад 25 % у цій особі, що має наслідком її притягнення до повної цивільної відповідальності за завдану злочином шкоду (абз. 2 ч. 2 ст. 96-4 КК України);

– наявність у власності або володінні юридичної особи рухомого і нерухомого майна, коштів на рахунках тощо. При цьому потрібно виокремлювати з майна, яке є у розпорядженні юридичної особи (коштів, цінностей, обладнання тощо), ту його частку, яка була залучена від населення чи інших юридичних осіб і використовується в її діяльності, оскільки фонди, банки та фінансові установи «фактично працюють не з власними, а із залученими коштами фізичних та/або юридичних осіб» [4, с. 189–190].

Вимоги ч. 1 ст. 96-10 КК України щодо врахування судом при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру не лише ступеню тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину та розміру завданої шкоди, а й ступеню здійснення злочинного наміру та вжитих юридичною особою заходів для запобігання злочину зобов'язує і сторону обвинувачення приділяти їм увагу при досудовому розслідуванні.

Може постати й питання про доведеність підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у випадку, коли підозрюваний, хоч і мав певні повноваження діяти від її імені, але, зловживаючи ними, вчинив злочин всупереч волі більшості інших владних суб'єктів цієї особи (засновників, ради директорів тощо). Наявність таких суперечностей повинна з'ясуватися на досудовому розслідуванні. Інакше сторона обвинувачення матиме певні труднощі в суді.

Таким чином, кваліфікований підхід слідчого і прокурора до визначення предмета доказування у кримінальних провадженнях про терористичні акти сприятиме більш якісному і швидкому їх розслідуванню та посилить обґрунтованість і переконливість позиції державного обвинувача під час судового розгляду кримінальних справ цієї категорії.

Список використаних джерел:

1. Ляш А.О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: навч. посіб. / А.О. Ляш, С.М. Стахівський; за наук. ред. Ю.М. Грошевого. – К.: Університет «Україна», 2006. – 185 с.
2. Кримінальний процес України: підручн. / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К.: ЦУЛ, 2013. – 544 с.
3. Розслідування терористичних актів: навч. посіб. / М.А. Погорецький, Д.Б. Сергеева, О.Ю. Татаров, М.С. Цуцкірідзе; за ред. М.А. Погорецького. – К.: Дакор, 2014. – 160 с.
4. Нерсесян А.С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту / А.С. Нерсесян // Вісник Вищої Ради Юстиції. – 2013. – № 2(14). – С. 181–192.

БЕРЕЗА Надія Вікторівна
старший викладач кафедри кримінального права
та процесу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

З розвитком людства діяльність у сфері охорони правопорядку зазнала значних трансформацій. Зокрема заходи кримінального покарання почали співвідноситися із заходами попередження злочинів. В Україні цим заходам надається пріоритетне значення [1]. Адже запобігання злочинності та боротьба з нею є, як відомо, однією з основних внутрішніх функцій держави. Саме від належного виконання цієї функції значною мірою залежить не тільки стан правопорядку в країні, але й ціла низка інших показників, що характеризують якість життя населення, а саме: стан безпеки і захищеності індивіда, рівень корумпованості управлінського апарату, прозорість політичних, економічних та соціальних процесів тощо. Відповідно, ефективність здійснення державою функції по боротьбі зі злочинністю багато в чому визначає ефективність функціонування державної влади взагалі. Саме тому держава повинна приділяти значну увагу для реалізації цієї надважливої функції [2].

Правове регулювання у сфері протидії злочинності в Україні здійснюється в межах Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів.

В рамках протидії злочинності неможливо не згадати про суб'єктів, які її здійснюють, зокрема, про представників правоохоронних органів, основними напрямками діяльності яких є забезпечення законності, запобігання виникненню причин і умов учинення суспільно небезпечних діянь, недопущення їх розвитку і ліквідація наслідків, боротьба зі злочинністю й іншими правопорушеннями. Залежно від цілей, завдань та функціональних обов'язків, суб'єктів протидії злочинності умовно можна поділити на дві групи: а) суб'єкти протидії злочинності, які діють на загальносоціальному рівні; б) спеціальні суб'єкти протидії злочинності. До спеціальних суб'єктів протидії злочинності належать: органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю, тобто ті, які діють у рамках кримінального судочинства: органи, що здійснюють інші функції, тобто діють поза рамками кримінального судочинства [3].

До правоохоронних органів належать органи, установи і служби, перелік яких закріплений у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а саме: органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, що здійснюють правозастосовні чи правоохоронні функції. Перераховані в наведеній нормі закону державні структури належать до правоохоронних органів у широкому змістовному понятті. У вузькому ж понятті до правоохоронних органів належать органи внутрішніх справ, податкової міліції, служби безпеки,

митної служби і прокуратури, об'єднані в одну групу – органи кримінальної юстиції. Вказані органи виконують особливу роль серед спеціальних суб'єктів протидії злочинності в цілому і кримінологічного запобігання, зокрема. Виділення цих органів в окрему групу зумовлено наявністю в них основних загальних першочергових функцій — запобігання та боротьби зі злочинністю [3].

Таким чином, кримінологічне запобігання є складовою протидії злочинності й цілеспрямованою діяльністю з виявлення й усунення причин і умов учинення злочинів. При цьому зазначена діяльність у функціональному аспекті є одним з напрямків правоохоронної діяльності [4].

Протидія злочинності – це нагальна справа структурних підрозділів усіх гілок влади, а також суспільства. Вона має базуватися на наукових принципах і вимогах, дотримання яких конче необхідно, інакше, як показує всесвітній досвід, лише дослідження цієї проблеми й волюнтаристський підхід до неї позитивних результатів не дає [5].

Відповідно, запобігання злочинності слід розглядати як обов'язковий елемент соціальної політики держави. А значить, по принципу німецького криміналіста Ф. фон Ліста: «Найкраща кримінально-правова політика – це найкраща політика соціальна». Крім цього, для запобігання злочинності потрібно враховувати соціально-економічні, політичні й культурні умови суспільства, в якому вони здійснюються, ступінь розвитку суспільства з врахуванням змін, що відбуваються в ньому зараз і, можливо, відбудуться в майбутньому тощо [5].

З метою протидії злочинності необхідно державні програми (плани заходів) скласти на підставі глобального, комплексного й скоординованого підходу, визначити короткострокові (невідкладні), середньострокові й довгострокові (постійні) завдання. Це, в свою чергу, дасть можливість оцінювати результати виконання прийнятих рішень, послабляти їх можливі негативні економічні й соціальні наслідки, зменшувати можливості для вчинення злочинів, поширюючи при цьому сферу задоволення потреб законним шляхом [5].

Отже, основоположними стратегіями кримінально-правової та кримінологічної політики в сфері протидії злочинності можуть бути: а) зменшення практичних можливостей учинення злочинів; б) вирішення складних завдань адаптації; в) виховна й інформаційна робота серед населення; г) втручання в кризові ситуації; д) залучення громадськості до запобіжної діяльності; е) протидія так званим «фоновим» явищам, які тягнуть за собою соціальну деградацію й десоціалізацію не тільки окремих осіб, а й мораль і культуру всього суспільства (дитяча й підліткова бездоглядність, наркоманія, токсикоманія, бродяжництво, паразитичний спосіб життя, віктимізація й віктимність, алкоголізм, проституція, правовий нігілізм, кримінальна субкультура, секстанство, жебрацтво тощо) [5].

Також необхідно враховувати, що засоби масової інформації й освітянська діяльність мають вагомe значення для здійснення стратегій протидії злочинності. Доцільно вивчати й оцінювати роль ЗМІ та їх вплив на різні аспекти запобігання злочинної діяльності й кримінального правосуддя, оскільки розуміння суспільством кримінально-правової і кримінологічної політики та її позиція є вирішальним чинником для забезпечення ефективності і справедливості правової системи [5].

З метою протидії злочинності також потрібно використовувати в інтересах людей,

а значить, в інтересах ефективного запобігання вчиненню злочинів нові досягнення науки й техніки. При цьому слід пам'ятати, що нові технічні можливості, сприяють появі нових проявів злочинності. У цьому плані актуальним є частіше застосування у діяльності правоохоронних органів засобів відео спостереження та відео реєстрації, інформації із соціальних мереж та інших інтернет-технологій [5].

Список використаних джерел:

1. Ігнатова О. Протидія злочинності: поняття та сутність / О. Ігнатова // – Юридична Україна. – 2009. – № 3. – С. 92–97.
2. Правова система України: історія, стан та перспективи: в 5 т. – Т. 5. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/Tom_5.pdf.
3. Юхно О.О. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності / О.О. Юхно // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 21–25.
4. Литвинова О. Поняття та сутність механізму протидії злочинності / О. Литвинова // Вісник Академії прокуратури України. – 2007. – № 3. – С. 63–66.
5. Тацій В.Я. Боротьба зі злочинністю на межі ХХІ століття – проблема сьогодення / В.Я. Тацій // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 99. – С. 3–18.

БІГУНЕЦЬ Ірина Миколаївна
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним із актуальних питань кримінально-процесуального права є проблема визначення процесуального статусу такого учасника кримінального провадження, як потерпілий, його процесуальні функції й ролі.

Кримінально-процесуальне законодавство має гарантувати не лише дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування (компенсацію) завданої шкоди, а й його активність під час досудового, судового провадження щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. На ефективне поновлення прав і законних інтересів осіб, які постраждали від злочинів, орієнтують також сучасні міжнародні правові акти. Це зумовлює необхідність реформування національного законодавства з метою узгодження його зі світовими стандартами в галузі прав людини.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями процесуального становища потерпілого в кримінальному провадженні, зробили такі науковці, як: В. Введенська, М. Грошовий, С. Давиденко, В. Денисов, В. Калугін, О. Кучинська, М. Михеєнко, В. Нор, В. Пожар, С. Портянко та інші. Водночас окремі проблемні питання інституту потерпілого в кримінальному процесі залишаються дискусійними та невирішеними.

У КПК України потерпілий, серед інших учасників кримінального провадження, посідає одне з головних місць, хоча він не є стороною обвинувачення (може отримати цей статус лише у разі відмови прокурора від обвинувачення). Законодавець визначив процесуальний статус, права і обов'язки потерпілого та його представника, виділив йому окремий параграф у першому розділі Кодексу (в теоретичній класифікації учасників кримінального процесу потерпілий виділений законодавцем в окрему групу).

Потерпілим у кримінальному провадженні відповідно до положень ст. 55 КПК України визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Потерпілою також може бути визнана юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Тобто підставами для визнання фізичної і юридичної особи потерпілим у кримінальному провадженні є шкода, яка їм заподіяна внаслідок здійснення дій, які кримінальним законом вважаються злочинними.

М.І. Грошовий і О.П. Кучинська наголошують, що шкода – це об'єктивна категорія, що являє собою ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок вчинення злочину. Шкода, заподіяна злочином, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер і тому вона включається до об'єктивної сторони злочину. На їхню думку, поняття майнової шкоди, завданої злочином потерпілому, охоплює: заподіяну злочином особі пряму, безпосередню шкоду в її майновому та грошовому виразі; неoderжанні внаслідок вчинення злочину доходи; оцінені у грошовому виразі витрати на лікування, протезування, відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтри-

мання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей, а також кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілої особи [1].

Зрештою, у КПК України 2012 року статус юридичної особи – потерпілого набув належного правового регулювання, проте залишається низка питань, які потребують нагального вирішення.

Так, чинним КПК України не передбачено, що юридичну особу може бути визнано потерпілою за завдання їй моральної шкоди.

Специфікою кримінального судочинства є те, що воно покликане охороняти права, свободи та забезпечувати виконання обов'язків, які встановлено іншими галузями права (цивільним, господарським, податковим тощо) та які порушено внаслідок вчинення злочину [2, с. 310]. У зв'язку із цим виникає питання щодо спричинення й компенсації моральної шкоди юридичній особі.

Статтею 23 Цивільного кодексу України (ЦК України) передбачено право осіб на відшкодування моральної шкоди як фізичним, так і юридичним особам. Згідно з п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода, завдана юридичній особі, може полягати в приниженні її ділової репутації [3]. Варто зазначити, що вживання терміна «моральна шкода» щодо юридичної особи є не досить доречним. Звертаючись до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4, у якій вказано, що втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням ділової репутації юридичної особи, посяганням на її фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошення комерційної таємниці, а також вчинення дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності, є немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі [4], досить виваженим є підхід щодо застосування до такого суб'єкта категорії саме немайнової, а не моральної шкоди. Отже, якщо юридичній особі – учаснику цивільних правовідносин завдано немайнової шкоди внаслідок вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України, то таку особу також слід визнати потерпілою.

Таким чином, вважаю за доцільне викласти ч. 1 ст. 55 КПК України в такій редакції: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової та/або моральної (немайнової) шкоди».

Слідчий або інша особа, яка прийняла заяву про злочин чи визнання потерпілим, відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України, зобов'язані вручити потерпілому пам'ятку з процесуальними правами й обов'язками.

Позитивним кроком слід визнати закріплення можливості визнання потерпілими близьких родичів і членів сім'ї постраждалої особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть цієї особи або ж особа перебуває в стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви. До кола цих осіб КПК України відносить чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, онука, онучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою чи піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, у тому числі осіб, які спільно проживають,

проте не перебувають у шлюбі (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України). Потерпілим визнається одна особа із числа близьких родичів або членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням потерпілими може бути визнано декілька осіб. Проте це не означає, що всі ці особи будуть визнані потерпілими. Такий порядок, з одного боку, сприяє захисту прав та інтересів вказаних осіб, а з іншого – вимагає від слідчого, прокурора, суду встановлення обґрунтованості підстав для визнання цих осіб потерпілими задля уникнення певних зловживань. На думку В. Шибіко і В. Пожара, про визнання потерпілим або потерпілими в такому випадку слідчому, прокурору слід також виносити окрему (окремі) постанову (постанови). Після того, як особа, яка перебувала в стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого [1, с. 309].

У зв'язку з наведеним варто зазначити, що законодавець не передбачає порядок дій слідчого та прокурора у випадку, якщо задоволено заяви декількох родичів у зв'язку з тимчасовою неможливістю реалізовувати постраждалою особою свої права безпосередньо, а після одужання особа подасть заяву про визнання її потерпілим. Виникає питання щодо необхідності залишення статусу потерпілих, крім особи, що одужала, також близьких родичів або ж відмови їм у подальшій участі в провадженні в такому статусі. На мою думку, у зв'язку з тим, що зникли підстави для перебування у статусі потерпілих близьких родичів, слідчий, прокурор повинен їм відмовити, про що винести постанову згідно із ч. 5 ст. 55 КПК України.

Ще однією прогалиною, на яку вже звертали увагу науковці, є положення КПК України, яке передбачає, що потерпілим визнається особа, якій шкода заподіяна лише кримінальним правопорушенням. Водночас можливим є заподіяння шкоди (і досить суттєвої) у результаті вчинення суспільно небезпечного діяння неосудним або особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності [5, с. 130].

У зазначених випадках також здійснюється кримінальне провадження за правилами, передбаченими КПК України. Причому результати такого провадження жодним чином не є байдужими для особи, яка зазнала збитків від суспільно небезпечних діянь.

Відповідно до ст. 58 КПК України потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником.

Якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із ним залучається його законний представник.

Питання участі законного представника потерпілого в кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями КПК України.

Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом чи установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Положення згаданої норми уточнюють і деталізують право потерпілого на представника, передбачене в п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України. Надання потерпілому права мати представника покликане забезпечити його кваліфікованою правовою допомогою, що постає з положень ст. 59 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається

безоплатно. Закріплення вказаного права зумовлює відповідне зобов'язання держави забезпечувати потерпілого правовою допомогою, що реалізується як безпосередньо державними органами й посадовими особами, так і через механізми залучення до надання правової допомоги потерпілим адвокатів. Однак КПК України та іншими законами не передбачається право потерпілого на безоплатну правову допомогу з боку держави. Про таку необхідність уже зазначалося в юридичній літературі [1, с. 310–312]. Тому це питання потребує вдосконалення, адже не завжди потерпілий може матеріально забезпечити себе професійним представником – адвокатом. А сам він, не маючи відповідних юридичних знань, не може гідно представляти свої інтереси під час провадження. На мою думку, це явний утиск прав потерпілого, на відміну від інших учасників кримінального провадження, яким законом надано право мати захисника за призначенням.

Отже, під час дослідження комплексу наукових і практичних проблем, пов'язаних із процесуальним статусом потерпілого, отримано результати, які сприятимуть удосконаленню інституту потерпілого, реальної його спроможності реалізовувати свої права в змагальному процесі.

Обґрунтовано, що шкода потерпілому може бути завдана в результаті вчинення не лише кримінального правопорушення, а й суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, або неосудною особою.

Доведено необхідність визначення поряд із матеріальною шкодою також шкоди моральної (немайнової) у разі завдання її юридичній особі. У зв'язку із чим положення закону щодо можливості визнання юридичної особи потерпілим винятково в разі завдання їй матеріальної шкоди суттєво обмежує право на відшкодування моральної шкоди (шкоди немайнового характеру). Відповідну норму КПК України необхідно розширити та надати юридичній особі право на відшкодування не лише майнової, а й моральної (немайнової) шкоди.

На основі аналізу ч. 1 ст. 55 КПК України та позицій науковців уточнено визначення поняття потерпілого. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням) завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням) завдано майнової та/або моральної (немайнової) шкоди.

Список використаних джерел:

1. Гошовський М.І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М.І. Гошовський, О.П. Кучинська. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.
2. Шибіко В. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 р. / В. Шибіко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 307–313.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>
5. Пожар В. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації / В. Пожар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 126–131.

БОГАТИРЬОВ Андрій Іванович
кандидат юридичних наук,
помічник-консультант народного депутата України
(Верховна Рада України)

ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

За допомогою розроблення найбільш оптимальних заходів щодо віктимологічної профілактики, ступінь віктимності будь-якої людини і, відповідно, зростання самої злочинності може бути зведений до нуля. Незважаючи на значний розвиток останнім часом віктимологічних досліджень, їх наукові та практичні результати щодо запобігання вчиненню злочинів у місцях позбавлення волі, на жаль, не завжди враховуються в організації запобіжної роботи органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, що вкрай необхідно, адже злочини, які вчиняються у місцях позбавлення волі належать до злочинів віктимного характеру і мають високий ступінь латентності.

А отже, збір і детальне вивчення даних про особу потерпілого від злочинів у місцях позбавлення волі, встановлення причинного зв'язку між обставинами, що стосуються жертви, і фактом вчинення злочину має значний інтерес для запобігання і розкриття таких злочинів, правильної кваліфікації дій злочинця, встановлення ступеня його вини та міри покарання.

Як зазначає О.Г. Колб, жертвою злочину в установах виконання покарань може бути будь-який засуджений і тільки через те, що в умовах ізоляції він не має тієї свободи вибору свого оточення, заходів захисту чи способів уникнення небезпеки, які можуть використати різноманітні особи на волі [1, с. 218].

У процесі дослідження встановлено, що найчастіше потерпілими, особливо від злочинів проти життя та здоров'я особи, стають засуджені, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Своєрідність особистості таких потерпілих визначається, в першу чергу, їх соціально-рольовими, і тільки в другу – соціально-демографічними та соціально-психологічними ознаками. Тому розгляд феномена віктимності засуджених, які стали жертвами злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу, дає можливість дати комплексну характеристику їх особи і встановити причини та умови, що сприяли вчиненню таких злочинів.

Доречно звернути увагу на той факт, що існуюча практика запобігання злочинності у місцях позбавлення волі показує, що в якості приводу до конфлікту між засудженими у кримінально-виконавчих установах закритого типу, нерідко служить негативна поведінка жертви, що обумовлює дії злочинця. Через це віктимологія розглядає питання так званої «вини потерпілого». А тому, вина жертви досліджується не тільки в юридичному значенні, а більш в моральному, соціально-психологічному аспекті.

У цьому контексті роль жертви у кримінологічному механізмі злочину може бути найрізноманітнішою – від нейтральної до максимально провокуючої злочинця на вчинення злочину. У більшості випадків віктимна поведінка жертв у місцях позбавлення волі характеризується провокаційністю, довірливістю, легковажністю. Адже провоку-

юча поведінка жертви внаслідок її високого віктимного потенціалу, а також відсутності необхідної реакції на злочинні чи інші негативні дії, невчинення опору діям злочинця створюють об'єктивну можливість вчинення злочину.

Можливість запобігання злочинам у місцях позбавлення волі визначається тим, що засуджений у виправній колонії постійно вивчається і знаходиться під наглядом, а діапазон впливу поведінки потерпілого на формування і розвиток злочину, як правило, на думку А.М. Павлухіна, є настільки великим (від аморального проступку до злочину), що дає можливість виробити заходи запобігання, щоб уникнути ситуацій, у яких приводом або причиною злочинної дії може стати негативна поведінка самої жертви (ризикована, легковажна, провокаційна, розбещена і т. д.) [2, с. 36].

Ми поділяємо позицію В.Я. Горбачевського, що остаточне прийняття зловмисником рішення відносно вчинення злочину значною мірою залежить від поведінки потерпілого, який нерідко своїми необережними, протиправними чи аморальними вчинками може створити криміногенну ситуацію, сприяючи настанню злочинного результату. Тому при вивченні механізму злочинної поведінки необхідна всебічна і об'єктивна оцінка потерпілого як одного з найважливіших структурних елементів ситуації» [3, с. 11].

Особливістю злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі, є й те, що потерпілі від них володіють специфічними видами віктимності, існування яких прямо пов'язано із кримінальною субкультурою, кримінальними традиціями та звичаями як факторами самодетермінації пенітенціарної злочинності. До такого особливого типу віктимності належить тюремно-стратоційна віктимність, обумовлена кастовим становищем засудженого в тюремній ієрархії, тобто залежить не від характеристик особистості, а від його сприйняття іншими засудженими та оцінки його місця в мікросередовищі виправної колонії.

Наявність тюремно-видової віктимності пов'язана з традиціями тюремного світу «карати» засуджених, які відбувають покарання за такі злочини, як зґвалтування малолітніх, насильницькі дії сексуального характеру тощо. Крім того, підвищеному ризику опинитися жертвою насильницьких злочинів піддані засуджені – колишні працівники суду, органів прокуратури, юстиції та правоохоронних органів, у зв'язку з чим відповідно до ч. 5 ст. 92 КВК України такі особи повинні відбувати покарання у виді позбавлення волі в спеціалізованих установах виконання покарань.

Отже, можемо констатувати, що жертва злочинів у місцях позбавлення волі в більшості випадків сама викликає прояв злочинної агресії на свою адресу або в силу своїх особистісних якостей, або провокуючої поведінки. Однак ця тема потребує більш глибокого багатоаспектного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Колб О.Г. – К., 2007. – 513 с.
2. Павлухин А.Н. Виктимологические аспекты предупреждения убийств в ИТУ / А.Н. Павлухин // Исправительно-трудовые учреждения. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. – № 15. – С. 35–38.
3. Горбачевський В.Я. Віктимологічна характеристика жертви навмисного вбивства / В.Я. Горбачевський // Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів: тези доповідей круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 11–13.

БОГАТИРЬОВ Іван Григорович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України

ПРОБЛЕМА ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

Сучасна Україна переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному. Події на Майдані; зміна керівництва держави; вибори Президента країни і депутатського корпусу до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування; гібридна війна на сході держави; перезавантаження правоохоронної системи та суду, прийняття Верховною Радою не завжди якісних законів кардинально змінили суспільно-політичне і економічне життя країни за останні декілька років.

Ці процеси не обійшли і досить суттєво вплинули на стан, динаміку і географію злочинності в країні та створили умови для подальших вкрай тяжких її соціальних наслідків. Сьогодні злочинність вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену та перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою. При цьому ефективного алгоритму того, як її нейтралізувати, кримінологічна наука, на жаль, досі не виробила.

Ми всі хочемо жити краще, у добробуті, чистоті та спокої, але яких зусиль докладаємо для цього, а ніяких. Чекаємо на краще, так і живемо в залежності від когось. Серед криміналістів-теоретиків існує думка про феномен випадковості у злочинності, коли людина вчиняє злочин, не бажаючи цього робити. Сьогодні такої позиції дотримуються й багато вітчизняних адвокатів та захисників. Вважаю таку думку хибною й називаю її черговою підставою виправдовувати тих, хто бажає вчинити злочин.

Людина, яка сідає за кермо автомобіля в нетверезому стані, добре розуміє, що такі дії злочинні, але вибирає саме злочинну поведінку. Злодій, вчиняючи крадіжку, теж розуміє, що скоює злочин, і так до безкінечності. Доречно звернути увагу на той факт, що страта людей прилюдно не зупиняла інших злочинців від вчинення злочину. Ми переконані, що проблема злочинності та її соціальні наслідки – це явище, притаманне всім країнам світу, і залежить воно від суспільних відносин, у яких людина постійно перебуває. Тому людина, якщо вона добре соціалізована державою, не повинна вчинити злочин.

У кримінологічній науці домінуючою є позиція, що головним напрямом у сфері протидії злочинності є виявлення осіб, від яких із найбільшою ймовірністю можна очікувати вчинення злочинів, і своєчасне здійснення стосовно них профілактичних заходів [1, с. 3].

Проведені за останні три роки школою «Інтелект» дослідження показують, що стан, тенденція і динаміка злочинності в країні не відображає її реальної ситуації. Доречно звернути увагу, що протягом 2014–2015 рр. у м. Києві вчинено більше 200 тисяч крадіжок, що перевищило всі показники за роки незалежності України. Це те саме, наприклад, що кожен житель м. Житомира став потерпілим від злочину.

Злочинність залишається однією з найгостріших проблем соціуму, а тому певне переосмислення наукових поглядів на злочинність та її наслідки допомагає конкретизувати її вивчення з метою вирішення конкретних практичних завдань запобігання злочинності загалом та окремим її різновидами [2, с. 25–28].

З огляду на це знання про злочинність та її соціальні наслідки, на наше переконання, дадуть змогу:

– по-перше, для нас, платників податків, знати про реальні обсяги втрат від вчинення окремими громадянами країни кримінальних правопорушень;

– по-друге, держава, знаючи ціну вчиненого злочину, зможе адекватно планувати доходи і видатки у бюджеті країни для розробки державних та регіональних програм запобігання злочинності;

– по-третє, визначити передумови формування нової концепції кримінально-правової політики, пріоритетне завдання якої забезпечити належний захист прав і свобод громадян.

На жаль, прикладна кримінологія не розробила поки що хоча би орієнтовні розрахунки реальних збитків від злочинності, а у державі чомусь відсутня економічна мотивація до вироблення методики ціни злочинності та її соціальних наслідків.

Доречно зауважити також, що у нас відсутня реальна статистика стосовно того, яка шкода (пряма чи побічна) наноситься потерпілим від злочину. А ті цифри, які ми отримуємо від офіційної статистики, вірити їм, на наше переконання, не слід, тому що вони не відповідають Індексу тих втрат і тієї шкоди, які несуть і яких зазнають людина, суспільство, держава.

Наша думка ґрунтується і на позиції вітчизняних кримінологів В.В. Голіни і Б.М. Головкина, які вважають, що статистична ілюзія про злочинність викривляє уявлення про дійсний стан кримінальної реальності у країні [3, с. 67], а вона як соціальне правове явище поширюється на всі регіони нашої країни і, що прикро, нова поліція стала безсилою та неспроможною перед її проявами. Вбивство двох поліцейських в м. Дніпро – це виклик безкарності, правовому нігілізму, неспроможності захистити себе і громадян України від злочинного середовища.

На жаль, за роки незалежності в країні у структурі злочинності з'явилися нові види її проявів, такі, як: організовані форми злочинності, корупція, комп'ютерні та інтернет-злочини, торгівля людьми, тероризм, які, по суті, мають корисливо-насильницьку і наркозалежну спрямованість і мотивацію на збагачення та підрив авторитету державної влади. А чи готові органи правопорядку протидіяти цим новим видам злочинних проявів? Думаю, так, але коли це відбудеться, покаже час.

Список використаних джерел:

1. Антонян Ю.М. Личность преступника – индивидуальная профилактика преступлений: сопоставление и выводы / Ю.М. Антонян // Личность преступников и индивидуальное воздействие на них: сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 3–10.
2. Богатирьов І.Г. Кримінологія: навч. посіб. / І.Г. Богатирьов. – К.: ВД. «Дакор», 2016. – 140 с.
3. Голіна В.В. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підруч. / В.В. Голіна, Б.М. Головкин, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. – Х.: Право, 2014. – 513 с.

БОНДАР Володимир Сергійович
начальник відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

КРИМІНАЛІСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У сучасній науці проблема боротьби зі злочинністю розглядається переважно з між дисциплінарних позицій з урахуванням того, що природа злочинності включає різні компоненти, а процесуальна діяльність з протидії їй має комплексний характер та, відповідно, поєднує криміналістичні, медичні, біологічні, психологічні, соціальні та інші елементи. Спробуємо виділити та вивчити криміналістичну складову через основні поняття термінологічного апарату.

Поштовхом до вибору даного напрямку слугували роботи Р.С. Белкіна, Р.Г. Домбровського, В.Я. Колдіна, С.І. Коновалова, Є.В. Смахтіна, С.В. Швеця, М.П. Яблокова та інших учених, у яких сформовані, по суті, три наукові позиції щодо визначення поняття криміналістичної діяльності.

Передумовою формування цих позицій стали потреби модернізації предметно-об'єктної сутності криміналістики.

Одним із перших, хто замислився над визначенням поняття «криміналістична діяльність», був Р.Г. Домбровський, який стверджував, що наука криміналістика займається проблемами пізнання при розслідуванні злочинів, а наука кримінального процесу – проблемами доказування. При цьому під доказуванням Р.Г. Домбровський розумів діяльність особи, яка бере участь у кримінальному процесі, що має вираз в обґрунтуванні наявними в справі доказами наявності та відсутності фактів, котрі складають предмет доказування. До того ж Р.Г. Домбровський заперечував пізнавальний характер діяльності з доказування.

Вчений також фактично уніфікує предмет криміналістики з іншими кримінально-правовими галузями наукового знання, стверджуючи, що «це наука про криміналістичну діяльність та криміналістичні відносини, в основі яких лежить пізнання обставин розслідуваної події» [1, с. 13–14].

Пропоноване визначення викликало дискусію в криміналістичній науковій спільноті. Та й викликані його формулюванням питання цілком закономірні: що таке криміналістична діяльність? Чим вона відрізняється, наприклад, від кримінально-процесуальної? Що таке криміналістичні відносини?

Отож, перша позиція, позиція професора Р.С. Белкіна, є позицією заперечення, адже видатний криміналіст писав свого часу: «Нема й не може бути жодної «криміналістичної діяльності» в процесі розслідування, окрім діяльності кримінально-процесуальної, оперативно-розшукової або адміністративно-правової...» [2, с. 236–237].

Сутність другої позиції, сформованої в роботах професора В.Я. Колдіна і О.А. Крестовнікова, протилежна та має вираз в наступній сентенції: «Між тим система криміналістичної діяльності як особлива область професійної діяльності державних органів, яка має специфічні завдання, в роботах Р.С. Белкіна не визначена... Ми не знаходимо самого поняття криміналістичної діяльності, яка розчиняється в діяльності по боротьбі зі злочинністю, розкриттю, розслідуванню та запобіганню злочинів... Зі

всією впевненістю стверджуємо, що без виділення криміналістичної діяльності як об'єкта криміналістики та аналізу її структури, внутрішньосистемних зв'язків та закономірностей, тобто без праксеологічного аналізу криміналістичної діяльності, взагалі відсутня можливість виробити будь-які методи та засоби, котрі оптимізують цю діяльність» [3, с. 14–15].

Існує й третя позиція, причіником якої є професори М.П. Яблоков, О.Ю. Головін, С.І. Коновалов та інші вчені, котрі в об'єкті науки криміналістики виділяють злочинну діяльність та криміналістичну діяльність. Криміналістичну діяльність М.П. Яблоков визначає як діяльність з розслідування і розкриття злочинів, антагоністичну по відношенню до злочинної діяльності та породжену нею, таку, що здійснюється криміналістичними прийомами, засобами і методами [4, с. 46].

Професор С.І. Коновалов вважає, що криміналістична діяльність являє собою всі криміналістичні аспекти діяльності, направленої на розкриття, розслідування та попередження злочинів, не конкретизувавши, однак, змісту «всіх аспектів» [5].

Для цілей нашого дослідження за основу варто взяти визначення криміналістичної діяльності, запропоноване М.П. Яблоковим.

Говорячи про «криміналістичну діяльність», необхідно розуміти не яку-небудь особливу сферу слідчої (судово-експертної, обліково-реєстраційної, інформаційно-аналітичної, діяльності спеціаліста) діяльності, а актуалізацію одного з найважливіших регулятивних механізмів її оптимізації, переведення відповідних методологічних напрацювань з потенційного стану понять та категорій в процесуальний стан, у процесі якого задається спрямованість дій та здійснюється контроль за ними.

Слід підтримати думку М.Я. Сегає в тому, що природа знань кожної науки визначається виключно її предметом, як частиною об'єктивної дійсності, котру вивчає конкретна наука. Використання знань інших наук (фізики, хімії, біології, математики тощо) не змінює її предмет, ці знання тільки пристосовуються для вирішення задач, які на цю науку покладені.

Під час розробки теоретичних основ та відповідних ним рекомендацій, адресованих практиці розслідування злочинів, криміналістика використовує такі знання та трансформує їх у знання юридичні, за допомогою яких оптимізується впровадження відповідних знань у судочинство.

Криміналістика є «материнською» наукою й для предметної судово-експертної науки «криміналістичної експертизи», й для нової самостійної міжгалузевої науки про судову експертизу – судової експертології, для міждисциплінарного вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів тощо [6, с. 740–762].

Дану проблему слід розглянути в аспекти праксеології – вчення про оптимізацію суспільно корисної діяльності.

Праксеологічний підхід до визначення об'єкта та предмета криміналістики був запропонований Р.Г. Домбровським та отримав розвиток в роботах В.Я. Колдіна, В.Є. Корноухова, О.А. Крестовнікова, В.О. Образцова, які розглядають слідчу (криміналістичну) діяльність як об'єкт науки криміналістики, а наукове (методологічне) забезпечення цієї діяльності – як зміст предмета цієї науки.

Наприклад, при зіставленні об'єкта та предмета криміналістики, судової експертології та вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів чітко простежуються розбіжності в суб'єктах, об'єктах та функціях порівнюваних наук та вчення. Кожен із названих видів діяльності має свого головно-

го суб'єкта – відповідно слідчого (суддю, прокурора, захисника), судового експерта та аналітика, які наділені процесуальною самостійністю та сукупністю процесуальних і професійних прав та обов'язків. Розбіжності в соціальних призначеннях, відповідно, слідчої, експертної та інформаційно-аналітичної діяльності (протидія злочинності, «обслуговування» на основі використання спеціальних знань правосуддя, забезпечення цих видів діяльності якісною інформацією), а також цілям (виявлення злочинів та встановлення нових юридично значущих фактів, базуючись на вже зібраній доказовій інформації) визначають й чітке розмежування функцій цих двох наук та вчення по методологічному забезпеченню завдань відповідно слідчої, судової та експертної практики.

При цьому перетинаються та розходяться ці науки та вчення в притаманним ним методологіям пізнання. Ці науки та вчення в своїй пізнавальній діяльності, яка складає сутність їх методологій, спираються на матеріальні сліди-відображення, які одночасно є й наслідком і формою зв'язку між подією, що відбулася та її відображенням у матеріальному середовищі. Однак пізнавальна діяльність слідчого спрямована на встановлення злочинця та розслідування кримінального правопорушення, здійснюється ним безпосередньо на основі криміналістичної методології, яка являє собою «злиття» криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики [6, с. 740–762].

Отож стосовно криміналістичної діяльності з розкриття та розслідування злочинів предметом вивчення виступають, на думку М.П. Яблокова та О.Ю. Головіна, наступні закономірності та фактори, що мають об'єктивний прояв у цій дійсності:

- постійне виникнення та повторення (при розкритті та розслідуванні однovidових і навіть неоднорідних злочинів) однотипних слідчих ситуацій, які свідчать про ситуаційний характер розслідування;

- переважання в інформаційній базі слідчих ситуацій, правильна оцінка та використання яких забезпечує успіх розслідування, типових кримінально-процесуальних та інших криміналістичних даних;

- фактична постійність (типовість) джерел криміналістичної інформації, яка необхідна для вирішення задач розкриття та розслідування злочинів (матеріальні та психофізіологічні джерела);

- формування в свідомості підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та свідків використовуваної при розслідуванні образної та словесної інформації, пов'язаної з подією злочину, з урахуванням психофізіологічних, метеорологічних, часових та інших факторів;

- стабільність при розслідуванні критеріїв вибору та набору засобів та методів виявлення, фіксування, вилучення, дослідження, оцінки та використання криміналістично значущої інформації;

- зумовлена вищезазначеними факторами та нетиповими особливостями кожної слідчої ситуації постійна необхідність поєднання типовості та атиповості в діях суб'єктів розслідування, які здійснюють пошук, виявлення, фіксацію, вилучення, дослідження слідів-наслідків злочину, що оцінюють та використовують всю зібрану криміналістично значущу інформацію;

- певна типовість у поведінці на досудовому слідстві суб'єктів злочину, потерпілих та свідків з урахуванням виду, особливостей розслідуваних злочинів, психофізіологічних, часових та інших факторів [7, с. 24–25].

В.О. Коновалова цілком слушно з цього приводу зазначає: «... діяльність слідчого (розумова і процесуальна) проходить за таких умов, коли не можна з'ясувати природні причинні зв'язки, коли знищені або замасковані сліди, а зв'язок між речами й подіями нерідко постає в перекрученому вигляді, як і сутність явищ. Це й визначає характер діяльності слідчого як пізнавальної. Змістом пізнання при розслідуванні злочинів є розумова діяльність, підлегла загальним законам мислення, а формою, в якій проходить пізнання в даній конкретній галузі, є специфічна зумовлена кримінально-процесуальним законом діяльність, що регулює процес збирання доказів» [8, с. 182].

М.Я. Сегай свого часу стверджував: «Інший «інструментарій» використовує судова експертологія. Пізнавальна, але вже судово-експертна діяльність, стає затребуваною вже тоді, коли тільки за допомогою криміналістичної методології, без залучення спеціальних наукових знань, слідчий не в змозі самостійно «отримати» зі слідів-відображень необхідну для розкриття злочину інформацію» [6, с. 740–762].

Будь-яке судово-експертне дослідження являє собою різновид пізнавальної діяльності експерта, в процесі якої цілеспрямовано аналізуються та оцінюються найбільш значущі властивості об'єкта з метою вирішення ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань. У філософській літературі зазначається: «Щоб правильно оцінити певний предмет, суб'єкту необхідне об'єктивне знання його властивостей. Чим більш глибоке та всебічне є знання предмета, тим більш правильною, науковою буде його оцінка». «... Оцінка завжди базується на певному гносеологічному змісті, на знаннях, які є» [9, с. 96].

Є очевидним, що оцінка виражає суб'єктивне відношення експерта до властивостей об'єкта, які відобразилися в певному матеріальному сліді-відображенні. Процес експертної оцінки супроводжує кожне експертне дослідження, а його результати мають прояв як у формі окремих синтезів, так і у формі умовиводів загального (підсумкового) характеру, які представляють собою висновки експерта.

Л.Є. Ароцкер свого часу писав: «Оцінити – значить визначити ідентифікаційну або неідентифікаційну інформативність властивостей та ознак, значення ознак, які співпадають або розрізняються, як окремо, так і в сукупності».

В підручнику «Почеркознавство та почеркознавча експертиза» оцінка результатів дослідження представлена як «складний акт усвідомлення кількісної та якісної цінності (визначеності) ознак» [10].

Оціночна діяльність експерта в силу її багатогранності та невивченості самого процесу відноситься до числа найбільш складних проблем криміналістики та судової експертології. Згаданий Л.Є. Ароцкер розглядав оціночну діяльність судового експерта з позиції логіки, психології, інформатики, структурно-системного підходу, оскільки вона «... складається з певним чином пов'язаних та взаємопов'язаних елементів, без яких нема оцінки як такої» [11, с. 32]. З цієї позиції однаково важливими та відповідальними елементами оціночної діяльності судового експерта є як визначення інформативної цінності кожної ознаки об'єкта окремо, так і заключна оцінка сумарної інформативної значущості сукупності виділених ознак. Залежно від ступеня об'єктивності-суб'єктивності застосовуваних експертом методів та методик дослідження можуть бути виділені наступні види оціночних ситуацій з ознаками, якими супроводжується процес експертного дослідження.

Оцінка ознак в рамках застосування традиційної (якісно-описової) методики, яка багато в чому залежить від суб'єктивних якостей експерта: практичного досвіду, базо-

вої професійної освіти, спостережливості, здатності виділяти та аналізувати графічні образи знаків тощо. Традиційними методиками передбачені й методи, і прийоми, які об'єктивізують процеси виділення та оцінки ознак. Наприклад, до тих, що використовуються в ідентифікаційній почеркознавчій експертизі, в першу чергу можуть бути віднесені:

- аналіз загальних ознак почерку в процесі складання таблиць-розробок;
- аналіз окремих ознак почерку при складанні алфавітної або текстової таблиці-розробки;
- використання в роздільному та порівняльному дослідженнях модельних методів: усереднення, графічного дисперсійного аналізу, координатно-графічного методу дослідження почерку, оптичного інтегрування ознак почерку;
- визначення цінності окремих ознак почерку виходячи зі ступеню відхилення письмового знаку або його елемента від норм пропису та частоти зустрічальності ознаки в почерках інших осіб;
- застосування єдиної класифікації ознак почерку.

Обсяги інформації про частоти зустрічальності ознак у вигляді розумових моделей почерку, уявлення про їх інформативну цінність свідомо або мимоволі накопичуються в експерта-почеркознавця в процесі багаторічної експертної практики. Цей процес пояснюється тим, що «оцінка регламентує набір чуттєво-наочних та логічних компонентів, синтезом яких є розумові моделі, й тим самим виступає як необхідна умова їх виникнення».

Оцінка ознак почерку при застосування кількісних методів, оснований на положеннях теорії ймовірності та апараті математичної статистики, більшість із яких є додатковими методами до традиційної якісно-описової методики, адже застосовуються на стадії оцінки результатів порівняльного дослідження та направлені на об'єктивізацію експертного пізнання.

Оцінка ознак почерку шляхом застосування комп'ютерних технологій вирішення задач почеркознавчої експертизи [12, с. 48–57].

Врешті, діяльність аналітика: для якісного багаторівневого моніторингу інформації, що міститься в цілій «індустрії» інформаційних систем (різного цільового призначення та відомчої підпорядкованості), а також наступної її реалізації у виявленні та розслідуванні злочинів необхідні як експертні технології, так і методи аналізу, запозичені з інших наук.

Тож спроби представити криміналістичну діяльність та діяльність з виявлення та розслідування злочинів (Р.Г. Домбровський) як поділені в часі й такі, що змінюють одна одну, операції не відповідають реальному положенню речей та вихідним положенням гносеології.

Криміналістика сьогодні перейшла в нову якість й трансформувалась в систему комплексної універсальної науки, яка забезпечує інтеграцію та модифікацію сучасних досягнень науки і техніки для пізнання іманентно притаманній сутності про об'єкти взаємодії, які відобразилися в слідах злочину та слугує методологічним базисом розвитку відповідних видів криміналістичної діяльності (слідчої, судово-експертної, обліково-реєстраційної, діяльності спеціаліста, інформаційно-аналітичної та ін.).

Слушною в цьому зв'язку бачиться думка Є.В. Смахтіна, який вважає, що в ході розвитку кримінально-правових відносин як єдиної системи відбувається юридико-понятійна трансформація методів та дисциплін, їх перетворення з визначальних пози-

цій поняття права та включення в новий пізнавально-змістовний контекст предмету й методу конкретної юридичної науки [13, с. 195–196].

Тому під криміналістичною діяльністю пропонуємо розуміти втілений в регламентовану законом форму процес, здійснюваний з метою оптимізації практичної реалізації застосування спеціальних криміналістичних знань та сучасних досягнень науки і техніки, що отримали спеціальну інтерпретацію для пізнання іманентно притаманній сутності про об'єкти взаємодії, що відобразились в слідах злочину з метою запобігання та розслідування злочинів, викриття винного та визначення йому справедливого покарання.

Список використаних джерел:

1. Домбровский Р.Г. Природа и сущность криминалистики / Р.Г. Домбровский // Вестник криминалистики. – 2007. – Вып. 1 (21). – С. 8–14.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М.: НОРМА, 2001. – С. 7–8.
3. Колдин В.Я. Криминалистика: теоретическая наука или прикладная методология / В.Я. Колдин // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 2000. – № 4. – С. 1–19.
4. Яблоков Н.П. Криминалистика в вопросах и ответах: учеб. пособ. / Н. П. Яблоков. – М.: Юристъ, 2000. – 224 с.
5. Коновалов С.И. Теоретико-методологические основы криминалистики (Современное состояние и проблемы развития): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Коновалов С.И. – Волгоград, 2001. – 269 с.
6. Сегай М.Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність / М.Я. Сегай // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць. – 2003. – № 2 (33). – № 3 (34). – С. 740–762.
7. Яблоков Н.П. Криминалистика: природа, система, методологические основы / Н.П. Яблоков, А.Ю. Головин. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2009. – 288 с.
8. Коновалова В.О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-процесуального циклу) / В.О. Коновалова // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць. – 2012. – № 1 (68). – С. 185–192.
9. Фабело Х.Р. Проблема истинности оценки / Х.Р. Фабело // Вопросы философии. – 1984. – № 7. – С. 96.
10. Почерковедение и почерковедческая экспертиза: курс лекций / Под ред. В.В. Серегина. – Волгоград: Издательство ВА МВД России, 2002. – 228 с.
11. Ароцкер Л.Е. Теоретические проблемы оценки экспертом признаков почерка / Ароцкер Л.Е., Бродская А.Б., Грузкова В.Г., Меленевская З.С. и др.; отв. ред. Ароцкер Л.Е. – К.: РИО МВД УССР, 1975. – 179 с.
12. Кошманов М.П. Проблемы оценки экспертом признаков почерка: научное издание / М.П. Кошманов, П.М. Кошманов, А.А. Шнайдер // Судебная экспертиза. – 2006. – № 1. – С. 48–57.
13. Смахтин Е.В. Теоретические проблемы криминалистики: объекты и предмет исследования / Е.В. Смахтин // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. – 2008. – № 2. – С. 193–196.

БОРЕЦЬ Тетяна Олександрівна
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем кримінальної поліції ННІ №1
Національної академії внутрішніх справ

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ

Проведений аналіз криміногенної ситуації, яка склалась у державі впродовж поточного року, засвідчив її певне загострення. Так, за 8 місяців 2016 року загальна кількість злочинів зростає на 23%. Відповідне збільшення відбулося у першу чергу за рахунок злочинів майнової спрямованості, зокрема крадіжок – на 36%, пограбувань – на 38%, шахрайств – на 22% та незаконних заволодінь транспортними засобами – на 17%.

Водночас слід зазначити, що певне послаблення ефективності діяльності поліції з протидії злочинності (яке обумовлено рядом об'єктивних фактів про що йтиметься нижче) є лише одним із небагатьох чинників, які формують нинішню криміногенну ситуацію. Так, провідні кримінологи стверджують, що правоохоронні органи (поліція) можуть впливати на коливання злочинності лише у межах 10%. Усі інші фактори впливу мають соціально-економічну, культурну, демографічну, політичну, етнічну спрямованість тощо.

Відтак до основних факторів, які на сьогодні так чи інакше впливають на формування криміногенної обстановки у державі, слід віднести:

I. Соціально-економічні – стрімке зростання споживчих цін упродовж останніх трьох років. Так, у 2014 році відповідний індекс у порівнянні з попереднім періодом збільшився на 25%, у 2015 зріс ще на 43%, а вже з початку поточного – на 5%.

Тільки у 2016 році вартість електроенергії для населення зростає – на 25%, природного газу – на 42%, послуг у сфері охорони здоров'я – на 5,5%. При цьому сума заборгованості з виплат заробітної плати збільшилась до 2 млрд грн (на 1% порівняно з початком року), з яких 73% припадає на промисловість. З урахуванням вищезазначених цінових факторів можемо вести мову про те, що реальні доходи населення лише у поточному році зменшились на 15%, у 2015 році зменшення становило 22%, а 2014 – 12%.

Вагомим фактором, який характеризує погіршення соціально-економічного становища у державі, є збільшення безробіття серед економічно активного населення віком 15–70 років до 9,9% (2013 – 7,7%).

Наразі ж вищезазначені соціально-економічні чинники у своїй сукупності призвели до того, що з початку року за субсидіями для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг звернулось 3,2 млн домогосподарств, що на 61% більше, ніж за аналогічний період 2015 року [1].

При цьому слід навести результати кримінологічних досліджень, відповідно до яких збільшення безробіття на один відсоток призводить до зростання рівня злочинності на 6%. Про об'єктивність відповідних досліджень свідчать і статистичні дані, відповідно до яких лише у січні-серпні поточного року працівниками поліції встановлено

особи 45 тис. дієздатних осіб, які на момент учинення злочину ніде не навчалися та не працювали, що становить 63% від усіх затриманих злочинців. У 2015 році відповідний показник становив 58%, у 2014 – 54%, а у 2013 – 46%.

II. Збройне протистояння на сході країни створює умови до витоку в незаконний обіг з території проведення АТО зброї, при цьому щороку із нелегального обігу вилучається все більше важкого озброєння, володіння яким не було характерним для кримінального елемента.

Другим фактором впливу на формування криміногенної ситуації у державі, що пов'язаний із веденням бойових дій на Сході країни, є зростання кількості вимушених переселенців, у тому числі антисоціальної направленості (з початку року взято на облік 1,8 млн переселенців або 1,4 млн сімей з Донбасу і Криму. При цьому ще близько 800 тис. осіб не зареєструвались).

Для зазначеної категорії громадян поруч із вищезазначеними проблемами соціально-економічного характеру, кардинально постає питання вирішення елементарних побутових потреб (пошук житла, роботи, начальних закладів для дітей), що, у свою чергу, потребує значних фінансових витрат.

III. Нормативно-правові:

– з моменту набрання чинності Законом України «Про Національну поліцію» підрозділи Нацполіції тривалий термін не мали права здійснювати агентурно-оперативну роботу, оскільки не були суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та не мали відповідних відомчих нормативно-правових актів, якими врегульовується питання організації агентурно-оперативної роботи;

– набуття чинності Законом України від 26 листопада 2015 року № 838-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» [2]. (ДОВІДКОВО: відповідно до «закону Савченка» підлягають звільненню біля 34,9 тис. осіб, з яких від подальшого відбування покарання звільнено 8,2 тис. засуджених. Із зазначеної кількості звільнених вже 785 осіб, або 10%, викрито в учиненні злочинів);

– обтяження кваліфікації ряду протиправних діянь, у зв'язку зі зменшенням вартості викраденого майна. Відповідно до Закону України від 4 червня 2009 року № 1449-VI «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за викрадення чужого майна» правопорушення, які раніше розглядались у порядку адміністративного провадження, стали однією з основних причин збільшення кількості кримінальних правопорушень майнового характеру. (ДОВІДКОВО: на сьогодні вартість викраденого майна, з урахуванням якої діяння кваліфікується як злочин, становить 5,8 доларів США (відповідно до курсу НБУ), тоді як у 2006 році – 104 долари США, 2008 – 179,7 долара США, 2010 – 10,9 долара США, в 2014 році – 15,2 долара США.

Зважаючи на те, що ціни майже на всі види товарів (включаючи і харчову продукцію), які реалізуються в Україні, здебільшого формуються в еквіваленті до долара США, а вказана сума збитків фактично у 18 разів менша від показника 2006 року та в 31 раз – від 2008 року, можливо зробити висновок, що відповідальність за майнові злочини наступає за значно менш тяжкі правопорушення, ніж у попередні 10 років).

IV. Оперативність реагування на злочини та події

На сьогодні, після запровадження діяльності патрульної поліції та введення в дію служби «102», спостерігається зростання на 35% зареєстрованих до Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, що, з одного боку, свідчить про певне підвищення довіри населення до поліції, а з іншого – про підвищення якості контролю за реєстрацією заяв та повідомлень. Збільшення кількості зареєстрованих заяв та повідомлень спостерігається в усіх без виключення регіонах держави.

V. Зміна критеріїв оцінювання ефективності діяльності поліції

Керівництвом МВС та Національної поліції прийнято рішення про відхід від старих критеріїв оцінювання ефективності діяльності поліції (міліції), яка базувалась на порівнянні статистичних показників.

Змагальність запропонованої системи спонукала керівників окремих органів до гонитви за показниками з метою досягнення передових позицій у рейтингу. Це призвело до маніпулювання статистичними даними, приховування злочинів від реєстрації, нехтування своїми прямими обов'язками щодо служіння суспільству.

Ураховуючи викладене, а також, насамперед, з метою мінімізації випадків порушення прав громадян правоохоронцями основним критерієм оцінки ефективності роботи працівників поліції визначено рівень довіри населення. Відповідне положення закріплено у ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію».

Кардинальна зміна вектора в системі оцінювання ефективності роботи органів та підрозділів поліції вже принесла перші позитивні результати у вигляді зменшення кількості необґрунтовано закритих кримінальних проваджень. Фактично працівники поліції припинили практику відшукування мотивів для їх закриття з метою покращення статистичних показників своєї роботи. Як наслідок, за різними оцінками соціологів, рівень довіри громадян до поліції збільшився в рази.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогодні формування криміногенної ситуації обумовлюється рядом чинників, у першу чергу, економічного та соціального спрямування. Стабілізація ситуації за визначеними напрямками, безумовно, матиме позитивний вплив на оперативну обстановку у державі.

Список використаних джерел:

1. Експрес-випуски Держстату України. Соціально-економічне становище України за січень–серпень 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України від 26 листопада 2015 року № 838-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/838-19>

БОРТУН Микола Іванович
кандидат юридичних наук,
старший викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду
за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дідання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ЗАГАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗЛОЧИННОСТІ

Рівень правової діяльності органів прокуратури визначається включенням законодавцем до правової системи України основних міжнародно-правових стандартів у сфері правоохоронної діяльності. В Україні прокуратура завжди відігравала важливу роль у системі органів, які охороняють права й законні інтереси громадян, суспільства та держави, у протидії злочинності та іншим правопорушенням. Найбільш важливою функцією прокуратури України, в якій відображається основна природа діяльності прокуратури, є відповідно до ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» – нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дідання, досудове слідство.

Ця функція реалізується через нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дідання, досудове слідство та нагляд прокурора у формі процесуального керівництва на досудовому розслідуванні, але розмежування цих функцій не знайшло свого втілення в нормах КПК України. Водночас основним способом реалізації визначеної у ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» функції прокуратури є нагляд прокурора у формі процесуального керівництва. Як зазначає М. Руденко, для успішного виконання вказаного обов'язку законодавець України наділив прокурора, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, правом процесуального керівництва досудовим розслідуванням та запровадив у кримінальний процес принципи «незмінності прокурора» і «самостійності прокурора» (ч.ч. 1 і 2 ст. 36, ч. 2 ст. 37 КПК України). Відтепер жодне з основних рішень дідавача і слідчого у кримінальному провадженні без затвердження (погодження) його прокурором не набуває юридичної сили. За таких обставин постає визначальна роль прокурора і його відповідальність саме за кінцевий результат кримінального провадження. Колишній епізодичний, вибірковий прокурорський нагляд перетворюється на безперервне процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Тепер прокурор не тільки наглядає за законністю, а й організовує процес досудового розслідування, а у подальшому – підтримує державне обвинувачення в суді, за необхідності бере участь у стадіях перегляду судових рішень [1].

При цьому діяльність прокурора у кримінальному провадженні визначається змістом ст. 2 КПК України, відповідно до якої завданнями кримінального проваджен-

ня є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Не викликає сумніву те, що ця діяльність прокуратура певною мірою впливає на стан злочинності, оскільки під час досудового розслідування встановлюються особи, які обґрунтовано підозрюються у вчиненні злочину, з'ясовуються причини їх вчинення та вживаються превентивні заходи щодо їх уникнення в майбутньому (наприклад, відповідність покарання характеру і ступеню вчиненого кримінального правопорушення).

Загальновизнаним, хоча й зовнішньо парадоксальним, є положення про те, що кримінальне законодавство є не лише перепорою, а й чинником злочинності [2].

Отже, ефективна робота прокурора зі здійснення нагляду у формі процесуального керівництва на досудовому розслідуванні не тільки впливає на стан злочинності в районі, а й має профілактичні властивості, оскільки внаслідок цієї діяльності відбувається припинення подальшої злочинної діяльності та усунення злочинних наслідків.

На думку А.Ф. Зелінського, профілактика не передбачає конкретний злочин, а забезпечується через попередження криміногенних ситуацій, їх усунення, послаблення дії криміногенних факторів, захисту об'єктів від посягань тощо. Водночас запобігання злочинів спрямоване на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до злочину. Припинення направлене на злочинну діяльність, що вже розпочалася та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків [3].

Ефективність роботи прокурора в кримінальному провадженні досягається через систему критеріїв. Так, в оцінці окремих прокурорів вирішальними критеріями мають бути: кваліфікованість, компетентність, досвідченість, відданість справі, ініціативність, особистий внесок у підвищення ефективності прокурорсько-слідчої діяльності, принциповість та неупередженість у вирішенні службових питань, уміння протистояти незаконному впливу, непримиренність до будь-яких порушень закону, дотримання морально-етичних норм [4].

Не викликає сумніву, що правильна організація роботи прокурора на досудовому розслідуванні і в подальшому при підтриманні державного обвинувачення в суді посилює позицію сторони обвинувачення про невідворотність покарання, що є стримуючим фактором при намірах певних осіб вчинити кримінальне правопорушення.

І навпаки, невпевненість прокурора, велика кількість процесуальних і матеріальних помилок при розслідуванні кримінальних правопорушень, невміння сконцентруватись у визначенні предмета і способу доказування породжують ілюзію злочинця у безкарності та можливості через професіоналізм захисника уникнути кримінальне покарання.

Більш ефективного способу впливу на стан злочинності в певному населеному пункті не варто і шукати.

Найбільш точною, а отже і об'єктивною, є система оцінювання ефективності діяльності органів кримінального переслідування за кількома критеріями. При цьому слід враховувати, що ефективність кримінального переслідування як одного з основних напрямів кримінально-процесуальної діяльності залежить як від злагодженої діяльності певного органу, так і від результативної діяльності окремих співробітників вказаного органу. Визначаючи систему критеріїв ефективності кримінального переслідування, слід враховувати також обставину, що кримінальний процес хоча і є (принаймні на своїх досудових стадіях, коли розпочинається кримінальне переслідування певних осіб) відносно закритою системою, оцінку діяльності органів переслідування дають не лише суб'єкти кримінального процесу, а й особи і групи осіб, які перебувають поза процесом у конкретній справі [5].

Притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності протягом стислого строку забезпечує максимальний виховний ефект. Кінцевий момент притягнення особи до кримінальної відповідальності збігається із набранням чинності обвинувальним вироком суду. Але суд не є ініціатором переслідування особи у кримінальному порядку. Ініціаторами цього є органи кримінального переслідування, які звертаються до суду із обвинувальним висновком, що виконує роль своєрідного позову від імені держави до суду з вимогою притягнути певну (переслідувану) особу до кримінальної відповідальності [6].

Таким чином, діяльність прокурора у кримінальному провадженні безпосередньо впливає на стан злочинності в тій місцевості, де він працює. Це свого роду лакмусовий папірець, який відображає характер діяльності усієї правоохоронної системи. Тому при реформуванні правоохоронної системи України необхідно враховувати давно відому тезу, що сильний прокурор – низький рівень злочинності, і навпаки.

Список використаних джерел:

1. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура / М. Руденко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 160–168.
2. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (криміналістичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.08 / О.М. Литвак; Харк. нац. юрид. акад. – Х., 2002. – 40 с.
3. Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций. – Х., 1996. – С. 141–142.
4. Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України: наказ Генерального Прокурора України від 15 грудня 2011 року № 2гн // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua
5. Зеленецький В. Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні / В. Зеленецький, Л. Лобойко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/vapnu/2009_2/Zeleneckij
6. Зеленецький В. Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні / В. Зеленецький, Л. Лобойко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/vapnu/2009_2/Zeleneckij

БОЯРОВ Віктор Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

ЩОДО ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНО КАРАНИМ ПРОЯВАМ ЕКСТРЕМІЗМУ

В останні роки у багатьох країнах світу приділяють все більше уваги питанням боротьби з екстремізмом, який є найскладнішим соціальним феноменом, який у всіх формах прояву створює реальну загрозу безпеці державі і громадянам, викликає суттєві політичні, економічні і моральні втрати, має значний психологічний вплив на населення, а це радикально розбалансовує соціальну систему, яка склалася в країні [1, с. 121].

Як суспільно-політичне явище екстремізм є результатом активності окремих політичних сил, які орієнтовані на поширення (переважно через насильство) своїх поглядів про політичний і соціально-економічний устрій суспільства, про характер міждержавних відносин тощо. І нині екстремізм є серйозною загрозою не тільки моральним і духовним устоям суспільства, а й життю громадян країни, основам державності, а отже, й цілісності країни [2, с. 34–35].

Під сучасне розуміння екстремістських підпадають дії досить широкого спектру: від адміністративних правопорушень і до кримінально караних діянь, в тому числі й такого крайнього прояву екстремізму, яким є тероризм.

Тривалий час в українському праві фактично не існувало терміна «екстремізм». Навіть зараз, якщо проаналізувати чинні законодавчі акти – в них фактично не можна знайти офіційного визначення екстремізму. При цьому Закон України «Про основи національної безпеки України» (ст. 7) передбачає серед інших загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві у внутрішньополітичній сфері – «можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад» [3]. 16 січня 2014 року була здійснена спроба доповнення КК України ст. 110-1 «Екстремістська діяльність», де надавалося визначення екстремізму, але на підставі Закону України від 23 лютого 2014 року № 767-VII вона була виключена.

Визначення екстремізму, що наводиться у довідниках, як «приверженність к крайнім взглядам, мерам (обычно в политике)» [4, с. 1396], зрозуміло, не є правовим, і таким що породжує юридичну відповідальність або інші правові наслідки.

І це при тому, що сам термін «екстремізм» був введений в науковий обіг ще на початку ХХ століття французьким юристом М. Лероєм, який мав на увазі політичний екстремізм (використання екстремістських методів ведення політичної боротьби) [5, с. 212–219]. А в політичній науці зазначений термін почав використовуватися у середині ХІХ століття (він характеризував прихильність до крайніх поглядів і радикальних методів досягнення поставленої мети) [6, с. 56–57].

На нашу думку, для розуміння сутності сучасного екстремізму необхідно виходити з загальних сутнісних уявлень про право, яке конкретизується для нашого випадку у Загальній декларації прав людини, де у ст. 2 наголошується: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища». Відповідно до ст. 7 цієї Декларації «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації».

Появу екстремістських настроїв у суспільстві пов'язують з бідністю. Так, теорія соціальної депривації пояснює появу екстремізму в суспільстві бідністю в умовах асиметричного розподілу влади. Одним із різновидів цієї теорії є так звана теорія відносної деривації, яку запропонував Гарр Т. Згідно з цією теорією люди починають проявляти найбільше невдоволення і схильність до насильства у разі розходжень між ціннісними очікуваннями групи та її нереалізованими ціннісними можливостями [7, с. 51, 84]. Створюється «обличчя ворога» (олігархи, депутати, міністри, особи деяких національностей, мігранти, представники криміналітету та інші), з'являється відповідна ідеологічна установка. І таким чином, ставлення до екстремістської ідеології (ідеологічної установки) з боку значної кількості пересічних громадян може бути позитивним. При цьому екстремізм можна визначити (у філософському сприйнятті) як специфічну форму світогляду, систему координат, яка форматує структуру і стан свідомості окремих соціальних груп [8, с. 12–16].

До тенденцій розвитку кримінального екстремізму, які є характерними для нашої країни, можна віднести:

- а) формування стійких соціальних груп, які підтримують ідеологію екстремізму або в яких сформувалася відповідна ідеологічна установка;
- б) формування в суспільстві переконань про допустимість використання насильства для вирішення різних конфліктів;
- в) підвищення рівня організованості екстремістських груп, в умовах їх самоорганізації завдяки наявності відповідних соціальних мереж;
- г) злиття екстремістських об'єднань з організованими злочинними угрупованнями транснаціонального, загальнокримінального та економічного характеру;
- д) інституціоналізація і легалізація екстремістських організацій, їх лідерів; проникнення таких організацій та їх членів в політичну еліту країни;
- е) глобалізація екстремізму;
- ж) використання конституційних прав і свобод в цілях пропаганди ідей екстремізму тощо [9, с. 12].

Важливим (як тенденція) є й те, що екстремізм є ефективним інструментом переділу економічних ресурсів, який ґрунтується на політичній мотивації [1, с. 192].

Розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень (особливо коли йдеться про групові прояви екстремізму) викликає багато труднощів, пов'язаних із специфікою протидії розслідуванню. На початковому етапі розслідування це пов'язано з паралізацією влади в цей період (це тягне за собою неможливість проведення

першочергових і невідкладних слідчих (розшукових) дій, зростає ризик втрати речових доказів тощо); а те, що багато пересічних громадян країни поділяють ідеологію, обрану екстремістським формуванням, або в яких сформоване уявлення про «обличчя ворога» (певні екстремістські дії частиною населення розглядаються як справедливі), яке поділяється і учасниками екстремістського формування, то це позбавляє слідство свідків та потерпілих, які б виступали на стороні обвинувачення.

Ускладнюють розслідування зазначеної категорії справ наявність деяких інших специфічних факторів: найбільш радикально налаштовані екстремісти не визнають в принципі будь-які компроміси з державою, яка побоюється визнавати наявність в країні екстремістських організацій, поширення екстремістської ідеології, навіть коли це є очевидним, або не афішує наявність в діях винних відповідної мотивації (расизм, антисемітизм тощо), вважаючи, що це негативно впливає на імідж країни у світі (все це свідчить про необхідність активізації процесу формування та втілення у практику новітніх криміналістичних методик розслідування екстремістської діяльності).

У прокуратурах (на місцях) розробляють вказівки щодо удосконалення порядку виявлення причин вчинення кримінальних правопорушень і умов, що сприяли цьому, вжиття заходів до їх усунення та прокурорського нагляду з цих питань. Відповідно до цих вимог слідчі під час розслідування кримінальних проваджень зобов'язані виявляти причини вчинення кримінальних правопорушень і умови, що сприяли цьому, та вживати заходи до їх усунення шляхом прийняття процесуальних рішень у порядку, передбаченому ст. 110 КПК України. У свою чергу, процесуальні керівники та керівники слідчих підрозділів зобов'язані контролювати стан виконання законних вимог слідчого, а постанови та дані про результати їх розгляду долучати до матеріалів кримінальних і наглядових проваджень.

Гіпотетично можна припустити, що справа зазначеної категорії буде успішно розслідувана і направлена до суду, а слідчий в порядку ст. 110 КПК України звертається до відповідних органів державної влади щодо усунення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень, які є проявом екстремізму. Але виникає запитання: що він буде вимагати? Зміни існуючої влади, зміни політичного курсу держави, закликати до заборони одержання хабарів?

Екстремізм є характерним для держав з нестабільною політико-економічною ситуацією (до яких відноситься і Україна), а це є причиною для поширення екстремізму як універсального і достатньо дешевого інструмента вирішення політичних і економічних спорів, які тягнуть за собою дестабілізацію безпеки держави, її суверенітету [1, с. 5].

Таким чином, на нашу думку, ефективна протидія екстремістській діяльності в країні можлива лише за умови загальнодержавної програми боротьби з цим явищем: зокрема, завдяки комплексному підходу до вирішення цієї проблеми. Для цього необхідне прийняття спеціального закону «Про боротьбу з екстремістською діяльністю» (або «Про протидію екстремістській діяльності»); створення спеціальної Державної програми боротьби з екстремістською діяльністю; внесення змін до чинного кримінального (зокрема, для визначення єдиного розуміння поняття «екстремізму» та «екстремістської діяльності») і кримінального процесуального законодавства; розроблення відповідних методик розслідування злочинів, які є проявом екстремістської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Петрянин А.В. Противодействие преступлениям экстремистской направленности: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ... д-ра юрид. наук: специальность: 12.00.08. / Петрянин Алексей Владимирович. – М.: МГЮА, 2014. – 501 с.
2. Истомина А.Ф. К вопросу об экстремизме. / А.Ф. Истомина, Д.А. Лопаткин // Современное право. – 2005. – № 7. – С. 34–35.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
4. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб.: Норинт, 1998. – 1456 с.
5. Писаренко О.Н. Экстремизм как социальное явление. / О.Н. Писаренко // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2010. – № 9. – С. 212–219.
6. Макаров Н.Е. Понятие и идеология экстремизма в современных условиях / Н.Е. Макаров, Ц.С. Дондоков // Закон и армия. – 2005. – № 11. – С. 56–57.
7. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют / Т.Р. Гарр. – СПб.: Питер, 2005. – 461 с.
8. Красиков В.И. В экстриме. Междисциплинарное философское исследование причин, форм и паттернов экстремистского сознания / В.И. Красиков. – М., 2006. – 206 с.
9. Бурковская В.А. Криминальный религиозный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические основы противодействия: автореф. дисс. На соискание ученой степени доктора юрид. наук: специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.А. Бурковская. – М.: Академия управления МВД России, 2006. – 56 с.

БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету
внутрішніх справ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БОРТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Сучасна організована злочинність як чинник політичної і економічної нестабільності у суспільстві становить пряму загрозу національній безпеці держави. Проникаючи в органи законодавчої влади й державного управління, у правоохоронні та судові установи, організована злочинність поширює свої інтереси, посягаючи на цілий комплекс найбільш значущих соціальних цінностей, таких як: життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини, економічна стабільність, публічна безпека і порядок тощо. Розуміючи важливість та небезпечність цього соціального явища, 21 жовтня 2011 року Указом Президента України було схвалено «Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю», яка визначила низку заходів, спрямованих на зменшення проявів організованої злочинності, зміцнення соціальної та політичної стабільності в державі, зростання довіри інститутів громадянського суспільства [1].

Однак організовані злочинні формування модернізуються, змінюють свої види, виходять за межі національних кордонів однієї держави, набувають транснаціонального характеру. У зв'язку з цим є нагальна потреба у продовженні низки послідовних заходів, що сприятимуть створенню національної системи боротьби з організованою злочинністю як складової системи забезпечення національної безпеки України.

Важливим кроком у цьому напрямі є розробка оновленої Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю на 2017–2021 роки.

Метою зазначеної Концепції повинно стати визначення напрямів та механізмів реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю шляхом формування нових та вдосконалення чинних норм адміністративного, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства і практики їх застосування, розроблення та виконання заходів, спрямованих на розбудову сучасної системи суб'єктів запобігання організованій злочинності та правових основ їх діяльності, а також на запобігання виникненню організованих злочинних угруповань і вчиненню ними правопорушень.

При розробці оновленої Концепції її ефективність та дієвість багато в чому буде залежати від того, наскільки будуть враховані всі реалії сьогодення, а саме ті загрози, які виникли у результаті збройної агресії проти України: зміна стандартів і норм поведінки окремих соціальних груп викликає збільшення кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних злочинів; неконтрольоване розповсюдження зброї з Донецької

та Луганської областей призвело до різкого зростання злочинів із використанням вогнепальної зброї, вчинених, в тому числі, організованими злочинними угрупованнями.

Окремої уваги, на наш погляд, заслуговує таке соціальне явище, як корупція, що є одним із негативних чинників організованої злочинності, яка за певних обставин стає її зовнішньою складовою. Слід зазначити, що у чинній Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю проблема корупції не розглядається як причина появи організованої злочинності, а лише як її наслідок.

Крім того, в умовах виникнення нових загроз національній безпеці України особливої уваги потребують випадки створення іноземними державами, міжнародними злочинними угрупованнями кіберзагроз щодо автоматизованих систем державного та військового управління, об'єктів інформаційної інфраструктури нашої держави.

Важливо зазначити, що боротьба з організованою злочинністю має здійснюватися чітко у межах чинного законодавства, ґрунтуючись на принципах:

- законності, який визначає, що боротьба із організованою злочинністю повинна здійснюватися спеціально уповноваженими суб'єктами у чітко визначених діючим законодавством межах;

- системності, який визначає, що боротьба з організованою злочинністю повинна бути системною і охоплювати запобіжні, контрольні, тактико-спеціальні, ресурсозабезпечуючі та інші заходи;

- комплексності, що передбачає поєднання стратегічних і тактичних завдань, правового, кримінологічного, управлінського та інших аспектів;

- динамічності, що передбачає комплексний підхід до боротьби з організованою злочинністю у динаміці її розвитку;

- плановості та послідовності, що передбачає чітке та максимально зважене планування певних заходів, спрямованих на боротьбу з організованою злочинністю, строків, розподіл повноважень між суб'єктами боротьби та їх послідовне впровадження та виконання; зрозуміле розмежування повноважень суб'єктів боротьби з організованою злочинністю; тісну співпрацю усіх суб'єктів боротьби з організованою злочинністю;

- прозорості, тобто доступності для населення інформації про діяльність суб'єктів боротьби з організованою злочинністю у межах, що не суперечить інтересам держави та згідно зі встановленим законодавством порядком.

Оскільки визначені нами принципи є основоположними засадами діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, то вони також повинні бути відображені у майбутній Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю на 2017–2021 роки.

Зазначимо, що державна політика у сфері боротьби з організованою злочинністю має постійний характер. Тому, продовжуючи роботу у цьому напрямі та визначаючи пріоритетні завдання для суб'єктів боротьби з організованою злочинністю на наступні роки, вважаємо за своєчасне та доцільне при розробці нової Концепції звернути увагу на ті аспекти, які не були охоплені чинною Концепцією.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує проблема протидії організованим злочинним угрупованням екстремістської спрямованості. У затвердженій Концепції 2011 року проблема екстремізму та тероризму визначається у абзаці 9 розділу I лише як потенційна загроза [1].

Організована злочинність екстремістської спрямованості самим фактом свого існування сприяє ескалації жорстокості й насильства, підриву авторитету держави та її органів в очах населення у зв'язку з нібито безсиллям у боротьбі з нею. Тому ми вважаємо, що необхідно більше уваги привернути до цієї проблеми, а відповідно, і визначити шляхи та засоби її подолання.

Окрему увагу слід звернути на таке транскордонне явище, як кіберзлочинність, оскільки останнім часом спостерігається небезпечна тенденція – посилення взаємозв'язку між кіберзлочинністю та організованою злочинністю.

Важливим кроком на шляху боротьби з кіберзлочинністю стало затвердження Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016 «Стратегії кібербезпеки України» [2]. На наш погляд, принципове значення для ефективної боротьби з організованою злочинністю матимуть такі пріоритетні напрями забезпечення кібербезпеки України, як:

- розвиток підрозділів кібербезпеки та кіберзахисту Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби безпеки України, Національної поліції України, розвідувальних органів, досягнення сумісності із відповідними підрозділами кібербезпеки та кіберзахисту держав – членів НАТО;
- удосконалення системи контррозвідувального та оперативно-розшукового забезпечення кібербезпеки держави;
- розвиток та координація проведення наукових досліджень у галузі кібербезпеки та кіберзахисту для потреб національної безпеки і оборони;
- підвищення спроможності суб'єктів боротьби з кібертероризмом щодо протидії кібератакам на державні електронні інформаційні ресурси, об'єкти критичної інфраструктури, а також розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, організацій, груп та осіб проти України у кіберпросторі.

Узагальнюючи викладене та враховуючи останні зміни у законодавстві України, що відображені у положеннях Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом з іншої сторони від 27 червня 2014 року, Стратегії національної безпеки України від 6 травня 2015 року, Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року [3], 6-ї доповіді про хід виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України від 18 грудня 2015 року, Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки від 23 серпня 2016 року у майбутній Концепції державної політики в сфері боротьби з організованою злочинністю потрібно передбачити наступні заходи:

- забезпечити передачу більшості правоохоронних функцій (у тому числі щодо протидії організованій злочинності), крім боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки, від Служби безпеки України до правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України;
- запровадити системну протидію організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації;
- у кожному регіоні розробити програми правових, організаційних і практичних заходів щодо детінізації економіки, припинення криміналізації економічної сфери,

захисту фінансової і банківської систем, паливно-енергетичного та агропромислового комплексів від злочинних посягань;

– запровадити дієвий механізм протидії фактам незаконного великомасштабного вивезення закордон суб'єктами господарювання стратегічної сировини, матеріалів, продукції тощо;

– посилити комплекс організаційно-практичних заходів, спрямованих на виявлення каналів незаконного обігу вогнепальної зброї, боеприпасів та вибухових речовин, а також запобігання злочинним посяганням проти особи та суспільства із застосуванням зброї та вибухових пристроїв;

– забезпечити систематичний моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення та запобігання кіберзагрозам різного рівня (кіберзагрози воєнного характеру, кібершпигунство, кібертероризм, кіберзлочинність), з боку організованих злочинних угруповань, а також їх нейтралізації;

– вжити дієвих заходів щодо боротьби з нелегальною міграцією, незаконним переправленням нелегальних мігрантів через державний кордон та торгівлю людьми, у тому числі щодо методів боротьби з організованими злочинними групами, що здійснюють незаконне переправлення нелегальних мігрантів через державний кордон та торгівлю людьми, а також захисту жертв таких злочинів;

– впровадити систему ефективної взаємодії правоохоронних органів України та сусідніх держав з метою боротьби з організованою злочинністю в прикордонних регіонах;

– розширювати спектр криміналістичних досліджень структурних елементів організованої злочинності, закономірностей її функціонування. Це є необхідним для розробки на цій основі відповідних методичних рекомендацій щодо протидії усім проявам організованої злочинності.

Список використаних джерел:

1. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року №1000/2011. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011>

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>

БУЗУН Ольга Олегівна

студент

навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СМЕРТНОЇ КАРИ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Смертна кара як вид покарання за вчинений злочин ще з давніх часів широко використовувалася в державах. Дослідники досить давно аналізують проблеми, пов'язані із застосуванням смертної кари, а саме – вплив економічних, політичних, культурних чи релігійних чинників. У сучасній Європі практично всюди смертна кара заборонена законом. За останні роки все більше обговорюють введення такого виду покарання, як смертна кара. Як відомо, наша держава посідає 11 місце у світі щодо кількості вчинених тяжких злочинів на 100 тис. осіб [1]. Постає питання, чому ця проблема є обговорюваною в суспільстві? Чи потрібно повертати смертну кару в Кримінальний кодекс України?

Відсутність смертної кари в Україні є обов'язковою умовою для перебування в Раді Європи. Тому в країні з 1995 року на виконання смертних вироків почав діяти мораторій, що тривав недовго. Проте вже в 1997 році Конституційний Суд України визнав, що смертна кара суперечить Конституції України [2]. Таким чином, у 2000 році Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України і з офіційного переліку кримінальних покарань було усунено покарання – «смертна кара» [3].

Історично існування смертної кари на теренах сучасної України було запроваджено ще з часів Київської Русі. Вчені мають різні точки зору з приводу того, чому виникло таке покарання, наприклад, Р. Хачатуров, М. Владимирський-Буданов та інші. Одні стверджують, що виникнення відображає продовження звичаю кровної помсти, а інші – як вагомий вплив візантійців. Єпископи Візантії намагалися залучити Київську Русь до канонів Кормчої книги, де прописано про необхідність страти осіб, що вчинили розбійні напади [4, с. 85–86].

Смертної кари як виду покарання в законодавчих актах Київської Русі не було, проте це не означає відсутність її реального застосування. Окремі дослідники стверджують, що нібито не тільки законодавству, а й епосу Київської Русі смертна кара не була відома [5, с. 132–134, 146].

На початку ХХ століття смертна кара застосовувалася в Російській імперії як знаряддя боротьби з опозицією влади. У Радянському Союзі було введено її за державні та деякі інші злочини. Кримінальне законодавство Союзу і союзних республік 1958 року не внесли смертну кару до системи покарання, але виокремили статтею «як виняткову міру покарання». Було визначено перелік злочинів, за вчинення яких присуджували смертну кару. Серед зазначених були: зрада батьківщині, шпигунство, диверсія, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство за обтяжуючих обставин. Окремо зазначено, що не застосовувалося до осіб, які не досягли повноліття, тобто 18 років, до вагітних жінок на момент вчинення злочину, винесення або виконання вироку. Саме ці положення заклали в кримінальних кодексах усіх союзних республік, зокрема в Кримінальному кодексі УРСР 1960 року [6].

Зараз у світі 96 країн скасували смертну кару щодо всіх злочинів, а саме: 9 скасували частково, за винятком особливих обставин; 35 – зберігається, хоча і не використовується, принаймні 10 років; 58 – зберігається (серед європейських країн – Білорусь) [7].

Новий Кримінальний кодекс України набув чинності 1 вересня 2001 року. Відповідно до нього, а саме до ст. 63, максимальний строк позбавлення волі становить від 1 до 15 років. Найвища міра покарання – довічне позбавлення волі за вчинення особливо тяжких злочинів [2].

На нашу думку, суспільство сьогодні хоче повернути смертну кару. По-перше, одні вважають її ефективним засобом для попередження особливо жорстоких злочинів, або справедливою відплатою за вчинене насильство чи захист суспільства від злочинців. По-друге, деякі обурені, що мають платити податки на фінансування вбивць і маніяків. По-третє, більшість вважає стародавній принцип Таліона «око за око, зуб за зуб» справедливою, оскільки особа, яка лишила життя іншої, повинна розплатитися такою же мірою. По-четверте, страта злочинця буде гарантувати життя потенційним жертвам у випадку потрапляння його на свободу.

Однак є і інша сторона, що має думку проти смертної кари: перешкодою перебування України в Раді Європи може бути введення смертної кари; судова помилка не є виключенням; смертна кара передбачає в собі порушення ст. 27 Конституції України «Кожна людина має невід’ємне право на життя»; релігійне переконання «Життя дає лише Бог, і лише він може його забрати».

Отже, смертна кара є складним, неоднозначним поняттям. Дискусії навколо нього далі тривають, оскільки ця тема є актуальною весь час. На сьогодні не існує універсальних міжнародно-правових норм щодо заборони смертної кари. Ми знаємо, що це є жакливим видом покарань, тому міжнародна правозахисна організація «*Amnesty International*» закликає всі влади тих країн, у яких смертна кара ще й досі існує, вжити відповідних заходів щодо безумовного обмеження та подальшого скасування цього виду покарання, а доки це не відбулося, в подальшому організація пропонує державним владним структурам відмовитися від здійснення смертних вироків відповідно до закликів Генеральної Асамблеї ООН про введення мораторію на смертну кару в усьому світі [8].

Список використаних джерел:

1. Укрінформ. Урядова «гаряча лінія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1996926-uradova-garaca-linia-spriae-virisennu-pitan-umovnodostrokovogo-zvlnenna-zasudzenih.html>
2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст.3, 21, 22, 24,27,28.
3. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1483-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1483-14>
4. Повесть минулих літ / за ред. В.П. Адріанової-Перетц. – Ч. 1. – М.; Л.: Вид-тво Академія наук СРСР, 1950. – С. 85–86.
5. Романов Б.А. Люди и нравы Древней Руси: историко-бытовые очерки XI–XIII вв. / Б.А. Романов. – М.; Л., 1966. – 343 с.
6. Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
7. Громадський портал Львова: Білорусь остання європейська країна, яка не скасувала смертну кару [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gromada.lviv.ua/analytic/409>
8. Міжнародна амністія /Amnesty International в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amnesty.org.ua>

ВАСИЛЮК Ігор Миколайович
адвокат Волинської колегії адвокатів

ЩОДО СУТІ ТА ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ПО ЗАПОБІГАННЮ ЗЛОЧИНАМ

Як показало вивчення наукової літератури, підходи щодо змісту запобіжної діяльності прокуратури є неоднозначними та подекуди полярно різними. Так, О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко вважають, що вся наглядова діяльність прокуратури, як у межах кримінального провадження, так і поза його межами, спрямована на виявлення й усунення порушень закону. Крім цього, зазначена діяльність, на їх думку, має ще й спеціально-кримінологічний аспект, спрямований на попередження кримінальних правопорушень, – кримінальний нагляд [1, с. 249]. Заперечуючи таку позицію, Т.В. Корнякова стверджує, що запобіжна діяльність прокуратури знаходить відображення при реалізації як усіх функцій прокуратури в цілому, так і кожної її функції зокрема, тобто запобігання злочинам – це комбінована функція даного органу [1, с. 70]. Додатковим аргументом з цього приводу вона наводить той факт, що прояви кримінологічної запобіжної діяльності спостерігаються у всій діяльності прокуратури під час виконання нею будь-яких функціональних обов'язків, зокрема й під час здійснення нагляду, кримінального переслідування та реалізації інших функцій. Саме тому, як вважає Т.В. Корнякова, аналіз головних напрямів реалізації цієї кримінологічної функції стосовно виявлення й усунення правопорушень має здійснюватись насамперед з позиції напрямів функціонального призначення органів прокуратури, чітко встановлених законодавством [1, с. 70]. Не погоджуючись із таким підходом, В.М. Юрчишин доводить, що, якщо всі конституційні та інші функції прокурора в певній мірі характеризуються наявністю профілактичного (запобіжного) аспекту в їх реалізації, то подібна властивість притаманна функціям більшості державних органів різних гілок влади. Це їх обов'язкова складова, яка не носить самостійного характеру. Виходячи з цього, зазначений науковець переконує, що створювати на базі обов'язкових властивостей, характерних багатьом функціям, методом комбінування, самостійну запобіжну функцію, не можна, позаяк функція – це окремий самостійний напрям діяльності, який має свої цілі, завдання, нормативну основу, а не є лише властивістю якоїсь іншої функції [2, с. 214]. Продовжуючи дискусію з цього приводу, Н. Марчук стверджує, що діяльність прокурора у досудовому розслідуванні є ширшою за обсягом від його основних кримінологічних процесуальних функцій, визначених законом, оскільки кількість і характер кримінальних процесуальних функцій прокурора у досудовому розслідуванні зумовлюються винятково завданнями цього розслідування, що дозволяє правильно визначити перелік, характер і призначення допоміжних його кримінальних процесуальних функцій, спрямованих на забезпечення основних [3, с. 57–62].

У наукових джерелах висловлюються й інші думки з цього приводу, що важливо з огляду на вирішення на належному рівні зазначеної проблематики дослідження. Так, позицію Т.В. Корнякової досить аргументовано відстоює С. Сафронов, розглядаючи у цьому контексті зміст запобіжної діяльності слідчого органів внутрішніх справ як

допоміжну (компіляційну) функцію останнього у ході досудового розслідування [4, с. 82–86]. Водночас О.О. Омельченко, поділяючи у цьому контексті наукові ідеї, висловлені О.М. Бандуркою та Л.М. Давиденко, виходить з того, що профілактична функція – це відносно самостійний напрям кримінальної процесуальної діяльності конкретного органу кримінальної юстиції з виконання поставленого перед ним завдання по запобіганню кримінальним правопорушенням, що реалізується в установленому кримінальним процесуальним законом порядку [6, с. 7]. Ще більш категоричним у цьому сенсі виступає В.М. Юрчишин, який з цього приводу зробив висновок, що запобіжна функція прокуратури у досудовому розслідуванні – це об'єктивна категорія, що відображена в чинному законодавстві, визначається одним із завдань прокуратури і не залежить від його (прокурора) конкретної позиції у даному кримінальному провадженні, як це, наприклад, буває під час обрання запобіжного заходу при реалізації функції підготовки і офіційного оформлення обвинувального акта, де ця позиція прокурора при прийнятті вказаного рішення є визначальною, а її запобіжний характер – це лише властивість, риса названої функції і не більше того [6, с. 224]. На підтвердження такого підходу цей науковець пропонує здійснити ряд науково обґрунтованих заходів у цьому напрямі, а саме: а) створити в правоохоронних органах, включаючи прокуратуру, спеціальні служби профілактики; б) розробити та прийняти спеціальний Закон України «Про профілактику кримінальних проваджень»; в) створити спеціальний орган цієї профілактичної роботи в державі, що проводиться на різних рівнях і різними засобами; г) доповнити ст. 91 КПК України такою обставиною, що підлягає доказуванню, як причини й умови, які сприяли вчиненню кримінальних проваджень тощо [7, с. 222].

Якщо виходити із зазначених теоретико-методологічних підходів, то слід визнати, що протидія злочинності, яку здійснює прокуратура у формі координаційної діяльності правоохоронних органів, також за змістом передбачає вчинення таких дій, що мають пряме відношення до запобігання злочинам.

Список використаних джерел:

1. Корнякова Т.В. Щодо основних напрямів реалізації кримінологічної запобіжної функції органів прокуратури у природоохоронній діяльності / Т.В. Корнякова // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. – Х.: Право, 2011. – Вип. 21. – С. 69–78.
2. Юрчишин В.М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: призначення, система: [навч. посіб.] / В.М. Юрчишин. – Чернівці: Техно-друк, 2014. – 276 с.
3. Марчук Н. Основні напрями участі прокурора в кримінальному провадженні на досудових стадіях / Н. Марчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 2. – С. 57–62.
4. Сафронов С. Профілактична діяльність слідчого органів внутрішніх справ / В. Сафронов // Право України. – 2002. – № 2. – С. 82–86.
5. Омельченко О.О. Процесуальна діяльність слідчого по попередженню злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.О. Омельченко. – К., 2004. – 15 с.
6. Юрчишин В.М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: [моногр.] / В.М. Юрчишин. – Чернівці: Вид. дім «Родовід», 2013. – 307 с.
7. Юрчишин В.М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.М. Юрчишин; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 194 с.

ВЕЛИКОДНИЙ Дмитро Вадимович
прокурор Одеської
місцевої прокуратури № 1

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ЩОДО АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ ВИРОКУ, УХВАЛЕНОГО ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СПРОЩЕНОМУ ПОРЯДКУ

На сучасному етапі реформування як правоохоронних органів, так і судової гілки влади в Україні, спостерігається нагальна потреба в дослідженнях за проблематикою винесення судових рішень, що ухвалюються з порушенням норм матеріального або процесуального закону. Окреслена проблематика має особливе значення в аспекті діяльності прокуратури, оскільки необхідно постійно вдосконалювати цю сферу в напрямі неухильного дотримання законності та прав і свобод людини.

Особливості оскарження прокурором вироку суду першої інстанції, ухваленого за результатами розгляду провадження в спрощеному порядку (ст.ст. 381–382, 349, 474–475 КПК України), є доволі малодослідженою проблемою в науковому дискурсі. Водночас слід зазначити про доробки таких вчених, як: О.С. Александров, Є.М. Блажівський, Г.П. Власова, М.В. Головизнин, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін, О.В. Єні, В.Т. Нор, М.М. Полянський, В.Я. Тацій, М.Є. Шум, Т.С. Якімець та інших, які у своїх працях тією чи іншою мірою досліджували зазначені питання.

Слід зазначити, що Конституція України у п. 8 ч. 3 ст. 129 до основних засад судочинства віднесла забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду [1]. Суттєві зміни в сфері кримінального провадження з перегляду судових рішень відбулися лише після прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року, яким було запроваджено апеляційний перегляд судових рішень, реформовано касаційне провадження та скасований перегляд кримінальних справ в порядку нагляду [2]. КПК України 2012 року у зв'язку з появою нових процесуальних інститутів (наприклад, угод, спрощеного провадження щодо кримінальних проступків) також передбачив низку новел, що стосуються перегляду судових рішень.

Так, апеляційне провадження – це самостійна стадія кримінального процесу, у якій суд вищого рівня на підставі апеляційної скарги перевіряє законність і обґрунтованість судових рішень місцевого суду, які не набрали законної сили.

При здійсненні апеляційного провадження діють загальні правила судового розгляду з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 КПК України. Судовий розгляд проводиться тільки стосовно тієї частини судового рішення, законність і обґрунтованість якої оскаржуються в апеляції [3].

На сьогодні діяльність прокурора на стадії апеляційного провадження, крім КПК України, визначається наказом Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [4].

Так, відповідно до зазначеного наказу прокурор зобов'язаний протягом строків на оскарження судових рішень, які не набрали законної сили, ознайомитись із ними та

матеріалами судового розгляду, апеляціями та скаргами інших учасників процесу, подавати письмові заперечення на них, своєчасно вносити документи прокурорського реагування на кожне незаконне, необґрунтоване або невмотивоване судові рішення.

З метою недопущення втрати можливості апеляційного оскарження вироків та ухвал суду п. 23 галузевого наказу зобов'язує прокурорів не пізніше наступного дня після прийняття судового рішення надавати керівнику прокуратури довідку про результати судового розгляду для узгодження питання щодо необхідності оскарження судового рішення.

Особливості апеляційного оскарження окремих судових рішень визначені у ст. 394 КПК України. Так, підстави для перегляду вироку суду першої інстанції, ухваленого за результатами спрощеного провадження в порядку, передбаченому ст.ст. 381 та 382 КПК України, мають свої особливості. Не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Фактично підставами для перегляду вироку суду першої інстанції є: неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність та істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Якщо дослідження обставин було визнано судом недоцільним відповідно до положень ч. 3 ст. 349 КПК України, відповідне судові рішення не може бути оскаржене в апеляційному порядку з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду.

Що стосується угод, підстави для оскарження та суб'єкти оскарження визначені у ч.ч. 3, 4 ст. 469 КПК України. Аналіз цих норм дає привід говорити, що підставою для оскарження прокурором є передусім недотримання вимог, передбачених ч.ч. 3 і 4 ст. 469 КПК України, зокрема:

- коли угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим укладена у провадженні щодо тяжких злочинів (крім приватного обвинувачення) та особливо тяжких злочинів;

- коли угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим укладена у провадженні щодо особливо тяжких злочинів (крім тих, що належать до п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України), або у провадженні, де є потерпілий.

На сьогодні підстава для оскарження прокурором вироків на підставі угод – затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому вона не може бути укладена, – є новою та має оціночний характер, а відтак застосування цього на практиці є ускладненим.

Вважаємо за необхідне зазначити, що проблемним та таким, що потребує нагального вирішення, є питання щодо визначення способу здійснення прокурором контролю за виконанням обвинуваченим умов угоди про визнання винуватості, затвердженої судом. Ми приєднуємося до точки зору Ю. Дьоміна, який зазначає, що загальний контроль за виконанням засудженими угод повинен здійснювати керівник прокуратури, визначивши при цьому його періодичність та порядок. Облік відповідних вироків (наприклад, шляхом складання їх списків) може здійснюватися окремим працівником прокуратури, поточний контроль за виконанням конкретних угод – процесуальними керівниками у відповідних провадженнях [5, с. 18].

Узагальнюючи висновки щодо діяльності прокурора з апеляційного оскарження рішень суду, прийнятих в порядку спрощеного провадження, необхідно зазначити, що вона здійснюється для того, щоб:

- у кожній кримінальній справі постановлялися законні, обґрунтовані, вмотивовані вирoki, ухвали суду;
- не допустити виконання незаконного, необґрунтованого судового рішення, своєчасно виправити допущені помилки й порушення закону;
- забезпечити реалізацію конституційних прав громадян, інтересів держави та суспільства.

На підставі вищевикладеного сформулюємо основні висновки.

Чинний КПК України містить низку новел щодо особливостей оскарження судових рішень, ухвалених в спрощеному порядку. Кореляція сучасного кримінального процесуального закону в практику вимагає від прокурора неухильного додержання законодавства, особливо в частині оскарження таких вироків.

Зважаючи на те, що провадження справ у апеляційній інстанції відкривається тільки за наявності апеляційної скарги, а оскарження в касаційному порядку можливе тільки після апеляційного перегляду, подача прокурором апеляції має вирішальне значення, адже засуджений чи його захисник, інші суб'єкти апеляційного оскарження (ст. 393 КПК України) не завжди зацікавлені в оскарженні вирoku або ухвали суду.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 року № 2533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 34–35. – Ст. 187.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство станом на 20 лист. 2012 року. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012.
4. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн // Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
5. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування / Ю. Дьомін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 18.

ВІТИК Ігор Романович
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
організаційно-аналітичного відділу Міжвідомчого
науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України

ВІТИК Юлія Ігорівна
студентка 4 курсу юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ ВИРІШЕННЯ СИТУАЦІЇ З НЕЗАКОННОЮ ВИРУБКОЮ ЛІСІВ В УКРАЇНІ

Неконтрольована вирубка лісів і експорт української деревини стали серйозною проблемою. Про катастрофічне зменшення площі українських лісів свідчать, зокрема, знімки з космосу. Українські екологи, проаналізувавши ці знімки Волинської, Рівненської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Івано-Франківської, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської та інших областей, а також Карпат, дійшли висновку, що за останні роки значно скоротилися площі передусім старих, зрілих лісів. Так, традиційно найбільше від вирубки лісів потерпають ліси в українських Карпатах. Причина цього – величезний запас лісу в регіоні.

За офіційними даними, лісові масиви займають близько 16% всієї території країни. Це майже 11 мільйонів гектарів лісів. 40% з них припадає на західну Україну, де вирубка досягла масштабів екологічного лиха. Найбільше дерев вирубується у Закарпатській області, що межує з Румунією, Угорщиною, Словаччиною і Польщею. Щодня з Тячівського, Рахівського, Міжгірського районів області під виглядом дров і тирси лісовозами вивозиться величезна кількість лісу-кругляку (від 70 до 100 ваговозів кожного місяця). Масова вирубка лісів у Закарпатській області може призвести до того, що вже за декілька років Карпатські гори стануть лисими, а повені та екологічна катастрофа будуть невідворотними [1].

Основними причинами, що спонукають до незаконного вирубування лісів, є безробіття і низький рівень життя та соціального захисту українців. Так, станом на початок 2016 року кількість безробітних в Івано-Франківській області сягнула близько 23,5 тис. осіб, у Львівській області – 37,1 тис. осіб, у Закарпатській – 14,5 тис. осіб.

Також лідерами хижацького вирубування лісів є дві степові області – Херсонська і Одеська. У 2015 році масово випилювати ліси розпочали і на Донбасі.

За оцінками українських експертів, хижацьке вирубування лісів уже в найближчому майбутньому може призвести до екологічної катастрофи, оскільки втрата лісів – це не лише втрата зеленого масиву, а й серйозні зміни рівня водоїм, річок, активізація ерозійних процесів. Перед Україною постала загроза опустелювання. Попри це Україна є одним із найбільших експортерів лісу в Європі. Щороку з України незаконно ви-

ввозять деревини на суму близько 272 млн дол. США. За офіційними даними, лісові масиви займають близько 16% усієї території України.

Водночас, за даними незалежних експертів, показник лісистості України складає вже менше 11% її території. Багато в чому це є наслідком того, що лише на 5% території України діє правовий режим охорони природи, тоді як в країнах ЄС цей показник сягає 20%. Майже 11 млн гектарів лісів, тобто 40%, припадає на Західну Україну. Ліс, що вирубується на території більшості областей, як правило, не доставляється на деревообробні підприємства для його подальшої переробки, а 70% його переправляється на експорт під виглядом дощок, дров та тирси до країн ЄС. Так, у квітні поточного року на прикордонній українській залізничній станції Чоп громадськими активістами було затримано 24 залізничні вагони з високоякісним українським лісом, 17 з яких громадяни РФ під виглядом паливної сировини намагались вивезти в Чехію [2].

В результаті таких дій Україна не лише позбавляється лісових масивів, але й втрачає тисячі робочих місць, фінансові ресурси, перетворюючись на сировинний додаток інших країн. Дійшло навіть до масової вирубки лісів у забрудненій радіонуклідами Чорнобильській зоні, при цьому, такі вирубки приховуються підпалами. Така ситуація пояснюється високою вартістю деревини на світових ринках. Так, 1 кубометр дуба-кругляку коштує 250, а сосни – 150 дол. США.

Згідно із законодавством України існує декілька офіційних видів вирубки, а саме: для головного користування і для оздоровлення лісів (так звані санітарні рубки); вирубка для будівництва магістральних доріг та забудови; прорідження лісів.

У Київській області будівельна компанія «Building Development Holding» під приводом необхідності покращення житлових умов українських громадян знищує ліс в селі Петропавлівська Борщагівка Київської області і на звільненому від дерев місці веде масову забудову житлових будинків. Із-за цього село опинилося на межі екологічної катастрофи.

Поширеними незаконними схемами вирубування лісів є такі: під виглядом знищення хворих дерев, знищуються молоді і здорові; приховування реальних площ вирубки лісів, які є набагато більшими, ніж заявлені; списання «ділової» (високої якості) деревини як дров і продаж її сумнівним приватним фірмам удвічі дешевше її реальної вартості; вирубування лісу за одним і тим же лісорубним квитком; браконьєрська вирубка лісу, що здійснюється, у тому числі, й місцевими жителями на продаж чи для власних потреб. Як правило, майже 80% вирубаного лісу вивозиться з України за кордон кругляком (так називаються необроблені зрубані стовбури дерев), хоча оброблена деревина коштує набагато дорожче. Водночас легальні українські деревообробні підприємства потерпають від нестачі сировини [3].

Крім контрабандної вирубки лісу і відправки його за кордон, деревину рубають і на внутрішній ринок. Іноді українські адресати виявляються зовсім несподіваними. Так, влітку 2015 року в зоні АТО було затримано 12 ешелонів з деревиною високої якості, яку перевозили для бойовиків так званих ДНР та ЛНР, хоча в супровідних документах цей ліс за якістю був третього сорту, який використовується виключно на дрова. Водночас бойовики планували використати його для будівництва своїх фортифікаційних споруд. Як було згодом встановлено, цей ліс полтавськими та чернігівськими лісовими господарствами за тіншовою схемою було продано одній із комерційних фірм, яка в подальшому перепродала його бойовикам.

9 квітня 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про особливості державного регулювання діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів». Згідно з цим Законом з 1 листопада 2015 року для всіх видів деревини, крім сосни, на 10 років запроваджено мораторій на експорт лісоматеріалів у необробленому стані. Однак із прийняттям цього Закону докорінно покращити ситуацію з незаконним вирубуванням лісів остаточно не вдалося [4].

В Україні досі не запроваджена міжнародна система обліку деревини, що передбачає системний державний контроль від моменту висадки лісу до його переробки. Це є негативним фактором, оскільки надає змогу масово рубати ліс з порушенням не лише чинного законодавства України, а й міжнародних правил. Яскравим прикладом такої ситуації є той факт, що у серпні поточного року під прикриттям облаштування українсько-словацького кордону працівниками Держприкордонслужби України було знищено 30 км лісу на загальну суму близько 1,5 млн дол. США, який в подальшому було продано у Словаччину.

Лісів в Україні – понад 10 мільйонів гектарів. Крадіжка і перепродаж лісу – один з найприбутковіших тіньових бізнесів у світі. Його оцінюють в 10 млрд дол. США. Знищення лісів відбувається за добре відпрацьованими схемами найбільш поширеною серед яких є така: призначається санітарна вирубка лісів, у ході якої вирубується найкраща деревина, що в документах записується як дрова або хворі дерева, які продаються сумнівним фірмам, а ті перепродують її, у тому числі й за кордон [5].

Україна зіткнулась з досі невідомим явищем, коли лісові масиви за різними тіньовими схемами знищуються браконьєрським способом посадовими особами, які мали б стояти на сторожі інтересів держави. Так, 5 серпня поточного року прокуратурою Львівської області викрито схему незаконного експорту деревини у країни ЄС у якій було задіяно 15 чоловік, один з яких – працівник Львівського обласного управління лісового і мисливського господарства. Крім цього, в цю незаконну групу входили також працівник Державної фітосанітарної служби, декілька банківських працівників, юристи, керівники фіктивних підприємств.

За цією схемою зловмисники створили на території Львівської і Волинської областей 6 фіктивних фірм і на підставі фіктивних документів, отримали більш як 200 сертифікатів Львівського обласного управління лісового і мисливського господарства. На підставі цих документів вони безперешкодно вивозили українську деревину за кордон. Всього у Польщу, Нідерланди, Італію, Чехію, Словаччину було вивезено 12 тис. кубометрів незаконно вирубаного лісу загальною вартістю 30 млн грн. Кошти від продажу лісу поступали на банківські рахунки фіктивних фірм, а звітти за посередництва банківських працівників переводились в готівку і розподілялись між учасниками цієї схеми [6].

За іншою схемою, викритою працівниками Служби безпеки України, відбувалась масштабна вирубка лісу в чотирьох державних і комунальних лісгоспах Вінницької області. За цією схемою зловмисники відправляли в лісгоспи експедиторів з готівкою задля отримання дозволів на незаконне вирубка лісу. У ході слідчо-оперативних дій працівниками правоохоронних органів було виявлено майже 2 тис. кубометрів незаконно зрубаних дерев на суму більше як 20 млн грн.

На думку українських експертів, лише запровадження в Україні європейських вимог щодо лісозаготівлі позитивно не вирішить. Необхідним є посилення кримінальної

відповідальності за незаконну вирубку лісів, зміна стандартів щодо вирубки лісів, встановлення належного контролю за дотриманням законодавства щодо вирубування лісів, висадження нових лісових масивів, запровадження електронного обліку деревини.

Серед основних причин, що спонукають українське населення сіл, які прилягають до лісових масивів, вирубувати ліс і продавати його зацікавленим особам та фірмам, є соціально-економічні проблеми (безробіття, низькі зарплати, низький соціальний захист населення тощо) [7]. Іншими важливими факторами широко розповсюдженої практики вирубування лісів є нерегульований ринок деревини та виробів з неї, відсутність належного реагування правоохоронних органів, високий попит на заготовлену незаконним шляхом деревину. Однак, як вважають вчені-екологи, якщо і надалі зберігатимуться нинішні обсяги заготівлі деревини, то вже за 15–20 років від лісових масивів лісистих регіонів країни залишаться лише фрагменти з кущів, самосіву осик і берізок. Сьогодні найбільшу площу в лісових масивах займають молодняки, що становить 46% площ усіх лісів, і середньовікові насадження – 38% [8].

Головними причинами такої ситуації є неналежний державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони лісових природних ресурсів. Такими, що потребують вирішення, є завдання щодо негайного жорсткого законодавчого впорядкування питання вирубки лісів, притягнення винних до відповідальності за порушення чинного законодавства у зазначеній сфері правового регулювання, системного відновлення лісів, ліквідації «тіньових» схем, які склалися у галузі. Важливим також є встановлення заборони на вивіз за межі України будь-якої деревини та пиломатеріалів, переобладнання сучасним устаткуванням українських деревообробних підприємств [9].

Хоча на фоні існуючих проблем знищення лісів в Україні у цьому напрямку здійснюється плідна нормотворча діяльність. Так, у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи опрацьовується законопроект «Про встановлення мораторію на вирубку лісів та експорт лісо- та пиломатеріалів» (реєстр. №1748 від 14 жовтня 2015 року), яким передбачено державну підтримку вітчизняних лісопереробних підприємств. Проект встановлює заборону на проведення в Україні суцільних рубок та вивезення за кордон деревини та пиломатеріалів [10].

Інший законопроект «Про внесення змін до статті 3 Закону України “Про особливості державного регулювання діяльності суб’єктів підприємницької діяльності, пов’язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів”» (реєстр. № 2461а від 29 липня 2015 року), який також опрацьовується у зазначеному Комітеті, має на меті створення правових засад для запровадження системи сертифікатів про походження лісоматеріалів та виготовлення з них пиломатеріалів, що заготовляються та реалізуються на внутрішньому ринку України [11].

Зважаючи на викладене, можливо зробити висновок, що основними причинами погіршення ситуації з незаконною вирубкою лісу в Україні є:

- 1) відсутність єдиного нормативно-правового акта, який би системно та чітко регулював усі питання, пов’язані з недопущенням знищення лісового фонду України, державною підтримкою вітчизняних лісопереробних підприємств, підвищенням продуктивності, охороною та відтворенням лісів, раціональним використанням лісових ресурсів, захистом споживчого ринку нашої країни;

- 2) великий рівень безробіття серед місцевого населення у лісистих регіонах України, правовий нігілізм українців;
- 3) висока вартість деревини в суміжних з Україною державах;
- 4) наявність стійких корупційних відносин у сфері незаконної вирубки лісового фонду України;
- 5) відсутність системної політики держави, а відтак і заходів органів виконавчої влади щодо наведення належного «правового» порядку у сфері вирубки лісового фонду нашої держави;
- 6) відсутність в Україні мережі сучасних деревообробних підприємств із замкнутим циклом переробки деревини;
- 7) неналежне виконання Міністерством екології та природних ресурсів України покладених на нього завдань у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки;
- 8) неналежне виконання працівниками Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської обласних державних адміністрацій своїх повноважень, передбачених Законом України «Про місцеві державні адміністрації» у сфері раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля цих регіонів.

Прогноз ситуації. З прийняттям Верховною Радою України законів «Про встановлення мораторію на вирубку лісів та експорт лісо- та пиломатеріалів» та «Про внесення змін до статті 3 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів»» відбудуться позитивні зрушення щодо недопущення знищення лісового фонду України, вивезення за кордон деревини та пиломатеріалів.

Однак, лише діючи у правовій площині, комплекс проблем, пов'язаних зі знищенням лісового фонду України не вирішити. У цій сфері необхідно діяти комплексно, включаючи ефективну роботу зі збереження екосистеми нашої держави не лише державних органів, а й громадськості, засобів масової інформації, недержавних організацій тощо.

У першу чергу потрібно перевести всі підприємства галузі на єдиний електронний облік деревини. За Держлісагентством такий облік введений майже на 100%, проте 27% лісів, які знаходяться в підпорядкуванні інших лісокористувачів, таких як Мінприроди, Міноборони та обласні ради. Також необхідно збільшити відповідальність не тільки за незаконну вирубку лісу, але і за недобросовісну купівлю лісу деревообробними підприємствами.

Так, у 2012 році в ЄС набула чинності Регуляція № 995, що забороняє імпорт в ЄС деревини та виробів з неї, якщо походження сировини не буде доведено. В Європі кількість вирубленого лісу оцінюється за допомогою вимірювання обсягів деревини, що надходить на проміжні склади. На жаль, в Україні така система не існує, тому кількість вирубаного лісу оцінюється виключно за допомогою технічних вимірювань.

Таким чином, вирішення проблеми незаконної вирубки лісів в Україні є належна системна управлінська діяльність усіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості.

З огляду на наведене вище, з метою припинення знищення лісового фонду України пропонується здійснити такі заходи.

Кабінету Міністрів України доцільно було би розробити та затвердити відповідну Державну комплексну програму стосовно збереження лісового фонду України, передбачивши в ній питання щодо: поступового відновлення лісів, технічного переоснащення деревообробних підприємств, реалізації ділової деревини виключно на відповідних аукціонах за конкурсними цінами тощо; відповідно до п. 3 ст. 116 Конституції України розглянути питання щодо збільшення території України (до 20%), на якій діятиме правовий режим охорони природи.

Міністерству екології та природних ресурсів України і Державній екологічній інспекції України необхідно зосередити свою діяльність на належному виконанні завдань, покладених на них нормативно-правовими актами України у сфері запобігання знищення лісового фонду нашої держави, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також невідкладно внести Кабінету Міністрів України пропозиції щодо удосконалення чинних нормативно-правових актів України у зазначеній сфері правового регулювання.

Національній поліції України (згідно з ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію України») здійснювати комплексну превентивну та профілактичну діяльність серед громадян України, спрямовану на запобігання вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного вирубування лісів, фахово здійснювати досудове розслідування таких кримінальних правопорушень.

Службі безпеки України (відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України») проводити системну діяльність щодо попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями у сфері незаконного вирубування лісів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №№ 9-10, №№ 11-12, № 13. – Ст. 88.
4. Про особливості державного регулювання діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2-3. – Ст. 34.
5. Капнік О. Гори лисіють / О. Капнік // Україна молода. – 2016. – 26 липня. – № 92 (5085).
6. Гужва І. Лісові пристрасті, або Плюси і мінуси мораторію на експорт кругляку / І. Гужва // Дзеркало тижня. – 2016. – № 28. – 13–19 серпня.
7. Тютюнник Є.. Ліс рубають – тріски зникають / Є. Тютюнник // Урядовий кур'єр. – 2016. – 16 серпня.
8. Шапченко С. Співучасть у злочині: постатейний коментар до розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України / С. Шапченко // Законодавство України. – 2011. – № 9. – 34 с.
9. Фріс П. Питання кримінального права в контексті кримінально-правової політики / П. Фріс // Право України. – 2015. – № 9. – С.76.
10. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів: проект Закону України, реєстр. № 2461а, від 29 липня 2015 року).
11. Про встановлення мораторію на вирубку лісів та експорт лісо- та пиломатеріалів: проект Закону України, реєстр. № 1748, від 14 січня 2015 року.

ВОЗНЮК Андрій Андрійович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ГРУПИ

У статті 3 Конституції України задекларовано, що безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей на рівні з її життям і здоров'ям, честю і гідністю, а також недоторканністю.

Відтак протидія злочинам, що посягають на суспільну безпеку є одним з найбільш пріоритетних напрямів діяльності українських правоохоронних органів. З метою оптимально ефективного забезпечення кримінально-правової охорони усіх членів суспільства в Особливій частині КК України виділено навіть спеціальний розділ IX – «Злочини проти громадської безпеки». Однією з найбільш загроз для суспільної безпеки є злочинні об'єднання, насамперед організовані. Відповідно до загального правила чим вищий ступінь організованості злочинців, тим вищий рівень підготовки вчинених ними діянь та латентності їх злочинної діяльності.

З метою забезпечення ефективної протидії злочинним об'єднанням у ст.ст. 255, 257, 258-3, 260 КК України встановлено кримінальну відповідальність за створення злочинної організації, банди, терористичної групи, терористичної організації, не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування, а також участь в них.

Протягом останніх трьох років можна спостерігати динаміку росту кількості облікованих фактів таких суспільно небезпечних діянь. Причому якщо приріст злочинів, передбачених ст. 255 та 257 КК України незначний, то для злочинів, передбачених ст. 258-3 та 260 КК України, характерний значний сплеск обумовлений ситуацією на сході України. Так, якщо у 2013 р. обліковано 8 фактів створення злочинних організацій, у 2014 р. – 5, то у 2015 р. – 18, тобто більш ніж удвічі. Незначні тенденції приросту спостерігаються і у бандитизмі: у 2013 р. виявлено 14 таких злочинів, у 2014 р. – 12, у 2015 р. – 17. Щодо злочину, передбаченого ст. 260 КК України, слід відмітити, що у 2013 р. не обліковано жодного факту вчинення такого діяння. Проте, у 2014 р. зареєстровано 457 таких протиправних діянь, а у 2015 р. – 543. Ще більш тривожними тенденціями характеризується протиправне діяння, передбачене ст. 258-3 КК України, – якщо у 2013 р. офіційно зафіксовано лише один такий злочин, то у 2014 р. – аж 478, а у 2015 р. – 849 [1].

Відтак чи не найбільшу тривогу викликають злочини, пов'язані з функціонуванням терористичних об'єднань, кваліфікація яких на практиці обумовлена низкою проблемних питань, одним із яких є встановлення кримінально-правової природи терористичної групи, тобто належності її до певного виду злочинних об'єднань. Це питання досить дискусійне в теорії кримінального права.

Насамперед слід зазначити, що буквально тлумачення терміна «терористична група» дозволяє віднести її до групи осіб, що передбачена ч. 1 ст. 28 КК України. Пле-

нум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 року № 13 чітко не визначає до якої форми співучасті належить терористична група [2]. У свою чергу у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. терористична група визначається як група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів [3]. В. П. Ємельянов, В. С. Зеленецький та М. В. Семикін доводять доцільність криміналізації у ст. 258-3 КК України саме організованої терористичної діяльності [4, с. 94–95; 5, с. 34–35; 6, с. 4; 7, с. 136].

Системний аналіз вищезазначених положень дозволяє висловити гіпотези про те, що терористична група може бути: 1) групою осіб; 2) групою осіб за попередньою змовою; 3) організованою групою; 4) групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою.

У разі визнання терористичної групи групою осіб чи групою осіб за попередньою змовою виникає логічне питання: чому в КК України не криміналізовано створення та участь в організованій терористичній групі? Невже терористичні злочини вчиняють лише група осіб, група осіб за попередньою змовою та злочинна організація? Очевидно, що така редакція ст. 258-3 КК України є нелогічною. Якщо встановлено кримінальну відповідальність за створення та участь в терористичній організації та терористичній групі, то доцільно було б передбачити відповідальність за аналогічні дії, вчинені організованою терористичною групою. До моменту внесення відповідних змін до ст. 258-3 КК України терористичну групу не можна визнати організованою, оскільки у зазначеній статті вжито термін «терористична група», а не «організована терористична група».

Буквальне ж тлумачення ст. 258-3 КК України дає підстави стверджувати, що терористична група – це група осіб, тобто форма співучасті, передбачена ч. 1 ст. 28 КК України, відповідно до якої злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Однак юридична природа терористичного акту та інших терористичних злочинів, на наш погляд, виключає можливість їх скоєння у цій формі співучасті, оскільки група осіб (ч. 1 ст. 28 КК України) не передбачає попередньої змови між виконавцями. А терористичні злочини неможливо вчинити без задалегідь досягнутої домовленості між співучасниками та усвідомлення мети злочинної діяльності – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Мета злочину в цьому випадку є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Крім того, вчинення цього злочину зазвичай кваліфікується за сукупністю з іншими умисними злочинами. Приміром, дії організатора терористичної групи, яка вчинила підпал центрального входу будівлі СБУ в Полтавській області та готували інші терористичні акти, було кваліфіковано за ч. 1 ст. 258-3 (створення, керівництво та участь у терористичній групі), ч. 1 ст. 263 (придбання, зберігання і збут вогнепальної зброї та боєприпасів), ч. 1 ст. 258 (вчинення терористичного акту) КК України [8]. Цей приклад

є яскравим свідченням того, що терористична група неможлива без попередньої змови її учасників.

У зв'язку з цим слушною є позиція М. В. Семикіна, який вважає безглуздим встановлення кримінальної відповідальності за створення терористичної групи як групи осіб, передбаченої ч. 1 ст. 28 КК України, оскільки створення такої групи є нерозривною складовою частиною того злочину, заради вчинення якого ця група і була створена [9, с. 115–117].

Аналіз визначення терористичної групи, яке описане у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року, дає підстави віднести це об'єднання до спеціального різновиду групи осіб за попередньою змовою, що характеризується метою вчинення терористичних актів, тобто злочинів, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 258 КК України. У зв'язку з цим, щоб визнати групу терористичною, необхідно довести мету вчинення її учасниками терористичних актів. Не можна погодитись із тим, що відповідно до буквального тлумачення цього поняття терористична група об'єднується з метою вчинення не одного, а декількох терористичних актів, оскільки ця ознака характерна для організованої групи, а не групи осіб за попередньою змовою.

Проблемним є й питання про кваліфікацію вчинення терористичного акту групою осіб за попередньою змовою, оскільки у ч. 2 ст. 258 КК України встановлено кримінальну відповідальність за терористичний акт чи погрозу його вчинення скоєні за попередньою змовою групою осіб, а у ч. 1 ст. 258-3 КК України – за створення терористичної групи, керівництво такою групою або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи.

Виходячи з цього логічно такі дії кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 258 КК України як терористичний акт, учинений за попередньою змовою групою осіб, та за ч. 1 ст. 258-3 КК України як створення терористичної групи та участь в ній.

У зв'язку з такою кваліфікацією виникає логічне запитання, чи не встановлено у цьому випадку кримінальну відповідальність за одне й те ж саме діяння у різних статтях КК України? Крім того, чи доцільною є криміналізація створення терористичної групи за попередньою змовою саме у ст. 258-3 КК України, оскільки фактично такі дії можна було б розглядати як готування до терористичного акту групою осіб за попередньою змовою?

Неаргументованою видається й гіпотеза, відповідно до якої під терористичною групою розуміють групу осіб, групу осіб за попередньою змовою та організовану групу, оскільки один термін не може означати три різні за змістом види злочинних об'єднань. Крім того, у такому разі буде відсутня логічна диференціація кримінальної відповідальності за вчинення злочину у різних формах співучасті.

Безумовно, мають бути криміналізовані будь-які прояви співучасті, пов'язані з тероризмом, з огляду на високий ступінь його суспільної небезпеки, однак така криміналізація має бути науково обґрунтованою, логічною та системною.

Отже, пропонуємо у ст. 258-3 КК України вказівку на терористичну групу замінити вказівкою на організовану терористичну групу. Внаслідок таких змін вчинення терористичного акту групою осіб за попередньою змовою слід буде кваліфікувати за ч. 2 або 3 ст. 258 КК України.

Крім того, з метою підвищення ефективності запобігання терористичним актам за допомогою кримінально-правових норм диспозицію ст. 258 КК України можна доповнити новим діянням – «змовою на вчинення терористичного акту».

Якщо законодавець мав намір максимально криміналізувати будь-які суспільно небезпечні діяння, пов'язані з тероризмом, то у цьому випадку доцільно використати конструкцію ч. 1 ст. 109 КК України, де встановлено відповідальність за змову про вчинення протиправних дій.

Змова про вчинення злочину в Загальній частині КК України є однією з форм готування до злочину (ч. 1 ст. 14), а в Особливій частині КК України – однією з форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 109 КК України (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади) – змова про вчинення дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Необхідність криміналізації змови про вчинення злочину обумовлена високим ступенем суспільної небезпеки терористичних злочинів. Не лише правоохоронні органи, але й законодавець повинен діяти «на випередження» [10, с. 226].

Ще одним аргументом на користь цієї позиції є той факт, що буденне тлумачення ст. 258 КК України особами, які не мають юридичної освіти, може створити у них хибне враження про те, що кримінальна відповідальність настає лише у разі вчинення закінченого терористичного акту. Відтак на підготовчій стадії до терористичного акту особи недостатньо відчують невідворотність кримінальної відповідальності. Водночас безпосередня вказівка на змову про вчинення терористичного акту сприятиме позитивній кримінальній відповідальності певного кола осіб, які утримуються від вчинення у співучасті терористичних актів.

Введення до диспозиції ст. 258 КК України змови фактично означатиме криміналізацію готування до вчинення терористичного акту групою осіб за попередньою змовою як закінченого злочину.

Нині готування до терористичного акту слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 258 КК України. У разі ж введення до диспозиції ст. 258 КК України змови про вчинення терористичного акту, готування до нього частково буде охоплюватись такою змовою і в окремих випадках не потребуватиме посилання у формулі кваліфікації на ст. 14 КК України. Крім того, дещо іншим буде порядок призначення покарання, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 68 КК України за вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. Ще одним важливим моментом буде те, що у разі недоведення факту готування до терористичного акту групою осіб за попередньою змовою дії вказаних осіб можна буде кваліфікувати як змову про вчинення терористичного акту. Хоча, з іншого боку, це може викликати певні складнощі у відмежуванні змови про вчинення терористичного акту від інших проявів його готування. Одна з відмінностей між цими категоріями полягає в тому, що змова стосується лише декількох осіб, а готування до терористичного акту може бути вчинене й однією особою.

У ст. 258-3 КК України відсутній диференційований підхід до вирішення питань кримінальної відповідальності учасників терористичної групи та терористичної ор-

ганізації. Терористична група та терористична організація є спеціальними видами злочинних об'єднань, передбачених ст. 28 КК України. Однак на відміну від загальних видів злочинних об'єднань, відповідальність учасників яких чітко диференційована, кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації передбачена в одній і тій же частині статті, а саме в ч. 1 ст. 258-3 КК України. У цьому випадку не враховано різний ступінь суспільної небезпеки терористичної групи та терористичної організації, а також альтернативних діянь, що утворюють об'єктивну сторону складу цього злочину.

Оскільки терористична група є менш суспільно небезпечним об'єднанням порівняно з терористичною організацією, відтак і міра покарання за злочини, пов'язані з їх створенням та участю в них, має бути різна.

Диференціювати кримінальну відповідальність необхідно і з урахуванням ступеня суспільної небезпеки окремих альтернативних діянь, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258-3 КК України [11].

Проведене дослідження дає підстави зробити певні висновки та обґрунтувати окремі пропозиції з удосконалення антитерористичного законодавства.

По-перше, у КК України повинні бути криміналізовані такі форми злочинних діянь, спрямованих на створення терористичних об'єднань та участь у них, як змова про вчинення терористичного акту (чи іншого терористичного злочину), а також створення терористичної групи за попередньою змовою, організованої терористичної групи і терористичної організації та участь у них.

По-друге, у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року слід внести зміни до терміна «терористична група», враховуючи положення закону про кримінальну відповідальність, а також доповнити цю статтю визначенням організованої терористичної групи.

Під терористичною групою слід розуміти групу з двох або більше осіб, які заздалегідь домовились про вчинення терористичного акту.

Організованою терористичною групою необхідно визнавати стійке, попередньо зорганізоване, кероване об'єднання двох і більше осіб для здійснення терористичної діяльності.

По-третє, у ст. 258-3 КК України термін «терористична група» слід замінити на «організована терористична група».

По-четверте, до ст. 258 КК України слід додати положення про змову на вчинення терористичного акту, розмістивши його у ч. 1 вказаної статті. Водночас кримінальну відповідальність за сам терористичний акт слід було б передбачити у ч. 2 вказаної статті. У зв'язку з цим ч. 2 чинної редакції зробити ч. 3, а ч. 3 – ч. 4.

На підставі цього ст. 258 КК України варто викласти в такій редакції:

- «1. Змова про вчинення терористичного акту або погроза його вчинення, –
2. Терористичний акт, –
3. Дії, передбачені частиною першою або другою статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків, –

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини, –

Примітка. Терористичний акт – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)».

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна), затверджена наказом Генерального прокурора України від 23 жовтня 2012 року № 100 за погодженням з Держстатом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820#

2. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.

3. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

4. Ємельянов В.П. Проблеми кримінально-правової протидії тероризму згідно з Кримінальним кодексом України / В.П. Ємельянов // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. – Х., 2006. – Вип. 12. – С. 87–103.

5. Зеленецький В.С. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом: наук.-практ. посіб. / В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов. – Х.: Кроссруд, 2006. – 80 с.

6. Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.В. Семикін. – Х., 2004. – 19 с.

7. Семикін М.В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: [моногр.] / М.В. Семикін; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 145 с.

8. СБУ скерувала до суду справу про створення терористичної групи на Полтавщині. Прес-центр СБ України. 18 грудня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article;jsessionid=FA62AAD143F877A788BF935E09326ED1.appl?art_id=135384&cat_id=123465

9. Семикін М.В. Кримінально-правове визначення створення терористичної групи чи терористичної організації / М.В. Семикін // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 115–117.

10. Вознюк А.А. Актуальні питання диференціації кримінальної відповідальності за створення терористичної групи й терористичної організації / А.А. Вознюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 222–229.

11. Вознюк А.А. Окремі проблемні питання кримінальної відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації / А.А. Вознюк // Правова Україна очима майбутніх фахівців: VI всеукр. студ. конф., 22 травня 2009 р.: тези доп. – Тернопіль, 2009. – С. 52–54.

ВОЛОШИНА Владлена Костянтинівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Право на захист є конституційним правом людини. У п. 6 ст. 129 Конституції України передбачено право лише обвинуваченого на захист, але ст. 59 Конституції України передбачає право кожного на правову допомогу. Ні Конституція України, ні Кримінальний процесуальний закон не визначає поняття правова допомога. Однак, в рішеннях Конституційного Суду України надано офіційне тлумачення права на правову допомогу (№ 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року, № 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 року). Конституційний Суд України зазначає, що гарантування кожному права на правову допомогу в контексті ч. 2 ст. 3, ст. 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня.

Вперше визначення «правова допомога» знайшло відображення у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога – надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Гарантування кожному права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року.

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, кожна людина, звинувачена у вчиненні кримінального злочину, має щонайменш такі права: б) мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту; с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника на власний вибір або, якщо вона не має коштів для оплати правової допомоги захисника, одержувати таку допомогу безплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; е) отримувати безоплатну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє і не розмовляє мовою, яка використовується у суді.

Згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатська діяльність це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту; захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному про-

вадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Також, закон передбачає інші види адвокатської діяльності, яка має місце у кримінально-процесуальній діяльності.

Кримінальний процесуальний кодекс визначає, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий мають право на захист. Такий захист щодо підозрюваного, обвинуваченого забезпечується шляхом надання кваліфікованої правової допомоги. Однак і тут є деякі моменти, про які хотілося б зауважити, а саме доцільно віднести це положення й до інших осіб на яких розповсюджується зазначене право (виправданий, засуджений). Надання кваліфікованої правової допомоги здійснюється адвокатом відповідно вимогам, зазначеним у КПК України та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Захист – це сукупність процесуальних дій, спрямованих на заперечення обвинувачення (повністю або частково), на доказування невинуватості обвинуваченого або меншої його винуватості. Однак захист забезпечується також і підозрюваному, однак у цьому випадку він спрямований не на заперечення обвинувачення, а на спростування підозри. Отже, необхідність захисту особи існує не тільки у стадії досудового розслідування, судового розгляду, а й при перегляді судових рішень у кримінальних провадженнях та у стадії виконання судових рішень, оскільки у цих стадіях вирішується ряд питань, пов'язаних із визначенням винуватості або невинуватості особи, вирішення питань щодо відбування покарання або звільнення від його відбування тощо.

Також забезпеченням права на захист є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Зміст цього Закону відповідає ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Закріпивши таку норму у КПК, Україна взяла на себе обов'язок гарантувати підозрюваному чи обвинуваченому право на безкоштовну допомогу захисника у разі відсутності достатніх коштів для оплати професійних послуг або коли цього вимагають інтереси правосуддя. Проте необхідно зазначити, що право на безоплатну правову допомогу передбачене не тільки до підозрюваного, обвинуваченого, але й засудженого. Отже, досить часто виникають питання про залучення захисника за призначенням на стадії виконання судових рішень: засудженому для участі у розгляді питання щодо встановлення адміністративного нагляду; засудженому для участі у розгляді питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та звільнення від відбування покарання за хворобою; засудженому, який оскаржує рішення, дії чи бездіяльність слідчих або прокурорів поза межами кримінального провадження, за наслідками якого цю особу засуджено.

Досить обґрунтованими є положення ст. 49 КПК України, відповідно до якої захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням у випадках, коли участь захисника є обов'язковою (такі випадки передбачені ст. 52 КПК України), а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника самостійно; підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може залучити його самостійно; слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його; для проведення окремої процесуальної дії у

порядку, передбаченому ст. 53 КПК України. На нашу думку, ця норма виступає важливою гарантією реалізації права на захист.

Згідно з нормами кримінального процесуального закону захист підозрюваному, обвинуваченому може бути забезпечений лише за наявності захисника, який користується комплексом процесуальних прав, передбачених ст. 46 КПК та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, тобто вони є похідними від процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого. Отже, недоліком є відсутність окремої статті, яка б зазначала процесуальні права захисника у кримінальному провадженні.

КПК надає захиснику право збирати і подавати докази, але існують деякі не вирішені питання, щодо збирання і подання захисником доказів у кримінальному провадженні. Так, проаналізувавши зміст ч 3. ст. 93 КПК України, можна дійти висновку, що сторона захисту не зможе самостійно проводити дії, а має право лише ініціювати їх проведення. Таким чином, наявність доказів у сторони захисту належить від слідчого, прокурора до якого звернулись з клопотанням. Статтею 220 КПК передбачено обов'язок слідчого, прокурора розглянути та задовольнити їх за наявності відповідних підстав. На нашу думку, при заявленні та вирішенні клопотань необхідно передбачити обов'язок слідчого передати прокурору клопотання разом із матеріалами кримінального провадження, у разі, якщо він відмовляє у задоволенні клопотання, та зобов'язати прокурора самостійно вивчити заявлене клопотання та прийняти по ньому рішення: або скасувати постанову слідчого та дати йому вказівку про виконання дій, зазначених у клопотанні, або самостійно винести постанову про відмову у задоволенні клопотання (яка, в свою чергу, може бути оскаржена вищестоящому прокурору). Необхідно поважно відноситись до права сторони захисту ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій. Слідчі (розшукові) дії за ініціативою сторони захисту повинні проводитися оперативно та ефективно. У кожному випадку відмови слідчого, прокурора у ініціюванні проведенні слідчих (розшукових) дій за клопотанням сторони захисту, має бути винесено вмотивоване та обґрунтоване процесуальне рішення. Хотілось би також звернути увагу на те що, ст. 244 КПК передбачає право сторони захисту звертатися з клопотанням до слідчого судді про проведення експертизи, у разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні такого клопотання, однак, проаналізувавши судову практику, можна дійти висновку, що у більшості випадків у задоволенні такого клопотання відмовлено, у зв'язку з тим, що сторона захисту не надала копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта. Отже, пропонується передбачити у КПК України, які ж саме документи необхідно додавати стороні захисту у разі звернення з клопотанням до слідчого судді щодо проведення експертизи.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку

допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. Неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні. Тобто подати клопотання про проведення допиту згідно зі ст. 225 КПК України може як сторона обвинувачення, так і сторона захисту. Отже, якщо на момент проведення такого допиту за клопотанням сторони обвинувачення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні, то допит особи проводиться за відсутності сторони захисту, що є порушенням права на захист особи, а саме позбавлення сторони захисту приймати участь під час проведення такої дії та задавати питання.

На нашу думку, доцільно було б встановити обов'язок захисника складати захисний висновок після ознайомлення із матеріалами справи, який повинен подаватися до суду і та оголошуватися після оголошення прокурором обвинувального акту, як додаткову гарантію забезпечення права на захист особи під час здійснення кримінального провадження.

Тож засада забезпечення права на захист, передбачена у ст. 20 КПК, має триелементну структуру тобто особистий захист, професійний захист, офіційний захист. При цьому слід відмітити наближеність цього формулювання засади до європейських стандартів прав людини, зокрема, Конвенції про захист прав людини основоположних свобод, однак, Кримінальний процесуальний закон все ж таки містить низку протиріч і неточностей в своїх положеннях, які підлягають подальшому дослідженню та усуненню.

ГАЛУНЬКО Віра Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з матеріально-технічного забезпечення та інфраструктури
Херсонського державного університету

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

В умовах розбудови України інтеграція у європейський правовий простір супроводжується реформуванням правової системи країни, ефективність якого залежить від врахування основних правових цінностей, що напрацьовані європейською спільнотою. На сьогодні питання ефективної боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення прав і свобод людини та громадянина є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав без винятку. Саме стан справ у сфері боротьби зі злочинністю, забезпечення прав і свобод людини, створення умов для їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільства в цілому. Тому особливої значущості та актуальності набуває забезпечення на належному рівні європейської безпеки, а саме гарантування безпеки та добробуту громадян, забезпечення їх прав і свобод, боротьба зі злочинністю, підтримання належного правопорядку в суспільстві, і ці задачі покладаються у першу чергу на правоохоронну систему. У Конституції України підкреслено, що основними об'єктами, які повинні захищатись системою державних органів, є особистість – її права та свободи; суспільство - його матеріальні і духовні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність. У ч. 1 ст. 8 Конституції визначено, що в Україні діє принцип верховенства права [1].

У ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини вказано, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом, та виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [2, с. 29].

Стаття 64 Конституції України встановлює, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією. Але, цим же Законом передбачено ряд певних обмежень. Так, ч. 3 ст. 29 передбачено, що у разі необхідності запобігти злочинові чи його припинити, уповноважені на те органи можуть застосувати тримання особи під вартою, тобто обмеження права на свободу та особисту недоторканність; ч. 2 ст. 31 – невідкладні випадки, пов'язані з врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину – обмеження права на недоторканність житла; у ст. 31 з метою запобігання злочинові – обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; ст. 34 Конституції визначає, що право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію обмежується законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я насе-

лення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, яка одержана конфіденційно, або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя. Відповідно до ст.ст. 35, 36 Конституції лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, захисту прав і свобод інших людей, право на свободу світогляду і віросповідання, а також право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації може бути обмежене законом. Також встановлюються обмеження щодо права на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій [1].

Однак основний Закон чітко не визначає меж обмежень, які можуть застосовуватись до особи, ми можемо лише говорити про обмеження щодо реалізації деяких прав і свобод людини та громадянина. У подальшому необхідно робити посилання на інше чинне законодавство, а саме кримінальний та кримінальний-процесуальний кодекси. Основне завдання кримінального кодексу полягає у забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Окрім того, визначає які суспільно-небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [3, с. 6].

Забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок держави реалізовано у Кримінальному процесуальному кодексі України, завданням якого є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень [4]. Але свого часу А.Ф. Коні зазначав, що які б гарні не були правила діяльності, вони можуть утратити свою силу та значення в «недосвідчених, грубих або несумлінних руках» [5, с. 34]. Більшість науковців говорять, що конституційні права можуть бути обмежені на законних підставах. Але Р.А. Мюллерсон вважає, що якщо дотримання і забезпечення державних інтересів вимагає обмеження прав і свобод конкретних людей, то така держава – не держава цих людей. Така держава протиставляє себе народу, і шлях до масового порушення прав і свобод людини під гаслом необхідності забезпечення інтересів держави або партії відкритий. Крім того, обмеження прав і свобод особи має місце не в ім'я справжніх інтересів суспільства, а заради абстрактних теорій, за якими стоять інтереси певного класу або групи людей [6, с. 43–44].

І, на жаль, сьогодні вказує на те, що виконання головного завдання кримінального судочинства – здійснення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду за умови додержання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження правоохоронними органами, не забезпечено, оскільки не завершено реформування всіх без винятку правоохоронних органів, суддів (відповідно до Указу Президента його намічено проводити до 2020 року) [7], відсутність вищого гатунку професіоналів, все це призводить до порушень чинного законодавства саме тими особами, які мають його захищати, і негативно впливає не тільки на ефективність досудового розслідування, а й, на думку В.В. Сокурєнка, на невідповідність чинного кримінального процесуального законодавства міжнародно-правовим актам у сфері захисту прав і свобод людини; неприйняття до теперішнього часу закону про кримінальні проступки; обмежені повноваження слідчого; обмежене використання запобіжних заходів, альтернативних утриманню під вартою; неефективність механізму укладан-

ня угод; проблемні питання у визначенні часу затримання особи [8]. З цього приводу В.В. Кальницький зазначив, що чим суттєвіші обмеження конституційних прав громадян, тим вище має бути рівень обґрунтованості таких дій [9, с. 9], а А.М. Колодій зазначає, що під час виконання працівниками правоохоронних органів своїх функцій з правомірною обмеження прав людини вони в процесі своєї діяльності не повинні переходити дозволених меж, мають діяти згідно з чинним законодавством, використовувати форми і методи забезпечення прав людини, що не суперечать правовим і моральним вимогам [10, с. 296]. Однак О. Тодика зазначає, що в Україні порушення прав і свобод людини і громадянина не вважається рідкістю, особливо з боку держави, її органів та посадових осіб, що справедливо викликає соціальну напругу в суспільстві та нерідко сприяє виникненню політичних і соціальних конфліктів [11, с. 75].

Ще перед початком реформування правоохоронних органів більшість науковців мали певні побоювання з приводу назви «поліцейські», оскільки це саме ті особи, які першими прибувають на місце вчинення злочину і надають необхідну допомогу потерпілим та вживають заходів щодо знешкодження злочинця, чомусь проводилась аналогія зі словом «поліцаї» та тими негативними діями, які ними вчинялись. Бо, як наприклад, у своїх «Спогадах» доктор права Іван Макух писав про Західну Україну: карна поліція «арештованих немилосердно били й у багатьох випадках людей замучували». Жорстокість допоміжної поліції підсилювала нелюдську жорстокість окупаційної адміністрації [12]. І, як не прикро, й сьогодні такі випадки повторюються. Тому ми хоч і говоримо про нове реформування та європейські цінності щодо дотримання прав людини, однак у більшості правоохоронців ще занадто глибоко сидять засади «совдепівського» виховання. Тож саме сьогодні визнання, дотримання і захист прав людини та громадянина – це обов'язок держави, який може бути реалізований передусім через діяльність судової влади. При цьому необхідно виходити з закріпленого Конституцією України правового статусу людини та громадянина, обмеження якого законом і судом можливе лише в тій частині, в якій це необхідно для встановлення істини і для здійснення покарання. Принцип пріоритету прав і свобод людини адресований усім гілкам державної влади і зобов'язує останніх до його дотримання. Однак саме суд, не будучи залежним від кожної гілки влади і володіючи конституційними гарантіями цієї незалежності, виступає як універсальний засіб захисту прав і свобод громадянина [13, с. 55–56]. Тому, на мою думку, гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина повинні набувати особливого значення саме через призму судового контролю для забезпечення дотримання прав учасників кримінального процесу при розслідуванні злочинів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
2. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015
3. Кримінальний кодекс України. – С.: ТОВ «ВВП НОТІС», 2014. – 188 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні [текст] / [А.В. Григоренко, Л.С. Гри-

- горенко, М.І. Леоненко, С.В. Петков та ін.]; за заг. ред. Чернявського С.С. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 760 с.
5. Кони А.Ф. Собрание сочинений. Т. 4 / Кони А.Ф. – М.: Юрид. лит., 1967. – 543 с.
6. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р.А. Мюллерсон. – М.: Юрид. лит., 1991. – 160 с.
7. Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>
8. Сокурєнко В.В. Актуальні питання досудового розслідування на сучасному етапі застосування кримінального процесуального законодавства / В.В. Сокурєнко // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 4 грудня 2015 р.).
9. Кальницький В.В. Следственные действия: учеб. пособие / Кальницький В.В. – 2-е изд., перераб. и доп. – Омск: Омск. высш. школа МВД России, 2003. – 175 с.
10. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
11. Тодыка О.Ю. Народовластие в условиях глобализации: [моногр.] / Тодыка О.Ю. – Х.: Право, 2005. – 336 с.
12. Дземан М. Иван Макух. Повернення із забуття / М. Дземан, Р. Рибчин. – Івано-Франківськ: Ділова Івано-Франківщина, 2014. – 592 с.
13. Пашков С.М. Правові та організаційні проблеми забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / С.М. Пашков // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 5. – С. 46–59.

ГЕСЕЛЕВ Олексій Валерійович
начальник відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дизнання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗВИЧАЙНИХ ТА ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Інститут спеціального досудового розслідування запроваджено Законом України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» (Закон України від 7 жовтня 2014 року) та закріплено у чинному КПК України. Після прийняття цього Закону Кримінальний процесуальний кодекс України доповнено главою 24-1 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень» (ст.ст. 297-1–297-5), крім того, було внесено відповідні зміни та доповнення до ст.ст. 7, 42, 52, 137, 139, 280, 291, 293 та інших.

Актуальність впровадження в Україні процедури притягнення до кримінальної відповідальності та постановлення обвинувального вироку стосовно особи, відсутньої у кримінальному провадженні, обумовлена насамперед необхідністю забезпечити виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Особлива увага при цьому приділяється окремим категоріям злочинів, невідворотність покарання за вчинення яких і має, як це вбачається з назви Закону, забезпечити інститут спеціального кримінального провадження.

Слідчі, прокурори, судді вже зіткнулись з непоодинокими проблемними питаннями застосування спеціального досудового розслідування, на які відсутні адекватні та ефективні відповіді. Так, не розроблено деякі питання щодо моменту залучення захисника підозрюваного під час спеціального досудового розслідування, встановлення підстав такого розслідування, зокрема тих із них, що свідчать саме про переховування особи від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, можливості проведення цього розслідування у випадку, коли Інтерполом фактично не здійснюють заходи щодо встановлення місцеперебування відсутнього підозрюваного, а також коли особа, що оголошена у міжнародний розшук та знаходиться на території іноземної держави, ініціює свій допит або іншим чином виявляє своє перебування за кордоном тощо.

Сутність спеціального досудового розслідування можна визначити, виходячи із семантичного значення його назви *in absentia*, тобто «за відсутності», «заочно» [1]. Інакше кажучи, йдеться про досудове розслідування, що здійснюється за відсутності підозрюваного.

Спеціальне досудове розслідування є однією зі стадій спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*). Іншою стадією є спеціальне судове провадження, що здійснюється за відсутності обвинуваченого з підстав, передбачених ст. 323 КПК України. Зауважимо, що саме ухвалення судом з підстав та у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом, обвинувального вироку стосовно відсутнього у даному кримінальному провадженні обвинуваченого і є основною кінцевою метою, для досягнення якої слідчий, прокурор проводять спеціальне досудове розслідування.

Заочне кримінальне провадження використовується у судовій практиці європейських країн, серед яких Франція, Данія, Болгарія, Естонія, Литва, та відповідає європейським стандартам кримінального судочинства. Винесення заочного судового рішення у кримінальному провадженні визначено у окремих міжнародних документах, зокрема у Резолюції (75) 11 Комітету міністрів Ради Європи від 19 січня 1973 року «Про критерії, що регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого» та Рекомендації № 6R(87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 17 вересня 1987 року «Щодо спрощення кримінального судочинства». Можливість здійснення заочного кримінального провадження підтверджується і деякими рішеннями Європейського суду з прав людини: рішення у справі «Колоцца проти Італії» (*Colozzav. Italy*) № 9024/80; рішення у справі «Кромбах проти Франції» (*Krombachv. France*) № 29731/96; рішення у справі «Да Луз Домінгес Ферейра проти Бельгії» (*DaLuzDominguesFerreirav. Belgsum*) № 500049/99 [2, 3, 4].

Згідно з ч. 1 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування, яке проводиться за відсутності підозрюваного, здійснюється за загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень глави 24-1. Аналогічно визначено у Загальних положеннях (ст. 7 розділу 1 КПК України), що зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у ч.1 цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом [5].

Аналізуючи особливості, що визначені у тексті глави 24-1 КПК України та які необхідно враховувати при прийнятті рішення про проведення спеціального досудового розслідування, зауважимо, що таке розслідування здійснюється у кримінальному провадженні щодо окремої категорії злочинів, перелік яких наведено у ч. 2 ст. 297-1 КПК України.

Однією з основних умов проведення спеціального досудового розслідування є наявність у кримінальному провадженні підозрюваного (крім неповнолітніх). Згідно із Законом України від 7 жовтня 2014 року і у зв'язку із запровадженням спеціального досудового розслідування змінено редакцію ч.1 ст. 42 КПК України, яку доповнено додатковою підставою для набуття особою статусу підозрюваного [6]. Так, підозрюваним стає особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, але не вручено особі внаслідок невстановлення її місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

Іншою обов'язковою умовою проведення спеціального досудового розслідування, яку передбачено ст. 297-1 КПК України, є положення про те, що воно здійснюється стосовно підозрюваного, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Проблемою, з якою частіше за все стикаються на практиці слідчі, прокурори, є необхідність встановлення того, що підозрюваний дійсно переховується від органів слідства та суду саме з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Докази про це повинні міститися у матеріалах кримінального провадження.

На факт переховування від слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності серед інших можуть вказувати такі обставини, як: виїзд особи в іншу країну безпосередньо після вчинення злочину або після початку досудового розслідування злочину, про що особі стало відомо; залишення особою постійного місця проживання після направлення їй виклику слідчого, прокурора; неодноразове неприбуття на такі виклики без поважних причин; факти знищення перед виїздом речей та документів, які мають доказове значення, і незаконного впливу на свідків, потерпілих, інших учасників провадження. З цією метою потребують обов'язкової перевірки показання свідків або інша інформація про те, що особа була лише тимчасово відсутня за місцем постійного проживання, виїхала за межі України нібито для зустрічі з родичами або діловими партнерами, на заробітки тощо.

Однією з основних умов проведення спеціального досудового розслідування згідно з ч. 2 ст. 297-1 КПК України є оголошення підозрюваного, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, у міжнародний розшук. Вважаємо, що проблемне питання про можливість проведення спеціального досудового розслідування у випадку, коли підрозділи Інтерполу з різних причин фактично не здійснюють або відмовляються здійснювати розшук такої особи, необхідно вирішувати керуючись насамперед нормами кримінального процесуального закону України. Слід враховувати, що однією з підстав для спеціального досудового розслідування за відповідним рішенням слідчого судді є саме оголошення міжнародного розшуку особи у порядку, передбаченому КПК України, незалежно від того, чи здійснюються на даний час конкретні заходи щодо встановлення її місцеперебування.

Під час здійснення спеціального досудового розслідування може виникнути проблемна ситуація, коли особа, незважаючи на те, що оголошена у міжнародний розшук і знаходиться на території іноземної держави, пропонує допитати її про обставини, що досліджуються у кримінальному провадженні, у режимі дистанційного досудового розслідування, або іншим чином виявляє своє перебування за кордоном. У цьому випадку необхідно передусім вирішувати питання про здійснення екстрадиції такої особи. У разі відмови в екстрадиції подальше здійснення спеціального досудового розслідування у цьому кримінальному провадженні за названих обставин можливе лише за наявності підстав, визначених ч. 2 ст. 297-1 КПК України. Так, для прийняття рішення про продовження кримінального провадження *in absentia* слід враховувати, що підозрюваний, знаходячись на території іншої держави та знаючи про розпочате кримінальне провадження стосовно нього, відмовляється перебувати на виклики слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, тобто фактично продовжує укриватися, переховуватися щоб уникнути кримінальної відповідальності. Тому підстави для здійснення спеціального досудового розслідування стосовно цього підозрюваного, на нашу думку, залишаються.

Слід додати, що певним чином дану проблему частково вирішено самим законодавцем. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

щодо діяльності Генеральної прокуратури України» від 12 травня 2016 року розділ XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України доповнено пунктом 20-1 щодо особливостей застосування глави 24-1. Згідно з ним спеціальне досудове розслідування здійснюється також і стосовно підозрюваного, який понад шість місяців переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або стосовно якого наявні фактичні дані, що він перебуває за межами України, на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції. Тобто можливість здійснення щодо такого підозрюваного спеціального досудового розслідування взагалі не пов'язується із оголошенням його у міжнародний розшук. Підставою для цього можуть бути, зокрема, наявні фактичні дані про те, що він лише перебуває за межами України. Проте зазначена норма діє тимчасово, до 15 квітня 2017 року.

Крім того, у Законі України від 15 січня 2015 року № 119-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» визначено деякі особливості щодо підстав для здійснення спеціального досудового розслідування на цих територіях [7]. Зокрема, вимога про оголошення у міжнародний розшук не поширюється на випадки застосування стосовно вказаних осіб спеціального кримінального провадження.

Одна з проблем втілення вказаного процесуального інституту пов'язана з наявною суперечністю у чинному законодавстві щодо моменту залучення захисника. Так, відповідно до Закону України від 7 жовтня 2014 року до ст. 52 КПК України внесено доповнення, згідно з якими щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування, забезпечується обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні з моменту прийняття відповідного процесуального рішення. Таким рішенням є ухвала слідчого судді, що постановляється за наслідками розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, з яким до слідчого судді звертається прокурор або слідчий за погодженням з прокурором.

Разом з тим за вимогами, визначеними у ч. 1 ст. 297-3 КПК України, під час розгляду слідчим суддею вказаного клопотання, тобто ще до постановлення ним ухвали, якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для його залучення. У цьому випадку положення спеціальної норми (ч. 1 ст. 297-3 КПК України) не відповідають положенням загальної норми (п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України) щодо моменту обов'язкової участі захисника у кримінальних провадженнях, які здійснюються за правилами *in absentia*. Зрозуміло, що пріоритетною тут вважається спеціальна норма (ч. 1 ст. 297-3 КПК України), яка передбачає необхідність вжиття заходів для залучення захисника при розгляді клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування та розгляд такого клопотання слідчим суддею вже за участю захисника, тобто ще до прийняття відповідного процесуального рішення.

У цій ситуації варто також враховувати, що підстави для проведення спеціального досудового розслідування виникають у разі відсутності підозрюваного. Тому, коли на момент розгляду слідчим суддею вказаного клопотання підозрюваним, або іншими особами на його прохання чи за згодою, захисник до участі у кримінальному провад-

женні не залучався, питання щодо залучення захисника, участь якого є обов'язковою, відповідно до положень п. 1 ч. 1 ст. 49 КПК України, повинні вирішити слідчий, прокурор. Участь захисника у такому випадку забезпечується після складання повідомлення про підозру з підстав, визначених у ст. 42 КПК України. Саме за умови обов'язкової участі захисника, що користується процесуальними правами підозрюваного (згідно з ч.4 ст. 46 КПК України), слідчий, прокурор під час спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного гарантують дотримання його прав, у тому числі й права на захист. Надалі це унеможливить визнання отриманих доказів недопустимими внаслідок нібито порушення права особи на захист.

З урахуванням наведеного законодавцем у ч. 2 ст. 7 КПК України саме на сторону обвинувачення покладено зобов'язання використовувати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного (прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) при здійсненні кримінального провадження за відсутності підозрюваного. У подальшому реалізуючи цей принцип, суд згідно з вимогами ч. 5 ст. 374 КПК України у разі ухвалення вироку за наслідками кримінального провадження, в якому здійснювалося спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження (*in absentia*), окремо обґрунтовує, чи були вжиті стороною обвинувачення всі можливі передбачені законом заходи щодо дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя з урахуванням встановлених законом особливостей такого провадження.

У випадку, якщо спеціальне досудове розслідування здійснюється стосовно двох і більше підозрюваних, слідчий, прокурор забезпечує участь захисників кожному підозрюваному. Залучення одного захисника для двох і більше підозрюваних може призвести до порушення їхнього права на захист, якщо буде встановлено наявність суперечностей в їх інтересах. Захиснику має надаватись копія клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування не в одному, а у двох примірниках – для вручення копії й підозрюваному.

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 297-5 КПК України, копії повідомлення про підозру, ухвали слідчого судді, обвинувального акта, реєстру матеріалів досудового розслідування та інших процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику. Враховуючи, що надання цих документів захиснику, як вже зазначалось, є одним з дієвих засобів забезпечення права на захист підозрюваного за його відсутності у кримінальному провадженні, вбачається доцільним не надсилати їх поштою, а безпосередньо передавати захиснику з письмовим підтвердженням цього факту. Такий порядок не суперечить вимогам КПК України та вже застосовується на практиці.

Однією з основних проблем, що виникають при проведенні спеціального досудового розслідування, як і під час судового розгляду за відсутності обвинуваченого, є його здійснення у кримінальному провадженні щодо особи, якій повідомлено про підозру у вчиненні сукупності злочинів, тобто як злочинів, передбачених ч. 2 ст. 297-1 КПК України, так й інших злочинів, не зазначених у цьому переліку.

За загальним правилом, передбаченим ч. 2 ст. 297-1 КПК України, здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли такі злочини розслідуються в одному кримінальному провадженні зі злочинами, зазначеними у ч. 2 цієї статті, а виділення матеріалів щодо них може нега-

тивно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду. У таких випадках, якщо відповідно до положень ст. 217 КПК України виділення в окреме провадження матеріалів щодо інших злочинів, не передбачених ч. 2 ст. 297-1 КПК України, суперечитиме вимогам цього Кодексу, оскільки зашкодить повноті та об'єктивності досудового розслідування і судового розгляду, спеціальне досудове розслідування проводиться в одному кримінальному провадженні щодо всіх злочинів.

Зокрема, зазначені діяння можуть становити ідеальну сукупність злочинів, тобто коли однією і тією ж дією особа одночасно вчиняє два чи більше злочинів. Скажімо, у діях особи, якій повідомлено про підозру в участі у терористичній організації із застосуванням вогнепальної зброї, що кваліфікується за ч.1 ст. 258-3 КК України, одночасно є ознаки і незаконного поводження зі зброєю, визначеного у ч.1 ст. 263 КК України [2]. Як свідчить судова практика, деякі суди за наявності таких обставин, ще до внесення відповідних змін до ч. 2 ст. 297-1 КПК України, постановляли ухвали про здійснення спеціального досудового розслідування (наприклад, ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Луганської області від 29 вересня 2015 року у справі № 428/8969/15-к про здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо підозрюваного за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263 КК України).

У КПК України не закріплено норму щодо необхідності прийняття окремого процесуального рішення у випадку, коли перестали існувати підстави для здійснення спеціального досудового розслідування, тобто коли досудове провадження необхідно продовжувати за наявності підозрюваного, після його розшуку, затримання, видачі в порядку екстрадиції тощо. У ч. 5 ст. 297-4 КПК України лише зазначається, що подальше досудове розслідування у такому випадку здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом. У той же час слід пам'ятати, що здійснення спеціального досудового розслідування має певні, характерні для цього процесуального інституту особливості, визначені в окремій главі Кримінального процесуального кодексу України. Проведення процесуальних дій за відсутності у кримінальному провадженні підозрюваного об'єктивно, так чи інакше обмежує можливості останнього на збирання та подання доказів своєї невинуватості, а також на реалізацію інших процесуальних прав. Це у свою чергу може вплинути на оцінку доказів, отриманих стороною обвинувачення під час спеціального досудового розслідування. Тому, на нашу думку, доцільно, щоб слідчий, прокурор за необхідності продовжувати досудове розслідування у тому самому кримінальному провадженні вже за наявності підозрюваного, виносили про це постанову в порядку ст. 110 КПК України. Таке процесуальне рішення не суперечить засадам кримінального процесуального закону і відповідає повноваженням слідчого та прокурора, що здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Список використаних джерел:

1. In absentia. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus © Cambridge University Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/ru/in-absentia>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року №2341-III // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

3. Колоцца проти Італії (Colozza v. Italy): постанова Європейського суду по правам людини від 12 лютого 1985 року (№ 9024/80) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kolocsa-protiv-italii-postanovlenie-evropejskogo-suda>

4. Кромбах проти Франції (Krombach v. France): постанова Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2001 року (№29731/96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rroi.narod.ru/echr/another_2/krombach.htm

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13квітня 2012року №4651-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 7 жовтня 2014 року №1689-VII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1689-18/paran51#n51>

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 15 січня 2015 року №119-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

ГЛОВЮК Ірина Василівна
доктор юридичних наук, доцент,
виконувач обов'язків завідувача кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СТАТТЯ 206 КПК УКРАЇНИ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ (у контексті ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) передбачає заборону катування, а саме гарантує, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) сформульовано процесуальний обов'язок держав за ст. 3 Конвенції щодо проведення ефективного офіційного розслідування фактів жорстокого поводження з особами, які перебувають у межах їх юрисдикції, та визначено критерії ефективності розслідування. Неодноразово ці критерії нагадувалися і у рішеннях проти України. Так, у рішенні «Каверзін проти України» Суд повторив, що стаття 3 Конвенції вимагає, аби розслідування небезпідставних скарг про погане поводження було ретельним. Це означає, що органи влади завжди повинні добросовісно намагатись з'ясувати те, що трапилось, та не покладатися на поспішні та необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи або використовувати такі висновки як підставу для своїх рішень. Вони повинні вживати всіх заходів для отримання всіх наявних доказів, які мають відношення до події, *inter alia*, показань очевидців та експертних висновків. Розслідування має бути спроможним забезпечити встановлення та покарання винних осіб. В іншому випадку загальна юридична заборона катування та нелюдського і такого, що принижує людську гідність, поводження та покарання була б неефективною на практиці, і в деяких випадках представникам держави було б можливо фактично безкарно порушувати права тих, хто перебуває під їхнім контролем [1]. Про те, що розслідування має бути незалежним, безстороннім, а також бути предметом прискіпливої уваги з боку громадськості, і при цьому компетентні органи повинні діяти зі зразковою сумлінністю та оперативністю, було вказано у рішенні «Яременко проти України» [2].

Враховуючи те, що ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зобов'язує суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права, а принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ст.ст. 8, 9 КПК України), відповідно, КПК України передбачає певні гарантії ефективного розслідування фактів жорстокого поводження. У системі таких гарантій слід особливо виділити обов'язки судді, передбачені ч. 6-8 ст. 206 КПК

України. Попри усю важливість цих гарантій для забезпечення права особи на особисту недоторканність, заборони жорстокого поводження, ефективного розслідування жорсткого поводження, деякі положення ч. 6-8 ст. 206 КПК України мають недоліки, що ставлять під сумнів їх ефективну реалізацію у контексті процесуального обов'язку держави за ст. 3 Конвенції.

Так, положення ч. 6 ст. 206 КПК України про те, що «під час будь-якого судового засідання» не повністю корелюється із вказівкою на слідчого суддю у цьому ж реченні, а також із назвою цієї статті «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини», адже заяву може бути подано у судовому засіданні не тільки при реалізації повноважень слідчим суддею, а й у інших стадіях кримінального провадження, де суб'єктом реалізації повноважень, передбачених ч. 6 ст. 206 КПК України, має бути суд; цей недолік стосується і ч.ч. 7, 8 ст. 206 КПК України. Правильно вказує А.П. Бущенко, що «судове засідання» у контексті цієї статті вжито у найбільш широкому сенсі, тому цей обов'язок судді існує під час будь-якого судового засідання [3, с. 405]. Зазначимо, що у судовій практиці є випадки таких заяв та реагування на них вже у стадії судового розгляду. В ухвалі Октябрського районного суду м. Полтави від 10 лютого 2015 року було зазначено, що під час судового розгляду кримінального провадження обвинувачений ОСОБА_2 заявив про застосування до нього працівниками ПМУ УМВС України в Полтавській області заходів фізичного та психологічного впливу 2 вересня 2014 року при здійсненні його затримання та проведенні обшуку в квартирі, в якій він мешкає. При цьому він вказав, що свідком вказаних неправомірних дій був його знайомий на ім'я ОСОБА_3, який проживає за адресою: АДРЕСА_2. У судовому засіданні обвинувачений заявив клопотання про проведення відповідної перевірки. Суд, заслухавши клопотання, дійшов висновку, що воно підлягає задоволенню, зважаючи на вимоги ст.ст. 1, 3, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, позиції Європейського суду з прав людини щодо ретельного розслідування кожного випадку отримання обвинуваченими тілесних ушкоджень, за їх заявами про катування та інше погане поводження. Суд указав, що під час проведення перевірки мають бути обов'язково перевірені: свідчення обвинуваченого про його побиття та про отримання тілесних ушкоджень, а також психологічний тиск з боку працівників міліції, відомості про його поміщення до СІЗО, освідчування, допитані особи, що брали участь при проведенні обшуку за місцем проживання обвинуваченого, в тому числі особа, на яку вказує обвинувачений, а також вжиті інші необхідні заходи [4]. В ухвалі Ленінського районного суду міста Кіровограда було зазначено, що обвинувачені ОСОБА_1 та ОСОБА_2 під час судового засідання 12 квітня 2016 року заявили про застосування до них насильства з боку працівників конвою під час тримання їх в приміщенні Ленінського районного суду м. Кіровограда та доставлення до залу судового засідання 12 квітня 2016 року. Суд постановив задовольнити клопотання обвинувачених ОСОБА_1 та ОСОБА_2 про забезпечення невідкладного проведення їх судово-медичного обстеження шляхом призначення відповідної судово-медичної експертизи [5]. Такі питання вирішувалися і у інших ухвалях [6; 7]. Зазначимо при цьому, що наявний недолік ч. 6 ст. 206 КПК був відмічений у судовій практиці: в ухвалі було вказано, що «Положеннями статті 206 КПК України передбачені обов'язки щодо захисту прав людини лише слідчого судді, однак, частина 6 статті 9 КПК України передбачає, що у

випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу. З огляду на викладене, суд, розглядаючи кримінальне провадження відносно ОСОБА_3, ОСОБА_7, вважає за можливе, при винесенні дійсної ухвали керуватись положеннями статті 206 КПК України.» [8]

Тому для приведення у відповідність положень частин ст. 206 КПК України вказівку на слідчого суддю у ч. 6, 7, 8 ст. 206 слід замінити на «слідчий суддя, суд», що виключить можливість неправильного тлумачення ч. 6 ст. 206 КПК та відповідатиме практиці ЄСПЛ у частині процесуального обов'язку ефективного розслідування жорстокого поводження.

Зазначимо при цьому, що у практиці є випадки, коли судді доручають виконання обов'язків, зазначених у ч. 6 ст. 206 КПК України, прокурорам, слідчим. Так, наприклад, зазначається: «Направити заяву ОСОБА_2 з приводу нанесення йому побоїв працівниками міліції та вирішення питання щодо призначення судово-медичної експертизи для проведення перевірки прокурору Тербовлянського району Тернопільської області» [9]; «звернутися до прокурора Макарівського району Київської області для відповідного та належного реагування на повідомлення обвинуваченого ОСОБА_1, зафіксованого під час проведення судового засідання по даній справі про застосування до нього незаконних методів слідства працівниками органів внутрішніх справ під час проведення досудового розслідування, зокрема застосування до психологічного тиску, що порушує його права на захист під час проведення досудового розслідування, в ході якого необхідно забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження ОСОБА_1, доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, заявлених ОСОБА_1 та вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки ОСОБА_1 згідно із законодавством» [10]; «доручити слідчому ... забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження ОСОБА_3» [11]. Із таким застосуванням ч. 6 ст. 206 КПК України у частині забезпечення невідкладного проведення судово-медичного обстеження особи та вжиття необхідних заходів для забезпечення безпеки особи погодитися неможливо, адже зазначені повноваження суддя повинен реалізувати самостійно, та, більше того, – ініціативно, що передбачено ч. 7 ст. 206 КПК України, що виключає можливість доручення їх прокурору та слідчому. Це підтверджується й тим, що слідчий суддя має право не вживати дій, зазначених у ч. 6 ст. 206 КПК України, лише якщо *прокурор* доведе, що ці дії *вже здійснені або здійснюються* (курсив мій. – І.Г.).

Положення ч. 6 ст. 206 КПК України: «якщо під час будь-якого судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (орган державної влади, державна установа, яким законом надано право здійснювати тримання під вартою осіб)» не дає відповіді на питання, як реагувати судді у випадку, коли, наприклад, надходять заяви про вжиття заходів фізичного впливу при проведенні обшуку в квартирі підозрюваного, обвинуваченого або в іншому приміщенні, де він знаходиться (а такі заяви мали місце [4]). Буквальне тлумачення ч. 6 ст. 206 КПК України не дає можливості у такому випадку реалізувати передбачені нею повноваження слідчого судді, що

не відповідає практиці ЄСПЛ у частині процесуального обов'язку ефективного розслідування жорстокого поводження, адже у цей момент особа знаходиться під контролем держави: так, слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку; за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Цей недолік має бути виправлено шляхом внесення змін до ч. 6 ст. 206 КПК України.

Деякі питання виникають також у контексті забезпечення невідкладного проведення судово-медичного обстеження особи. Воно у КПК України як процесуальна дія не вказане, тому в літературі логічно вказується, що «КПК не визначає, яким чином суддя має забезпечити проведення судово-медичного обстеження. Таке обстеження не є процесуальною дією у рамках розслідування кримінальної справи. Закон також не вимагає проведення судово-медичної експертизи. Тому таке обстеження має бути забезпечене будь-якими найбільш прийнятними в обставинах справи засобами, у тому числі через виклик швидкої допомоги або лікаря у судове засідання» [3, с. 405]. У цілому такий підхід відповідає практиці ЄСПЛ, адже органи влади повинні вживати всіх заходів для отримання всіх наявних доказів, які мають відношення до події, *inter alia*, показань очевидців та експертних висновків [1]. Зазначимо, що у судовій практиці обстеження доручаються відділенням СМЕ [6; 12] шляхом призначення судово-медичної експертизи [5].

Реалізуючи обов'язок доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених в заяві особи, судді доручають це прокурорам (різних рівнів) [7; 13; 14], прокуратурі, її відділу [15; 16], слідчому відділу прокуратури [17], слідчому управлінню [18], заступнику начальника СВ [19]. Суддя, при тому, що адресат доручення прописаний у ст. 206 КПК України дещо неконкретизовано, а саме «відповідному органу досудового розслідування», повинен враховувати, керуючись ст.ст. 8, 9 КПК України, правоположення, сформульовані у практиці ЄСПЛ щодо ефективності розслідування, зокрема щодо незалежності і неупередженості. Тобто службовці, які залучаються до проведення розслідувань, і особи, що приймають рішення, мають бути незалежними від осіб, що є причетними до фактів, за якими проводиться розслідування. Це вимагає незалежності з практичної точки зору, а не тільки відсутності ієрархічних та інституційних зв'язків. Службовці, які залучаються до проведення розслідувань, та всі особи, що приймають рішення, мають бути неупередженими. Зокрема, вони не мають права брати участь у розслідуваннях або у прийнятті рішень стосовно скаргників-потерпілих у справі про жорстоке поводження, яку вони розслідують [20, с. 15]. У рішенні «Давидова та інші проти України» було розтлумачено: щоб розслідування катування чи поганого поводження з боку уповноважених державою осіб вважалося ефективним, має бути дотриманий такий загальний принцип: особи, які проводять перевірки, і ті, хто проводить розслідування, повинні бути незалежними за ієрархічним і відомчим підпорядкуванням від будь-кого, хто причетний до подій у справі; тобто слідчі мають бути незалежними на практиці [21]. Відповідно, з точки зору дотримання критеріїв ефективності розслідування згідно з практикою

ЄСПЛ доручення перевірки слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу досудового розслідування, є сумнівним. Що стосується доручення прокурору, прокуратурі, то відмітимо, що воно не в повній мірі відповідає п. 2 ч. 6 ст. 206 КПК України, адже ні прокурор, ні прокуратура не включені до переліку органів досудового розслідування, передбачений ч. 1 ст. 38 КПК України.

Для підвищення ефективності застосування ч. 6-8 ст. 206 КПК України у контексті європейських стандартів прав людини та практики ЄСПЛ пропонуємо: 1) у частинах шостій, сьомій, восьмій ст. 206 КПК України положення «слідчий суддя» замінити положенням «слідчий суддя, суд»; 2) положення ч. 6 ст. 206 КПК України «під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (орган державної влади, державна установа, яким законом надано право здійснювати тримання під вартою осіб)» викласти у редакції: «під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (орган державної влади, державна установа, яким законом надано право здійснювати тримання під вартою осіб) або у інших випадках обмеження особистої свободи особи при проведенні процесуальних дій».

Список використаних джерел:

1. Рішення Європейського суду з прав людини «Каверзін проти України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/25576>
2. Рішення Європейського суду з прав людини «Яременко проти України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_405
3. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. — Х.: Фактор, 2013. — 1072 с.
4. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 10 лютого 2015 року (Справа № 554/15939/14-к) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42729631>
5. Ухвала Ленінського районного суду міста Кіровограда від 12 квітня 2016 року (Справа № 405/6704/15-к) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57118585>
6. Ухвала Приморського районного суду міста Одеси від 7 березня 2014 року (№522/3510/14-к) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59444415>
7. Ухвала Заводського районного суду м.Запоріжжя від 17 березня 2016 року (Справа № 332/646/16-к) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56504663>
8. Ухвала Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 7 липня 2016 року (Єдиний унікальний номер 243/9563/15-к) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61204089>
9. Ухвала Теревовлянського районного суду Тернопільської області від 9 квітня 2013 року (Справа №606/286/13-к р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32100859>
10. Ухвала Макарівського районного суду Київської області від 5 грудня 2014 року (Справа № 370/2026/14-к) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47002055>
11. Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м. Харкова від 16 липня 2015 року (Справа № 642/5517/15к) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46985784>

12. Ухвала Васильківського районного суду Дніпропетровської області від 12 листопада 2015 року (Справа № 172/800/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53381318>
13. Ухвала Близнюківського районного суду Харківської області від 8 вересня 2015 року (612/780/14-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49859476>
14. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 17 серпня 2015 року (Справа № 336/5712/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48664692>
15. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 3 жовтня 2014 року (Справа № 404/7151/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40750461>
16. Ухвала Покровського районного суду Дніпропетровської області від 11 серпня 2016 року (Справа № 189/1211/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59681357>
17. Ухвала Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 29 червня 2016 року (Справа № 396/46/16-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58606154>
18. Ухвала слідчого судді Оріхівського районного суду Запорізької області від 19 лютого 2014 року (Справа № 323/545/14-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37236664>
19. Ухвала слідчого судді Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 26 червня 2015 року (Справа № 392/1016/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46093282>
20. Сванідзе Ерік. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів / Сванідзе Ерік. – К.: К.І.С., 2009. – 144 с.
21. Справа Давидова та інших проти України / Харківська правозахисна група. – Х.: Права людини, 2011. – 184 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/files/docs/1326275428.pdf>

ГОЛОВКІН Олександр Васильович
доктор юридичних наук, професор
начальник відділу науково-методичного забезпечення участі прокурорів
у кримінальному провадженні управління науково-методичного
забезпечення прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України

БОГАТИРЬОВА Ольга Іванівна
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності у сфері кримінальної юстиції
управління науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КООРДИНАЦІЇ ПРОКУРОРОМ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Чинний Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [1], як і раніше діючий Закон від 5 листопада 1991 року [2], наділяє прокурора повноваженнями щодо координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Однак, якщо в Законі України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року зазначене питання врегулювалося окремою ст. 10 «Координаційні повноваження прокуратури у сфері протидії злочинності та корупції», то новий Закон «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року обмежився одним абзацом у ст. 25 «Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство». Судячи з чинної редакції Закону «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року координаційні повноваження прокурора у сфері протидії злочинності звужені до одного напрямку нагляду, а саме – при здійсненні нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку – відповідно до змін, внесених у Конституцію України Законом України від 2 червня 2016 року [3]). Водночас при реалізації досі існуючої (до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій) функції у виді нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, Закон «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року не уповноважує прокурора на координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності на зазначеному напрямі. Хоча органи і установи виконання покарань, які виконують судові рішення, згідно з переліком правоохоронних органів, що наведений у ст. 2 Зако-

ну України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» [4], відносяться до правоохоронних органів. При цьому варто враховувати, що прокурор має координувати діяльність не всіх правоохоронних органів, а лише тих, завданням яких є протидія злочинності. Органи і установи виконання покарань підпадають і під цей критерій. З огляду на це вбачається наявність необґрунтованого законодавчого обмеження щодо можливості прокуратури здійснювати координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності по вказаному напрямі. Те саме певним чином стосується й функцій підтримання публічного обвинувачення в суді та представництва інтересів держави в суді.

Координація прокуратурою діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, як і раніше, залишається одним із головних пріоритетів у роботі прокурорів усіх рівнів. Однак безпосередньо координувати діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності уповноважені лише Генеральний прокурор України, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники згідно із розподілом обов'язків (ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року).

Загальний порядок організації роботи з координації діяльності правоохоронних органів, взаємодії органів прокуратури із суб'єктами протидії злочинності визначається Положенням про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції (далі – Положення), затвердженим спільним наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства доходів і зборів, Державної пенітенціарної служби та адміністрації Державної прикордонної служби від 11 лютого 2013 року № 5/132/21/4/84/82/ОД-13/1 [5]. Вказаним Положенням у п. 4 визначено форми такої координації: проведення координаційної наради керівників правоохоронних органів під головуванням відповідного прокурора; проведення спільних засідань колегій правоохоронних органів; проведення міжвідомчих нарад за участю керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, органів державного нагляду (контролю); утворення міжвідомчих робочих груп; видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру; обмін інформацією з питань стану злочинності та корупції; розробка і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення, припинення та попередження кримінальних правопорушень, у тому числі з ознаками корупції, а також усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню; організація комплексного вивчення ефективності протидії злочинності та корупції у регіонах, де спостерігаються негативні тенденції цієї діяльності; вивчення позитивного досвіду з питань запобігання і протидії злочинності та корупції, впровадження його в практичну діяльність правоохоронних органів; взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації; проведення спільних семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів; розробка пропозицій з питань удосконалення правового регулювання запобігання і протидії злочинності та корупції; спільне ініціювання та проведення наукових досліджень у сфері боротьби із злочинністю та корупцією. У свою чергу Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, як і його попередник, визначає чотири шляхи здійснення прокурором коор-

динаційних повноважень: у виді проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, а також проведення узгоджених заходів, здійснення аналітичної діяльності [1]. Вищезазначені переліки суттєво й головне щодо деяких форм – концептуально відрізняються.

Водночас статистична звітність щодо стану використання апаратами регіональних прокуратур та місцевими прокуратурами регіонів форм координації ведеться за наступними формами: створення постійно діючої робочої групи; координаційні наради; спільні наради; міжвідомчі наради; видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру; спільні виїзди до регіонів для проведення узгоджених заходів, перевірок і надання допомоги; створення спільних слідчо-оперативних груп для розкриття і розслідування окремих тяжких та особливо тяжких злочинів; створення спільних груп по боротьбі з окремими видами злочинів; проведення спільних семінарів, конференцій, інших навчально-практичних заходів; проведення інших спільних заходів. Як видно, й статистична форма щодо стану координації передбачає дещо інші її форми, ніж ті, які закріплені у Положенні про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції, а також в Законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року.

З огляду на вказане вбачається, що потребують узгодження закріплені у Положенні форми координації із законодавчо визначеними, а також приведення граф статистичної звітності до єдиного переліку.

У п. 9. наказу Генерального прокурора України від 16 січня 2013 року № 1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» [6] (далі – наказ ГПУ від 16.01.2013 № 1/1гн) закріплено, що основною формою координації діяльності правоохоронних органів слід вважати проведення координаційної наради їх керівників під головуванням відповідного прокурора. Так, за 8 місяців 2016 року апаратами регіональних прокуратур України було проведено 38 координаційних нарад, із них: найбільше прокуратурою Вінницької області – 4; Івано-Франківською та Полтавською – 3; інші 21 регіональні прокуратури та прокуратура м. Києва провели за цей же період від 1 до 2 нарад. Місцевими прокуратурами за 6 місяців 2016 року проведено 227 координаційних нарад, найбільше – 45 (Хмельницька обл.); 24 (Львівська обл.); 20 (Дніпропетровська обл.); 14 (Вінницька обл.); 11 (Запорізька обл.). Всі інші місцеві прокуратури відповідної області провели за цей же період від 3 до 10 нарад. Порівняти вказані дані за той же період минулого року не є можливим у зв'язку з тим, що місцеві прокуратури почали діяти з 15 грудня 2015 року.

Варто відмітити, що проведення вказаної кількості координаційних нарад із керівниками правоохоронних органів сприяє одночасному об'єднанню різнопланових зусиль правоохоронних органів з метою протидії злочинності. Цього дозволяє досягти й: проведення міжвідомчих нарад (регіональними прокуратурами за 8 місяців 2016 року – 12; місцевими прокуратурами за 6 місяців 2016 року – 26;) спільних нарад (відповідно, регіональними – 5; місцевими – 13); створення постійно діючої робочої групи (відповідно, регіональними – 33; місцевими – 171); видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру (відповідно, регіональними – 52; місцевими – 67).

Посилити ефективність координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності дозволяє нормативна прерогатива прокурора запрошувати на координаційні наради керівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для заслуховування інформації щодо їхньої діяльності з питань протидії злочинності та вирішення питань, які потребують застосування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності (п. 9.1., п. 9.2 Наказу ГПУ від 16.01.2013 № 1/1гн [6]).

Маємо зазначити, що здійсненню прокуратурою ефективної координації сприяють і фундаментальні наукові дослідження у сфері протидії злочинності. Вони дозволяють спрогнозувати кількісні та якісні показники злочинності у майбутньому, сформулювати відповідні завдання правоохоронних органів у сфері реалізації кримінально-правової політики держави та напрацьовувати рекомендації щодо покращення цієї діяльності. Так, починаючи з 2013 року Національною академією прокуратури України проводиться постійний моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні. Нині вже проаналізовано стан злочинності з 2009 року по 2013 рік в цілому по Україні [7] та окремих видів злочинів з урахуванням структури Особливої частини Кримінального кодексу України у 2014–2015 рр. [8]. За результатами дослідження запропоновано комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію злочинності, покращення організаційного, матеріально-технічного, кадрового, інформаційно-аналітичного забезпечення системи протидії кримінальним правопорушенням.

Суттєвим доробком для здійснення прокурором координаційних повноважень є проведене Національною академією прокуратури України монографічне дослідження на тему «Координація прокурором діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності та корупції» [9], яке дозволило розробити теоретико-методологічні основи координації прокуратурою діяльності правоохоронних органів у цій сфері та викласти наукові пропозиції щодо вдосконалення організаційних засад такої координації з метою забезпечення безпеки особи, суспільства та держави кримінально-правовими засобами.

Все зазначене свідчить, що питання координації прокурором діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності потребує подальшого нормативного врегулювання аналізованої сфери суспільно-правових відносин, у тому числі щодо приведення застарілої термінології, яка використовується у наказі ГПУ від 16.01.2013 № 1/1гн, у відповідність до положень нового Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року. Також у зв'язку зі стрімким поширенням злочинності в Україні за досить короткий проміжок часу проведення комплексного моніторингового кримінологічного аналізу вказаного негативного соціального явища має отримати своє продовження, зокрема щодо злочинів, вчинених в зоні проведення АТО.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – ст. 12.
2. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/178912/page?text=%EA%EE%EE%F0%E4%E8%ED#w12> (дата звернення: 03.10.2016).

3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 532.
4. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 03.10.2016).
5. Положенням про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: спільний наказ Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства доходів і зборів, Державної пенітенціарної служби та адміністрації Державної прикордонної служби від 11 лютого 2013 року № 5/132/21/4/84/82/ОД-13/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 03.10.2016).
6. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: наказ Генерального прокурора України від 16 січня 2013 року № 1/1гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 03.10.2016).
7. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): моногр. / [Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Книженко О.О., Литвак О.М., Ярмиш О.Н. та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 484 с.
8. Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013–2014 роки): наук.-практ. посіб. / [Литвак О.М., Стефанчук Р.О., Лісова Н.В. та ін.]. – К. Національна академія прокуратури України, 2015. – 254 с.
9. Координація прокурором діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності та корупції: моногр. / за заг. ред. Є.М. Блажівського та ін. – К.: Алерта, 2013. – 320 с.

ГОДУЄВА Ксенія Ігорівна
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності у сфері запобігання і протидії корупції
управління науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України

ДО ПИТАННЯ ВИМАГАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України (постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності») [1].

Відповідно до ст. 44 КК України особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України. Таке звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України, здійснюється виключно судом (ч. 1 ст. 286 КПК України).

Згідно з ч. 5 ст. 354 КК України особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Зазначене звільнення не застосовується у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені по відношенню до осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу.

Відповідно до ч. 5 примітки ст. 354 КК України під вимаганням неправомірної вигоди у ст.ст. 354, 368, 368-3 і 368-4 цього Кодексу слід розуміти вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів [2].

Розкриваючи сутність вимагання неправомірної вигоди, слід звернути увагу на правову позицію Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, висловлену у справі від 2 лютого 2016 року № 5-2574км15, що неправомірна вигода може мати місце лише у тому випадку, якщо винна особа з метою одержання неправомірної вигоди погрожує вчиненням або не вчиненням дій, які можуть завдати шкоди правам чи законним інтересам того, хто надає неправомірну вигоду, або створює такі умови, за яких особа не повинна була, а вимушена дати неправомірну вигоду

із метою запобігання шкідливим наслідкам, порушенню прав чи законних інтересів. Тобто обов'язковою ознакою вимагання є законність прав та інтересів, які захищає той, хто надає неправомірну вигоду. Натомість у разі, якщо особа, яка надає неправомірну вигоду, зацікавлена у незаконній, неправомірній поведінці службової особи, прагне обійти закон, домогтися своїх незаконних інтересів, то вимагання неправомірної вигоди виключається. За фактичних обставин, коли службова особа вимагає дати їй неправомірну вигоду, а особа, яка її дає, усвідомлює при цьому, що тим самим незаконно уникає настання для себе негативних наслідків, які б настали за відмови її надати, то такі дії за своїми ознаками не утворюють ознак вимагання неправомірної вигоди [3].

Водночас звільнення від кримінальної відповідальності не означає, що в її діях немає складу кримінального правопорушення. У зв'язку з цим така особа не може визнаватися потерпілим і претендувати на повернення неправомірної вигоди [4].

Варто також погодитися з висновками судів, які вказують, що про доведеність підстав про наявність примушення підозрюваної до давання неправомірної вигоди (вимагання) свідчать передбачені законом судові рішення, що набули чинності, або інші беззаперечні докази вимагання неправомірної вигоди [5].

Таким чином, обов'язковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності є кваліфікація діяння особи за відповідною частиною статті КК України, яка передбачає вимагання. Так, в ухвалі Козельщинського районного суду Полтавської області вказано, що дії ОСОБА_1 кваліфіковані за ч. 1 ст. 369-2 КК України, якою взагалі не передбачено звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів даного злочину за наявності вимагання, або добровільне повідомлення після вчинення кримінального правопорушення. Застосування до дій, вчинених підозрюваною, ст.ст. 368-3, 368-4, і 369 КК України в частині звільнення від кримінальної відповідальності за зазначених в клопотанні підстав, не має під собою підґрунтя, оскільки даними статтями передбачені інші кримінальні правопорушення, що вчиняються іншими суб'єктами корупційних діянь, а тому застосуванню до підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-2 КК України, не підлягають [6].

Погоджуючись з такими висновками суду, слід звернути увагу на конструкцію диспозиції ст. 369 КК України, в якій, незважаючи на вказівку у ч. 5 ст. 354 КК України, взагалі не передбачена така кваліфікуюча ознака складу злочину, як «вимагання неправомірної вигоди».

Наприкінці слід висловити зауваження щодо легального визначення поняття «вимагання неправомірної вигоди», в якому вказано, що таке розуміння цього терміна застосовується лише до ст.ст. 354, 368, 368-3 і 368-4 КК України (ч. 5 примітки ст. 354 КК України).

Оскільки за таких умов є незрозумілим, як слід тлумачити вказаний термін в контексті ч. 3 ст. 369-2 КК України та як обґрунтовувати рішення про звільнення за кримінальними правопорушеннями, передбаченими вказаними статтями, враховуючи, що аналогія закону про кримінальну відповідальність в силу вимог ч. 4 ст. 3 КК України заборонена.

Список використаних джерел:

1. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму ВСУ від 23 грудня 2005 року № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 5-2574км15 від 2 лютого 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55477047>
4. Ухвала Апеляційного суду Київської області у справі № 373/306315-к від 3 березня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56286589>
5. Ухвала Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області у справі № 233/515/15-к від 3 березня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42960317>
6. Ухвала Козельщинського районного суду Полтавської області у справі № 533/631/13-к від 3 вересня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33308839>

ГОРОХ Олексій Петрович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих правових наук
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ОСІБ, ЯКІ ВИЯВИЛИ БАЖАННЯ ПРОХОДИТИ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЗА КОНТРАКТОМ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

2014 року, прагнучи перешкодити волі Українського народу до європейського майбутнього, Російська Федерація окупувала частину території нашої держави – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на сході України [1]. У той час гостро постало питання про забезпечення готовності наших держави і суспільства до оборони та відсіч зовнішній агресії. Враховуючи це в Україні з метою підтримання бойової і мобілізаційної готовності армії та інших військових формувань було проведено шість хвиль мобілізації населення. Збройні сили України активно комплектувалися добровольчими батальйонами. Виявляли намір поповнити лави добровольців і чимало осіб із-поміж засуджених. Державною пенітенціарною службою України навіть були підготовлені пропозиції Міністерству юстиції України щодо застосування амністії для окремих категорій засуджених, які виявили бажання взяти участь у проведенні антитерористичної операції на сході України [2]. Однак ці наміри ДПС України з ініціатив не зрушилися.

Вважаємо, що комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань патріотично налаштованими фаховими спеціалістами з кола засуджених осіб цілком допустиме. Однак підходити до цього завдання, на нашу думку, треба вкрай зважено. Очевидно, під час часткової мобілізації населення комплектувати військові формування колишніми засудженими за тяжкі та особливо тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи, власності, статевої свободи та недоторканності, волі тощо нецільно. Також спірно розцінюється застосування саме амністії як безумовного виду звільнення від відбування покарання для окремих категорій засуджених, які виявили бажання взяти участь у проведенні антитерористичної операції. Більш доречно, на нашу думку, застосувати до цієї категорії осіб умовний вид звільнення від покарання – заміну невідбутої частини покарання у виді обмеження чи позбавлення волі більш м'яким покаранням (ст. 82 КК України). Однак постає питання, яким саме більш м'яким покаранням може бути замінена невідбута частина покарання у виді обмеження чи позбавлення волі такій категорії засуджених?

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким як вид звільнення від покарання передбачений в Модельному кримінальному кодексі для держав-учасниць СНД (ст. 79) [3] і законодавчо закріплений у кримінальних кодексах Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Республіки Молдова, Російської Федерації, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, а також Республіки Грузія.

Згідно з ч. 1 ст. 82 КК України, особам, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена будь-яким більш м'яким строковим видом покарання (обмеженням волі, арештом, виправними, громадськими роботами, позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо злочин, за який засуджений відбуває покарання, був пов'язаний з його посадою або із заняттям ним певною діяльністю). Проте, гадаємо, жодне з цих покарань не можливо і не доцільно призначати засудженим, які добровільно виявили бажання взяти участь у проведенні антитерористичної операції. Єдиним покаранням, на яке можна замінити невідбуту частину покарання у виді обмеження або позбавлення волі таким засудженим, є, на нашу думку, службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України). Каральний зміст цього покарання полягає у тому, що із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання (ч. 2 ст. 58 КК України). Однак українське законодавство виключає можливість застосування цього покарання як заміну, передбачену ст. 82 КК, з огляду на викладене нижче.

Із військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, контракт припиняється (розривається), а вони звільняються з військової служби у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання (п. «є» ч. 6 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Аналогічні наслідки настають і для військовослужбовців офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом: вони звільняються зі служби достроково у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання (п. 2 «б» ч. 3 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

При цьому перший або повторний контракт про проходження військової служби не може бути укладено, а громадянин не може бути прийнятий на військову службу за контрактом, якщо стосовно особи винесено обвинувальний вирок суду за кримінальною справою і призначено покарання, ведеться дізнання, досудове слідство або кримінальна справа передана до суду або якщо особа має незняту або непогашену судимість за вчинення злочину (п. 2.3 Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України). У свою чергу, особи офіцерського складу, які були засуджені за вчинення злочину до позбавлення волі, обмеження волі, арешту чи виправних робіт, у тому числі із звільненням від відбування покарання, – звільняються від призову на військову службу в мирний час (п. 10.8 Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України).

Отже, засудження особи за вчинення злочину до позбавлення волі чи обмеження волі є перешкодою для заміни такому засудженому відповідно до ст. 82 КК України невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням у виді службового обмеження для військовослужбовців. Такі особи не можуть продовжити або розпочати війсь-

кову службу у мирний час. Проте ми, як зазначали, дотримуємося думки, що лише на це покарання має бути замінена невідбута частина покарання у виді обмеження або позбавлення волі засудженим, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом на особливий період (у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації).

Вочевидь, призначення як заміни засудженим, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом на особливий період, службового обмеження для військовослужбовців з правовими наслідками, передбаченими ч. 6 ст. 82 КК України, є більш доцільним під час правового врегулювання аналізованого питання. Застосування до цієї категорії засуджених виду звільнення від покарання, пов'язаного з необхідністю подальшої позитивної поведінки (сумлінної служби), сприятиме процесу виправлення таких осіб й орієнтуватиме їх на недопущення порушення закону у майбутньому під час несення служби. Водночас для аналізованої категорії осіб, з огляду на існуючі ризики, мабуть, варто встановити більш ліберальні строки фактичного відбуття засудженим строку покарання.

На заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, на нашу думку, мають також розраховувати особи, засуджені за корупційні злочини. Чимало таких засуджених мали (мають) військові або спеціальні звання і є досвідченими у несенні (проходженні) служби, зокрема, у збройних силах, інших військових формуваннях, органах безпеки, пенітенціарної служби, поліції, фіскальній та митній службах.

Отже, як варіант, пропонуємо доповнити Кримінальний кодекс України, статтею 82-1 такого змісту:

«Стаття 82-1. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким особам, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом в особливий період

1. Особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом в особливий період, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням у виді службового обмеження для військовослужбовців. У цих випадках службові обмеження для військовослужбовців призначаються у межах строків, установлених у статті 58 цього Кодексу, та не повинні перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

2. У разі заміни невідбутої частини основного покарання покаранням у виді службового обмеження для військовослужбовців засудженого може бути звільнено також від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю.

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше чверті строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин.

5. До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, не може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

6. Положення цієї статті не застосовуються до осіб, зазначених у статті 4 Закону України «Про застосування амністії», а також до осіб, зазначених у статті 8 Закону України «Про амністію у 2014 році».

7. У разі ухилення від відбування службових обмежень для військовослужбовців особою, якій це покарання було замінене за правилами цієї статті Кодексу, вона направляється для відбування невідбутої частини покарання, до якого вона була засуджена. Відбування службових обмежень для військовослужбовців зараховується судом у строк невідбутої частини покарання у виді обмеження чи позбавлення волі за правилами, передбаченими у статті 72 цього Кодексу.

8. Якщо особа, відбуваючи службові обмеження для військовослужбовців, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину цього більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу.

Примітка. Особливий період військової служби оголошується Указом Президента України у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення правового режиму воєнного стану».

Очевидно, що, окрім кримінального законодавства, аналогічних змін потребує і законодавство про військову службу. В Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України необхідно передбачити положення, згідно з яким прийматимуть на військову службу за контрактом осіб, які були звільнені з військової служби у зв'язку з винесеним обвинувальним вироком суду, а також осіб, яким невідбута частина покарання у виді обмеження або позбавлення волі була замінена судом більш м'яким покаранням у виді службового обмеження для військовослужбовців, до закінчення особливого періоду. До речі, трохи схоже положення зараз міститься у п. 2.3 цієї Інструкції – воно поширюється на осіб, які були звільнені з військової служби в запас через службову невідповідність, у зв'язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку, у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем. За їх бажанням вони приймаються на військову службу за контрактом до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію.

Отже, українська кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання потребує свого подальшого вивчення та наукового забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015) // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 95. – 29 травня.

2. Влада України розглядає можливість залучення в'язнів до лав добровольців [Електроний ресурс] // ТСН. – 2015. – 22 листопада. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ato/do-sil-ato-na-donbasimozhut-doluchitisya-zasudzheni-411728.html>

3. Модельный уголовный кодекс для государств-участников СНГ // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 92–150.

ГОШОВСЬКА Юлія Володимирівна
аспірант
Національної академії прокуратури України,
прокурор Київської місцевої прокуратури № 7,
юрист 1 класу

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Із прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) було запроваджено низку нововведень спрямованих на гуманізацію та підвищення гарантій захисту прав та інтересів особи. Неповнолітні і на сьогодні є особливою категорією суспільства.

Відповідно до ст. 2 КПК України, завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У кримінальному провадженні щодо неповнолітніх мають виконуватися загальні завдання кримінального провадження і застосовуватися загальні правила кримінального процесуального закону з урахуванням норм, які містять особливі правила досудового розслідування і судового розгляду щодо неповнолітніх. Зазначені норми не замінюють, а доповнюють і конкретизують загальні правила кримінального провадження.

Держава, в обличчі правоохоронних органів, має сприяти додержанню прав дітей та інтересів дітей у кримінальному провадженні.

Із набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року досить розширився спектр повноважень прокурора.

У кримінальному провадженні вказаної категорії прокурор має враховувати вимоги закону, якими регламентовано права неповнолітніх незалежно від їхнього процесуального статусу.

Так, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, зокрема, якщо кримінальне провадження триває стосовно декількох осіб, з яких хоча б одна є неповнолітньою, здійснюється слідчим, уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх [1].

Перевірка повноважень слідчого у кримінальному провадженні вказаної категорії, покладається саме на процесуального керівника [2].

Відповідно до п. 8.1 наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 6 грудня 2014 року № 16гн процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у зазначених

категоріях кримінальних проваджень слід доручати прокурорам, на яких покладено обов'язок захисту прав і свобод дітей [3].

Додатковими гарантіями забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх є те, що у проведенні досудового розслідування у кримінальних провадженнях вказаної категорії обов'язково беруть участь батьки або інші законні представники неповнолітнього.

Особа, яка може бути законним представником, повинна надати документи, що підтверджують факт споріднення з неповнолітнім підозрюваним, або той факт, що вона працює в установі чи організації, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, і компетентна представляти його інтереси у правоохоронних та судових органах [4, с.158].

Перевірка вказаних обставин покладається також на прокурора, оскільки залучення неналежного законного представника має наслідком порушення прав та законних інтересів неповнолітнього під час всього досудового та судового розслідування, що неприпустимо.

Ще однією особливістю кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх є забезпечення права на захист вказаної категорії громадян. Оскільки особи, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, це – особи у віці до 18 років, участь захисника обов'язкова з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 52 КПК України) [1].

При цьому варто вказати, що прокурорам у провадженні обов'язково слід перевіряти законність допуску захисника до участі у кримінальному провадженні, оскільки будь-які допущені помилки на даному етапі, тягнуть за собою порушення прав та законних інтересів неповнолітнього у кримінальному провадженні в майбутньому.

Не зважаю на підвищення відповідальності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх та позитивних змін в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, проблема захисту прав та інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні залишається гострою.

Так, кримінальне провадження вказаної категорії, як вже зазначалось передбачає обов'язкову участь законного представника.

Відповідно до вимог ст. 44 КПК України якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник.

Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Крім цього, відповідно до ч. 1 ст. 227 КПК України при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [1].

Саме тут і виникає проблема захисту прав та інтересів неповнолітнього при залученні законного представника у кримінальному провадженні до участі у процесуальних діях, оскільки згідно з вимогами вищевказаної статті поняття «особи» ніби включає статус свідка, потерпілого та підозрюваного, однак відповідно до вимог ч. 1 ст. 44 КПК України законний представник залучається лише для процесуальної дії

до неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого, а отже процесуальний статус неповнолітнього свідка в даному розумінні не враховується.

Колізія у вказаних нормах, перешкоджає належним чином захистити законні права та інтереси неповнолітніх в повному обсязі у кримінальному провадженні.

У зв'язку з чим автором пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 44 КПК України, а саме доповнити її наступним змістом: «якщо підозрюваним, обвинуваченим, свідком є неповнолітній, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник».

Крім цього, відповідно до ч. 4 ст. 44 КПК України у разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим.

Проте, на практиці, дане положення реалізується не в край рідко.

Так, не завжди органи досудового розслідування, помічають суперечності між інтересами неповнолітніх та їхніх законних представників. Крім цього, не завжди неповнолітні позитивно реагують на заміну законних представників у кримінальному провадженні.

До того ж будь-яка заміна законного представника неповнолітнього одразу не дає можливості оцінити так звану нову особу щодо її моральних чи професійних якостей, зокрема щодо безумовного захисту прав та законних інтересів неповнолітнього у кримінальному провадженні.

Оскільки досить часто, як приклад у кримінальних провадженнях де неповнолітні є потерпілими від кримінальних правопорушень, законні представники останніх, переслідують не інтереси неповнолітніх щодо відшкодування шкоди, а лише свої корисливі інтереси, чим зазвичай негативно впливають на особу неповнолітнього.

Така неналежна поведінка законного представника неповнолітнього зазвичай сприяє не захисту, а порушенню прав та законних інтересів неповнолітніх.

Процесуальним керівникам необхідно пам'ятати про обов'язок забезпечити безумовне виконання вимог КПК у кримінальних провадженнях вказаної категорії та реагування на будь-які порушення та негативний вплив на неповнолітніх. Оскільки, критеріями оцінки ефективності роботи органів прокуратури щодо захисту прав та інтересів дітей визначається саме своєчасність і повнота вжитих заходів до усунення порушень законності, реальне поновлення прав і свобод дітей, відшкодування заподіяної їм шкоди, притягнення винних до встановленої законом відповідальності.

Таким чином, із прийняттям КПК України суттєво посилилась роль прокурора у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Важливим засобом зміцнення законності та правопорядку в кримінальному процесі є дотримання і забезпечення прав та інтересів неповнолітніх.

Так, не заважаючи на гуманізацію законодавства, що регламентує питання забезпечення прав та інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні, чинне законодавство має певні протиріччя та потребує удосконалення, оскільки лише належне нормативне врегулювання питань захисту інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні та неухильне дотримання правоохоронними органами норм законодавства, що регламентує досудове розслідування кримінального провадження щодо не-

повнолітніх, є запорукою забезпечення дотримання прав та інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні, а також постановлення законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Законом України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Голос України. – 2012. № 90–91. –19 трав.
2. Про організацію діяльності органів досудового розслідування: наказ Міністерства внутрішніх справ від 9 серпня 2012 року № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.
3. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генерального прокурора України від 6 грудня 2014 року № 16гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
4. Прокурорська діяльність у сфері захисту прав і свобод дітей: навч. посіб. / [А.А. Матвієць, Н.С. Наулік, Л.С. Нецька, О.Р. Севрук, А.М. Тесленко, О.В. Геселев, М.І. Бортун, Л.В. Вигівська, Г.В. Попов, К.Є. Назарчук, В.П. Константинов, О.О. Гоманюк, П.І. Томіленко]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 256 с.

ГРИНЮК Володимир Олексійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ КЛОПОТАННЯ ПРОКУРОРА ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Однією зі стадій кримінального процесу є підготовче провадження, в якій суд наділений як організаційними повноваженнями щодо підготовки до наступного судового розгляду, так і значними повноваженнями щодо прийняття рішень, які мають важливе значення для усього кримінального провадження. Зокрема, суттєвою новелою підготовчого провадження є можливість прийняття судом на цій стадії процесу цілої низки рішень, які є за своєю суттю остаточними та в яких вирішується питання про обґрунтованість обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення. Разом із тим, за загальним правилом, докази на цій стадії процесу не досліджуються, а значить, і не проводиться судовий розгляд кримінального провадження, що вимагається законом для перевірки обґрунтованості обвинувачення у кримінальному провадженні.

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК під обвинуваченням слід розуміти твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в установленому процесуальному порядку (повідомлення про підозру, обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності тощо). Зазначимо при цьому, що законодавець по-різному визначився із необхідністю посилання на докази в цих процесуальних рішеннях: така вимога до обвинувального акта, в тому числі і того, що надходить до суду з угодою, не пред'являється (ч. 2 ст. 291 КПК), проте у клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності повинні вказуватися докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення (п. 6 ч. 1 ст. 287 КПК). Таким чином, можна виділити таку особливість реалізації функції обвинувачення, як заснування на процесуальних рішеннях різного характеру мотивування.

У підготовчому провадженні розглядається клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності. Слід зазначити, що в таких випадках законодавець серед вимог до клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності вказує вимогу про зазначення в ньому доказів, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення (п. 6 ч. 1 ст. 287 КПК). Після дотримання вимог, передбачених в ст. 288 КПК, та за наявності для цього підстав суд закриває своєю ухвалою кримінальне провадження і звільняє підозрюваного від кримінальної відповідальності. В такому випадку слід зазначити про суперечність позиції законодавця: з одного боку,

в клопотанні про звільнення від кримінальної відповідальності зазначаються докази, з іншого – вони не можуть бути досліджені, а отже, суд не може перевірити наявність підстав для такого звільнення (ч. 3 ст. 291 КПК). Процесуальних засобів такої перевірки для досліджуваної стадії КПК не передбачає. Це може поставити під сумнів обґрунтованість судового рішення і, як наслідок, дотримання права на справедливий судовий розгляд.

На нашу думку, при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності під час підготовчого провадження суд вирішує питання про обґрунтованість обвинувачення, оскільки в ухвалі про закриття кримінального провадження міститься твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. В таких випадках на досудовому розслідуванні початкове обвинувачення міститься в повідомленні про підозру, а підсумкове – у клопотанні, яке у тому ж вигляді стає остаточним – в ухвалі суду про закриття кримінального провадження у зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Для усунення вищезазначеної суперечності певною мірою спрямована конкретизація порядку розгляду питання про звільнення від кримінальної відповідальності у підготовчому провадженні, яка міститься в узагальненні ВССУ, в якому зазначається, що при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності для перевірки наявності законних підстав такого звільнення суд повинен приймати (виребовувати) матеріали досудового розслідування. Вважаємо таке вирішення питання логічним, адже іншим чином перевірити обґрунтованість підозри (при розгляді клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності) та фактичних підстав для визнання винуватості (при розгляді угоди) неможливо. Тож для розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності характерна нормативна обмеженість матеріалів для перевірки обґрунтованості обвинувачення, хоча натепер це піддано певним коригуванням судовою практикою.

Крім нормативної обмеженості матеріалів для перевірки обґрунтованості обвинувачення, вирішення питання щодо обґрунтованості обвинувачення у підготовчому провадженні характеризується обмеженими пізнавальними можливостями суду. При розгляді клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності діяльність суду спрямована на оцінку доказів, оскільки необхідно встановити подію та склад злочину, встановити вину конкретного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Натомість КПК передбачає закриття кримінального провадження за ч. 2 ст. 284 КПК саме у підготовчому провадженні і не вирішує питання про можливість призначення за клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності судового розгляду у разі, якщо, на думку суду, встановити обґрунтованість клопотання у підготовчому провадженні не є можливим.

Як видається, для забезпечення оперативності вирішення питань звільнення від кримінальної відповідальності, принципу процесуальної економії доцільно надати суду повноваження із дослідження обґрунтованості клопотання саме у підготовчому провадженні, що надасть суду можливість не проводити судовий розгляд клопотання у повному обсязі, а обмежитися проведенням тих судових дій, які він вважає за необхідне провести, безвідносно до ініціативи сторін. Саме тому слід надати суду можливість проводити за власної ініціативи допити підозрюваного та свідків, дослідження документів, речових доказів, звуко- та відеозаписів тощо.

ГУЦАЛЮК Михайло Васильович
кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного
центру з проблем боротьби з організованою злочинністю
при РНБО України

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Сьогодні науковцями, керівництвом правоохоронних органів, суспільними діячами та представниками різноманітних громадських організацій активно обговорюється проблема реформування правоохоронних органів України з метою ефективної протидії різноманітним проявам злочинності в нашій державі.

Багато уваги приділяється питанням екіпіровки співробітників практичних підрозділів, зокрема форменим одягом, емблемами, спеціальними засобами, наприклад, електрошоковими пристроями, комп'ютерною технікою, засобами зв'язку, відеореєстрації, транспортом тощо.

Разом з тим чомусь замовчується основне питання, від якого залежить надійна робота правоохоронців, – забезпечення їх житлом. Адже неможливо уявити повноцінний відпочинок після виснажливої праці, наприклад, співробітника поліції, якщо його родина живе в орендованій квартирі, за яку щомісяця необхідно сплачувати значну частину грошового забезпечення на фоні зростання цін на товари першої потреби та тарифів на житлово-комунальні послуги. А можливості придбання житла за власні кошти не існує, навіть якщо працівник буде накопичувати їх протягом всієї служби.

Для України ця проблема є досить гострою, адже, за повідомленням всеукраїнської спілки безквартирних офіцерів, на квартирному обліку перебувають понад 100 тис. співробітників силових відомств. Найбільш проблемна ситуація із забезпеченням житлом склалася в МВС України (близько 30 тис.) та серед військовослужбовців (40 тис.).

Більше того, виникають законні підозри щодо співробітників, які за рахунок свого невеликого грошового забезпечення змогли не тільки побудувати собі приватні будинки, але й придбати квартири своїм дітям.

Важливість забезпечення житлом полягає і в превентивному захисті від корупції. Адже працівник, який отримав на певних умовах житло, не буде ризикувати його позбутися через участь у корупційних діяннях. Вирішення цієї проблемиспонукало би до ефективної службової діяльності, надало б можливість комплектування кваліфікованими фахівцями, знизило б плинність кадрів [1].

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 1999 р. № 2166 була прийнята Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, Державноїкримінально-виконавчої служби, службових осіб митних органів та членів їх сімей [2]. Проте з року в рік ця програма не фінансується належним чином. А парламентські слухання щодо виконання зазначеної програми відзначали, що кошти використовуються неефективно та з порушенням чинного законодавства [3]. Наприклад, у 2006 році 42% коштів для фінан-

сування будівництва житла для працівників органів внутрішніх справ надійшли на рахунок МВС України 30 грудня і через три години були зняті як невикористані, при цьому уряд держави прозвітував про 100% виконання своїх зобов'язань, а працівники міліції залишилися ні з чим [4].

Стаття 96 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що поліцейські забезпечуються житлом на підставах і в порядку, визначених житловим законодавством, а також те, щополіцейським, які згідно із законом визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов, житлова площа надається в першочерговому порядку [5]. Проте в органах місцевої влади вже багато років квартирна черга взагалі не рухається. У зв'язку з цим окремі міські голови висловлюють про скасування квартирних черг як таких.

На відміну від звичайних громадян, правоохоронці відповідно до статей 1 і 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією» обмежені у праві займатися підприємницькою діяльністю, а отже у вирішенні своїх житлових проблем можуть розраховувати тільки на державу.

Окремо слід згадати про практику надання службових квартир. На жаль, цей механізм широко використовується останнім часом для унеможливлення отримання житла ветеранами та надання житла поза чергою, що супроводжується різноманітними суспільними резонансами [6].

Наприклад, за короткий термін перебування на посаді першого заступника міністра внутрішніх справ України, Катерина Згуладзе-Глуксманн прописала у своїй елітній службовій квартирі батька, матір та брата. Подальша доля житла після звільнення Згуладзе з посади невідома [7].

У зв'язку з вищезазначеним пропонується кардинально змінити нормативно-правову базу та розміри фінансування програми забезпечення житлом правоохоронців, враховуючи значну фінансову підтримку урядом силового блоку.

Перш за все необхідно створити дієвий механізм обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов, наприклад, електронний реєстр, передбачивши однаковий підхід до порядку визначення черговості отримання житла, взяття на квартирний облік та її збереження у разі зміни місця проживання. Існуючі на сьогодні механізми квартирної обліку є вкрай неефективними. Деяким шахряям вони дають змогу отримувати по кілька квартир для себе та своїх родичів. Інших постійно «переносять» у списках напередодні розгляду питань про надання житла. Дієвого контролю, включаючи громадський, за цими процесами не існує.

Більше того, внаслідок ліквідації УМВС в областях були ліквідовані житлові комісії, а разом з ними контрольні списки осіб, які потребують поліпшення житлових умов та очікували на житло десятки років. Натомість, об'єднані списки в МВС України так і не сформовані. Така ситуація є недопустимою. Наприклад, в США питанням житлового забезпечення осіб, які звільнилися зі служби, приділяється особлива увага, цією проблемою займається Міністерство з питань ветеранів. У європейських країнах житлову проблему правоохоронців вирішують за рахунок належного грошового забезпечення та пільгового кредитування.

Найбільш спрощеною була б процедура, за якої військовослужбовцю чи правоохоронцю, який прослужив 20 років, надавався б, наприклад, житловий ваучер або грошова компенсація на придбання житла.

Для протидії корупційним зловживанням слід однозначно відмовитися від надання службового житла, а молодим спеціалістам та сім'ям надавати місця для проживання в гуртожитках. Після проходження 3–5 років служби передбачити можливість надання державного житла за рахунок спеціального фонду. Якщо, наприклад, людина звільняється з правоохоронних органів через 10 років служби, вона залишає за собою право на проживання в наданому їй державному житлі з виплатою частини його вартості залежно від вислуги років. Після 20 років вислуги квартира повністю переходить у власність правоохоронця. Таким правом особа може скористатися лише один раз за весь період своєї служби в правоохоронних органах.

Вирішення зазначеної проблеми дозволить значно поліпшити соціальний захист правоохоронців, підвищити престиж професії, мотивацію їхньої служби в правоохоронних органах та забезпечити надійну протидію злочинності в нашій державі.

Список використаних джерел:

1. Аваков: поліція в Україні неуккомплектована, бракує понад 20 тисяч фахівців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28028968.html>
2. Про Комплексну програму забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, Державної кримінально-виконавчої служби, службових осіб митних органів та членів їх сімей: постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 1999 року № 2166 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 48. – 17 грудня. – С. 90.
3. Про стан забезпечення житлом та іншими гарантіями соціального захисту військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl080206.htm
4. Забезпечення житлом працівників міліції – одна з соціальних гарантій, яку очікують десятиліттями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/113552>
5. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/>
6. Розпочато кримінальне провадження за фактами службової недбалості та шахрайства при виділенні житла працівникам прокуратури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=182764
7. Перед уходом в отставку «реформатор» МВД Згуладзе решила квартирный вопрос в Украине для себя и своей семьи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://antikor.com.ua/articles/100604-pered_uhodom_v_otstavku_reformator_mv_d_zguladze_reshila_kvartirnyj_vopros_v_ukraine_dlja_sebja_i_svo

ДЖУЖА Олександр Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГО-ВІКТИМОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Вивчення поведінки жертви в механізмі вчинення конкретного злочину, а також до і післянього, викликало у вчених обґрунтовані ідеї щодо необхідності розроблення ефективних засобів запобігання правопорушенням та злочинам. Наука повинна запропонувати практичні рекомендації, що сприятимуть розробленню моделі поведінки, яка максимально унеможливить вчинення злочинних посягань стосовно людини [1, с. 8].

Ступінь достовірності наукового обґрунтування та наукового прогнозування стосовно запобігання злочинності зростає, якщо брати до уваги весь спектр соціально-детермінуючих факторів віктимологічного характеру. Очевидно, що глибокі зміни в суспільстві вимагають оновлення методологічного інструментарію та концептуальних підходів, що склалися на попередньому етапі розвитку науки.

Офіційні статистичні дані свідчать про те, що зростання рівня злочинності в нашій країні зупинити не вдалося. Тому можна констатувати, що традиційні методи загального і спеціально-кримінологічного запобігання вже не можна вважати ефективними. Пошук нових, певним чином, альтернативних методів запобігання злочинам все частіше змушує вчених-кримінологів звертатися до проблем віктимології. Про актуальність такого підходу свідчить і те, що в країнах Заходу протягом останніх років значна увага приділяється саме віктимологічній складовій запобіжної діяльності органів державного управління та інститутів громадянського суспільства [2; 3].

Входження нашої країни у світове співтовариство відкриває додаткові можливості у сфері економічного і соціального розвитку, водночас містить нові загрози, у тому числі й кримінального характеру. Глобалізаційні процеси не минули і кримінальний світ. Тому особливо значущим стає зарубіжний досвід кримінологічного і віктимологічного вивчення феномена злочинності та протидії йому. Це дає змогу дослідити злочинний світ, з яким стикається Україна в епоху відкритості та інтеграції у світові процеси, змодельовати можливу динаміку розвитку кримінологічної ситуації в нашій країні та розробити систему випереджального запобігання злочинам, адаптувати стосовно українських реалій результати кримінологічних і віктимологічних розробок зарубіжних колег.

Вирішення проблем захисту жертв злочинів вимагає нового підходу. Збільшення кількості жертв злочинів, невирішеність їх проблем породжують нові, ще більш складні процеси, розв'язання яких можливе і за допомогою використання потенціалу віктимології.

Рівень віктимізації українського суспільства безпосередньо залежить від ступеня захищеності прав і свобод громадянина. Сьогодні віктимізація населення значно підвищилася, оскільки знизилася загалом захищеність наших громадян. На думку

вчених, в Україні рівень віктимізації на порядок вище порівняно з європейськими країнами, про що свідчить збільшення кількості (на 6 %) потерпілих від злочинів, учинених у країні протягом 2010–2015 рр. (без урахування латентних злочинів). Кількість потерпілих у цей період становить близько 1 млн осіб [4, с. 79]. Упродовж останніх 25 років до правоохоронних органів України надійшло близько 70 млн заяв і повідомлень про вчинення злочинів; потерпілих від них не менше 12 млн осіб, а збитків завдано понад 100 млрд грн. [5, с. 112].

Водночас якість віктимологічного запобіжного впливу на громадян з боку вітчизняних правоохоронних органів поступається організації та ефективності такої діяльності в багатьох зарубіжних країнах.

Відсутність повних даних про злочинність сприяє зниженню ефективності її контролю. Віктимологічні дослідження суспільства спрямовано, передусім, на вирішення цього завдання, оскільки його об'єктом є всі жертви злочинів: і враховані офіційною статистикою, і латентні. Проведення віктимологічних досліджень сприяє встановленню жертв злочинів і таким чином розширює можливості фахівців в отриманні об'єктивної картини не тільки віктимізації населення, а й стану латентної злочинності. Віктимологічні дослідження дають можливість у більш повному обсязі дослідити механізм злочинного діяння, виявити причини та умови, що каталізують цей процес, характерні особливості особи потерпілого і заходи, що необхідно йому вжити для запобігання вчиненню злочинів надалі.

Протягом останніх років актуальність дослідження соціальних факторів віктимізації населення значно зросла, що пов'язано з прагненням соціальних наук виявити і пояснити сутність змін глобального масштабу, які спостерігаються у світовому співтоваристві. Відбуваються процеси глибокої трансформації соціальної структури суспільства, змінюються параметри стратифікації і намічаються її нові напрями, іншим, ніж раніше, убачається становище особистості в суспільстві й державі.

Активне розроблення соціальної складової віктимолого-кримінологічного знання, комплексного вивчення факторів віктимності й віктимізації не тільки особи, а й соціальних груп є одним з найбільш актуальних завдань сучасної кримінології. При цьому проблема криміногенної віктимізації соціальних груп не знайшла більш-менш широкого висвітлення в кримінологічній літературі, що позначається на створенні науковообґрунтованої системи віктимологічного запобігання злочинам.

Незважаючи на глибокі наукові розроблення кримінальної [1] та кримінологічної [6] віктимології, і донині не створено сталої теорії віктимологічного запобігання злочинам. Це ускладнює розуміння місця, ролі та значення віктимологічного запобігання в загальній системі запобігання злочинам загалом та їх вчинення, унаслідок чого залишаються поза увагою теоретичні та методологічні положення віктимології в запобіжній діяльності правоохоронних органів [7, с. 6].

Існуючі прогалини й недоліки в правовому й організаційному забезпеченні діяльності правоохоронних органів щодо запобігання злочинам, а саме: недосконалість вітчизняного законодавства, інформаційно-аналітичної роботи підрозділів правоохоронних органів, планування і прогнозування злочинності, створення окремих методик протидії, уже тривалий час не дають можливості в повному обсязі включити віктимологічні заходи запобігання до арсеналу правоохоронної діяльності.

Кримінологічна віктимологія як один з різновидів кримінологічного напрямку державної політики є невід'ємною складовою частиною усього комплексу кримінологічної теорії і практики в контексті з кримінологічною політикою, її доктриною і практичним впровадженням у систему діяльності кримінальної юстиції та інших державних органів і формувань громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Ривман Д.В. Кримінальна віктимологія / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
2. Judith M. Sgarzi. JackMcDevitt. Victimology. A studyofCrimeVictimsandTheirRoles // UpperSaddleRiver, NewJersey. – 2003. – 397 p.
3. Karmen A. Crimevictims. Anintroductiontovictimology. Brooks / A. Karmen // Cole. – 1995. – 432 p.
4. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2005–2015рр.: стат. зб. – К.: ВПЦМВСУкраїни, 2016. – 201 с.
5. Джужа А.О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні [Текст]: моногр. / А.О. Джужа. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 304 с.
6. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / [авт. кол.: Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
7. Джужа О.М. Запобіганнязлочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма : [моногр.] / О.М. Джужа. – К.: НАВС, 2015. – 331 с.

ДОВГАЛЬ Максим Вікторович
начальник відділу нагляду за додержанням законів
при розслідуванні злочинів проти життя
прокуратури Дніпропетровської області

ПРАЦІВНИК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ, ЯКІ Є НОСІЯМИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Працівник правоохоронного органу передбачений потерпілим у ч. 2 ст. 342, ст. 342, ст. 343, ч.ч. 1, 2, 3 ст. 345, ст. 347, ст. 348, ст. 349 Кримінального кодексу України (КК України). Питання про те, які особи належать до цієї категорії потерпілих, до сьогодні залишається відкритим.

У законодавстві України, хоча й існує визначення правоохоронного органу, тим не менше воно має певні вади. Адже, по-перше, у нормативних актах сформульовано дві дефініції поняття «правоохоронний орган», які відрізняються одна від одної. Так, у Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» зазначено, що правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національного антикорупційного бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1]. У Законі України «Про основи національної безпеки України», який був прийнятий значно пізніше, зазначається, що «правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій [2].

Окрім цього, у першому з зазначених вище законів передбачено, що відповідно до цього Закону захисту підлягають працівники суду і правоохоронних органів, зазначені у ч. 1 цього пункту, а також співробітники кадрового складу розвідувальних органів України, працівники Антимонопольного комітету України та уповноважені особи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, які беруть безпосередню участь відповідно у: а) розгляді судових справ у всіх інстанціях; б) кримінальному провадженні та провадженні у справах про адміністративні правопорушення; в) оперативно-розшуковій та розвідувальній діяльності; г) охороні громадського порядку і громадської безпеки; д) виконанні вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та прокурорів; е) контролі за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України; є) нагляді і контролі за виконанням законів [1].

Ці законодавчі визначення є далекими від досконалості. Як зазначають М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, «це поняття є одним із найуживаніших у праві. Проте, застосовуючи його в нормативно-правових актах, публічних виступах тощо суб'єкти такого застосування навряд чи завжди усвідомлюють, що саме вони хотіли виразити. Норма-

тивна невизначеність цього поняття часто може призводити до колізій і непорозуміння при застосуванні тих чи інших положень закону» [3, с. 23].

Крім цього, на думку авторів цього підручника, віднесення того або іншого органу до правоохоронних залежить від того, що розуміти під правоохоронною функцією. «Однак ... зробити це на підставі чинного законодавства також не зовсім просто. Аналіз відповідних нормативно-правових актів свідчить, що питання про визначення поняття функції та визначення правоохоронних функцій у законодавстві України є не менш заплутаним, ніж питання про визначення власне переліку правоохоронних органів. По-перше, чинне законодавство не містить визначення таких понять як «правоохоронні функції» і «правозастосовчі функції». При цьому слід зазначити, що немає жодного державного (і не тільки державного) органу, який би у своїй діяльності не застосовував правові норми, тобто не виконував правозастосовчих функцій. Такі функції виконують усі державні органи ... По-друге, у законах, які визначають правовий статус тих чи інших правоохоронних органів, відсутній єдиний підхід щодо розуміння суті такого загального поняття як «функція»; функції таких органів визначаються за різними критеріями, вони плутаються із повноваженнями, завданнями, компетенцією цих органів, а в окремих випадках взагалі не визначаються» [3, с. 23, 25].

Окремі вчені пропонують авторську інтерпретацію поняття «працівник правоохоронного органу». Так, В. І. Осадчий розуміє під ними «громадянина України, який працює в створюваних державою утвореннях (органах, службах, установах, підрозділах тощо), виконання яким службових обов'язків пов'язано з реалізацією хоча б однієї з наступних функцій: 1) досудове розслідування в кримінальних справах чи адміністративне провадження; 2) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів працівниками: установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, Державної виконавчої служби, військової частини, гауптвахти і дисциплінарного батальйону чи працівниками органів внутрішніх справ; 3) оперативно-розшукова; 4) адміністративна, профілактична, охоронна функція міліції; 5) припинення правопорушень при переміщенні людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон; 6) припинення правопорушень при незаконному використанні лісу, незаконному полюванні, незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 7) нагляд і контроль за виконанням законів» [4, с. 21].

З урахуванням виокремлених функцій цей науковець намагається запропонувати вичерпний перелік працівників правоохоронних органів, а самі зазначені вище функції законодавчо закріпити у примітці до ст. 342 КК України. Так, В.І. Осадчий вважає, що до працівників правоохоронних органів належать: працівники органів внутрішніх справ, безпеки, прокуратури, установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, Державної виконавчої служби, Державної прикордонної служби, митних органів, рибоохорони, державної лісової охорони [4, с. 22].

Звісно, прагнення цього дослідника законодавчо врегулювати відповідні питання та визначити вичерпний перелік правоохоронних органів (а отже, й їх працівників) зрозумілі, однак навряд чи виправдані і доцільні. Адже звужувати перелік працівників правоохоронних органів навряд чи доцільно, оскільки у такому випадку велика кількість осіб залишиться без належного кримінально-правового захисту. Окрім того,

не можемо погодитися з пропозицією В. І. Осадчого про закріплення переліку правоохоронних функцій у примітці до ст. 342 КК України. Адже це – спеціальні питання, які мають вирішуватися у регулятивному законодавстві України, а не в КК України.

І.І. Давидович вперше у теорії кримінального права України запропонувала поширити кримінально-правову охорону на колишніх працівників правоохоронних органів та доповнити диспозиції ст.ст. 345, 347, 348, 349 КК України вказівкою на таких потерпілих. Авторка обґрунтовує свою точку зору, зокрема, тим, що «у більшості нормативних актів, які визначають статус того чи іншого правоохоронного органу і статус його працівників, передбачено, що спеціальний правовий захист поширюється і на колишніх працівників відповідного органу та його близьких» [5, с. 9]. Аналогічну пропозицію висловив і М.М. Магомедов. Цей дослідник пише, що норму про посягання на життя доцільно доповнити вказівкою на колишніх співробітників правоохоронних органів (звільнених за віком, станом здоров'я), якщо посягання на їх життя пов'язано зі здійсненням ними в минулому професійної діяльності [6, с. 9].

Підтримуємо цю точку зору, враховуючи наступне. По-перше, у багатьох законодавчих актах України, які регламентують діяльність працівників того або іншого органу передбачено, що окремі положення, зокрема, щодо соціально-побутового обслуговування, поширюються й на колишніх співробітників правоохоронних органів. Наприклад, згідно з абз. 2 п. 15 Розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про національну поліцію» передбачено, що За колишніми працівниками міліції, у тому числі пенсіонерами, а також членами їхніх сімей, іншими особами зберігаються пільги, компенсації і гарантії, передбачені цим Законом для колишніх поліцейських, членів їхніх сімей, інших осіб [7]. По-друге, посягання на основні особисті блага (життя, здоров'я, особисту недоторканість) може мати місце стосовно колишнього працівника правоохоронного органу або його близьких осіб, вчинена з помсти за його службову діяльність. На сьогодні дії винуватого, вчинені щодо колишнього працівника прокуратури, який підтримував державне обвинувачення у провадженні, за яким його було засуджено до позбавлення волі на тривалий строк, та які виразилися у спричиненні йому смерті, шкоди здоров'ю, полягали в захопленні його як заручника не завжди відповідає ступеню суспільної небезпеки вчиненого. Адже у більшості випадків у статтях, що передбачають відповідальність за загальнокримінальні злочини, передбачені менш суворі санкції, ніж у статтях, які передбачають посягання на ті ж самі блага, але вчинені щодо осіб, які є носіями авторитету органів державної влади. Враховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне підтримати пропозицію цих науковців та доповнити диспозиції ст.ст. 345 та 348 КК України вказівкою на колишніх працівників правоохоронних органів. Але обов'язково слід конкретизувати, що відповідні суспільно небезпечні діяння вчинені з метою помсти за попередню службову діяльність.

Таким чином, незважаючи на те, що поняття «працівник правоохоронного органу» має свої законодавчі дефініції, все ж під час кримінально-правової кваліфікації за ст.ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК України слід визначати, які конкретно функції він виконував, а вже після цього – кваліфікувати за однією з вказаних вище статей (звісно, за наявності інших ознак складів злочинів).

Список використаних джерел:

1. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
3. Мельник М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навч. посіб. / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2002. – 576 с.
4. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Осадчий Володимир Іванович; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2004. – 36 с.
5. Давидович І.І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Давидович Ірина Ігорівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
6. Магомедов М.М. Уголовная ответственность за посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Магомедов Муслим Магомедович; Академия управления МВД России. – М., 2009. – 27 с.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

ДУДАРЕЦЬ Руслан Миколайович
заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України

АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «ВОЄНІЗОВАНИ ФОРМУВАННЯ» ТА «ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ» ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Поточна ситуація в Україні характеризується загальним загостренням криміногенної обстановки та соціальним напруженням, що має місце внаслідок масової активізації діяльності незаконних військових формувань, озброєних злочинних угруповань, активізації діяльності на території України представників іноземної та транснаціональної організованої злочинності, намагань представників організованих злочинних угруповань вжити заходів до корумпування влади, посилення розпалювання міжнародної та міжрегіональної ворожнечі, поширення злочинів проти особи та корисливо-насильницьких злочинів.

Здійснювані державними органами заходи щодо протидії злочинності виявилися недостатніми для ефективного впливу на стан справ, закони виконуються незадовільно і не забезпечують належного рівня безпеки.

З метою забезпечення захисту конституційних прав і свобод, життя, здоров'я та майнових інтересів громадян, зміцнення правопорядку як найважливішої умови нормального функціонування суспільства і держави, зважаючи на загострення криміногенної обстановки, постає необхідність вжиття великомасштабних комплексних заходів. За цих умов має бути надано пріоритет питанням удосконалення системи профілактики правопорушень, посиленню боротьби з організованою злочинністю, розширенню міжнародного співробітництва у боротьбі з злочинністю, а також науковому та інформаційно-технічному забезпеченню правоохоронної діяльності [1].

У цих умовах важливим є належне врегулювання у чинному законодавстві України проблем боротьби зі злочинністю та протидії цьому явищу. На жаль, протягом тривалого часу в Україні відсутній спеціальний закон, що відображав би основні напрями політики держави у сфері боротьби із злочинністю. Зокрема, постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 року № 3325-12 було затверджено Державну програму боротьби зі злочинністю, яка фактично охоплювала 1993–1995 роки [2]. У 2010 році був розроблений законопроект «Про основи державної політики щодо протидії злочинності», але законом він так і не став [3]. 25 квітня 2014 року зареєстровано законопроект № 4783 «Про державну програму невідкладних заходів з протидії злочинності на 2014–2016 роки», що досі не розглянутий у Верховній Раді України [1]. По суті, єдиним законом щодо боротьби зі злочинністю є Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 2015 року № 3341-ХІІ в редакції від 28 грудня 2015 року [4], однак він поширюється лише на створення та діяльність організованих злочинних угруповань.

Водночас від початку збройного конфлікту на сході України та проведення антитерористичної операції особливої актуальності набуло виявлення і розслідування фак-

тів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Про необхідність посилення спроможностей та координації діяльності правоохоронних органів стосовно протидії незаконним збройним формуванням, а також припинення нелегального обігу вогнепальної зброї, інших засобів ураження, бойових припасів, вибухових речовин йдеться у п. 11 Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» від 16 червня 2015 року № 341/2015 [5].

Такі дії передбачені у законодавстві України як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 260 КК України. За даними статистики в Україні з початку 2014 року органами досудового розслідування України відкрито більше 1800 кримінальних проваджень за фактами створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Зокрема, у 2014 році таких кримінальних проваджень було 475, у 2015 – 936, а з січня по липень 2016 року – 463. У поточному році 34 кримінальних провадження прокурором направлені до суду з обвинувальним актом, 98 – з угодою про визнання винуватості, 35 – з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, решта нині знаходиться у провадженні органів досудового розслідування Національної поліції України у Донецькій, Луганській та Харківській областях.

Якість досудового розслідування повною мірою залежить від чіткого та зрозумілого визначення у чинному законодавстві понять визначених у диспозиціях правових норм. Водночас аналіз норм інших законодавчих актів України засвідчує, що термін «воєнізовані формування» у інших випадках вживається у різному значенні. Для прикладу, у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 року № 2713-IV воєнізовані формування визначені як підрозділи, які відповідно до закону діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ [6]. Натомість у ст. 260 КК України йдеться про не передбачені законом воєнізовані або збройні формування. У примітці 1 до зазначеної статті цього Кодексу вказано, що під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка. Таке визначення, з одного боку, може поширюватися як на законні, так і не законні воєнізовані формування, а з іншої – має свої внутрішні суперечності. Зокрема, про поняття «військова підготовка» не йдеться у Законі України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII та інших нормативних актах, що регулюють діяльність Збройних Сил України. Лише у п. 1.3 Інструкції з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в Службу безпеки України, затвердженої наказом Служби безпеки України від 30 листопада 2010 року № 603, військова підготовка визначена як складова спеціальної підготовки, що передбачає засвоєння кандидатом на службу ряду військових дисциплін в обсязі та на рівні, достатніх для належного виконання обов'язків військової служби в Службі безпеки України [7]. З огляду на зазначене у примітці 1 до ст. 260 КК України вжито термін «військова підготовка» у не визначеному в законодавстві значенні.

Відповідно до низки нормативно-правових актів Міністерства оборони України стройова і фізична підготовки є складовими частинами бойової підготовки, яка охоплює також спеціальну підготовку, у яку, у свою чергу, включається військова підготовка.

Оскільки наявність військової, стройової чи фізичної підготовки передбачено у визначенні воєнізованих формувань, то вбачається необхідність проведення хоча б однієї із таких видів підготовки для утворення складу кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 260 КК України.

Однак, на наш погляд, проведення лише стройової чи фізичної підготовки за відсутності військової підготовки, навряд чи може відповідати поняттю створення не передбачених законами України формувань або участі у їх діяльності. Вважаємо, спосіб вчинення зазначеного кримінального правопорушення має включати наявність військової підготовки. Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне запропонувати замінити у Примітці 1 ст. 260 КК України частину речення «в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка» на таку: «в яких проводиться військова та стройова чи фізична підготовка».

Потребує більш детального аналізу використання у КК України терміна «збройні формування». Відразу привертає увагу та обставина, що у п. 1 Примітки 1 ст. 260 КК України під визначенням воєнізованих підпадають як законні, так і не передбачені законами України формування. Натомість у п. 2 цієї ж Примітки надане визначення торкається саме створення та участі у діяльності незаконних збройних формувань. З метою усунення цієї невідповідності пропонуємо у п. 1 зазначеної норми частину речення «Під воєнізованими слід розуміти формування...» замінити на: «Під незаконними воєнізованими слід розуміти формування...» і далі – за текстом. Такі зміни тим більш актуальні, оскільки, як нами показано раніше, термін «воєнізовані формування» вжито у законодавстві України у двох не співпадаючих між собою значеннях.

Слід звернути також увагу на те, що в п. 2 Примітки ст. 260 КК України йдеться про два терміни – «збройні формування» та «воєнізовані групи». Вважаємо такий підхід законодавця цілком слушним. За відсутності у законодавстві України поняття «воєнізовані групи», на наш погляд, у практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень слід керуватися нормою ч. 1 ст. 28 КК України, відповідно до якої злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Тож воєнізовані формування складаються із підрозділів, а для відповідальності за створення або за участь у діяльності збройних формувань досить встановити наявність групи осіб.

В умовах суттєвого збільшення кількості зазначених кримінальних проваджень нагальною є розробка методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та підготовка криміналістичних рекомендацій для практичних працівників органів досудового розслідування. Під час розслідування цього виду злочину слідчі повинні знати та вміти визначати типові слідчі ситуації й основні напрями, пов'язані з розробленими криміналістикою програмами їх вирішення, володіти ґрунтовними знаннями щодо тактики проведення окремих процесуальних дій і тактичних операцій, щодо прийняття проміжних та підсумкових процесуальних рішень. Значно підвищує ефективність розслідування зазначених злочинів узагальнення слідчої практики у поєднанні з використанням апробованих криміналістичних рекомендацій та наукових знань.

Специфіка обраної категорії кримінальних проваджень пояснюється ще й тим, що розкриття і розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або

збройних формувань здійснюється в умовах неочевидності, конспірації та злочинної ієрархії, ускладнюється обстановкою вчинення злочину та суб'єктивним складом його учасників (вчинення злочинів особами, які мають значний досвід злочинної діяльності, вжиття ними заходів для маскуванню зовнішності, використанням специфічних знарядь вчинення злочину тощо).

З огляду на зазначене для якісного розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань важливого значення набуває належне врегулювання вказаних понять у законодавстві, а також подальша розробка криміналістичних рекомендацій щодо проведення процесуальних дій у структурі методики розслідування цього кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону України від 25 квітня 2014 року № 4783 «Про державну програму невідкладних заходів з протидії злочинності на 2014–2016 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50793
2. Про Державну програму боротьби зі злочинністю: постанова Верховної Ради України від 25 червня 1993 року № 3325-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3325-12>
3. Проект Закону України «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/314729>
4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 2015 року № 3341-XII в редакції від 28 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні: Указ Президента України від 16 червня 2015 року № 341/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/341/2015>
6. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15/print1451052446298766>
7. Інструкція з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в Службу безпеки України: затверджена наказом Служби безпеки України від 30 листопада 2010 року № 603 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1351-10/ed20110110/find?text=%C2%20V3%E9%F1%FC%EA%EE%E2%E0+%EF%B3%E4%E3%EE%F2%EE%E2%EA%E0>

ДЬОМІН Юрій Михайлович
доктор юридичних наук, професор,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дознавання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Прокурорський нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, – це галузь прокурорського нагляду, яка характеризується специфічними об'єктом і предметом нагляду, повноваженнями прокурора, потребою дотриманням прав і свобод людини та громадянина в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, встановленого порядку проведення оперативно-розшукових заходів, законності рішень, що приймаються оперативними підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, має своїм завданням сприяння оперативним підрозділам у здійсненні всього обсягу оперативно-розшукових заходів, передбачених законодавством України про оперативно-розшукову діяльність, зокрема, належному документуванню проведених оперативно-розшукових заходів, використанню результатів оперативно-розшукової діяльності в процесі доказування у кримінальних справах, а також своєчасне усунення порушень закону та конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина.

Нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюється Генеральним прокурором України, його заступниками, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя і прирівняними до них прокурорами та їх заступниками, а також уповноваженими наказом Генерального прокурора України начальниками та прокурорами управлінь, відділів Генеральної прокуратури України та прокуратур Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відповідно до ст. 131-1 Конституції України та ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», виходячи з того, що предметом нагляду є забезпечення гарантій дотримання прав людини і громадянина; недоторканності приватного життя; особистої і сімейної таємниці; недоторканності житла і таємниці кореспонденції; дотримання принципу законності при здійсненні оперативно-розшукових заходів [1, 2, 3].

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон) прокурор має право:

- 1) безперешкодно входити в усі приміщення органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність;
- 2) вимагати для перевірки розпорядження, інструкції, накази та інші акти щодо оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукові справи, реєстраційні, об-

лікові, звітні, статистичні, аналітичні документи та інші відомості щодо здійснення оперативно-розшукових заходів;

3) доручати керівникам відповідних органів проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону;

4) давати письмові вказівки про проведення оперативно-розшукових заходів в інтересах кримінального судочинства, про розшук осіб, які безвісно відсутні;

5) давати згоду на продовження строку проведення оперативно-розшукової діяльності;

6) отримувати пояснення щодо порушень вимог закону від посадових осіб органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність;

7) перевіряти скарги на порушення законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, з ознайомленням у необхідних випадках з оперативно-розшуковими матеріалами;

8) скасовувати незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що суперечать закону;

9) вживати заходів щодо усунення порушень законності під час проведення оперативно-розшукової діяльності і щодо притягнення винних до встановленої законом відповідальності.

Норма Закону про внесення протесту на незаконні постанови суду фактично втратила чинність з урахуванням того, що інститут опротестування судових рішень вже давно скасовано [4, п. 10 ч. 2 ст. 14].

Відомості про осіб, які конфіденційно співробітничать або співробітничали з оперативними підрозділами або з розвідувальним органом України, належність осіб до кадрового складу розвідувальних органів, а також форми, методи і засоби розвідувальної діяльності та організаційно-штатна структура розвідувальних органів до предмета прокурорського нагляду не належать [4, ст.14].

Керівники місцевих прокуратур, а також уповноважені їхніми наказами прокурори відповідної місцевої прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності в оперативно-розшукових справах, заведених піднаглядними їм територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів [4, ч. 2 ст. 14].

Забороняється втручання прокурора у методи і тактичні прийоми оперативно-розшукової діяльності при умові, якщо ці дії не суперечать діючому законодавству та не порушують конституційні права і свободи громадян, юридичних осіб.

Одним із повноважень прокурора є розгляд клопотань про погодження проведення окремих оперативно-розшукових заходів, що проводяться в рамках оперативно-розшукової діяльності. Прокурор має право погодити або відмовити в погодженні проведення оперативно-розшукових заходів [4, ст. 8].

У разі погодження прокурором клопотання воно повертається керівнику відповідного оперативного підрозділу або його заступнику, які звертаються з ним до суду.

В необхідних випадках уповноважений прокурор має право бути присутнім при розгляді подання оперативного підрозділу суддею, який вислуховує думку прокурора про можливість надання відповідного дозволу.

При перевірці законності здійснення оперативно-розшукових заходів слід переконалися, що строки її ведення не порушуються та обчислюються відповідно до вимог ст. 9-1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Строки ведення справи можуть бути продовжені до 12 або до 18 місяців. Про продовження строків ведення оперативно-розшукової справи повинна вноситися постановова, яка підлягає затвердженню уповноваженою службовою особою та погодженню з прокурором відповідно до вимог ч. 2 ст. 9-1 Закону [4, ст.9-1].

У кожному такому випадку продовження строку ведення справи можливе лише за умови наявності даних, отриманих у ході ведення такої справи, про можливу участь особи у підготовці тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Перевірка законності винесення постанов про припинення або поновлення обчислення строку ведення оперативно-розшукової справи має на меті з'ясувати, що такі постанови існують, вони мотивовані, затверджені начальником відповідного органу або його заступником, та в матеріалах справи наявні відповідні підтверджуючі документи. Закон передбачає лише дві підстави, з яких строк обчислення оперативно-розшукової справи може бути припинено: якщо особа, стосовно якої заведено оперативно-розшукову справу, тимчасово вибула за межі України або якщо вона тяжко захворіла.

Водночас прокурор зобов'язаний перевірити законність закриття оперативно-розшукової справи протягом 10 діб. До завершення такої перевірки знищення оперативно-розшукової справи забороняється. Рішення про скасування постанов про закриття оперативно-розшукової справи, за наявності для цього законних підстав, приймаються у вказаний строк. У разі погодження із рішенням про закриття оперативно-розшукової справи прокурор складає довідку про обґрунтованість прийнятого рішення.

У разі знищення оперативно-розшукової справи до перевірки її прокурором призначається службова перевірка відповідно до вимог статті 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4, ст.14].

Перевірка законності закриття оперативно-розшукової справи може бути розпочата зі співставлення постанови про закриття з постановою про її заведення, що дозволить встановити, чи досягнуто під час проведення оперативно-розшукової діяльності мети, поставленої під час заведення оперативно-розшукової справи. Якщо такої мети не досягнуто, з'ясовуються причини цього.

У разі відсутності даних про припинення злочинної діяльності особою, стосовно якої заведено оперативно-розшукову справу, або наявності даних, які спростовують викладені у оперативному донесенні чи постанові твердження про закриття справи, постановою про її закриття підлягає скасуванню. Якщо рішення про закриття оперативно-розшукової справи приймається за кілька днів до завершення строків ведення ОРС, у постанові про скасування постанови про закриття такої справи необхідно вказати про вирішення питання про продовження строків її ведення.

Обов'язково перевіряється, чи закрита оперативно-розшукова справа відносно саме тих осіб та щодо тих фактів (діяльності) стосовно яких її було заведено.

Мають місце випадки, коли оперативно-розшукові справи закриваються у зв'язку із набранням законної сили вироком або ухвалою суду, водночас оперативно-розшукову справу заведено щодо підготовки до іншого злочину, який виявлено не в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів у цій справі або його виявлено іншим

органом. У такому випадку постанову про закриття оперативно-розшукової справи за п.п. 2 або 3 ч. 1 ст. 9-2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» необхідно скасувати. Одночасно слід розглянути питання про можливість прийняття у цій справі рішення відповідно до п.п. 5, 7 зазначеної статті або про продовження строків ведення оперативно-розшукової справи.

У разі закриття ОРС, заведеної стосовно групи осіб, треба дослідити, чи зазначено у постанові про закриття цієї справи підстави прийняття даного рішення щодо кожного фігуранта. Ці підстави можуть бути різними, не співпадати. Наприклад, стосовно однієї особи справа закрита на підставі набрання законної сили вироку суду, а стосовно іншої особи – на підставі не встановлення у передбачені законом строки даних, що вказують на ознаки злочину в її діях.

Одним із ключових моментів реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності є їх використання в межах закону та відповідно до завдань, покладених на оперативні підрозділи щодо своєчасного виявлення та припинення злочинів, притягнення до передбаченої законом відповідальності осіб, що їх вчинили, розшуку злочинців, забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів сімей та близьких родичів цих осіб.

Інформація використовується виключно для запобігання скоєнню злочинів чи встановлення істини під час здійснення розшукових дій органами правопорядку (після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань – виключно в межах вимог глави 21 КПК України), своєчасного виявлення, запобігання, припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на національну безпеку, в інтересах контррозвідки, для забезпечення безпеки під час здійснення розвідувальних заходів, захисту сил, засобів та інформаційних систем і облікових даних розвідувальних органів та джерел розвідувальної інформації, а також з метою її доведення до правоохоронних органів у передбачених законом випадках.

Однією з проблем оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства є потреба реального забезпечення безпеки осіб, які здійснюють або залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, сприяють їй або беруть участь у кримінальному судочинстві, яка в останні роки набула особливого значення у зв'язку із загостренням криміногенної ситуації у державі, появою нових форм злочинності [5].

Для належного правового врегулювання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу прийнято Закони України: «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність» та ряд інших.

Однак із прийняттям цих та інших нормативно-правових актів проблема забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства не вирішилась. Натомість з'явилися нові проблеми, пов'язані із застосуванням законодавства у цій сфері, організацією взаємодії правоохоронних органів та здійсненням прокурорського нагляду.

Життя заходів з метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження може бути покладено на органи Служби безпеки України, Національної поліції

України, а також інші органи, у структурі яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Заходи безпеки щодо військовослужбовців можуть здійснюватися також командами військових частин [6, ст.14]

Питання прокурорського нагляду при забезпеченні безпеки учасників кримінального судочинства врегульоване ст. 28 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», ст. 36 КПК України, ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та іншими, якими дозволено при перевірці законності постанови про застосування заходів безпеки чи про відмову в їх застосуванні скасовувати прокурору незаконні і необґрунтовані постанови [3, 5, 7].

Зокрема, в разі, якщо під час досудового розслідування прокурором встановлена необхідність у застосуванні заходів забезпечення безпеки до учасника кримінального судочинства, а слідчим вони застосовані не були, прокурор зобов'язаний дати вказівку у даному кримінальному провадженні про винесення постанови про забезпечення безпеки відповідної особи. Якщо застосувати заходи безпеки необхідно терміново, прокурор особисто виносить постанову про застосування заходів безпеки з наступним направленням її відповідним органам для виконання. У разі невиконання або неналежного виконання службовими особами покладених на них обов'язків по прийняттю рішення про застосування заходів безпеки та по їх застосуванню щодо осіб, взятих під захист, прокурор зобов'язаний вирішити питання про кримінальну відповідальність за ст. 380 КК, якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки.

Окремі форми застосування заходів з метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження передбачені нормативними актами та потребують удосконалення й розширення, а інститут захисту таких суб'єктів потребує подальшого розвитку.

Основними критеріями оцінки ефективності прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності є: додержання прав людини і громадянина, у тому числі щодо недоторканності особистого життя, житла і таємниці листування, телефонних розмов та інших форм приватного спілкування, банківських вкладів і рахунків, вжиття невідкладних заходів до поновлення порушених прав та притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності та своєчасність реагування на порушення законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Рядом вчених розглядалося питання щодо співвідношення прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) та під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) [8].

За результатами аналізу були запропоновані деякі критерії розмежування таких видів діяльності, зокрема:

- ці правовідносини регулюються окремими нормативно-правовими актами;
- НС(Р)Д – процесуальна діяльність в класичному вигляді, водночас результати ОРД можуть бути використані в кримінальному процесі за певних умов;
- оперативно-розшукові заходи проводяться стосовно злочинів, що готуються, а НС(Р)Д проводиться виключно після внесення відомостей до ЄРДР про вчинене кримінальне правопорушення;

– суб'єктом ініціювання оперативно-розшукових заходів відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є керівник відповідного оперативного підрозділу або його заступник. Проведення НС(Р)Д ініціює слідчий, прокурор;

– суб'єктами проведення оперативно-розшукових заходів є підрозділи, визначені ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». НС(Р)Д може проводити слідчий, який здійснює досудове розслідування, або за його дорученням уповноважені оперативні підрозділи;

– мета та порядок використання результатів також різняться;

– компетенція і статус прокурора різняться: під час проведення ОРД прокурор користується повноваженнями передбаченими ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а у ході досудового розслідування – правами процесуального керівника які визначені ст. 36 КПК;

– суддя розглядає клопотання для отримання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів керівника оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором, у відповідності з Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» невідкладно, а при здійсненні НС(Р)Д клопотання слідчого, погодженого з прокурором, прокурора - протягом 6 годин;

– рішення про використання результатів розшукової діяльності приймають: в разі проведення ОРД – начальник оперативного підрозділу; при здійсненні НС(Р)Д – прокурор;

– у кримінальному провадженні під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники (працівники) уповноваженого оперативного підрозділу не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора, не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора (ст. 41 КПК). Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора.

При здійсненні ОРД в порядку Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи погоджують з прокурором клопотання про проведення оперативно-розшукових заходів до слідчого судді. У виключних випадках зазначені заходи можуть здійснюватися лише за ухвалою слідчого судді без розголошення третій стороні, а заходи, що не потребують дозволу слідчого судді, – без повідомлення прокурора (ч. 4 ст. 8 Закону);

– слідчий може проводити НС(Р)Д самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам (п. 6 ст. 246 КПК України). При здійсненні ОРД в межах Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативники не мають права працювати спільно зі слідчим;

– залежно від злочину та статусу особи, стосовно якої проводиться НС(Р)Д, інших чинників слідчий, за погодженням з керівником органу досудового розслідування відповідного рівня, може доручати проведення НС(Р)Д керівнику іншого правоохоронного органу, у тому числі того, під юрисдикцією якого не знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, з обґрунтуванням такої необхідності та з урахуванням його повноважень.

Цей перелік можна розширювати й далі, але слід враховувати, що між цими двома правовими поняттями більше спільного ніж відмінного. Про це свідчить багато банкетних норм у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», що відсилають до глави 21 КПК України (див. ст.8 Закону та інші). Багато спільного і в процедурі здійснення таких розшукових заходів, мети їх проведення, відповідності їх вимогам закону тощо.

Прокурор зобов'язаний здійснювати нагляд за законністю провадження гласних і негласних (розшукових) дій у конкретних кримінальних провадженнях або за законністю розшукових дій органів правопорядку, які здійснюються у конкретних розшукових справах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401 // Голос України. – 2016. – № 118 (6372). – 29 червня.
3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
5. Бобраков И.А. Уголовно-правовая характеристика преступлений, посягающих на лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве, и проблемы их законодательной регламентации: моногр. / И.А. Бобраков. – Брянск: Брянский филиал Моск. ун-та МВД России, 2004. – 75 с.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
8. Вигівська Л.В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: дис. ... канд. юрид. наук / Л.В. Вигівська. – К., 2016. – 232 с.

ЄНІ Олена Василівна
кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу
підготовки та підвищення кваліфікації військових прокурорів
Національної академії прокуратури України

ВИРОК НА ПІДСТАВІ УГОДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ОСКАРЖЕННЯ

У доктрині кримінального процесу традиційним є розподіл вироків на два види – обвинувальні та виправдувальні. Своєю чергою, обвинувальні вироки також поділяються на окремі різновиди. Наприклад, Ю.М. Грошевий виділяє такі три види обвинувальних вироків: з призначенням підсудному покарання; без призначення підсудному покарання; зі звільненням підсудного від покарання [1, с. 28]. Можна виділити інші підстави для класифікації: за інстанцією (вирок суду першої чи апеляційної інстанції); за складом суду (вирок суду присяжних, вирок, ухвалений судьєю одноособово чи складом суду); за критерієм дослідження доказів (вирок, ухвалений за скороченою процедурою дослідження доказів або за повною чи частково повною процедурою); за кількістю обвинувачених (вирок, ухвалений щодо однієї особи чи щодо групи осіб) тощо.

Водночас із введенням в дію КПК України 2012 року з'явилося нове поняття – «вирок на підставі угоди». Специфіка цього судового рішення викликала дискусії з приводу його правової природи. Очевидно, що такий акт правосуддя (незалежно від виду угоди, на підставі якої його ухвалено) є різновидом обвинувальних вироків. Так, по-перше, згідно з ч. 2 ст. 373 КПК України, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність. Оскільки обов'язковим елементом будь-якої угоди у кримінальному провадженні є узгоджене сторонами покарання, яке у подальшому у разі затвердження угоди призначається вироком на її підставі, це свідчить про належність такого судового рішення до обвинувальних вироків. По-друге, в угодах про визнання винуватості саме беззаперечне визнання особою своєї винуватості в інкримінованому їй діянні (діяннях), а в угодах про примирення – неоспорювання обвинувачення та згода на застосування такої форми провадження, спрямовані на пришвидшення кримінального провадження із прискореним ухваленням обвинувального вироку, поєднане із забезпеченням інтересів сторін цих угод. Н.В. Глинська зазначаючи, що характер вироку (обвинувальний чи виправдувальний) іноді обумовлюється ініціативою сторін, посилається саме на приклад вироків на підставі угоди [2, с. 39], що і підкреслює волевиявлення та згоду учасників на ухвалення саме обвинувального вироку.

Специфіка кримінального провадження на підставі угод, яке законодавцем віднесено до особливих порядків кримінального провадження, звичайно, позначається як

на процесуальному порядку його здійснення, так і на судових рішеннях за результатами судового розгляду. Відтак можна говорити про наявність певних особливостей, притаманних вирокам на підставі угод.

До специфічних ознак вироку на підставі угоди можна віднести:

відсутність ознаки преюдиційності для кримінального провадження відносно інших осіб. Під преюдиційністю розуміється встановлена кримінально-процесуальним законом властивість судового рішення у кримінальній справі, яким справу вирішено по суті, що набрало законної сили, яка відображає можливість використання фактів та правових висновків для встановлення фактичних обставин в іншій кримінальній справі, пов'язаній із раніше вирішеною [3, с. 5]. Водночас висновки суду, зафіксовані у вироку на підставі угоди, не можуть бути застосовані у кримінальному провадженні щодо інших співучасників і жодною мірою не свідчать про їх винуватість;

наявність нових обов'язкових елементів – оцінка угоди з точки зору її відповідності вимогам закону, та можливості бути затвердженою;

відсутність оцінки доказів щодо винуватості особи (винятком можуть бути лише докази щодо особи обвинуваченого у разі їх подання сторонами (відомості про його сімейний стан, позитивні характеристики, наявність утриманців, особливі заслуги, наявність іншого спеціального статусу тощо), які суд може врахувати при призначенні покарання із застосуванням ст.ст. 69, 75–79 чи 104 КК України), а також за необхідності – докази на підтвердження добровільності укладення угоди);

необхідність висновку про затвердження укладеної угоди, і лише потім – про визнання особи винною та призначення покарання.

Згідно з ч. 2 ст. 475 КПК України вирок на підставі угоди повинен відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків з урахуванням особливостей, передбачених ч. 3 зазначеної статті.

Вступна частина вироків на підставі угод не має особливостей порівняно зі «звичайними» обвинувальними вироками.

У мотивувальній частині вироку на підставі угоди зазначаються: формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання; мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання про відповідність угоди вимогам цього Кодексу та закону і ухваленні вироку, та положення закону, якими він керувався. Буквальне тлумачення зазначеного положення дає змогу говорити про необхідність: а) мотивування при вирішенні питання про відповідність угоди вимогам КПК України та КК України; б) мотивування щодо ухвалення вироку.

Як зазначено в п. 21 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод», слід визнати правильною практику тих судів, які в мотивувальній частині вироку, ухваленого на підставі угоди, зазначають, що на виконання вимог ст. 474 КПК України судом з'ясовано обставини, що дозволяють впевнитися в тому, що обвинувачений усвідомлює свої права, наслідки укладення і затвердження угоди, характер обвинувачення, вид покарання, яке буде до нього застосовано, а також переконатися, що укладення угоди є добровільним [4].

З огляду на мету застосування угод у кримінальному провадженні та визначену законом процедуру їх розгляду у мотивувальній частині вироку на підставі угоди не можуть зазначатися докази на підтвердження чи спростування обставин кримінального правопорушення та винуватості особи, а також мотиви неврахування окремих доказів; мотиви зміни обвинувачення, підстави визнання частини обвинувачення необґрунтованою, підстави для задоволення цивільного позову або відмови у ньому, залишення його без розгляду. Навіть у випадку укладення угоди під час судового провадження, після дослідження усіх чи частини доказів, у мотивувальній частині вироку їх аналіз на підтвердження зазначених в угоді обставин не викладається.

Водночас видається цілком правильним зазначення обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання (в даному випадку слід орієнтуватися на їх наявність в обвинувальному акті); мотиви призначення покарання, звільнення від відбування покарання (за їх викладенням в угоді, а також у випадку надання суду доказів щодо особи обвинуваченого на підтвердження підстав для застосування ст.ст. 69, 75 КК України).

При цьому слід звертати увагу на те, чи не зазначено у вироку на підставі угоди прізвищ інших осіб (співучасників), з якими угода укладена не була, оскільки в даному випадку порушуватиметься засада презумпції винуватості.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися: рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів; рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання за кожним з обвинувачень та остаточна міра покарання, а також інші відомості, передбачені ст. 374 КПК України (початок строку відбування покарання; рішення щодо речових доказів і документів; рішення щодо застосування примусового лікування (за необхідності); рішення про відшкодування процесуальних витрат; рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження; рішення про залік досудового тримання під вартою; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості).

Частиною 4 ст. 475 КПК України визначено, що вирок на підставі угоди може бути оскаржений у порядку, передбаченому цим Кодексом, з підстав, передбачених ст. 394 цього Кодексу.

Специфіка оскарження вироків на підставі угод визначається наступним:

- 1) особливим суб'єктним складом осіб, які мають право на таке оскарження, причому такий склад залежить від виду затвердженої угоди;
- 2) новими підставами для оскарження, які за своїм формулюванням та змістом відрізняються від класичних;
- 3) чіткою обумовленістю підстави для оскарження видом угоди, затвердженої в подальшому вироком;
- 4) неоднозначною судовою практикою, яка почала формуватися із набранням чинності КПК України 2012 року і яка на сьогодні також багато в чому є варіативною.

Законодавець обмежив право прокурора на апеляційне оскарження вироку суду, яким затверджена угода про примирення, виключно єдиним випадком, коли за обставинами і правовою кваліфікацією кримінального провадження така угода не може бути укладеною у ньому. Щодо апеляційного оскарження угоди про визнання винуватості

ватості прокурор як сторона цієї угоди може оскаржити її лише за двома підставами. Якщо ж неправильно застосована норма КК України або було допущено істотне порушення вимог КПК України, прокурор фактично позбавлений права на оскарження незаконного судового рішення.

При цьому слід зауважити, що протягом дії КПК України 2012 року склалася неоднозначна судова практика з наведених питань. Зокрема, мали місце неодноразові спроби оскарження вироків на підставі угод із загальних підстав, передбачених ст. 409 КПК України, таких як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону чи неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, і такі апеляційні скарги прокурорів у багатьох випадках були задоволені апеляційними судами. У 2014 році Генеральною прокуратурою України за наслідками проведеного узагальнення зроблено висновок, що результатом обмеження підстав для оскарження вироків на підставі угод в апеляційному порядку, яке тягне за собою відмову апеляційними судами в задоволенні поданих з наведених вище підстав апеляційних скарг як прокурорів, так і інших учасників провадження, або відмову у відкритті за ними провадження, є набрання законної сили вирокими, ухваленими з явними порушеннями вимог закону [5].

Тож проблеми, пов'язані з обмеженням підстав для перегляду судових рішень на підставі угод можуть бути вирішені лише шляхом внесення змін до відповідних норм КПК України. На нашу думку, нагальною є необхідність законодавчого розширення підстав для оскарження прокурором вироків на підставі угод. Критики такої пропозиції можуть посилатися на те, що прокурор є таким же учасником судового провадження, як й інші, а відтак не може користуватися збільшеним обсягом прав. Водночас пропонується механізм необхідно оцінювати дещо з іншого боку. Так, у пункті «b» ст. 13 Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів визначено: «при виконанні своїх обов'язків обвинувачі захищають державні інтереси, діють об'єктивно, належним чином враховують становище підозрюваного та жертви і звертають увагу на всі обставини, що стосуються справи, незалежно від того, вигідні чи не вигідні вони для підозрюваного» [6]. Згідно з пунктом 20 Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, під час судових розглядів прокурори повинні бути об'єктивними і справедливими [7]. З наведеного слідує висновок, що прокурори є відповідальними за забезпечення справедливості та об'єктивності у кримінальному провадженні, а відтак у законодавстві повинні бути встановлені механізми реалізації прокурором такого обов'язку, у тому числі й шляхом звернення до суду вищої інстанції для перегляду судових рішень, які прокурор вважає незаконними чи несправедливими. Наявність у прокурора особливого (з позиції захисту прав інших осіб) статусу зафіксована у правовій позиції Верховного Суду України, викладеній у постанові від 21 січня 2016 року. Так, у ній Суд наголосив, що право на оскарження судових рішень та їх перегляд судом вищої інстанції є одним із засобів забезпечення правильності застосування закону, відновлення законних прав і свобод учасників судового провадження. Обмеження цього права можуть бути встановлені лише законом. Однак законодавством України не встановлено обмежень для оскарження прокурором судових рішень для забезпечення дотримання прав засудженого (обвинуваченого). Тож Судом було сформульовано висновок, що

норми, які містяться в п. 20 ч. 2 ст. 36 і п. 6 ч. 1 ст. 425 КПК України, наділяють прокурора як сторону кримінального провадження правом подати касаційну скаргу на судові рішення, зазначені у ст. 424 КПК України, з підстави порушення права обвинуваченого на захист [8]. Тож, якщо ми розглядаємо роль прокурора з позиції зазначених вище положень та міжнародних рекомендацій, цілком логічно було б надати йому право на оскарження явно незаконних вироків на підставі угод з підстав, зазначених вище.

Отже, вирок на підставі угод у кримінальному провадженні, як і можливість їх оскарження до вищестоящего суду, мають свою специфіку, яка обумовлена особливим місцем цього процесуального інституту у кримінальному процесуальному законодавстві. Процесуальний механізм перегляду судових рішень на підставі угод є запорукою виправлення допущених помилок при укладенні та затвердженні угод. Водночас для його удосконалення видається необхідним негайне внесення змін до чинного КПК України в частині розширення підстав для оскарження прокурором вироків на підставі угод з підстав істотного порушення вимог кримінального процесуального закону та/або неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Грошевий Ю.М. Правові властивості вироку – акту правосуддя: навч. посіб. / Ю.М. Грошевий. – Х., 1994. – 47 с.
2. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Глинська Наталія Валеріївна. – Х., 2015. – 469 с.
3. Шилін Д.В. Преюдиці в кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д.В. Шилін. – Одеса, 2010. – 21 с.
4. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: постановва Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 року № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>
5. Узагальнення стану реагування прокурорів на незаконні вироків на підставі угод, практики перегляду таких вироків за ініціативою прокурорів та інших учасників кримінального провадження // Генеральна прокуратура України. – К., 2014.
6. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, прийняті 27.08.–07.09.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_859
7. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/28.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2000\)%2019.pdf](http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/28.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2000)%2019.pdf)
8. Постанова Верховного Суду України від 21 січня 2016 року у справі № 5-332кч15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56424293>

ЄРМАК Олексій Вікторович
аспірант

Національної академії прокуратури України

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗГІДНО З КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У світовій практиці існує три основні моделі інституту юридичної відповідальності юридичних осіб, а саме: а) традиційна конструкція кримінальної відповідальності юридичних осіб, коли юридична особа поряд із фізичною особою визнається самостійним суб'єктом злочину та у певних випадках підлягає кримінальній відповідальності (Велика Британія, США, Австрія, Франція); б) друга конструкція базується на принципі винної кримінальної відповідальності фізичної особи (суб'єкта) за вчинення нею злочину. При цьому за умови, що фізична особа вчиняє злочин в інтересах юридичної особи, поряд із фізичною особою юридична також зазнає кримінальної відповідальності (Швейцарія, Іспанія, Туреччина); в) і, нарешті, в третій моделі юридична особа зазнає специфічної адміністративної відповідальності за причетність до злочину, що вчинила фізична особа (Німеччина, Італія, Швеція) [1, с. 76–78; 2, с. 45].

Крім того, в юридичній літературі виділяють і так званий «компромісний підхід», у рамках якого пропонується застосовувати до юридичних осіб не покарання, а інші засоби кримінально-правового характеру або розмежувати поняття «суб'єкт злочину» і «суб'єкт кримінальної відповідальності» [3, с. 7–8].

На думку деякого з вітчизняних криміналістів засоби щодо юридичних осіб стануть собою спеціальні види покарань. Так, штраф (ст. 96-7 КК) і конфіскацію майна (ст. 96-8 КК) слід визнати видами однойменних видів загальних покарань, що вказані у ст.ст. 53 і 59 КК і виступають елементами їх системи. Не менш суворим, ніж покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК), є і такий вид заходів кримінально-правового характеру, як ліквідація юридичної особи (ст. 96-9 КК) [2, с. 47]. З такою позицією ми погодитися не можемо. Покарання є формою кримінальної відповідальності, що передбачає засудження фізичної особи. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Кримінальна відповідальність полягає у засудженні особи, яка вчинила злочин, з призначення покарання або без його призначення. Тобто кримінальна відповідальність не завжди має форму покарання [4]. Загальновідомо, що інші засоби кримінально-правового характеру (примусові заходи медичного і виховного характеру, звільнення від притягнення до кримінальної відповідальності та ін.) на відміну від кримінальної відповідальності не передбачають засудження особи та наявність обвинувального вироку суду. Отже, порівнювати засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і покарання щодо фізичних осіб, вважаємо не зовсім доречним.

Враховуючи викладене, наголошуємо на тому, що в назві Закону України від 23 травня 2013 року № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Украї-

ни стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» допущено помилку - застосовано термін «відповідальність юридичних осіб», у той час, коли фактично запроваджено не відповідальність, а інші засоби кримінально-правового реагування.

По-перше, якщо припустити, що в Україні існує кримінальна відповідальність юридичних осіб, розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» суперечить ст. 61 Конституції України тому, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Якщо засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є видом кримінальної відповідальності, їх застосування щодо юридичної особи як певної сукупності осіб фізичних не мають індивідуального характеру. За діяння однієї людини, навіть якщо воно є злочинним, закон дає можливість карати іншу, необмежену сукупність людей, які до цього злочину не мають ніякого відношення. Відсутня рівність громадян перед законом, страждає особа, яка вчинила злочин так само, як і особа, котра ніяким чином не мала до нього відношення [2, с. 51]. По-друге, загально визнано, що одним із основних принципів кримінального права є принцип винної відповідальності за заподіяну шкоду. Крім цього, винність – обов'язкова ознака як злочину, так і складу злочину (вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони), що виражає суб'єктивне ставлення особи до вчинюваної нею дії або бездіяльності та її наслідків у формі умислу або необережності. У цій ознаці відбивається фундаментальний принцип – суб'єктивного, індивідуального ставлення до вчиненого, тобто відповідальності за наявності вини, що можливе лише щодо фізичної особи. Юридична особа не має можливості усвідомлювати, передбачати, бажати, свідомо припускати або легковажно розраховувати на ненастання наслідків свого діяння і, отже, не може бути суб'єктом кримінальної відповідальності. Лише фізична особа як представник (уповноважена особою) юридичної особи може вчинити злочин від імені та в інтересах юридичної особи. По-третє, не слід забувати про принцип особистої відповідальності особи. Нести особисту відповідальність може лише фізична особа. Кримінальне право тим і відрізняється від інших галузей права (цивільного, господарського, фінансового та ін.), що відповідати за свої дії може лише особа, визнана винною в особисто нею вчиненому злочині. Важливим положенням, що впливає з цього принципу, є визнання у якості суб'єкта вчинених злочинів лише індивіда, тобто людини осудної та такої, що досягла певного, вказаного в законі віку. За чинним кримінальним законодавством (ст. 18 КК України) не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності юридичні особи, організації та ін. Фізична особа – єдиний суб'єкт державного примусу в межах реалізації кримінально-правових відносин, що виникли внаслідок вчинення злочину. Жодного іншого суб'єкта кримінальної відповідальності не існує [2, с. 51–53].

Отже, слід дійти висновку про неможливість кримінальної відповідальності юридичних осіб в усталеному розумінні останньої як засудження особи за вчинення нею кримінального правопорушення. На наше переконання, якби законодавцем все таки було введено таку відповідальність, то розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» мав би назву, на зразок розділу XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», – «Особливості кримінальної відповідальності юридичних осіб». Але необхідно підкреслити, що з появою в КК України розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо

юридичних осіб» юридичні особи офіційно визнані в Україні повноцінними учасниками (суб'єктами) кримінально-правових відносин, а не лише потерпілими особами, як це було дотепер.

Враховуючи, що кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні не існує, вважаємо, що такі особи зазнають кримінально-правового впливу через інші засоби кримінально-правового характеру, введення яких покликане посилювати превентивну дію закону у справі запобігання вчиненню злочинів в інтересах юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Куц В.Н. Зарубежные модели уголовно-правового воздействия на юридических лиц и возможности их реализации на постсоветском пространстве / В.Н. Куц // Сборник научных статей. – Вып. 70. – Одесса: ОНЮА, 2013. – С. 76–82.

2. Панов М.І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як новела у кримінальному законодавстві України / М.І. Панов, С.О. Харитонов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2 (3). – С. 44–55.

3. Кондратов М.А. Отражение проблем об определении юридического лица как субъекта преступления в современном уголовном законодательстве России / М.А. Кондратов, С.С. Медведев // Вестник Кубанского государственного аграрного университета. – 2015. – № 108(04). – С. 1–13 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2015/04/pdf/08.pdf>

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>

ЄРЬОМЕНКО Інна Василівна
прокурор Запорізької місцевої прокуратури № 3
Запорізької області, юрист 1 класу,
аспірант заочної форми навчання
Приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК УМОВА ДЛЯ НАЛЕЖНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Основною складовою протидії злочинності (поряд із попередженням злочинів та їх виявленням) є належне розслідування злочинів і притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Успішна діяльність правоохоронних органів значною мірою залежить від сумлінного виконання своїх обов'язків суб'єктами кримінального процесу. Безперечно, належне їх виконання сприяє більш швидкому та повному розкриттю кримінальних правопорушень. І навпаки, неналежне виконання обов'язків ускладнює роботу органів розслідування та суду [1, с. 62].

На організацію досудового розслідування та винесення остаточного законного рішення судом безпосередньо впливають заходи забезпечення кримінального провадження.

Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені КПК України заходи примусового характеру, що застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановлених законом, з метою подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкодити вирішенню завдань кримінального провадження, забезпечення його дієвості. Під останньою розуміють вирішення завдань кримінального провадження, вказаних у ст. 2 КПК України, у розумні строки, з дотриманням принципу процесуальної економії [2, с. 256].

Головною метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є досягнення дієвості кримінального провадження, а обрання запобіжних заходів та кож запобігання ризикам, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України.

Види заходів забезпечення кримінального провадження наведені у ч. 2 ст. 131 Кримінального процесуального кодексу України [3] (далі – КПК України) – це виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи, а також запобіжні заходи, які становлять окрему підсистему.

До запобіжних заходів відповідно до ч.1 ст. 176 КПК України віднесено особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою.

Частина друга цієї статті тимчасовим запобіжним заходом визначає затримання особи (логічно було б виключити цей запобіжний захід з загального переліку заходів забезпечення кримінального провадження, встановленого ст. 131 КПК України через його віднесення до запобіжних заходів та розміщення у відповідному розділі КПК України).

Крім того, до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч. 1 ст. 493 КПК України).

До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи: передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч.1 ст. 508 КПК України).

До системи запобіжних заходів також належать тимчасовий арешт (ст. 583) та екстрадиційний арешт (ст. 584 КПК України), які застосовується з метою видачі затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України. Застосування запобіжних заходів має велике теоретичне та практичне значення, оскільки це надає прокурорам, слідчим і суддям інструменти процесуального примусу для досягнення дієвості кримінального провадження. Їх застосування межує з початком притягнення особи до кримінальної відповідальності, яке згідно п.14 ч.1 ст. 3 КПК України є стадією кримінального провадження, що починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Так, відповідно до ст.ст. 276, 277, 278 КПК України одним із випадків повідомлення про підозру є обрання до особи запобіжного заходу, а у разі затримання особи повідомлення про підозру повинно бути вручене протягом доби.

Виходячи з положень ст. 132, ч. 4 ст. 176 КПК України запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

Ініціювати застосування заходів забезпечення кримінального провадження може як сторона захисту, так і сторона обвинувачення.

Зокрема, згідно з п. 5 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 року «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [4] крім слідчого за погодженням з прокурором та прокурора, мають право подавати клопотання до слідчого судді про застосування: судового виклику – підозрюваний, його захисник, потерпілий, його представник (ст. 134 КПК України); приводу – сторона кримінального провадження, потерпілий (ч. 2 ст. 140 КПК України); тимчасового доступу до речей і документів – сторони кримінального провадження (ст. 160 КПК України); арешту майна – цивільний позивач (ст. 171 КПК України).

За відсутності згоди (погодження) прокурора слідчий не вправі звертатися до суду з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, крім випадків, передбачених КПК України.

Без дозволу слідчого судді слідчий, прокурор мають право здійснити лише виклик (ст. 133 КПК України), тимчасове вилучення майна (ст.ст. 168-170 КПК України) та затримання (ст. 208 КПК України).

Через обмеження в обсязі доповіді ми не будемо аналізувати правову природу та досліджувати детальний порядок обрання того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження, а звернемо увагу лише на щоденні практичні проблеми у застосуванні їх окремих видів та визначимо передумови створення оптимальних умов досудового розслідування та судового розгляду, шляхи ефективного виконання приписів процесуального законодавства. Зокрема, наявні певні труднощі у застосуванні ст. 133 КПК України в частині виклику слідчим, прокурором.

Так, згідно з ч.1 вказаної статті слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених цим Кодексом випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії.

Відповідно до п. 25 ст. 3 КПК України учасники кримінального провадження – це учасники кримінального провадження - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставаодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

В КПК України не прописано, яким чином викликати до слідчого, прокурора особу, яка ще не набула ніякого процесуального статусу по кримінальному провадженню або щодо якої є сумніви щодо її подальшого процесуального статусу в кримінальному провадженні, який не вбачається за можливе визначити без виклику цієї особи та проведення з нею певних процесуальних дій, зокрема опитування, та які наслідки настануть в разі неприбуття цієї особи за викликом без поважних причин.

Як приклад можна навести ситуацію, коли по кримінальному провадженню зібрано достатньо доказів для повідомлення особи про підозру, і є необхідність викликати цю особу для здійснення вказаної процесуальної дії, але статусу підозрюваного вона набуде тільки після явки до слідчого, прокурора та буде під розпис повідомлена про підозру. А на час виникнення необхідності такого виклику в неї фактично не має ніякого процесуального статусу, що унеможливорює викликати цю особу повісткою, у якій необхідно вказувати в статусі кого ця особа викликається до слідчого, прокурора.

У зв'язку з викладеним вище пропонуємо внести доповнення в ст. 133 КПК України в частині можливості виклику до слідчого, прокурора особи, яка на час виклику не є учасником кримінального провадження, тобто не має чітко визначеного процесуального статусу.

Стаття 489 КПК України передбачає порядок виклику неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до суду через його батьків або інших законних представників. При цьому у ст. 291 КПК України передбачений вичерпний перелік відомостей, які повинні міститися у обвинувальному акті. У вказаному переліку не вказано про необхідність зазначення відомостей про батьків або інших законних представників неповнолітніх.

Така колізія права може завадити суду здійснити виклик неповнолітнього обвинуваченого у підготовче судове засідання у встановлений спосіб та стати підставою повернення прокурору обвинувального акту, у якому не будуть вказані відомості про батьків або законних представників неповнолітнього обвинуваченого.

Аналогічні незручності можуть викликати і відсутність у обвинувальному акті відомостей щодо батьків або законних представників неповнолітнього потерпілого.

Усунення протиріччя можливе шляхом доповнення ч. 2 ст. 291 КПК України нормою щодо необхідності зазначення у обвинувальному акті відомостей про батьків або інших законних представників неповнолітнього (чи то обвинуваченого, чи то потерпілого).

Попри здійснення судового виклику під час судового розгляду кримінальних проваджень у судах не завжди забезпечується явка учасників судового процесу у засідання. Проте судді майже не використовують у якості заходу забезпечення кримінального провадження накладення грошового стягнення на учасників процесу, що не з'явилися у судове засідання у зв'язку із відсутністю чіткої регламентації застосування такого заходу та роз'яснень вищестоящих судів.

На цей час більша кількість кримінальних проваджень, які перебувають на розгляді у судах, відносяться до приватного обвинувачення.

У більшості випадків потерпілі у цих провадженнях систематично не з'являються у судові засідання, що зумовлює тяганину при судовому розгляді кримінальних проваджень та велике навантаження на суддів та процесуальних керівників, при цьому застосування приводу до потерпілих чинним КПК України не передбачено.

Для спрощення судового розгляду, варто внести зміни у КПК України. Зокрема, ст. 325 КПК України варто доповнити частиною 2 наступного змісту: «Повторне неприбуття в судове засідання потерпілого, у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, який був викликаний у встановленому цим Кодексом порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом у інший спосіб), без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням на підставі п. 7 ч. 1, ч. 7 ст. 284 КПК України», а у ч. 6 ст. 340 КПК України слова «після настання обставин, передбачених у частинах другій і третій цієї статті» виключити.

Поряд з наявними прогалинами у законодавчій регламентації означених питань не менш важливою постає проблема відсутності активної, чіткої позиції та спільних злагоджених дій слідчого, прокурора й судді, а також браку професійної зацікавленості, а нерідко і достатнього фахового рівня цих суб'єктів, що, з одного боку, призводить до затягування досудового розслідування, недотримання принципу «процесуальної економії», а з іншого – порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Саме ефективне та своєчасне застосування заходів забезпечення кримінального провадження дає змогу виконати одне з основних завдань кримінального провадження, передбачених в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Ефективність застосування запобіжних заходів залежить як від ефективності кримінально-процесуального закону в цілому, так і від окремих процесуальних дій

(процесуальної діяльності). Ефективність необхідно розглядати як міру співвідношення мети (очікуваного результату) з фактично отриманим результатом [5, с. 48].

Досягти цієї ефективності можливо лише шляхом точного виконання норм процесуального законодавства усіма суб'єктами кримінального провадження та посилення їх взаємодії.

Незалежно від визначеного процесуальним законом суб'єкта ініціювання застосування заходів забезпечення обов'язок довести наявність трьох необхідних складових для їх застосування (ч. 3 ст. 132 КПК) покладається на слідчого та/або прокурора (абз. 3 п. 1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 року «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження») [4].

І як слідчий, так і прокурор не повинні допускати випадки необґрунтованого звернення до слідчих суддів з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження і як наслідок – відмови в їх задоволенні.

Проте саме прокурор зобов'язаний виявити і запобігти можливим порушенням під час обрання заходу забезпечення у кримінальному провадженні.

Діяльність прокурора як процесуального керівника у кримінальному провадженні на етапі досудового розслідування вимагає від нього посиленого нагляду при вирішенні питання щодо обрання такого виду примусу відповідно до мети, підстав, обставин, які повинні враховуватись при їх застосуванні, та залежно від наявності ризиків, настання яких мають попередити запобіжні заходи [6, с. 102].

Разом зі встановленням мети і підстав для застосування запобіжного заходу прокурор повинен брати до уваги й інші обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу. І хоча ст. 178 Нового КПК України, яка їх деталізує, покладає відповідний обов'язок на слідчого суддю і суд, попередньо вказані обставини повинні оцінюватися саме прокурором, і від цього залежатиме зміст направлено до слідчого судді и суду клопотання про застосування запобіжного заходу [7, с. 59].

Роль прокурора у забезпеченні законності застосування запобіжних заходів можна уявити таким чином: попри те, що остаточне рішення у цій сфері приймається слідчим суддею або судом, в кожному випадку застосування запобіжного заходу попередньо це питання вирішується прокурором, який таким чином, здійснює досудову перевірку законності та обґрунтованості застосування конкретного запобіжного заходу під час кримінального провадження [7, с. 57–58].

Як приклад неналежно побудованої роботи слідчого, прокурора та слідчого судді під час вирішення питання про обрання заходу забезпечення кримінального провадження можна навести факти, викладені в ухвалі слідчого судді Деснянського районного суду міста Чернігова від 25 грудня 2015 року.

Так, за результатами розгляду слідчим суддею клопотання слідчого Чернігівського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області про тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні, погодженого з прокурором прокуратури міста Чернігова встановлено, що «слідчим під час звернення до суду грубо порушені всі норми процесуального закону, котрі стосуються вирішення питань пов'язаних із заходами забезпечення кримінального провадження

(ст.ст. 2, 9, 40, 160, КПК України) зазначені вище, таке клопотання є незаконним, безпідставним та немотивованим, а в діяннях прокурора, котрий погодив дане клопотання, однак повинен був здійснювати нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування та виявляти такі порушення, суд вбачає невиконання прокурором своїх обов'язків відповідно до вимог ст. 36 КПК України, що в цілому призводить до порушення строків досудового розслідування, прав учасників кримінального провадження та нераціонального використання робочого часу працівниками слідства, прокуратури та суду» [8].

Вказаний випадок вказує на практичні недоліки професійних взаємовідносин слідчого з прокурором та їх наслідки. І, виходячи з цього, для попередження негативних результатів, слідчий повинен якісно готувати клопотання про обрання того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження (що є передумовою для результативної взаємодії та процесуальної економії), а прокурору, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, необхідно також виконувати роль своєрідного шлагбаума та не допускати направлення до суду клопотань, що не відповідають вимогам чинного законодавства.

Таким чином, практичне застосування заходів забезпечення кримінального провадження викликає ряд питань та потребує як внесення змін на законодавчому рівні, так і більш кваліфікованої, злагодженої роботи суб'єктів їх ініціювання й обрання для досягнення дійсної оперативності кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко О. Виклик особи за кримінальним процесуальним законодавством України / О. Бондаренко // Вісник прокуратури. – 2013. – № 12 (158). – С. 61–67.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17/print1342426516662235>
3. Кримінальний процес: підруч. / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
4. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 року «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13/print1476045983099814>
5. Омельченко А. Ефективність застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України / А. Омельченко // Вісник прокуратури. – 2014. – № 4 (154). – С. 44–49.
6. Коріняк О. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів за новим КПК України: перші здобутки / О. Коріняк // Вісник прокуратури. – 2014. – № 1 (151). – С. 97–102.
7. Гультай П. Деякі проблеми прокурорського нагляду за законністю застосування запобіжних заходів / П. Гультай // Вісник прокуратури. – 2012. – № 9 (135). – С. 54–60.
8. Ухвала слідчого судді Деснянського районного суду міста Чернігова від 25 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54577641>

ЖАРОВСЬКА Галина Петрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права і криміналістики
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ: СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ ПРОТИДІЇ

На початку XXI століття транснаціональна злочинність набула принципово нових ознак. Саме на теренах нашої держави корупція та політика, злочинність і економіка, національні інтереси та інтереси інших країн створили глобальну модель транснаціональної злочинності, осмислення витоків та стану якої слід вважати актуальною проблемою як національної, так і світової кримінології. Водночас не менш важливим є і питання протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні, яке також потребує науково-практичного обґрунтування.

Основні напрями протидії транснаціональній організованій злочинності були напрацьовані в процесі розробки міжнародної правової бази в межах ООН, зокрема у «Віденській декларації про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики XXI століття». Серед тактичних напрямів боротьби з транснаціональною злочинністю Віденська декларація передбачає попередження злочинності, активізацію двостороннього та багатостороннього співробітництва. У 2010 році відбувся XII Конгрес ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя. До порядку денного Конгресу увійшли вісім основних пунктів. Також Конгрес зосередився на вирішенні процесуальних проблем боротьби із транснаціональною злочинністю, фактично оминув її кримінологічний аспект. Обговорення проблем боротьби із транснаціональною злочинністю відбувалося за трьома основними напрямками: стабільність системи кримінального правосуддя, визнання центральної його ролі у боротьбі із злочинністю, пошук шляхів реформування системи кримінального правосуддя для підвищення його ефективності. На Конгресі також обговорювалися питання стосовно виявлення нових форм злочинності, що представляють загрозу для суспільства у всьому світі, вивчалися шляхи попередження таких форм злочинності і боротьби з ними, хоча ця проблема була другорядною [3].

Аналіз вказаних документів свідчить, що міжнародній спільності так і не вдалося створити «дорожньої карти» боротьби із транснаціональною злочинністю, більшість міжнародних документів та конвенцій мають декларативний характер, основна ж боротьба із транснаціональним злочинним сегментом (і це треба визнати) зміщується у бік національного правового поля.

Нинішня українська транснаціональна злочинність, що вийшла за межі кримінально-економічного сегменту, стала вагомим фактором політики і має у своєму розпорядженні величезні економічні та людські ресурси, матеріально-технічне забезпечення, зброю, які у комплексі можуть змінювати кордони держави, самостійно вирішувати долю окремих регіонів країни. В цих умовах головні вектори протидії із цим явищем

мають бути зосереджені навколо проблем, які стосуються державної безпеки, та узгоджуватися із державною стратегією національної безпеки.

У сучасних умовах процес протидії транснаціональній організованій злочинності можна представити як регламентовану нормами права діяльність правоохоронних органів, яка спрямована на попередження, виявлення та припинення транснаціональних злочинів і має складатися із певних стратегічних векторів, що наведені нижче.

1. Активізація діяльності правоохоронних органів у питаннях протидії транснаціональній злочинності на засадах профілактики та повноцінного інформаційного забезпечення. З метою ефективного вирішення цієї задачі потрібно, на наш погляд, звернути увагу на сукупність причин і умов, які сприяють вчиненню конкретних злочинів для їх виявлення і нейтралізації. Об'єктом профілактики можуть стати негативні соціальні чинники (політичні, національні, нормативно-правові, економічні, соціальні, демографічні, соціально-психологічні та інші), які криміногенно впливають на ситуацію в країні. Такі системи профілактики розроблені і успішно функціонують у деяких європейських державах (Великій Британії, Франції, ФРН, Італії).

З огляду на викладене вище, система протидії транснаціональній злочинності в Україні повинна включати в себе наступний приблизний перелік заходів: розроблення форм і методів діяльності всіх правоохоронних органів на основі об'єднання їх зусиль та міжвідомчого координуючого органу з ретельно розробленою програмою на певний проміжок часу; спеціальна професійна підготовка осіб, якіздійснюють профілактику функціонування організованих транснаціональних злочинних співтовариств; матеріально-технічне забезпечення спеціальних підрозділів з боротьби з транснаціональним сегментом організованої злочинності; створення в країні чіткого механізму контролю за доходами громадян, який в умовах розвитку ринкових відносин поставив би надійний заслін незаконним доходам, що концентруються у ділків тіньової економіки та лідерів транснаціональної організованої злочинності, протистояв би по корумпованим «слугам народу».

Активізації діяльності правоохоронних органів у боротьбі із транснаціональною злочинністю перешкоджає те, що реальний стан речей у цьому кримінальному сегменті не відображений об'єктивними та неупередженими даними статистики. Як зазначає М.Г. Вербенський, в Україні, як і в інших пострадянських країнах, взагалі не ведеться державної офіційної статистики щодо транснаціональної організованої злочинності, хоча слід зазначити, що окремі дані стосовно цього виду злочинності в офіційній статистиці знайти можна, інша річ – наскільки ці данні відображають існуючу картину транснаціонального злочинного сегменту в Україні [1, с.135].

Відповідно, є необхідність створити єдину національну облікову базу, до якої має надходити інформація з усіх силових структур, а також із структур митної, податкової служби, яка стосується стану злочинності. Тільки після обробки та аналізу ці дані мають оприлюднюватися, надавати суспільству та правоохоронним органам реальну, а не «викривлену» інформацію.

2. Відповідність дій правоохоронних органів реальному стану транснаціональної злочинності. Проблемним слід вважати питання, що стосується відставання діяльності правоохоронних органів щодо протидії організованій злочинній діяльності від темпів розвитку зазначеної діяльності в Україні. Цю проблему можна коротко оха-

рактизувати такими основними положеннями: результат роботи правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю перестав відповідати обсягу і рівню витрачених зусиль; правоохоронні органи не встигають своєчасно та ефективно реагувати на зміну якості організованої злочинності і появу нових видів злочинів, особливо – організованих форм в економічній сфері; органи правопорядку при такій стратегії боротьби зі злочинністю не встигають стримувати її зростання.

Найбільш згубно на роботу силових структур впливає дуалізм в системі державного правління, який має місце в Україні. Дезорганізація діяльності силових структур обумовлена також фактом «політичної приватизації» окремих силових інститутів. Нарешті, неприпустимо, коли та чи інша політична сила, той чи інший політичний інститут починають прямо або побічно використовувати силові структури як інструмент політконкуренції, систему придушення своїх політичних опонентів.

На жаль, окремі дії української влади свідчать про те, що в Україні існує реальна загроза додання силовим структурам, зокрема спецслужбам, функцій політичної поліції, в той же час вказані структури не здатні на належному рівні дати відсіч організованим злочинним структурам, які сьогодні мають найтісніші зв'язки із кримінальними структурами сусідніх держав, що, у свою чергу, діють за підтримки політичних режимів та спецслужб, метою яких є створення в Україні центру політичної нестабільності, на теренах якого транснаціональна злочинна діяльність набуде подальшої легалізації.

До першочергових антикризових заходів слід віднести рішення, що покликані забезпечити деполітизацію діяльності силових відомств, відмову від принципів політичного квотування при формуванні керівництва силових відомств.

Україна – майже єдина країна в Європі, де парламент фактично усунутий від вирішення головних кадрових питань у системі силових відомств. Поставити силові відомства під контроль парламенту – стратегічне завдання для нинішньої влади. Без цього нам не вдасться реалізувати на практиці норми закону про демократичний цивільний контроль за правоохоронними органами держави.

Очевидно, що для виконання парламентом контрольних функцій за діяльністю силових структур потрібно переглянути програмні та доктринальні документи, що регламентують роботу силових відомств. Україні потрібні не укази та відомчі інструкції, що стосуються проблем національної безпеки, а якісно опрацьована доктрина національної безпеки, яка має бути розглянута Верховною Радою України і затверджена у вигляді спеціального закону.

3. Нарощування зусиль у боротьбі з етнічною злочинністю, в тому числі із злочинністю, яка пов'язана з дією на території України російських злочинних озброєних формувань та організацій. Як основний принцип протидії етнічній організованій злочинності, на наш погляд, слід виділити принцип компіляції міжнародних і внутрішньодержавних способів подібного протидії. Тільки керуючись цим принципом можна стримати зростання транснаціональної організованої злочинності.

4. Вдосконалення засобів правової протидії транснаціональній організованій злочинності. На часі є вдосконалення системи заходів правової протидії транснаціональній злочинності. Протидія транснаціональній злочинності, насамперед, передбачає формування чіткої законодавчої бази, що дозволило б регулювати економічні відно-

сини і впевнено захищати всі форми власності, без чого відповідні вимоги посилити міць каральних органів і посилити систему покарання за кримінальні злочини будуть марні.

Доцільно розглянути і можливість створення системи правових заходів, яка дає змогу оперативно реагувати на особливо тяжкі транснаціональні злочини. Як вбачається, на часі є розробка та прийняття Закону України «Про основи боротьби із транснаціональною злочинністю в Україні», в якому потрібно визначити, що транснаціональна злочинність являє собою загрозу національній безпеці держави, що транснаціональна злочинність є наслідком корупційних зв'язків між представниками органів влади та транснаціональними злочинними угрупованнями, що транснаціональна злочинність має надприбутки і легалізує кошти, які отримуються злочинним шляхом завдяки використанню офшорних схем, що транснаціональна злочинність може бути подолана за умов активного сприяння держави роботі митних, податкових, правоохоронних органів, які мають залучатися до боротьби із транснаціональними угрупованнями на території України.

Додаткових правових рішень як в межах внутрішнього законодавства України, так і на рівні міжнародного співробітництва вимагають і такі питання, як забезпечення прав громадян при арештах і екстрадиції, відшкодування шкоди, заподіяної транснаціональними злочинами, тощо. Для успішної протидії транснаціональній злочинності особливої актуальності набуває забезпечення безпеки конфіденційних джерел інформації, свідків, потерпілих.

З цієї причини доцільно передбачити більш широкі можливості звільнення від кримінальної відповідальності або її пом'якшення особам, чия інформація або показання сприяли викриттю осіб, які вчинили тяжкі транснаціональні злочини. З урахуванням світового досвіду для захисту свідків, потерпілих, їх рідних і близьких українське законодавство і законодавство суміжних держав слід було б доповнити такими ефективними, хоча і дорогими засобами, як тимчасова або постійна зміна імен і прізвищ, їх переміщення в іншу місцевість, анонімне подання доказів, або так зване свідцтво зі слівтощо.

5. Подальший розвиток функціонально-організаційного механізму взаємодії правоохоронних органів України із зарубіжними державами у сфері протидії транснаціональній злочинності. Ми погоджуємося із думкою про те, що співробітництво держав реалізується в межах двох форм: договірно-правової (конвенційної) та інституційної (в межах міжнародних організацій) [4, с.10].

Незважаючи на міжнародне співробітництво в межах ООН, яке ведеться, починаючи з п'ятого Конгресу (Женева, 1975 р.) і активізацію в останні роки співпраці на двосторонньому та багатосторонньому рівнях, у цій сфері залишається ще низка невирішених питань. До них належать: а) проблема правового характеру; б) зовнішньополітичного характеру держав; в) внутрішньополітичні проблеми держав; г) економічні проблеми; ґ) проблеми корупційності урядів деяких держав; д) забезпечення суверенітету під час співпраці; е) забезпечення секретності; є) відсутність єдиного координуючого міжнародного органу та інші.

На нашу думку, в сучасних умовах основними формами міжнародного співробітництва з протидії транснаціональній злочинності є: надання допомоги у проведенні

розслідувань у кримінальних справах; виконання запитів зацікавленої сторони; передача інформації без запитів; заморожування або арешт майна, що є об'єктом запиту, з метою запобігання будь-яким операціям з ним, його передачі; розшук осіб, які переховуються від кримінального переслідування або відбування покарання; обмін інформацією про підготовлювані або вчинені злочини та причетних до них фізичних і юридичних осіб; проведення спільних операцій з припинення злочинів та діяльності осіб, які вчинили злочини або готуються до їх вчинення тощо.

6. Вдосконалення системи протидії транснаціональній організованій злочинності та корупції в Україні. Головне завдання протидії транснаціональній організованій злочинності полягає в тому, щоб відокремити організовану злочинність від державних структур і ліквідувати корупцію. Без цього всі зусилля будуть марними.

Для забезпечення ефективності протидії транснаціональній злочинності необхідна реалізація комплексу невідкладних заходів, насамперед економічного характеру – для підризу фінансової основи транснаціональної організованої злочинності. Серед них можна виділити наступні: по-перше, впровадження відкритості (прозорості) прийняття економічно значимих рішень (про приватизацію, акціонування, проведення аукціонів тощо) державними посадовими особами; по-друге, найважливішим напрямом протидії транснаціональній злочинності є посилення різних видів контролю за соціально-економічними і політичними процесами, фінансовими і товарними потоками (бюджетною, банківською, валютною, митною та іншими сферами діяльності); по-третє, послідовно вводити обмеження на суміщення посад в системі державної служби та служби в акціонерних товариствах з часткою державної участі; по-четверте, регламентувати процес переходу державних службовців на посади керівників комерційних підприємств; по-п'яте, запровадити обов'язкову кримінологічно-економічну експертизу проектів кримінологічно значущих законодавчих та інших правових актів з метою недопущення в них положень (пробілів, винятків та інших недоліків), які прямо або побічно сприяють вчиненню злочинів у сфері економіки.

7. Сучасні реалії в сфері забезпечення національної безпеки України вимагають подальшого вдосконалення законодавчо-правового регулювання, вжиття додаткових організаційно-правових та управлінських заходів на державному рівні з метою нейтралізації наявних загроз і коректування діяльності держави у сфері забезпечення національної безпеки нашої країни. Крім того, соціальна політика і безпека громадян відіграють величезну роль у внутрішній політиці будь-якої держави, оскільки проблеми, що виникають у соціальній сфері, безпосередньо пов'язані з розвитком економічного і політичного життя країни, а отже, слугують своєрідним індикатором розвитку суспільства [2, с. 13].

Тому з точки зору забезпечення національної безпеки України разом із ефективною протидією транснаціональній злочинності як стратегічний вектор можна виділити також комплексне вирішення проблем соціально-економічної сфери (реалізація пріоритетних національних проектів, подолання невинувато різкого розширення населення, духовне оздоровлення суспільства тощо); розвиток військово-промислового потенціалу держави; ретельно підготовлена зовнішньополітична діяльність України, спрямована на всебічне забезпечення національних інтересів та активну участь у вирішенні питань, що мають регіональне або міжнародне значення.

Окреслені заходи не є остаточними, але в сучасних надскладних умовах розвитку держави вони є найбільш реальнимивекторами протидії транснаціональній злочинності, які вже сьогодні можуть бути впроваджені в практичну площину діяльності держави та правоохоронної системи.

Загалом, на нашудумку, боротьба з транснаціональною організованою злочинністю з метою забезпечення національної безпеки України має бути комплексною, орієнтованою на її припинення не лише заходами кримінально-правового впливу, а і за допомогою використання механізмів протидії основним джерелам злочинних доходів, нейтралізації міжнародних зв'язків, а також шляхом формування в Українській державі та в міжнародному співтоваристві стійкого негативного ставлення до зазначених діянь. Незважаючи на те, що міжнародною та національною практикою створюються ефективні напрями і механізми боротьби з більшістю злочинів транснаціонального та міжнародного характеру, динаміка світових процесів соціально-економічного розвитку українського суспільства вимагає постійного коригування діяльності держави у сфері протидії організованих (у тому числі транснаціональній) злочинності.

Список використанихджерел:

1. Вербенський М.Г. Кримінологічна характеристика злочинів, що складають ядро транснаціональної організованої злочинності / М.Г. Вербенський // Право і суспільство. – 2010 – № 1. – С.132–140.
2. Войнаровський Д.Р. Транснаціональна злочинність та боротьба з нею / Д.Р. Войнаровський // Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин у сучасних умовах: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, ДДУВС, 12 жовтня 2007 р.). – 2007. – С. 133–137.
3. XII Конгрес ОООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Сальвадор, Бразилия, 12–19 апреля 2010 года). Комплексные стратегии для ответа на глобальные вызовы: системы предупреждения преступности и уголовного правосудия и их развитие в изменяющемся мире.[Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://www.un.org/ru/conf/crimecongress2010/>
4. Зимин В. Международное сотрудничество в области борьбы с преступностью и охраны общественного порядка / В.Зимин, И. Зубов. – М.: ВНИИ МВДРоссии,1993. – 36 с.

ЖУПІНА Олександр Сергійович
кандидат юридичних наук, прокурор
відділу процесуального керівництва досудовим розслідуванням
та підтримання державного обвинувачення управління нагляду
за додержанням законів органами,
які ведуть боротьбу з організованою злочинністю
Генеральної прокуратури України

МАЛА Ольга Романівна
кандидат юридичних наук, заступник
начальника відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дизнання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУТУ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Зміцнення гарантій забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному процесі та підвищення ефективності боротьби зі злочинністю потребують удосконалення правового механізму отримання доказів у кримінальному провадженні.

Законодавче створення інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) започаткувало новий вид слідчих дій, які фактично стали аналогією оперативно-розшукової діяльності. Зазначена новела кримінального процесу цілком узгоджується із міжнародними стандартами. Так, відповідно до вимог Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах передбачено проведення таємних розслідувань злочинів у межах національного кримінального судочинства [1].

Революційним стало і те, що результати НС(Р)Д за своїм доказовим значенням прирівнюються до тих, що були одержані під час проведення інших процесуальних дій, відбулася так звана процесуалізація оперативно-розшукової діяльності [2]. Прийняття даних норм вирішило низку проблемних питань, які існували в чинному законодавстві та у практичній діяльності органів правопорядку.

Утім, перед слідчим і прокурором постають нові проблеми щодо можливості здійснення та напрямів використання результатів проведення НС(Р)Д у кримінальному провадженні, обумовлені неналежним законодавчим врегулюванням кримінальних процесуальних правовідносин у цій сфері.

Таким чином, питання належної правової регламентації у сфері проведення НС(Р)Д залишається особливо актуальним, оскільки відповідні заходи суттєво обмежують

конституційні права людини, а їх чітка правова регламентація є запорукою підвищення ефективності боротьби із злочинністю та забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час здійснення кримінального провадження.

Питанням правової регламентації інституту НСРД приділяли увагу такі вчені, як О.М. Абрамов, О.М. Бандурка, Ю.М. Грошевий, Є.О. Доля, О.В. Капліна, М.Й. Курочка, Л.М. Лобойко, Д.Й. Никифорчук, М.М. Перепелиця, М.А. Погорецький, В.Д. Швець, М.Є. Шумило, І.Р. Шинкаренко, Д.Б. Сергеева та інші. При безсумнівній цінності досліджень зазначених авторів окремі питання проведення НС(Р)Д у кримінальному провадженні, які виникають у практичній діяльності, залишаються недостатньо дослідженими.

Слушною є думка М.А. Погорецького, який зазначає, що аналіз процесуальної форми провадження НС(Р)Д, визначеної чинним КПК України, а також практика їх провадження та використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні свідчить, що ця процесуальна форма є недосконалою, що створює проблеми під час використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні [3, с. 273].

Д.Б. Сергеева зазначає, що досить стислі та неналежно побудовані правові конструкції щодо використання результатів НС(Р)Д не в повній мірі забезпечують ефективне використання результатів негласних засобів отримання інформації про злочин у кримінальному процесі та не створюють ефективної моделі вирішення проблеми їх використання в прикладній площині. Нечіткість визначення у законодавстві як і правовій теорії призводять до дезорієнтації правозастосовців, що ускладнює правозастосовний процес [4].

Як вірно зазначає Б. Шолудько, саме детальна правова регламентація кожної із визначених законом НС(Р)Д, встановлення процесуального керівництва, поєднання в системі кримінального провадження гласних і негласних методів здобуття інформації при одночасному посиленні конституційних гарантій прав і свобод особи має стати ефективним інструментом протидії злочинності [5].

Проблемним питанням в удосконаленні механізму отримання доказів у кримінальному провадженні є, на нашу думку, безпідставне обмеження законодавцем у проведенні більшості НС(Р)Д за критерієм тяжкості розслідуваних злочинів. Такий підхід до вирішення цього питання є вузьким та недалекоглядним, адже критерієм наявності підстав для проведення НС(Р)Д має стати об'єктивна необхідність у здійсненні такої дії, підвищена суспільна небезпека розслідуваного злочину (незалежно від його тяжкості) та неможливість одержання необхідних результатів іншим шляхом.

Прикладом негативних наслідків від такого обмеження є наступне.

Комп'ютерні, телекомунікаційні та інші сучасні засоби суттєво полегшують «життя» злочинцям, які вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені розділом 16 Особливої частини КК України, більшість з яких віднесено до категорії злочинів невеликої та середньої тяжкості. При цьому, як свідчить практика, викриття цих злочинів та осіб, що їх вчинили, майже неможливе без проведення на підставі ухвали слідчого судді НС(Р)Д, до яких законодавцем віднесено, зокрема, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем.

Ураховуючи наведене, вважаємо, що відповідне обмеження у проведенні окремих НС(Р)Д у кримінальних провадженнях за фактом вчинення лише тяжких чи особливо

тяжких злочинів має бути усунуто та залишено за судом право вирішення питання щодо наявності підстав для проведення НС(Р)Д у кожному конкретному випадку.

Аналогічна ситуація виникає у зв'язку з проведенням невідкладних НС(Р)Д до постановлення ухвали слідчим суддею у кримінальних провадженнях за фактом вчинення кримінальних правопорушень, передбачених лише окремими розділами Особливої частини КК України.

Вважаємо такий стан правового регулювання цього питання неналежним і таким, що суттєво обмежує можливості слідчого та прокурора у виконанні покладених на них завдань, визначених ст. 2 КПК України. На нашу думку, критерієм для невідкладного проведення НС(Р)Д має бути об'єктивна необхідність у проведенні таких заходів у відповідний час, яка у подальшому підлягає оцінці слідчим суддею.

Крім того, проблемним питанням використання результатів, одержаних внаслідок проведення НС(Р)Д, у якості доказів у кримінальному провадженні є наступне. Так, відповідно до ст. 252 КПК України за результатами проведення НС(Р)Д складається протокол, зміст та форма якого мають відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченого цим Кодексом. У свою чергу, ч. 3 ст. 99 КПК України зобов'язує сторони провадження надати суду оригінал документа.

Водночас частиною 3 статті 254 КПК України визначено, що виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них не допускається [6].

Аналіз судово-слідчої практики свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення питання виготовлення копій відповідних матеріалів, проте в більшості випадків слідчі, прокурори та слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотань сторони захисту про виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них.

Проведеним аналізом положень чинного законодавства, у тому числі його загальних засад, встановлено, на нашу думку, не лише право, але і обов'язок сторони обвинувачення надати доступ до відповідних процесуальних документів, у тому числі із можливістю виготовлення їх копій, про що свідчить наступне.

Відповідно до підпункту «б» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право мати можливість для підготовки свого захисту [7]. Вказана норма також відображена у ст. 63 Конституції України [8].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» забороняється віднесення до такої таємниці будь-яких відомостей, якщо цим можуть звужуватися зміст і обсяг конституційних прав та свобод людини і громадянина [9].

Рішенням Конституційного Суду України від 18 січня 2012 року (у справі про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) визначено, що право обвинуваченого на ознайомлення із матеріалами справи є складовою конституційного права на захист [10].

Згідно із п. 15 ч. 3 ст. 42, п. 11 ч. 1 ст. 56, п. 9 ч. 3 ст. 64-1 КПК України відповідні сторони кримінального провадження (підозрюваний, потерпілий тощо), реалізуючи своє право на захист, мають право одержувати копії процесуальних документів, до яких відносяться протоколи про проведення НС(Р)Д.

Відповідно до ч. 2 ст. 221 КПК України під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.

Частиною 1 ст. 254 КПК України передбачено можливість ознайомлення осіб із відомостями про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій у порядку, передбаченому ст. 290 КПК України.

При цьому в п. 5.3 Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» також визначено, що до розсекречених матеріалів доступ надається з іншими матеріалами досудового розслідування у порядку, визначеному в ст. 290 КПК України [11].

Водночас у ч. 4 ст. 290 КПК України визначено, що надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів.

Крім того, Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 939, регламентує підстави та процес виготовлення копій документів, до яких обмежено доступ [12].

Отже, вважаємо, що чинне законодавство визначає загальну процесуальну можливість виготовлення копій документів, у тому числі з обмеженим доступом, до яких на певній стадії кримінального провадження віднесені протоколи, складені за результатами проведення НС(Р)Д.

Крім того, ненадання сторонам провадження права робити копії цих процесуальних документів є порушенням конституційного права осіб на захист, закріпленого ст. 63 Конституції України та підпунктом «б» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Вказана законодавча заборона (виготовлення копій протоколів та додатків до них) створює значні процесуальні труднощі не лише для сторони захисту у реалізації відповідних прав, але для слідчих і прокурорів, адже під час здійснення НС(Р)Д отримується значна кількість відомостей про злочини та осіб, що їх вчинили, які безпосередньо не пов'язані між собою та/або з кримінальним провадженням, у яких вони здійснюються. Це призводить до необхідності використання як доказів у кількох різних провадженнях єдиного матеріального носія інформації, який має бути наданий різним сторонам, експертам та судам в оригіналі. При цьому кримінальні провадження можуть перебувати у різних слідчих підрозділах, інколи навіть у різних правоохоронних органах, а також у різних регіонах країни.

Ураховуючи наведене, пропонується внести зміни до ч. 3 ст. 254 КПК України, зазначивши, що виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій допускається у порядку, визначеному чинним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_036
2. Яковенко М.О. Актуальні питання організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій / М.О. Яковенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d1302o4.html>

3. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми впровадження та використання результатів у доказуванні / М.А. Погорецький // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 271–275.
4. Сергеева Д.Б. Щодо визначення поняття результатів негласних слідчих (розшукових) дій / Д.Б. Сергеева // Малиновські читання: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 14–15 листопада 2014 року). – Острог, 2014. – С. 273–275.
5. Шолудько Б. Негласні слідчі (розшукові) дії / Б. Шолудько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://foliant.in.ua/pravovoyu-kommentariy_id_16.html
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 грудня 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
9. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 № 3855-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>
10. Рішення Конституційного Суду України від 18 січня 2012 року (у справі про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12>
11. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>
12. Про затвердження Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, установах і організаціях: постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1561-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP130939.html

ЗАВТУР Віктор Андрійович
аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДОКАЗІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ

Закріплення у ч. 5 ст. 132 КПК України положення, відповідно до якого, під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (далі – ЗЗКП) сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються, актуалізувало у кримінальній процесуальній доктрині низку питань, пов'язаних із здійсненням доказування під час розгляду відповідних клопотань, визначенням властивостей доказів, якими обґрунтовується необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження, їх класифікацією тощо.

Незважаючи на те, що поняття доказів у КПК України 2012 року є формально визначеним, питання визнання відомостей доказами у досудовому провадженні та їх правового статусу в межах цієї стадії залишається достатньо дискусійними. Ґрунтуючись на положеннях ч.ч. 1, 2 ст. 23 КПК України, які передбачають неможливість визнання доказами відомостей, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, низка дослідників доходять висновку про відсутність доказів як таких у досудовому провадженні [1, с. 186; 2, с. 409].

Більш стриманою та обґрунтованою в цьому контексті є позиція М.А. Погорецького, який розподіляє докази на процесуальні та судові, що, на думку вченого, співвідносяться між собою як частина та ціле. Відповідно, судові докази – це ті докази, якими оперують учасники кримінального процесу в судових стадіях, а також суд при прийнятті ним процесуальних рішень, а процесуальними доказами є ті докази, якими оперують всі учасники кримінального процесу на усіх його стадіях [3, с. 99].

М.Є. Шумило дотримується концепції поділу доказів на досудові та судові, зазначаючи при цьому, що процесуальна форма досудових доказів дає змогу використовувати їх лише для потреб досудового розслідування, проте для суду вони є лише вихідним матеріалом, що підлягає дослідженню судовим методом [4, с. 86].

Відтак фактичні дані, якими слідчий, прокурор обґрунтовують клопотання про застосування ЗЗКП і які покладаються в основу подальшого рішення слідчого судді за результатами його розгляду, є доказами. Це, в свою чергу, означає, що загальні положення процесу доказування, визначення властивостей доказів поширюються на розгляд та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування ЗЗКП з урахуванням специфіки даного судово-контрольного провадження.

Не має під собою правового підґрунтя позиція Л.В. Карабут відносно того, що формування доказів (як окремих, так і їхньої сукупності) має відбуватися представниками судової гілки влади: у суді – судом, а у досудовому провадженні – слідчим суддею [5, с. 11], оскільки, по-перше, ст.23 КПК України вказує на необхідність безпосереднього дослідження доказів судом, а не слідчим суддею, а по-друге, наявність достатніх до-

казів є підставою для прийняття деяких процесуальних рішень поза межами судового контролю (передусім, йдеться про повідомлення про підозру у випадку, передбаченому п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України).

Враховуючи, що прийняття рішення про застосування ЗЗКП потребує встановлення наявності чи відсутності великого кола фактичних обставин, вважаємо за доцільне більш детально розглянути класифікацію доказів, якими вони встановлюються. Передусім слід наголосити, що загальноприйняті критерії класифікації доказів: в залежності від особливостей носія інформації, механізму сприйняття, зберігання та відтворення інформації – на особисті та речові; в залежності від наявності чи відсутності проміжних носіїв інформації – на первинні та похідні; в залежності від того, підтверджують чи спростовують вони певну версію про вчинення злочину – на обвинувальні та виправдувальні; в залежності від особливості структури процесу доказування – на прямі та непрямі [6, с.113–114] в цілому є прийнятними в контексті застосування заходів забезпечення. Окремі зауваження слід висловити з приводу коректності поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні, оскільки під час досудового провадження не вирішується питання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, саме тому, в даному випадку може йтися лише про докази, що підтверджують або спростовують підозру у вчиненні кримінального правопорушення. А.І. Палюх пропонує достатньо слушний та актуальний підхід до класифікації доказів під час розгляду клопотань про застосування запобіжних заходів, розподіляючи їх на докази, що встановлюють факт настання події, що відбулася в минулому періоді, і докази, які встановлюють можливість настання майбутньої події [7, с. 327]. Традиційно серед особливостей кримінального процесуального доказування виділяють його ретроспективний характер, тобто спрямованість на встановлення обставин, що мали місце в минулому. Натомість прийняття рішення про застосування ЗЗКП потребує встановлення низки обставин, що мають прогностичний характер, тобто можливості перешкоджання особою здійсненню кримінального провадження. При цьому йдеться не лише про ризики, наявність яких є підставою для обрання відносно особи одного із запобіжних заходів, передбачених КПК України, але й про застосування інших заходів забезпечення, зокрема норми КПК України вимагають встановлення наслідків тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та відсторонення від посади для інших осіб (п. 3 ч. 2 ст. 152; п. 3 ч. 2 ст. 157 КПК України), наслідків арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, третіх осіб (п. 6 ч. 2 ст. 173 КПК України) при розгляді та вирішенні відповідних клопотань.

Відтак, залежно від спрямованості процесу доказування та структури локального предмета доказування докази, якими обґрунтовується необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження, слід розподіляти на ті, що підтверджують або спростовують обґрунтованість підозри, і ті, що спрямовані на встановлення фактичних обставин, що мають суттєве значення для правильного вирішення відповідних клопотань. В контексті застосування запобіжних заходів додатково слід виокремити докази, якими обґрунтовується наявність або відсутність ризиків протидії кримінальному провадженню; докази, якими встановлюються обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу, визначені ст. 178 КПК України, а також докази, якими встановлюються обставини, зумовлені обранням запобіжного заходу певного виду (наприклад, чи заслугоує поручитель довіри при обранні особистої поруки; вирішення питання про доцільність визначення розміру застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 4 ст.183 КПК України) тощо).

Чинний КПК України не містить чіткої та послідовної позиції відносно моменту подання доказів, які обґрунтовують доводи клопотання про застосування ЗЗКП. Відповідно до ст. 141 КПК України, слідчий, прокурор подаючи клопотання про здійснення приводу особи, мають додати копії матеріалів, якими вони його обґрунтовують. Аналогічна вимога висувається до клопотань про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади і застосування запобіжних заходів. Водночас про подання доказів нічого не сказано у ст. 160 КПК України, яка визначає зміст клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів.

Не витримує критики підхід законодавця до визначення моменту подання доказів на обґрунтування доводів клопотання про арешт майна. Фактично КПК України розрізняє два окремі порядки їх подання, залежно від того, хто є ініціатором розгляду відповідного питання. Відтак слідчий та прокурор повинні додати до клопотання про арешт майна копії або оригінали документів, якими вони обґрунтовують його доводи (зазначимо, до клопотань про застосування інших ЗЗКП законодавець вимагає додати лише копії), натомість у клопотанні цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, повинні бути «зазначені» докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди (п. 2 ч. 3 ст. 171 КПК України). Недосконалість юридичної техніки, передусім у лексичному аспекті, в даному випадку є очевидною, оскільки у клопотанні можна лише посилатися на наявність доказів, а для його розгляду слідчим суддею докази необхідно подати, а це питання закон упускає.

Що стосується сторони захисту, то КПК України взагалі не містить жодної вказівки на момент, коли підозрюваний, його захисник або законний представник можуть подати слідчому судді докази, які спростовують доводи клопотання слідчого, прокурора про застосування ЗЗКП. Вважаємо, що ці докази мають подаватися до початку розгляду слідчим суддею клопотання по суті, а якщо сторона захисту сама виступає ініціатором розгляду питання про зміну, скасування ЗЗКП, то вони мають долучатися до відповідного клопотання.

Не викликає сумнівів той факт, що докази, якими обґрунтовується застосування певного заходу забезпечення, мають бути отримані із належних джерел, перелік яких визначено у ч. 2 ст. 84 КПК України. Враховуючи деякі розбіжності у доктринальних розробках та особливості нормативної регламентації вважаємо за доцільне більш детально розглянути особливості використання показань свідків для обґрунтування необхідності застосування заходів забезпечення.

Так, С.М. Міщенко вважає, що допит свідків не має бути обов'язковим правилом під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів, оскільки це значно ускладнює відповідну процедуру [8, с. 91]. Натомість О.П. Острійчук обґрунтовує необхідність прийняття рішення про застосування запобіжних заходів, арешту майна лише на основі показань учасників кримінального провадження за умови їх достатності та взаємозв'язку для прийняття такого рішення [9, с. 6]. Звернімо увагу, що однією із вимог до клопотань про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та відстороненні від посади законодавець визначає перелік свідків, яких слідчий та прокурор вважають за необхідне допитати під час розгляду такого клопотання. Як показує судова практика, слідчі судді досить часто повертають слідчим, прокурорам клопотання, подані без додержання цієї вимоги [10; 11]. Проте визнати справедливим і

обґрунтованим посилення законодавця на необхідність подання доказів, отриманих із конкретного джерела, в даному випадку – показань свідків, аж ніяк не можна. Цілком логічним видається те, що під час досудового розслідування злочинів в сфері господарської діяльності, в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, свідків може взагалі не бути, натомість слідчим та прокурором можуть бути зібрані докази, що містяться у документах і їх сукупність може бути цілком достатньою для прийняття рішення про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом або відсторонення від посади, адже відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК України жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Отже, підбиваючи підсумки, зазначимо, що вдосконалення положень КПК України, які регулюють процес доказування під час розгляду та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування ЗЗКП, має відбуватися щонайменше в двох концептуальних напрямках: виробленні єдиного підходу до визначення моменту подання сторонами та іншими учасниками кримінального провадження доказів на підтвердження своїх доводів та уточненні видів доказів, якими обґрунтовується необхідність застосування певного ЗЗКП, наданні можливості використання нарівні із показаннями свідків доказів, що містяться в інших процесуальних джерелах, під час розгляду клопотань про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом та відсторонення від посади.

Список використаних джерел:

1. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: навчальний посібник / Л.М. Лобойко, О.А. Банчук. – К.: Ваіте, 2014.
2. Прилуцький П.В. Проблема визначення поняття доказів у кримінальному процесі України / П.В. Прилуцький // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.) – Одеса: Фенікс, 2012. – Т.2. – С. 407–409.
3. Погорецький М. Щодо визначення поняття «доказ». За проектом нового Кримінально-процесуального кодексу України / М. Погорецький // Вісник прокуратури. – 2009. – № 3. – С. 94–101.
4. Шумило М.Є. Досудові і судові докази у КПК України / М.Є. Шумило // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 82–86.
5. Карабут Л.В. Щодо формування доказів під час досудової кримінальної процесуальної діяльності за новим КПК / Л.В. Карабут // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 1(5) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12klvzkn.pdf>.
6. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Х.: ТОВ «Одісей», 2009. – 816 с.
7. Палюх А.І. Особливості участі прокурора в доказуванні обставин, які обґрунтовують обрання окремих запобіжних заходів у кримінальному провадженні / А.І. Палюх // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 1. – С. 324–332.
8. Міщенко С.М. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судового контролю під час здійснення досудового розслідування: окремі аспекти / С.М. Міщенко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 6 (9). – С. 88–96.
9. Острійчук О.П. Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Острійчук Олег Павлович ; Донецьк. юрид. ін-т МВС України. – Кривий Ріг, 2016. – 18 с.
10. Ухвала слідчого судді Новокаховського міського суду Херсонської області від 6 вересня 2016 року (Справа № 661/2526/16-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61141076>
11. Ухвала слідчого судді Новокаховського міського суду Херсонської області від 11 березня 2016 року (Справа № 661/715/16-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56418333>

ЗАГИНЕЙ Зоя Аполлінаріївна
доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності у сфері запобігання та протидії корупції
управління науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИД ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ (ч. 2 ст. 111 КК УКРАЇНИ): ВАДИ ЗАКОНОДАВЧОГО ФОРМУЛЮВАННЯ

Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України (Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України)) є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. У Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, актуальною загрозою національній безпеці України визнано, зокрема, неефективну систему забезпечення національної безпеки і оборони України [1].

У ч. 1 ст. 111 КК України передбачена кримінальна відповідальність за державну зраду. Нею визнається діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину є не єдиним засобом кримінально-правового реагування держави. У ч. 2 цієї статті передбачаються спеціальні умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. У ній передбачено, що звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

В офіційній судовій статистиці не відображається інформація про кількість осіб, які обвинувачуються у вчиненні державної зради, справи щодо яких було закрито у зв'язку із застосуванням до них спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Однак у відповідних звітах зазначено, що протягом 2015 року з 6-ти осіб, вироків щодо яких набрали законної сили у звітному періоді, 2 особи було засуджено, а щодо 4-х провадження були закриті з інших підстав [2]. За I півріччя 2016 року фактично маємо таку ж картину. З 3-х осіб, вироків щодо яких набрали законної сили у звітному періоді, 1 особа була засуджена, а щодо 2-х провадження були закриті з інших підстав [3]. Очевидно, що закриття кримінальних проваджень «з інших підстав» якраз і передбачає застосування до осіб, які вчинили державну зраду, спеціального виду

звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого у ч. 2 ст. 111 КК України.

Згідно з п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»: «Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України у порядку, встановленому КПК України. Закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності можливе лише в разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК та за наявності визначених у законі правових підстав, вичерпний перелік яких наведено у ч. 1 ст. 44 КК, а саме: у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування» [4].

Таким чином, підставою для застосування будь-яких видів звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою закінченого складу злочину. У випадку, що розглядається, підставою застосування ч. 2 ст. 111 КК України є наявність у вчиненому громадянином України закінченого складу державної зради. Тобто, коли ця особа перейшла на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, вчинила шпигунство (передала або збрала з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомості, що становлять державну таємницю), а також надала іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомогу в проведенні підривної діяльності проти України.

Спеціальні умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду передбачено у ч. 2 ст. 111 КК України. Ними законодавець визнає такі: 1) невчинення ніяких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників; 2) добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання. При цьому для того, щоб громадянин України був звільнений від кримінальної відповідальності за державну зраду, він має вчинити обидві ці дії, оскільки вони передбачені законодавцем як обов'язкові.

Проаналізувавши умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, а також формулювання складу відповідного злочину у ч. 1 ст. 111 КК України, можна зробити висновок, що законодавець припустився помилки, вказавши, що особа може бути звільнена за вчинення цього злочину у випадку невчинення ніяких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників. По-перше, з такого формулювання випливає, що громадянин України може бути звільнений від кримінальної відповідальності за вчинення державної зради лише у випадку, коли він отримав злочинне завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників. У той же час очевидно, що цей злочин може бути вчинено громадянином України за власною ініціативою (наприклад, коли він без стороннього впливу вирішив перейти на бік ворога). Відтак ця особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 111 КК України. По-друге, невчинення ніяких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників означає, що громадянин України не вчинив жодних дій, які були б безпосередньо спрямовані на вчинення державної зради у будь-якій формі, передбаченій у ст. 111 цього Кодексу. Це означає, що в діях громадянина України відсутній закінчений склад державної зради, а має

місце готування до злочину (ч. 1 ст. 14 КК України). У такому випадку (за загальним правилом) особа добровільно відмовляється від вчинення злочину. А тому відповідно до ч. 2 ст. 17 КК України вона не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення злочину та одночасно не може бути звільнена від неї за наявності підстав, передбачених у ч. 2 ст. 111 КК України (оскільки, як було зазначено вище, підставою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою закінченого злочину).

Окремі науковці намагаються тлумачити момент закінчення складу державної зради (ч. 1 ст. 111 КК України) у контексті формулювання першої умови звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин (ч. 2 ст. 111 цього Кодексу). Так, на думку О.Ф. Бантишева та О.В. Шамари, «перехід на бік ворога є закінченим злочином із моменту встановлення контакту громадянина України з органами, організаціями чи представниками військового противника України з метою заподіяння шкоди її суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків і їхнього обсягу», «... оскільки законодавець говорить про звільнення від кримінальної відповідальності громадянина України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників ніяких дій не вчинив, це означає, що з моменту вступу в контакт з означеними особами, з моменту отримання будь-якого завдання від них злочин є закінченим» [5, с. 91, 95].

На нашу думку, вирішення питання про момент закінчення державної зради не можна ставити у залежність від формулювання умов звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину. Вважаємо, що під час тлумачення кримінально-правових норм слід виходити з примату «заборони» над «заохоченням», а не навпаки. Адже й під час кримінально-правової кваліфікації застосуванню насамперед підлягає забороняюча кримінально-правова норма, а вже потім – заохочувальна (за наявності передбачених у кримінальному законі підстав та умов). Відповідно, заохочувальна норма не може впливати й на встановлення нормативного змісту ознак складу злочину, що передбачені у забороняючій нормі. Помилку, яку допустив законодавець під час формулювання спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, не можна допускати для встановлення моменту закінчення цього складу злочину.

Таким чином, можна констатувати законодавчу помилку під час формулювання законодавцем умов звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, яка у випадку буквального тлумачення цієї заохочувальної кримінально-правової норми може спричинити її незастосування на практиці. Хоча аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень, а також судової статистики свідчить про протилежне: суди звільняють громадян України за вчинення злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 111 КК України, ігноруючи загальні підходи до звільнення від кримінальної відповідальності. Наслідки (зокрема, кримінальні процесуальні) добровільної відмови громадянина України від вчинення державної зради інші, ніж у випадку звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 111 цього Кодексу. Так, наявність добровільної відмови при незакінченому злочині означає встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України)), а відтак передбачає закриття кримінального провадження за наявності нереабілітуючих підстав. Тоді як звільнення від криміналь-

ної відповідальності передбачає закриття кримінального провадження за nereабілітуючих підстав у порядку, передбаченому у ст.ст. 285–289 КПК України).

Ураховуючи викладене вище, доходимо таких висновків:

1) під час тлумачення кримінально-правових норм слід використовувати таке правило: заохочувальна кримінально-правова норма не може використовуватися для встановлення правового змісту ознак складу злочину, передбачених у забороняючій кримінально-правовій нормі;

2) державну зраду (ч. 1 ст. 111 КК України) слід вважати закінченим злочином з моменту, коли громадянин України перейшов на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, вчинив шпигунство (передав або зібрав з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомості, що становлять державну таємницю), а також надав іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомогу в проведенні підривної діяльності проти України;

3) формулювання однієї з умов звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення державної зради (невчинення ніяких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників) не відповідає загальній підставі звільнення від кримінальної відповідальності: вчинення особою закінченого злочину;

4) формулювання спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду (ч. 2 ст. 111 КК України) потребує коригування з метою виключення вказаної вище помилки. Зокрема, для цього доцільно було б використати юридичну конструкцію звільнення від кримінальної відповідальності, що використовується законодавцем у ч. 2 ст. 114 «Шпигунство» КК України (суміжному складі злочину). Питання про уніфікацію формулювання таких умов спеціальних видів звільнення є доцільним ще й у зв'язку з тим, що шпигунство є способом вчинення державної зради. Окрім того, доцільним вбачається описання позитивної постримінальної поведінки особи лише у ч. 2 ст. 111 цього Кодексу з вказівкою у ній на те, що відповідні умови поширюються й на злочин, передбачений у ч. 1 ст. 114 КК України.

Список використаних джерел:

1. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

2. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2015 рік (форма 6) // Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

3. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за перше півріччя 2016 року (форма 6) // Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/I_pivricha_zvit/

4. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>

5. Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – [3-тє вид., перероб. та доп.]. – К., 2014. – 198 с.

ЗАХАРКО Андрій Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу факультету
підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЩОДО РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРИМИРЕННЯ ЯК ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У ч. 4 ст. 56 КПК України регламентується наступне. На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК України випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Спробуємо з'ясувати, в яких саме випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження?

1. Наслідки укладення угоди про примирення. Регламентуються в ст. 475 КПК України і полягають в ухваленні судом вироку, яким затверджується угода і призначається узгоджена сторонами міра покарання. Рішення про закриття кримінального провадження в цій ситуації не приймається.

2. Примирення в справах публічного обвинувачення. Підстави прийняття даного рішення регламентуються в ст. 46 КК України: особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом. Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного (ч. 2 ст. 286 КПК України) на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

В коментарях до КПК України з цього приводу автори викладають розуміння реалізації права потерпілого примиритися з підозрюваним, обвинуваченим крізь призму статей 469–475 КПК України (укладення угоди про примирення) [1, с. 194; 2, с. 192].

О.С. Юрдіга у відповідному Узагальненні судової практики Апеляційного суду міста Києва звертає увагу на колізію в застосуванні ст. 46 КК України. На підставі ст. 46 КК України особа звільняється від кримінальної відповідальності та кримінальна справа закривається ухвалою суду (ч. 3 ст. 288 КПК України), тобто вирок не виноситься і особа не вважається судимою. Наведений порядок є більш сприятливим для особи, ніж угода про примирення, укладення якої передбачено ст.ст. 468–476 КПК України, для затвердження якої суд ухвалює вирок [3].

Крім того, дійсно потребує роз'яснення, чи може бути звільнено від кримінальної відповідальності підозрюваного, обвинуваченого на підставі ст. 46 КК України у разі

його примирення із потерпілим, якщо потерпілим є юридична особа.

При вирішенні поставлених питань уявляється правильним приєднатися до позиції авторів іншого науково-практичного коментаря КПК України, яка полягає в прийнятті рішень виходячи з пріоритетності наступних положень:

1) у випадках, коли є підстави для застосування ст. 46 КК України, і разом з цим, коли потерпілий та підозрюваний, обвинувачений уклали угоду про примирення, суду рекомендується відмовляти у затвердженні угоди про примирення і приймати рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України;

2) за наявності умов, передбачених у попередньому пункті, у разі заперечення потерпілого проти застосування ст. 46 КК України, суду доцільно ухвалювати обвинувальний вирок, яким затверджувати угоду про примирення;

3) якщо потерпілим є юридична особа, то суд має відмовляти у затвердженні угоди про примирення в таких випадках: коли юридична особа приватного права створена державою чи територіальною громадою, а також якщо одним із засновників юридичної особи приватного права є фізична чи юридична особа, а іншим – держава чи територіальна громада [4, с. 673].

На цьому місці доцільно звернутися до інституту медіації та монографії В.В. Литвинова «Закриття кримінальної справи на стадії досудового розслідування». Уявляється правильним також підтримати позицію автора з приводу того, що інститут примирення повинен втілюватися в життя не судом, а медіатором. Адже призначення суду – здійснювати правосуддя. Автор вважає, що в разі встановлення всіх необхідних умов для застосування ст. 46 КК України слідчий повинен скласти постанову про направлення кримінального провадження для проведення медіації [5, с. 122].

3. Близькою до аналізованих є ситуація, коли потерпілий у справах приватного обвинувачення відмовляється від обвинувачення (ст.ст. 26, 340 КПК України). В цій категорії справ кримінальний процесуальний закон не оперує терміном «примирення». Вживається конструкція «відмова потерпілого... його представника від обвинувачення» (ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України). Приймається рішення про закриття кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: у 3 т. / За ред. О.В. Стівби. – Х., 2013. – Т. 1. – 528 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.

3. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання Апеляційного суду міста Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/15/>

4. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні [текст] / С.С. Чернявський, С.В. Петков, Л.Д. Удалова та ін.; за заг. ред. Чернявського С.С. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 824 с.

5. Литвинов В.В. Закриття кримінальної справи на стадії досудового розслідування: моногр. / Литвинов В.В.; за наук. ред. канд. юрид. наук, доц. В.М. Федченка. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 196 с.

ІЛЬЮЩЕНКОВА Катерина Олегівна
аспірант Національної академії прокуратури України

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ДОНОРСТВА ТА ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ І ТКАНИНАМИ

У сучасний період, коли в одних країнах медицина розвинута більше, ніж в інших, коли економічна криза спонукає людей до вчинення злочинів заради свого власного збагачення, особливо гостро постає питання збереження життя та здоров'я населення і кожної людини окремо. Торгівля людьми, органами, тканинами та насильницьке донорство є однією з найважливіших проблем сьогодення не лише в Україні, але й на міжнародному рівні, тому вона потребує негайного вирішення.

Запобігання злочинам у сфері торгівлі людьми та насильницького донорства досліджувало багато науковців, серед яких: А.В. Мусієнко, В.В.Колосков, А.М. Орлеан, К.О. Дядюра та інші.

Вдало, на наше бачення, термін «запобігання злочинам» запропонував А.П. Закалюк, який вважає його родовим. Водночас вчений зазначає, що залежно від міри сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаного з цим моменту їх реалізації, слід виділяти профілактику, яка здійснюється до формування злочинного умислу, а також попередження, що відбувається після сформування злочинного умислу до початку вчинення злочину, та припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально-караних дій [1; с. 652].

О.М. Черкасов включає у поняття «механізм запобігання злочинам» наступні складові елементи:

- загальнодержавні заходи економічного, ідеологічного і виховного порядку;
- заходи законодавчого, правового порядку;
- діяльність державних органів, громадських організацій, органів кримінальної юстиції з виявлення причин і умов вчинення конкретних злочинів і вжиття заходів з їх усунення;
- безпосередня постійна і послідовна робота органів кримінальної юстиції з розкриття злочинів, розслідування і судового розгляду кримінальних справ, виправлення і перевиховання осіб, що вчинили злочин, нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- проведення пошукових і оперативно-розшукових заходів, обумовлених станом оперативної обстановки [1, с. 653].

Відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини передбачена ст. 143 КК України, а також за вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації; незаконна торгівля органами або тканинами людини та інші кваліфікуючі ознаки злочину. Ст. 144 КК України «Насильницьке донорство» передбачає відповідальність за насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора та інші кваліфікуючі ознаки зазначеного злочину [2].

Однією з основних причин вчинення злочину у сфері трансплантації та донорства крові є велика потреба в органах, тканинах і крові людини. Реципієнти та їх близькі готові будь-якими засобами отримати органи, тканини чи кров задля збереження життя рідних чи їх власного. Дефіцит донорських органів, тканин чи крові зумовле-

ний багатьма чинниками, які в сукупності дають негативний результат в розвитку донорства, а як наслідок – поле для вчинення згаданих злочинів. Такими, до прикладу, є недостатнє фінансове забезпечення, яке є базою програм і реформування; неготовність і недовіра суспільства до медичних працівників; недосконале законодавство; недостатня медико-технічна база та кадрове забезпечення; економічна криза.

Чинниками, які сприяють вчиненню злочинів даної категорії є нестабільна політична ситуація та воєнні конфлікти на території України. Непідконтрольна територіальна частина країни та відсутність належного державного контролю на цій межі дає можливість вчиняти злочини, пов'язані із торгівлею людьми, порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини.

Кількість донорських органів, тканин чи крові напряму залежать від правового регулювання. Законодавчо визначена правильна модель трансплантації з врахування самотності українського народу та готовності до кардинальних змін, чи навпаки, дасть поштовх для розвитку трансплантології і збільшенню кількості донорського матеріалу.

Зазначені злочини тісно пов'язані з медичною сферою, де в більшості випадків суб'єктом злочину є медичні працівники. Тому, важливим заходом в запобіганні злочинам є організаційний, зокрема, інформаційно-аналітичний. Організаційний включає в себе контроль та нагляд над суб'єктами, які тісно пов'язані з вилученням чи пересадкою донорського матеріалу. Також, налагодження роботи між суспільством та державними органами, а також державними органами між собою. Окрім цього, здійснення інформаційної політики щодо залучення осіб до посмертного донорства для збільшення донорського матеріалу, а також застерігаюча інформація щодо торгівлі людьми та органами, тканинами закордоном, особливо в час бурхливої трудової міграції.

Важливим організаційним заходом слід відмітити роботу місцевих та відомчих органів щодо розробки програм із запобігання злочинам в сфері донорства.

Слід підкреслити важливість профілактичного заходу в запобіганні злочинів, пов'язаних з донорським матеріалом. На наше бачення, профілактичні заходи необхідно проводити серед населення, медичних працівників та осіб, які представляють криміногенну небезпеку. Особливо важливо здійснювати профілактичні заходи серед дітей та молоді. З цією метою необхідно запровадити до навчальної програми освітніх закладів години виховної роботи дітей та молоді, що стосується торгівлі людьми, органами та тканинами, а також насильницького донорства. Такий вид профілактичних заходів підтримує К.Б. Левченко у науковій праці «Аналіз діяльності щодо протидії торгівлі людьми» [3, с. 60].

Таким чином, запобігання злочинам у сфері донорства являє собою комплекс злагоджених дій по визначенню причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та відповідні профілактичні заходи щодо їх попередження. Такими заходами мають бути: правові, організаційні, інформаційно-аналітичні, профілактичні, економічні та політичні.

Список використаних джерел:

1. Черкасов О.М. Поняття і структура механізму запобігання злочинам / О.М. Черкасов // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 652–656.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Левченко К.Б. Аналіз діяльності щодо протидії торгівлі людьми / К.Б. Левченко // Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти: навч.-метод. посіб. – К., 2008. – С. 60–85.

ІСКЕНДЕРОВ Ельчін Фірдовсі
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ОКРЕМІ ПРОБЛИ ПРАВЗАСТОСУВАННЯ

Оперативні підрозділи як суб'єкти, що забезпечують доказування у кримінальному провадженні, уповноважені проводити негласні слідчі (розшукові) дії на підставі доручення слідчого чи прокурора у порядку, передбаченому ст. 41 КПК України. Доручення слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинно бути мотивованим, містити чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, інформацію, яка необхідна для його виконання, визначати конкретного прокурора-процесуального керівника, якому після виконання доручення слід направляти матеріали у порядку, передбаченому ст. 252 КПК України. До доручення додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (п. 3.4. Інструкції «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні»). Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом (ч.ч. 2, 3 ст. 41 КПК України).

О.В. Керевич слушно зауважує, що вказівка у ч. 2 ст. 41 КПК України на те, що під час виконання доручень слідчого, прокурора, співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого, означає, що він, по-перше, може виконувати будь-яку негласну слідчу (розшукову) дію відповідно до процесуальної форми, встановленої кримінальним процесуальним законом, і, по-друге, може, користуючись повноваженнями слідчого, застосовувати примус при виконанні певної негласної слідчої (розшукової) дії, якщо його застосування передбачено відповідною нормою КПК України.

Результати проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень свідчать про те, що досить поширеними на практиці є випадки, коли оперативні підрозділи, виконуючи доручення слідчого на проведення негласних слідчих (розшукових) дій,

складають рапорти, в яких фіксують фактичні дані про ознаки відповідного злочину, а також зазначають перелік негласних слідчих (розшукових) дій, які необхідно провести слідчому, прокурору для отримання відповідних фактичних даних або їх перевірки. Тобто фактично в таких випадках оперативні підрозділи виступають ініціаторами проведення негласних слідчих (розшукових) дій перед слідчим, прокурором. Водночас ані положеннями ст. 41 КПК України, ані Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» не передбачена законодавча можливість співробітників оперативних підрозділів ініціювати проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Тому рапорти співробітників оперативних підрозділів мають лише рекомендаційний характер, водночас вони можуть бути підставою для проведення чи надання доручення слідчим, прокурором на проведення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій. А.А. Щадило з цього приводу пропонує викласти друге речення ч. 2 ст. 41 КПК України в наступній редакції: «Співробітники оперативних підрозділів можуть надавати слідчому, прокурору пропозиції щодо проведення конкретних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій». Водночас виникає відразу питання щодо форми відповідних пропозицій та того, яким чином оперативний підрозділ повинен надавати відповідні пропозиції? На нашу думку, закріплення такої норми в чинному КПК України не забезпечить належний рівень своєчасності отримання доказів оперативними підрозділами у ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки на сьогодні такі пропозиції оперативні підрозділи викладають у своїх рапортах, що складаються ними за результатами виконання доручення слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Надалі слідчі, прокурори на підставі відповідних рапортів приймають рішення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій або обґрунтовують клопотання перед слідчим суддею про проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з наведеним більш доцільним, на наше переконання, є розширення повноважень оперативних підрозділів у кримінальному провадженні шляхом наділення їх правом складати та подавати слідчому, прокурору клопотання про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Таким чином, пропонуємо друге речення ч. 2 ст. 41 КПК України викласти у такій редакції: «Співробітники оперативних підрозділів мають право здійснювати слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні в межах доручення слідчого, прокурора. Співробітники оперативних підрозділів за наявності достатніх підстав мають право заявляти клопотання слідчому, прокурору про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій». Закріплення такої норми забезпечить своєчасність та оперативність проведення як самих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, так і отримання у ході їх проведення доказів.

КАЛІНІНА Аліна Владиславівна
молодший науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗОВНІШНІХ МІГРАНТІВ

1. Злочинність в Україні, її стан, кількісні та якісні зміни є предметом дослідження декількох юридичних наук, зокрема й кримінального права і кримінології. Це пов'язане з тим, що запобігання злочинним проявам у суспільстві неможливо здійснювати силами однієї науки чи галузі права через складність організації такої діяльності. Перспективи боротьби зі злочинністю втілюються у спеціальних напрямках державної політики: кримінально-правовій, кримінологічній, кримінально-виконавчій тощо.

2. У спеціальній літературі зазначається, що планомірна протидія злочинності з метою її поступового витіснення з людського буття як дальня перспектива пов'язується не стільки з кримінально-правовою, скільки з кримінологічною стратегією запобігання злочинності. Ця стратегія розглядалася науковцями свого часу і як складова частина кримінально-правової політики, і як самостійний запобіжний напрям – кримінологічна політика держави щодо запобігання злочинності [1, с. 12–13].

Кримінально-правова політика держави розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями та цілі її впливу на злочинність, виробляє засоби їх досягнення і виражається у нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, рішеннях офіційного тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правових норм, постановах Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з питань застосування спеціалізованими судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду України з приводу неоднакового застосування норм матеріального права [2, с. 32]. У свою чергу, в науці запропоноване визначення кримінологічної політики як складової частини державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань та світового досвіду визначає методологічні засади і шляхи, якими керується держава та її інституції при здійсненні не репресивної протидії злочинності [1, с. 19].

Отже, якщо кримінально-правова політика зорієнтована переважно на правотворчість та правозастосування норм кримінального права України, то кримінологічна – на не репресивний вплив на стан злочинності в державі. Проте визначення того чи іншого напрямку кримінально-правової політики доречно здійснювати з урахуванням результатів кримінологічних досліджень злочинності. Особливо це положення стосується криміналізації чи декриміналізації діянь.

3. Із розвитком міграційних процесів у законодавстві будь-якої держави (у тому числі і кримінальному) виникає низка норм стосовно порушень режиму перетину державного кордону. Кримінологічною основою криміналізації зазначених діянь є такі па-

раметри, як суспільна небезпечність, відносна поширеність та неможливість протидії іншими заходами (див., напр., 3, с. 46). У Кримінальному кодексі України передбачено положення щодо кримінальної відповідальності іноземців і за вчинення злочинів, що хоча і не пов'язані з режимом перетину державного кордону, однак у яких громадянин іншої держави є спеціальним суб'єктом (напр., ст. 114 КК України).

Здійснене нами кримінологічне дослідження злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні виявило, що у своїй переважній більшості такі особи вчиняють загальнокримінальні злочини (крадіжки, хуліганства, вбивства, наркозлочини тощо) і несуть кримінальну відповідальність відповідно до норм КК України нарівні з громадянами України. Зрівняння кримінальної відповідальності у зазначених випадках є виправданим, оскільки таким чином відбувається дотримання прав та свобод людини і громадянина, відсутня дискримінація. Однак останніми роками спостерігається нестабільна динаміка рівня злочинності таких осіб. Так, відповідно до статистичної інформації Генеральної прокуратури України у 2013 р. іноземцями було вчинено 1 926 кримінальних правопорушень, у 2014 р. – 2 257, а в 2015 р. – 1 913 кримінальних правопорушень. Проте, на перший погляд, незначна кількість злочинів, що вчиняються громадянами інших держав не повинна викликати занепокоєння. Однак вже зараз необхідно прогнозувати посилення зовнішніх міграційних потоків (у тому числі і нелегальних) до України у зв'язку зі змінами у світових міграційних процесах (зокрема, наплив біженців із Сирії, Афганістану та інших країн).

До того ж, серед кримінальних правопорушень цієї категорії осіб, як було виявлено у результаті нашого емпіричного дослідження, найбільшу кількість складають злочини середнього ступеня тяжкості – 39,8 %, а також тяжкі – 39,0 %. Частка злочинів невеликої тяжкості становила 15,6 %, а особливо тяжких – 5,6 %. Отже, злочини, що вчиняються громадянами інших держав і особами без громадянства, мають значний ступінь суспільної небезпечності.

4. Таким чином, зважаючи на відносну поширеність та ступінь суспільної небезпечності кримінально-караних діянь, що вчиняються іноземцями та особами без громадянства, а також у зв'язку із пошквдженням міграційних процесів у світі (які, безумовно, вплинуть і на рівень притоку як «легальних», так і «нелегальних» іммігрантів в Україну), запобігання злочинності цієї категорії осіб необхідно здійснювати двома шляхами. Перший – це зміни в сучасній кримінально-правовій політиці держави шляхом оновлення законодавства стосовно кримінальної відповідальності іноземців (однак із дотриманням світових стандартів щодо непорушності прав людини). Другий – продумана кримінологічна політика, яка «корекцією», різного ступеня змінами у соціальній сфері, сприятиме зменшенню цього негативного явища.

Список використаних джерел:

1. Голіна В.В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В.В. Голіна, С.Ю. Лукашевич, М.Г. Колодяжний; за заг. ред. В.В. Голіни. – Х.: Право, 2012. – 304 с.
2. Борисов В.І. Засади сучасної кримінально-правової політики України / В.І. Борисов, П.Л. Фріс // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол. В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2014. – Вип. 27. – С. 30–38.
3. Дорош Л.В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державного кордону України: моногр. / Л.В. Дорош, В.В. Федосєєв. – Х.: Право, 2014. – 304 с.

КАМЕНСЬКИЙ Дмитро Васильович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства

Бердянського державного педагогічного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

На початку доповіді пропонуємо звернутись до слушного висловлювання В.В. Баранівського, що імпонує перш за все із позиції економічних реалій сучасної України. Соціальна справедливість в умовах ринкових відносин, вважає він, пов'язана зі скасуванням необґрунтованих привілеїв окремих людей та соціальних груп. При цьому «жорстокість» ринку не можна ототожнювати із несправедливістю. Справедливість ринкових відносин полягає в тому, що кожен отримує від своєї роботи стільки, скільки вона дає користі й добробуту суспільству та іншим людям. Водночас ринкові відносини можна вважати цивілізованими й справедливими лише за тієї умови, коли більшість індивідів може досягти успіху й гідного рівня життя [1, с. 31, 33]. Іншими словами, економічний добробут стає реальністю для представників так званого середнього класу суспільства, що домінує у широкому соціальному спектрі держави, є результатом реалізації продуктивних здібностей окремих індивідуумів за принципом «кожному по заслугах». Водночас соціальна справедливість в її економічному вимірі відсутня у разі, коли матеріальний добробут є ознакою критичної меншості населення, яка використовує неправомірні способи накопичення активів (капіталів). Звідси й олігархія, і системна корупція, і нівелювання конкурентних засад, і низька інвестиційна привабливість нашої держави, а також колосальні ненадходження до бюджетів усіх рівнів – процеси та реалії, що нерідко набувають явного кримінального забарвлення саме в контексті здійснення господарської діяльності.

На наш суб'єктивний погляд, концепція соціальної справедливості (зокрема у сфері розбудови відносин ринкової економіки) та категорія суспільної небезпеки діянь отримують синергетичне наповнення у процесі еволюції кримінально-правової політики держави. Адже, скажімо, відмова від додержання єдиних нормативно встановлених «правил гри» у ринковій економіці, яку пропагують економічні правопорушники, одночасно вказує і на прояв суспільної небезпеки девіантної поведінки у сфері економічної діяльності, і водночас завдає істотну шкоду засадам соціальної справедливості у середовищі, яке йменується вільною економікою.

Вихідний для всієї доктрини кримінального права категорії суспільної небезпеки присвячено чимало наукових досліджень. Тим більше, що у ст. 11 вітчизняного КК двічі закріплена вказівка на суспільну небезпеку. Спочатку в офіційному визначенні злочину зазначено, що ним є, поміж інших ознак, суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 11). А далі, у межах ч. 2 цієї норми, розкривається малозначність діяння через відсутність суспільної небезпеки, тобто йдеться про діяння, яке не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, хоча формально воно і містить ознаки злочину.

Як справедливо пишуть автори одного авторитетного підручника з загальної частини кримінального права, в основі змісту суспільної небезпеки злочину лежить

об'єктивна властивість заподіювати шкоду. Це є об'єктивною категорією, що в жодному разі не залежить від свавільної оцінки законодавця чи суду. Насправді законодавець не вигадує злочин, а в процесі дослідження життя суспільства відкриває суспільну небезпеку тих чи інших вчинків людей як об'єктивну реальність (або виходить із припущення, що вона може виникнути), оцінює її характер і масштаб і, насамкінець, приймає рішення про доцільність боротьби з ними кримінально-правовими засобами. І в цьому контексті заслуговує на увагу наступна висловлена авторами теза: діяння забороняються тому, що вони є суспільно небезпечними, однак вони не стають небезпечними тоді, коли забороняються [2, с. 335]. Тут, як видається, вдало позначено одну з класичних засад кримінального права будь-якої цивілізованої правової держави, який повинен системно пронизувати матерію кримінального закону у його окремі елементи на рівні конкретних складів злочинів.

Вказуючи на однаковість позицій вітчизняних науковців у тому, що суспільна небезпека полягає у заподіянні злочином істотної шкоди об'єктам, які охороняються кримінальним законом, або у створенні реальної можливості (загрози) заподіяння такої шкоди (дуалізм суспільної небезпеки), О.О. Дудоров тлумачить суспільну небезпеку як ознаку поняття злочину – об'єктивно-суб'єктивну категорію, уявлення про яку має історично мінливий характер і яка визначається низкою факторів, у тому числі значущістю об'єкта кримінально-правової охорони, тяжкістю наслідків, способом дії, стадією вчинення діяння, формою вини [3, с. 86]. Наведений перелік факторів розкриває, на наш погляд, всю «калейдоскопічність» змістовних характеристик цієї категорії, що вочевидь слугує першопричиною труднощів у приведенні її наукової дефініції до єдиного знаменника.

Автори колективної монографії, присвяченої питанням суспільно небезпечної поведінки та її кримінальної протиправності, проводять доречну паралель між проявами небезпечної, антисоціальної поведінки та нормативно закріпленою реакцією на неї з боку держави. Вони пишуть: «Законодавець оцінює суспільну небезпеку антисоціальної поведінки як її об'єктивну властивість. Це означає, що в основі суспільно небезпечного вчинку перебуває його природна здатність до зміни оточуючого світу, що не залежить ані від суб'єкта дій (бездіяльності), ані від суспільства». Будучи скоєним за волею однієї особи, діяння набуває суспільної значущості, адже життєдіяльність людини знаходить свій зовнішній прояв лише в суспільстві [4, с. 34].

Комплексний аналіз ступенів суспільної небезпеки діянь демонструє унікальність цієї ознаки злочину у кожному конкретному випадку. Як не існує двох абсолютно однакових злочинів, так само іманентний характер їх суспільної небезпеки буде в кожному конкретному випадку, так би мовити, ексклюзивним, унікальним. При всьому цьому в реальному житті важко (якщо взагалі можливо) визначити ступінь тяжкості конкретного злочину і тим більше порівняти окремі види злочинів за ступенем суспільної небезпеки. Якщо, скажімо, зіставити умисне вбивство та викрадення чужого майна, чи умисне вбивство та вбивство через необережність, то різниця в ступені суспільної небезпеки буде очевидною. Водночас у випадку з господарськими злочинами ситуація перестане бути такою однозначною. Адже як правильно ідентифікувати, а потім порівняти ступені суспільної небезпечності таких діянь проти встановлених економічних відносин як, наприклад, зайняття гральним бізнесом (ст. 203-2 КК), фіктивне підприємництво (ст. 205 КК) та, скажімо, протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК)? Далі, яким чином різні ступені суспільної небезпеки цих по-

сягань кореспондують із їх відмінними безпосередніми об'єктами, а саме – із встановленим порядком зайняття господарською діяльністю у частині законодавчої заборони на здійснення грального бізнесу, встановленим законодавством порядком здійснення підприємницької діяльності та відповідно встановленим порядком здійснення господарської діяльності, що покликаний забезпечити стабільність господарського обороту, свободу підприємництва і дотримання засад добросовісної конкуренції? [5, с. 565, 569, 581]. Які критерії тут слід застосовувати і на які кримінально-правові параметри досліднику слід приділяти увагу в першу чергу? Питання є безперечно складними й неоднозначними – відповіді на них вочевидь перебувають поза межами галузей точних наук. Водночас прагнення до правильного встановлення змісту і ступеня суспільної небезпеки видається доцільним і навіть необхідним.

Г.П. Новосьолов робить справедливе зауваження: відсутність необхідного розуміння того, якою саме є природа факторів, що обумовлюють суспільну небезпеку, стає основною причиною труднощів, що виникають під час відмежування злочинів від інших видів правопорушень [6, с. 160]. Якщо ж до цієї нагальної в розрізі коректного правозастосування проблеми додати ще й підтриману деякими дослідниками позицію про притаманність суспільної небезпеки не лише злочинам, а й іншим правопорушенням, що призводить до актуалізації лише відмінних ступенів (розмірів) такої небезпеки, то проблема якісного відмежування, у першу чергу, злочинів та адміністративних правопорушень зростає на порядок. Наведене є тим більш зловідомим на фоні сумнозвісної масштабної декриміналізації господарських посягань у 2011 році, поєднану із законодавчою трансформацією колишніх злочинів в окремі види адміністративних правопорушень.

Наведу лише один, як видається симптоматичний, приклад. Якщо подивитись на тексти нині скасованої ст. 202 КК «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю» та діючої ст. 164 КпАП «Порушення порядку провадження господарської діяльності», то одразу пригадується відома з дитинства гра «знайди десять відмінностей». Хоча у нашому випадку відмінностей в об'єктивних і суб'єктивних порівнюваних складів злочину та правопорушення й того менше: навіть нормативні вказівки на отримання від незареєстрованої (без ліцензії) діяльності доходу у великих розмірах є ідентичними – зроблено посилання на тисячу і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Одразу виникає декілька справедливих запитань: якщо протягом десяти років існування кримінально-правової заборони її суспільна небезпека була для всіх очевидно, тобто ця норма входила до певної системи державного реагування на протиправні економічні посягання, то що раптово трапилось у 2011 р.? Невже тіньова економіка в Україні до чи в день голосування за Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» зникла або принаймні знизилась до прийнятних рівнів, притаманних розвинутим економікам світу? Невже діяльність, як то кажуть, «у чорну», без державної реєстрації та зі всіма впливаючими наслідками соціально-економіко-правового характеру перестала бути небезпечним трендом нашого суспільства, яке живе в умовах перманентних експериментів-реформ на тлі не менш перманентної розбудови ринкової економіки? Про риторику цих питань годі й казати. При всьому цьому, і вже з позицій історично-правового дискурсу, звернемось до характеристики суспільної небезпеки порушення порядку зайняття господарською та

банківською діяльністю, наданої в юридичній літературі через декілька років після прийняття цієї наразі скасованої заборони (колишня ст. 202 КК України). Так небезпека полягала в порушенні порядку регулювання підприємницької та іншої господарської діяльності, встановленого для здійснення контролю за нею, захисту державних і суспільних інтересів, прав і законних інтересів громадян. Норма була покликана протистояти поширенню масштабів тіньової економіки, іманентно пов'язаної з ухиленням від оподаткування [7, с. 412].

В іншій своїй роботі, що вийшла друком уже після декриміналізації ст. 202 КК, О.О. Дудоров апелює до специфічної логіки у поведінці вітчизняного законодавця: нелогічним видається вилучення з тексту КК норм про відповідальність за порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг (ст. 202), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203), які є загальними щодо інших норм, залишених у структурі розділу VII Особливої частини КК (ст. ст. 203-1, 203-2, 204, 213) [8, с. 447]. В унісон цій позиції І.Б. Медичкий зазначає, що, наприклад, суспільна небезпека незаконних операцій з металобрухтом є на порядок нижчою від здійснення, наприклад, діяльності з надання фінансових послуг чи професійної діяльності на ринку цінних паперів без отримання спеціального дозволу чи набуття статусу фінансової установи. Дослідник справедливо пише про те, що діяльність «фінансових пірамід» у державі однозначно продукує більш небезпечні наслідки, аніж незаконна діяльність з металобрухтом [9, с. 305]. І хоча остання теза напевно чи заслуговує на категоричну тональність, оскільки практиці відомі безперечно масштабні суспільно небезпечні прояви незаконної діяльності з металобрухтом (мова йде про фактично предикатні до цього діяння злочини проти власності, системні ризики для металургійної та інших галузей національної економіки, прояви соціального напруження, коли громадяни іноді «гинуть за метал» тощо; про кореспондуючий цьому злочину моральний занепад суспільства (коли «металісти» взагалі нічим не гребують заради швидкої наживи), водночас автор висловленої позиції правий у констатації необґрунтованого, певною мірою розбалансованого підходу законодавця до оцінки факту наявності і ступеня суспільної небезпеки господарських порушень і пов'язаної з цим небезпеки необґрунтованої декриміналізації.

Тут напрошується один із двох висновків: або суспільна небезпека порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю насправді завжди була відсутня, що піднімає питання про доречність його криміналізації *ex ante*, або цей конкретний прояв суспільної небезпеки було спонтанно і нераціонально скасовано. Більше того, видається, що вітчизняному законодавцю дещо бракує належної кваліфікації для того, щоб професійно оперувати основними прийомами юридичної техніки в контексті поділу національного законодавства на окремі галузі національного законодавства (у нашому випадку – кримінального та адміністративного).

Наведене у попередніх абзацах спонукає звернутись до міркувань А.П. Козлова, який безспідставно вважає, що станом на сьогодні теорія кримінального права не знає критеріїв жорсткої диференціації ступенів суспільної небезпеки. Саме тому стабільна, принаймні з теоретичних позицій, практика розмежування злочину та інших правопорушень за ступенем їх небезпеки не витримує перевірки законодавчою практикою, яка нібито «на око», приблизно встановлює ступені суспільної небезпеки того чи іншого правопорушення. Подібний підхід законодавця буде вочевидь знаходити свій до тих пір, доки теорія кримінального права чи загальна теорія права не знайдуть

відповідні критерії вимірювання категорії суспільної небезпеки; а якщо все ж таки не зможуть знайти – то нам вочевидь не залишиться іншого вибору як забути про можливість відмежування злочину від інших правопорушень за ступенем суспільної небезпеки [10, с. 761].

Нарешті пропонуємо звернутись для доречного з'ясування обсягу змістовних ланцюжків між категорією суспільної небезпеки та законодавчим процесом криміналізації хоча б однієї діючої господарської заборони. Так, розмірковуючи над суспільною небезпекою як основною умовою криміналізації діянь в контексті запровадження кримінальної відповідальності за легалізацію злочинних доходів, вітчизняна дослідниця Т.М. Тертиченко пише, що суспільна небезпека цього злочину постійно зростає у світлі глобалізації світової фінансової системи, що відкриває нові можливості для безперешкодного переміщення грошових коштів. Така відносна неконтрольованість капіталів дозволяє безкарно легалізувати прибутки від злочинної діяльності, у зв'язку з чим досліджуваний злочин наразі набуває уже транснаціональних характеристик. Авторка також констатує наявність нерозривних зв'язків між відмиванням доходів злочинного походження та тіньовою економікою, що в різних масштабах притаманна будь-якій сучасній державі [11, с. 480–481]. Як бачимо, суспільна небезпека злочинного відмивання «брудних» коштів має транснаціональний та *contra* економічний характер і наразі знаходить свій негативний прояв у найрізноманітніших сферах складного економічного механізму держави.

Відомо, що суспільну небезпеку злочину можна охарактеризувати як з якісної, так і з кількісної сторони. А.А. Вознюк пише, що суспільна небезпека характеризується ступенем і характером: ступінь позначає розмір та інтенсивність суспільної небезпеки, а її характер визначається сферою чи групою суспільних відносин, на які посягає злочин [12, с. 45]. Безпосередньо характер скоєного діяння визначає якісну сторону: так, злочини що посягають на однакову групу суспільних відносин, мають подібну за своїм змістом суспільну небезпеку. Наприклад, можна зробити логічне припущення про те, що суспільна небезпека суміжних злочинів, передбачених ст.ст. 209 і 209-1, 212 і 212-1, 223-1 і 223-2, 232 і 232-1 КК України є якісно схожою, на що навіть вказує порядок розташування цих заборон – поруч. Чимало юридичних ознак і навіть розміри санкцій у них є подібними, що додатково свідчить про в принципі однакове розуміння закріплених у цих статтях діянь із точки зору характеру їх небезпеки для українського суспільства. Відповідно, суспільна небезпека діянь, що посягають на відмінні групи відносин, також буде різною. Скажімо, суспільну небезпеку фальшивомонетництва (ст. 199 КК) і зайняття гральним бізнесом (ст. 203-2 КК) навряд чи доцільно порівнювати – хіба що на предмет ступеня їх негативного впливу на родовий об'єкт всіх господарських злочинів.

Завершуючи висвітлення окремих питань, пов'язаних із категорією суспільної небезпеки взагалі та її специфічними проявами в економічній злочинності зокрема, вимушені звернутись до слухних, можна навіть сказати злободенних, міркувань В.А. Мисливого, висловлених в одній із праць автора: «вітчизняна кримінально-правова наука іноді відстає від сучасних процесів, залишаючись у минулій історичній добі, іншій економічній, соціальній і політичній ситуації, що пояснюється не стільки недоліками доктрини, скільки особливостями трансформаційних процесів, у яких ейфорія незалежної, демократичної, соціальної, правової держави поки що знівельована владно-олігархічним симбіозом над соціумом, уражена майже тотальною аномією,

правовим нігілізмом, зневірою у державу та її інституції». І далі: «На жаль, соціально-економічні, ідеологічні, політичні й інші зміни, що відбуваються внаслідок цих процесів, не завжди узгоджуються з науковою інтерпретацією та рекомендаціями вчених щодо теорії та практики застосування тих чи інших кримінально-правових засобів» [13, с. 96]. Як бачимо, суспільна небезпека «очима суспільства» і суспільна небезпека з точки зору кримінально-правової науки стають *de facto* двома відмінними категоріями. Вітчизняним дослідникам слід пам'ятати про такий дуалізм суспільно-правових феноменів, бо це є наша дійсність.

Список використаних джерел:

1. Баранівський В.В. Соціальні рівність та нерівність як фактори функціонування українського суспільства: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Баранівський Віталій Васильович. – К., 2013. – 213 с.
2. Уголовное право России: Общая часть: учеб. / под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 1064 с.
3. Дудоров О.О. Поняття злочину. Класифікація злочинів / О.О. Дудоров // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1. – С. 84–102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_6.pdf
4. Павлухин А.Н. Общественно опасное поведение и его уголовная противоправность / Павлухин А.Н., Нестеров П.Н., Эриашвили Н.Д.; под ред. Павлухина А.Н. – М.: Юнити-Дана: закон и право, 2007. – 111 с.
5. Кримінальне право (Особлива частина): підруч. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Луганськ: видавництво «Елтон – 2», 2012. – Т. 1. – 780 с.
6. Уголовное право. Общая часть: учеб. / отв. ред. И.Я. Козаченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 720 с.
7. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: моногр. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.
8. Кримінальне право (Особлива частина): підруч. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Луганськ: видавництво «Елтон – 2», 2012. – Т. 1. – 780 с.
9. Медицький І.Б. Нові витоки розвитку вітчизняної кримінально-правової політики / І.Б. Медицький // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 квітня 2012 р.). – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 303–305.
10. Козлов А.П. Понятие преступления / А.П. Козлов. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 819 с.
11. Тертиченко Т.М. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони легалізації доходів злочинного походження / Т.М. Тертиченко // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20–21 травня 2011 р.) / редкол.: Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 479–483.
12. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій / А.А. Вознюк. – К.: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. – 236 с.
13. Мисливий В.А. Загальнотеоретичні проблеми міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права / В.А. Мисливий // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 жовт. 2014 р.) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2014. – С. 95–99.

КАТЕРИНЧУК Катерина Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ХОМЧЕНКО Олена Володимирівна
студентка Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ЗАЛЯКУВАННЯ ЯК ОДНА ІЗ ОЗНАК ЗЛОЧИНІВ

Досліджуючи залякування як одну із ознак злочинів, слід відзначити, що це правопорушення стосується злочинів проти здоров'я особи, проти власності тощо. Залякування у вигляді погрози є найбільш поширеним кримінально караним різновидом психічного насильства, тому вивчення сутності залякування є актуальним. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за різного виду погрози у понад сорока статтях. Крім того, залякування має кримінально-правове значення в тому сенсі, що може бути використане як спосіб підбурювання до вчинення злочину, а також як спосіб психічного примусу як обставина, що виключає злочинність діяння. Вчинення злочину під впливом погрози може бути визнане обставиною, що пом'якшує покарання.

Залякування потерпілого є метою психічного насильства. Що стосується поняття «психічне насильство», то варто підкреслити, що питання про його зміст продовжує залишатися неоднозначним. Будь-яке насильство над особою спричиняє їй фізичні та моральні страждання і здійснюється всупереч її волі. В науці кримінального права ретельно досліджені різні види насильницьких дій, виокремлені основні ознаки, характерні для будь-якого насильства – вплив на потерпілого всупереч його волі та спричинення йому фізичних або моральних страждань [1, с. 79].

Традиційне залякування має таке визначення, як залякування, що повторюється протягом тривалого часу, має фізичний, вербальний та психологічний характер. Воно є повторюваним та охоплює внутрішній дисбаланс влади між тим, хто здійснює залякування, та особою, яку залякують, яка, як правило, неспроможна себе захистити. Вчені виділяють три групи залякування: фізичне, вербальне та соціальне. Дослідники розглядають насильство як протиправний вплив на організм іншої людини, вчинений проти її волі. За однією з теорій, насильство має виключно фізичний характер, виражений в нанесенні потерпілому побоїв, вчиненні стосовно нього інших насильницьких дій, що викликають фізичний біль, а також обмеження дій потерпілого шляхом зв'язування, скручування рук, закривання рота, утримання при спробі втекти. З цього боку розуміння залякування – це загроза іншої особи застосувати до жертви фізичне насильство [2, с. 67].

Все ж більшість науковців відносять залякування до психічного насильства, коли впливу підлягає саме сфера психіки людини. При психічному насильстві, яке засто-

совується, наприклад, у вигляді погрози, що безпосередньо є формою залякування, воля суб'єкта паралізується. Винна особа протиправно змінює діяльність суб'єкта або ускладнює її здійснення і тим самим спричиняє шкоду суспільним відносинам. Причому зміна діяльності внаслідок психічного насильства полягає в тому, що потерпілий або вчиняє дії, які відповідають інтересам злочинця, або утримується від небажаних для нього дій. Найчастіше злочинець, бажаючи залякати суб'єкта, викликати страх погрожує вбивством [3, с. 80].

Слід зауважити, що залякування полягає не лише у погрозі вбивства, а й у деяких випадках у незаконному позбавленні волі, згвалтуванні, насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом. Цілком можливо, що коли законодавець способом вчинення злочину називав погрозу насильством, насправді мав на увазі і погрозу насильством, і погрозу вчинення інших дій насильницького характеру. На думку науковців, абсолютно виправданою є кримінальна караність такого способу вчинення злочину, як погроза вчинення інших дій насильницького характеру. Проте поняття погрози насильством в межах Кримінального кодексу повинно тлумачитися однаково, а не залежати від складу злочину [4, с. 135].

У ст. 189 «Вимагання» виділено чотири види погроз: погроза насильством; погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів; погроза знищенням чи пошкодженням майна; погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти в таємниці. Відповідно до науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України на прикладі коментаря в ст. 129 «Погроза вбивством» Кримінального кодексу України злочин проявляється у залякуванні потерпілого позбавленням його життя. Таке залякування може бути виражене у будь-якій формі: усно, письмово, шляхом демонстрації зброї тощо. Погроза вбивством має бути конкретною і реальною. Реальність погрози визначається достатністю підстав побоюватися її виконання, які у кожному випадку різні. При визначенні реальності погрози значення має з'ясування форми, характеру, місця, часу, обстановки її висловлення, характеру попередніх взаємовідносин між винним і потерпілим тощо. Особливе значення при цьому має сприйняття погрози самим потерпілим, а також і присутніми при цьому іншими особами. Так, загальна норма (ст. 129 КК України) встановлює кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення погрози, водночас ст. 345 КК України передбачає відповідальність за погрозу, висловлену щодо працівника правоохоронного органу, ст. 346 КК України – державного діяча, ст. 377 КК України – судді, народного засідателя, присяжного, ст. 386 КК України – захисника, представника, ст. 398 КК України – свідка, експерта, потерпілого. Ще один приклад залякування у вигляді погрози наводиться у ст. 195 «Погроза знищення майна» Кримінального кодексу України. У цьому випадку об'єктом погрози є право власності та психічна недоторканність людини [5, с. 309].

Таким чином, залякування у формі погрози є основною метою психічного насильства. Воно здійснюється безпосередньо щодо суб'єкта, аби змінити його поведінку чи примусити до певних дій. Залякування може виражатись у багатьох формах – усно, письмово, шляхом демонстрації зброї тощо. Відповідно до Кримінального кодексу України залякування у вигляді погрози має чотири види: погроза насильством; погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів; погроза знищенням чи пошкод-

женням майна; погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти в таємниці. В першу чергу цей вид насильства спрямований діяти у сфері психічного здоров'я людини. Важливо додати, що караність залякування залежить від його сприйняття потерпілим та може реалізуватися лише у випадку реальності – достатністю підстав побоюватися його виконання.

Список використаних джерел:

1. Дітріх О. Поняття та зміст психічного насильства в кримінальному праві України: проблеми визначення / О. Дітріх // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74–76. – С. 77–80.
2. Кулик Л.М. Ознаки насильницької злочинності / Л.М. Кулик // Держава та регіони: серія «Право». – 2009. – № 2. – С. 65–69.
3. Храмцов О.М. Ознаки психічного насильства як кримінально-правової категорії / О.М. Храмцов // Право і Безпека. – 2006. – № 4. – Т. 5. – С. 78–81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2006_5_4_23
4. Довгань-Бочкова Н.В. Спірні питання, що стосуються фізичного насильства як способу вчинення злочину / Н.В. Довгань-Бочкова // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 129–137.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-е вид., перероб. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

КЛИМЕНКО Ольга Анатоліївна
викладач відділу підготовки та підвищення кваліфікації
військових прокурорів
Національної академії прокуратури України

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЯЄ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

У кримінології під терміном «особа злочинця» розуміють сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків та відносин, які характеризують особу, винну в порушенні кримінального закону, у поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на її антигромадську поведінку [1, с. 127].

З позиції кримінологічного вивчення особи злочинця зрозуміло, що сукупність особистих якостей, які зумовлюють вчинення злочину, з'являється не в момент його вчинення, а складається в процесі всієї попередньої життєдіяльності індивіда. Також, важливим моментом є те, що особисті властивості, які впливають на вчинення злочину, не зникають і після його вчинення. Надалі вони зазнають лише змін, але в будь-якому разі становлять кримінологічний інтерес. Слід також зазначити, що загальне поняття особи злочинця є достатньо абстрактною категорією і використовується переважно як робочий інструментарій у процесі проведення наукового аналізу конкретних осіб.

Відомо, що інтенсивність дії криміногенних факторів значною мірою залежить від емоційного та психологічного стану людини, рівнів її матеріальної забезпеченості та правосвідомості. Будь-яке потурання, нехтування правами та іншими інтересами населення, передусім в економічній сфері, викликає моментальну відповідну реакцію, що нерідко виражається в протиправних діях [2, с. 24–25].

Сьогодні шахраї – це своєрідна еліта злочинного світу, талановиті артисти, меткі та спритні, швидкі в діях, вони нешаблонно мислять. Вони так звані «білі комірці», освічені, «релігійні», відрізняються психологічною стійкістю, оптимізмом, самоконтролем, добротою та чуйністю, в переважній більшості мають глибокі знання в різних галузях людської діяльності. Вони можуть бути оцінені як хороші фахівці у сфері психології, економіки, інформаційних технологій, у різних галузях права. Нерідко вони дуже добре ознайомлені з нормативними актами органів державної влади і управління. Окремі з них навіть обізнані із методами роботи правоохоронних органів [3, с. 166].

Більшість шахрайств у сфері надання туристичних послуг вчиняють особи, які належать до вікової категорії від 26 до 45 років. Така ситуація пояснюється тим, що для вчинення злочинів цієї категорії, на відміну від інших, особа повинна мати високий освітній рівень, життєвий досвід, розуміти психологію людей та мати необхідні зв'язки в туристичному бізнесі.

При вивченні архівних матеріалів кримінальних проваджень (справ) майже не зустрічались випадки, коли шахрайство у сфері надання туристичних послуг було вчинено особою без освіти. З цього випливає, що для вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг слід мати високий освітній рівень, певні знання в людській психології, юриспруденції та інших науках щоб увійти в довіру до потерпілих. Шахраї добре орієнтуються у процесах та тенденціях, які керують ринком туристич-

них послуг, вивчають аналітичні матеріали стосовно прогнозів коливання цін на той чи інший туристичний продукт. Для шахраїв у сфері надання туристичних послуг характерними є переконання і злочинна поведінка – найбільш поширений і придатний в нашій країні спосіб отримання незаконних доходів.

Основними якостями шахрая у сфері надання туристичних послуг можна визначити прагнення до підвищення особистого статусу, який пов'язаний з матеріальним становищем. Шахраї добре орієнтуються в юридичних і економічних питаннях. Вони вміють швидко входити в довіру, мають добру реакцію на зміну обставин, а також здатні прогнозувати ситуацію, яка складається в економічній сфері та ситуації на ринку туристичних послуг.

Наші дослідження дозволяють зробити висновок, що шахраї у сфері надання туристичних послуг мають певні професійні навички, досвід роботи на ринку туристичних послуг, володіють необхідними знаннями і зв'язками, для укладання договорів з клієнтами. Серед таких шахраїв можна зустріти осіб, які одночасно є засновниками легальних і досить успішно функціонуючих комерційних структур, для яких вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг є допустимою формою ведення «бізнесу» й одним із засобів реалізації матеріальних потреб.

Особа злочинця, що вчиняє шахрайства у сфері надання туристичних послуг, характеризується також специфічним комплексом ознак. Більшість злочинців обдарована неабияким уявленням, використовує вміння переконувати людей. До особистих якостей належать: хитрість, брехливість, вміння викликати інтерес до себе, знання способів фальсифікації документів. На зовнішній вигляд – це, звичайно, поважні люди, які вміють себе подати, мають певні знання в галузі психології; спостережливі, з швидкою реакцією на швидкозмінну обстановку. Шахраї використовують можливості перевірення, можуть встановлювати контакти з людьми різних типів, обирають відповідну манеру поведінки [4, с.144]. Такі особи завжди комунікабельні, мають здатність привернути людей до себе, швидко привертають до себе увагу інших, можуть легко зацікавити їх, увійти в довіру, створити приємне враження надійної або потрібної людини.

Таким чином, шахраї, що вчиняють злочини у сфері надання туристичних послуг, винахідливі, мають гарні акторські здібності, вміють переконати. Для таких осіб важливим є вміння встановити контакт, увійти в довіру. Громадяни легко піддаються на вмовляння, довіряють, втрачають у процесі розмови пильність. Наведені особливості складають сукупність основних факторів, що сприяють особі злочинця вчинити шахрайства у сфері надання туристичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / [О.М. Джужа, О.Г. Кулик, В.В. Василевич та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 192 с.
2. Бізнес та злочинність: кримінологічні дослідження / [редкол.: Є. Гнатенко та ін.]; відп. ред. В. Поклад. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – Вип. 5. – 168 с.
3. Кара М.В. Характеристика осіб, що вчиняють шахрайство / М.В. Кара // Право і безпека. – 2012. – № 5(47). – С. 165–169.
4. Шепітько В. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства / В. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – Х.: Право, 1998. – № 2. – С. 142–145.

КНИЖЕНКО Оксана Олександрівна
 доктор юридичних наук, професор,
 старший викладач відділу підготовки прокурорів
 з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень
 у кримінальних провадженнях
 Національної академії прокуратури України

ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Для України питання, що пов'язані з протидією терористичній діяльності, є відносно новими. Сприяють їхньому вирішенню повсякчасне вивчення матеріалів судової практики, аналіз чинного законодавства, а також проведення кримінологічних досліджень із зазначеної проблематики. З наведеної нижче таблиці щодо зареєстрованих злочинів, пов'язаних із вчиненням терористичної діяльності, цілком очевидне зростання їхньої кількості.

Стаття КК України	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
258	0	0	0	3	1499	1295
258-1	0	0	0	0	7	1
258-2	0	0	0	1	4	4
258-3	0	0	0	1	478	849
258-4	0	0	0	0	11	7
258-5	0	0	0	2	54	138

Зазначимо, що в 2012 році в нашій державі було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Після набрання ним чинності змінився підхід до обліку кримінальних правопорушень шляхом введення Єдиного реєстру досудових розслідувань. За ведення цього реєстру відповідає Генеральна прокуратура України (далі – ГПУ). З огляду на це офіційна статистична інформація про злочинність за 2010–2011 роки надана згідно зі статистичними даними МВС України за формою № 1, затвердженою наказом МВС України від 27 липня 2010 року № 332 за погодженням із Держкомстатом України. За наступні роки інформація про злочинність надана згідно зі статистичними даними ГПУ за формою № 1, затвердженою наказом Генерального прокурора України від 23 жовтня 2012 року № 100 за погодженням із Держстатом України.

Як будь-який вид діяльності, терористична діяльність потребує фінансових затрат. Зважаючи на це, в 2015 році Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову, якою затверджено Порядок формування переліку осіб, які пов'язані з провадженням

терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції. Ця постанова прийшла на зміну постановам 2006 та 2010 років, якими було затверджено Порядок формування переліку осіб, пов'язаних з терористичною діяльністю. Його утворення спрямовано на забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної бази даних для надання правоохоронним органам України та іноземних держав можливості виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями.

У разі включення юридичної чи фізичної особи до цього переліку Держфінмоніторинг невідкладно проводить аналіз наявної інформації про фінансові операції такої особи, що стали об'єктом фінансового моніторингу, а також даних єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на предмет встановлення відомостей про активи юридичної чи фізичної особи, включеної до переліку.

Як тільки виявили активи юридичної чи фізичної особи, включеної до переліку, Держфінмоніторинг невідкладно подає СБУ узагальнені матеріали для вжиття за наявності відповідних підстав заходів до арешту майна (вкладів) такої особи.

Відповідно до чинних нормативних актів Держфінмоніторинг вносить до вказаного Переліку як юридичних, так і фізичних осіб за наявності наступних підстав:

1) вирок суду, що набрав законної сили, про визнання фізичної особи винною у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5, 439 і 440 Кримінального кодексу України, рішення суду щодо віднесення (визнання) організації, юридичної або фізичної особи до такої (такою), що пов'язана з провадженням терористичної діяльності або розповсюдженням зброї масового знищення;

2) відомості, що формуються міжнародними організаціями або уповноваженими ними органами, про організації, юридичних та фізичних осіб, які пов'язані з терористичними організаціями або терористами, а також про осіб, щодо яких застосовано міжнародні санкції;

3) вироки (рішення) судів, рішення інших компетентних органів іноземних держав стосовно організацій, юридичних або фізичних осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або розповсюдженням зброї масового знищення, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів України.

У порівнянні з кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень, які пов'язані з терористичною діяльністю (дані про них містяться у таблиці на початку цієї роботи), кількість засуджених осіб в десятки, сотні, а за окремі злочини й в тисячі разів є меншою.

Про їхню кількість можна судити з наведеної нижче таблиці:

Стаття КК України	Роки			
	2013	2014	2015	2016 перше півріччя

258	1	–	1	6
258-1	–	–	–	–
258-2	1	–	1	1
258-3	–	–	12	24
258-4	–	3	1	1
258-5	–	–	1	3

Конфіскація майна як вид покарання за ці злочини законодавцем передбачена переважно як додатковий факультативний вид покарання (виключення складає лише фінансування тероризму, де у разі його вчинення конфіскація має призначатися обов'язково). Відповідно до судової статистичної звітності за формою 6 «Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» протягом 2013, 2014 років конфіскація не застосовувалася, в 2015 році її застосовано щодо 2 осіб, а в першому півріччі 2016 року – 10 осіб.

Підставою для виключення Держфінмоніторингом особи з переліку є:

1) погашення або зняття судимості з фізичної особи, засудженої за вироком суду, що набрав законної сили, про визнання цієї особи винною у вчиненні злочинів, передбачених статтями 258–258-5, 439 і 440 Кримінального кодексу України;

2) виключення даних про особу з відомостей, що формуються міжнародними організаціями або уповноваженими ними органами, про організації, юридичних та фізичних осіб, пов'язаних з терористичними організаціями або терористами, а також про осіб, щодо яких застосовано міжнародні санкції;

3) погашення або зняття судимості з фізичної особи, засудженої за вироком (рішенням) судів, рішенням інших компетентних органів іноземних держав, стосовно організацій, юридичних або фізичних осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності, які визнаються відповідно до міжнародних договорів України.

У попередній постанові була ще одна підстава для виключення особи з цього переліку – наявність документально підтверджених даних про смерть фізичної особи, включеної до переліку, а для юридичних осіб – про їх ліквідацію. Проте чомусь саме ця підстава не була сприйнята новою постановою.

Було б цілком логічно розмірковувати, що особа, внесена до цього переліку як така, що сприяла діяльності терористичній організації, сприяє саме терористичній організації. Однак це питання може залишитися не вирішеним.

Справа полягає у наступному. Приміром, конкретна особа М. (з етичних міркувань її прізвище зазначати не будемо) внесена до вказаного Переліку під номером 1396. Відповідно до вже згаданої Постанови щодо громадянина України, якого внесено до вказаного Переліку, вказується така інформація: щодо громадян України – прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, серія та номер паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, дата видачі й найменування органу, що їх видав, місцеперебування та (або) проживання, ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів або серію та номер паспорта,

до якого в установленому порядку внесено відмітку про право здійснення платежів без ідентифікаційного номера, а щодо громадян України, зареєстрованих як фізичні особи – підприємці, – також за наявності реквізитів банку, в якому відкрито рахунок, і номер банківського рахунка.

Використовуючи цю інформацію, в Єдиному державному реєстрі судових рішень не складно знайти вирок, за яким цю особу визнано винною у вчиненні злочину. Зокрема особою М. злочин, передбачений ч. 1 ст. 258-3 КК України, було вчинено за наступних обставин. У період з 13 по 17 січня 2015 року М. надавала учасникам терористичної організації так званої ДНР відомості щодо місць дислокації, чисельності та маршрутів пересування, підрозділів та військової техніки Збройних Сил України та інших військових формувань України, задіяних у проведенні Антитерористичної операції на території Донецької області.

Аналізуючи цей вирок, не можна не зазначити й те, що ознайомлення з його змістом викликає чимало запитань. По-перше, дії винної особи кваліфіковано лише за ч. 1 ст. 258-3 КК України, проте суд в своєму рішенні вказав на те, що «метою діяльності терористичної організації «Донецька народна республіка» є насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України. За таких обставин дії винної особи мали б кваліфікуватися за сукупністю злочинів – додатково ще й за пособництво в діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади чи посягання на територіальну цілісність і недоторканість України.

По-друге, якщо організація визнана терористичною, вона відповідно до законодавства має бути включена до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, про який вже йшлося на початку цієї роботи. Звернувшись до цього переліку, констатуємо, що ні «ДНР», ні «ЛНР» до нього не внесені. Це означає, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу, які відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» не можуть здійснювати передбачену цим законом сукупність заходів, спрямованих на виявлення фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, із застосуванням підходу, що ґрунтується на проведенні оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму. Отже, за рахунками, які належать «ДНР» та «ЛНР», можуть здійснюватися фінансові операції, що пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. Вочевидь, таке становище, м'яко кажучи, шкодить протидії терористичній діяльності.

Так, на офіційному сайті «ЛНР» зазначено, що 27 грудня 2014 року створено «Розрахунково-касовий центр Луганської Народної Республіки (РКЦ ЛНР)». Першочерговим завданням «РКЦ ЛНР» стало створення умов для формування дохідної частини бюджету, відкриття рахунків бюджетним підприємствам, установам, організаціям.

24 березня 2015 року «Розрахунково-касовий центр» так званої Луганської Народної Республіки був перейменований в «Державний банк Луганської Народної Респу-

бліки». Мережа його відділень на сьогодні становить понад 100 відділень, кожне з яких здійснює всі основні види операцій. Згідно з інформацією, поданою на цьому сайті, обсяг готівкових платежів банку становить понад 800 тис. операцій щомісяця. Станом на 1 травня 2016 року в банку обслуговується близько 10-ти тисяч клієнтів юридичних осіб, в т.ч. фізичних осіб – підприємців більше 3-х тисяч. Клієнтами банку відкрито понад 25 тис. рахунків. Щомісяця понад 75 тис. безготівкових платежів здійснюється юридичними особами. База клієнтів, які проводять розрахунки з контрагентами за кордоном (ЗЕД), активно зростає. Так, за період з вересня 2015 року по травень 2016 року проведено понад 25 тисяч платежів на суму понад 20 млрд [1].

Подібне відбувається в «ДНР». 7 жовтня 2014 року Міністерством фінансів так званої Донецької Народної Республіки утворено «Центральний Республіканський Банк Донецької Народної Республіки».

У травні 2015 цим банком підписано угоду про встановлення кореспондентських відносин з КБ «Міжнародний розрахунковий банк» (м Цхінвали, Південна Осетія) [2].

Отже, повертаючись до питання стосовно визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями, відзначимо, що відповідь на нього знайти непросто.

27 січня 2015 року Верховною Радою України прийнято Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором». У зверненні зазначено, що Верховна Рада України визнає Російську Федерацію державою-агресором та закликає міжнародних партнерів України визнати Російську Федерацію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку, а так звані «ДНР» і «ЛНР» визнати терористичними організаціями. З цього рішення вбачається, що Верховна Рада України дала *політичну оцінку* (курсив мій. – О.К.) тому, що відбулося. Чи означає це автоматичне визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними відповідно до законодавства України?

Згідно зі ст. 39 Статуту Організації Об'єднаних Націй Рада Безпеки ООН визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії і робить рекомендації або вирішує те, яких заходів слід вжити для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки. Такого рішення з боку ООН ще не відбулося.

Аналіз чинного законодавства, передусім Закону України «Про боротьбу з тероризмом», засвідчує, що на законодавчому рівні не передбачено механізму визнання організацій терористичними, які не вперше утворені, а які вже діють. З огляду на це до Верховної Ради України було подано два законопроекти, які стосуються удосконалення механізмів боротьби з тероризмом: законопроекти № 1840 [3] від 26 січня 2015 року та № 2139 [4] від 13 лютого 2015 року. За першим із проектів (№ 1840) рішення про визнання організації терористичною приймається Вищим адміністративним судом України на підставі адміністративного позову Генерального прокурора України, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України. За другим законопроектом (№ 2139) передбачається, що в разі наявності підстав для визнання

організації терористичною Служба безпеки України звертається до Верховного Суду України з поданням про визнання організації терористичною. Жоден із запропонованих проєктів не прийнято.

Проте слід зауважити, що законодавець непослідовний щодо визначення, чим же є вказані псевдореспубліки. Так, проєктом Закону України «Про заборону пропаганди злочинних організацій, самопроголошених на території окремих районів Донецької та Луганської областей» (реєстр. № 5086) запропоновано встановити кримінальну відповідальність за публічне заперечення злочинного характеру діяльності незаконних організацій, самопроголошених на території окремих районів Донецької та Луганської областей, її виправдання, а також виготовлення, поширення у будь-який спосіб та публічне використання, у тому числі у засобах масової інформації, символіки зазначених незаконних організацій, а так само порушення встановленого законом порядку публічного використання назв зазначених незаконних організацій. Як бачимо, в тексті майбутньої норми не йдеться ані про псевдореспубліки, ані про терористичні організації.

Отже, на сьогодні в Україні питання про визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями залишається відкритим, однак, як свідчать матеріали судової практики, це не є перешкодою для притягнення осіб до кримінальної відповідальності за участь чи сприяння в діяльності «ЛНР» чи «ДНР» саме як участь та сприяння діяльності терористичної організації.

Список використаних джерел:

1. О Госбанке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gosbank.su/about/general_info/
2. Центральный республиканский банк Госбанке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://crb-dnr.ru/about/istoriya.html>
3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання організацій терористичними [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53690
4. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів боротьби з тероризмом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54044

КОБЕЦЬ Микола Вікторович
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового документування
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНИЙ ВИБУХ: ПОНЯТТЯ ТА МОТИВИ ЙОГО ВЧИНЕННЯ

У надзвичайно складній криміногенній ситуації в Україні для збереження життя і здоров'я громадян, захисту їх конституційних прав і свобод та майнових інтересів, зміцнення правопорядку посилюються вимоги до правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю. Одним із напрямів у вирішенні питань, поставлених урядом перед працівниками правоохоронних органів, є боротьба зі злочинами, вчинюваними із застосуванням вибухових речовин (далі – ВР) та вибухових пристроїв (далі – ВП).

Аналіз кримінальної статистики країн світу доводить, що у випадках застосування вибухових пристроїв для здійснення злочинних намірів, дії злочинців стають більш вдалимими, ніж при використанні вогнепальної зброї [1, с. 15].

Слід враховувати, що кожний вибух залежно від потужності може вражати велику кількість людей та завдавати значні пошкодження навколишнім об'єктам. Це призводить до матеріальних збитків, дестабілізує суспільно-політичну ситуацію у державі, ускладнює оперативну обстановку, викликає у людей страх за майбутнє. Тому боротьба зі злочинністю, вчинюваною із застосуванням ВР та ВП, належить до одного із актуальних і пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів України [2; 3].

Зазначимо, що за даними дослідження оперативному працівнику, слідчому, експерту найчастіше доводиться мати справу як з різними вибуховими пристроями, так і з окремими їх елементами, які не мають складової частини будь-якої конструкції чи пристрою, та вирішувати питання встановлення їх групової приналежності.

Проблемами розслідування злочинів, вчинюваних із застосуванням вибухових речовин та вибухових пристроїв, займаються такі вчені, як В.П. Бахін, О.О. Беляков, А.В. Іщенко, В.П. Можевий, М.А. Михайлов, В.І. Пащенко та інші.

У юридичній літературі пострадянського періоду злочини, які вчинюються із застосуванням вибухових речовин та вибухових пристроїв, для зручності називають умовним терміном «кримінальні вибухи» [4, с. 3; 5, с. 26; 6, с. 4 та ін.].

Зазначимо, що кримінальний вибух безпосередньо пов'язаний з такими його елементами, як вибухові пристрої, вибухові речовини, а також з явищем вибуху.

Загалом вибухи поділяють на соціальні (демографічні), інформаційні, техногенні, фізичні, хімічні, ядерні тощо. Нами розглядаються вибухи (від грец. – руйнування), що відбуваються унаслідок застосування вибухових речовин, вибухових пристроїв та боеприпасів.

Зазначимо, що перше згадування цього терміна, із відомих нам робіт, зустрілося у статті «Криминальные взрывы, раскрывается каждый пятый» 1995 року [7,

с. 10]. Проте у доступних для нас виданнях авторами не наводиться його визначення. Обґрунтування запропонованого поняття «кримінальний вибух» розглядається нами визначенням кримінальності дій, що кваліфікуються слідчим, судом на основі норм кримінального права [8].

У зв'язку з наведеним, нами пропонується кримінальні вибухи визначити як умисні або необережні суспільно небезпечні діяння (дії або бездіяльність), що вчинюються із застосуванням боєприпасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, які містять ознаки складу злочину, передбачені Кримінальним кодексом України [9, с. 83].

Стосовно осіб, які вчинюють кримінальні вибухи, для правильної кваліфікації злочинних посягань, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин та пристроїв, успішного розкриття та розслідування кримінальних проваджень цього виду злочинів важливе значення має встановлення мотиву і мети вчиненого вибуху, а також визначення рівня спеціальних знань у галузі вибухової справи осіб, які виготовили вибуховий пристрій, що у подальшому допомагає у висуненні версій і плануванні процесу розслідування.

Вивчивши практику розкриття злочинів, пов'язаних з вибухами та проаналізувавши мотиви їх вчинення за матеріалами кримінальних проваджень, а також аналіз матеріалів теоретичного характеру наукових видань [4; 5 та ін.], вважаємо за доцільне виділити найтиповіші мотиви, які можна об'єднати у такі головні групи: кримінальна діяльність; ідеологічний вчинок; корисливий (прибуток); вандалізм; емоційні дії; експериментування.

До кримінального блоку на причетність до злочину можна віднести: усунення свідків злочину – п. 9 ч. 2 ст. 115; приховування іншого злочину – п. 9 ч. 2 ст. 115; зведення рахунків між кримінальними угрупованнями – п. 12 ч. 2 ст. 115; залякування (представників органів державної влади, правоохоронних органів, підприємницької діяльності тощо) – ст.ст. 345, 346; відволікання уваги від реального вчинення злочину – ст.ст. 121, 122, 194 (залежно від наслідків); усунення суперника – п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України та ін. [8].

До блоку «ідеологічний вчинок» можна віднести такі мотиви злочину: тероризм – ст. 258; диверсія – ст. 113; політичний протест – ст.ст. 344, 346; расові розбіжності – ст. 161; релігійні розбіжності – ст.ст. 161, 178, 179; привертання уваги засобів масової інформації – ст.ст. 121, 122, 194 (залежно від наслідків); залякування – створення страху – ст. 129 КК України та ін. [8].

До блоку «з корисливих мотивів» належать: вимагання (отримання коштовностей (грошей), звільнення в'язнів тощо) – ст.ст. 147, 189; збройне пограбування (використання вибухового пристрою як засіб для пограбування банків тощо) – ст. 257; заволодіння чужим майном – ст. 187; крадіжка (розкривання сейфу, відмикання сховищ тощо) – ст. 186; трудовий конфлікт (страйк, розборки) – ст. 174; примушування (отримання боргу) – ст. 355; незаконне зайняття рибним промыслом – ст. 249 КК України; обман (інколи для обману страхування використовують запалювальний пристрій) – ст. 190 КК України та ін. [8].

До блоку «вандалізм» можна віднести: руйнування (пам'ятники на цвинтарі, історичні пам'ятники) – ст. 298; вибухові пристрої у поштових скриньках – ст.ст. 194, 296 КК України.

Блок «емоційні дії (дії пов'язані з емоціями)» охоплює: відчай (самогубство) – ст. 120; ревності – ч. 1 ст. 115, ст.ст. 121, 122 (залежно від наслідків); ненависть – ч. 1 ст. 115, ст.ст. 121, 122 (залежно від наслідків); помста – ч. 1 ст. 115, ст.ст. 121, 122 (залежно від наслідків); образа – ч. 1 ст. 116, ст. 123 (залежно від наслідків); конфлікт побутовий – ч. 1 ст. 115, ст.ст. 121, 122 (залежно від наслідків) КК України та ін. [8].

До блоку «експериментування» можна віднести такі мотиви: цікавість (випробування вибухових пристроїв, що сконструйовані у домашніх умовах) – ст. 119 (при наслідках); експериментування з бойовими припасами вибухової дії (зокрема, часів Великої Вітчизняної війни) – ст. 119; хуліганські прояви (порушення громадського порядку) – ч. 3 ст. 296 КК України та ін. [8].

Не слід також залишати без уваги те, що вибух може мати і випадковий характер, якщо мали місце: порушення техніки безпеки і охорони праці при законному поводженні з вибухонебезпечними предметами, зокрема вибуховими речовинами, боєприпасами – ст. 273; неналежна експлуатація устаткування, порушення технологій робіт, що спричинило утворення і детонацію паро-газоповітряної суміші або легкозаймистих речовин – ст. 272 КК України [8].

Відповідно до виявлених ознак того чи іншого мотиву розробляються загальні та конкретні версії, а також планується проведення першочергових слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів. Наприклад, про намір знищення майна або вбивства конкретної особи може свідчити місце закладення вибухівки: встановлення вибухового пристрою у салоні автомобіля чи під картером; невіпадкова присутність жертви на місці вибуху; певна потужність заряду тощо.

Список використаних джерел:

1. Разработка мобилизационных мероприятий при угрозе взрыва бомбы // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати). – 1996. – № 4. – С. 15–19.
2. Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18 лютого 2002 року № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – Ст. 331.
3. Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю: Указ Президента України від 21 липня 1994 року № 396/94 // Голос України. – 1994.
4. Бахін В.П. Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування / В.П. Бахін, М.А. Михайлов; за ред. Я.Ю. Кондрат'єва. – К.: Вид. НАВСУ, 2001. – 132 с.
5. Галахов С.С. Криминальные взрывы. Основы оперативно-розыскной деятельности по борьбе с преступлениями террористического характера / Галахов С.С. – М.: Экзамен, 2002. – 288 с.
6. Моторный И.Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе терроризмом: [моногр.] / Моторный И.Д. – М.: Изд. И.И. Шумилова, 1999. – 199 с.
7. Серов В.Л. Криминальные взрывы, раскрывается лишь каждый пятый / Серов В.Л., Волченко В.В., Максимов А.И. // Оперативно-розыскная работа. – 1995. – № 2. – С. 10–16.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2341-III // ВВРУ. – 2001. – № 25–26. – Ст.131.
9. Кобець М.В. Розслідування злочинів, пов'язаних з вибухом / М.В. Кобець // Науковий вісник КНУВС. – 2007. – № 4. – С. 83–89.

КОВАЛЕНКО Наталія Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат Міжнародної юридичної компанії «Консалтинг»

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Наявність кримінально-правової заборони посягань на найбільш значущі для соціуму моральнісні відносини, а також правозастосовної практики охорони та захисту цих відносин видається однією з основних засад забезпечення сприятливих умов для прогресивного розвитку суспільства.

Разом з тим сучасні соціально-правові реалії дозволяють констатувати, що недоліки чинного законодавства у сукупності з низькою динамікою спеціалізованих фундаментальних досліджень в цій сфері, зумовили, з одного боку, відносну недорозвиненість та недостатню ефективність механізму державної охорони і захисту громадської моральності від протиправних посягань, а з іншого – відсутність належної концепції протидії відповідним злочинним проявам.

У Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття йдеться про те, що отримання науково обґрунтованого уявлення про стан і динаміку злочинності в Україні є однією із сучасних ключових проблем кримінологічної науки й практики [1]. Отже, кримінологічний аналіз злочинів проти моральності є важливою складовою для розробки ефективного комплексу економічних, соціальних, ідеологічних, виховних та правових заходів запобігання їм, а також втілення у правоохоронну практику конкретних ефективних заходів запобіжної діяльності.

Окремі питання кримінологічної характеристики злочинів проти моральності досліджували Ю.М. Антонян, В.В. Голіна, В.К. Грущук, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, С.Я. Лихова, В.М. Трубников, А.П. Тузов та інші вчені. Водночас замало уваги приділяється питанням аналізу кількісно-якісних показників, особливостям особистості злочинця, проблемі латентності злочинів проти моральності та шляхам її мінімізації.

Звертаючись до проблеми злочинів проти моральності необхідно враховувати, що це явище є частиною загальної злочинності і, в основному, розвивається під впливом тих самих факторів, що й інші злочини, маючи при цьому певні особливості, які впливають на відповідні кримінологічні показники й проявляються у рівні, структурі, динаміці, детермінації, мотивації тощо [2, с. 210].

Забезпечення кримінально-правового захисту суспільної моральності здійснюється в межах, передбачених у ст.ст. 297–304 розділу XII Кримінального кодексу України (далі – КК України).

За даними офіційної статистики (тут і далі наводяться дані з Єдиних звітів про кримінальні правопорушення за відповідні роки, якщо не вказано інше) [3] у 2015 році було обліковано 565 182 кримінальних правопорушень, з яких злочинів проти моральності – 4 420, що становило 0,78% у загальній структурі злочинності. Порівняно з даними 2014 року (всього обліковано 529 139 кримінальних правопорушень, з яких

3 781 – проти моральності, що становило 0,71% у загальній структурі злочинності) цей показник дещо збільшився. За 9 місяців 2016 року (січень – вересень) обліковано 2 780 кримінальних правопорушень проти громадської моральності, а їх питома вага у загальній структурі злочинності становить 0,54%.

Зважаючи на високий рівень латентності відповідних даних, зменшення кількісних показників відповідних злочинів, як вбачається, відображає передусім стан їх реєстрації, а не реальну ситуацію в країні.

Прихована злочинність, як справедливо наголошують дослідники, суттєво спотворює наші уявлення про кримінологічну ситуацію, реальний стан, структуру, характер, динаміку злочинності, розмір і характер завданої шкоди; зменшує ступінь достовірності прогнозів; перешкоджає реалізації принципу невідворотності відповідальності [4, с. 33].

З аналізу структури злочинів проти моральності вбачається домінування двох складів злочинів, передбачених ст. 297 та ст. 301 КК України.

Так, у 2013 році загальна кількість облікованих злочинів проти моральності становила 4618, з яких 1860 прийшлося на злочини, передбачені ст. 297 КК України (Наруга над могилою), що становить 40,3%. У 2014 році цей показник продемонстрував тенденцію до зростання (1608 злочинів, передбачених ст. 297 КК України, або 42,5% у загальній структурі злочинів проти моральності). У 2015 році він продовжив зростати і становив вже 43,7% (було обліковано 1 932 випадки наруг над могилою при тому, що загальна кількість злочинів проти моральності становила 4 420). За 9 місяців 2016 року питома вага злочинів, передбачених ст. 297 КК України, у загальній структурі злочинів проти моральності зросла до 51,3% (1 426 із 2 780 злочинів відповідно).

Друга категорія злочинів, які домінують в структурі злочинності даного напрямку, це кримінальні правопорушення, передбачені ст. 301 КК України, якою встановлено кримінальну відповідальність за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів.

У 2013 році з 4 618 облікованих злочинів проти моральності на злочини, передбачені ст. 301 КК України, припало 1 021, або 22,1%. У 2014 році цей показник значно збільшився (1 152 злочини, або 30,46% у загальній структурі злочинів проти моральності). У 2015 році цей показник майже повернувся до попереднього значення і становив 23,25% (всього обліковано 1 028 злочинів, передбачених ст. 301 КК України, водночас загальна кількість злочинів проти моральності становила 4 420). При цьому за 9 місяців 2016 року питома вага злочинів, передбачених ст. 301 КК України, у загальній структурі злочинів проти моральності зросла знизилася до 14,5% (403 з 2 780 злочинів відповідно).

Така стрибкоподібна динаміка, на наш погляд, не відображає реальної кількості відповідних злочинів і спотворена високим рівнем латентності останніх, а також ситуативністю їх виявлення і обліку, зумовленою низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Наступне за кількісними показниками місце у загальній структурі злочинів проти моральності посідають злочини, передбачені ст. 304 КК України, (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність).

У 2013 році таких кримінальних правопорушень було обліковано 791 (17,1%), у 2014 році цей показник зменшився і становив відповідно 616 (16,3%) злочинів, тенденція до зни-

ження простежується і в подальшому, виходячи з показників 2015 року – 526 (11,9%) злочинів та аналізу статистики за 9 місяців 2016 року – 275 (9,9%) злочинів відповідно.

У структурі злочинів проти моральності не останнє місце посідають кримінальні правопорушення, передбачені ст. 302 КК України (Утримання місць розпусти і звідництва) та ст. 303 КК України (Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією).

Так, 2013 році було обліковано 420 злочинів, передбачених ст. 302 КК України (9,1% у загальній структурі злочинів проти моральності), у 2014 році 509 (13,5%), у 2015 році 476 (10,8%), за 9 місяців 2016 року – 284 (10,2%) злочинів відповідно.

Злочинів, передбачених ст. 303 КК України, в 2013 році було обліковано 259 (5,6%). У 2014 році – 303 (8,0)%, в 2015 році – 233 (5,3%), за 9 місяців 2016 року – 193 (6,9%) злочинів відповідно.

Частка злочинів, передбачених ст. 299 КК України (Жорстоке поводження з тваринами), в загальній структурі злочинів проти моральності традиційно не перевищує 4%. У 2013 році таких злочинів було обліковано 93 (2,0%). У 2014 році – 41 (1,08)%, в 2015 році – 70 (1,6%), за 9 місяців 2016 року – 92 (3,3%) злочинів відповідно.

Разом з тим не можна не звернути увагу на те, що кількісний показник зареєстрованих випадків жорстокого поводження з тваринами після стрімкого зменшення майже вдвічі, знову виявив тенденцію до зростання та повернувся до попереднього рівня.

Найменш поширеними в структурі злочинів проти моральності виявилися злочини, передбачені ст. 298 КК України (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини), а також ст. 298-1 КК України (Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду).

У 2013 році злочинів, передбачених ст. 298 КК України, було обліковано 67 (1,5%), в 2014 році – 52 (1,4%), в 2015 році – 57 (1,3%), за 9 місяців 2016 року цей показник збільшився і становив 53 (1,9%).

Водночас за відповідний період не було зареєстровано жодного злочину, передбаченого ст. 298-1 КК України, що свідчить швидше про штучну латентність таких злочинів, ніж про стабілізацію ситуації в цій сфері.

Навряд чи математичні показники дають можливість здійснювати аналіз причин та умов. Але якщо поряд зі статистичними показниками аналізувати явища, які відбуваються у суспільстві у визначений період часу, можна спробувати знайти залежність та пояснення певним злочинним тенденціям [5, с. 248].

Список використаних джерел:

1. Інформаційний бюлетень № 9 Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України. – К., 2007. – 68 с.
2. Лихова С.Я. Кримінологічна характеристика злочинів проти моральності / С.Я. Лихова // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – Вип. 1 (10). – С. 210–214.
3. Звітність про кримінальні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua (дата звернення 05.10.2016).
4. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): моногр. / [Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Книженко О.О., Литвак О.М., Ярмиш О.Н. та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 484 с.
5. Тихонова О.В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика» / О.В. Тихонова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 8. – С. 246–249.

КОВАЛЬОВА Ілона Сергіївна

аспірант

Національної академії прокуратури України

ФІЗИЧНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТА ПІДКУПУ ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Протидія корупції сьогодні є одним з найактуальніших завдань держави і вона здійснюється, в тому числі, за допомогою кримінального права. У кримінальному кодексі визначається які з перелічених у ньому злочинів є корупційними. Так, у примітці ст. 45 КК України зазначено: «Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу». Як видно, підкуп працівника підприємства, установи чи організації, відповідальність за який передбачена у ст. 354 КК України, віднесено до корупційних злочинів, а тому дослідження ознак складу цього злочину вносить свій вклад в протидію корупційним проявам в Україні.

Актуалізує дослідження суб'єкта вказаного злочину той факт, що у 2014 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» було змінено редакцію ст. 354 КК України. Результатом чого стала зміна суб'єкта у складі злочину з «працівника державного підприємства, установи чи організації» на «працівника підприємства, установи чи організації». Такі незначні за обсягом, але суттєві за змістом зміни Закону вимагають дослідження зумовлюють звернення уваги науковців на дослідження та опис ознак нового суб'єкта цього злочину.

За ч.ч. 1, 2 ст. 354 КК України вчинити злочин може будь-яка особа, тобто суб'єкт – загальний. А за ч.ч. 3, 4 ст. 354 КК України злочин може бути вчинено лише працівником підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, тобто наявні ознаки спеціального суб'єкта.

Як відомо, ознаками загального суб'єкта будь-якого злочину, в тому числі і підкупу працівника підприємства, установи чи організації, визнають його фізичність, осудність та вік. У разі якщо суб'єкт є спеціальним, то з'являються додаткові ознаки.

Перша обов'язкова ознака суб'єкта будь-якого злочину вказує, що це має бути лише фізична особа. Не можуть бути визнані суб'єктом цього злочину, як і будь-якого іншого за законодавством України, юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо).

Д.Ю. Кондратов зазначає, що під час обговорення проекту нового КК України висловлювалися пропозиції передбачити в кримінальному законі відповідальність не тільки фізичних, але й юридичних осіб. Дискусії з цієї теми активно продовжуються і до сьогодні, проте на законодавчому рівні відповідних змін не відбувається [1, с. 52].

Серед доводів щодо запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб найбільш розповсюдженими є: по-перше, призначення кримінального покарання, і перш за все штрафів, що застосовуються до юридичної особи в значно вищих розмірах, ніж до фізичної особи (це має на меті зробити економічно не вигідним зайняття протиправною діяльністю). По-друге, вирішення питання про стягнення таких штрафів із юридичної особи в межах, зокрема, адміністративного провадження, визнається недоцільним, оскільки суспільна небезпека наслідків такої протиправної діяльності юридичної особи значно вища за суспільну небезпеку адміністративних правопорушень.

На думку А.С. Нікіфорова, несприйняття кримінальної відповідальності юридичних осіб пояснюється перш за все інерцією мислення, яка традиційно асоціює кримінальну відповідальність тільки з фізичною особою. Науковець вважає, що кримінальне право тут не «працює», оскільки стосовно корпорації не можна реалізувати органічно йому притаманну репресивну функцію – позбавлення або істотне обмеження основних благ людини (честі, гідності, життя, волі, власності тощо) [2, с. 23]. О.В. Охман пише, що головна причина криється у сутності юридичної особи, яка є особливою цивільно-правовою формою реалізації інтересів своїх засновників. Будь-які дії вона вчиняє через свої органи, які врешті-решт складаються з людей (фізичних осіб). Саме вони визначають (формують) волю юридичної особи та виражають її зовні шляхом вчинення певних юридичних дій. Отже, «мислять» за юридичну особу завжди люди. Суб'єктивна ж сторона, яка є обов'язковим елементом усіх складів злочинів, передбачає психічне ставлення особи до свого діяння і його протиправних наслідків. Юридична особа не може мати психіки, отже, вона не може бути визнана суб'єктом злочину. Цей аргумент намагаються спростувати прихильники запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб і відзначають, що цивільно-правова відповідальність теж настає за умови вини. Якщо існує вина в цивільному праві, то така сама конструкція вини юридичної особи може застосовуватися і в кримінальному праві. Але цивільно-правова відповідальність юридичної особи має особливу природу, оскільки для неї характерно, по-перше, що це є відповідальність перед конкретною особою, якій завдано шкоду діями працівників юридичної особи, по-друге, що притягнення до відповідальності відбувається за бажанням особи, права якої порушені, по-третє, що після відшкодування шкоди юридична особа вправі заявити регресні вимоги до винного працівника [3, с. 252].

Таким чином, закріплення в законі про кримінальну відповідальність тільки фізичної особи як ознаки суб'єкта злочину свідчить про збереження в КК 2001 року принципу особистої, персональної відповідальності за вчинений злочин. З огляду на це у випадку прийняття пропозиції, обіцянки або одержання працівником підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення будь-яких дій з використанням становища, яке займає працівник на підприємстві, в установі чи організації, або у зв'язку з діяльністю особи на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи, кримінальній відповідальності підлягають лише конкретні

фізичні особи, в діях яких встановлено склад цього злочину, навіть якщо під час вчинення злочину вони діяли від імені юридичної особи чи в її інтересах.

Зауважимо, що останнім часом законодавець все більше уваги приділяє кримінально-правовому впливу на юридичних осіб, причетних до вчинення злочину. Про це свідчить поява у Загальній частині Кримінального кодексу України Розділу XIV1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Науковці підтримуючі актуальність цієї тематики намагаються визначити правову природу таких заходів, їх співвідношення з кримінальною відповідальністю, з покаранням тощо.

Оскільки суб'єктом досліджуваного злочину в пасивній формі є працівник підприємства, установи чи організації, постає питання про можливість його вчинення від імені та в інтересах такого підприємства, установи чи організації. При ствердній відповіді на це питання виникає необхідність наукового обґрунтування можливості кримінально-правової реакції та її меж щодо таких юридичних осіб. Чинна ж редакція ст. 96-3, якою визначені підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, не передбачає можливості реагування державою на такі випадки, оскільки не містить посилання на ст. 354 КК України.

Таким чином, сьогодні суб'єктом підкупу працівника підприємства, установи чи організації може бути лише фізична особа. Юридичні особи не є суб'єктом цього злочину. Крім того, за чинним законодавством до юридичних осіб не можуть застосовуватись і заходи кримінально-правового характеру поза межами кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кондратов Д.Ю. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 163 КК України / Д.Ю. Кондратов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – № 7. – С. 50–62.
2. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления / А.С. Никифоров // Государство и право. – 2000. – № 8. – С. 204.
3. Охман О.В. Характеристика суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України / О.В. Охман // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С. 247–253.

КОВАЛЬСЬКИЙ Віктор Семенович
доктор юридичних наук,
президент видавничої організації
«Юрінком Інтер»,
професор Академії адвокатури України

ПРО ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1. Класична кримінологія ще від початку набуття незалежності Україною вивчала злочинність, антисоціальні прояви в теорії кримінологічного позитивізму зо всіма її недоліками і обмеженнями. Значне поширення злочинності в сучасних умовах, інших антисоціальних явищ, певною мірою обумовлює появу спрощених пояснень їх соціальної детермінації на кшталт негативного впливу ЗМІ, криміногенного впливу певного середовища тощо із застосуванням статистичних та інших фактичних даних про вчинені злочини. При чому основні ідеї різного роду експертів полягають в тому, що криміногенний механізм причин становить ланцюг взаємопов'язаних обставин та умов. Це з одного боку. З іншого боку, кажучи про соціальну обумовленість злочинності, кримінологи використовують апарат теорії соціальної дезорганізації мікросередовища, що на соціальному рівні означає залежність злочинної поведінки від функціонування суспільних процесів загалом.

Дійсно, існує досить інтенсивний вплив соціальних факторів на людину, зокрема колективні уявлення, погляди реалізуються в практичній поведінці кожній окремій людині, як би вона не спростовувала це. Мораль суспільства диктує конкретним людям правила, штампи, зразки, стереотипи або інакше кажучи моделі поведінки. Суспільству, що функціонує нормально, завжди притаманний високий рівень згуртованості. Він виявляється в тому, що більшість людей солідарні в ідеалах, уявленнях щодо позитивного й негативного. Але періодично, в разі виникнення суспільної противаги, що може статись як через економічне лихо, так і через стрімке підвищення рівня як достатку або нестатку в державі, через реальне функціонування соціальної нерівності тощо, згуртованість людей послаблюється і суспільство дезорієнтується або дезорганізується. Зокрема, соціальна дезорганізація виявляється в явищі аномії, тобто стану суспільства, при якому значно послаблюється стримуюча дія моралі й суспільство реально втрачає позитивний вплив на людину. При цьому виникає суперечність між напрямом прогресу, цінностями, які пропагує суспільство, і можливими засобами її досягнення. Так, пропаганді загальноприйнятим в сучасному суспільстві цілям досягнення особистого успіху, професійній кар'єрі, добробуту протистоїть обмеженість доступу до соціально доступних каналів здобуття освіти, професії, багатства, майна, статусу. Для усіх, хто не може ними оволодіти залишається шлях до успіху – порушення правових норм. Практична дійсність завжди випереджає ідеї, погляди і бажання.

2. Пояснення причин індивідуальної злочинної поведінки, як правило, відштовхується від розуміння негативної соціальної диференціації в суспільстві. Адже злочинна поведінка виникає в результаті зв'язку окремих людей або груп з моделями злочинної поведінки, розривом подібного зв'язку з моделями позитивної соціальної активності. Що стійкішим є цей розрив, то вірогідніше, що певний індивід стане злочинцем. Злочинній поведінці вчать у процесі спілкування, здебільшого у групах; при

цьому багато що залежить від тривалості й інтенсивності контактів. Тут особливий криміногенний вплив ніби є важливішим за загальний стан суспільства, його моралі, та можливості контролювати поведінку його членів. Навчання злочинній поведінці особливо не відрізняється від звичайного навчання. Про те теза про навчання злочинній поведінці не може бути застосовна до ситуативних злочинців, адже тут не враховуються індивідуальних особливостей особи і притаманна їй вибірковість поведінки.

3. Потрібно звернути увагу на те, що через 25 років наполегливої боротьби за права людини і громадянина в умовах незалежності, ми зупинилися перед дилемою послаблення держави в умовах соціальної напруги і агресії з боку Російської держави, маючи на Українських теренах три кримінальні і три кримінально-процесуальні кодекси. Відповідно, кримінальне право, кримінально-правова політика щодо боротьби зі злочинністю розчиняється в процесах транзиції і обмеження суверенітету перед квазідержавними політико-юридичними формами. Загострюється й питання соціального замовлення щодо лібералізації покарання та кримінальної відповідальності. Громадська ж думка абсолютизує права людини всупереч праву держави щодо примусу, прославлення тотальної дерегуляції і громадського контролю, заміни в'язниць процедурами медіації, звуження вертикальних владних повноважень і абсолютизацією значимості інституту відновного правосуддя. Наукова думка при цьому перестала грати роль фактора, що стимулює розвиток кримінології. Ця правова дисципліна перестала бути обов'язковою для вивчення на юридичних факультетах або значно скорочена у навчальних планах.

4. Для цілей нашого дослідження мають значення положення соціології і соціальної психології щодо соціально-психологічних характеристик транзитивного (перехідного) суспільства. Так, визначальною характеристикою пострадянського періоду буття українського суспільства дійсно була аномія – стан суспільства, що характеризується розпадом норм, які регулюють соціальну взаємодію. У свою чергу, аномія (відсутність норм) – призводить до повної дезорганізації тих соціальних інститутів, норми яких втратили своє регулятивне значення. Аномія як певний стан соціальної дезорганізації є характерною для будь-якого перехідного суспільства. За виняткових історичних обставин вона сягає глобальних суспільних масштабів, адже суспільство свідомо відмовляється від основних ідеологічних принципів своєї організації, не маючи, по суті, нової, цілісної, відпрацьованої часом ціннісно-нормативної системи [1, 2].

Поняття «транзитивність» у сучасній соціальній філософії використовується для характеристики феномена переходу колишніх соціалістичних країн від тоталітарної політичної системи, комуністичної ідеології та командно-адміністративної економіки до демократичної системи державного устрою, громадянського суспільства і соціально орієнтованої ринкової економіки. При цьому соціальні верстви, страти, групи піклуються передусім про задоволення своїх власних потреб та інтересів так само, як і конкретна людина за будь-яких обставин думає і піклується спочатку про себе та своє оточення. Виникає мозаїка інтересів, що досить часто суперечать один одному, їх узгоджують регулятивні механізми зокрема, мораль, релігія, норми права, традиції тощо. Але особистий інтерес нерідко поступається громадянському, національний – класовому, класовий – особистому, і навпаки. Незмінним залишається одне – постійне (і практично загальне) прагнення людей до громадянського миру й справедливості. Історія розвитку цивілізації є постійним пошуком задоволення цього прагнення різними соціальними верствами населення незалежно від того, які соціальні чи національні катаклізми спотворюють історію держави [3].

5. Потрібно нагадати, яким чином виникає проблема соціальної детермінації злочинності. Адже «боротьба за права людини» на протигагу державній монополії на примус, маніпулювання принципом верховенства права і гаслом «дозволено все, що не заборонено законом» призвели в пострадянських державах до тотального зловживання правами, до масової аномії, розбалансованості систем державної влади та управління. Більше того, формування захисних механізмів з боку кланів організованої злочинності та корупційних практик створює систему закритого кола, коли виконання рішень, договорів, зобов'язань тощо було вигідніше здійснювати через неформальні компенсаційні механізми (інститути «смотрящих», «авторитетів»), ніж за допомогою системи державних послуг. Принцип невідворотності відповідальності («кожному злодію – в'язницю») компенсується формуванням деяких типів кримінально-правового впливу. Йдеться про сенс позитивного кримінально-правового впливу (щодо всіх) та ціннісного сприйняття (щодо себе). Причому другий тип кримінально-правового впливу, як правило, базується на сприйнятті терпимості щодо кримінальної субкультури в складі сім'ї, серед своїх, близьких і активно каналізується через канали сімейних або корпоративним контактів.

Тобто відбувається девальвація позитивної правової ідеології, створюється режим кругової поруки, що є основою масової корупції, руйнується єдність практики правозастосування й правопорядку, що врешті рещт призводить до аномії. Отже, на сьогодні ми маємо справу з паралельним існуванням декількох рівнів кримінального впливу на суспільство. Потрібно розрізняти його детермінування на рівні взаємодії етнічної соціальної групи, в якій злочинність і караність діянь можливо визначити в контексті ментальності самодостатніх груп – великих родин, ромів, козаків, деяких груп переселенців, окремих місцевих громад; родової групи – квазісім'ї, мікро- чи референтної групи. Другим рівнем детермінування є рівень дезорієнтації суспільства, у якому кримінальне право ще може розцінюватися як цінність, як охоронне право, але терпимість до кримінальних проявів є значною. Третім рівнем детермінування можливо визнати розрив зв'язку держави і простої людини в політичній або економічній площини і недостатність примусової сили держави впливати на певну кримінальну активність людей. Четвертим рівнем детермінації злочинності потрібно визнати системні організації – корпорації, картелі, міжнародні асоціації, транснаціональні організовані злочинні групи, які відкидають соціальні цінності, замінюючи їх корпоративними стандартами протиправної поведінки.

Аналізуючи зазначені рівні детермінації злочинності, можна виокремити її певні види (професійні, ситуативні, транзитивні тощо), віднаходити відмінності механізму злочинної поведінки (мотиваційні, реактивні тощо), а також створювати антикримінальні практики для правоохоронних та судових органів.

Список використаних джерел:

1. Панина Н.В. Образ жизни и психологическое состояние населения Украины в условиях перехода от тоталитаризма к демократии / Н.В. Панина // Избранные труды по социологии: в 3 т. Т. 2: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения / сост. и ред. Е.И. Головахи. – К.: Факт, 2008. – С. 48.
2. Панина Н. Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии / Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 7.
3. Андрущенко В.П. Соціальна філософія: підруч. / Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михальченко М.І. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 556 с.

КОЖУХАР Василь Семенович
викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів при виконанні
судових рішень у кримінальних провадженнях
Національної академії прокуратури України

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ

Сутністю покарання як особливої форми державного примусу є кара. Тому під виконанням покарання потрібно розуміти врегульований нормами кримінально-виконавчого права порядок застосування кари – комплексу обмежень прав і свобод засудженого.

Діюче кримінально-виконавче законодавство на позначення реалізації кари поряд з терміном «виконання» вживає термін «відбування» покарання.

Вказані терміни відображають єдиний процес здійснення карального впливу на засуджених, але звернені вони до різних суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин.

Термін «виконання» покарання звернений до відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити здійснення наданих засудженим прав і виконання ними покладених на них обов'язків протягом усього строку, встановленого вироком суду.

Термін «відбування» покарання звернений до засуджених, які повинні на підставі вироку суду відповідно до приписів, встановлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки, утримуватися від дій, заборонених нормами права.

Каральний вплив носить комплексний характер і реалізується шляхом застосування до засуджених усієї сукупності обмежень, встановлених режимом відбування конкретного покарання. Застосування цих правообмежень – не самоціль, їх призначення полягає в тому, щоб забезпечити належне виконання покарання відповідно до завдань, поставлених перед цією галуззю законодавства.

Вказані правообмеження застосовуються як психолого-педагогічний засіб впливу на засудженого з метою його виправлення і попередження вчинення ним нових злочинів.

Реалізація кари властива виконанню всіх видів покарання, але її обсяг залежить від конкретного виду покарання. Позбавлення громадянина одного з основних суб'єктивних прав – свободи волі – веде до обмеження сукупності найбільш значимих для нього соціальних цінностей і благ – свободи пересування, спілкування, соціальних зв'язків, можливості розпоряджатися багатьма важливими суб'єктивними правами.

Тому ізоляцію від суспільства варто розглядати як комплекс правообмежень, оскільки позбавлення чи звуження обсягу прав обумовлене саме ізоляцією.

Удосконалення порядку виконання та відбування кримінальних покарань – фундаментальна соціально-правова проблема, що має безперечну актуальність і зростаюче

значення. У сучасних умовах, коли роль інших засобів впливу на злочинність може втрачатися, знижуватися або змінюватися, значення заснованого на законі кримінально-виконавчого фактору неминуче зростає.

Кримінально-виконавче законодавство і практика його застосування є одним із загальноновизнаних та реально діючих в сучасних умовах засобів впливу на злочинність та контролю за її станом.

Режим є основним засобом впливу на осіб, які відбувають кримінальні покарання у вигляді позбавлення волі, обмеження волі та арешту. У ньому відбивається ставлення суспільства і держави до осіб, що переступили закон, мораль і моральність суспільства, які протиставили себе правослухняним громадянам. Режим у місцях відбування покарань – категорія суспільна, соціальна, правова.

«Метою та присудом до ув'язнення або взагалі до позбавлення волі, як зазначено у ст. 58 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими від 31.07.1957 року, – є, в кінцевому рахунку, захист суспільства і попередження злочинів, що йому загрожують. Цієї мети можна досягти тільки в тому випадку, якщо термін «ув'язнення» використовується для забезпечення того, щоб за можливості повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник виявився не тільки готовим, а й здатним підкорятися законам і забезпечити своє існування».

Таким чином, тривалість терміну ізоляції і зміст режиму на цей період покликані забезпечити відновлення соціальної справедливості та виправлення засудженого. Цими цілями визначається режим в місцях позбавлення волі у всіх цивілізованих державах-світу.

Відповідно до ст. 60 зазначених Правил – режим, прийнятий в закладі, повинен прагнути зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці і життям на свободі, що вбиває у в'язня почуття відповідальності та усвідомлення людської гідності.

Згідно зі ст. 102 КВК України режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених.

Значення законодавчого визначення режиму полягає в тому, що воно чітко окреслює його правові засади, зміст і ознаки, а також основні вимоги, що пред'являються до його організації. Воно служить сполучною ланкою між такими категоріями кримінально-виконавчого права, як порядок і умови виконання та відбування покарання, визначає його місце в системі засобів виправлення засуджених, а також коло суб'єктів та учасників правовідносин, пов'язаних з виконанням даного виду покарання. Врешті законодавче визначення режиму обумовлює предмет і обсяг правового регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу і у зв'язку з виконанням покарання у виді позбавлення, обмеження волі або арешту.

Одночасно режим встановлює правила поведінки всіх суб'єктів і учасників правовідносин, їх права та обов'язки, що виникають з приводу виконання і відбування покарання. Норми режиму забезпечують порядок реалізації правообмежень, прав і

обов'язків відповідних суб'єктів і учасників процесу виконання та відбування покарання.

І, нарешті, норми режиму створюють необхідні передумови для застосування до засуджених інших засобів виправлення, а також для попередження вчинення злочинів та інших правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Режим створює умови для застосування інших засобів виправлення засуджених. З цих позицій необхідно виділяти норми, що визначають умови та порядок застосування до засуджених таким засобів виправлення, як залучення їх до праці, виховним заходам, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання. У правилах режиму містяться також норми, що визначають порядок матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених.

Самостійне значення мають норми режиму, що регламентують попередження злочинів та інших правопорушень як з боку засуджених під час відбування ними покарання, так і інших осіб. Вони включають правила охорони і нагляду за засудженими, застосування заходів безпеки, проведення різних профілактичних заходів.

Режим виконання і відбування покарання виконує наступні функції:

- реалізація кари, тобто відновлення соціальної справедливості, оскільки режим представляє сукупність обмежень прав і свобод особистості (ізоляція, обмеження свободи пересування всередині виправної установи, права користування майном, витрачання грошей, права розпорядження часом на свій розсуд, права спілкування із зовнішнім світом тощо). Разом з тим кара не є кінцевою метою виконання покарання, а виступає як засіб, що допомагає винному усвідомити, що кара є наслідок заподіяної ним іншим громадянам, суспільству або державі шкоди злочином, за який він покараний, і що єдиний спосіб не накликати на себе кару знову – відмовитися від вчинення в майбутньому злочинів;

- виховання в свідомості засудженого необхідності дотримуватися встановленого порядку, поважати інтереси інших громадян, суспільства і держави;

- ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Засоби забезпечення режиму не входять в його зміст, їх призначення – забезпечення порядку та умов виконання і відбування покарання усіма суб'єктами та учасниками кримінально-виконавчих правовідносин.

Їх доцільно розподілити на дві групи: загального характеру і спеціальні.

Засобами загального характеру служать заходи виховного впливу, що забезпечують правослухняну поведінку, дотримання вимог законності суб'єктами та учасниками правовідносин.

Спеціальні засоби – передбачені кримінально-виконавчим законодавством методи впливу, що забезпечують профілактику, запобігання і припинення злочинів та інших правопорушень у виправних установах.

У зв'язку зі своєю багатофункціональністю спеціальні засоби забезпечення режиму можуть застосовуватися і для досягнення інших завдань. Наприклад, оперативно-розшукова діяльність проводиться з метою виявлення і розкриття злочинів, вчинених засудженими до прибуття до виправної установи. Заходи дисциплінарного впливу –

одночасно один із засобів їх виправлення. Не випадково у зв'язку з цим перелік заходів стягнення, підстави та порядок їх застосування викладаються в главі 19 КВК України, що регулює виховний вплив на засуджених.

Оперативно-розшукова діяльність у виправних установах як засіб забезпечення режиму згідно зі ст. 104 КВК України здійснюється з метою забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; попередження і виявлення злочинів, вчинених в колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів.

Необхідно зазначити, що наша держава, яка прагне стати повноцінним членом європейського співтовариства, велику увагу приділяє реформуванню кримінально-виконавчої системи. Найважливішим фактором ефективності реформування, модернізації, наближення до європейських та світових стандартів будь-якої галузі, у тому числі правоохоронної, є засуджені, які відбувають покарання, і персонал, який забезпечує процедуру виконання цих покарань.

Реформування кримінально-виконавчого законодавства України в частині удосконалення порядку виконання та відбування покарань було здійснене у 2003 році з прийняттям Кримінально-виконавчого кодексу України та продовжене у квітні 2014 року нормами Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів». Серед пріоритетних напрямів удосконалення кримінально-виконавчої системи є її нормативно-правове забезпечення, яке ще потребує якісних перетворень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року; Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 3524 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/>
2. Мінімальні правила поводження з ув'язненими від 31 липня 1957 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/>
3. Європейські в'язничні правила (прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 11 січня 2006 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Кримінально-виконавчий кодекс України, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 8 квітня 2014 року № 1186-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

КОЗЛЕНКО Анна Андріївна
аспірант заочної форми навчання
Національної академії прокуратури України,
прокурор Київської місцевої прокуратури № 7,
юрист 1 класу

НЕДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ВНАСЛІДОК ІСТОТНОГО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Права і свободи людини в сучасній державі є однією з найвищих цінностей, яка об'єднує різні сторони індивідуального та суспільного буття. Вони мають не тільки правовий характер, але і загальнолюдське значення, при цьому будучи складовою частиною правового місця особистості в державі.

На сьогодні права і свободи людини знаходять своє закріплення в міжнародно-правових документах, а саме: Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародному Пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року протоколах до неї та інші.

В правовій державі індивід наділяється основними правами і свободами від народження, які є невідчужуваними. Вони, як правило, закріплюються конституційно і складають основу правового статусу особистості. Крім того, визнання прав і свобод найвищою соціальною цінністю направлено на формування правового становища індивіда в правовій державі. Обов'язок держави визначається конкретною формою вираження основного змісту прав і свобод, їх визнанням і захистом.

У ст. 3 Конституції України встановлено, що найвищими соціальними цінностями в державі визнаються людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека.

У ній містяться найголовніші, ключові моменти, що відображають концепцію судочинства. По-перше, вона закріплює принципи організації і здійснення правосуддя. До них, зокрема, відносяться: рівність громадян перед законом і судом; незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону; здійснення правосуддя тільки судом; змагальність; презумпцію невинуватості, заборона використання доказів, отриманих з порушенням закону та інше. І хоча ці принципи знаходять подальшу конкретизацію у законах України, вони все ж залишаються конституційними.

По-друге, визначено основні права громадян: на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), судовий захист прав і свобод (ст. 55 Конституції України), отримання кваліфікованої юридичної допомоги (ст. 59 Конституції України), перегляд вироку вищим судом (ст. 129 Конституції України), право не свідчити проти себе, свого чоловіка, близьких родичів та інше.

В основному норми, що стосуються правил перевірки допустимості доказів, знаходяться в розділі 2 Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Так, положення про недопустимість доказів, отриманих з порушенням закону, закріплено в ст. 62 Конституції України і в ч. 2 ст. 86, ст.ст. 87–89 Кримінального процесуального кодексу України.

Вперше положення про недопустимість доказів, отриманих з порушенням закону, було закріплено в «Декларації прав і свобод людини і громадянина». У ч. 4 ст. 34 Декларації проголошено: «Визнаються такими, що не мають юридичної сили, докази, отримані з порушенням закону».

У тексті конституцій одночасно із заборонаю необґрунтованого затримання, арештів і позбавлення волі включають гарантії на випадок порушення цих заборон. Наприклад, в Конституції Республіки Білорусь, як і в Конституції України закріплене положення, згідно з яким кожен затриманий має право оскаржити своє затримання в суді. Ще однією гарантією реалізації права на свободу і особисту недоторканність, що закріплюється в міжнародних правових актах з прав людини, є встановлення розумних максимальних строків для затримання або арешту (наприклад, ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

Відповідно до цього положення, ст. 29 Конституції України визначає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою на термін більше 72 годин без вмотивованого рішення суду. У конституційних текстах ряду держав, таких як Республіка Молдова, Казахстан і Республіка Вірменія міститься аналогічне положення.

Зазначеної вище позиції дотримувався Європейський суд з прав людини у рішеннях від 23 жовтня 2008 року у справі «Солдатенко проти України», від 06 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України», від 19 лютого 2009 року у справі «Микола Кучеренко проти України».

На думку Тютюнника В.В., такі порушення завжди повинні мати наслідком визнання отриманих доказів недопустимими (йдеться про право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність особистого і сімейного життя, недоторканність житла тощо) [1].

Винятковість особистих прав і свобод людини полягає в тому, що вони є «незмінним ядром», тобто представляють собою групу прав і свобод, які не підлягають обмеженню або повного їх позбавлення при всіх обставинах. Проте норми міжнародного права, а також конституційні норми держав, частково допускають деякі обмеження особистих прав і свобод.

Наприклад, ст. 34 Конституції України, визначаючи, що кожному гарантовано право на свободу думки і слова, свободу вираження своїх поглядів і переконань, встановлює обмеження цих прав законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я громадян, захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

У п. 19 постанови № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [2, с. 430] вказується, що докази слід вважати одержаними незаконним шляхом, коли їх збирання і закріплення здійснено з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, порядку, встановленого кримінальним процесуальним законодавством, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

Однак, як свідчить практика, органами досудового розслідування допускається чимало порушень закону при проведенні обшуку, виїмки, пред'явленні осіб і предметів для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, одночасного допиту, огляду,

а також при складанні протоколів зазначених слідчих дій. З цього приводу судами виноситься майже кожна десята ухвала [3].

Враховуючи викладене, можемо стверджувати, що забезпечення законності проведення слідчої дії є найважливішою гарантією прав і свобод її учасників. Лише при неухильному дотриманні вимог закону створюються умови для реалізації усїєї системи процесуальних гарантій прав і свобод особи.

Статистична інформація про діяльність Європейського суду [4] і дослідження рішень Європейського суду свідчать про встановлення досить великої кількості порушень особистих прав і свобод людини в Україні, аналогічна ситуація в Республіці Молдова та особливо в Російській Федерації. Крім того, зазначені порушення носять циклічний характер, що свідчить про необхідність вдосконалення системи заходів по застосуванню і виконанню рішень країною-порушником для попередження в подальшому аналогічних порушень. Конституційний Суд України бере участь у виконанні рішень Європейського суду, тим самим вирішує питання про відновлення порушених прав і свобод, а також питання про попередження подібних порушень Європейської конвенції, виявлених Європейським судом. До таких порушень відносяться: «нелюдське поводження», що використовується деякими співробітниками поліції, як правило, має навмисний характер, в результаті якого людині завдається не тільки моральну, а й реальну фізичну шкоду; порушення змісту і строків тримання під вартою.

Однак, незважаючи на запевнення органів державної влади щодо приведення пенітенціарних установ у відповідність з нормами міжнародних стандартів і дотримання термінів з розгляду питань утримання під вартою, до Європейського суду продовжують надходити скарги на порушення відповідних статей Європейської конвенції.

Крім того, не менша кількість звернень до правозахисних організацій від осіб, які утримуються під вартою, на умови утримання, ненадання медичної допомоги, перенаселеність камер, побиття і нелюдське поводження дає підстави вважати, що говорити про позитивні зміни в бік зменшення порушень особистих прав і свобод людини ще рано. Серйозну загрозу життю, фізичної і психічної недоторканності людини в Україні продовжує представляти злочинність. Крім того, створені передумови для порушення права на правову допомогу, визначеного ст. 59 Конституції України. Конституційний Суд України в рішенні від 11 жовтня 2011 року №10-рп / 2011, посилаючись на § 63 Рішення Європейського суду від 18 лютого 2010 року у справі «Гарькавий проти України» [5], вказав, що особа не може бути позбавлена або не може позбавлятися свободи, крім випадків, встановлених в п. 1 ст. 5 Європейської конвенції. Даний перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає цілям цього положення, а саме – гарантувати, що ніхто не буде свавільно позбавлений волі. Конституційний Суд зазначив, що право на свободу та особисту недоторканність є одним з визначальних і фундаментальних конституційних прав людини, однак воно не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, які чітко визначені в законі [6]. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, затримання необхідно розуміти і як тимчасовий кримінальний процесуальний, і як адміністративно-процесуальний запобіжний захід, застосування яких обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда (аб. 5 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп / 2003). Такий висновок узгоджується і з практикою Європейського Суду, який неодноразово у своїх рішеннях

нях вказував, що коли мова йде про позбавлення волі, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності (рішення у справах «Барановський проти Польщі» від 28 березня 2000 року, «Новік проти України» від 18 грудня 2008 року) [5].

У зв'язку з викладеним, необхідно подальше розширення в Україні конституційно-правових гарантій особистих прав і свобод людини з урахуванням правових позицій Європейського суду. Незважаючи на те, що рішення Конституційного суду України не завжди можуть усунути причини порушень особистих прав і свобод людини, вони можуть вплинути на виправлення ситуації і сприяють відновленню порушених прав.

Вимога Конституції України і Кримінального процесуального кодексу України про недопустимість доказів, отриманих з порушенням закону, направлено, перш за все, на перешкоджання подальшого поширення (особливо в досудових стадіях кримінального процесу) порушень кримінального процесуального закону при збиранні, перевірці та оцінці доказів, в тому числі пов'язаних з порушенням конституційних прав і свобод громадян.

В ході провадження досудового розслідування повинні дотримуватися гарантовані законом права учасників процесу. В даному випадку мова йде не лише про права, які встановлені Конституцією (незабезпечення права імунітету свідків – ст. 63; порушення права на недоторканність приватного життя, особистої, сімейної таємниці – ст.ст. 29, 30, 31 та інші.) Очевидно, що порушення закону зачіпають і права, які закріплені в кримінальному процесуальному законі. Наприклад, не забезпечення обвинуваченому, підозрюваному прав, передбачених ст.ст. 46, 47 Кримінального процесуального кодексу України, також тягне активізацію інституту визнання доказів недопустимими. Тому, на наш погляд, застосування норм інституту виправдане при порушенні будь-якого гарантованого законом права суб'єкта кримінального процесу при формуванні доказової бази.

Порушення умов допустимості доказів веде до появи процесуально «брудних» доказів або «плодів отруєного дерева» [7], використання яких в кримінальному процесі є неможливим.

Як приклад можна навести вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 16 лютого 2015 року, який залишено без змін ухвалою апеляційного суду Сумської області від 21 травня 2015 року, ОСОБА_1 виправдано за обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, у зв'язку з недоведеністю його вини у вчиненні інкримінованого злочину.

Ключовою підставою для виправдання ОСОБА_1 стало те, що судом визнано недопустимим доказом протокол слідчого експерименту, в основу якого покладено показання свідка ОСОБА_1, який у подальшому набув статусу обвинуваченого. Як наслідок, недопустимим доказом судом визнано також висновок судової автотехнічної експертизи, оскільки при її проведенні такі показання було використано як вихідні дані [8].

Докази, отримані з порушеннями, несумісні з їх подальшим застосуванням, не можуть використовуватися ні стороною обвинувачення, ні стороною захисту.

На наш погляд, інститут «недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини» сьогодні потребує доопрацювання і коригування існуючих норм. Наприклад, Кримінальний процесуальний кодекс України не регламентує питання про відповідальність посадової особи за допущене ним порушення

вимог Кримінального процесуального кодексу України, яке тягне за собою визнання доказу недопустимим. Проте при розробці відповідних положень посадова особа буде зобов'язана вжити вичерпних заходів щодо дотримання законності проведення слідчих дій, в тому числі своєчасно і належним чином складати відповідні процесуальні документи. Поряд зі збільшенням значення інституту в кримінальному процесі виникає ряд питань щодо застосування його норм на практиці.

Вивчення судово-слідчої практики показало, що в 97% випадків суб'єктами порушень кримінального процесуального закону були саме державні органи і посадові особи, які ведуть досудове розслідування у кримінальному провадженні. У 2% випадків порушення допускалися іншими учасниками процесу і лише в 0,5% випадків – особами, які залучаються до процесу для сприяння державним органам і посадовим особам у виконанні завдань кримінального процесу. Здійснений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень, які перебували у провадженні слідчих відділів Подільського і Дарницького управлінь поліції в м. Києві, дозволяє зробити висновок, що слідчими в ході провадження слідчих дій досить часто допускаються порушення кримінального процесуального закону, що тягнуть визнання доказів недопустимими. Прокурори, які здійснюють нагляд за виконанням законів органами досудового розслідування, не завжди приділяють достатньо уваги питанням законності отримання доказів, часто не вживають необхідних заходів до усунення допущених порушень.

Незважаючи на встановлення в Конституції України категоричної заборони на використання доказів, отриманих з порушенням закону, і відтворення даної заборони в Кримінальному процесуальному кодексі України, в теорії сучасного українського кримінального процесу робляться спроби класифікувати порушення закону, здатні привести до визнання доказу недопустимим, в залежності від ступеня їх значущості.

Аналіз практики кримінального процесу, свідчить про досить широке поширення порушень законності при отриманні доказів в ході досудового розслідування. При цьому суди аж ніяк не завжди виявляють послідовність в реалізації суворої заборони на використання в правосудді доказів, отриманих з порушеннями закону. Чимало суддів виявляє «слабкість» ліберально ставлячись до окремих відступів від дотримання вимог закону в досудовому розслідуванні, на що не без підстав звертається увага в юридичній пресі і що часом розцінюється слідчими і процесуальними керівниками як можливість не звертати увагу на важливі аспекти у законодавстві при отриманні доказів, керуючись приказкою «і так піде».

Але суди завжди можуть звернути на це увагу та застосувати в багатьох випадках, всупереч очікуванню і необґрунтованим надіям слідчих і прокурорів, які проводять досудове розслідування і здійснюють процесуальне керівництво, а також підтримують державне обвинувачення у суді, виключаючи з доказової бази у кримінальних провадженнях небездоганні, з точки зору законності їх отримання, докази. Апелювати в таких випадках до закону, не доводиться – закон вимагає безумовного його виконання у всіх його деталях, як закріплення, так і збирання доказів.

Тому працівникам органів досудового розслідування, і особливо прокуратури, не слід сподіватися на милість того чи іншого судді, здатного проявити «зрозуміння» в разі допущення помилки при отриманні докази слідчим і в прагненні «врятувати» в суді кримінальне провадження прокурора, який направив в суд кримінальне провадження

з небездоганними доказами. Необхідно при роботі з будь-яким доказом забезпечувати точне дотримання закону, спрямованого як на забезпечення достовірності доказової інформації, так і на забезпечення прав учасників кримінального процесу. Тільки такий підхід здатний в достатній мірі гарантувати допустимість докази і усунути будь-які можливості виключення з доказової бази кримінального провадження.

У той же час прокурору, який опиняється в судовому засіданні перед фактом виявлення сумнівного, з точки зору законності доказу, треба ретельно з'ясувати всі обставини його отримання. І перш ніж погоджуватися з клопотанням сторони захисту про визнання його недопустимим, необхідно встановити всі наявні для цього можливості щоб довести суду, що відхилення від вимог закону при отриманні доказів є тільки удаваним і, отже, фактично не мала місця. Оскільки вказані, на думку захисту, порушення ніяк не відбилися негативно ні на формі, ні на змісті доказів, ні на його достовірності, ні на забезпеченні прав учасників кримінального процесу.

Підводячи підсумок, ми можемо зробити висновок, що дотримання вимог закону в процесі розслідування забезпечує отримання допустимих доказів. Ці вимоги відносяться до різних умов допустимості, але тільки дотримання сукупності всіх умов дозволяє оцінювати докази як допустимі. Недотримання ж або порушення цих вимог обумовлює недопустимість отриманих доказів і не дозволяє їх використання в доведенні вини підозрюваного (обвинуваченого).

Список використаних джерел:

1. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду / Тютюнник В.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Tutunnik/d_Tutunnik.pdf
2. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973–2005 рр. – Х.: Одісей, 2006. – С. 430.
3. Законність проведення слідчих дій – гарантія прав і свобод учасників кримінального процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://refer.in.ua/major/255/66988/>
4. Статистическая информация о деятельности Европейского суда по правам человека за период с 1959 по 2012 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://european-court.ru/statistika-evropejskogo-suda/> (дата обращения 15.09.2013).
5. Постанови Європейського суду з прав людини: офіційний сайт // Європейський суд з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та п. 5 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію» за конституційним поданням 50 народних депутатів України (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року №10-рп / 2011 // Офіційний сайт Конституційного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/ru/doccatalog/list?currDir=165825>
7. Чувилов А. Плоды отравленного дерева / А. Чувилов, А. Лобанов // Российская юстиция. – 1996. – С. 23.
8. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 16.02.2015 р., справа № 589/5271/14-к р., провадження № 1-кп/589/29/15 р, ЄДРСР // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44591083>

КОЗЬЯКОВ Роман Сергійович
заступник начальника Головного управління
Національної поліції в Київській області,
полковник поліції,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ РОЗСЛІДУВАННЯ ФАКТІВ БЕЗВІСНОГО ЗНИКНЕННЯ ОСОБИ

Відомо, що певна частина громадян, які зникли за нез'ясованих обставин, стає жертвами вчинених стосовно них кримінальних правопорушень, зокрема вбивства, викрадення, торгівлі людьми, незаконного позбавлення волі. Практика свідчить, що початкова стадія розслідування фактів безвісного зникнення особи є вирішальною, оскільки від оперативного та комплексного проведення початкових слідчих гласних і негласних (розшукових) дій, а також організації належної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами часом залежить життя та безпека людини.

Успішність розшукової діяльності можна забезпечити лише в разі оперативного та належного реагування на кожну заяву і повідомлення про безвісне зникнення особи. Тому питання забезпечення ефективності та результативності розшуку цієї категорії осіб постійно перебуває у полі зору держави й суспільства. Не менш важливим є розшук таких осіб в аспекті вирішення звернень громадян щодо встановлення місця знаходження рідних чи близьких людей, з котрими за різних причин утрачені родинні зв'язки; відновлення соціального статусу, цивільних та інших гарантованих державою прав осіб, які за віком або через травму чи захворювання втратили пам'ять, дезорієнтовані тощо.

Проблеми правового регулювання суспільних відносин, що виникають внаслідок безвісної відсутності особи, пов'язані із розслідуванням фактів безвісного зникнення громадян, їх розшуком і встановленням місцезнаходження та причин зникнення, а також організації досудового розслідування та розшукової діяльності у цій сфері завжди привертала увагу науковців. Проведений огляд сучасного етапу розвитку наукової думки засвідчив, що питання організації, тактики й методики розслідування фактів безвісного зникнення особи в умовах дії нового кримінального процесуально-го закону системно та комплексно на монографічному рівні не досліджувалось.

Наразі науково-інформаційні ресурси, які висвітлюють розшук пропалих безвісти людей усе ще не тільки не систематизовані, але й недостатньо досліджені як система фундаментальних і прикладних знань щодо даного предмета. Указана обставина значно ускладнила пошук і використання необхідної наукової інформації. Утім, в результаті створена досить репрезентативна бібліографія, котра містить відомості про літературні джерела, в яких розкривається понятійно-категоріальний апарат науки та його сучасні проблеми, сутнісні характеристики діяльності з розшуку осіб, які пропали безвісти, та проведення розслідування пов'язаних з невідомістю обставин цього зникнення.

Разом із тим аналіз джерельної бази свідчить про недостатній рівень розробленості багатьох питань організації та діяльності слідчих і оперативних підрозділів ОВС з розслідування фактів безвісного зникнення особи.

Однак це не принижує роль авторів вивчених наукових праць, котрі присвятили свої сили й творчій потенціал дослідженню наведеної проблематики. Побудоване ними теоретико-методологічне підґрунтя надало нам можливість на основі залучення до дискусії здійснити спробу напрацювати нове теоретичне знання про розслідування безвісного зникнення людини, чим частково заповнити залишені попередниками прогалини та зробити авторський внесок у формування доктрини криміналістики та оперативно-розшукової діяльності в цьому напрямі.

У той же час ми далекі від думки, що репрезентоване нами дослідження відображає зміст усіх наукових поглядів з проблематики розслідування фактів безвісного зникнення особи. По-перше, це зумовлено визначеними дисциплінарними межами дослідження. По-друге, у загальному масиві джерел наукової інформації перевагу варто надавати монографічним дослідженням. Крім того, ті проблеми досудового розслідування та його криміналістичного й оперативно-розшукового забезпечення, які можуть бути виділені у самостійні напрями, у переважній більшості праць або не ставляться взагалі, або показані лише контурним абрисом. Окрім явної недостатності результатів попередніх досліджень, деякі з них є суперечливими або неактуальними для сучасних реалій правової науки та правозастосовної практики органів Національної поліції України.

Також в оглянутих наукових публікаціях не всі висловлені авторами точки зору нами поділяються, тому, звертаючись до них у процесі роботи, виникала необхідність у дискусійному порядку висловлювати щодо них критичне ставлення, водночас формуючи власний погляд на конкретну наукову або практичну проблему та пропонуючи шляхи її вирішення. Участь у цьому своєрідному диспуті стала для нас джерелом нових ідей, концепцій, положень і висновків; рушійною силою наукового пошуку відповідей на запитання, що поставали в процесі дослідницької роботи.

Унаслідок напрацьована інструментальна методологія та теоретичні основи розслідування фактів безвісного зникнення особи. Проте була б помилковою думка, що в результаті проведеного нами дослідження виявлені, структуровані і вирішені всі без винятку проблеми слідчої та оперативно-розшукової діяльності у цій царині. Однак ми задоволені тим, що першими із сучасних дослідників на монографічному рівні розглядаємо дане правове явище саме в такому ракурсі.

Відтак, за результатами огляду основних етапів розвитку наукової думки щодо проблем розслідування фактів безвісного зникнення особи нами виявлено та охарактеризовано здобутки науки кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, її досягнення і недоліки, помилки і прогалини в питаннях досудового розслідування фактів безвісного зникнення особи. Ця робота сприяла визначенню основних тенденцій у становленні підходів і точок зору фахівців на проблему з огляду на те, що вже зроблено в юридичній науці; з'ясувати актуальність і рівень розробленості даної проблематики.

Крім того, внаслідок проведеної роботи нами відібрана та вивчена спеціальна література, що містить результати наукових досліджень, з метою забезпечення достовір-

ності висновків і результатів подальших досліджень та зв'язку їх концептуального змісту із потребами загального розвитку теорії кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

Нарешті, результати огляду основних етапів розвитку наукової думки щодо розслідування фактів безвісного зникнення особи дають нам науковий матеріал для вибору аспектів і напрямів подальших наукових досліджень, визначення їх мети та завдань, а також проектування теоретичних побудов результатів дослідницької роботи у вигляді положень, висновків і пропозицій.

Отже, існує потреба у проведенні комплексного міждисциплінарного дослідження процесуальних, криміналістичних та оперативно-розшукових аспектів розслідування фактів безвісного зникнення осіб в умовах дії нового кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України.

Для подальших наукових розвідок щодо проблем розслідування фактів безвісного зникнення особи пропонуємо постановку наступних дослідницьких завдань:

- формування понятійно-категоріального апарату дослідження і регламентації розслідування фактів безвісного зникнення особи;
- аналіз нормативно-правового регулювання розшуку безвісно відсутніх громадян і розслідування фактів безвісного зникнення особи та розробка пропозицій щодо її удосконалення;
- визначення особливостей початкового етапу розслідування та формування типових версій, що підлягають перевірці при розслідуванні фактів безвісного зникнення особи;
- розробка криміналістичної методики розслідування факту безвісного зникнення особи;
- оцінка інформаційного потенціалу спеціальних автоматизованих баз даних оперативно-розшукового призначення та застосування агентурного методу при розшуку безвісно зниклих осіб та ідентифікації невпізнаних трупів;
- вивчення зарубіжного досвіду правоохоронних органів з питань розшуку безвісно відсутніх осіб з метою запозичення позитивних практик.

КОЛБ Іван Олександрович
кандидат юридичних наук,
прокурор відділу нагляду за додержанням законів
при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях,
а також при застосуванні інших заходів примусового характеру,
пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян
прокуратури Київської області

ПРО ДЕЯКІ ЗМІСТОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Сутність реалізації запобіжних функцій прокуратури в процесі проведення ОРД неможливо дослідити без з'ясування сутності елементів оперативно-розшукового запобігання злочинам. Так, першим елементом оперативно-розшукового запобігання злочинам наковці називають оперативно-розшукову профілактику. У тлумачних словниках під профілактикою – розуміють заходи, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення [1]. Виходячи з цього, С.С. Галахов визначає оперативно-розшукову профілактику як нормативно врегульовану систему комплексних оперативно-розшукових заходів по здійсненню індивідуально-профілактичного впливу і контролю щодо осіб, які перебувають на оперативно-розшукових і профілактичних обліках ОВС, з метою вивчення і нейтралізації чинників, що впливають на їх криміногенну активність [2, с. 10]. Крім цього, він виокремлює два види оперативно-розшукової профілактики, а саме загальну та індивідуальну. На думку М.І. Бутька, оперативно-розшукова профілактика – це система здійснюваних оперативними апаратами ОВС на нормативно-правовій і науковій основах розвідувальних заходів із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів, спрямованих на виявлення та усунення причин злочинів, умов, що їм сприяють, а також на виявлення осіб, які допускають протиправну поведінку, і здійснення на них попереджувально-профілактичного впливу [3, с. 9]. І. П. Козаченко, у свою чергу, розглядає оперативно-розшукову профілактику, як самостійну форму ОРД, а саме: як цілісну систему оперативного контролю і профілактичного впливу щодо осіб, криміногенної обстановки (ситуації) та інших антисуспільних явищ, попередження задуманих злочинів і тих, що готуються, з використанням оперативно-розшукових сил, засобів і методів, зазначаючи при цьому, що розкриваючи поняття оперативно-розшукової профілактики, доцільно виходити із таких суб'єктів, які цілеспрямовано здійснюють профілактику злочинів як явну функцію, володіють можливістю вибору лінії поведінки, мають у розпорядженні спеціальні сили і засоби профілактичного впливу [4].

Саме зазначені наукові підходи й склали методологічне підґрунтя при з'ясуванні змісту запобігання функцій прокуратури у процесі проведення ОРД.

Як виявлено у ході даного дослідження, оперативно-розшукова профілактика також відрізняється від інших видів профілактики й тим, що вона вивчає особливості не

тільки гласної, а й негласної діяльності оперативних підрозділів щодо усунення умов, які сприяють учиненню злочинів, а також впливу на осіб, стосовно яких застосовуються заходи профілактики, за допомогою сил, заходів, засобів і методів, що є в їх розпорядженні. При цьому діяльність з реалізації оперативно-профілактичної функції оперативних підрозділів спрямована здебільшого на здійснення відповідного профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення злочинів, з метою їх добровільного відмовлення від протиправної поведінки і їх позитивної життєвої переорієнтації. Крім цього, у ході проведення таких заходів усувають (нейтралізують) як явні, так і латентні криміногенні чинники, що спонукають осіб до вчинення злочинів.

Особливість оперативно-розшукової профілактики полягає також у тому, що її вплив на об'єкти реалізується у прихованому вигляді: від отримання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей з усунення протиправної поведінки, ситуації (обстановки). Виходячи з цього, В.І. Василюк зробив висновок про те, що сутність оперативно-розшукової профілактики злочинів полягає у тому, що: 1) на індивідуальному рівні профілактика можлива, якщо особа може задумувати вчинення злочину, але не обов'язково має конкретний задум або здійснює готування до злочину; якщо ж особа здійснила певні підготовчі дії, у вчиненому не має бути ознак злочину. В іншому разі запобіжні заходи виходять за межі оперативно-розшукової профілактики; 2) оперативно-розшукові заходи використовуються не як засіб, що забезпечує притягнення особи до кримінальної відповідальності, а навпаки, з метою недопущення вчинення злочину й оберігання особи від притягнення до такої відповідальності; 3) оперативно-профілактичні заходи спрямовані, насамперед, на недопущення вчинення саме злочинів, а не інших правопорушень [5, с. 128–129].

Другим елементом оперативно-розшукового запобігання злочинам є оперативно-розшукове попередження. При цьому розкриваючи зміст оперативно-розшукового попередження злочинів, дуже важливо з'ясувати етимологічне тлумачення терміну «попередження». За новим тлумачним словником української мови «попередження» визначено як наперед зроблене повідомлення про що-небудь, застереження проти чого-небудь [1], а в Сучасному тлумачному словнику української мови – як запобігання вияву чого-небудь небажаного [1]. Саме тому та виходячи зі змісту даного поняття, В. Р. Волчков не включає до оперативно-розшукового попередження усунення причин та умов вчинення злочинів і заперечує припинення злочину на стадії замаху як складову частину попередження, тобто фактично ототожнює попередження з недопущенням вчинення задуманих злочинів. Попередження злочинів, на його думку, – здійснення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення осіб, які замислюють злочини або вже виконали підготовчі до злочину дії, та які забезпечують відмову цих осіб від злочинних задумів і дій, а за наявності законних підстав – притягнення їх до кримінальної відповідальності за приготування до злочину [6, с. 20].

Отже, слід констатувати, що розглядаючи в системі оперативно-розшукової протидії злочинам, оперативно-розшукове попередження злочинів необхідно розуміти як систему здійснюваних оперативними підрозділами ОВС обґрунтованій на нормативно-правовій і науковій основах розвідувальних заходів із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів, спрямованих на виявлення осіб, які задумують вчинити злочин чи вже задумали, та недопущення вчинення задуманих злочинів.

Розглядаючи оперативно-розшукове припинення як третій елемент оперативно-розшукового запобігання, звичайно, необхідно звернутися до сутності терміна «припинення». Відповідно до сучасного тлумачного словника української мови «припиняти, припинити» означає переривати яку-небудь дію, процес, стан, що триває; змушувати кого-небудь перестати робити щось чи поводити себе відповідно до встановленого порядку [1]. На думку В.І. Василичука, припинення злочинів це діяльність оперативних підрозділів з метою припинити злочин, що мають намір учинити особи, а саме: коли процес учинення злочину припиняється внаслідок зовнішнього впливу на стадії готування чи замаху, коли особа тільки підготувала засоби його вчинення або коли процес злочинного посягання припиняється до того, як було досягнуто мети [5, с. 129–130].

При цьому, як показали результати даного дослідження з приводу визначення змісту оперативно-розшукового припинення злочинів серед науковців суттєвих розбіжностей в підходах у цілому немає, тому наведені визначення можна вважати концептуальними з означеної темою дослідження.

Таким чином, оперативно-розшукове запобігання злочинам, як складова оперативно-розшукової протидії злочинам, – це діяльність оперативних підрозділів ОВС, що спрямована на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, застосування до них заходів, спрямованих на подальшу їх відмову від злочинних намірів, а також на недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів.

Список використаних джерел:

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / [за заг. ред. В.В. Дубічинського]. – Х.: Школа, 2015. – 1008 с.
2. Галахов С.С. Сущность и задачи оперативно-розыскной профилактики органов внутренних дел / С.С. Галахов // Проблемы оперативно-розыскной профилактики: межвуз. сб. науч. тр. – Омск, 1990. – С. 3–11.
3. Бутько Н.И. Использование негласных сил, средств и методов в предупреждении преступлений: [лекция] / Н.И. Бутько, В.Ф. Рудаков. – Минск, 1989. – 19 с.
4. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова профілактика / І.П. Козаченко. – К., 1991. – 136 с.
5. Василичук В.І. Понятійно-категоріальний апарат оперативно-розшукової діяльності профілактики злочинів у сфері економіки / В.І. Василичук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 128–137.
6. Волчков В.Р. Профилактика преступлений: [лекция] / В.Р. Волчков; под ред. А. И. Алексева. – М.: Академия МВД СССР, 1979. – 24 с.

КОЛБ Олександр Григорович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З УЧАСТЮ ПРОКУРАТУРИ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОМУ ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИНАМ

Як показує практика, немало питань викликає й діяльність прокуратури щодо оцінки підстав закриття оперативно-розшукових справ (ОРС). Підставами закриття оперативно-розшукових справ відповідно до ч. 1 ст. 9-2 Закону є: 1) розшук особи, яка переховувалася від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухилялася від відбування кримінального покарання, а також особи, яка безвісно відсутня; 2) набрання законної сили вироком або ухвалою суду; 3) закриття кримінального провадження слідчим, прокурором або судом; 4) завершення виконання розвідувальних, контррозвідувальних заходів або вичерпання можливостей для їх здійснення; 5) спростування у встановленому порядку матеріалів про злочинну діяльність особи; 6) виїзд особи на постійне місце проживання за межі України, якщо немає можливості проведення щодо неї оперативно-розшукових заходів; 7) невстановлення у передбачені цим Законом строки даних, що вказують на ознаки злочину в діях особи; 8) виявлення прокурором незаконно заведеної справи у разі виконання по ній оперативно-розшукових заходів; 9) смерть особи, щодо якої заведено оперативно-розшукову справу [1].

Зокрема, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачена норма, що визначає ключові правила прокурорського нагляду за рішенням про закриття оперативно-розшукової справи в ОРД, а саме відповідно до положень ч. 2 ст. 9-2 даного нормативного акта прокурор письмово повідомляється у триденний строк про закриття оперативно-розшукової справи, а протягом 10 діб з моменту одержання повідомлення здійснює перевірку додержання законів під час проведення ОРД у цій справі.

Виходячи із зазначеного, слід визнати, що сукупність та зміст нормативних приписів щодо закриття ОРС віддзеркалюють розуміння законодавцем високої значущості завершальної стадії оперативно-розшукового провадження для повноцінного виконання завдань щодо протидії злочинам. Більше того, простежується й намагання законодавця забезпечити виключно законний характер ОРД з максимальним урахуванням непередбачуваних і водночас вірогідних об'єктивних та суб'єктивних факторів, що впливають на її результати. Поряд з цим, як встановлено у ході даного дослідження, сьогоденні ж реалії застосування положень закону навпаки не позбавлені «коректив», що вносяться в практику ОРД працівниками оперативних підрозділів низької фахової кваліфікації. Так, проведене опитування працівників прокуратури дозволило зауважити про значну кількість претензій з боку уповноважених прокурорів, пов'язаних із неправомірністю закриття ОРС. За їх спостереженнями, відповідні процедури значною мірою супроводжуються масовими порушеннями закону. Наводяться навіть

такі випадки, коли в постановках про закриття таких справ рішення мотивуються географічною зміною фігурантами області, де вчинено злочини.

Гостроти в досліджуване питання додає також офіційна статистика, зокрема те, що відображає результати роботи прокуратури в одній із областей України. Так, за офіційними даними в 2015 році з 644 перевірених оперативно-розшукових справ 73 було закрито [2, с. 89], з них 7 – за п. 3 ч. 1 ст. 9-2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (закриття кримінального провадження слідчим, прокурором або судом); 8 – за п. 5 ч. 1 ст. 9-2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (виявлено прокурором незаконно заведеної справи у разі виконання по ній ОРЗ); 20 – за п. 7 ч. 1 ст. 9-2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (невстановлення у передбачені цим законом строки даних, що вказують на ознаки злочину в діях особи). Отже, у 35 постановках про закриття ОРС (а це 47,9% від загальної їх сукупності) прокурорів по суті повідомлено про нульові показники ефективності проведеної оперативними підрозділами роботи, у тому числі негласної, пов'язаної з оперативно-розшуковим запобіганням злочинам шляхом усунення їх причин та умов [2, с. 89].

Як встановлено у ході цього дослідження, заведення ОРС та постановка її на облік нерідко виступає спеціально замовленим дійством, метою якого є «прикриття» інтересів злочинців чи неправомірна вигода. Як з цього приводу зауважив А. Осташевський, завівши ОРС, працівник оперативного підрозділу впродовж тривалих строків здатен утримуватися від проведення активних розшукових заходів, а в подальшому закривати її у зв'язку зі спростуванням даних про злочинну діяльність. У період проведення подібного оперативно-розшукового провадження фігурант-замовник відчуває себе захищено, оскільки згідно з положеннями ч. 3 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» на особу ведеться тільки одна оперативно-розшукова справа [3, с. 33–34]. Також на фоні дискусій, що точаться навколо розбіжностей між КПК України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4, с. 12–13; 5, с. 67], науковці доречно ставлять питання про доцільність закриття ОРС після направлення матеріалів про вчинене кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування. Зокрема, Ф. Краєвський відмічає, що в результаті виконання положень ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» всі подальші заходи проводяться виключно у кримінальному провадженні, в той час, як оперативно-розшукова справа фактично без будь-якого руху та без прийнятого в ній кінцевого рішення знаходиться в оперативному підрозділі до набуття законної сили вироком або ухвалою суду чи закриття кримінального провадження слідчим, прокурором або судом [6, с. 123–124].

Крайня полярність поглядів на висвітлену проблему, на наш погляд, не відповідає інтересам ефективної протидії злочинності, вносить невизначеність у процедуру провадження за фактами виявлення ознак злочину. У свою чергу, остання також потребує узгодженої та чіткої нормативної регламентації.

Результати проведеного дослідження дають можливість запропонувати ряд заходів, спрямованих на удосконалення прокурорського нагляду у сфері ОРД. Зокрема, необхідно, на нашу думку, змінити формулювання п. 2 ч. 2 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», виклавши цю норму в такому варіанті: «... вимагає для перевірки розпорядження, інструкції, накази та інші нормативні акти щодо ОРД,

ОРС, реєстраційні, облікові, звітні, статистичні, аналітичні документи та інші відомості щодо здійснення ОРЗ. На вимогу прокурора керівники оперативних підрозділів, що проводять ОРД, надають йому вказані матеріали, документи та інші відомості»; ст. 14 доповнити окремою частиною такого змісту: «Невиконання законних вимог прокурора, що впливають із його повноважень з нагляду за ОРД, тягне встановлену законом відповідальність».

З огляду на зазначене вище та враховуючи інші результати даного дослідження, повноваження прокурора з нагляду за законністю ОРД можна визначити як надані вповноваженому прокуророві права й обов'язки із здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законів органами, які проводять ОРД, що врегульовані правовими нормами таких інститутів прокурорського нагляду, як нагляд за виконанням законів і законністю правових актів; за дотриманням прав і свобод людини й громадянина; за слідством і дізнанням; за законністю судових рішень, а також іншими юридичними нормами, що містяться в законах України.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України: Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 394-2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28. – Ст. 1161.
2. Бондаренко Є.В. Прокурорський нагляд під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування / Є.В. Бондаренко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 2(35). – Ч. 2. – С. 88–101.
3. Осташевський А.М. Оперативно-розшукова діяльність: таємний бік медалі / А.М. Осташевський // Вісник прокуратури. – 2013. – № 1. – С. 31–36.
4. Ковальський В.Я. Які тепер права в наших «оперів»? / В.Я. Ковальський // Іменем закону. – 2014. – № 12. – С. 12–13.
5. Митрофанов І.І. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам: [моногр.] / І.І. Митрофанов, С.В. Степаненко. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2011. – 256 с.
6. Краєвський Ф.Т. Окремі питання здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами правоохоронних органів / Ф.Т. Краєвський // Вісник прокуратури. – 2013. – № 10. – С. 122–124.

КОЛБ Сергій Олександрович
кандидат юридичних наук,
начальник юридичного відділу
Луцької об'єднаної державної податкової інспекції
Головного управління Державної Фіскальної Служби
у Волинській області

ПРОКУРАТУРА: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА В МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ

Прокуратура в Україні сконцентрована на виконанні загального нагляду. Але є науковці, які не підтримують цю точку зору й вважають за необхідне змінити такий уклад. Так, М. Якимчук загальнонаглядову функцію прокуратури пропонує трансформувати в представницьку функцію захисту інтересів громадянина або держави в суді. І. Марочкін вважає, що функції прокуратури необхідно оптимізувати за допомогою вилучення функції нагляду за дотриманням і застосуванням законів та надання пріоритету функціям, які забезпечують правозахисну спрямованість [1, с. 376–378]. На наш погляд, їхні думки мають міцний фундамент, оскільки людина є тією координатою, на яку спрямована вся європейська система захисту, саме тому її права, інтереси та свободи повинні стати пріоритетними в правовій системі.

Звернемося до Рекомендацій Ради Європи, щоб зрозуміти, який прототип органів прокуратури вони бачать. Так, у Рекомендації Rec(2000)19 Комітету Міністрів державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя зазначено, що прокурори в усіх системах кримінального правосуддя:

- вирішують питання про відкриття або продовження кримінального переслідування;
- підтримують обвинувачення в суді;
- можуть оскаржувати або вносити апеляційні подання на всі або деякі судові рішення.

У певних системах кримінального правосуддя прокуратура також:

- здійснює державну кримінальну політику (по змозі з урахуванням регіональних і місцевих умов);
- веде розслідування, керує ним або здійснює нагляд за ним;
- забезпечує надання ефективної допомоги потерпілим;
- ухвалює рішення щодо заходів, альтернативних кримінальному переслідуванню;
- попереджує злочини;
- здійснюють нагляд за виконанням рішень судів [2].

Стає очевидним той факт, що функції прокуратури відмежовуються у сфері кримінальної юстиції та у визначених системах.

Так, на підтвердження положень вищезазначеного акцентуємо увагу на принципах, закріплених у Висновку № 3(2008) Консультативної ради європейських прокурорів про «Роль прокуратури за межами сфери кримінального права», щодо особливих повноважень прокурорів поза межами кримінального судочинства, що є логічним наслідком продовження теми згадуваної Рекомендації:

– компетенція органів прокуратури поза межами системи кримінального судочинства не повинна бути такою, що обмежує права осіб на подання позову або захист своїх інтересів у чесному та неупередженому судовому засіданні, навіть у випадках, коли прокуратура діє або має намір діяти як одна зі сторін;

– у випадках, коли прокуратура уповноважена приймати рішення, які стосуються прав і обов'язків осіб, повноваження органів прокуратури мають бути жорстко обмежені, визначені законом, і не можуть перешкоджати праву сторін формувати засіб правового захисту фактично й за законом у незалежному та неупередженому судовому засіданні. Органи прокуратури повинні діяти повністю незалежно від будь-якої іншої влади, і їхні рішення мають бути обґрунтованими та оголошуватися зацікавленим особам [3].

Проаналізувавши низку нормативно-правових актів, вимог європейських стандартів, порівнявши систему функціонування прокуратури в різних країнах світу, зауважимо, що українська модель майбутньої оновленої прокуратури не повинна бути схожою на жодну із систем, оскільки підпорядкованість та залежність, яка існує в інших, у вітчизняній системі не зможе виправдати потреби часу, хоча б тому, що на її формування впливає ментальність нації, особливості розвитку правової системи в історичному розрізі. Особливу увагу, яку раніше приділяли наглядовій функції, що її звикли асоціювати з органами прокуратури, варто зосередити на захисті прав та свобод громадян і контролі за виконанням вимог закону правоохоронними органами з дотриманням принципів об'єктивності, справедливості, законності та неупередженості.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз організації та діяльності прокуратур країн Європи привернув нашу увагу до кількох чи не найголовніших аспектів окресленої теми. По-перше, моделі прокуратур країн Європи дають лише загальне уявлення про функції цих правоохоронних органів. Передусім кожній національній прокуратурі властиві свої специфічні функції та повноваження, що пояснюється як загальною логікою моделі, так і особливостями, традиціями національної правової культури, іншими об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Від традицій певної правової системи безпосередньо залежить не тільки обсяг функцій, але й критерії їх класифікації. По-друге, прокурор в розвинутих демократичних країнах виступає у двох іпостасях – як домінуючий суб'єкт кримінального судочинства (проводить, керує, стежить за розслідуванням) та як учасник цивільного судочинства. Тут ми розглядаємо функції, які на Заході найбільш чітко асоціюються з інститутом прокуратури. Якщо відійти від особливостей конкретних національних правових систем, то численні функції, властиві прокуратурам різних країн світу, можна розподілити на такі основні блоки: 1) функція кримінального переслідування й пов'язані з нею функції; 2) нагляд за діяльністю правоохоронних і пенітенціарних органів; запобігання злочинам, усунення причин та умов; 3) участь у цивільному судочинстві. Справді, саме об'єднання у межах однієї інституції названих повноважень, передусім у сфері розслідування злочинів та підтримання державного обвинувачення в кримінальному процесі, й зумовлює таку очевидну відмінність прокуратури від інших органів державної влади в західних демократіях. Унікальність прокуратури виявляється ще й у тому, що донедавна в багатьох державах вона виконувала функції представника держави не тільки у кримінальних справах, а й в цивільному судочинстві. На сьогоднішній день в більшості держав Європи прокурори вправі порушувати слухання у цивільних справах лише в тому разі, якщо зацікавлена сторона не може самостійно захистити свої права, або ж (як в Україні) захищаються інтереси держави в цілому.

Функції прокуратури ґрунтуються в цій сфері на основному конституційному праві – праві на доступ до суду. Здійснення кримінального переслідування – це фактично єдина універсальна функція прокуратур багатьох держав, але повноваження прокурорів щодо кримінального переслідування в різних країнах не однакові. Так, у Німеччині, на думку вчених, прокуратура є «господинею» кримінального переслідування, не менше повноважень в кримінальному судочинстві має прокуратура Франції, а у США аторнеї (прокурори) взагалі «правлять бал» у кримінальному процесі. Характерно, що європейським співтовариством було заплановано створити прокуратуру ЄС, при цьому передбачалося, що в своїй діяльності прокурор ЄС має керуватися принципом монополії прокуратури на порушення кримінальної справи в усіх випадках вчинення злочинів. Це свідчить про подальше усталення функції прокурора у кримінальному переслідуванні. По-третє, роль прокуратури як державної інституції формується в межах двох моделей кримінального процесу (обвинувального та інквізиторського), де переважають інтереси особи та інтереси суспільства. Хоча процес розвитку інституту прокуратури у країнах західної демократії супроводжувався й нині супроводжується різноманітними як позитивними, так і негативними явищами, але він має бути прикладом для нашої країни як такий, що сягнув максимального розвитку (зрілості) прокурорських систем, які нині концентрують свої зусилля здебільшого на проблемі захисту прав людини.

Об'єктивно вони уже виконали значну частину завдань системного характеру, розробили стратегію концепції свого розвитку та цілий спектр реформаторських заходів, який забезпечує нині подолання юридичних розбіжностей двох різних за змістом систем, що сприяє їхньому зближенню, адаптації та ефективному функціонуванню в межах єдиного правового простору. Європейські принципи та стандарти не з'явилися на «голому місці», а виникли на терені правової інтеграції в процесі реалізації ідеї «європейської єдності» та не є застиглими інтеграційними моделями, які мають бути догмою для національних правових систем, що наближаються до них. Основні стандарти та принципи прокурорської діяльності сформульовані в нормативно-правових актах Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, значна частина яких рекомендаційні і за своєю природою не є обов'язковими, але повинні застосовуватись державами-членами цих міжнародних організацій.

Отже, вся подальша діяльність органів прокуратури України в XXI столітті має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях: захисті прав людини і громадянина, рівності усіх перед законом і справедливості громадянського суспільства, демократії, плюралізмі поглядів і верховенстві права в усіх сферах суспільного життя. Європейський шлях демократії, законності, поваги і захист людини – єдино правильний шлях, і звертати з нього не можна.

Список використаних джерел:

1. Марочкін І.Є. Прокуратура України: проблеми становлення й розвитку / І.Є. Марочкін // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 376–385.
2. Рекомендація Rec(2000)19 Комітету Міністрів державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя (6 жовтня 2000 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoce=DC>
3. Висновок № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів про «Роль прокуратури за межами сфери кримінального права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com/url.esrc>.

КОМАРНИЦЬКА Оксана Богданівна

кандидат юридичних наук,

старший викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду
за додержанням законів органами, які здійснюють досудове розслідування
Національної академії прокуратури України

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ОСОБИ

Реформаційні процеси в Україні змушують нашу державу будувати відповідні правовідносини у напрямку європейської інтеграції, в тому числі і кримінально-процесуальні, згідно з міжнародно-правовими стандартами. Тому цілком природним є підвищення інтересу до діяльності органів кримінальної юстиції щодо забезпечення прав і свобод людини. Зміст п.п. 3, 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини, вимог КПК України передбачає, що обмеження права особи на свободу і особисту недоторканність можливе лише в передбачених законом випадках за встановленою процедурою. Визначальну роль в правовому механізмі по забезпеченню законності тимчасового обмеження прав і свобод людини на досудовому розслідуванні віддано прокурору.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 183 КПК України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 цього Кодексу, крім випадків, передбачених ч. 5 ст. 176 цього Кодексу.

Алгоритм дій прокурора на етапі вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою складається з таких завдань. Перше завдання, на нашу думку, можна іменувати «ревізійним». Його суть полягає у ретельному вивченні прокурором матеріалів кримінального провадження на предмет наявності у ньому належних, допустимих та достатніх доказів обставин для ініціювання обґрунтованого застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Реалізація вказаного завдання прокурора можлива не тільки за допомогою змісту п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України, а й шляхом надання слідчому письмового доручення на складання клопотання про застосування запобіжного заходу з чітким зазначенням хронології дій слідчого. Виконання прокурором другого завдання зумовлене вирішенням питань організаційно-розпорядчого характеру. Зокрема, прокурор має перевірити обставини, які виправдовують обрання запобіжного заходу, своєчасність вручення копії клопотання з додатками підозрюваному, у певних випадках – вжити заходів на забезпечення своєчасного доставлення затриманої особи до зали судового засідання, пересвідчитись у забезпеченні права на захист і т.ін.

Призначення третього завдання полягає в тому, що при розгляді такого роду клопотання на прокурора покладений тягар доведення наявності всіх обставин, передбачених у ч. 1 ст. 194 КПК України, з одночасною готовністю бути підготовленим належним чином зреагувати на заявлене стороною захисту клопотання про відсутність підстав для застосування запобіжного заходу або обрання більш м'якого. В цьому контексті не менш важливою є нейтралізація підстав для можливого скасування судом апеляційної ін-

станції ухвали про обрання запобіжного заходу. І наостанок четверте завдання – забезпечення виконання запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою з моменту його обрання до прийняття остаточного рішення у кримінальному провадженні.

Слідчі судді, розглядаючи клопотання слідчих, прокурорів про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, перевіряють наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення, наявність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, та недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання вказаному ризику [1].

Предметно-логічний аналіз правозастосовної діяльності сторони обвинувачення по обранню запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою свідчить, що останнім часом, найбільш поширеною підставою, яка служить причиною постановлення слідчими суддями ухвал про відмову у задоволенні таких клопотань, є не обґрунтованість повідомлення про підозру.

Так, апеляційний суд м. Києва ухвалою від 9 червня 2016 року (кримінальне провадження під № 42016110000000209) скасував рішення Печерського районного суду м. Києва від 17 квітня 2016 року про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо ОСОБА_3. Суд апеляційної інстанції мотивував своє рішення тим, що, дослідивши матеріали клопотання та долучені до нього документи, а також матеріали кримінального провадження, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин провадження, керуючись законом, оцінюючи сукупність зібраних доказів лише щодо пред'явленої підозри, – з точки зору достатності та взаємозв'язку доходять обґрунтованого висновку про відсутність у провадженні доказів, передбачених параграфами 3-5 глави 4 КПК України (показання, речові докази і документи та інші), які свідчать про обґрунтованість підозри ОСОБА_3 у вчиненні кримінальних правопорушень, що могли б об'єктивно пов'язувати його з ними, тобто підтвердити існування фактів та інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що підозрюваний міг вчинити дані кримінальні правопорушення [2].

Також слід зазначити, що за результатами проведеного аналізу розгляду клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою виявлено такі найбільш поширені види причин, через які слідчі судді відмовляють у задоволенні цих клопотань. До них належать:

1) відсутність матеріально-правової підстави для застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, тобто наявності обґрунтованої підозри (клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не містить достатніх, належних та допустимих доказів, які б вказували на те, що підозрюваний вчинив інкриміновані йому кримінальні правопорушення). Як наслідок, відсутня підстава застосування запобіжного заходу (ч. 2 ст. 177 КПК України), тим більше у вигляді тримання під вартою;

2) відсутність процесуальної підстави (ризиків, які дозволяють вважати, що підозрюваний може вчинити дії, що зашкодять розслідуванню або розгляду справи);

3) ненадання правової оцінки фактичним даним на предмет обставин, передбачених у ст. 178 КПК України;

4) в клопотанні зазначається неприпущення про те, що підозрюваний вчинив кримінальне правопорушення, а стверджується це (що свідчить про недотримання положень ст. 17 КПК України, ст. 62 Конституції України), тобто відбувається пору-

шення презумпції невинуватості в частині того, що такі твердження про винуватість, а не про підозру у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення є неприпустимими;

4) недотримання положення ч. 5 ст. 216 КПК України та подання клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту неуповноваженою посадовою особою (порушення підслідності).

Разом з тим має місце ситуація, коли для обґрунтування позиції викладеної у клопотанні про застосування запобіжного заходу, використовуються докази, які не мають жодного зв'язку з фактичними обставинами події кримінального правопорушення. І, відповідно, не могли підтверджувати причетність особи до вчинення кримінального правопорушення.

Наприклад, у клопотанні зазначається, що обґрунтованість підозри «повністю підтверджується зібраними в кримінальному провадженні доказами», а саме – показаннями свідків. Які не були викликані та допитані під час судового розгляду клопотання. Інших доказів у клопотанні не вказано. Оскільки в цьому випадку показання свідків є єдиним доказом, щодо достовірності якого є обґрунтований сумнів, то в разі відсутності будь-яких інших фактів на підтвердження отриманих доказів слідчий суддя зобов'язаний буде розглянути ці докази на предмет їх достовірності та забезпечення принципу безпосередності.

Ускладнює вирішення означених недоліків відсутність правового регулювання питання, коли особа затримується у порядку ч. 1 ст. 208 КПК України, але в якій відсутні будь-які документи, що посвідчують таку особу. В подальшому вручення повідомлення про підозру такій особі та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання є утрудненим. У цьому випадку найпоширенішою підставою для відмови у задоволенні клопотання сторони обвинувачення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є відсутність підтверджуючих документів такої особи.

На жаль, на сьогодні ні практика, ні законодавство не надають однозначної відповіді про шляхи вирішення цього питання, в тому числі, як забезпечити дотримання законності прокурором під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою, якщо на вказаний момент відсутні будь-які офіційні документи, що підтверджують її особу.

Власне кажучи, врахування зазначених недоліків сприятиме ефективному виконанню завдань, поставлених перед прокурором, при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, в тому числі забезпечення дієвості кримінального провадження, додержання прав і законних інтересів особи, забезпечення дотримання розумних строків.

Список використаних джерел:

1. Узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань слідчих, прокурорів про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою [Електронний ресурс] / Апеляційний суд міста Києва. – Режим доступу: <http://www.apcourtkiev.gov.ua/apcourtkiev/uk/index>

2. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 6 червня 2016 року (№4201611000000209) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34642260>.

КОНИК Максим Юрійович
здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАХОДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

Боротьба з корупцією і, зокрема, з найбільш поширеною її формою – одержанням неправомірної вигоди службовою особою – сьогодні, безумовно, має бути одним із пріоритетів внутрішньої політики держави. Адже масове поширення та значна латентність даних кримінальних правопорушень нині становлять реальну загрозу національній безпеці України, позбавляють її перспектив стати повноцінним членом європейського співтовариства.

Одним із найбільш дієвих засобів викриття хабарників є спеціальний слідчий експеримент, що передбачений ст. 271 КПК України. Беручи до уваги низку чинників (специфіку злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, їх суспільну небезпеку, постійні відмови заявників брати участь у викритті кримінальних правопорушень цієї категорії, особливості початку досудового розслідування відповідно до ст. 214 КПК України), поряд із спеціальним слідчим експериментом доцільно запровадити спеціальний оперативний експеримент. Відповідно, і форму криміналізації підкупу службової особи потрібно змінювати.

Науковці пропонують вирішувати цю проблему по-різному. Так, у 2011 році О.М. Грудзур висловив думку про доцільність викладення ст. 370 КК України у такій редакції:

«Стаття 370. Провокація давання чи одержання хабара або комерційного підкупу

1. Провокація давання чи одержання хабара або комерційного підкупу, тобто свідоме створення обставини, що зумовлює давання або одержання хабара чи неправомірної вигоди з метою викриття того, хто дав чи одержав хабар або неправомірну вигоду, – карається ...

2. Те саме діяння, вчинене працівником правоохоронного органу, – карається ...

3. Не є злочином діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені працівником оперативного підрозділу, який відповідно до закону уповноважений на проведення оперативно-розшукової діяльності або за дорученням такого працівника іншою особою, що залучається, згідно із законом, до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, якщо вчинення цих діянь відбувалося за наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності і в порядку, визначеному законодавством».

Аналіз наведеного формулювання засвідчує, що така редакція статті не захищає службових осіб, які не мають умислу на вчинення одержання неправомірної вигоди від зловживання з боку представників оперативних підрозділів. Зміст суб'єктивної сторони тут не враховано. Не враховано також і те, що до об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 370, обов'язково мають входити активні дії з підбурювання особи до одержання неправомірної вигоди, що можуть виражатися у формі переконання (наве-

дення аргументів на користь таких дій), навіювання (як спосіб вплинути на поведінку людини, розраховуючи на некритичне сприйняття нею пропонованої інформації), а також погроз і шантажу. Саме такі дії працівника оперативного підрозділу правоохоронного органу або особи, яка з ним співпрацює, мають вважатися злочином.

С.О. Павленко на початку 2014 року запропонував з метою підвищення ефективності у протидії фактам одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище, доповнити ст. 370 Кримінального кодексу України частиною третьою такого змісту: не підлягають кримінальній відповідальності за свідоме створення обставин і умов, що зумовлюють надання неправомірної вигоди, виключно оперативні працівники спеціального оперативного підрозділу запланованого Національного бюро розслідувань, які мають право проводити контрольну провокацію підкупу. Очевидно, що під «запланованим Національним бюро розслідувань» автор розумів державний орган, уповноважений протидіяти корупції серед осіб, документування оперативними підрозділами одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище. Таким органом сьогодні є НАБ України. Проте наділення його надзвичайними повноваженнями на тлі тотальної корупції в Україні видається необґрунтованим.

Аналіз поглядів науковців на окреслену проблему (Л.С. Белік, О.М. Грудзур, П.В. Жовтан, В.М. Ліщенко, С.О. Павленко, М.А. Погорецький та ін.), а також сучасних правових реалій дав нам змогу дійти висновку, що обов'язковими умовами проведення спеціального оперативного експерименту та спеціального слідчого експерименту, що провадяться за різними злочинами у сфері службової діяльності, мають бути: можливість об'єкта вільно відмовитися від одержання неправомірної вигоди; відсутність впливу суб'єкта на об'єкт у формі примусу, переконання або навіювання; негласна фіксація поведінки суб'єкта і об'єкта за допомогою технічних засобів.

Ураховуючи викладене, ми пропонуємо ст. 370 КК України доповнити приміткою, яку сформулювати у наступній редакції:

1) Дії службової особи з провокації підкупу полягають у переконанні (через використання аргументації) чи навіюванні (через озвучення програми дій об'єкта) або примушуванні (через насильство, погрози, шантаж) до пропонування, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди.

2) Не є провокацією підкупу дії слідчих та (або) працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів з проведення спеціального слідчого або оперативного експерименту, що проводиться в установленому законом порядку в межах відповідного кримінального провадження або оперативно-розшукової справи, за умови, що особа мала змогу відмовитися від одержання неправомірної вигоди та усвідомлювала значення своїх дій, а слідчі та (або) працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів не допускали дій, передбачених ч. 1 цієї статті.

КОПОТУН Ігор Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
проректор Інституту Служби зовнішньої розвідки України,
заслужений юрист України

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ПОДІЙ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

Проблеми запобігання злочинності у кримінально-виконавчих установах, у тому числі кримінально-правових конфліктів надзвичайного характеру, викликають необхідність випереджального аналізу розвитку криміногенної ситуації в середовищі засуджених та вироблення науково обґрунтованих запобіжних заходів. Результатом випереджального аналізу є кримінологічний прогноз, який являє собою ймовірне судження про майбутній стан (рівень, структуру, динаміку) злочинності та її детермінанти, можливості профілактики й інші засоби впливу на злочинність у певний період часу [1, с. 155], засноване на дослідженні кількісних і якісних кримінологічних характеристик явищ і процесів, що змінюють криміногенні умови виконання та відбування покарання. Процес кримінологічного прогнозування дає можливість передбачати зміну криміногенної ситуації на кінець конкретного періоду та визначити її тенденції в рамках часових відрізків, а також вплив нових факторів на структуру і динаміку криміногенних і кримінально-правових проявів у середовищі засуджених.

Метою кримінологічного прогнозування є розроблення заходів із запобігання криміногенній поведінці засуджених та вчиненню ними кримінально карних діянь.

Основною ланкою в реалізації кримінологічного прогнозу слід вважати виявлення та постановку на профілактичний облік засуджених, схильних до різних проявів протиправної поведінки, вчинення злочинів, розроблення і здійснення заходів індивідуально-профілактичного випереджального впливу з метою нейтралізації ризику вчинення рецидиву злочинів.

Важливість дослідження прогнозування надзвичайних подій кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах обумовлюється тим, що недоліки в організації кримінологічного прогнозування, спрямованого на профілактику криміногенних і кримінально-правових явищ і процесів серед засуджених виступають одним із факторів, що обумовлюють виникнення у кримінально-виконавчих установах надзвичайних подій кримінально-правового характеру.

У теорії управління під прогнозуванням розуміється частина системи управління, основним завданням якого є випереджальна орієнтація зміни стану об'єктів управління, середовища їх функціонування. Із кримінологічної точки зору прогнозування – це процес наукового передбачення майбутнього стану прогнозованого об'єкта на основі аналізу його минулого і нинішнього стану, систематичного отримання науково обґрунтованої інформації щодо перспективного періоду.

Інформація, що міститься у прогнозі, дозволяє визначити і оцінити можливості використання в перспективі сил, засобів і методів, спрямованих на боротьбу зі злочинними проявами у кримінально-виконавчих установах [2, с. 11].

Таким чином, прогнозування являє собою процес визначення ближніх і більш віддалених проблем, які можуть виникнути для системи. Прогнозування має розглядатися як одна з основних функцій організації процесу виконання покарання, реалізація якої дозволяє передбачити можливі зміни в діяльності кримінально-виконавчої установи, в середовищі її функціонування, тобто отримувати інформацію випереджального характеру.

Під кримінологічним прогнозуванням у кримінально-виконавчих установах слід розуміти здійснюваний посадовими особами (начальник кримінально-виконавчої установи, його заступники, керівники структурних підрозділів, співробітники) на основі достовірної та повної інформації аналіз, у процесі якого виявляються фактори, закономірності, проблеми і робиться кримінологічний прогноз на найближчий або більш віддалений час про можливі тенденції криміногенних і кримінально-правових явищ і процесів, їх вплив на стан оперативної обстановки, діяльність структурних підрозділів.

Вироблення і прийняття оптимальних рішень, спрямованих на недопущення у кримінально-виконавчій установі ускладнень оперативної обстановки, на профілактику надзвичайних подій кримінально-правового характеру, припускають здійснення професійного прогнозування на науковій основі. Цьому сприяє глибокий аналіз наступної системи показників:

- зміни в динаміці і структурі злочинності в регіоні та державі, а також зміни у кримінально-правовій і соціально-демографічній характеристиці засуджених;
- стан злочинності серед засуджених, причини і умови, які сприяли вчиненню ними злочинів;
- відомості про порушення засудженими встановленого порядку відбування покарання;
- дані про осіб, які перебувають на профілактичному і оперативному обліках;
- тенденції проникнення до кримінально-виконавчої установи заборонених предметів, виробів і речовин, особливо грошей, спиртних напоїв, наркотиків;
- кадрове забезпечення структурних підрозділів установи, професійна підготовленість персоналу і результати його діяльності;
- ефективність оперативно-розшукової діяльності, соціально-виховної роботи із засудженими, організації режиму, праці засуджених, профілактики серед них злочинських традицій;
- стан матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених.

Список використаних джерел:

1. Профілактика злочинів: підруч. / [Джужа О.М., Василевич В.В., Гіда О.Ф. та ін.]; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2011. – 720 с.
2. Тютиков С.Р. Криминологическое прогнозирование преступности среди осужденных к лишению свободы: автореф. дисс. канд. юрид. наук / С.Р. Тютиков. – Рязань, 1998.

КОФАНОВ Андрей Витальевич
кандидат юридических наук, доцент,
профессор кафедры криминалистических экспертиз
Национальной академии внутренних дел

АКТУАЛЬНОСТЬ КАЧЕСТВА ЭКСПЕРТНОГО ЗАКЛЮЧЕНИЯ И БЕЗОПАСНОСТИ СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА В УКРАИНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Понятие качества можно рассматривать как комплексную структуру, включающую в себя обеспечение следующих элементов: правовых, научно-технических, методических, организационных, материально-технических. Качество экспертного исследования понятие не абстрактное, оно реально существует и имеет определенное содержание, выражающее существенную определенность, поскольку результатом его является экспертное заключение – судебное доказательство. Заключение эксперта имеет процессуальную (правовую) и научно-техническую стороны. Поэтому и понятие «качество судебной экспертизы» обладает процессуальным (правовым) и научно-техническим содержанием. Таким образом, само понятие «качество судебной экспертизы» является комплексным и требует комплексного, системного подхода к его изучению [1, с. 33–36].

Понятие «качество» тесно связано с понятием «эффективность». Обычно отмечается, что экспертное исследование должно быть полным, всесторонним, объективным и т.д., а экспертное заключение – полным, ясным, непротиворечивым, последовательным, обоснованным и т. п. Поэтому изучение эффективности экспертных исследований и мер по ее повышению предполагает одновременный анализ факторов, повышающих качество, уровень исследований, а также достоверность и обоснованность выводов эксперта.

В правовой литературе понятию «качество» уделяется меньше внимания. Так, И.П. Кононенко определяет качество заключения судебного эксперта как «совокупность правовых и научно-технических свойств, отвечающих требованиям закона, другим нормативным актам, регулирующим производство судебных экспертиз, и научно-методических правил, предъявляемых к заключению судебного эксперта как к судебному доказательству» [2, с. 31–40]. Определение это в целом не вызывает возражений. Из него видно, что качество является характеристикой результатов функционирования системы (судебной экспертизы) на отдельных ее этапах, «готового продукта», тогда как эффективность относится к характеристике всей системы, показывая, насколько эта система функционирует в соответствии с теми задачами и целями, для решения которых она была создана. Некоторые из этих задач направлены на получение продукта определенного качества (например, на дачу обоснованного заключения); другие относятся к порядку самой деятельности, процессу (например, своевременность производства экспертизы). Однако и те, и другие направлены на получение определенного результата, отражающего степень эффективности системы.

Из сказанного можно сделать вывод, что эффективность является более широкой категорией, чем качество, и включает в себя последнее.

Показатели качества экспертного исследования тесно связаны с показателями эффективности экспертного исследования.

К количественным показателям «качества» эффективности экспертной деятельности относятся следующие.

1. Показатель достижения цели установления фактических данных. Им служат отношение числа поставленных и решенных вопросов. Решенными вопросами считаются те, ответы на которые даны в категорической форме (положительной или отрицательной), так как указанные ответы всегда содержат фактические данные, имеющие доказательственное значение. К решенным следует также относить вопросы, ответы на которые даны в условно категорической, альтернативной и вероятностной форме, поскольку заключения с подобными выводами могут быть использованы для разработки версий. Нерешенными необходимо считать лишь те вопросы, ответы на которые содержат формулировку «решить данный вопрос не представилось возможным».

2. Количество допущенных экспертом экспертных ошибок. Данный показатель выводится путем сопоставления результатов первичной и повторной экспертиз, экспертиз и материалов дел, законченных производством (по которым имеется приговор либо решение суда, вступившие в законную силу), а также рецензированием наблюдаемых производств и организацией контроля в экспертном учреждении за исходящими заключениями. Высокое качество в данном случае предполагает сведение к минимуму экспертных ошибок либо их полную ликвидацию.

3. Соблюдение сроков. Показателем такого критерия является количество вопросов, которые были решены за время, затраченное на проведение исследования сверх предусмотренного ведомственными инструкциями. Степень и качество исследования в данном случае можно определить по отношению числа вопросов, решенных в установленные сроки, ко всем поставленным перед экспертом вопросам.

4. Показатель соблюдения законности при производстве экспертиз. К нему относится число вопросов, решенных без нарушения процессуальных правил производства экспертизы.

5. Полнота и ясность заключения. Эта цель будет достигнута тогда, когда при проведении исследования не оказалось вопросов, оставшихся без ответа, или неисследованных объектов; в заключении отсутствуют недоказанные утверждения или неясные, допускающие различное толкование, ответы, которые в силу этого не могут быть использованы следователем или судом. Показателем в данном случае может быть отношение полно и ясно сформулированных выводов ко всем составленным выводам.

Выше были рассмотрены критерии и показатели качества экспертного исследования при решении поставленных перед экспертом задач с точки зрения конечного результата судебной экспертизы, их связи с критериями судебной экспертизы в целом [3, с. 25–30].

Но качество работы эксперта трудно определить лишь с помощью количественных показателей. Следует исходить из разграничения показателей качества экспертного исследования на две большие группы: показатели, относящиеся непосредственно к проведению исследования, и показатели, относящиеся к составлению заключения, в котором отражаются ход исследования и сделанные экспертом выводы.

К показателям первой группы можно отнести: соответствие избранной методики особенностям исследуемых объектов и поставленной перед экспертом задачи; совре-

менный уровень исследования (использование комплекса современных методов исследования); рациональность исследования (выбор кратчайшего пути решения задачи); экономное расходование исследуемого вещества; точность оценки совокупности выявленных признаков (соответствие ее разработанным критериям); проявление в необходимых случаях экспертной инициативы для установления фактов, имеющих значение для дела.

К показателям второй группы можно отнести научную обоснованность, полноту, ясность и наглядность заключения. Этот аспект относится к оценке эффективности производственной деятельности эксперта и имеет значение в пределах организационной структуры, хотя результаты этой деятельности оказывают непосредственное влияние на достижение общих целей судебной экспертизы.

Научная обоснованность и полнота заключения проявляются: в точности и последовательности описания объектов, процесса исследования, внешнего вида исследуемых объектов, дающих возможность их индивидуализации; в признаках, выявленных в ходе исследования путем применения научных методов; в установлении объективных связей выявленных признаков с искомым фактом; в формулировании промежуточных выводов, получаемых в ходе исследования и используемых для формирования окончательного вывода; в формулировании окончательного вывода на основе оценки совокупности выявленных признаков; отсутствии вопросов, оставшихся без ответа. Ясность характеризуется логичностью рассуждений, доступностью изложения для неспециалистов (разъяснением специальных терминов и т. д.), соответствием выводов поставленным вопросам. Наглядность определяется приложением к заключению необходимого иллюстративного материала.

Таким образом, качество и эффективность исследования довольно тесно связаны: улучшение качества исследования является одной из гарантий повышения его эффективности.

Благодаря своему географическому, а также геополитическому положению Украина не может быть изолированной или защищенной от тех явлений, которые присущи в настоящее время всем иным государствам мира. По этому поводу В.В. Сташис справедливо обратил внимание на то, что в последнее время наблюдается значительное возрастание организованной преступности как в Украине, так и в большинстве других стран. Это социальное явление является опасным не только для отдельных стран, но и для всего мирового сообщества [4, с. 133].

Расследование уголовных дел, связанных с деятельностью транснациональных преступных организаций, обуславливает возникновение для лиц, принимающих участие в выявлении, предупреждении, пресечении, раскрытии или расследовании преступлений, а также в судебном рассмотрении уголовных дел, определенной степени риска. Без создания оптимальных условий для надлежащего осуществления правосудия, в том числе и путем обеспечения безопасности лиц, принимающих участие в уголовном судопроизводстве, борьба с организованной преступностью уголовно-правовыми методами невозможна. Одним из источников доказательственной информации о фактических данных, на основании которых орган дознания, следователь и суд устанавливают наличие или отсутствие общественно опасного деяния, виновность лица, совершившего это деяние, и иные обстоятельства, имеющие значение для правильно-

го разрешения дела, согласно ст. 65 Уголовно-процессуального кодекса Украины, является заключение судебного эксперта. Частью 3 ст. 77 УПК Украины предусматривается при наличии соответствующих оснований право эксперта на обеспечение безопасности [5, с. 15].

Статьей 7 Закона Украины «О судебной экспертизе» установлено, что судебно-экспертную деятельность в Украине осуществляют государственные специализированные учреждения, к которым относятся научно-исследовательские и иные учреждения судебных экспертиз Министерства юстиции и Министерства здравоохранения, а также экспертные службы Министерства внутренних дел, Министерства обороны, Службы безопасности и Государственной пограничной службы Украины. Кроме того, судебно-экспертная деятельность может осуществляться на предпринимательских основах и гражданами по разовым договорам [6, с. 232].

Обеспечение безопасности судебного эксперта регламентируется Законом Украины «Об обеспечении безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве» [7, с. 51]. Обеспечение безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве, в соответствии со ст. 1 Закона Украины «Об обеспечении безопасности лиц, принимающих участие в уголовном судопроизводстве» – это осуществление правоохранительными органами правовых, организационно-технических и других мероприятий, направленных на защиту жизни, жилья, здоровья и имущества этих лиц от противоправных посягательств, с целью создания необходимых условий для надлежащего отправления правосудия. В пункте «е» ст. 2 этого Закона эксперт прямо указан среди лиц, имеющих право на обеспечение безопасности при наличии соответствующих оснований.

Право судебного эксперта на обеспечение безопасности регламентируется не только вышеуказанным законом. Сотрудники государственных специализированных учреждений, выполняющие судебные экспертизы (Министерства юстиции, Министерства здравоохранения, Министерства внутренних дел, Министерства обороны, Службы безопасности и Государственной пограничной службы Украины) – являются сотрудниками правоохранительных органов.

Выполнение судебных экспертиз является осуществлением правоприменительной и правоохранительной функций, что, согласно ч.1 ст.2 Закона Украины «О государственной защите работников суда и правоохранительных органов», является признаком правоохранительных органов [8, с. 50]. Этот Закон, в соответствии с положением ст. 1, устанавливает систему особых мероприятий государственной защиты работников суда и правоохранительных органов от препятствования выполнению возложенных на них законом обязанностей и осуществлению предоставленных прав. Также он направлен на защиту от посягательств на жизнь, здоровье, жилье и имущество указанных лиц и их близких родственников в связи с их служебной деятельностью. Следовательно, представляется целесообразным определить, что судебные эксперты, которые являются сотрудниками государственных научно-исследовательских и других экспертных учреждений Министерства юстиции и Министерства здравоохранения, а также экспертных служб Министерства внутренних дел, Министерства обороны и Службы безопасности Украины, являются субъектами защиты по Закону Украины «О государственной защите работников суда и правоохранительных органов».

Судебные эксперты из числа лиц, которые осуществляют судебно-экспертную деятельность на предпринимательской основе, и граждане, которые выполняют судебные экспертизы по разовым договорам, имеют право на защиту в порядке, предусмотренном Законом Украины «Об обеспечении безопасности лиц, принимающих участие в уголовном судопроизводстве».

Объем защитных мероприятий, предусмотренный этими двумя законами для разных категорий лиц, также является разным. Однако судебно-экспертная деятельность сотрудников государственных научно-исследовательских экспертных учреждений связана, как правило, с обеспечением уголовного судопроизводства. А привлечение по разовым договорам или из числа работников предпринимательских структур лиц в качестве судебных экспертов осуществляется, как правило, по делам гражданского и хозяйственного судопроизводства [9, с. 202–204].

Законодательная конкретизация особенностей защиты судебных экспертов, в зависимости от ведомственной принадлежности судебно-экспертных или иных учреждений, позволит уравнивать лиц, выполняющих судебные экспертизы согласно своим должностным обязанностям, с иными сотрудниками этих учреждений.

Подводя итог вышесказанному, необходимо отметить, что, на наш взгляд, создание системы надежной правовой защиты эксперта как участника судопроизводства и источника экспертного заключения исключает (в значительной степени) возможность физического и психологического давления, а соответственно влияет на качество проведения исследований и достоверность результатов.

Список использованных источников:

1. Редин А.М. О качестве заключений судебных экспертиз и их доказательственном значении / А.М. Редин // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1979. – Вып. 19. – С. 33–36.
2. Кононенко И.П. Некоторые процессуальные особенности производства судебных экспертиз в экспертном учреждении / И.П. Кононенко // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – Вып. 12. – С. 31–40.
3. Матийченко Б.А. Выбор критериев и показателей при проведении анализа эффективности судебно-экспертной деятельности в научных исследованиях и в практике экспертных учреждений / Б.А. Матийченко // Организационно-правовые проблемы судебной экспертизы: сб. науч. трудов. – М., 1982. – С. 25–30.
4. Сташис В.В. Деякі аспекти боротьби з організованою злочинністю / В.В. Сташис // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С.133.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – С.15.
6. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – С. 232.
7. Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – С. 51.
8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – С. 50.
9. Репешко П.И. К вопросу об обеспечении безопасности судебному эксперту в уголовном судопроизводстве Украины. Актуальні проблеми політики / П.И. Репешко // Збірник наукових праць ОДЮА. – 2004. – № 21. – С. 202–204.

КУДІНОВ Вадим Анатолійович
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИХ СИСТЕМ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Сучасний рівень розвитку суспільства в Україні характеризується стрімким зростанням потоків і обсягів інформації, ускладненням механізмів управління соціальними процесами та явищами. Тому серед основних напрямів державної інформаційної політики в Україні є створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України [1]. Не залишаються осторонь цих завдань і Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС) та Національна поліція.

Практика боротьби зі злочинністю переконливо свідчить про важливу роль подальшого розвитку системи інформаційного забезпечення (далі – СІЗ) органів МВС та Національної поліції, яка суттєво впливає на ефективність їх діяльності щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг [2; 3; 4]. Необхідно відмітити, що процес побудови цієї СІЗ триває вже більше 45 років і основу її складають різноманітні інформаційні системи довідково-інформаційного та оперативного-розшукового призначення [5], а завдання щодо підтримки їх функціонування станом на теперішній час покладено на Департамент інформаційних технологій МВС і Департамент інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції [6; 7].

Однією з потужних складових частин зазначеної СІЗ є Інтегрована інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ України (далі – ІПС) – сукупність різних довідково-інформаційних та оперативного-розшукових обліків, які інтегровані в одну єдину систему (інтеграція відомостей здійснюється за установчими даними на особу). Структура ІПС складається з понад 20 інформаційних підсистем, зокрема: «Єдиний облік», «Особа», «Розшук», «Пізнання», «Річ», «Втрачені документи», «Антикваріат», «Угон», «Кримінальна зброя», «Зареєстрована зброя», «Корупція», «Адміністративне правопорушення». Правові, організаційні та технологічні засади функціонування ІПС визначені Положенням про неї [8; 9], яке зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28.12.2009 за № 1256/17272, 03.06.2013 за № 867/23399. Для полегшення роботи користувачів з ІПС фахівцями інформаційної служби МВС України було розроблено Інструкцію з організації функціонування цієї системи [10] (станом на сьогодні вона не чинна [11]), а також методичні рекомендації щодо використання інформаційних ресурсів ІПС [12] та алгоритму дій користувачів з організації формування ІПС [13].

Таким чином, на підставі вище зазначеного потребує вирішення нагальна проблема щодо оновлення її нормативно-правового забезпечення, зокрема, Положення про ІПС та Інструкції з організації функціонування цієї системи.

Протягом останнього року фахівцями інформаційної служби Національної поліції активно впроваджується в діяльність патрульної служби поліції система централізованого управління нарядами поліції «ЦУНАМІ», яка використовує окремі інформаційні ресурси ІПС. Фахівцями розроблено відповідні інструкції та навчально-методичні матеріали щодо користування системою «ЦУНАМІ», але потребує свого вирішення проблема щодо створення нормативно-правового забезпечення функціонування цієї системи.

Взагалі вважаємо, що з урахуванням реформування системи МВС України, яке відбувається останнім часом, потребує оновлення нормативно-правове забезпечення всіх існуючих інформаційних систем МВС України та Національної поліції.

Розглянемо перспективи подальшого розвитку системи інформаційного забезпечення МВС України, Національної поліції та нормативно-правового забезпечення її функціонування.

Як відомо, 14 червня 2016 року була затверджена наказом Міністра внутрішніх справ України Концепція інформатизації Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України (далі – ЦОВВ), на 2016-2020 роки [14].

Реалізація Концепції передбачає [14]: 1) створення Єдиної інформаційної системи МВС, забезпечення високого рівня надійності та безвідмовності її функціонування; 2) створення базової платформи електронної взаємодії МВС та ЦОВВ для спільного і контрольованого використання відомчих інформаційних ресурсів відповідно до повноважень; 3) розроблення та впровадження зручних інформаційно-аналітичних сервісів; 4) поєднання відомчих систем електронного документообігу в єдину систему; 5) утворення комплексної системи захисту інформаційних ресурсів МВС та ЦОВВ на основі використання засобів електронної ідентифікації та автентифікації; 6) завершення процесу переведення паперових носіїв інформації в електронну форму; 7) створення та оптимізацію мережі центрів обробки даних МВС та ЦОВВ, упровадження сучасних захищених сервісів на основі хмарних технологій; 8) комплексну автоматизацію процесів інформаційно-аналітичної підтримки управлінської діяльності, створення ситуаційно-аналітичних центрів.

Нормативно-правове забезпечення реалізації Концепції планується здійснювати шляхом участі в розробленні законодавчих, підзаконних та міжвідомчих актів у сфері інформатизації, а також удосконаленні нормативно-правової бази, що регулює відносини інформатизації МВС та ЦОВВ, зокрема розроблення та прийняття в установленому порядку [14]: 1) положення про Єдину інформаційну систему МВС та положень про відомчі інформаційні системи, бази (банки) даних; 2) регламентів електронної взаємодії між МВС та ЦОВВ; 3) порядку доступу користувачів до відомчих інформаційних ресурсів МВС та ЦОВВ, а також їх використання; 4) положення про комплексну систему захисту інформаційних ресурсів МВС та ЦОВВ; 5) порядку обміну інформацією з іншими державними органами; 6) переліку та порядку надання електронних послуг, а також інших необхідних нормативно-правових актів.

Таким чином, у роботі розглянуто проблеми нормативно-правового забезпечення функціонування окремих існуючих інтегрованих інформаційно-пошукових систем Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції, запропоновано шляхи їх вирішення. Наведено перспективи подальшого розвитку системи інформаційного забезпечення МВС України, Національної поліції та нормативно-правового забезпечення її функціонування.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
2. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878.
3. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року / Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – ст. 379.
5. Іщенко О.М. Від арифмометра до високих технологій. До 40-ї річниці створення інформаційної служби Міністерства внутрішніх справ України. Том 1 / Іщенко О.М., Черних С.П., Аршинов І.А. – 3.: Просвіта, 2012. – 472 с.
6. Веб-портал Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://mvs.gov.ua>
7. Веб-портал Національної поліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.npu.gov.ua/uk/>
8. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 12 жовтня 2009 року № 436.
9. Про затвердження Змін до наказу МВС України від 12 жовтня 2009 року № 436: наказ МВС України від 16 травня 2013 року № 460.
10. Про затвердження Інструкції з організації функціонування Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 10 березня 2010 року № 75.
11. Про скасування наказу МВС від 10 березня 2010 року № 75: наказ МВС України від 20 квітня 2011 року № 152.
12. Методичні рекомендації Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України щодо використання інформаційних ресурсів Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України (22 квітня 2013 року № 6759/Дв).
13. Методичні рекомендації Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України щодо алгоритму дій користувачів з організації формування Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України (16 січня 2014 року № 727/Зр).
14. Концепція інформатизації Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, на 2016–2020 роки: наказ МВС України від 14 червня 2016 року № 511.

КУЗУБОВА Тетяна Олексіївна
ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ

Новелою чинного КПК України стало надання стороні захисту права вилучати речі і документи на підставі ухвали суду, слідчого судді (ст.ст. 159, 160, 163, 164, 165, 166 КПК України). Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України стороною захисту є підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Таким чином, кожен з перелічених учасників кримінального провадження може звернутися з відповідним клопотанням до суду, слідчого судді щодо надання йому права вилучити речі і документи. Судом, слідчим суддею буде надано стороні захисту таке право надається у разі дотримання правової процедури і наявності достатніх підстав. Проведення вилучення стороною захисту, як і стороною обвинувачення, оформлюється описом, який надається володільцю речей і документів. Володільцю за його проханням надаються копії вилучених документів. Отримавши речі і документи, сторона захисту оцінює їх важливість та значимість для виконання функції захисту, а також доцільності використання в кримінальному провадженні.

Варто наголосити, що відповідно до абзацу 1 ч. 6 ст. 290 КПК України при відкритті матеріалів сторона захисту тільки у разі наміру використати вилучені нею речі і документи, як докази у суді, зобов'язана за запитом прокурора надати доступ до них та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином. Також сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані ним на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до них, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування (абзац 2 ч. 6 ст. 290 КПК України). Натомість сторона обвинувачення при відкритті матеріалів зобов'язана надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в її розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання (ч. 2 ст. 290 КПК України). Також відповідно до ст. 221 КПК України до завершення досудового розслідування слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів

про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь в кримінальному провадженні, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається. Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.

Таким чином, з дослідженого питання спостерігається правовий дисбаланс на користь сторони захисту при отриманні доказової бази та ознайомленні з нею. Зазначене негативно впливає на процес захисту та відновлення прав, свобод та законних інтересів окремих учасників кримінального провадження, зокрема потерпілого. У контексті цього зауважимо, що відповідно до ст. 161 КПК України листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги, і об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією є речами і документами, до яких заборонено доступ. Тобто речі і документи вилучені підозрюваним на підставі ухвали суду, слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів та передані захиснику є недоступними для сторони обвинувачення у разі не бажання сторони захисту надати їх. Доречно вказати, що ці об'єкти можуть потребувати обов'язкового експертного дослідження або містити важливу інформацію для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення тощо. При цьому вони втрачаються для сторони обвинувачення, завданням якої є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення.

Вважаємо, що зазначене може негативно вплинути на досягнення завдань кримінального провадження, що зазначені у ст. 2 КПК України, зокрема захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на тому, що у нормах кримінального процесуального законодавства України закладений «легалізований» механізм протидії проведенню досудового розслідування, встановленню істини, винуватих та міри вини кожного. Однак зазначені висновки не є остаточними та потребують більш детального вивчення й аналізу

КУЗНЕЦОВ Віталій Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін
Інституту Управління державної охорони України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ УКРАЇНИ НА 2016–2020 РОКИ

Розвиток вітчизняної кримінально-правової науки, на думку вчених, може мати різні перспективні напрями [1; 2]. Відсутність чітких орієнтирів значно ускладнює будь-яке кваліфіковане дослідження. Як відомо, Національна академія правових наук України (НАПрН України) взяла на себе почесну, але й надзвичайно відповідальну місію з визначення пріоритетних напрямів юридичних досліджень. Тому надзвичайно важливим є приведення сучасних наукових досліджень у сфері кримінального права до концептуальних документів НАПрН України. Зокрема, в дисертаційних роботах за спеціальністю 12.00.08 (кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право) здобувачі наукових ступенів вказують у рубриці «Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами», що дослідження відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2011–2015 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 24.09.2010 №14-10) [3]. Сьогодні вже завершується 2016 рік, але автори таких наукових досліджень продовжують й далі згадувати вказаний концептуальний документ. Однак, як казав давньогрецький філософ Геракліт Ефеський «Все тече, ніщо не стоїть на місці», тому слід виходити з нових суспільних потреб.

Тому 3 березня 2016 року загальні збори НАПрН України затвердили Стратегію розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (Стратегію розвитку) [4].

У цій Стратегії розвитку передбачено перспективні напрями розвитку правової науки та основні завдання діяльності НАПрН України на найближчі п'ять років у дев'яти сферах. У свою чергу, Пріоритетні напрями розвитку правової науки умовно поділені на 12 блоків.

Нас зацікавили п'ять блоків напрямів («Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», «Проблеми формування національної правової системи України та її адаптація до європейського права», «Правове забезпечення інформаційної сфери України», «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» та «Правове забезпечення в галузі національної безпеки та міжнародного правопорядку»), які безпосередньо чи опосередковано стосуються кримінального права.

Перший блок («Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини») включає наступні два (з 14 заявлених) напрями, які опосередковано стосуються кримінального права: становлення й розвиток правових механізмів забезпечення та

захисту прав людини; рішення Європейського суду з прав людини в механізмі забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Другий блок «Проблеми формування національної правової системи України та її адаптація до європейського права» передбачає шість (з 19 заявлених) напрямів, які можуть бути предметом кримінально-правової науки: закономірності становлення та розвитку держави і права України на різних етапах її історії; співвідношення й взаємодія національного та міжнародного права; адаптація законодавства України до *acquis communautaire* Європейського Союзу; сучасні тенденції тлумачення права; регулювання сфери суспільних відносин (галузеві порівняльно-правові дослідження); адаптація та гармонізація вітчизняного законодавства до законодавчих стандартів ЄС.

Третій блок «Правове забезпечення інформаційної сфери України» передбачає лише один (з 10 заявлених) відповідний напрям: проблеми юридичної відповідальності, протидії злочинам та іншим правопорушенням в інформаційній сфері.

Четвертий блок («Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні») включає вісім напрямів. Зокрема, чотири з них є предметом кримінально-правових досліджень: вплив кримінально-правових наук на законодавство та практику боротьби зі злочинністю в Україні; проблеми кримінально-правового забезпечення охорони безпеки особи, суспільства, держави та людства від злочинних посягань; політика держави у сфері боротьби з корупційною злочинністю; проблеми відповідальності та запобігання; теоретичні та практичні проблеми боротьби зі злочинами у сфері господарської діяльності.

П'ятий блок («Правове забезпечення в галузі національної безпеки та міжнародного правопорядку») включає дванадцять напрямів. Окремі з них (4) можуть досліджуватися кримінально-правовою наукою: правові основи захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності й недоторканості кордонів України, захисту прав та безпеки людини і громадянина; правові засади забезпечення національної безпеки у зовнішньо і внутрішньо політичній сферах, у сфері державної безпеки, у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону; проблеми запобігання, виявлення, попередження і припинення та юридичної відповідальності за злочини й інші правопорушення у сфері національної безпеки та міжнародного правопорядку; проблеми боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та корупцією, правового забезпечення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності.

Тобто сімнадцять напрямів Стратегії розвитку стосуються кримінального права.

Дванадцять із цих напрямів мають універсальний (міжгалузевий) характер, п'ять – стосуються певних видів злочинів (проблеми юридичної відповідальності, протидії злочинам та іншим правопорушенням в інформаційній сфері; теоретичні та практичні проблеми боротьби зі злочинами у сфері господарської діяльності; політика держави у сфері боротьби з корупційною злочинністю; проблеми відповідальності та запобігання; проблеми запобігання, виявлення, попередження і припинення та юридичної відповідальності за злочини й інші правопорушення у сфері національної безпеки та міжнародного правопорядку; проблеми боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та корупцією, правового забезпечення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності). Три напрями базуються переважно на нормах

Особливої частини Кримінального кодексу (КК) України (проблеми юридичної відповідальності, протидії злочинам та іншим правопорушенням в інформаційній сфері; теоретичні та практичні проблеми боротьби зі злочинами у сфері господарської діяльності; проблеми запобігання, виявлення, попередження і припинення та юридичної відповідальності за злочини й інші правопорушення у сфері національної безпеки та міжнародного правопорядку).

Процес формування таких наукових напрямів, на нашу думку, має як прогресивні, так і окремі дискусійні моменти.

Зупинимося спочатку на прогресивних положеннях Стратегії розвитку.

Слід підтримати розширення напрямків розвитку наукових досліджень за вказаним програмним документом у порівнянні з Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2011–2015 рр. (які передбачали лише десять напрямів, що стосувалися кримінального права).

Також позитивним моментом у Стратегії розвитку є певна конкретизація напрямів наукових досліджень щодо боротьби з окремими видами злочинної поведінки.

Слід відмітити правильне використання термінології, яка притаманна закону про кримінальну відповідальність. Насамперед це стосується терміна «злочин». Як відомо, передбачення в Кримінальному процесуальному кодексі України окремих нових понять («кримінальне правопорушення», «кримінальний проступок») призвело до широкого використання в судовій практиці такої термінології, як «кваліфікація кримінального правопорушення», «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення», «особа, засуджена за кримінальне правопорушення» та ін. Хоча відповідних нормативних визначень вказаних понять досі не існує. Тому, на нашу думку, без внесення необхідних змін до КК України неможливо ототожнювати терміни «злочин» та «кримінальне правопорушення».

Стратегія розвитку окрім прогресивних положень, на нашу думку, містить певні дискусійні моменти.

З одного боку, загальні напрями дозволяють охопити різні проблеми кримінально-правової науки. З іншого – відбувається доволі велике розширення предмета дослідження. Отже, залишаються поза увагою резонансні проблеми сучасного суспільного життя, які потребують потенційного кримінально-правового реагування. Пригадаймо події на сході країни (проведення АТО), військові злочини, окупацію АР Крим, «бурштинові війни», перспективну легалізацію кримінальних проступків, перешкоджання діяльності патрульної поліції та ін. Також окремим напрямом, який дозволив би реалізовувати рекомендації XIII Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (12–19 квітня 2015 р., Катар, місто Доха), є імплементація Дохінської декларації в національні стандарти кримінально-правової протидії злочинам [5].

Визначені НАПрН України пріоритетні напрями розвитку кримінально-правової науки повинні, на нашу думку, бути не тільки універсальними, але й мати конкретні актуальні положення. Бо це є орієнтири для науковців у процесі наукового пошуку, які саме соціально-правові проблеми слід негайно вирішувати.

Окремі з цих напрямів частково дублюються (боротьба з корупційною злочинністю та боротьба з корупцією; проблеми кримінально-правового забезпечення охорони

безпеки особи і захист прав та безпеки людини і громадянина; проблеми кримінально-правового забезпечення охорони безпеки суспільства, держави та людства від злочинних посягань і проблеми юридичної відповідальності за злочини й інші правопорушення у сфері національної безпеки та міжнародного правопорядку). На нашу думку, таке клонування напрямів розвитку правової науки цілком можливе за умови їх певної трансформації, що дозволить їх розділити.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити про факт, що на тлі загального занепаду науки в Україні (не плутати зі значним зростанням кількості, а не завжди якості дисертаційних досліджень) НАПрН України намагається не звузити напрями свої наукової діяльності, а навпаки розширити та конкретизувати їх. Науковим дослідникам проблем кримінального права радимо керуватися при здійсненні досліджень Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки. Також вважаємо за доцільне НАПрН України через Національну раду України з питань розвитку науки і технологій рекомендувати юридичним вищим навчальним закладам та відповідним науковим установам передбачити в планах їх наукової та науково-технічної діяльності зазначені пріоритетні наукові напрями.

Список використаних джерел:

1. Галабала М.В. Тенденції розвитку науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності: питання загальної частини / М.В. Галабала // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 171–178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gmvpzh.p>
2. Колос М.І. Становлення і розвиток науки кримінального права України / М.І. Колос // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1(2). – С. 86–102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_6.pdf
3. Пріоритетні напрями розвитку правової науки на 2011–2015 рр.: постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 року № 14-10 // Національна академія правових наук України. – 2010. – С. 1–4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/Prioritytetni_napryamy.pdf
4. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки: постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року // Національна академія правових наук України. – 2016. – С. 1–18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf>
5. Шакун В.І. Українське узбіччя Дохійської декларації / В.І. Шакун // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 березня 2016 року) / [ред. кол. В.В. Черней, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.]. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2016. – С. 8–12.

КУЛИК Олександр Георгійович
 доктор юридичних наук,
 старший науковий співробітник,
 завідувач науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень
 та проблем запобігання злочинності
 Державного науково-дослідного інституту МВС України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЯВИЩА В СУСПІЛЬСТВІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ: ДОСВІД МОНІТОРИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Зв'язок між злочинністю та станом суспільства є одним з фундаментальних постулатів кримінології. Ми поділяємо думку провідних кримінологів щодо доцільності розгляду всієї множинності детермінант (причин та умова або факторів) злочинності, згрупованих за сферами суспільних відносин, у яких вони проявляються [1, с. 55–106; 2, с. 217]. Однією з таких сфер, якій до останнього часу кримінологи не приділяли належної уваги, є уявлення, погляди, оцінки, установки, поширені серед значної частини населення, які ми позначаємо як соціально-психологічні явища, які відбуваються в суспільстві.

Матеріалом для вивчення цих явищ послужили дані моніторингового щорічного опитування населення України у 2002–2014 рр., яке проводиться Інститутом соціології НАН України спільно з центром «Социс» [3]. Цінність цих даних полягає у тому, що вони містять відповіді на значний блок запитань, які стосуються уявлень, поглядів, оцінок населення, зібраних за значний період часу, тобто таких, що розкривають динаміку розвитку певних соціально-психологічних явищ. На основі логіко-змістовного аналізу нами були визначені ті з них, які, на наш погляд, можуть істотно впливати на рівень поширеності злочинних форм поведінки серед населення. До таких кримінологічно значимих явищ були віднесені рівень задоволення своїм становищем в суспільстві, емоційний стан (настрій), характер сподівань на майбутнє, рівень поширення аномії.

Оцінка розвитку цих явищ здійснювалася шляхом аналізу відповідей респондентів на запитання, які їх характеризують. На даному етапі дослідження ми обмежувалися якісною оцінкою впливу цих процесів на злочинність за його характером (криміногенний чи антикриміногенний). Результати цього аналізу є наступними.

Протягом зазначеного періоду більшість населення була скоріше незадоволена своїм становищем в суспільстві, хоча рівень невдоволення за ці роки суттєво змінився (табл. 1.)

Таблиця 1.

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: «Якою мірою Ви задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?» за 2002–2014 рр. (у %) [3, с.66]

Варіанти відповіді	Роки								
	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014

1. Скоріше не задоволений	63,2	58,2	46,6	49,0	46,6	46,8	51,1	50,5	42,2
2. Важко сказати, задоволений чи ні	23,7	26,4	33,9	30,6	31,6	31,4	29,5	31,3	34,0
3. Скоріше задоволений	12,2	15,4	19,5	20,2	21,5	21,6	19,2	18,2	23,4
Не відповіли	0,8	0,0	0,1	0,3	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3

Спостерігалися тенденції відносного зменшення частки невдоволених своїм становищем в суспільстві і зростання частки тих, хто був скоріше задоволений цим становищем. У 2002 р. частка незадоволених становила 63,2%, у 2004 р. – 58,2%. У 2005–2010 рр. такої думки дотримувалися менше половини опитаних (середня частка за цей відтинок часу – 47,3%), а у 2012–2013 рр. – трохи більше половини. У 2014 р. частка скоріше незадоволених своїм становищем в суспільстві зменшилася до 42,2%, але залишилася значною.

Відсоток осіб, які були скоріше задоволені своїм становищем в суспільстві, у 2003–2010 рр. збільшився з 12,2% до 21,6%, 2012–2013 рр. перебував на рівні 18–19%, а у 2014 р. – збільшився до 23,4%.

Таким чином, попри певні позитивні тенденції відсоток серед населення осіб, які скоріше не задоволені своїм становищем в суспільстві, залишається дуже значним. Такий стан незадоволеності може стимулювати особу до активних дій щодо зміни свого становища в суспільстві, які можуть носити як правомірний, так і неправомірний характер. Це залежить від особистісних властивостей особи й конкретних соціально-економічних умов, в яких вона перебуває.

Протягом аналізованого періоду суттєво коливався настрій населення, його емоційне ставлення до оточуючої дійсності. За даними таблиці 2 частка осіб, які мали чудовий настрій, протягом цих років була незначною і складала 3–5%. Відносна більшість респондентів відповідали, що вони перебувають у нормальному, рівному стані, але за ці роки відсоток таких осіб суттєво змінювався. У 2000 р. цей показник становив 36,1%, у 2005 р. він зріс до 48,6% і приблизно на цьому ж рівні перебував до 2012 р. включно. У 2014 р. частка громадян, які перебували у нормальному, рівному стані, суттєво скоротилася і дорівнювала 28,7%.

Таблиця 2.

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: «Що Ви можете сказати про свій настрій останнім часом?» за 2000–2014 рр. (у %) [3, с.81]

Варіанти відповіді	Роки						
	2000	2005	2006	2008	2010	2012	2014
1. Чудовий настрій	3,3	5,3	4,4	3,3	4,7	4,6	2,8
2. Нормальний, рівний стан	36,1	48,6	47,4	48,3	48,5	49,0	28,7
3. Відчуваю напруження, роздратованість	39,3	26,8	30,2	31,5	26,9	28,8	41,0
4. Відчуваю страх, тугу	10,4	6,2	6,1	5,4	7,4	7,6	17,8
5. Важко сказати	10,7	12,9	11,8	11,4	12,3	9,9	9,4
Не відповіли	0,2	0,1	0,0	0,2	0,2	0,1	0,2

По-іншому змінювалася частка осіб, які відчували напруження, роздратованість. У 2000 р. вона становила 39,3%, у наступні роки складала 27–32%, а у 2014 р. зросла до 41,0%. Відсоток опитаних, які відчували страх, тугу, більшу частину розглядуваного періоду був незначним. Спочатку він зменшився з 10,4% у 2000 р. до 5,4% у 2008 р., у 2010, 2012 рр. становив понад 7%, а у 2014 р. – збільшився більш ніж у 2 рази і дорівнював 17,8%.

Ці дані дозволяють констатувати, що більшу частину аналізованого періоду настрої населення був відносно сприятливим, а сумарна частка осіб, які оцінювали свій настрої негативно (відчували напруження, роздратованість та відчували страх, тугу), становила трохи більше третини респондентів. Істотне погіршення суспільних настроїв сталося у 2000 р. та 2014 р. В першому випадку негативні настрої охопили майже половину опитаних, а у другому – 58%. Погіршення суспільного настрою у 2000 р. відбувалося на тлі політичної кризи в країні, викликаній касетним скандалом, а у 2014 р. – на фоні суспільно-політичної кризи, викликаній Майданом 2, та масштабним збройним протистоянням на сході країни.

Поширення несприятливих суспільних настроїв породжує у частини населення зневіру у нормальному розвитку суспільства, доцільності ведення законслухняного способу життя, сприяє вчиненню необдуманих, емоційних діянь, які знаходяться на межі закону або прямо його порушують.

Поведінка людей суттєво залежить від такого показника, як характер сподівань на майбутнє. Розподіл відповідей учасників опитування на відповідне запитання представлено у таблиці 3.

Таблиця 3.

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: «Як Ви вважаєте, у найближчий рік наше життя більш або менш налагодиться чи ніякого покращення не відбудеться?» у 2002–2014 рр.(у %) [3, с. 81]

Варіанти відповіді	Роки								
	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
1. Ніякого покращення не буде	43,8	42,7	18,3	35,2	44,0	26,1	51,3	59,4	39,9
2. Важко сказати	43,1	38,8	41,5	43,2	36,3	43,2	33,7	28,1	37,6
3. Більш-менш налагодиться	13,0	18,4	40,2	21,6	19,6	30,6	14,9	12,0	22,3
Не відповіли	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,4	0,3

Протягом аналізованого періоду співвідношення песимістів, оптимістів та тих, хто не міг визначитися, суттєво змінювалося, але частіше переважали песимісти. Респонденти, які вважали, що ніякого покращення у найближчий рік не буде (песимісти), складали відносну більшість у 2002 р. (43,8%), 2004 р. (42,7%) та 2008 р. (44,0%). У 2012–2013 рр. такої оцінки дотримувалися більше половини опитаних (51,3% та 59,4% відповідно). У 2014 р. відсоток песимістів помітно скоротився (39,9%), але все одно перевищував показники інших груп опитаних. Суттєве зменшення відсотку песимістів було відмічене у 2005 р. (18,3%) та 2010 р. (26,1%).

Частка тих, хто вважав, що життя у найближчий рік більш-менш налагодиться (оптимісти), більшу частину аналізованого періоду була незначною, але були роки її пікового зростання. У 2005 р. сталося перше пікове зростання частки таких осіб, яка становила

40,2%, а у 2010 р. – друге (30,6%). У наступні 2 роки знову спостерігалось падіння частки оптимістів, яка у 2013 р. становила 12,0%. У 2014 р. цей показник збільшився до 22,3%.

Наведені дані свідчать про тривале переважання серед населення протягом аналізованого періоду песимістичних оцінок майбутнього, які обумовлені несприятливими економічними та соціальними процесами, що відбуваються в країні. Поширення серед громадян оптимістичних оцінок найближчого майбутнього спостерігалось лише в окремі роки і було пов'язане із змінами суспільно-політичної ситуації в Україні, які породжували сподівання на найкраще у частини населення. Натомість після сплеску мало місце значне зниження частки оптимістів серед респондентів.

Стійке переважання серед населення песимістичних очікувань може породжувати в частини населення байдуже ставлення до оточуючих, втрату відчуття суспільної солідарності, формувати орієнтацію виключно на власні інтереси. Таким чином виникає сприятливий психологічний фон для вчинення дій, які не відповідають суспільним інтересам, у т. ч. злочинних проявів.

Особливо значимим в кримінологічному плані є таке явище, як поширення аномії серед населення. Рівень його поширення показує, в якій частини населення зруйновані загальноприйняті соціальні норми поведінки та сформувалось відчуття безнормативності, аморальності сучасного суспільства [4, с.19].

У таблиці 4 представлено відповіді, отримані в ході зазначеного моніторингового опитування, на одне з запитань, як відбивають рівень поширення аномії в суспільстві. Учасникам опитування було запропоновано, оцінити спроможність громадян піти на нечесний вчинок заради вигоди. Переважна частина респондентів протягом всього розглядуваного періоду вважала, що більшість людей спроможна піти на нечесний вчинок заради вигоди, причому спостерігається тенденція постійного зростання відсотку таких осіб. У 2005 р. їх частка становила 64,6%, а у 2012 р. – 70,6%. У 2014 р. було зафіксовано зниження цього показника до 64,8%.

Таблиця 4.

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: «Я вважаю, що більшість людей спроможна піти на нечесний вчинок заради вигоди» в Україні за 2002–2014 рр. (у %) [3, с.38]

Варіанти відповіді	Роки					
	2005	2006	2008	2010	2012	2014
1. Згоден	64,6	67,3	67,9	69,0	70,6	64,8
2. Не згоден	20,4	18,7	18,5	17,3	15,7	20,8
3. Не знаю	14,9	13,9	13,4	13,7	13,7	14,2
Не відповіли	0,1	0,0	0,2	0,1	0,1	0,2

Отже, у середньому понад 2/3 респондентів протягом 2005-2014 рр. вважали, що в суспільстві дуже поширені нечесні вчинки заради вигоди, тобто більшість громадян готові порушувати встановлені норми, якщо їм це потрібно. Такий рівень аномії є доволі значним і свідчить про несприятливий стан правової свідомості українського суспільства.

Ці дані кореспондуються з розподілом відповідей опитаних щодо соціальних груп, які відіграють значну роль у житті українського суспільства (табл. 5.). Протягом аналізованого періоду найчастіше респонденти називали таку специфічну соціальну групу, як мафія, злочинний світ (середній показник – 35,6%). У 2002, 2004 рр. частка тих, хто

назвав цю соціальну групу становила 38–40%, до 2010 р. – цей показник коливався в межах від 31% до 34%, у 011–2012 рр. – збільшилася до 39% і у 2014 р. – дорівнював 34,6%. До п'ятірки соціальних груп, які, на думку населення, відігравали значну роль у житті українського суспільства також входили підприємці, бізнесмени (середня частка – 32,2%); лідери політичних партій (31,7%); службовці держапарату («чиновники») (26,0%); робітники (24,2%). Набагато рідше відзначалася значна роль у житті суспільства суддів, представників правоохоронних органів та військових.

Таблиця 5.

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: «Як Ви думаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства» в Україні у 2002–2014 рр. (у %) [3, с.21]

Види соціальних груп	Роки								
	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2011	2012	2014
Робітники	27,2	22,4	28,4	27,6	23,8	25,2	15,8	23,7	24,1
Селяни	22,3	17,8	19,3	19,6	18,9	18,7	11,4	16,2	16,0
Інтелігенція	17,3	13,2	18,1	18,8	15,3	13,7	8,7	12,1	15,4
Підприємці, бізнесмени	28,0	27,0	31,9	33,4	33,4	32,1	36,1	31,4	36,9
Керівники держпідприємств	13,9	13,8	15,4	16,4	14,7	13,4	10,6	12,6	13,1
Службовці держапарату («чиновники»)	23,9	23,6	25,7	25,7	29,4	24,5	27,6	28,4	25,4
Пенсіонери	6,8	3,1	6,8	4,4	3,8	3,8	4,3	4,9	4,3
Керівники сільгоспідприємств	8,6	5,8	7,5	8,8	9,1	7,1	4,5	7,5	5,9
Лідери політичних партій	24,5	25,9	28,3	35,8	36,9	36,5	28,8	32,4	35,8
Військові	8,1	4,8	7,5	5,3	7,2	6,7	4,1	5,1	10,4
Працівники міліції, служби безпеки	14,5	12,6	12,8	12,1	12,8	14,4	11,2	13,7	12,5
Судді та працівники прокуратури	11,3	9,8	10,7	11,9	13,7	17,0	11,0	18,4	14,5
Мафія, злочинний світ	38,3	40,2	30,7	33,9	32,9	32,3	39,3	38,6	34,6
Інші	1,1	0,8	1,6	1,5	1,5	1,6	1,9	1,4	1,8
Ніхто не відіграє	2,3	2,8	2,3	2,6	2,9	3,6	6,4	4,2	4,3
Важко відповісти	13,1	12,6	14,2	11,4	9,7	13,3	11,6	13,4	12,3
Не відповіли	0,4	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1

З наведених даних випливає, що значна частина населення країни розцінює наше суспільство як неправове, таке, в якому поширена злочинна поведінка і значну роль відіграють злочинці. За таких умов у частини громадян, особливо молоді, починає формуватися установка на припустимість такої поведінки, знижується повага до закону, органів державної влади.

У процесі зазначеного моніторингового опитування населення країни визначався й інтегративний показник рівня аномії суспільства – індекс аномійної деморалізованості Л. Сроула, шкала для оцінки якого апробована для застосування у масових опитуваннях в Україні Н.В. Паніною у 1990 р. Значення індексу від 9 до 12 балів означає підвищений рівень аномійної деморалізованості, вище 12 балів – високий рівень

аномійної деморалізованості. За результатами опитування, цей показник дорівнював у 2000 р. 13,8 балів, у 2005 р. знизився до 12,4, у 2008 р. зріс до 13,1, у 2012 р. – до 13,3, а у 2014 р. знизився до 12,7 балів [3, с.39]. Отже, більшу частину аналізованого періоду індекс аномійної деморалізованості населення в Україні був високим. Такий стабільно високий рівень аномії створює сприятливі умови для здійснення аморальних, протиправних та злочинних діянь.

З урахуванням значного зростання у 2013–2014 рр. різноманітних протестних акцій в країні було визнано за доцільне в рамках визначення рівня аномії оцінити показники протестного потенціалу суспільства. При цьому оцінювався не весь протестний потенціал, який, якщо він реалізується у передбачених законом формах, є явищем позитивним. Визначався саме негативний протестний потенціал, тобто готовність до вчинення протестних дій протиправного характеру.

Таблиця 6.

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: «У разі, коли порушено Ваші права та інтереси, які заходи та засоби обстоювання своїх прав Ви вважаєте за найефективніші і припустимі настільки, що Ви самі готові взяти в них участь?» в Україні у 2002–2014 рр. (у %) [3, с.33]

Види заходів	Роки							
	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014
1. Участь у передвиборчих кампаніях	16,5	–	20,3	25,7	20,2	20,2	23,6	24,9
2. Збирання підписів під колективними петиціями	15,6	21,8	22,4	25,4	26,7	26,2	25,8	23,6
3. Законні мітинги і демонстрації	20,0	19,2	27,9	24,7	26,2	26,5	26,7	31,7
4. Погрожування страйком	5,2	3,8	5,2	5,4	5,5	6,6	8,7	5,5
5. Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	5,2	2,7	5,0	6,1	6,3	6,9	9,5	8,8
6. Несанкціоновані мітинги і демонстрації	2,6	1,3	2,6	2,6	3,1	4,4	6,1	4,6
7. Незаконні страйки	1,1	0,9	1,8	1,7	2,8	3,1	4,9	2,7
8. Голодування протесту	1,7	1,5	2,3	2,1	2,4	1,8	4,5	1,9
9. Пікетування державних установ	5,6	5,1	7,1	7,3	8,4	8,8	9,9	10,2
10. Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення	1,0	1,6	1,2	1,7	3,1	4,0	4,9	3,1
11. Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	1,7	–	1,0	1,3	1,4	2,0	1,9	2,4
12. Інше	0,8	1,2	1,0	0,9	0,5	0,2	0,3	0,9
13. Жоден із заходів не здається мені ефективним і припустимим настільки, щоб я взяв(ла) в них участь	37,1	36,6	31,2	34,1	33,6	31,9	32,2	29,6
14. Важко сказати	21,9	19,0	18,5	17,3	16,4	18,4	17,2	17,9
15. Не відповідали	0,2	0,2	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1

З таблиці 6. видно, що відсоткові показники осіб, готових взяти участь у незаконних протестних діях різних видів, є помітними і спостерігається їх зростання протягом розгляданого періоду. Так, частка учасників опитування, які готові взяти участь у бойкоті рішень адміністрації, органів влади у 2002–2006 рр. перебувала на рівні 5%, у 2008–2012 рр. – 6–7%, у 2013 р. становила 9,5%, а у 2014 р. – 8,8%. Суттєво збільшилось число потенційних учасників несанкціонованих мітингів і демонстрацій. Якщо у 2002–

2008 рр. до такого були готові 2,6% респондентів, то у 2013 р. цей показник виріс до 6,1%, а у 2014 р. становив 4,6%. Така форма протесту, як участь у незаконних страйках, стала менш популярною, але й її готові використовувати більше осіб. У 2002, 2004 рр. таких було біля 1%, у 2010 р. – 2,8%, у 2013 р. – 4,9% і у 2014 р. – 2,7%.

Спостерігалось також зростання готовності до участі у найбільш небезпечних та криміногенних формах незаконного протесту. Відсоток опитаних, які підтвердили готовність брати участь у захопленні будівель державних установ, блокуванні шляхів сполучення, збільшився з 1,0% у 2002 р. до 4,9% у 2013 р., а у 2014 р. дорівнював 3,1%. Дещо меншою була готовність до участі у створенні незалежних від Президента та Уряду збройних формувань: 2002 р. – 1,7%, 2006 р. – 1,0%, 2013 р. – 1,9%, 2014 р. – 2,4%.

Ці дані не дозволяють прямо визначити чисельність учасників можливих незаконних протестів, але вони відбивають несприятливу соціальну психологічну тенденцію поширення готовності населення до таких дій. Небезпечність цієї тенденції полягає не тільки в тому, що такі дії є незаконними або навіть злочинними самі по собі, але й в тому, що вони руйнують основи правопорядку в суспільстві, часто супроводжуються вчиненням ряду супутніх злочинів – нанесенням тілесних ушкоджень, крадіжок тощо.

Узагальнюючи наведені дані можна зробити наступні висновки:

Показники, що відбивають зазначені соціально-психологічні явища, пов'язані з показниками злочинності. Погіршення цих показників відбувалося разом з погіршенням кримінальної ситуації в країні.

Протягом аналізованого періоду переважали несприятливі тенденції показників розглянутих соціально-психологічних явищ. Майже половина населення в останні роки не задоволена своїм становищем в суспільстві, і приблизно така ж частка песимістично ставиться до майбутнього; після зниження у 2005 р. знову зростає індекс аномійної деморалізованості населення; значна кількість населення вважає, що у сучасному суспільстві значну роль відіграють злочинці; помітною є готовність громадян до незаконних протестних акцій. Це складає психологічну основу для втрати частиною громадян відчуття суспільної солідарності, поваги до встановлених правових норм, формування установки на задоволення суто власних егоїстичних інтересів, зокрема за рахунок вчинення злочинних дій.

По мірі накопичення даних опитування за більш тривалий часовий період було б доцільно визначити за допомогою статистичних методів кількісних параметрів зв'язку між показниками соціально-психологічних явищ та показниками загальнокримінальних злочинів певних видів, які в найменшій мірі піддаються штучному впливу (розбійні напади, умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, грабежі тощо), і використання їх для прогнозування злочинності.

Список використаних джерел:

1. Кудрявцев В.Н. Причины преступности в России: Криминологический анализ / В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. – М.: Норма, 2006. – 112 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 1 (15). Том 2. Таблиці і графіки. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2014. – 410 с.
4. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко [та ін.]; за заг. ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.

КУМИЛКО Антон Сергійович
здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ЗАХОДИ ЯК ЗАСОБИ ОПЕРАТИВНОГО ПОШУКУ ОЗНАК ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ

Злочини у сфері рефінансування банків Національним банком України в останнє десятиріччя мають тенденції до поширення. Для їх пошуку та фіксації основоположне значення мають оперативно-розшукові заходи цього пошуку (далі – ОРЗ). Проте у законодавстві не визначено ані поняття, ані переліку цих заходів. А у відомчих правових актах вони здебільшого визначаються по-різному. Різні підходи в кожному відомстві, яке є суб'єктом правоохоронної діяльності, до визначення переліку оперативно-розшукових заходів спричиняють труднощі у взаємодії між цими органами, а також прокурорському нагляду за цією діяльністю та судовому контролю за дотриманням законності під час їх проведення.

З'ясування поняття оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) в теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) є проблемним питанням. В теорії ОРД проблематиці оперативно-розшукових заходів присвячені праці таких вітчизняних науковців, як М.Л. Грібов, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергеева та ін. Проте питання щодо визначення ОРЗ та їх нормативного закріплення у Законі України про ОРД продовжує залишатись дискусійним, що негативно позначається на практиці й особливо у зв'язку з прийняттям КПК України 2012 року, яким введено інститут НСРД (гл. 21).

Найбільш повне визначення ОРЗ, на нашу думку, дає М.А. Погорецький, який визначає їх як сукупність узгоджених, взаємопов'язаних і поєднаних між собою загальною метою та завданнями дій уповноважених державних органів та їх посадових осіб, що здійснюються на підставі та у спосіб, визначені Законом про ОРД і відомчими нормативно-правовими актами.

Термін «захід» вважається синонімом терміна «засіб», оскільки засіб в широкому розумінні цього слова тлумачиться як спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось, спосіб, прийом. Під засобами в загальній теорії права розуміють предмети (явища, процеси), за допомогою яких забезпечується отримання результату певної діяльності. Отже, засобами в ОРД є все те, за допомогою чого забезпечується отримання результату ОРД, у тому числі й ОРЗ.

Слід зазначити, що у чинному Законі про ОРД відсутня окрема норма, яка встановлювала б вичерпний перелік ОРЗ, із розкриттям їх змісту, підстав та порядку проведення, як це має місце, наприклад, у законодавстві про ОРД окремих країн колишнього СРСР. ОРЗ поряд з іншими заходами, що здійснюються оперативно-розшуковими підрозділами, лише у загальній формі вказані у ст. 8 Закону про ОРД, яка встановлює права підрозділів, що здійснюють ОРД. Окремі ОРЗ, а також підстави та порядок їх здійснення, документування й надання їх результатів органам, що ведуть криміналь-

ний процес, передбачені у розрізних закритих відомчих нормативно-правових актах, які не є доступними для суб'єктів кримінально-процесуальних відносин (слідчих, прокурорів, суддів, обвинувачених, потерпілих, захисників та ін.). Чіткому визначенню поняття оперативно-розшукового заходу мало б в значній мірі сприяти з'ясування критеріїв для класифікації ОРЗ.

Важливими критеріями класифікації ОРЗ, на нашу думку, є: функціональне призначення; підстави проведення і характер регламентації; форма проведення; форма документування процесу здійснення та отримання результатів. Залежно від функціонального призначення пошуку та фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які встановлена Кримінальним кодексом України, в межах ОРД можна виділити такі дві групи ОРЗ: оперативно-забезпечувальні та інформаційно-пізнавальні.

Оперативно-забезпечувальні заходи (операції) спрямовані на створення умов проведення інформаційно-пізнавальних заходів з метою отримання матеріалів ОРД. До цієї групи заходів належать вказані у ст. 8 Закону про ОРД: проведення операцій по захопленню підозрюваних осіб чи тих, що вчинили злочини, припиненню злочинів (п. 5); проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з останнім, із збереженням у таємниці достовірних даних щодо їх особистості (п. 8); використання допомоги гласних і негласних штатних та позаштатних працівників (п. 12 ст. 8 Закону про ОРД); встановлення конфіденційного співробітництва з особами на засадах добровільності (п. 13 ст. 8 Закону про ОРД); створення з метою конспірації підприємств, організацій, використання документів, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів (п. 16 ст. 8 Закону про ОРД); створення і застосування автоматизованих інформаційних систем (п. 17 ст. 8 Закону про ОРД).

У межах ОРД виділяються оперативні організаційно-управлінські заходи, що проводяться для самозабезпечення функціонування ОРД як самостійної державної діяльническої системи, а також здійснення ОРЗ. Останні дві групи заходів мають допоміжний забезпечувальний характер для інформаційно-пізнавальних заходів.

Враховуючи те, що у чинному Законі України про ОРД не передбачено дієвих механізмів реалізації заходів, про які йшлося вище, як, наприклад: не врегульовано в правовому відношенні забезпечення конспірації в оперативно-розшуковій і контрольно-розвідувальній діяльності підрозділів та особового складу, що мають здійснювати службові обов'язки на негласній основі, не враховано сучасної практики закордонних спецслужб із забезпечення діяльності негласних структур, на практиці значно ускладненим є використання матеріалів ОРД, отриманих у ході проведення таких заходів, у кримінальному судочинстві.

Відсутність чітко визначеного законодавством змісту поняття ОРЗ негативно позначається на боротьбі зі злочинністю та захисті прав і законних інтересів учасників кримінального процесу й не відповідає вимогам ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тому ця проблема потребує свого вирішення шляхом доповнення відповідною нормою Закону України про ОРД, у якій слід визначити поняття, перелік ОРЗ і підстави проведення кожного з них, а також форму отриманого результату без докладного розкриття їх змісту, який становить державну таємницю.

КУЦ Віталій Миколайович
кандидат юридичних наук, професор,
викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за виконанням судових рішень
у кримінальних провадженнях
Національної академії прокуратури України

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1. Ефективна протидія злочинності як складне соціально-правове явище та поняття про нього, в якому відображаються теорія і практика специфічних соціальних процесів, спрямованих на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та реагування на їх вчинення, можлива лише за наявності належного правового забезпечення її здійснення. В загальному виді правове забезпечення соціальних процесів – це їх належне унормування (упорядкування), причому не лише в статичному стані, але й у відповідній динаміці, тобто, не лише «на словах» (наявність відповідних нормативних положень), але й «на ділі» (практика їх застосування).

2. Про правове забезпечення протидії злочинності можна говорити в широкому та вузькому сенсі слів. У першому з них воно передбачає унормування всього інституційно-функціонального комплексу соціальних зусиль, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням та державно-правового реагування на їх вчинення. Воно включає в себе усі нормативні положення, що опосередковано чи безпосередньо впливають на процес і результат протидії злочинності, починаючи з відповідних міжнародно-правових актів, положень Конституції України, Законів України, що стосуються усіх сфер життєдіяльності суспільства і закінчуючи нормативними актами локального характеру, що тим чи іншим чином впливають на стан злочинності.

Вузький сенс правового забезпечення протидії злочинності має на увазі безпосереднє унормування конкретних засобів (Кримінальний кодекс України) та заходів (Кримінально-процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси тощо) запобігання кримінальним правопорушенням та реагування на їх вчинення. Таке унормування переважно носить кримінально-правовий (матеріально-правовий) та кримінально-процесуальний (процесуально-правовий) характер.

3. Предметом нашої уваги є лише кримінально-правове, тобто матеріально-правове забезпечення соціальних зусиль, безпосередньо спрямованих на протидію злочинності. Ще недавно його зміст уявлявся як сукупність кримінально-правових приписів, що визначають злочинність і караність відповідних діянь, оформлена у виді кримінального законодавства (Кримінальний кодекс України). Сьогодні кримінально-правове забезпечення протидії злочинності сприймається набагато ширше та глибше – як національна кримінально-правова система, що включає у себе: кримінально-правову політику; кримінальне право, як галузь національного права; міжнародне та вітчизняне кримінальне законодавство, як форму кримінального права; практику застосування кримінального законодавства; кримінально-правову теорію; навчальну дисципліну кримінального права; кримінально-правова свідомість тощо.

4. Грунтуючись на подібних уявленнях щодо національної кримінально-правової системи зауважу, що настав час привести її назву та назву складових зазначеної системи

у відповідність до їх істинної сутності. Навряд чи хтось заперечуватиме, що за своєю сутністю така система є не кримінально-правовою, а навпаки – антикримінально-правовою, тому що усі її компоненти спрямовані на унормування соціальних процесів, націлених проти злочинності. Лише антикримінально-правова, а не будь-яка інша система, здатна виконати важливу соціальну функцію – матеріально-правовими засобами забезпечити протидію злочинності шляхом реагування на конкретні її прояви з метою утримання їх кількості у соціально-допустимих межах.

5. В царині матеріально-правового забезпечення протидії злочинності існує безліч проблем, як і в будь-якій іншій сфері життєдіяльності держави перехідного або транзитного типу, якою небезпідставно визнається Україна. Їх умовно можна розподілити на два рівні: проблеми фундаментального характеру та проблеми прикладного характеру. До числа перших можна віднести, скажімо, питання про те, як удосконалювати правове забезпечення протидії злочинності: на засадах позитивізму (писаного права), натуралізму (природного права) чи на їх поєднанні; як розширити сферу біоетичних засад сучасної кримінально-правової системи, зокрема примату екоцентризму над антропоцентризмом; як реально, а не декларативно здійснити гуманізацію кримінально-правового впливу на соціум не спровокувавши при цьому росту злочинності; яким чином забезпечити розумну пропорцію застосування засобів традиційного карального та новітнього відновного правосуддя тощо. Зазначені проблеми переважно є предметом кримінально-правової політики і поки що чекають свого дослідника.

6. Існування проблем правового забезпечення протидії злочинності другого, прикладного рівня переважно обумовлене невирішеністю зазначених вище та інших фундаментальних проблем.

Зокрема, нечіткість уявлень щодо біоетичних засад кримінально-правового забезпечення протидії злочинності на теоретичному рівні має своїм наслідком невирішеність проблеми адекватного кримінально-правового реагування на факти позбавлення життя іншої людини на її прохання. Сьогодні закон прирівнює його до умисного вбивства, що вочевидь не відповідає принципам гуманізму та справедливості хоча б тому, що вбивство є виключно насильницьким злочином, що передбачає застосування сили проти волі потерпілого, а при позбавленні життя на прохання його носія насильство відсутнє, оскільки сила застосовується на виконання волі суб'єкта. Зазначеним обумовлюється й відсутність в КК України відповідної реакції на сучасні виклики, пов'язані з розвитком так званого небезпечного знання, практичним втіленням якого виступають невідомі раніше біотехнології, нанотехнології тощо, «побічні» результати яких непередбачувані для долі людства.

7. Чималий інтерес сьогодні становить запровадження до антикримінальної правової системи України кримінального проступку. Труднощі на шляху практичної реалізації цієї ідеї зумовлені, в тому числі, й відсутністю чітких теорій гуманізації кримінально-правового впливу на суспільство та кодифікації антикримінального законодавства на природно-правових засадах. Як результат, запропоновані моделі практичної реалізації цієї ідеї страждають суттєвими недоліками. Зокрема, передбачається застосовувати до суб'єктів кримінального проступку традиційну кримінальну відповідальність та ще й у найбільш жорсткій її формі – покарання. При цьому одногослоно заявляється, що покарання за проступок не має тягти за собою судимості. Але ж це – оксюморон, тобто поєднання логічно суперечливих явищ та відповідних понять. Відомо, що кримінальна відповідальність являє собою засудження за вчинення злочину, що об'єктивно, «автоматично» створює стан «засудженості» тобто судимість. Заперечення цього очевидно-

го факту є наругою над здоровим глуздом. Це все рівно, що заперечувати проти того, що доведена на вогні до кипіння вода не є гарячою, або пофарбований в зелену фарбу паркан не є зеленим. Щоправда, останнє можливе за наявності вади зору – дальтонізму. Не хотілось би, щоб вирішення долі кримінального проступку в Україні було віддано дальтонікам. Щоб цього уникнути, потрібно активізувати фахову дискусію із зазначеної проблеми. Виступом, відображеним у цих тезах, вношу свою долю в її активізацію. Пропоную наступне:

1) віднести до числа кримінальних проступків усі злочини невеликої тяжкості, а також необережні середньої тяжкості та адміністративні правопорушення, що вимагають змагального процесу провадження;

2) визначити засобом кримінально-правового реагування на вчинення проступку не кримінальну відповідальність, а невідомий кримінальному праву України інший засіб кримінально-правового характеру – кримінально-правове стягнення;

3) підтримати пропозицію про доцільність закріплення кримінальних проступків не в окремому кодексі, а в книзі II Особливої частини КК України.

Реалізація зазначених пропозицій проілюструє наявність серйозних підстав для виокремлення проступку в самостійний вид кримінальних правопорушень. Без цього сенсу їх виокремлення не існує, оскільки проступок нічим не відрізнятиметься від злочину.

8. Наслідком відставання фундаментальних антикримінально-правових положень від потреб прикладного знання вважаю і невирішеність проблеми конфіскації у кримінальному праві. Впевнений, за належної уваги до природно-правових аспектів упорядкування соціальних процесів, у тому числі й кримінально-правовими засобами, зазначена проблема на прикладному рівні вже була б вирішена. Мається на увазі два основних її аспекти. По-перше, це збереження серед видів покарання так званої загальної конфіскації майна, що є відвертим анахронізмом, адже не відповідає ні міжнародно-правовим стандартам захисту прав людини, ні Конституції України, в якій проголошено недоторканність власності. По-друге, відсутність чіткого розуміння сутності та змісту спеціальної конфіскації, що не дозволяє до кінця з'ясувати її кримінально-правову природу (форма кримінальної відповідальності, чи інших засобів кримінально-правового реагування), а також відмежувати від кримінально-процесуального вилучення майна як речового доказу.

9. Проблемним аспектом кримінально-правового забезпечення протидії злочинності в широкому розумінні останньої є майже повна відсутність практики кримінально-правового реагування щодо юридичних осіб. Визнання юридичної особи повноцінним суб'єктом кримінально-правових відносин відбулось шляхом виокремлення в Загальній частині КК України розділу XIV-І «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Як бачимо, законодавець не пішов шляхом запровадження щодо таких осіб кримінальної відповідальності, що слід визнати правильним, адже кримінальна відповідальність є персоніфікованою формою правового впливу на осіб, здатних усвідомлювати та емоційно переживати сутність і зміст такого впливу. Навряд чи юридична особа, як штучне правове утворення, здатна на це.

Причин відсутності практики застосування положень нового розділу КК України декілька, але основною, мабуть, є новизна «теми» для вітчизняного правозастосовця, який звик до оперування поняттями, що відображають зміст кримінальної відповідальності. Думаю, що це – тимчасовий «ступор». Скоро ситуація наладиться, але не без допомоги науковців, які повинні активно популяризувати зазначену тему, зокрема, розробляючи методіку прийняття прокурорських рішень у цій сфері.

ЛАЩУК Єфрем Вікторович
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу взаємодії з державними органами управління
забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ В АСПЕКТІ ВІДПОВІДНОСТІ НОРМ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ ЩОДО КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА

З прийняттям Верховною Радою України 18 квітня 2013 року Закону України № 222-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», який набув чинності 15 грудня 2013 року, у законодавство України про кримінальну відповідальність було запроваджено спеціальну конфіскацію як захід кримінально-правового характеру, що не є покаранням.

Покарання майнового характеру та інші (альтернативні) кримінально-правові заходи завжди викликали значний інтерес у науковій спільноті й практикуючих юристів. Особливо гострі дискусії зазначена проблематика зумовлює останніми роками й в Україні. Водночас ці питання не могли бути вирішені через постійні зміни у законодавстві України про кримінальну відповідальність, внаслідок яких інститут спеціальної конфіскації піддавався перманентній трансформації. Одним з таких питань, що стосуються подальшого вдосконалення інституту спеціальної конфіскації у кримінальному праві України, є і питання щодо встановлення відповідності між тими міжнародними зобов'язаннями України, які вона на себе взяла у частині запровадження світових стандартів у сфері конфіскації майна засуджених, і тими положеннями чинного законодавства, що виступають результатом імплементації зазначених зобов'язань.

У зв'язку з тим, що наша держава взяла на себе низку міжнародних зобов'язань щодо імплементації ратифікованих нею міжнародно-правових актів у частині запровадження процедури конфіскації майна в осіб, які вчинили окремі конвенційні злочини, актуальним є питання стосовно порівняння відповідних норм міжнародного права та національного законодавства України на предмет дотримання останньою таких зобов'язань.

Так, згідно зі ст. 5 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, кожна Сторона вживає такі заходи, що можуть бути необхідні, для конфіскації: а) доходів, отриманих в результаті вчинення правопорушень, що визнаються такими згідно з пунктом (1) ст. 3, або власності, вартість якої відповідає таким доходам; б) наркотичних засобів і психотропних речовин, матеріалів та обладнання чи інших засобів, що використовувалися або призначалися для використання яким-небудь чином при вчиненні правопорушень, визнаних такими відповідно до пункту (1) ст. 3.

У ч. 2 ст. 8 Міжнародної конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму зазначено, що кожна держава-учасниця вживає відповідно до принципів свого вну-

трішнього законодавства належних заходів для конфіскації коштів, які використовувались або були виділені з метою вчинення злочинів, зазначених у ст. 2, і надходжень, отриманих в результаті таких злочинів.

Відповідно до ст. 12 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності держави-учасниці вживають найбільшою мірою можливі в межах їх внутрішніх правових систем такі заходи, які можуть знадобитися для конфіскації: а) доходів від злочинів або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; б) майна, обладнання або інших засобів, які використовувалися або призначалися для використання при вчиненні злочинів, що охоплюються цією Конвенцією. Аналогічна норма міститься також у ст. 31 Конвенції ООН проти корупції.

Звертаємо також увагу й на п. d ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, у якому йдеться про те, що «конфіскація» означає покарання або захід, призначені судом після розгляду справи стосовно кримінального злочину чи кримінальних злочинів, результатом якого є остаточне позбавлення власності. Згідно з ч. 1 ст. 2 зазначеної Конвенції кожна Сторона вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для забезпечення її спроможності конфісковувати засоби і доходи або власність, вартість якої відповідає таким доходам. При цьому поняття «власність» включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній (п. b ст. 1 Конвенції); а поняття «засоби» означає будь-яку власність, яка використовується або може використовуватися будь-яким чином, повністю або частково, для вчинення кримінального злочину чи кримінальних злочинів (п. c ст. 1 Конвенції).

Узагальнюючи зміст наведених міжнародно-правових актів, виділимо ключові положення, що надають змогу визначити сутність досліджуваних норм міжнародного права. По-перше, у зазначених конвенціях йдеться не про спеціальну конфіскацію, як відповідно до вітчизняного законодавства, а про конфіскацію певних матеріальних цінностей. Очевидно, аналізований інститут кримінального права саме так названо тому, що в Україні вже існує конфіскація майна як покарання за вчинений злочин.

По-друге, об'єктом конфіскації за нормами міжнародного права виступають не будь-які матеріальні цінності, що належать засудженому, а лише: 1) доходи, одержані злочинним шляхом, або майно, що відповідає вартості відповідних доходів; 2) знаряддя і засоби вчинення злочину (у тому числі кошти, які використовувалися для вчинення злочину); 3) предмети, що обмежені чи заборонені в цивільному обороті (наркотичні засоби, психотропні речовини, вогнепальна зброя тощо).

Порівнюючи зазначені положення міжнародного права із національним законодавством, передусім звертаємо увагу на те, що відповідно до ст.ст. 96-1 і 96-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України), в редакції Закону від 18 лютого 2016 року № 1019-VIII спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, якщо: 1) вони одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його

вчинення; 3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Умовою, за якої застосовується спеціальна конфіскація, є вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч. 2 і 3 ст. 159-1, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч.1 ст.ст. 204, 209-1, 210, ч.1 і 2 ст.ст. 212, 212-1, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239-1, 239-2, ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст.ст. 363-1, 364-1, 365-2 КК України.

Порівняльний аналіз норм міжнародного і національного права надає змогу виявити відмінності, що прослідковуються стосовно об'єктів конфіскації за міжнародним правом і відповідних об'єктів спеціальної конфіскації за національним законодавством. Зокрема, якщо за ратифікованими Україною конвенціями підлягають конфіскації виключно доходи, одержані злочинним шляхом або майно, що відповідає вартості відповідних доходів, то внаслідок спеціальної конфіскації у особи, крім доходів, примусово безоплатно вилучаються також гроші, цінності та інше майно у випадках, якщо вони одержані внаслідок вчинення злочину. Тобто у п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК України власне йдеться про предмет злочину – факультативну ознаку об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [1, с. 59; 2, с. 110].

Водночас у п. 3 ч. 1 ст. 96-2 КК України врегульовано питання про гроші, цінності та інше майно, що були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави. Це означає, що одні й ті самі матеріальні цінності (наприклад, предмети крадіжки) можуть бути визнані або такими, що одержані внаслідок вчинення злочину (за п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК України), або відповідно до п. 3 зазначеної статті – визнані предметом злочину. Відповідно, залежно від того, за яким із цих двох пунктів ст. 96-2 КК України викраденим цінностям буде надано правовий статус, залежатиме й подальша їх доля: будуть вони конфісковані в дохід держави чи повернені власнику (законному володільцю). Тому зазначена законодавча неузгодженість несе в собі ризик неоднакового застосування закону – потерпілого за цілком законними підставами може бути позбавлено права власності, якщо його майно визнати не предметом злочину, а таким, що одержано винним внаслідок вчинення злочину відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК України.

Окрім норм матеріального права, конфіскацію матеріальних цінностей, що належать особі, передбачають також норми кримінального процесуального права. Так, відповідно до п. 1 ч. 9 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) гроші, цінності та інше майно, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або

зберегли на собі його сліди, конфіскуються, крім випадків, коли власник (законний володілець) не знав і не міг знати про їх незаконне використання. Отже, згідно із цією нормою матеріальні цінності, що зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, підлягають конфіскації навіть тоді, коли вони не є ані предметом, ані знаряддям чи засобом вчинення злочину. Таким чином зазначена норма процесуального права не лише суперечить закону України про кримінальну відповідальність (зокрема, ст. 96-2 КК України), а й виходить за межі ратифікованих Україною конвенцій, які не передбачають конфіскації майна особи, якщо воно зберегло на собі сліди правопорушення.

Доволі дискусійним видається також положення, закріплене у п. 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України, в якому зазначено таке: «... майно (грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної особи конфіскується, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно».

Однак у Конвенції ООН проти корупції зазначено, що Держави-учасниці можуть розглянути можливість встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження таких удаваних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам їхнього внутрішнього права (виділено нами. – Є.Л.) й характеру судового або іншого розгляду (ч. 8 ст. 31).

Звертаємо увагу на те, що Основний Закон України містить положення, що передбачає такий основоположний принцип права нашої держави: «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину» (ч. 2 ст. 62 Конституції України). Отже, положення зазначеної статті Конвенції про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження удаваних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, наразі не може бути застосовано в Україні.

Крім того, згідно з ч. 3 ст. 96-2 КК України спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених цим Кодексом, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. У зв'язку з цим, звертаємо увагу на той факт, що спеціальна конфіскація є одним із заходів державного примусу, який повинен застосовуватися до особи, яка є винною у вчиненні правопорушення (у даному випадку – злочину).

Якщо з тих чи інших причин склад злочину в діяннях особи відсутній, то й вести мову про застосування державою щодо неї будь-яких примусових заходів буде щонайменше несправедливим. У такому випадку держава повинна мати право вилучати в особи лише ті матеріальні цінності, що обмежені чи заборонені в цивільному обороті (наприклад, наркотичні засоби, вогнепальну зброю, отруйні чи радіоактивні речовини) і володіти якими ця особа не має права. У всіх інших випадках доля майна, що перебуває у володінні або користуванні особи, яка не є винною у вчиненні правопорушення, повинна вирішуватись у порядку цивільного судочинства.

Відповідно до ч. 2 ст. 96-2 КК України, у разі якщо гроші, цінності та інше майно, одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна, були

повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація цих грошей, цінностей чи іншого майна на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна. Отже, якщо особа, наприклад, продала майно, одержане внаслідок вчинення злочину, то спеціальній конфіскації підлягає як замітник проданого ті кошти чи майно, що перебуває у її власності. Таким чином законодавець підміняє спеціальною конфіскацією покарання у виді конфіскації майна.

На нашу думку, зазначені положення закону України про кримінальну відповідальність є цілком справедливими і необхідними, а понад те, вони відповідають нормам міжнародного права. Зокрема, згідно з ч.ч. 4 і 5 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції, якщо доходи від злочинів були перетворені, частково або повністю, в інше майно, заходи, зазначені в цій статті, застосовуються до такого майна, а якщо такі доходи від злочинів були долучені до майна, придбаного із законних джерел, то конфіскації підлягає та частина майна, яка відповідає оціненій вартості долучених доходів. Про те саме йдеться також у п. 6 ст. 5 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Крім того, на думку Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), конфіскаційні заходи може бути застосовано не лише стосовно безпосередніх доходів від злочину, але також щодо майна, зокрема прибутків та інших непрямих надходжень, одержаних через приховування або перетворення прямих доходів від вчинення злочину, або злиття їх з іншим, ймовірно законним, майном (Справа «Gogitidze та ін. проти Грузії» (Gogitidze and Others v. Georgia), пункт 105)).

Утім, варто при цьому зважити на те, що у санкціях більшості злочинів, за які застосовується спеціальна конфіскація, не передбачено такого виду покарання, як конфіскація майна. Остання встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України (ч. 2 ст. 59 КК України). У зв'язку з цим доходимо висновку, що в існуванні конфіскації майна як покаранні немає потреби, адже правову функцію цього покарання тепер у повній мірі може виконувати спеціальна конфіскація.

Згідно з ч. 1 ст. 59 КК України покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Аналіз наведених законодавчих визначень понять конфіскації та спеціальної конфіскації надає змогу зробити висновок про те, що головна відмінність між цими поняттями полягає у тому, що об'єктом конфіскації виступають матеріальні цінності, що є власністю засудженого, а спеціальної конфіскації – матеріальні цінності, які не належать або не повинні належати особі через те, що вони були предметом, знаряддям, засобом вчинення злочину або є доходами від майна, одержаного у злочинний спосіб.

Водночас у контексті вирішення питання про застосування і подальшу долю субінституту конфіскації майна вельми важливою видається необхідність законодавчого за-

безпечення охорони одного з основоположних прав людини – права власності: кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Тому положення КК України повинні узгоджуватись з відповідними нормами Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та практикою ЄСПЛ. Наприклад, у справі «Ісмаїлов проти Російської Федерації» ЄСПЛ дійшов висновку, що для визнання втручання відповідним воно повинно відповідати тяжкості правопорушення, а не тяжкості певного передбачуваного порушення, яке проте не було насправді встановлено. За таких обставин конфіскація, застосована як додаткове покарання, була, на думку ЄСПЛ, невідповідною, оскільки покладала на заявника «індивідуальний надмірний тягар».

Питання щодо застосування конфіскації майна наразі є актуальним і у вітчизняній судовій практиці. Наприклад, Верховним Судом України, у постанові від 4 квітня 2011 року (справа 1к-11), було висловлено правову позицію, згідно з якою на підставі ч. 2 ст. 59 КК України, в якій передбачено, що конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, це додаткове покарання за некорисливий злочин не застосовується навіть тоді, коли санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України воно передбачене як обов'язкове. На думку суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, встановлення конфіскації майна як обов'язкового додаткового покарання в санкції ч. 2 ст. 307 КК має характер колізії з положеннями ч. 2 ст. 59 КК України. Пріоритет у такій колізії завжди повинно мати положення, передбачене Загальною частиною КК України, оскільки це положення загального характеру і воно вирішує ситуацію з колізійним правовим змістом на користь особи.

Отже, міжнародне право хоча й передбачає конфіскацію майна як санкцію за вчинений злочин, проте рекомендує встановлювати її лише стосовно частини майна (при цьому таке майно, як правило, не належить правопорушнику) та забороняє застосування конфіскації у випадку, якщо вона становить індивідуальний надмірний тягар для правопорушника. Саме такий специфічний вид конфіскації в Україні реалізовано у вигляді спеціальної конфіскації. Тому конфіскація майна як вид покарання повинен бути повністю замінений спеціальною конфіскацією. При цьому ми не підтримуємо позицію тих юристів, які пропонують віднести спеціальну конфіскацію, в існуючій редакції закону, до покарань як одного з його видів. У цьому контексті ми поділяємо міркування Д.С. Азарова про те, що застосування «спеціальної» конфіскації не може забезпечити досягнення мети покарання, зокрема, її каральної та виправної частини [3].

У переважній більшості держав Європи покарання у виді конфіскації усього майна заборонене (наприклад, конституції Бельгії, Греції, Кіпру, Люксембургу, Туреччини) [4, с. 68–69]. Натомість конфіскація матеріальних цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також предметів, знарядь і засобів вчинення злочину як захід безпеки чи як інший кримінально-правовий захід передбачено кримінальним законодавством Болгарії (ст. 53 КК); Голландії (ст.ст. 33 а, 36 с, 36 d КК); Данії (§ 75–77 КК); Естонії (ст. 33 КК); Іспанії (ст. 127 КК); Італії (ст.ст. 239–240 КК); Литви (ст. 72 КК); Молдови (п. d ч. 2 ст. 98 КК); Польщі (п. 4 ст. 39 і ст.ст. 44–45 КК); Росії (ст.ст. 1041–1042 КК); Сан-Марино (ст. 147 КК); Німеччини (§ 73-73 е КК); Швейцарії (ст.ст. 58–59 КК).

Повна конфіскація майна як вид покарання скасована у багатьох європейських державах через те, що вона не має чітких меж, а отже, не відповідає вимогам щодо призначення домірного покарання. Тому цей вид покарання, на думку М.І. Хавронюка, потрібно трансформувати, як це і зроблено у більшості цих держав, у два інших: 1) конфіскацію майна, здобутого злочинним шляхом (а також похідного від нього – нажитого шляхом використання майна, здобутого злочинним шляхом); 2) спеціальну конфіскацію [4, с. 232].

На наш погляд, не можна нехтувати й фактом переконаності багатьох науковців у тому, що покаранню у виді конфіскації майна не повинно бути місця в системі покарань [5; 6; 7]. Врешті, ми поділяємо позицію академіка Н.О. Гуторової, яка вже давно пропонувала скасувати в Україні покарання у виді конфіскації майна на тій підставі, що таке покарання «несумісне з існуванням демократичної, ринково орієнтованої держави» [8, с. 8, 21, 32].

Список використаних джерел:

1. Лашук Є.В. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Лашук Є.В. – К., 2005. – 271 с.
2. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: моногр. / А.А. Музика, Є.В. Лашук. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.
3. Азаров Д.С. «Спеціальна» конфіскація: співвідношення кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм / Д.С. Азаров // Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів: ЛДУВС, 2006. – Ч. 1. – С. 143.
4. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / М.І. Хавронюк. – К., 2007. – 557 с.
5. Цветинович А.Л. Дополнительные наказания в советском уголовном праве / А.Л. Цветинович. – Калининград: Из-во КГУ, 1980. – С. 41–44.
6. Кузнецов А. Конфискация имущества как кумулятивный вид наказания в уголовном законодательстве / А. Кузнецов // Уголовное право. – 1999. – № 2. – С. 39–43.
7. Бурдін В.М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін / В.М. Бурдін // Життя і право. – 2004. – С. 42.
8. Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Н.О. Гуторова. – Х., 2002. – 38 с.

ЛЕВИЦЬКА Людмила Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач сектором аналізу правозастосовчої практики
Інституту законодавства Верховної Ради України

МОНІТОРИНГ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Інтенсивність законотворчого процесу засвідчує стійку тенденцію до накопичення значної кількості нормативно-правових актів, які суттєво впливають на характер та окремі аспекти належного правового регулювання. Для сучасної правової бази притаманні: множинність законодавчих актів, перевантаження нормативно-правовими актами відомчого характеру, наявність прогалин, колізій, недотримання правил законодавчої техніки та єдиної термінології, відсутність системних зв'язків між законами і підзаконними актами, що вкрай негативно позначається на правозастосовній практиці.

Підготовка і прийняття законів мають стати наслідком інтеграції зусиль вчених, практичних працівників і законотворців. Завдання удосконалення законодавчої діяльності вимагає підняття на якісно новий рівень її наукового, нормативно-правового та організаційного забезпечення, у тому числі за такими напрямками, як: додержання принципів законотворчості, визначених юридичною наукою; регламентація законотворчості; створення ефективних механізмів активної участі у законотворчій діяльності її суб'єктів; вироблення єдиного підходу до структури законотворчого процесу (його етапів та стадій), здійснення діяльності, пов'язаної з прогнозуванням і плануванням законотворчості, процесом підготовки, ініціювання та розгляду законопроектів, вивчення питань ефективності законотворчості; удосконалення чинного законодавства; вироблення єдиних техніко-юридичних та мовно-термінологічних вимог до підготовки проектів законів; підвищення правової культури та професійної підготовки учасників законотворчого процесу; використання порівняльних досліджень та зарубіжного досвіду в законотворчому процесі.

Важливим компонентом, що сприяє досягненню ефективності та конструктивності чинного законодавства, відповідності його повноти та змістовного наповнення вимогам державотворення й формування громадянського суспільства, є моніторинг законодавчих актів, спрямований на виявлення в них правових колізій та суперечностей, що передбачає систематичний збір, обробку та аналіз інформації про перебіг законотворчих процесів у державі, практичні наслідки втілення правових актів у діяльність суб'єктів правовідносин, наслідки правового регулювання, стан реалізації пріоритетних напрямів законодавчої діяльності.

З позицій аналізу ефективності норм закону доцільно оцінювати засоби досягнення результатів та якість правозастосовної діяльності. Очевидно, що ефективність закону насамперед пов'язана із його завданнями. Якість правозастосовної діяльності означає її спроможність забезпечити своєчасну і узгоджену з вимогами закону реалізацію

юридичних норм, яка при найменших затратах позитивно впливатиме на регульовані суспільні відносини.

До складових елементів ефективності законодавчих актів з питань забезпечення правоохоронної діяльності належать: відображення в нормі волі народу та основних напрямів політики держави; чітке визначення мети прийняття норми; повнота відображення в нормі особливостей сучасного періоду злочинності; прогнозування наслідків (наскільки ефективною виявиться запропонована або така, що проектується, норма); урахування при прийнятті норми економічних, політичних, ідеологічних та інших спеціальних процесів, що відбуваються у суспільстві; відображення в нормі об'єктивних потреб і можливостей суспільства; своєчасність і повнота застосування норми; дотримання законності при застосуванні норми; стан рецидивної злочинності; порівняння результатів застосування норм з їх безпосередньою метою; системний підхід до підвищення ефективності норм у запобіганні злочинам; підготовка (освіта) виконавців, які реалізують норму; відповідність покарання суспільній небезпечності злочинного діяння; аналіз практики запобігання злочинам; урахування передбачуваних (планових) і фактично здійснених витрат, пов'язаних з правозастосуванням норми, тощо.

Оцінку ефективності законодавчих актів України з питань забезпечення правоохоронної діяльності доцільно здійснювати за такими напрямками:

- аналіз якості правових норм – передбачає вивчення наступних показників: кількість та періодичність внесених змін, наявність правових колізій та прогалів, наявність оціночних понять, кількість актів тлумачень правових норм (акти Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду України тощо);

- дослідження ефективності діяльності правозастосовних органів – вивчення показників: наявність пропозицій щодо удосконалення правових норм, статистичні дані щодо виконання покладених законом завдань, оцінка корупційних та інших ризиків правозастосування;

- оптимальність витрат на досягнення мети законодавчого регулювання – показники: оцінка фінансово-економічних затрат, потреба перекваліфікації (реорганізації) суб'єктів правозастосування.

Для проведення моніторингу законодавства пропонуємо виділити наступні загальні три групи критеріїв.

1. Юридико-матеріальні критерії:

- оцінка мети прийняття законодавчого акта;
- вплив на права, свободи та інтереси суб'єктів, які підпадають під дію законодавчого акта;

- достатність повноважень суб'єктів державної влади, на які покладається виконання законодавчого акта;

- оцінка змін у сфері застосування законодавчого акта (у т.ч. економічні показники);

- гармонізація норм законодавчого акта із законодавством Європейського Союзу;

- відповідність законодавчого акта міжнародним договорам, учасником яких є Україна;

- колізії окремих норм законодавчого акта з іншими законодавчими актами;

- прогалини у законодавчому акті;

2. Юридико-технічні критерії:

- юридична мова законодавчого акта;
- оцінка використаної термінології;
- відповідність загальних засад законодавчого акта його змісту;
- стилістична грамотність законодавчого акта;
- доцільність використання відсилочних та бланкетних норм;
- оцінка Прикінцевих (у разі наявності Перехідних) положень законодавчого акта;

3. Юридико-організаційні критерії:

- дотримання процедури прийняття законодавчого акта;
- достатність механізмів забезпечення дії законодавчого акта;
- доцільність законодавчих змін до інших законодавчих актів у зв'язку з прийняттям цього законодавчого акта.

Принадно зауважимо, що забезпеченню репрезентативності показників аналізу застосування законодавчих актів сприятиме виділення самостійного напрямку державної діяльності – моніторингу законодавчого процесу, з метою наукового супроводу якого доцільно розробити Концепцію моніторингу законодавчого процесу.

ЛЕВЧЕНКО Юрій Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК ІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ ЧИННИКАМИ

Зростаюча тенденція рівня злочинності практично у всіх регіонах України не може не звернути на себе увагу. Особливо актуальним це питання стало в останні роки, коли держава виділяє з бюджету значні суми на проведення антитерористичної операції на сході України, що позначається на її економіці.

Даний показник в свою чергу має кореляційну залежність з рівнем життя населення держави, впливом військових дій (наявністю великої кількості зброї в країні) і зниженням рівня достатку громадян.

Так за зведеними даними Генеральної прокуратури, у 2013 році правоохоронці зафіксували 13 776 особливо тяжких злочинів, у 2015 – вже близько 21,5 тис., а за перше півріччя 2016 року – вже майже 12 тис., тобто якщо тенденція збережеться, то цифри будуть ще більшими.

За останні два роки різко збільшилася кількість убивств, грабежів, а надто з використанням вогнепальної зброї, квартирних крадіжок і викрадень автотранспорту.

Квартирних крадіжок у 2013 році зафіксовано 17 тис., а вже в 2015 році – майже 22 тис. На другій позиції викрадення автомобілів. За два минулі роки їхня кількість зросла з 3,8 тис. до 6,9 тис. У країні стали частіше вбивати: умисних убивств побільшало з 5,9 тис. до 8,2 тис. [1].

Крім того, АТО завдає шкоди психоемоційному стану, це теж провокує деякі ситуації. Ну і прямий зв'язок між економічним станом, достатком людей і рівнем злочинності – його ніхто не скасовував. Так відбувається у Великій Британії, у США, на жаль, так відбувається і у нас.

Відповідно до конвенцій Міжнародної організації праці кожна людина має право на такий життєвий рівень (включаючи продукти харчування, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її та її родини, а також право на забезпечення в разі безробіття, непрацевдатності, втрати годувальника і т. ін. У кожній країні ці права реалізуються на основі національної концепції рівня життя.

Згідно зі ст. 48 Конституції України «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [2].

В сучасних умовах розвитку держави визначальним фактором, що впливає на рівень життя населення, є економічна ситуація, що склалася в країні сьогодні, та погіршення її показників внаслідок інфляційних потрясінь, і які в умовах кризового стану економіки призвели до значних втрат життєвого рівня населення України.

За даними Державної служби статистики України, кількість безробітних в період 2011–2015 років зростала [3].

Безробітне населення (за методологією МОП) за тривалістю пошуку роботи у 2010-2015 рр.¹

(у середньому за період)

	Безробітне населення у віці 15-70 років, усього, тис. осіб	З них особи, які шукали роботу, намагались організувати власну справу		у тому числі за тривалістю пошуку роботи						Середня тривалість пошуку роботи, місяців
		всього, тис. осіб	у % до всіх безробітних	до 1 місяця	від 1 до 3 місяців	від 3 до 6 місяців	від 6 до 9 місяців	від 9 до 12 місяців	12 місяців і більше	
				у відсотках до підсумку						
11	1 661,9	1 608,4	96,8	11,8	27,7	23,2	10,4	6,6	20,3	6
2012	1 589,8	1 542,4	97,0	11,9	25,9	22,4	10,6	7,1	22,1	6
2013	1 510,4	1 473,7	97,6	11,0	26,9	23,8	10,4	6,4	21,5	6
2014	1 847,6	1 801,6	97,5	13,4	31,7	25,1	10,2	6,8	12,8	5
2015	1 654,7	1 617,4	97,7	10,5	23,3	23,9	11,0	7,3	24,0	7

¹ Дані за 2010-2014 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2015 рік – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Рівень безробіття населення, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП), зріс з 7,3% до 9,3% економічно активного населення. Зростання рівня безробіття відбулося в усіх регіонах. Серед осіб працездатного віку рівень безробіття зріс з 7,8% до 9,7%.

Чисельність безробітних серед міського населення збільшилася на 257,2 тис. осіб і становила 1,3 млн осіб. Серед міського населення працездатного віку цей показник збільшився на 256,8 тис. осіб і становив 1 289 тис. осіб. Рівень безробіття (визначений за методологією МОП) серед міського населення зріс з 7,2% до 9,2%. Серед осіб працездатного віку зріс з 7,6% до 9,5%.

Чисельність безробітних серед міського населення збільшилася на 257,2 тис. осіб і становила 1,3 млн осіб. Серед міського населення працездатного віку цей показник збільшився на 256,8 тис. осіб і становив 1 289 тис. осіб. Рівень безробіття (визначений за методологією МОП) серед міського населення зріс з 7,2% до 9,2%. Серед осіб працездатного віку зріс з 7,6% до 9,5%.

Серед мешканців сільської місцевості чисельність безробітних збільшилася на 80 тис. осіб і становила 558 тис. осіб. Рівень безробіття серед мешканців сільської місцевості зріс з 7,3% до 9,5% економічно активного населення. Серед осіб працездатного віку рівень безробіття зріс з 8,2% до 10,2% [3].

Протягом січня-травня 2016 року роботодавці проінформували державну службу зайнятості про заплановане масове вивільнення 111,3 тис. працівників, що на 21,2 тис. осіб більше, ніж у відповідному періоді минулого року. Найбільше вивільнення працівників у Львівській, Одеській, Харківській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Донецькій та м. Києві (від 5,1 тис. до 28,6 тис. осіб). Серед осіб, попереджених про вивільнення, найбільшу частку становлять працівники сфери державного управління та обов'язкового соціального страхування (29%), фінансової та страхової діяльності (10%), переробної промисловості (10%) [3].

Сучасний виклик ринку праці посилює зростання інфляції, а також зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій, розірвання виробничої кооперації, обмеження ринків збуту та очікування масових звільнень працівників в реальному секторі економіки, передусім на сході.

Отже, аналіз сучасного стану рівня життя населення на протязі певного періоду часу вказує на негативні тенденції.

На сьогодні Мінсоцполітики уже розробило низку законодавчих актів, а спільно з провідними вченими – Програму створення робочих місць та стабілізації зайнятості у Донецькій та Луганській областях до 2017 року. Важливе значення в програмі відведено заходам щодо відновлення життєдіяльності територій після реструктуризації вугільної галузі та створенню нових місць для майже 22 тис. шахтарів та збереження зайнятості працівників на понад 1300 об'єктах соціальної інфраструктури. Це інновація у сфері реструктуризації зайнятості та розвитку трудового потенціалу Донбасу.

Значним кроком до покращення ситуації щодо зайнятості населення, що в свою чергу безпосередньо вплине на зниження рівня злочинності є міжнародний досвід в цьому питанні.

На нашу думку, заслуговує уваги польський досвід розв'язання проблеми, щодо підвищення рівня життя населення. Операційною програмою «Людський капітал», яка була частиною Стратегії розвитку Польщі на 2007–2013 рр., головною метою визначено підвищення рівня і якості життя населення Польщі, а до пріоритетів віднесено: зростання конкурентоспроможності та інноваційності економіки; покращання фізичної та суспільної інфраструктури; зростання рівня зайнятості, розвиток людського та соціального капіталу; розвиток і підтримка сфери охорони здоров'я; інвестиції в освіту та інфраструктуру освітньої сфери; підвищення якості освітніх послуг, їх відповідності потребам ринку праці; здійснення ефективної міграційної політики; промоція професійної мобільності працюючих.

Поряд із збільшенням витрат на освіту, професійну перепідготовку та розвиток культури, було поступово зменшено базу оподаткування на величину витрат на розвиток людського капіталу, надання кредитів на освіту, збільшення державних витрат на дослідницькі проекти. Загалом для реалізації програми «Людський капітал» було передбачено фінансування у розмірі понад 9,7 млрд. євро для підтримки освіти, боротьби з безробіттям і суспільною ізоляцією, ліквідації гендерної нерівності [4, 122].

Беззаперечно, держава може розвиватися лише за умови, якщо її економічна політика спрямована на поліпшення рівня життя населення, розширення можливостей громадян дасть можливість формувати власне її майбутнє.

Головними дієвими напрямками та заходами щодо підвищення рівня життя населення мають бути: скорочення бідності та загальне підвищення рівня життя населення; розвиток ринку праці та забезпечення умов гідної праці; розробка та впровадження державних мінімальних соціальних програм, які б фінансово забезпечували основні конституційні права громадян, зміцнення фінансової бази та збереження єдиного соціального простору у розрізі областей, районів та інших адміністративних одиниць; розвиток програм державно-приватного партнерства. Також необхідно здійснити розробку відповідної нормативно-правової бази, запровадити чіткий механізм фінансування і координації виконання державних програм з охорони здоров'я, освіти, держав-

ної підтримки малозабезпечених сімей і сімей з дітьми, програми надання житлових субсидій, регулювання міграційних процесів, забезпечення молоді житлом.

Дані заходи безумовно потребують значного фінансування, а їх реалізація можлива лише у довгостроковій перспективі. Проте результатом їх запровадження буде досягнення позитивних змін у суспільстві, забезпечення вищого рівня життя населення, подолання бідності серед населення, що в свою чергу впливатиме на зниження рівня злочинності.

Список використаних джерел:

1. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
3. Держстат України. Дата останньої модифікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 7/09/116. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Мельниченко О.А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання: моногр. / О.А. Мельниченко. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008. – 232 с.

ЛЕМЕСЬКО Олександр Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ПОМИЛКИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СЛУЖБОВІ ЗЛОЧИНИ: ШЛЯХИ ВИХОДУ

В одному із своїх виступів вже колишній голова Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ вказував, що показник скасування судових рішень залишається великим. Так, кожен четвертий (в окремих п'яти областях кожен третій) вирок місцевого суду відмінюється за результатами його апеляційного перегляду. Певний відсоток таких вироків скасовується через неправильну кваліфікацію вчиненого. В контексті кримінального закону, кваліфікація злочину – елемент правозастосовної діяльності, коли слідчий, прокурор, суддя, адвокат, правопорушник надають правову оцінку протиправних дій в межах кримінального провадження.

Особливість кваліфікаційних помилок, на мою думку, виявляється в тому, що вони одночасно базуються на невірному застосуванні кримінального законодавства, та, у свою чергу, вимушеному порушенні вимог кримінального процесуального законодавства. Також слід відмітити, що кваліфікаційні помилки не пов'язані із призначенням покарання. Дійсно, розділу у Загальній чи Особливій частині КК України щодо проблем визначення поняття та етапів кваліфікації не передбачено, проте правильне застосування кримінального закону – це вимога чинного КПК України (п. 2 ч. 1 ст. 408, п. 4 ч.1 ст. 409, ст. 413, п. 2 ч. 1 ст. 438 КПК України). Крім того, слід визнати, що прямо умисні дії щодо неправильного застосування кримінального (та кримінального процесуального законодавства) утворюють окрему протиправну поведінку службової особи, а саме злочин проти правосуддя (наприклад, ст.ст. 375, 370, 372 КК України). Переважно помилками слід визнавати дії представника держави, які мають необережний характер.

Отже, помилки у кваліфікації – це окрема група правозастосовних помилок, пов'язаних із невірним застосуванням положень кримінального закон (про дію у часі, просторі, неправильне застосування заборони, незаконне звільнення від кримінального покарання чи від відповідальності).

До найбільш типових та розповсюджених у судовій практиці кваліфікаційних помилок, при застосуванні кримінального законодавства про службові злочини, зазвичай відносять:

- Невизнання наявності складу службового злочину при його наявності;
- Надання адміністративному чи дисциплінарному правопорушенню статусу службового кримінального правопорушення (наприклад, у випадку конкуренції ст. 212-29 КпАП «Невжиття заходів щодо запобігання та протидії корупції» та ст. 364 КК «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 212-23 КпАП «Незаконне сприяння фізичним або юридичним особам» та ст. 364 КК «Зловживання владою або службовим становищем»);

- Невірне визначення формули кваліфікації (наприклад, невірне використання кримінально-правової заборони по суті, або випадок збиткової, надмірної кваліфікації);
- Невірний вибір кримінально-правової заборони;
- Невірне використовування оцінної (оціночної) ознаки складу злочину;
- Необґрунтована кваліфікація складного одиначного службового злочину як випадку реальної сукупності загального та спеціального виду службових злочинів).

На мою думку, уникнення кваліфікаційних помилок, ґрунтується на ряді чинників, серед яких наявний певний рівень компетенції правозастосовувача, повний аналіз фактичного матеріалу, який підлягає оцінюванню, врахування об'єктивного змісту оцінних термінів, врахування правил конкуренції норм тощо. Крім того, велике значення має врахування висновків вищих судових інстанцій як прикладів, або краще стандартів кваліфікації типових випадків. Тобто, рекомендацій ВССРЦКС та ВСУ, як стандартів кваліфікації, які вже визначені та опрацьовані судовою практикою.

Так, першочергове значення при кваліфікації службового злочину набуває підтвердження статусу службової особи, що має значення не лише для констатації відповідного суб'єкта злочину, але й форми вчинення діяння, способу вчинення такого діяння (використання влади, зловживання службовим становищем тощо), відмежування від суміжних злочинів (наприклад, при незаконному перебуванні на посаді). Стандартом кваліфікації стосовно такого слід визнати рішення суду по кримінальній справі, де одержання експертом, який обіймає адміністративну посаду в експертній установі, винагороди за неналежне виконання саме своїх професійних обов'язків, не було кваліфіковано як одержання хабара, позаяк діяльність експерта – це ніщо інше як виконання відповідним фахівцем своїх професійних обов'язків, пов'язаних із використанням своїх знань у певній галузі науки. Ця діяльність не пов'язується із використанням службових повноважень, тому особа, яка нею займається, не може визнаватися службовою, а незаконна винагорода, яку вона отримує, – хабаром (неправомірною вигодою). Позиція ВСУ України, викладена у Постанові № 5-28кц13 від 5 вересня 2013 року у п.7, підпункт 3: коли службова особа має умисел на заволодіння чужим майном шляхом обману і для цього вчиняє дії, які за зовнішнім проявом схожі до тих, що належать до кола її службових повноважень, наслідком чого стало прийняття завідомо неправдивих і таких, що не породжували жодних правових наслідків, документів, які були призначені тільки для того, щоб переконати потерпілих у достовірності обману, то такі дії самі по собі, попри їх схожість із протиправним використанням службових повноважень, не утворюють злочину в сфері службової діяльності.

Далі, стосовно такого прояву способу вчинення, як вимагання, в судовій практиці вже існують чіткі стандарти кваліфікації. Так, спосіб вимагання, згідно з п. 5 Примітки до ст. 354 КК України, вживається у ст.ст. 354, 368, 368-3 і 368-4 цього Кодексу, згідно постанови Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України у складі, впливає, що така ознака, як вимагання неправомірної вигоди (хабара), може бути поставлена за провину за наявності трьох основних чинників: 1) ініціатором давання (одержання) хабара є службова особа – хабароодержувач; 2) пропозиція про давання (одержання) хабара має характер вимоги (примусу), що підкріплюється: або а) відкритою погрозою, або б) створенням таких умов, які переконують хабародавця в наявності реальної небезпеки (прихована погроза) його правам та законним

інтересам, що змушує його погодитися з вимогою хабароодержувача; 3) дії, виконанням (невиконанням) яких погрожує вимагач, зумовлені його службовим становищем і, головне, мають протиправний характер та спрямовані на заподіяння шкоди правам та законним інтересам хабародавця. Причому, така правова позиція з цього питання раніше неодноразово висловлювалась Верховним Судом України у постановках: №№ 5-14кк12, 5-13кк13, 5-14кк13, 5-28кк13, 5-14кк15, 5-47кк13, 5-43кк13.

Важливою вбачається наступний стандарт кваліфікації при співвідношенні діянь, вказаних у ст.ст. 368 та 368-2 КК України. Так само, згідно Висновку Ухвали Судової палати у кримінальних справах ВСУ від 9 квітня 2015 року у справі №5-5кк15, при розмежування норм, передбачених статтями 368 та 368-2 КК України, при кваліфікації випадків одержання неправомірної вигоди, слід виходити з того, що: Одержання неправомірної вигоди на відміну від незаконного збагачення, завжди обумовлене вчиненням чи не вчиненням службовою особою, яка одержує неправомірну вигоду для себе чи третьої особи, в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої влади чи службового становища.

Слід пам'ятати, про ще один стандарт кваліфікації у випадку одержання неправомірної вигоди за попередньою змовою групою осіб, який має кваліфікуватись за умови: а) злочин вчинили декілька осіб (двоє і більше); б) всі вони є суб'єктами цього злочину – службовими особами; в) мала місце попередня домовленість на вчинення цього злочину.

Слід дослухатися і до нового формату розуміння такої кваліфікуючої ознаки як повторність стосовно службового злочину. Згідно примітки до ст. 354 КК повторним у ст.ст. 354, 368, 368-3, 368-4 і 369 цього Кодексу визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених зазначеними статтями. Таке розуміння доповнюється висновком Ухвали колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, від 17 травня 2016 року, де передбачається вимога самостійної кваліфікації кожного злочину, що утворює повторність із самостійним призначенням покарання.

Важливість та значення правових позицій ВСУ може одержати нове розуміння в контексті проекту Закону України №5136, яким пропонується внесення змін до КПК, ГПК, ЦПК, КУпАП, КАСУ та ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», яким вводиться законодавча категорія правова позиція ВСУ, вимога дотримання суддями такої позиції, та розширюється перелік підстав оскарження судового рішення у разі невідповідності його правовим позиція ВСУ.

Отже, порушення правил кваліфікації у випадку неправильного застосування кримінального закону тягне порушення, перш за все вимог кримінального закону, але таке також тягне і порушення вимог процесуального законодавства, яким встановлюються порядок та процедура здійснення кримінального провадження. Правильність кваліфікації вчиненого діяння обумовлюється, у першу чергу, врахуванням існуючих у судовій практиці правових позицій ВСУ щодо окремих правових питань чи категорій справ.

ЛЕМІШКО Юлія Юріївна
кандидат юридичних наук, асистент
кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

СПЕЦІАЛЬНІ ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ: ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Криміногенна обстановка, що склалася в нашій державі на сьогодні, свідчить про значне поширення так званих корупційних злочинів. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII корупційне правопорушення – це діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. У свою чергу, під корупцією розуміють *використання* (тут і далі курсив наш – Ю.Л.) особою, зазначеною у частині першій ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей *з метою одержання* неправомірної вигоди або *прийняття* такої вигоди чи *прийняття обіцянки/пропозиції* такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно *обіцянка/пропозиція* чи *надання* неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам *з метою схилити* цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1]. Перелік корупційних злочинів наведений в примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Аналіз змін, які вносилися законодавцем у КК України протягом останніх років, свідчить про тенденцію до посилення кримінальної відповідальності, зокрема, за вчинення тих корупційних злочинів, що безпосередньо пов'язані із підкупом працівників підприємств, установ і організацій, а також службових осіб чи осіб, які надають публічні послуги (ст.ст. 354, 368, 368-3, 368-4, 369 КК України). Так, законодавцем було криміналізовано прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди чи прохання її надати спеціальними суб'єктами, а також встановлено заборону на застосування до осіб, які вчинили корупційні злочини, таких пільгових інститутів кримінального права, як звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Незважаючи на те, що паралельно із цим відбувається реформа у системі правоохоронних органів, створено спеціальні органи по боротьбі із корупцією (Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції), проводяться культурно-виховні заходи серед населення, спрямовані на подолання цього явища, дослідження громадської організації Transparency International показало, що за індексом сприйняття корупції Україна у 2016 році займає 130 місце із 160 можливих. Для порівняння, за індексом сприйняття корупції у 2015 році Україна посіла

130 місце серед 168 держав, 142 місце серед 175 держав – у 2014 році, та 143 – у 2013 році [2]. Це свідчить про те, що більшість із заходів, які використовує держава для боротьби із цим явищем, є малоефективними або не працюють. Таким чином, доводиться правдивість тези: побороти злочинність за допомогою використання суворих каральних заходів не можна. Водночас слід пам'ятати, що у механізмі охорони суспільних відносин від злочинних посягань, крім встановлення меж кримінально-правової заборони, кримінальне право використовує ще й стимулювання позитивної посткримінальної поведінки особи шляхом закріплення заохочувальних норм. Саме до них і відносяться норми, які встановлюють спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, що і є предметом нашого розгляду.

Під звільненням від кримінальної відповідальності у кримінальному праві розуміють передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень прав і свобод, визначених у КК України [3, с. 349]. Види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в Особливій частині кримінального закону, в теорії кримінального права отримали назву спеціальних, і доцільність їх закріплення визначається тим, що законодавцю надається можливість враховувати особливості вчинення конкретного виду злочину та більш чітко визначити зміст позитивної посткримінальної поведінки винного. Зауважимо, в ч. 5 ст. 354 КК Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року № 198-VIII було закріплено узагальнюючу норму, що передбачає звільнення особи, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України [4], тоді як раніше схожі норми були передбачені в кожній із цих статей окремо. Однак ніколи не мала право на звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до КК України особа, яка одержала неправомірну вигоду, незважаючи на те, що такі заохочувальні норми передбачені в кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн (наприклад, у Швейцарії, Німеччині). Та зважаючи на сучасні умови і тенденції, задля запобігання більш суспільно небезпечним проявам злочинної поведінки у сфері корупції та з метою виявлення осіб, які пропонують/обіцяють чи надають неправомірну вигоду, потрібно, на нашу думку, сформулювати та закріпити у КК України спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за підкуп службових осіб, осіб, що надають публічні послуги та працівників підприємств, установ, організацій (далі за текстом ці особи нами позначатимуться як «спеціальні суб'єкти»).

Традиційно звільнення від кримінальної відповідальності передбачає встановлення для цього відповідної передумови та підстави. Що стосується *передумови*, то за загальним правилом нею виступає вчинення особою певного злочину. Об'єктивну сторону злочинів, передбачених у ч.ч. 3 та 4 ст. 354, ч. 1 ст. 368, ч.ч. 3 та 4 ст. 368-3, ч.ч. 3 та 4 ст. 368-4 КК України, утворює вчинення спеціальним суб'єктом таких альтернативних дій, як: (1) прийняття пропозиції, (2) прийняття обіцянки або (3) одержання неправомірної вигоди, а так само (4) прохання її надати за вчинення чи невчинення цим суб'єктом дії з використанням наданих йому службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей в інтересах того, хто пропонує/обіцяє чи надає неправомірну

вигоду, чи в інтересах будь-якої третьої особи, чи її (5) вимагання. Вчинення третьої форми діяння визнається закінченим злочином з моменту прийняття хоча б частини неправомірної вигоди, тоді як для перших двох форм достатньо встановити згоду спеціального суб'єкта на одержання неправомірної вигоди. Четверта форма діяння передбачає, що ініціатива щодо надання предмета злочину виходить від самих спеціальних суб'єктів, а саме тому, на нашу думку, можливість їх звільнення від кримінальної відповідальності у такому випадку виключається. Це саме стосується і вимагання неправомірної вигоди. Перша та друга форми діяння є досить латентними, оскільки довести факт того, що спеціальний суб'єкт прийняв пропозицію/обіцянку неправомірної вигоди досить важко. До того ж у таких випадках ще не відбувається суттєвого порушення суспільних відносин, що утворюють безпосередній об'єкт цих злочинів, хоча без сумнівів від таких дій страждає авторитет окремих ланок апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, юридичних осіб приватного права, або осіб, які надають публічні послуги чи авторитет окремих підприємств, установ та організацій. Саме тому вчинення цих дій і має утворювати передумову для такого виду звільнення. Для того, щоб не було відповідних зловживань із боку спеціальних суб'єктів, слід певним чином лімітувати можливість їх звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки у них може виникнути спокуса неодноразово вчиняти такі дії, приміром з особистих мотивів (зادля «усунення» конкурента). Тому в законі має бути вказівка на те, що спеціальний суб'єкт має приймати пропозицію/обіцянку неправомірної вигоди вперше. Отож, підсумувавши викладене, пропонуємо вважати те, що *передумову* спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності цих осіб при їх підкупі утворює *прийняття службовими особами, особами, що надають публічні послуги чи працівників підприємств, установ, організацій вперше пропозиції/обіцянки* неправомірної вигоди. Щодо *підстави* звільнення особи від кримінальної відповідальності, то нею виступає або певна посткримінальна поведінка, яка заохочується державою, або настання певної події. На нашу думку, у випадках звільнення спеціальних суб'єктів від кримінальної відповідальності за підкуп позитивна посткримінальна поведінка повинна складатися із трьох елементів. Першим елементом має бути *відмова* спеціального суб'єкта *від вчинення/невчинення дій* з використанням наданих йому службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей в інтересах того, хто пропонує/обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах будь-якої третьої особи. Другим елементом такої підстави повинна визнаватися *добровільна заява* суб'єкта про прийняття пропозиції/обіцянки неправомірної вигоди *до органу, службові особи якого наділені повноваженнями повідомляти про підозру*. Добровільність заяви означає, що рішення про її подання остаточно приймає сам заявник, незалежно від того, хто чи що вплинуло на нього. Важливо, що така заява має бути *подана* відповідним органам державної влади *до повідомлення цієї особі про підозру*. І нарешті, останнім елементом має виступати активне сприяння у розкритті злочину, вчиненого особою, яка пропонує, обіцяє неправомірну вигоду.

Підсумовуючи вищевикладене, заохочувальна норма, що передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів за підкуп має виглядати таким чином: *особа, яка вперше прийняла пропозицію або обіцянку неправомірної вигоди, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передба-*

чені ст.ст. 354, 368, 368-3, 368-4 цього Кодексу, якщо вона до повідомлення їй про підозру органом, службові особи якого згідно із законом наділені правом повідомляти про підозру, добровільно заявила про те, що сталося цьому органу, не стала вчиняти/не вчиняти будь-які дії з використанням наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей на користь того, хто пропонував/обіцяв неправомірну вигоду або в інтересах третіх осіб з метою її одержання та активно сприяла у розкритті злочину, вчиненого особою, яка пропонувала, обіцяла неправомірну вигоду. Такий вид звільнення від кримінальної відповідальності обов'язково повинен мати імперативний характер, а саму заохочувальну норму за традицією доцільно розташувати в ч. 7 ст. 354 КК України.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 листопада 2014 року № 1700-VII, в редакції від 5 листопада 2016 року № 1403-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> – Заголовок з екрана.
2. Corruption by country / Territory. - Transparency international the global coalition against corruption [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.transparency.org/country/#UKR> – Заголовок з екрана.
3. Баулін Ю.В. Вибрані праці / Ю.В. Баулін. - Х.: Право, 2013. - 928 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII в ред. від 25 квітня 2015 року № 336-VIII // Офіц. веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1403-19 – Заголовок з екрана.

ЛИСЕНКОВ Матвій Олександрович
викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду
за додержанням законів органами, які проводять
оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

В сучасних умовах особливої актуальності набуває проведення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень за відсутності підозрюваного (обвинуваченого). Відповідні зміни внесено до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у жовтні 2014 року та січні 2015 року [1].

Разом з тим КПК України передбачено особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції (далі – АТО). Специфіка проведення досудового розслідування в особливих умовах зумовлює необхідність застосування процедури спеціального досудового розслідування. До того ж відповідно до ст. 5 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року № 1632-VII ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення антитерористичної операції, та оголошення його у розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження в порядку, передбаченому КПК України [2]. Однак існує декілька проблемних аспектів його проведення.

Зокрема процедура спеціального досудового розслідування передбачає кримінальне провадження щодо чітко визначеного переліку злочинів стосовно підозрюваного (крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук). У всіх інших випадках здійснення спеціального досудового розслідування допускається лише за умови вчинення їх особами, які переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності або оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, та вони розслідуються в одному кримінальному провадженні із злочинами, зазначеними у цій ч. 2 ст. 297-1 КПК України, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду (ч. 2 ст. 297-1 КПК України) [1].

Таким чином, спеціальне досудове розслідування не може проводитися, якщо жодній особі не повідомлено про підозру. Погоджуємося з точкою зору щодо невизначеності порядку вручення особі повідомлення про підозру. Так, відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Згідно з ч. 2 ст. 135 КПК України, у

разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи [1]. З огляду на це у випадку, якщо місце перебування особи, підозрюваної у вчиненні злочину, невідоме, слідчий або прокурор мають застосовувати зазначений вище порядок, що містить певні гарантії забезпечення інформованості особи стосовно її процесуального статусу в кримінальному провадженні [3, с. 59–60].

Однак зазначений порядок в особливих умовах досудового розслідування значно ускладнюється з огляду на низку об'єктивних та суб'єктивних факторів. По-перше, встановити особу, яка вчинила злочин, під час особливого режиму досудового розслідування набагато складніше, ніж у звичайному порядку. По-друге, у випадку, навіть якщо встановлено особу, яка вчинила злочин, існує висока ймовірність того, що вона перебуває на непідконтрольній Україні території. По-третє, в багатьох випадках виникають труднощі, пов'язані зі встановленням особи та визначенням її справжніх анкетних даних у зв'язку з відсутністю у неї документів.

Другий проблемний аспект здійснення спеціального досудового розслідування в особливих умовах полягає в тому, що відповідно до ч. 2 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді. Разом з тим ст. 615 КПК України, яка встановлює особливості досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО, визначає, що на зазначеній території у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК України, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у певній категорії кримінальних проваджень, ці повноваження виконує прокурор [1]. З огляду на це виникають труднощі зі зверненням до слідчого судді з клопотанням про проведення спеціального досудового розслідування. Вважаємо, існують два протилежні шляхи вирішення зазначеного питання. Перший – доповнення ст. 615 КПК України положенням щодо того, що прокурор у разі неможливості розгляду у встановлені законом строки слідчим суддею клопотання про проведення спеціального досудового розслідування, самостійно може приймати таке рішення. Разом із тим, вважаємо, зазначене буде суперечити вимогам Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, рішенням Європейського суду з прав людини та іншим міжнародним актам. Існує також наукова позиція, відповідно до якої виключно прокурор, який здійснює процесуальне керівництво, повинен приймати рішення про здійснення спеціального досудового розслідування [4, с. 54].

Другий шлях вирішення окресленого нами проблемного питання – збільшення строку розгляду слідчим суддею клопотання про проведення спеціального досудового розслідування.

Також під час розгляду такого клопотання слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 3 ст. 297-3 КПК України). Під час особливого режиму досудового розслідування вкрай складно забезпечити участь свідків у судовому розгляді зазначеного клопотання.

Ще один проблемний аспект проведення спеціального досудового розслідування під час особливого режиму – забезпечення права підозрюваного на захист. Так, відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України, у зазначеній категорії кримінальних проваджень обов'язкова участь захисника з моменту прийняття відповідного процесуального рішення [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 297-3 КПК України, клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається за участі захисника. Якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів до його залучення [1]. Погоджуємося з науковою позицією щодо таких складнощів реальної реалізації права на захист у кримінальних провадженнях зазначеної категорії: 1) захисник призначається як правило за державні кошти від Центру вторинної правової допомоги. Це означає, що такий адвокат позбавлений реальних способів захисту свого клієнта через такі моменти: він не спілкувався з ним та не знає його позиції у справі; всю інформацію про місце, час, обставини вчинення злочину, всі докази адвокат може отримати тільки від сторони обвинувачення; 2) позиція клієнта, коли він з'явиться, може кардинально розходитися з позицією захисника, вже оприлюдненої у справі, що унеможливить подальший ефективний захист особи; 3) чинне кримінальне процесуальне законодавство не окреслює права захисника у заочному провадженні, що не сприяє ефективному захисту прав і свобод підозрюваного [5, с. 19–20].

В доповіді нами окреслено лише декілька проблемних аспектів проведення спеціального досудового розслідування в особливих умовах. Вважаємо, їх вирішення сприятиме додержанню прав і свобод учасників кримінального провадження та виконанню його завдань.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12 серпня 2014 року №1632-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>
3. Шаренко С. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження: проблемні питання правового регулювання / С. Шаренко, О. Шило // Право України. – 2015. – № 7. – С. 58–65.
4. Удалова Л. Здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого / Л. Удалова, Д. Письменний // Право України. – 2015. – № 7. – С. 51–57.
5. Гловюк І. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) у системі кримінального провадження України / І.В. Гловюк // Право України. – 2015. – № 7. – С. 16–23.

ЛИСЕНКОВА Кіра Євгеніївна
кандидат юридичних наук,
викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду
за додержанням законів при проведенні досудового розслідування
Національної академії прокуратури України

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ІНШІЙ СТОРОНИ

Інститут відкриття матеріалів кримінального провадження іншої сторони введено Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (далі – КПК України). Безперечно, він сприяє реалізації принципів кримінального провадження та додержанню прав його учасників. Опитування практичних працівників показало, що 91% прокурорів, 89% адвокатів, 93% працівників органів внутрішніх справ та 94% суддів наголошують на необхідності взаємного відкриття матеріалів при завершенні досудового розслідування.

Відкриття матеріалів кримінального провадження іншої сторони спрямовано в першу чергу на реалізацію принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Тому зосередимо увагу на порядку відкриття матеріалів кримінального провадження в контексті зазначеного принципу. Однак поряд із проявами змагальності має й певні проблемні аспекти. Розглянемо деякі з них.

По-перше, ч. 1 ст. 290 КПК України передбачений обов'язок слідчого, прокурора повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Разом з тим зазначена норма не містить в переліку цих суб'єктів представника та законного представника потерпілого, якому належить це право (ч. 4 ст. 58 та п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України). Вважаємо, в перелік осіб, яким повідомляється про завершення досудового розслідування і надання доступу до його матеріалів, варто включити особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру і яка може знайомитися з матеріалами досудового розслідування разом із законним представником та/чи захисником. Проте у випадку, коли характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання даної особи перешкоджає проведенню процесуальних дій за її участю, прокурор згідно з ч. 2 ст. 506 КПК України має право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі такої особи [1, с. 61].

По-друге, ст. 290 КПК України передбачено взаємне ознайомлення сторін обвинувачення та захисту із матеріалами, можливість робити копії або відображення матеріалів, що повинно бути підтверджено сторонами, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження в письмовій формі. Разом з тим невирішеними є питання, в якому вигляді сторона захисту подає стороні обвинувачення будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них. Ча-

стиною 6 ст. 290 КПК України встановлено право сторони захисту не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. З одного боку, це гарантує додержання принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, з іншого – сторона захисту може зловживати цим правом.

Так, вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, що сторона захисту надає слідчому та прокурору для ознайомлення матеріали, якими буде обґрунтовувати в суді свою правову позицію лише в поодиноких випадках. Як правило, її представники надають не докази, а матеріали, які характеризують особу підозрюваного (документи, що підтверджують наявність на утриманні неповнолітніх дітей, осіб похилого віку; посадкові інструкції; лікарські довідки про стан здоров'я тощо).

Право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження має і потерпілий. Підтримуємо наукові позиції щодо недоцільності в деяких випадках ознайомлення його з усіма матеріалами, що відкриті сторонами. Зокрема, коли в справі наявна сукупність злочинів, з яких лише один пов'язаний із заподіянням потерпілому відповідної шкоди, здається виправданою пропозиція ознайомлювати потерпілого з матеріалами, що стосуються тільки цього злочинного діяння, і даними, які характеризують особу обвинуваченого [2, с. 287; 3, с. 22].

По-третє, КПК України не регламентує, в якому вигляді матеріали досудового розслідування мають надаватися для ознайомлення. На практиці сторона обвинувачення подає матеріали в підшитому, пронумерованому виді з описом матеріалів, сторона захисту, в свою чергу, надає матеріали в довільній формі.

По-четверте, визначення КПК України достатнього часу сторонам кримінального провадження на ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. Разом з тим «достатність часу» є оціночним поняттям і визначається з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них. У випадку затягування часу ознайомлення сторона кримінального провадження може звернутися до слідчого судді для визначення такого строку, а після його спливу сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Зазначене клопотання повинно бути розглянуто протягом 5 днів. Як зауважив Європейський суд з прав людини, пп. «b» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод гарантує обвинуваченому мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту, а це означає, що така підготовка охоплює все, що є необхідним для підготовки розгляду справи судом. Крім того, можливість, доступні кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, мають включати ознайомлення для цілей підготовки свого захисту з результатами розслідувань, які проводилися протягом усього провадження у справі. Однак питання адекватності часу і можливостей, наданих обвинуваченому, слід вирішувати в контексті обставин кожної конкретної справи [4]. Беручи до уваги можливість встановлення слідчим суддею строку для ознайомлення з матеріалами у разі зволікання учасників кримінального провадження під час ознайомлення з ними виступає гарантіями забезпечення з одного боку – принципів законності та змагальності сторін, з іншого – розумності строків.

Вивчення судових рішень дозволяє визначити, що формами зловживання правом на ознайомлення є: неявка представників сторони захисту або потерпілого для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (51%), повільність ознайомлення (37%), відмова від ознайомлення (12%). При цьому у 87% випадків повільно ознайомлюються з матеріалами кримінального провадження підозрювані, до яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; серед учасників кримінального провадження, які повільно ознайомлюються з його матеріалами 82% складають підозрювані або їх захисники та 18% – потерпілі; відмовляються від ознайомлення в 91% випадків підозрювані та їх захисники.

Науковцями визначаються такі критерії, що дозволяють встановити «навмисний» характер затягування терміну ознайомлення з матеріалами кримінальної справи з боку захисника обвинуваченого: захисник постійно (два і більше разів) ухиляється від явки, відмовляється виконувати графік ознайомлення з матеріалами кримінальної справи; захисник хоча і не зриває графік, але виділяє занадто нетривалий час для ознайомлення (наприклад, приходять на 10 хвилин, «вивчає» кілька аркушів справи і йде, посилаючись на зайнятість); обсяг досліджуваних за один проміжок часу матеріалів замалий (наприклад, адвокат за чотири години ознайомився лише з 5–10 аркушами справи) [5, с. 18; 6, с. 427];

Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази (ч.12 ст. 290 КПК України). Разом з тим на практиці більшість слідчих суддів приймає рішення про дослідження навіть тих доказів, які не надавалися сторонами в порядку ст. 290 КПК України.

Вирішення окреслених проблемних аспектів сприятиме виконанню завдань кримінального провадження, додержанню його принципів, а також дозволить спростити процедуру відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні.

Список використаних джерел:

1. Боржецька Н.Л. Реалізація права на захист особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру на етапі завершення досудового розслідування / Н.Л. Боржецька // Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Братислава, 19–20 вересня 2014 р.). – Братислава, 2014. – С. 58–61.
2. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М.: Юрид. лит., 1965. – 367 с.
3. Фомін С.Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? / С.Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 7 (142). – С. 21–25.
4. Корнев і Карпенко проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 21 жовтня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_637.
5. Гармаев Ю.П. Противодействие недобросовестному затягиванию процесса ознакомления с материалами уголовного дела / Ю.П. Гармаев // Уголовный процесс. – 2006. – № 2. – С. 15–23.
6. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): моногр. / О.Ю. Татаров. – К.; Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. – 638 с.

ЛИХОЛАТ Світлана Михайлівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ

РЕВАК Ірина Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент,
начальник кафедри економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Засновником теорії економічної злочинності є американський кримінолог Е. Сатерленд, який ввів поняття «білокомірцевої» злочинності. Найважливішими ознаками цього явища Е. Сатерленд і його послідовники називали обман та зловживання довірою, а також приділяли значну увагу дослідженню особистості злочинця, його поведінки та соціального статусу [1].

Опоненти теорії Е. Сатерленда зазначали, що критерії зловживання довірою занадто поглиблюють межі господарської злочинності та містять будь-який обман (Шульц, Б. Свенсон). Так, Б. Свенсон вважав, що до економічної злочинності необхідно відносити перш за все злочини, основним мотивом яких є економічна вигода. Ознаками економічних злочинів, на їх думку, є систематичність, тривалий характер їх здійснення та вчинення в межах легальної господарської діяльності [2].

У вітчизняній кримінологічній літературі концепція економічної злочинності почала формуватись на поч. 70-х рр. ХХ ст. на межі кримінального права, кримінології та економічних наук (В. Танасевич, Б. Богданов, Г. Синілов).

Найбільш загальне визначення економічної злочинності запропонував В. Лунеев: економічна злочинність є частиною корисливої злочинності, безпосередньо пов'язаної з економічними відносинами у країні та світі [1].

Загалом у сучасних умовах злочини економічної спрямованості характеризуються різноманітністю, високоінтелектуальним характером, швидкою адаптацією злочинців до нових форм та методів підприємницької діяльності, опануванням нових банківських валютних та митних технологій здійснення господарських операцій.

Українські кримінологи А. Кулик і В. Бобир визначають злочинність в сфері економіки як злочини, що спричиняють шкоду суспільним відносинам у виробничій, кредитно-фінансовій та торговій сферах.

На думку Н. Кузнецової, економічна злочинність складається зі злочинів проти власності та злочинів підприємців.

На думку О. Литвака, економічна злочинність – це сукупність навмисних корисливих злочинів, що вчинюються посадовими особами, іншими працівниками підприємств і установ, незалежно від їх форм власності, шляхом використання посадового становища і місця роботи [3].

За визначенням В.Чернявського, економічні злочини – це суспільно небезпечні діяння, при вчиненні яких для одержання економічної вигоди особа протиправно використовує певні інститути (правила, процедури, механізми) економічної діяльності [4].

Російські автори переважно трактують економічну злочинність (чи злочинність у сфері економіки, оскільки вони ототожнюють ці поняття) як складову частину корисливої злочинності (В. Кудрявцев, В. Ємінов). Корисливу злочинність вони розглядають як сукупність кримінально карних діянь та осіб, що вчиняються у сфері економіки та обумовлені усвідомленим прагненням останніх до отримання протиправної майнової вигоди [5; 1].

Ознаки економічних злочинів наступні:

- вчиняються у сфері економічної діяльності, тобто суспільних відносин у сфері господарювання та підприємництва, пов'язаних з виробництвом, обміном, розподілом і споживанням матеріальних благ та послуг;

- завдають шкоди певним економічним відносинам, в основі яких є охоронюваний законом інтерес громадян, господарюючих суб'єктів та держави;

- здійснюються особами, які виконують господарську діяльність, входять до системи економічних відносин або іншими особами, які формально перебувають поза сферою економічної діяльності, проте фактично здатні впливати на прийняття економічних рішень;

- не мають насильницького спрямування, а тому вчиняються переважно шляхом шахрайства й службових зловживань, в основі яких, як правило, користолюбна мета.

Економічна злочинність – складне, системне й негативне соціальне явище, яке: властиве будь-якій державі й виникає внаслідок економічної діяльності осіб, які мають корисливу чи іншу особисту зацікавленість в отриманні економічної вигоди у протиправний спосіб; полягає у злочинних діях (бездіяльності) суб'єктів економічних відносин, осіб, які втручаються в економічні відносини, а також осіб, що реалізують службові повноваження у сфері управління державним, колективним чи приватним майном; завдає шкоди економічній системі, відносинам усіх форм власності та господарювання, стимулює «тіньовий» сектор, корупцію та організовану злочинність, викликає соціальну нестабільність і зневіру законослухняних громадян у спроможність держави захистити їх інтереси; характеризується високою латентністю, що зумовлено як природною латентністю, так і значними складнощами при розслідуванні злочинів у сфері економіки.

Економічні злочини можна класифікувати за об'єктом посягань, залежно від суб'єктів і засобів вчинення тощо.

Найбільш вживаними є наступні класифікації економічних злочинів. Так, на думку О. Литвака, економічні злочини слід розподілити на три групи:

- розкрадання майна всіх форм власності шляхом привласнення, розтрати та зловживання службовим становищем;

- корисливі злочини, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем без ознак розкрадання (ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами);

- корисливі злочини у сфері торгівлі, послуг без використання службового становища та без ознак розкрадання (фальшивомонетництво, контрабанда) [3].

На думку В. Франчука, економічні злочини можна згрупувати у чотири блоки [6; 7; 8]:

Блок 1. Злочини проти власності – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст.ст. 185, 186, 188–192 КК України). За даними МВС України, у 2009 році було скоєно 7 832 таких злочинів, у 2010 році – 8 240, що на 5,2% більше.

Блок 2. Злочини у сфері господарської діяльності (ст.ст. 199–235 КК України), найнебезпечніші з яких: контрабанда (ст. 201), фіктивне підприємництво (ст. 205), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209), нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету (ст. 210), ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222).

Блок 3. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (ст.ст. 361–363).

Блок 4. Злочини у сфері службової діяльності (ст. 364–370), зокрема: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365); службове підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); одержання хабара (ст. 368); давання хабара (ст. 369); провокація хабара (ст. 370).

Сучасна класифікація економічних злочинів запропонована С. Чернявським:

- 1) злочини у сфері відносин власності (ст.ст. 190–191 КК України);
- 2) злочини у фінансовій сфері («фінансові» злочини) (ст.ст. 199–200, ст.ст. 207–212-1, ст.ст. 215–224);
- 3) злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання (ст.ст. 202–206, ст.ст. 213–214);
- 4) злочини у сфері захисту від монополізму та несумлінної конкуренції (ст. 228, ст.ст. 231–232-1);
- 5) злочини у сфері реалізації прав споживачів та обслуговування населення (ст.ст. 225–227, ст. 229);
- 6) злочини у сфері приватизації державного чи комунального майна (ст.ст. 233–235);
- 7) злочини у сфері митного регулювання (ст. 201).

Як бачимо, в науковій літературі немає одностайних підходів до трактування сутності поняття «економічні злочини» та мають місце неоднозначні погляди дослідників на питання класифікації економічних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Экономическая безопасность: учеб. для вузов / О.А. Грунин, А.Д. Макаров и др. – М.: Дрофа, 2010. – 270 с.
2. Свенссон Б. Экономическая преступность / Свенссон Б.; пер. со шведск. / [вступ. ст. М.А. Могуновой и Ю.А. Решетова; под ред. М.А. Могуновой]. – М.: Прогресс, 1987. – 160 с.
3. Злочинність: її причини та профілактика [Текст] / О.М. Литвак. – К.: Україна, 1997. – 167 с.
4. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: моногр. / С.С. Чернявський. – К.: Хай-Тек Прес, 2010. – 624 с.
5. Берлач А.І. Основи економічної безпеки України [Текст]: навч. посіб. / А.І. Берлач, Т.В. Філіпенко; Донецький юридичний ін-т Луганського держ. ун-ту внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, Університет «Україна». – Донецьк: [б.в.], 2007. – 234 с.
6. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
7. Франчук В.І. Економічна безпека: навч. посіб. / В.І. Франчук, Л.В. Герасименко, В.О. Гончарова та ін. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 54–64.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 3-тє вид., перероб. та допов. – К.: Атіка, 2005. – С. 345–588, 833–866.

ЛІХОВИЦЬКИЙ Ярослав Олександрович
доцент кафедри кримінального права
Ужгородського національного університету,
кандидат юридичних наук

ЗАПОБІГАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У науці під застосуванням права розуміють правову форму діяльності уповноважених суб'єктів стосовно забезпечення реалізації норм права щодо конкретних життєвих випадків шляхом ухвалення індивідуально-правових рішень [1, с. 265]. При цьому, якщо в практиці нормотворчості створюються норми права, які пропонують загальні правила поведінки учасників суспільних відносин, то застосування права продовжує правове регулювання, розпочате нормотворчістю, на рівні конкретних життєвих ситуацій, позаяк, як слушно зауважила з цього приводу М.А. Вороніна, правозастосовна реалізація має місце тоді, коли суб'єктивні права та юридичні обов'язки не можуть бути реалізовані особою без залучення спеціальних суб'єктів (суб'єктів правозастосування) [2, с. 264].

За своєю правовою природою, як зауважила О.Ф. Скакун, правозастосування має визначальні ознаки та основні стадії застосування норм права [1, с. 390–395], що досить важливо з огляду визначення змісту запобіжної діяльності органів прокуратури. Зокрема, до ознак застосування норм права відносяться: а) правозастосування має владний характер, тому що ця діяльність здійснюється компетентним органом або посадовою особою і лише в межах наданих йому (їй) повноважень; б) правозастосування має індивідуалізований, персоніфікований характер, тому що являє собою вирішення конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації на основі норм права; в) правозастосування має процедурно-процесуальний характер, тому що являє собою офіційний порядок, складається з низки стадій; г) правозастосування має творчий, інтелектуальний характер, тому що це завжди інтелектуальна діяльність; ґ) правозастосування здійснюється на основі норм права; д) правозастосування має юридично оформлений характер – завершується ухваленням спеціального акта (у більшості випадків письмово); е) правозастосування у своїй результативній частині (правозастосовний акт) завжди відіграє роль юридичного факту, який породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини [3, с. 390–391].

Щодо стадій застосування норм права, то в теорії виділяють такі із них, як: 1) встановлення фактичних обставин справи (суб'єкти правозастосування встановлюють лише факти та обставини, що мають юридичне значення і пов'язані з вирішенням справи по суті); 2) встановлення юридичних обставин справи (охоплює дії з визначення правової норми, що відповідає обставинам, встановленим на першій стадії, і підлягає застосуванню); 3) ухвалення рішення в справі (закріплюється у правозастосовних актах, які оформлюються уповноваженими на це суб'єктами, доводяться до відома зацікавлених сторін і набирають законної сили) [4, с. 267–268].

Якщо виходити із зазначеної наукової «конструкції» та положень кримінології щодо змісту запобігання злочинам [3, с. 318–364], то можна вивести наступне визначення по-

няття «правозастосовна діяльність прокуратури щодо запобігання злочинам», а саме – це здійснювана на підставі закону її органами та посадовими особами владна діяльність, яка полягає в застосуванні правових норм відносно індивідуально визначених учасників кримінального провадження, що спрямована на виявлення, нейтралізацію, блокування тощо причин і умов, які породжують та сприяють вчиненню злочинів, та відображається в правозастосовному акті.

Висновок. Зазначена діяльність прокуратури в процесі досудового слідства та судового розгляду кримінальних проваджень має здійснюватися на підставі закону, відповідною процесуальною особою, в порядку та в межах її повноважень, які за змістом не суперечать КПК України та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також спрямовані на виявлення, нейтралізацію, блокування тощо причин і умов, що породжують і сприяють вчиненню злочинів.

Список використаних джерел:

1. Теория государства и права: [учеб.] / [А.В. Малько, Д.А. Липинский, Д.В. Березовский и др.]; отв. ред. А.В. Малько; Институт государства и права российской академии наук, Саратовский филиал. – [4-е изд.]. – М.: КноРус, 2011. – 400 с.
2. Теория государства и права: [учеб.] / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2000. – 771 с.
3. Фесенко Є.В. Проблеми визначення функцій прокуратури / Є.В. Фесенко // Вісник прокуратури. – 2001. – № 1. – С. 12–16.
4. Филиппов В.В. Антикоррупционные меры в системе государственной службы США: Криминологический и сравнительно-правовой анализ: [моногр.] / В.В. Филиппов. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 200 с.

МАЗУРИК Святослав Володимирович
аспірант

Тернопільського національного економічного університету

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

Розглядаючи поняття інформаційного забезпечення, Р.А. Калюжний та В.О. Шамрай виділяють три основні його значення:

- забезпеченість системи управління відповідною множиною інформації;
- діяльність, пов'язана з організацією збору, реєстрації, передачі, зберігання, опрацювання і представлення інформації;
- діяльність щодо формування цілеспрямованої суспільної й індивідуальної свідомості суб'єктів суспільних відносин щодо управління у конкретній сфері суспільних відносин (у сучасній літературі ця сутність визначається такими категоріями, як реклама, паблік-релейшн, формування суспільного іміджу суб'єкта управління, інформаційні операції, інформаційна боротьба, пропаганда і контрпропаганда та ін.) [1; 2, с. 45–46]. Нам імпонує цей підхід як такий, що з організаційно-правового (а не технологічного) аспекту комплексно розкриває основні напрями розуміння змісту інформаційного забезпечення, яке може бути застосоване і до діяльності правоохоронних органів зокрема. З іншого боку, згадана авторська позиція про розуміння категорії «інформаційне забезпечення» вбачається нами дещо неповною, адже вона залишає поза увагою питання інформаційної безпеки, правового забезпечення використання різних видів інформації, процесів інформатизації тощо.

У наукових роботах можна знайти такі елементи й функції інформаційного забезпечення: інформаційна підтримка – надання допомоги вищим посадовим особам і органам державної влади в одержанні конфіденційної інформації (ресурсів і засобів), необхідної для здійснення політичного управління; інформаційне супроводження – проведення комплексу інформаційно-пропагандистських або ідеологічних заходів; інформаційне обслуговування – діяльність спеціальних служб і структур з виявлення й задоволення актуальних інформаційних потреб органів державної влади; інформаційна допомога – надання своєчасної й кваліфікованої допомоги політичним лідерам, органам влади в доступі до необхідних інформаційних ресурсів і засобів у зв'язку з вирішенням складних завдань або виникненням нових проблем у здійсненні державної політики; інформаційний вплив – організований процес виробництва, поширення й використання спеціальної інформації, що справляє позитивний або негативний вплив на різні економічні, політичні, соціальні й військові об'єкти, процеси і явища для досягнення політичних цілей держави; інформаційна боротьба – форма політичного суперництва або конфліктної взаємодії у вигляді комплексу погоджених за цілями, місцем і часом заходів, що проводяться за допомогою спеціальних методів і технологій, та спрямованих на досягнення інформаційної переваги; інформаційна логістика – управління інформаційними потоками в процесах забезпечення політичної діяльності держави матеріально-технічними засобами, товарами, фінансовими, інформа-

ційними й іншими послугами з метою їх оптимізації; інформаційне консультування – надання спеціальними органами й службами силовим відомствам консалтингових послуг, експертних оцінок, розробки рекомендацій і пропозицій для вирішення виникаючих проблем у процесах інформаційно-комунікаційної взаємодії суб'єктів і об'єктів політики держави [3, с.10; 4, с. 28–29]. Цей підхід достатньо якісно виражає багатоаспектне явище державного управління та його інформаційного забезпечення, однак не формує передумов для використання напрацювань в інших сферах, і правоохоронній зокрема. З технологічної точки зору інформаційне забезпечення полягає не лише в системі інформаційних ресурсів як предмета праці та інформації як продукту праці, а й засобів і методів ведення усєї інформаційної бази – об'єкта управління [5, с. 38]. Інформаційне забезпечення правоохоронних органів України І.П. Катеринчук визначає як процес збирання, отримання, обробки, поширення, аналізу та використання інформаційних ресурсів, необхідних для виконання визначених законом завдань та функцій цих органів [4, с. 40]. Позиція згаданого автора є справедливою і виваженою, однак характеризує функціональну сторону забезпечення без змістовного наповнення. Теорія і практика боротьби із злочинністю виробила ряд вимог, яким повинна відповідати інформація: по-перше, відповідність інформації компетенції суб'єкта управління, його завданням і функціям; по-друге, оптимальність (необхідність і достовірність) інформації; по-третє, достовірність і точність інформації; по-четверте, своєчасність надходження інформації, і, по-п'яте, комплексність і систематизація [6, с. 120–121].

Щодо специфікації діяльності прокуратури, то варто відмітити визначення Л. Пріня, який під інформацією в системі прокуратури розуміє сукупність відомостей, які відображають усі її складові щодо виконання завдань, які стоять перед прокуратурою, а також дані, що характеризують стан дотримання законів [7, с. 81]. Таке визначення, на нашу думку, не відображає в повній мірі змістовну частину інформації, зосереджуючись тільки на її призначенні. За аналогією із позицією І.П. Катеринчука про те, що цілі діяльності правоохоронних органів мають детермінувати мету інформаційного забезпечення діяльності останніх. При цьому такі цілі мають розглядатися системно, головною метою тут виступає мета діяльності правоохоронних органів, а мета інформаційного забезпечення є похідною від неї і підтримуючою за своєю сутністю [4, с. 79]. Ми зазначаємо, що цілі прокурорської діяльності повинні детермінувати її інформаційне забезпечення. Але, якщо діяльність органів прокуратури в більшій мірі реалізується через її функції (а відповідно, для прокуратури більш актуальним є інформаційне забезпечення реалізації її функцій), то не слід забувати про те, що сама діяльність органів прокуратури не обмежується її функціями. Йдеться про організацію управління в прокуратурах відповідних рівнів, забезпечення роботи аналітичних підрозділів, відповідальних за відкритість органів прокуратури, інформатизацію процесів управління.

Зокрема, В.В. Стрельников зазначає, що інформація повинна застосовуватись з метою вирішення внутрішньоорганізаційних проблем прокурорів, пов'язаних із забезпеченням внутрішньою інформацією, підвищення забезпеченості прокурорських працівників сучасними технічними засобами, що дозволяють оперативно здійснювати обробку і використання відомостей різної категорії [8, с. 118]. Отже, узагальнення усього теоретичного масиву надає нам можливості зробити узагальнення і визначити

інформаційне забезпечення діяльності органів прокуратури в якості комплексного явища, яке:

– створює систему інформаційних ресурсів органів прокуратури, що формують можливості для здійснення організаційних заходів, пов'язаних із досягненням цілей прокуратури та реалізацією її функцій;

– спрямоване на організацію збору (отримання), реєстрації, передачі, зберігання, опрацювання та використання інформації (в якості сукупності даних, які є актуальними для прокурорської діяльності), а також дотримання режиму безпеки інформації;

– формує передумови для правильного сприйняття суспільством прокурорської діяльності шляхом надання для громадськості повної, достовірної та своєчасної інформації про процеси, які відбуваються в системі прокуратури, її досягнення, невдачі, а також своєчасне отримання зворотного посилу (feedback) від інститутів громадянського суспільства про напрями покращення діяльності.

Список використаних джерел:

1. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики: моногр. / [Р.А. Калюжний, В.О. Шамрай, М.Я. Швець, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, Р.Л. Ковпак, В.С. Цимбалюк, Ю.В. Яцишин, А.С. Ластовецький]; за ред. Р.А. Калюжного та В.О. Шамрая – К.: Академія ДПС України, 2002. – 296 с.
2. Бродовський В.В. Інформаційне забезпечення діяльності дільничного інспектора міліції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Бродовський В.В. – К., 2011. – 209 с.
3. Таїров А.І. Інформаційне забезпечення функціонування органів державної влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / А.І. Таїров. – К., 2010. – 20 с.
4. Катеринчук І.П. Правові засади інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Катеринчук І.П. – К., 2015. – 507 с.
5. Основи інформаційних систем: навч. посіб. / В.Ф. Ситник, Т.А. Писаревська, Н.В. Єршоміна, О.С. Краєва / за ред. В.Ф. Ситника. – К.: КНЕУ, 1997. – 252 с.
6. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: моногр. / А.М. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х.: Основа, 2003. – 368 с.
7. Прінь Л. Інформаційноаналітичне забезпечення – передумова планування роботи / Л. Прінь // Вісник прокуратури. – 2006. – № 4. – С. 81–85.
8. Стрельников В.В. Понятие, основное содержание и проблемы информационного обеспечения в органах прокуратуры Российской Федерации / В.В. Стрельников // Евразийская адвокатура. – 2012. – Вып. № 1-1 (1). – Т. 1. – С. 110–118.

МАРЧУК Макар Петрович
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України

ДО ПИТАННЯ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ КОРУПЦІЙНОГО ТИСКУ НА БІЗНЕС В УКРАЇНІ

До сьогоднішнього дня корупція залишається одним із найбільш дестабілізуючих факторів, що перешкоджає зростанню соціального благополуччя та матеріального добробуту всього українського суспільства. Таке протиправне явище взаємопов'язане із засобами управління потоками капіталу. На це є дві причини: по-перше, чим більш корумпована країна, тим менша її здатність стягувати податки і відповідні збори. Крім цього, граничні витрати, пов'язані з оподаткуванням, різко збільшуються зі зростанням рівня корупції. По-друге, прямі іноземні інвестиції складають відносно малу частку імпорту капіталу в корумпованих країнах у порівнянні з низькорумпованими країнами. Також держави з низьким рівнем корупції мають більш нестійкий портфель заощаджень, що, у свою чергу, знижує можливості макроекономічного управління [1].

На жаль, розпочата антикорупційна реформа не призвела до зменшення проявів корупції, а лише до зміни її статистичних показників, що не відображають реального стану поширення цього явища. Ще й досі в Україні підприємці відчуватимуть на собі корупційний тиск з боку державних органів [2, с. 83] у зв'язку з чим потрібна податкова реформа, пришвидшення дозвільних процедур, прозорі закупівлі, дерегуляція.

Відповідно до Звіту про стан роботи підрозділів НПУ щодо протидії корупції за 8 місяців 2016 року (форма № 1-КОВС), було виявлено 231 корупційний злочин, передбачені ст. 191 КК України (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем) [3]. Звіт про стан протидії корупції за 8 місяців 2016 року (форма № 1-КОР) показує, що лише за ч.ч. 2–5 ст.191 КК України викрито 260 кримінальних корупційних правопорушень [4], у той час як за аналогічний період 2015 року відповідно до цієї ж форми звітності – 489 [5].

Однак, попри статистичне зниження кількості корупційних злочинів, на думку багатьох експертів і науковців, рівень корупції в Україні, зокрема й корупційного тиску на бізнес-структури залишився на досить високому рівні. Про це заявляють як вітчизняні, так і міжнародні фахівці.

Зокрема експерти агентства США з міжнародного розвитку (USAID) після аналізу нового щорічного дослідження бізнес-середовища України заявили, що корупція залишається суттєвою перешкодою (сьоме місце в рейтингу) для бізнес-клімату України. Вона тісно пов'язана з існуючою системою бюрократичних процедур, адже за їх висновками більше 29 тис. грн. і 15 % свого робочого часу на рік у середньому витрачають малі й середні підприємства (МСП) в Україні, щоб вести бізнес легально. Саме стільки становить вартість дотримання нормативних вимог МСП України. Причому, чим менше підприємство – тим важчий на ньому регуляторний тягар. «У перерахунку на

І працівника загальні річні витрати для середніх підприємств становлять 268 грн, малих підприємств – 1 тис. 145 грн, мікропідприємств – 5 тис. 952 грн», – зазначають експерти USAID [6]. Але якщо державні органи полегшать адміністративний тягар, то це буде сприяти активізації малого та середнього бізнесу України в наступні кілька років.

Крім цього, уже перші кримінальні провадження, що були внесені НАБУ до Єдиного реєстру досудових розслідувань, на думку його очільника також демонструють катастрофічний рівень корумпованості в Україні. Про це свідчать і дані представників Американської торговельної палати, які презентували дослідження про рівень сприйняття корупції в бізнесі. Зокрема, за їх відомостями, 82 % респондентів – представників міжнародного бізнесового середовища – вважають, що саме боротьба з корупцією може стати ефективним інструментом покращення бізнес-клімату в Україні [7].

Для захисту прав бізнесу від корупції чиновників рік тому в Україні запрацювала Рада бізнес-омбудсмена. Зазначена інституція, широко розрекламована у якості надійного захисника від свавілля державних структур, на думку окремих фахівців, виявилася вельми латентним утворенням на практиці. Зокрема, як зазначають аналітики видання «Forbes», багато великих підприємців навіть якщо і знали про її існування, то всерівно не зверталися в офіс бізнес-омбудсмена зі своїми проблемами. І це при тому, що річний бюджет цієї організації, фінансованої міжнародними донорами, становить близько 1,5 млн євро на рік [8].

Відповідно до звіту Ради бізнес-омбудсмена про свою роботу за 2015 рік, до цього органу надійшло 585 скарг від бізнесу, 151 справу було закрито, стосовно 123 – надано рекомендації, 78 з яких було виконано [9]. Офіс бізнес-омбудсмена в Україні (Альгирдаса Шемета) видав державним органам рекомендації щодо спрощення умов ведення підприємницької діяльності, які Міністерство юстиції та Державна фіскальна служба України виконали приблизно на 70 %, а прокуратура – лише на 18 %. За рік роботи вказаної організації в Україні підприємцям вдалося повернути близько 3,5 млрд грн, які були стягнуті неправомірно. Однак, окремі державні органи досі часто ігнорують звернення представника інтересів вітчизняного підприємництва [10].

Підприємства, які звертаються до Ради бізнес-омбудсмена, загалом відображають загальну структуру бізнесу. Найбільше скарг надходить від промислових підприємств (близько 19 %), підприємств торгівлі (16 %), сільського господарства й гірничо-видобувної промисловості (14 %), галузі нерухомості та будівництва (8 %), інші сфери складають незначний відсоток. Більше 80 % скарг надходить від українського бізнесу, решта – від іноземного [11].

Найяскравіше здійснення корупційного тиску на бізнес можна продемонструвати на прикладі ПДВ. Відповідно до анонімних заяв експортерів, які надходять до офісу бізнес-омбудсмена, до них досі приходять співробітники Державної фіскальної служби України і називають суму, якою потрібно поділитися, щоб отримати передбачене законом відшкодування цього податку. Однак є бізнесмени, до яких працівники фіскальної служби надзвичайно прихильні. Так, компанія Авангард – «яєчний» актив аграрного магната О. Бахматюка – відзвітувала про консолідовану виручку за минулий рік на рівні 230 млн дол. США, що за курсом НБУ на кінець 2015-го року складало близько 5,3 млрд грн. Обсяг, що підлягає відшкодуванню ПДВ на таку суму – приблизно 1,1 млрд грн. При цьому одному лише підрозділу Авангарду – фірмі Імперово Фудз,

що спеціалізується на яечному порошку, – за повідомленнями ЗМІ повернули ПДВ на 1,5 млрд грн [12].

Варто зазначити, що 1 січня 2017 року закінчується мораторій на позапланові перевірки бізнесу. А це означає, що близько чотирьох десятків різноманітних державних структур знову будуть тиснути на середній та малий бізнес, який і без того переживає важкі часи. Тому, цілком імовірно, що вітчизняні підприємці намагатимуться протистояти цьому тискові в різний спосіб, в тому числі – позапprawовий. Втім, враховуючи ситуацію, самі бізнесмени почали шукати правові інструменти, що можуть допомогти у вирішенні проблем у стосунках із державою [13].

У зв'язку зі значним тиском на бізнес, Прем'єр-міністр України закликав прискорити ліквідацію зайвих контролюючих органів і застеріг працівників відповідних структур від тиску і зловживань у бізнесі, що, на його думку, сприятиме зростанню економіки [14]. Голова Уряду нагадав, що на шляху вирішення цієї проблеми була запущена «гаряча лінія» для скарг малого і середнього бізнесу, на адресу якої надійшло чимало скарг, особливо на діяльність Державної фіскальної служби України [15].

У контексті зазначеного необхідно вказати, що Кабінет Міністрів України 24 червня 2016 року своїм розпорядженням схвалив Стратегію реформування державного управління на 2016–2020 роки, з метою вдосконалення системи державного управління та підвищення рівня конкурентоспроможності країни [16]. Причинами необхідності прийняття цього документа став незадовільний стан системи державного управління, який не відповідає потребам країни у проведенні комплексних реформ у різних сферах державної політики та її європейському виборі, а також європейським стандартам належного управління державою.

У нашій державі вже відбуваються процеси, спрямовані на «перезавантаження» Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України та створення Офісу супроводження інвестицій при Прем'єр-міністрові. У планах – створення таких офісів по усій країні, що забезпечить розуміння проблем бізнесу і швидке реагування [17]. Окрім цього, бізнес-спільнота України очікує на зменшення кількості необґрунтованих перевірок та проваджень з боку податкової. Передумови для цього пов'язують із нещодавнім рішенням самої ДФС щодо заборони порушувати кримінальні справи до завершення оскарження результатів податкової перевірки у суді (наказ № 633) [18].

Основними правовими заходами необхідними для вирішення проблеми зменшення корупційного тиску на бізнес, є прийняття нормативних актів, які передбачатимуть зміни стосовно ПДВ, податку на доходи фізичних осіб, єдиного та акцизного податків, а також оподаткування в зоні проведення антитерористичної операції.

Основним організаційним заходом спрямованим на зменшення корупційного тиску на бізнес має стати реформування структури Державної фіскальної служби України (це можливо здійснити в межах розпочатого процесу перетворення податкової з фіскальної на сервісну службу), що сприятиме зменшенню позапланових перевірок.

Серед довгострокових організаційних заходів – створення офісів супроводження інвестицій (не тільки при Прем'єр-міністрові України, але й у всіх обласних центрах).

Технічними та фінансовими заходами мають стати переведення всіх платників податків на сервіс електронного кабінету платника податків (який вже працює), а також виділення фінансування на вдосконалення роботи цього сервісу у зв'язку з постійно

зростаючою кількістю користувачів. Також доцільним буде продовження мораторію на позапланові перевірки бізнесу до кінця 2017 року, що надасть можливість вітчизняним компаніям провести оптимізацію своєї діяльності відповідно до нових податкових стандартів.

Список використаних джерел:

1. Антикоррупционная политика / [под ред. Г.А. Сатарова]. – М.: Фонд ИНДЕМ, РА «СПАС», 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.indem.ru/corrupt/Uc2004/UcAKP2004.htm>.
2. Волошенко А.В. Вплив корупції на бізнес-середовище / А.В. Волошенко // Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика. – 2014. – № 1. – С. 83–87.
3. Звіт про стан роботи підрозділів Національної поліції України щодо протидії корупції за 8 місяців 2016 року, форма № 1-КОВС, затверджена наказом Національної поліції України від 8 квіт. 2016 р. № 299 / Відомчий документ.
4. Звіт про стан протидії корупції за 8 місяців 2016 року, форма № 1-КОР, затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квітня 2013 р. № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.
5. Звіт про стан протидії корупції за 8 місяців 2015 року, форма № 1-КОР, затверджена наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квітня 2013 року № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.
6. USAID назвало перешкоди для розвитку бізнесу в Україні [Електронний ресурс] / Forbes Україна. – 2016. – 12 липня. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/news/1418966-usaid-nazvalo-pereshkodi-dlya-rozvitku-biznesu-v-ukrayini>.
7. А. Ситник: Для зменшення корупційного тиску на бізнес потрібні глибокі реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/novyny/asytnyk-dlya-zmenschennya-korupciynogo-tysku-na-biznes-potribni-glyboki-reformy>.
8. Становська О. Порятунок потопаючих: як захистити український бізнес від держави / О. Становська // Forbes Україна. – 2016. – 14 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/business/1414664-poryatunok-potopayuchih-yak-zahistiti-ukrayinskij-biznes-vid-derzhavi>.
9. Лучка О. Наскільки бізнес був захищеним у 2015 / О. Лучка // Веб-сайт LB.ua. – 2016. – 2 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2016/05/02/334227_naskilki_biznes_buv_zahishchenim_2015.html.
10. Бізнес-омбудсмен назвав головну причину тотальної корупції в Україні // Веб-сайт телеканалу ZIK. – 2016. – 26 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/06/26/vidsutnist_reform_za_25_rokiv_pryzvela_ukrainu_do_totalnoi_koruptsii_711511.
11. Бізнес-омбудсмен: найшвидше скарги підприємців вирішує податкова і Мін'юст, найгірше – прокуратура і МВС // Веб-сайт ТЕКСТИ.org.ua [Електронний ресурс]. – 2016. – 8 червня. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/68190/Biznesombudsmen_najshvydshe_skargy_pidpryjemciv_vyrishuje_Podatkova_i.
12. Як процвітає корупція на митниці / Інформаційний сайт Прибужжя Кордон. – 2016. – 28 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kordon.in.ua/article/nasirov-dopomahaje-protsvitannyu-koruptsiji-na-mytnytsi-12244/>.
13. С. Левчук: Український бізнес отримав нові інструменти правового вирішення проблем у стосунках з державою / С. Левчук // Веб-сайт hubs.ua. [Електронний ресурс]. – 2016. – 15 лип.

– Режим доступу: <http://hubs.ua/business/s-levchuk-ukrayins-kij-biznes-otrimav-novi-instrumenti-pravovogo-virishennya-problem-u-stosunkah-z-derzhavoyu-80240.html>.

14. Гройсман: «Я не дозволю контролюючим органам паразитувати на розвитку бізнесу. Звикли тільки доїти, ходити і побори збирати» // Веб-сайт ЦЕНЗОР.НЕТ [Електронний ресурс]. – 2016. – 1 лип. – Режим доступу :

http://ua.censor.net.ua/news/395645/groyisman_ya_ne_dozvolyu_kontrolyuyuchym_organam_parazytvaty_na_rozvytku_biznesu_zvykly_tilky_doyity.

15. Володимир Гройсман: Я не буду миритися із тиском на бізнес з боку контролюючих структур / Департамент інформації та комунікацій з громадськістю секретаріату КМУ // Урядовий портал (єдиний веб-портал органів виконавчої влади України). – 2016. – 12 лип. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249181835&cat_id=244274130.

16. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 55. – Ст. 1919.

17. Прем'єр готовий захищати бізнес від «контролерів» // Веб-сайт ВІНТЕРА (філія Національної телекомпанії України Вінницька регіональна дирекція). – 2016. – 1 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vodtrk.com.ua/newsukrpolitic/29932-prem-er-gotovij-zakhishchati-biznes-vid-kontroleriv>.

18. Зменшення тиску на бізнес та реформування податкової бази поступово виведе економіку з тіні // Веб-сайт Українського союзу промисловців і підприємців. – 2016. – 22 лип. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uspp.ua/zmenschennya-tisku-na-b%D1%96znes-ta-reformuvannya-podatkov%D1%97-bazi-postupovo-vivede-ekonom%D1%96ku-z-%C2%ABt%D1%96n%D1%96%C2%BB.html>.

МИРОНЮК Тетяна Василівна
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У зарубіжних країнах правоохоронна діяльність поліцейських підрозділів багато функціональна. Організація діяльності по забезпеченню правопорядку, гро- мадської безпеки, запобігання та боротьби зі злочинністю у всіх її проявах у кожній країні має свою специфіку й особливості. Однак на основі аналізу досліджень практичної діяль- ності поліції різних держав можливо виділити такі основні загальні завдання:

- виявлення злочинців та злочинів і затримання правопорушників;
- участь у судових процесах;
- запобігання правопорушенням у ході здійснення патрулювання та інших заходів;
- забезпечення конституційних гарантій;
- надання допомоги особам, яким загрожує фізична розправа, або тим, які не мо- жуть подбати про себе самі;
- регулювання руху транспортних засобів і пішоходів;
- виявлення проблем, що потенційно можуть ускладнювати контроль за дотриман- ням законності і роботу місцевої влади;
- створення і підтримання у мешканців даної місцевості почуття впевненості у своїй безпеці; підтримання порядку в громадських місцях;
- надання інших послуг у надзвичайних обставинах.

Водночас основне призначення поліції більшість громадян визначають як підтри- мання встановленого у суспільстві правопорядку примусовими заходами. Тобто для населення держави поліція, асоціюється з її здатністю застосовувати силу. Здатність використовувати та застосовувати силу і є суттю поліцейської діяльності, але мабуть впершу чергу наприклад, в ході затримання злочинця, супроводі мера в аеропорт, ви- ведення п'яного з бару, регулювання дорожнього руху, контроль натовпу, втручання під час скандалу між родичами. Отже, поліція – це механізм розподілу в суспільстві ситуативно обумовленої сили.

Можливість застосування санкціонованих законом примусових заходів – най- більш важлива ознака поліцейської діяльності, яку можна вважати універсальною. Характерним для поліції (міліції) різних країн світу є і те, що їх пріоритетні завдання і функції належать до сфери протиправних діянь, а також подій, що загрожують со- ціальній безпеці, життю, здоров'ю, правам і свободам людини, державним і громадсь- ким інститутам.

Такі зарубіжні теоретики, як В. Валкер., В.П. Таппан, В.С. Воолен та інші, основне призначення поліції вбачають у встановленні контролю над злочинністю, стримуванні її за допомогою застосування регламентованих законом засобів.

Сьогодні у багатьох країнах світу практичний підхід до завдань і компетенції пра- воохоронних органів, як субектів контролю над злочинністю, передбачає юридичне і

фактичне розширення повноважень поліції. Так зокрема, в Німеччині, Франції, Італії, Іспанії та ін. поліцейські службовці на практиці майже в повному обсязі здійснюють розслідування більшої частини кримінальних справ, оскільки судова влада і прокуратура делегують поліції більшість своїх функцій. Крім того, значною мірою спрощено порядок провадження поліцією ряду процесуальних суспільства дій – арештів, обшуків та ін. Так, у скандинавських державах арешт з метою подальшого доставляння правопорушника в суд для притягнення його до відповідальності може бути здійснений за розсудом поліцейського, якщо особу було затримано при вчиненні правопорушення чи були підстави підозрювати її в цьому. У Німеччині та Італії закони про боротьбу з тероризмом надають поліції право без письмової вказівки судової інстанції робити обшуки громадян, їх житла, автотранспорту і затримувати підозрюваних. У Франції Кримінально-процесуальний кодекс надає право працівнику поліції затримувати на добу будь-яку особу, яка може надати відомості про обставини справи або про вилучені предмети і документи, а також особу, яку він вважає за необхідне перевірити. Характерно і те, що в більшості зарубіжних країн існує спрощений порядок розгляду судами справ про протиправні дії, що визнаються не тяжкими і свідчення поліцейських використовуються найчастіше як єдина і основна доказова база обвинувачення.

Аналіз світового досвіду показує, що існує ряд умов ефективного функціонування поліції:

- наявність правової бази, що базується на вимогах суспільства до поліції. Наприклад, обмежуючи в кримінальному законодавстві коло діянь, які є небезпечними для суспільства, та відносячи їх до об'єктів поліцейської діяльності, визначається загальна компетенція даного державного інституту.

У нормах права детермінуються форми й методи, які, на думку населення, можна використовувати для вирішення таких завдань, завдяки цьому поліції надаються відповідні повноваження, наприклад:

- заборона законодавством застосування катувань під час проведення розслідування свідчить, що населення вважає такий метод у протидії злочинності неприпустимим;

- чітке управління з боку вищої національної і регіональної адміністрації. Без цього діяльність поліції втрачає зміст, оскільки її головне призначення – захист населення від правопорушень – об'єктивно не може реалізуватися поза загальним керівництвом і контролем інстанцій, що репрезентують волю населення і діють від його імені. В іншому випадку поліцейський апарат може перетворитися на машину, яка не враховує інтереси народу;

- соціальна довіра. Необхідність у ній очевидна, оскільки її відсутність, безумовно, означає, що поліція є якимось паразитичним організмом, що приносить лише шкоду суспільству, оскільки вимагає значних матеріальних ресурсів на утримання, не задовольняє його потребу в захисті від правопорушень тощо. Ставлення населення до поліцейських органів – це своєрідний індикатор відносин до влади взагалі. Причому доволі чуттєвий і точний, оскільки поліція – це той державний інститут, який повсякденно, безпосередньо і в усіх сферах вступає в контакти з населенням;

- укомплектованість особовим складом, який володіє здібностями, що дозволяють виконувати поставлені завдання. Безсумнівно, що ефективна протидія правопорушенням припускає повномасштабний, постійний і активний контроль над населенням

і територією. Будь-які кадрові прорахунки не дозволяють це зробити. Разом з тим професійна некомпетентність працівників навіть за їх чисельності призводить у кращому випадку, лише до формальних результатів, що так само неприпустимо. Найбільш об'єктивним показником у діагностиці стану кадрового забезпечення є соціальний імідж поліції;

– достатнє фінансування і оснащення необхідними засобами озброєння, зв'язку, транспорту, криміналістичної техніки тощо. Інше може бути виправдано лише у військовий період, та й то не завжди.

Перераховані вище умови є обов'язковими, рівнозначними та універсальними, тобто їх наявність необхідна в будь-якій країні, хоча, зрозуміло, усе, що пов'язано з функціонуванням поліції, має національну специфіку.

Поліцейська діяльність щодо конкретних аспектів та її ефективність оцінюються за цілим рядом показників. Щодо профілактичної роботи такими є різноманітні дані: про кількість: виданих офіційних попереджень про неприпустимість подальшої аморальної поведінки; про кількість надісланих судовій владі подань про встановлення спеціального нагляду за особами, які раніше вчинили правопорушення; про кількість осіб, які незаконно володіли зброєю; про кількість вилученої зброї, наркотичних засобів і вибухових речовин, що незаконно зберігались; про кількість виданих і припинених поліцейський дозволів; про кількість лекцій, бесід та інших виступів профілактичного характеру щодо інформування населення про заходи по забезпеченню особистої і майнової безпеки тощо.

Обліку підлягає кількість фактів патрулювання і забезпечення порядку під час масових маніфестацій, страйків, спортивних і культурних заходів, супроводження поїздів і літаків, перевірок осіб, які перетинають кордон, та вантажів, які перевозяться, та ін.

При оцінці результатів роботи поліції враховуються також витрати на неї у співвідношенні з розмірами відверненої і відшкодованої за допомогою поліцейських матеріальної шкоди. У США, наприклад, виходячи з такого підходу, щорічний економічний ефект діяльності ФБР, річний бюджет якого становить майже 1 млрд. доларів, визначається приблизно в 2 млрд доларів.

Одним з найбільш важливих показників ефективності роботи поліції є розкриття злочинів. Аналіз офіційних даних правоохоронних відомств західних країн свідчить, що середній рівень розкриття зареєстрованих злочинів становив: Австрія – 45%, Бельгія – 20%, Великобританія – 30%, Німеччина – 50%, Італія – 17%, Канада – 47%, Нідерланди – 20%, Норвегія – 20%, США – 22%, Фінляндія – 75%, Франція – 40%, Швеція – 40%. Розкриття таких небезпечних злочинів, як навмисне вбивство, зґвалтування та інші, більше на 10–15%.

Фахівці Великобританії пропонують оцінювати результати діяльності підрозділів кримінальної поліції (і кожного конкретного співробітника) не тільки за кількістю злочинів, розкритих за певний час, але й враховувати фактор складності, для чого визнається доцільним розробити спеціальну таблицю коефіцієнтів 2. Без сумніву, оцінка роботи щодо розкриття злочинів має бути індивідуалізована. Це дозволило б більш справедливо заохочувати тих, хто відзначився, раціональніше розподіляти оперативний склад. Але в дійсності, на жаль, в усьому світі внесок поліцейських у розкриття злочинів найчастіше залишається знеособленим.

Одним із показників ефективності вважається також оперативність реагування на правопорушення, в першу чергу у формі здійснення арештів. У зарубіжних країнах цей показник досить високий, як правило, поліцейським потрібно для прибуття на місце події від 5 до 10 хвилин з моменту отримання повідомлення про виклик. Що стосується арештів, то в більшості держав, у тому числі в США, Канаді, Німеччині, Італії, понад 30% арештів здійснюються менш ніж через півгодини після отримання інформації про правопорушення; близько 50% – протягом двох з половиною годин; до кінця першого тижня – майже дві третини арештів і 90% – протягом місяця. В даному випадку враховуються не всі арешти, а лише ті, обґрунтованість яких згодом підтверджується судовими інстанціями під час попередніх слухань справ.

У США поліцейські відомства стверджують, що їх основне завдання – це протидія злочинності. Але, як свідчить статистика, понад 50% усієї роботи поліції США – це рутинна повсякденна діяльність, спрямована на охорону громадського порядку та громадської безпеки, виявлення, попередження та припинення дрібних правопорушень, підготовка матеріалів для розгляду в судах тощо. У більшості випадків вона зветься охороною публічного (громадського) порядку.

В Україні працівники поліції в основному витрачають час на виконання службових обов'язків пов'язаних з розкриття вже скоєних злочинів. Це пов'язано з некомплектністю підрозділів поліції, слабким технічним забезпеченням, ускладненою процедурою отримання санкцій на проведення необхідних слідчих дій, низьким соціальним захистом самих працівників міліції тощо.

Одним із основних напрямів підвищення ефективності адміністративної діяльності поліції є спроба залучення до роботи з охорони громадського порядку та громадської безпеки широких верств населення (комунальне поліціювання).

У Великобританії, США, Канаді та Франції є певні відмінності в організаційних структурах поліції, на багатьох поліцейських дільницях відсутні чергові, які є організаторами роботи щодо охорони громадського порядку. Чергування здійснюється всіма працівниками поліцейської дільниці згідно з графіком. Особливістю діяльності поліції зарубіжних країн щодо охорони громадського порядку є те, що більшість поліцейських задіяна для цього у вечірній час та вихідні дні.

Поліція лише виявляє правопорушення, але ніколи не приймає рішення щодо правопорушників. Для цього існують спеціальні органи (магістрати, префекти, поліцейські трибунали тощо).

Як зазначає Енді Волкер, організація роботи поліції щодо попередження злочинів та інших правопорушень може займати понад 30% всієї діяльності поліції Великобританії. Основними напрямками в цій діяльності він вважає проведення навчання серед громадян та підготовку персоналу розважальних закладів до застосування заходів запобіжного характеру, оскільки понад 30% правопорушень у Великобританії вчиняється в таких місцях.

Досвід поліції зарубіжних країн щодо протидії злочинності може стати корисним поліпшення правоохоронної діяльності поліції в Україні, особливо у складних умовах реформування системи органів внутрішніх справ.

МИТНИК Уляна Миколаївна
студентка VI курсу
Київського університету права НАН України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Насильницька злочинність є найнебезпечнішим видом у структурі злочинності і тому протидія їй є актуальною темою як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Дослідженням проблеми протидії насильницькій злочинності присвячені праці Ю.М. Антоняна, А.М. Клочко, М.Г. Колодяжного, О.М. Костенка, Р. Перелигіної, О.Л. Тимчука та інших учених.

Під насиллям у кримінальному праві розуміють фізичний або психічний вплив особи на іншу людину, який порушує її право на особисту недоторканність, з метою досягнення певного злочинного результату.

Насильницькі злочини поділяються на три групи:

- некорисливі;
- корисливі;
- які посягають на основи національної або громадської безпеки, а також на авторитет органів державної влади і місцевого самоврядування [1, с. 253].

Одним з основних засобів протидії насильницьким злочинам в Україні та за кордоном є конституційне та кримінально-правове гарантування права на життя та інші невідчужувані права і свободи людини та громадянина, а також закріплення відповідних санкцій за порушення таких прав. Разом з тим у кожній країні існують свої заходи з протидії насильницькій злочинності. Так, для США характерні напрацювання боротьби зі злочинністю в загальнонаціональному плануванні, а для Японії – на місцевому рівні. У США існує залучення громадян у профілактичну роботу за допомогою інституту добровільних помічників поліції.

Низький рівень насильницької злочинності у Японії пояснюється підтримкою поліції у запобіганні злочинам, високою дисципліною суспільства. Профілактика злочинів в Японії орієнтується на місцеві програми запобігання злочинам, що містить заходи кримінологічного вивчення стану злочинності і конкретні заходи запобігання злочинам. Функції ранньої профілактики здійснюють спеціальні органи реабілітаційної допомоги. Використовуються муніципальні програми, в яких бере участь населення районів. В Японії діє асоціація профілактики злочинів, що функціонує при кожному відділенні поліції, а її нижчими ланками є пункти запобігання злочинам, які працюють у контакті з квартальними комітетами самоврядування. Запобіганням злочинам неповнолітніх займається асоціація та її структурні підрозділи у всіх префектурах.

У країнах – членах ЄС існують соціальний і ситуаційний рівні профілактики злочинів. Соціальна профілактика спрямована на зміну несприятливих умов формування особистості людини. Ситуаційна виходить із того, що окремі категорії злочинних діянь відбуваються за певних обставин. У Франції у 1983 році створено Національну раду із запобігання злочинам. Протидія злочинності у Франції базується на: розши-

ренні мережі ситуативного запобігання злочинності, включення завдань запобігання злочинності до міських програм реконструкції, посилення кримінологічної профілактики злочинів, обмеження насильства в сім'ях, боротьба з прогулами учнів, усунення повторних злочинів, покращення відносин поліції з населенням. Крім цього, у Франції діє так звана поліція наближення, яка є неозброєним органом правопорядку і діяльність якої спрямована на профілактику і співпрацю із громадськістю. У Великобританії з 1966 року працює Постійна конференція з профілактики злочинів, до якої входять представники Конфедерації британських промисловців, Торговельної палати, профспілок і Асоціації старших офіцерів поліції [2, с. 133–135, 3, с. 171–172]. У ФРН виділяють первинну, вторинну і третинну превенцію. Первинна спрямована на подолання дефіциту соціальності й позитивної правосвідомості. Вторинна здійснюється поліцейськими органами й пов'язана із правовими засобами втримання від злочинів. Третинна превенція – це профілактичні заходи, які застосовуються у процесі покарання та ресоціалізації злочинців [6]. Визначальну роль у запобіганні злочинності у ФРН відіграє Інститут «Німецький форум запобігання злочинності» (DFK), що здійснює обмеження криміногенного потенціалу у німецькому суспільстві. Для запобігання злочинності у ФРН важливою є програма (інформаційна система) під назвою «PravIS». Вона містить механізми, що використовуються для обробки великого масиву даних у загальнонаціональному масштабі [3, с.169-170].

У США використовуються три моделі превентивної діяльності: модель громадських установ, модель безпеки індивідуума та модель впливу через навколишнє середовище. Кримінологи пов'язують зниження злочинності у США із тенденцією до посилення кримінально-репересивних заходів та прийняттям у 1994 році Закону «Про контроль над насильницькою злочинністю та про правозастосовчу діяльність». Крім цього, вплив має обмеження застосування дострокового та умовно-дострокового звільнення від відбування покарань та використання так званого Закону «Про три удари», згідно з яким раніше двічі засуджені до позбавлення волі за будь-який новий злочин засуджуються до довічного ув'язнення. На федеральному й місцевому рівнях реалізуються програми профілактики злочинів. Ефективність у США має метод впливу «терапія громадою», який використовується під час відбування покарання. Він полягає в покладанні відповідальності за виправлення і ресоціалізацію не тільки на персонал, а й на самого засудженого. При такому підході ув'язнений може вплинути на будь-яке рішення, що його стосується, а персонал заохочує самостійні відповідальні дії. У Канаді та Великобританії практикується участь громадян у патрулюванні, чергування в найбільш криміногенних районах. У США та європейських країнах широко застосовується і віктимологічна профілактика злочинів [5, с. 166; 6].

Особливо актуальною є й проблема протидії домашньому насильству.

У Австрії, наприклад, були засновані так звані «центри втручання», які пропонують безплатні консультаційні послуги й підтримку потерпілим від насильства у сім'ї. У листопаді 1996 року Австрійська національна асамблея прийняла Акт про захист від насильства у сім'ї. Крім нього, дане питання регулюють Цивільний кодекс, Правоохоронний кодекс та Акт служби безпеки. В Австрії, Фінляндії, Португалії, США та країнах ЄС застосовується виселення особи, винної в здійсненні насильства поліцією, що є адміністративним заходом, який згодом має бути підтверджений рішенням суду.

ді. У Бразилії у 2006 році було прийнято закон про сімейне насильство. Відповідно до нього поліції дозволяється затримувати агресора й у випадках, коли в його діях існує реальна загроза для життя жертви насильства. Позитивний вплив також мало прийняття більш суворих санкцій за насильство у сім'ї.

В Англії у кожному районному поліцейському відділку створені відділи поліції з боротьби із домашнім насильством. Поліцейські, які прибули на виклик, пов'язаний з домашнім насильством, можуть затримати особу, яка вчинила насильство в сім'ї, без прохання жертви сімейного насильства. За наявності підстав може бути порушена кримінальна справа без згоди жертви. Такий підхід щодо беззастережного переслідування існує в Португалії. У ФРН з 2004 року по теперішній час діє проект під назвою «Круглий стіл сімейного насильства у Ремс-Мур-Каунти. У Франції насильство було визнано проблемою державного рівня та пропонується введення в законодавство поняття «психологічного насильства в сім'ї». Щодо Республіки Польща, то одним із заходів впливу на правопорушників є «подання ухвали про покарання до відома публіки в загальному порядку». У Республіці Білорусь ст. 9.1 Кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за нанесення побоїв, що не викликає спричинення тілесних ушкоджень, умисне спричинення болю, фізичних або психічних страждань, вчинених щодо близького родича або члена сім'ї. Крім цього, активну роль із протидії насильству відіграють державні та громадські організації [3, с. 170, 4, с. 255–256].

Таким чином, для протидії насильницьким злочинам важливою є реалізація таких заходів як: створення спеціальних органів, що займаються вивченням проблем насильницької злочинності та запобігання їй; прийняття більш жорстких норм за вчинення насильницьких правопорушень, зокрема за насильство в сім'ї; своєчасне реагування правоохоронними органами на факти насильства; обмеження права володіння зброєю; тісна взаємодія суспільства і поліції, участь громадян у патрулюванні; віктимологічна профілактика.

Список використаних джерел:

1. Александров Ю.В. Кримінологія: курс лекцій / Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.
2. Ключко А.М. Досвід зарубіжних країн у сфері боротьби зі злочинністю / А.М. Ключко // Європейські перспективи. – 2012. – № 3. – Ч. 2. – С. 132–135.
3. Колодяжний М.Г. Сучасна концепція запобігання злочинності в Європейському Союзі / М.Г. Колодяжний // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 168–173
4. Перелигіна Р.В. Протидія жіночому насильству у європейській доктрині та законодавстві / Р.В. Перелигіна // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 255–257.
5. Тимчук О.Л. Окремі аспекти стратегії протидії злочинності в Україні та в США / О.Л. Тимчук // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – Ч. 3. – С. 162–168.
6. Профілактика злочинів: підруч. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2011. – 720 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1486011049609/pravo/zarubizhniy_dosvid_profilaktiki_zlochivn

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

ДО РОЗУМІННЯ ФОРМУЛЮВАННЯ «КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА»

Сучасний жахливий стан економічного розвитку країни, податкові й адміністративні перепони для нормального становлення ринкової економіки, надання значних свобод агресивно налаштованої частини населенню об'єктивно збільшують гостроту протиріч. У такій ситуації набирає загрозливих масштабів можливість суб'єктивної сваволі внаслідок ослаблення реалізації владних функцій. Сьогодні представники органів державної влади й управління вже не можуть, як раніше, розраховувати на беззаперечне прийняття суспільством рішень, які ними приймаються. До того ж населення має право на інформацію, яка поширюється професійними журналістами, стосовно того, що насправді відбувається в країні, з якою метою підвищуються тарифи на житлово-комунальні послуги, руйнується медицина, а можливості заробляти на життя дедалі зменшуються. Механізм кримінально-правового забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста, який піддається злочинному посяганням при здійсненні журналістської діяльності, може функціонувати лише в межах інформаційних суспільних відносин.

Вивчення та розв'язання проблем кримінально-правового забезпечення охорони законної професійної діяльності журналістів потребує чіткого визначення категоріального апарату. Це пов'язано з тим, що чіткі дефініції відіграють неабияку роль для тлумачення норм кримінального права, що сприяє нормальній їх реалізації на практиці правозастосовувачем. Від правильного розуміння їхнього змісту залежить законність застосування норм кримінального права.

Кримінальне право виконує специфічне завдання – правове забезпечення охорони життєво важливих соціальних цінностей. Кримінальне право знаходить своє відображення в Кримінальному кодексі України (далі – КК), у конкретних його нормах. КК для виконання своїх завдань визначає які суспільно небезпечні діяння є злочинами й які покарання можуть бути застосовані за їх учинення. Тобто, злочинність та караність діяння визначається лише Кримінальним кодексом. До того ж, якщо таке діяння не визначено цим Кодексом, воно ні за яких умов не може бути визнано злочином, навіть при його високому рівні суспільної небезпечності, тому застосування норм КК за аналогією заборонено. Отже, засобами кримінально-правового забезпечення протидії злочинності виступають норми КК України, що наділені властивістю впливати на учасників кримінальних правовідносин. Система цих норм вміщує кримінально-правові засоби забезпечення реалізації призначеного покарання, що не стикаються

з кримінальною відповідальністю, і кримінально-правові засоби забезпечення реалізації кримінальної відповідальності.

Р. І. Зуєва зазначає, що здебільшого термін «забезпечення» тлумачиться за аналогією з російським словом «обеспечение» [1, с. 188–194]. Але, наприклад, у словнику української мови «забезпечувати» означає постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки [2, с. 19]. В тлумачному словнику сучасної української мови «забезпеченість» розуміється як ступінь забезпечення ким-, чим-небудь [3, с. 375], що лише загалом нагадує визначення поняття «обеспечение», надане в радянських та класичних російських словниках.

Останнім часом поняття «правове забезпечення» набуло достатнього поширення в науковій юридичній літературі [4, с. 45; 5, с. 54–55; 6, с. 131–134]. Н.А. Савінова вважає, що правове забезпечення слід розглядати в контексті необхідності корисного впливу на суспільство з метою захисту певних суспільних відносин за допомогою норм права [7, с. 167–171]. Вона пропонує класифікувати правове забезпечення за: 1) територією поширення його компетенції: глобальне, міждержавне, національне; 2) характером суспільних відносин, на регулювання яких воно спрямоване: у сфері освіти, у соціальній сфері, у сфері землекористування, комунікацій тощо; 3) галузями права: конституційно-правове, цивільно-правове, кримінально-правове, адміністративно-правове тощо [7, с. 167–171].

Кримінально-правова охорона спрямована на збереження суспільних відносин і інтересів, які гармонічно існують в соціумі, утримання громадян від вчинення суспільно небезпечних діянь, що КК визнані злочинами. Разом з тим кримінально-правовим захистом слід визнати систему заходів, спрямованих на застосування сукупності засобів кримінально-правового впливу за посягання на охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини, а також на їхнє відновлення, необхідність чого викликається порушенням індивідами обов'язку не вчиняти суспільно небезпечні діяння, передбачені нормою кримінального права. Можливість захисту виникає як реакція на вчинений злочин у тому разі, якщо охорона не забезпечила нормальне функціонування суспільних відносин у заданому КК режимі його невчинення (не вдалося запобігти злочину) і виникла потреба задіяння механізму реалізації кримінальної відповідальності за порушення кримінально-правового обов'язку – не вчиняти злочин, передбачений нормою кримінального права [8].

Тлумачний словник української мови ототожнює поняття «охорона» і «захист» [9, с. 147]. Словник російської мови слово «захист» розуміє як те, що слугує обороні. Єдність у розумінні «захисту» й «охорони» впливає з пояснення змісту слова «захищати», яке у свою чергу визначається як охорона, спрямована на захист від замахів, від ворожих дій, та небезпеки [10, 196]. Тлумачний словник В. І. Даля визначає захист як заступництво, а охорону – зберігання, оберігання, захист, тримання в цілісності, рятування [11, с. 774].

Точки зору вчених на співвідношення розглядуваних понять можна згрупувати таким чином: 1) поняття «захист» та «охорона» прав є тотожними (синонімічними); 2) одне поняття охоплюється іншим, однак серед прибічників цієї точки зору існують непорозуміння відносно того, яке поняття є родовим, а яке слід визнати видовим. Так, окремі авторівказують на те, що поняття «охорона» охоплює поняття «захист»,

а інші вчені наполягають на тому, що охорону необхідно розглядати як частину захисту; 3) поняття «захист» і «охорона» є різними за своєю сутністю поняттями; 4) деякі автори стверджують, що захист прав і охорону прав є невід'ємними частинами поняття «правовий захист». У зв'язку з аналізом згадуваних понять слід зазначити, що приєднання охорони до системи правового захисту цілковито залежно від змістовного навантаження самого поняття «правовий захист», оскільки очевидно, що охорона прав і їхній захист при такому підході є цілком окремими самостійними правовими явищами. Іншими науковцями відстоюється точка зору, відповідно до якої захист і охорона складають дефініцію правової охорони.

Протилежність захисту й охорони видається неприродною, як і їх уподібненість, оскільки розуміння захисту прямо сполучено з конкретним правопорушенням. Засоби захисту застосовуються не лише для відновлення соціальної справедливості, але й також для припинення злочину. Захист, включаючи елементи «оборони», внутрішньо притаманний охороні, складає невід'ємну її (охорони) частину. Інакше кажучи, кримінально-правовий захист розповсюджується на всі ті об'єкти, що перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність.

Тому, на нашу думку, не слід давати визначення поняття «охорона» лише через забезпечення штатного функціонування правовідносин. Не уявляється можливим забезпечувати щось уможливно, необхідні певні засоби, спрямовані на примусове створення надійних умов для реалізації прав, адекватне реагування на порушення порядку функціонування правовідносин для його (порядку) гарантування. Так, В.В. Кузнецов вважає, що кримінально-правова охорона – це: 1) певна система кримінально-правових засобів, до яких слід включити норми кримінального права (заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні); 2) методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин [12, с. 109].

Таким чином, кримінально-правова охорона – це сукупність засобів, спрямованих на запобігання вчиненню злочинів, що здатні заподіяти шкоду законній професійній діяльності журналіста, а також на відновлення соціальної справедливості у разі їх вчинення. Елементами механізму кримінально-правової охорони є: норми кримінального права; кримінально-правові відносини; кримінальна відповідальність.

З огляду на кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста у Кримінальному кодексі України посилюється диференціація кримінальної відповідальності залежно від характеру та небезпеки вчиненого діяння, його наслідків. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14 травня 2015 року № 421-VIII до розділу XV Особливої частини КК введені ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, а слова «органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» у назві розділу замінено словами «органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». Разом з тим у КК є ще три статті, які забезпечують охорону законної професійної діяльності журналістів – це ст.ст. 163, 171, 375 КК України. Однак законодавець, вводячи ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 до КК, вказує саме на посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів. Виходячи з цього, нам необхідно розібратися зі змістом понять «журналіст», «діяльність журналіста», «професійна діяльність журналіста», «законна професійна діяльність журналіста».

Аналіз положень ст. 25 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 6 Закону України «Про інформаційні агентства», ст. 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», примітки ст. 345-1 КК України дає підстави для висновку, що журналістом у кримінально-правовому розумінні може бути особа, яка наділена такою сукупністю рис: 1) є творчим працівником; 2) збирає, одержує, створює, поширює, зберігає або по-іншому використовує інформацію; 3) є або штатним, або позаштатним працівником, або взагалі діє за іншим видом доручення ЗМІ; 4) може підтвердити належність до ЗМІ редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим ЗМІ, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів. Крім того, особи як потерпілі від злочинів проти професійної діяльності журналіста мають здійснювати лише професійну діяльність, що відповідає чинному законодавству про журналістів, і журналістську діяльність.

Для з'ясування змісту поняття професійної діяльності та виокремлення ознак, що притаманні такій діяльності, необхідно дослідити значення слів діяльність та професія. У тлумачному словнику під діяльністю розуміється застосування своєї праці до чого-небудь; праця, дії людей в якій-небудь галузі [3, с. 306]. Професія – це рід занять, трудової діяльності, що вимагає певних знань та навичок і є для кого-небудь джерелом існування [3, с. 1177].

У літературі розрізняють поняття «професія», «праця» та «заняття». У міжнародній стандартній класифікації занять – 08 (ISCO-08) у спеціальних статтях містяться дефініції «праця» та «заняття». Так, «праця (job) – це сукупність завдань та обов'язків, що виконуються або мають бути виконані однією особою, в тому числі для роботодавця, або в рамках індивідуальної трудової діяльності» (ст. 41); «заняття (occupation) – сукупність робіт, що характеризуються високим ступенем подібності при виконанні головних завдань і обов'язків на робочому місці» (ст. 42) [13].

В.Г. Макушин вважає, що професія є діяльністю, засобом якої певна людина бере участь в житті суспільства й яка є її основним джерелом матеріальних засобів для існування [14]. Е.Ф. Зеєр зазначає, що професії є формами трудової діяльності, що виникли історично та для виконання яких людина повинна володіти певними знаннями та навичками, мати спеціальні здібності та розвинені професійно важливі якості [15, с. 299].

Діяльність у філософії характеризується такими ознаками: 1) визначеною метою, що чітко усвідомлюється; 2) програмою, у якій передбачаються конкретні способи активних дій, їхня послідовність, можливі результати; 3) свобода, що означає наявність вибору особою предметів для перетворення мети, способів діяльності, очікуваних результатів; 4) творчістю, прагненням особи створити внаслідок діяльності щось принципово нове – чого не було раніше. Проте для професійної діяльності журналіста таких ознак недостатньо.

Першою ознакою професійної діяльності журналіста, що можна виділити із законодавчих визначень, є професіоналізм, що полягає в одержанні особою відповідної вищої освіти чи професійної підготовки, наявності спеціальних знань, навичок, стажу роботи, обумовлених журналістською діяльністю, а також складання кваліфікаційного іспиту.

Другою ознакою професійної діяльності журналіста є те, що її суб'єктами можуть бути тільки фізичні особи – працівники (штатні або позаштатні) ЗМІ.

Третьою ознакою професійної діяльності журналіста визнається приналежність до певної професійної організації, що прямо передбачено законом – виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в Національному класифікаторі професій України (ст. 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»). Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів (примітка 1 до ст. 3451 КК України).

Метою професійної діяльності журналіста є пошук, одержання, фіксування, зберігання, використання та поширення будь-якої інформації за допомогою ЗМІ. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» свобода слова та вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань гарантуються Конституцією України і відповідно до цього Закону означають право кожного вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації, крім випадків, визначених законом, коли обмеження цього права необхідно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. У ст. 1. Закону України «Про інформаційні агентства» інформаційні агентства визнаються зареєстровані як юридичні особи суб'єкти інформаційної діяльності, що діють з метою надання інформаційних послуг.

Творчий характер діяльності журналіста також впливає із законодавчого визначення поняття «журналіст». Найпоширенішою рисою творчості визнається новизна, оригінальність продукту суспільно-корисної діяльності журналіста, тобто його творча діяльність призводить до появи нових, раніше невідомих результатів. Під творчістю розуміється «діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей; діяльність, пройнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку» [3, с. 1435].

Таким чином: 1) професійна діяльність журналіста – це творча діяльність, метою якої є поширення інформації за допомогою ЗМІ, що здійснюється фізичними особами, які мають професійну освіту чи професійну підготовку, спеціальні знання, практичні навички й уміння у галузі журналістики, що обумовлено виконанням редакційно-посадових службових обов'язків у засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи), які зазначаються в Національному класифікаторі професій України; 2) під кримінально-правовим забезпеченням охорони професійної діяльності журналіста слід розуміти сукупність правових приписів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин кримінальним правом, що виникають при творчому здійсненні діяльності, метою якої є поширення інформації.

ції за допомогою ЗМІ, фізичними особами, які мають професійну освіту чи професійну підготовку, спеціальні знання, практичні навички й уміння у галузі журналістики, що обумовлено виконанням редакційно-посадових службових обов'язків у засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в Національному класифікаторі професій України. Тобто мається на увазі наявність у кримінальному праві норм, що дозволяють протидіяти суспільно небезпечним посяганням проти професійної діяльності журналіста кримінально-правовими засобами. При цьому діяльність журналістів має бути законною, тобто такою, що відповідає вимогам законодавства, яким врегульована їхня професійна діяльність.

Список використаних джерел:

1. Зуєв Р.І. Основні підходи до розуміння сутності адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини / Р.І. Зуєв // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 188–194.
2. Словник української мови / [редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін.; уклад.: А.А. Бурячок, В.М. Білоноженко, А.П. Білоштан та ін.; ред. тому: Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька]. – К.: Наук. думка, 1972. – Т. 3. З. – 744 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
4. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Фріс Павло Львович. – К.: Інститут держави та права ім. В.М. Корецького, 2005. – 381 с.
5. Зельдіна О. Правове регулювання інноваційної діяльності в умовах технопарків України: окремі проблеми / О. Зельдіна // Право України. – 2005. – № 12. – С. 54–56.
6. Монашова О. Правове забезпечення інформаційно-комунікаційних технологій (зарубіжний досвід) / О. Монашова // Право України. – 2006. – № 3. – С. 131–134
7. Савінова Н.А. Природа кримінально-правового забезпечення та його місце в системі правового забезпечення / Н.А. Савінова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 167–171.
8. Указаний обов'язок нерозривно зв'язаний з нормою кримінального права та виконуваними нею функціями (див.: Митрофанов І.І. Кримінально-правова норма та пов'язані з нею веління / І.І. Митрофанов // Публічне право. – 2016. – № 1 (21). – С. 172–179; Митрофанов І.І. Функції норм кримінального права / І.І. Митрофанов // Наше право. – 2016. – № 1. – С. 88–94).
9. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови [текст] / А.О. Івченко. – Х.: Фоліо, 2000. – 540 с. – (Б-ка держ. мови).
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. докт. филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1982. – 816 с.
11. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М.: Русский язык, 1979. – Т. 2: И–О. – 779 с.
12. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття / В. В. Кузнецов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 30. – Т. 2. – С. 107–110.
13. International Standard Classification of Occupations: ISCO-08. – International Labour Office. – Geneva: ILO, 2012. – 420 p.
14. Макушин В.Г. Лекції по курсу «Основы физиологии и психологии труда» / В.Г. Макушин. – М.: Профиздат, 1971. – 245 с.
15. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учеб. пособ. / Э.Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 480 с.

МИХАЙЛІЧЕНКО Тетяна Олександрівна
кандидат юридичних наук, асистент кафедри
кримінального та адміністративного права і процесу
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПРОБЛЕМИ ДО ВИРІШЕННЯ

Законом України від 23 травня 2013 року № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Однак з моменту прийняття цього Закону законодавець вже чотири рази змінював і доповнював його окремі положення (Закони України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, 13 травня 2014 року № 1261-VII, 9 квітня 2015 року № 317-VIII та 8 жовтня 2015 року № 731-VIII). Крім того, незважаючи на те, що з часу набрання чинності цих нововведень кримінального закону минуло вже 2 роки, в Єдиному державному реєстрі судових рішень і досі немає жодного судового рішення, в якому б до юридичної особи у відповідних випадках були застосовані заходи кримінально-правового характеру. Це дає підстави припустити, що впроваджені заходи мають недоліки, внаслідок яких, прийняті новели «не працюють». Тому метою даної роботи є спроба виявити ці недоліки.

Насамперед варто відмітити, що одразу ж після того як почали з'являтися законопроекти, в яких передбачалося запровадження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в науковій літературі розгорнулася жвава дискусія з приводу ряду питань: стосовно доцільності їх закріплення в КК України, відносно їх місця в системі кримінально-правових заходів, видів заходів та підстав для їх застосування до юридичних осіб тощо. Не вдаючись до перераховування та оцінки всіх позицій учасників дискусій, слід відмітити, що на нашу думку, Загальну частину КК України було доповнено Розділом IV-1 у 2013 році у зв'язку із євроінтеграційним курсом нашої держави, тому що в ряді підписаних та ратифікованих конвенцій передбачена *рекомендація* (курсив наш. – Т.М.) стосовно відповідальності юридичних осіб, зокрема за корупційні, екологічні злочини, а також злочини, вчинені організованою злочинністю, транснаціональною організованою злочинністю та ін. Видається, український законодавець обрав компромісний варіант: хоча і не встановив кримінальну відповідальність для юридичних осіб, однак здійснив спробу регламентувати їх діяльність та карати за окремі її прояви засобами кримінально-правового впливу.

Однак, як справедливо зазначає В.М. Куц, «важливою складовою протидії злочинності є її кримінально-правове забезпечення, що передбачає не лише наявність якісного законодавства, а й новітню кримінально-правову доктрину та сучасну за змістом кримінально-правову політику держави» [1, с. 43]. На жаль, законодавець, на нашу думку, безсистемно підійшов до вирішення питання стосовно відповідальності

юридичних осіб, не розробивши комплексно, належним чином концепцію такої відповідальності. Так, зокрема, Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб) № 2990 було внесено 14 травня 2013 року, а вже 23 травня 2013 року Верховна Рада проголосувала за нього. Такий поспіх, як видається, є невиправданим, оскільки, по-перше, призвів лише до нагромадження в КК України «мертвих норм», а по-друге, – до дисбалансу вже існуючих заходів.

Насамперед варто наголосити на слушній думці А.С. Нерсесяна, який відмічав ще напередодні прийняття Закону від 23 травня 2013 року № 314-VII, що «проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» (реєстраційний № 2032) (аналізований вченим Проект є певною мірою подібним із Проектом № 2990 – уточнення наше) вважаємо недопрацьованим. З юридичної точки зору він не відповідає доктрині вітчизняної кримінально-правової науки та допускає необґрунтовано розширене тлумачення норм Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року та Кримінальної конвенції проти корупції від 27 січня 1999 року» [2, с. 190].

Отже, введений поспішно до Загальної частини КК України розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового примусу щодо юридичних осіб» зберігає й нині, незважаючи на внесені зміни, ряд недоліків, які призводять до таких наслідків:

Практика *de-facto* не сприйняла новел, тому ці норми й не застосовуються.

На сьогодні в Україні, крім заходів кримінально-правового характеру, одночасно існує цивільна та адміністративна відповідальності юридичних осіб. Виникає питання, на яке поки що немає точної відповіді: чому законодавець не обмежився традиційним варіантом і не передбачив адміністративну відповідальність юридичних осіб, у випадках, коли її уповноважена особа від імені (та в інтересах юридичної особи) вчиняє певні злочини? Адже ратифіковані конвенції не передбачають, який саме вид юридичної відповідальності має бути передбачений в кожній країні-учасниці. І хоча особливістю адміністративної відповідальності юридичних осіб є те, що ані в Кодексі України про адміністративні правопорушення, ані в будь-якому іншому нормативному акті немає чіткого і вичерпного переліку адміністративних стягнень, які застосовуються до юридичних осіб, тоді як формування і закріплення такого переліку, по-перше, позитивно вплинуло на адміністративну галузь і, по-друге, не переважувало б кримінальне право. Якщо ж проаналізувати національне законодавство, то можна побачити, що перелік існуючих адміністративних стягнень є не лише достатньо широким (див. публікації О.Т. Зими, М.В. Удода, О.Г. Лігуса та ін. [3, 4, 5]), але й перекликається із заходами кримінально-правового характеру. Так, приміром, згідно із ст. 238 Господарського кодексу України (далі – ГК України) за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового чи майнового характеру, які спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. До того ж ст. 239 ГК України передбачено, що органи державної влади та органи місцевого са-

моврядування відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання адміністративно-господарські санкції, серед яких і адміністративно-господарський штраф, що визначається законом як грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету в разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності (ч. 1 ст. 241 ГК України), а перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення (ч. 2 ст. 241 ГК України). Слід відразу відмітити, що часто розмір штрафу, як вид адміністративного стягнення, не є меншим від розміру штрафу, який застосовується відповідно до ч. 1 ст. 96-7 КК (двократний розмір незаконно одержаної неправомірної вигоди). Також до юридичної особи можуть бути застосовані такі адміністративно-господарські стягнення як: вилучення прибутку (доходу); стягнення зборів (обов'язкових платежів); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; ліквідація суб'єкта господарювання; інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами (ст. 238 ГК України). Отже, і штраф, і ліквідація юридичної особи вже достатньо давно існують як види адміністративних стягнень, які застосовуються до юридичних осіб.

Ще однією дилемою є питання щодо існування необґрунтованого та неповного переліку тих злочинів, які вчинила уповноважена особа від імені (та в інтересах) юридичної особи, за які можливе застосування таких заходів кримінально-правового характеру. Так, А. Данилевський відмічає, що законодавчо закріплений перелік злочинів, що вчиняються уповноваженою фізичною особою від імені (та в інтересах) юридичної особи є дуже невеликим, хоча у галузевому законодавстві міститься вказівка на необхідність застосування заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб у зв'язку із вчиненням уповноваженою фізичною особою, приміром, такого злочину як зайняття гральним бізнесом (ст. 203-2 КК України). Таким чином, констатує автор, питання вирішене лише наполовину [6, с. 49]. Погоджуючись із дослідником, варто відмітити, що нині перелік у нас закріплений достатньо широкий, бо серед вказаних злочинів є окремі (курсив наш. – Т.М.) злочини проти: основ національної безпеки; волі, честі та гідності особи; виборчих прав громадян; громадської безпеки; корупційних злочинів; військових злочинів; злочинів у сфері господарської діяльності; злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Водночас пропонуємо, якщо все ж залишати аналізові заходи в КК України, розширити перелік злочинів за рахунок ст.ст. 157, 206-2, 236, 237, 239-1, 240-244, 254 та 354 КК України (більш детально див. наукові тези Михайліченко Т.О. [7].)

При цьому вважаємо позицію А. Данилевського щодо недоцільності обмеження кола злочинів, які можуть виступати підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [6, с. 49], передчасною внаслідок загрози неприйняття такого підходу суспільством та (або) ймовірності зловживань.

Отже, на підставі вищевикладеного, вважаємо, що існуючий в чинній редакції розділ Загальної частини КК «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» не виконує поставлені законодавцем задачі, а отже, de-facto й не є заходом протидії злочинності, оскільки його закріплення відбувалося без розроблення науково-обґрунтованої концепції та без врахування вже існуючих в українському законодавстві норм із подальшим їх взаємоузгодженням.

Список використаних джерел:

1. Куц В. Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення протидії злочинності / Куц В. // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвузівської наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовтня 2013 р.). – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – С. 43–47.
2. Нерсесян А.С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту / А.С. Нерсесян // Вісник Вищої ради юстиції. 2013. – № 2 (14). – С. 181–192.
3. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук / О.Т. Зима. – Х.: Б. в., 2001. – 164 с.
4. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб в Україні: процес становлення: [розд. 5, § 2] // Проблеми правової відповідальності: моногр. / В.Я. Тацій [та ін.]; за ред.: В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисова. – Х.: Право, 2014. – С. 162–175.
5. Удод М.В. Адміністративна відповідальність юридичних осіб / М.В. Удод, О. Г. Літус // Вісник Академії митної служби України. – Серія: Право. – 2010. – № 1. – С. 90–95.
6. Данилевський А. Заходи кримінально-правового впливу / А. Данилевський // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвузівської наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовтня 2013 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – С. 47–51.
7. Михайліченко Т.О. Заходи кримінально-правового характеру до юридичної особи: питання щодо переліку злочинів / Т.О. Михайліченко // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовтня 2016 року). – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримінал. права», 2016.

МОСТЕПАНЮК Людмила Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

НЕДОЛІКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗАКОННОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Серед новел чинного Кримінального кодексу України (далі – КК) особливої уваги заслуговує запровадження додаткових гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів, зокрема в частині посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти журналістів.

За період 2015–2016 років було прийнято кілька законів, метою яких стало приведення законодавчого регулювання гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів у відповідність до європейських стандартів у правовому регулюванні діяльності засобів масової інформації, удосконалення законодавчої бази та усунення недоліків законодавчого регулювання питань, пов'язаних із діючим правовим механізмом забезпечення захисту професійної діяльності журналістів.

Так, 14 травня 2015 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів», яким до КК було внесено кілька спеціальних складів злочинів проти журналістів (ст.ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», 347-1 (умисне знищення або пошкодження майна журналіста), 348-1 (посягання на життя журналіста), 349-1 КК (захоплення журналіста як заручника).

4 лютого 2016 року Президентом України було підписано Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів», положеннями якого до ст. 171 КК були внесені зміни і доповнення. В новій редакції викладена ст. 171 КК «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», що зазнала наступних змін: 1) криміналізовано такі дії, як «незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими журналіст користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю» (ч. 1 ст. 171 КК); 2) замінено у ч. 2 ст. 171 КК слова про переслідування журналіста «за виконання професійних обов'язків» на слова «у зв'язку з його законною професійною діяльністю»; 3) доповнено об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого частиною другою зазначеної статті такою ознакою, як вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків.

Але прийняття вказаних законів не можна вважати достатньо обґрунтованим. Так, запровадження окремої кримінальної відповідальності за погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї, умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї побоїв, легких, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням ним професійної діяльності (ст. 345-1 КК) не виглядають юридично обґрунтованими. Адже кримінальна відповідальність за означені діяння вже передбачена чинним КК: зокрема, якщо перешкоджання професійній діяльності журналіста здійснювалось шляхом погрози вбивством або застосування насильства, а так само безпосереднє вчинення насильницьких дій за наявності підстав слід кваліфікувати як сукупність злочинів за ст. 171 КК та відповідно ст.ст. 121, 122, 125-127, 129 КК (до моменту набрання вказаним

законом юридичної сили). Якщо ж перешкоджання професійній діяльності журналіста здійснювалось шляхом знищення або пошкодження майна (ст. 347-1 КК), то вчинене, за наявності підстав, слід кваліфікувати як сукупність злочинів за ст. 171 та ст. 194 КК (до моменту набрання вказаним законом юридичної сили). Так само вбивство або замах на вбивство журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності (ст. 348-1 КК) у даний час має кваліфікуватися за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (до моменту набрання вказаним законом юридичної сили). Крім того, юридично некоректною є пропозиція законопроекту щодо встановлення однакового покарання як за вбивство, так і за замах на вбивство журналіста (ст. 348-1 КК).

Доповнення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК, такою ознакою, як незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими журналіст користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, є зайвим з огляду на наступне. Вказані діяння позбавляють журналіста можливості здійснювати свою професійну діяльність або принаймні утруднюють здійснення ним цієї діяльності, а тому вони є одним з проявів умисного перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, тобто повною мірою охоплюється чинною редакцією ч. 1 ст. 171 КК. При цьому якщо такі дії поєднуються з погрозами знищення технічних засобів або їх безпосереднім знищенням чи пошкодженням, то за наявності підстав їх слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 171 та 194 КК.

Доповнення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 171 КК такою ознакою, як вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків є недоцільним, оскільки охоплюється чинною редакцією диспозиції ч. 2 ст. 171 КК. А саме: характер запропонованого порушення охоплюється терміном «переслідування» і може полягати у фізичному чи психологічному впливі на журналіста, його рідних чи близьких, знищенні чи пошкодженні його майна, обмеженні чи позбавленні його прав чи законних інтересів тощо.

Крім того, з метою уникнення можливих труднощів при застосування запропонованої норми на практиці потребуватиме додаткового тлумачення такий термін, як «опрацьовані, підготовлені журналістом матеріали».

Як зазначає М.І. Хавронюк, надзвичайно велика кількість норм Особливої частини КК є ознакою ймовірності того, що деякі з них дублюють одна одну, створюючи небажану конкуренцію, а рівень правової освіти та правосвідомості як населення, так і представників законодавчого корпусу є відносно низьким, що потребує надмірної деталізації і казуальності при формулюванні кримінально-правових приписів. Непрямим свідченням демократичності держави є врахування загальної кількості норм Особливої частини КК: чим менше діянь криміналізовано, тим меншою є вірогідність того, що у державі значна увага приділяється репресивним методам упорядкування суспільних відносин [1, с. 257–258].

Викладене свідчить, що в Україні продовжується загальна позитивна тенденція захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення безпеки законної професійної діяльності журналістів, а також приведення вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними вимогами. Але при цьому відповідним органам законодавчої влади необхідно більш глибоко і детально вивчати, аналізувати і впроваджувати нові положення кримінального законодавства, які б не викликали шквалу критики.

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: моногр. / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 552 с.

НЕДІЛЬКО Валентин Григорович

начальник відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях Національної академії прокуратури України, заслужений юрист України, почесний працівник прокуратури України

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ ПОДВІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГУЛЯРНИХ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ІНСПЕКЦІЙ

Є очевидним, що пенітенціарна система України потребує реформування, але це реформування повинно бути глибоко продуманим, попередньо законодавчо забезпеченим і не носити поверховий характер.

Одним із актуальних напрямків реформування існуючої пенітенціарної системи є створення органів контролю за її діяльністю. Особливої актуальності питання контролю набувають з ухвалою Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким Конституцію України доповнено ст. 131-1, де зазначено, що прокуратура в Україні здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Із переліку конституційних функцій виключено функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Водночас згідно з п. 9 розділу XV Конституції «Перехідні положення»: «Прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів ... функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій» [1].

Таким чином, Верховна Рада України створила правові передумови впровадження нових законодавчих змін у прокурорській діяльності з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

До сьогодні мало хто чув про існування «подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій».

Проте ще Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (1955 рік) у п.55 містили рекомендації щодо створення в'язничних інспекцій для регулярних інспекцій пенітенціарних закладів і служб [2].

Європейські пенітенціарні правила також містять рекомендації регулярного інспектування урядовими органами пенітенціарних установ з метою оцінки того, чи

відповідає управління ними вимогам національного законодавства та міжнародного права, а також положенням цих правил (частина VI «Інспекція та моніторинг») [3].

Подальшу деталізацію інспекції отримують у новій редакції Мінімальних стандартних правил ООН поводження з в'язнями 2015 рік (так звані Правила Мандели). Зокрема, у правилі 83 говориться про існування подвійної системи регулярних інспекцій тюремних установ і пенітенціарних служб:

а) внутрішніх або адміністративних інспекцій, які проводяться центральними органами тюремного управління;

б) зовнішніх перевірок, які проводяться незалежним від тюремної адміністрації органом, яким може бути компетентний міжнародний або регіональний орган.

Мета як внутрішніх, так і зовнішніх інспекцій полягає в тому, щоб упевнитися, що управління в'язничними установами здійснюється згідно з чинними законами, нормативно-правовими актами, політикою і процедурами, що їхня робота відповідає завданням, поставленим перед пенітенціарними й виправними службами, що права ув'язнених захищені [4].

Таким чином, під подвійними пенітенціарними інспекціями розуміються внутрішні та зовнішні інспекції. Внутрішнє інспектування до не давна здійснювалось Державною пенітенціарною службою, як центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань З ліквідацією ДПтС правонаступником стало Міністерство юстиції (постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 року № 343), а отже, і здійснення внутрішнього інспектування перейшло до Мін'юсту. А ось регулярних зовнішніх інспекцій в Україні немає. Висловлюються думки про можливість покладення цієї функції на Національний превентивний механізм шляхом перетворення його відділу вінспекторат з в'язничних питань, анеобхідне додаткове фінансування отримати від вивільнення коштів за рахунок скорочення функції прокурорського нагляду. Безумовно, створення органу, який би забезпечив зовнішнє незалежнє інспектування пенітенціарної системи, вимагати-ме додаткового фінансування, яке забезпечити за рахунок скорочення прокурорської функції нагляду навряд чи можливе, оскільки на сьогодні склалась негативна ситуація із належним рівнем заробітної плати працівників прокуратури, визначеної діючим Законом України «Про прокуратуру».

В аспекті цього слід нагадати і про одну із рекомендацій експертів Ради Європи, відображену у доповіді «Оцінка в'язничної системи України» (1996 рік). Зокрема, у пункті 5.19 прямо зазначається, що Україна має створити інспекційний орган, який має координуватися з центрального рівня, бути незалежним і мати у своєму розпорядженні обласні групи, що включають досвідчених працівників пенітенціарної системи, представників інших громадських організацій, включаючи неурядові організації, а після цього скасувати інспекційні функції прокурора, але зробити це як тільки дозволять ресурси [5]. Економічні реалії сьогодення не дають можливості це зробити. Тому законодавець, урахуовуючи саме ці обставини і розуміючи необхідність певного часового періоду для створення та запровадження подвійної системи пенітенціарних інспекцій, у перехідних положеннях змін до Конституції пролонгував виконання прокуратурою функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Однак слід зазначити, що згідно із змінами до Конституції України створення подвійної системи для інспектування торкається установ та органів пенітенціарної системи. Питання переходу повноважень прокуратури по здійсненню наглядової функції щодо об'єктів, які не входять до пенітенціарної системи, наприклад: кімнати для затриманих та доставлених, ізолятори тимчасового тримання приймальники-розподільники для дітей, спеціальні палати в медичних закладах Національної поліції України; конвойні автомобілі Міністерства внутрішніх справ; пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні Державної міграційної служби України; психіатричні лікарні, призначені для застосування за рішенням суду примусових заходів медичного характеру Міністерства охорони здоров'я України та інших, не ставиться. Поза межами подвійних пенітенціарних інспекцій залишається оперативно-розшукова діяльність, а також звернення вироків до виконання та питання, які вирішуються під час виконання вироків тощо.

Таким чином, зміни до Конституції видозмінюють діяльність прокурора з нагляду за виконанням судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру і викликають потребу у внесенні змін до законодавства з метою визначення організації та порядку діяльності прокурора з цих питань. Цьому міг би сприяти досвід європейських країн.

Прокуратури всіх без винятку європейських країн здійснюють функцію кримінального переслідування. Водночас у Болгарії, Греції, Латвії, Литві, Люксембурзі, Молдові, Німеччині, Польщі, Португалії, Румунії, Туреччині, Чехії та інших країнах у рамках цієї функції здійснюються інші наглядові (контрольні) функції: за оперативно-розшуковою діяльністю, за виконанням вироків та законністю при виконанні покарань та інших примусових заходів тощо. Контроль за виконанням покарань у Франції покладено на судові органи. Протенагляд за законністю поміщення осіб у психіатричну лікарню здійснюється прокурором [6, с. 110, 119].

Привертає увагу те, яким чином закріплені функції прокуратури у деяких європейських країнах. Зокрема у Конституції Португалії називаються такі функції прокуратури, як здійснення кримінального переслідування та представництво держави. Закон про прокуратуру Португалії доповнює конституційні функції рядом інших і серед них контроль за виконанням постанов судів. У Конституції Бельгії мова іде про функцію, що передбачає право порушення та проведення репресивного переслідування проти міністрів та членів Уряду співдружності або регіону. Разом з тим Судовим кодексом на прокуратуру покладено здійснення функцій виконання рішень по кримінальних справах, нагляд за додержанням законів про неповнолітніх та душевнохворих. В Іспанії контроль за виконанням судових рішень окремо визначений Статутом прокуратури Іспанії [6, с. 111–112].

Сподіваємося, що в результаті внесених змін до Конституції України не буде зруйновано накопичений упродовж багатьох років досвід функціонування налагодженого правого механізму прокурорського контролю. У законотворчій діяльності буде використано міжнародний досвід з урахуванням історичних традицій та шляхів розвитку нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>
2. Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (1955 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_212
3. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць, прийняті Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі заступників міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrprison.org.ua/international_documents/1201940196
4. Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (2015 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_24/resolutions/L6_Rev1/ECN152015_L6Rev1_r_V1503587.pdf
5. Оцінка в'язничної системи України. Доповідь місії експертів Ради Європи в Україні у червні та серпні 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrprison.org.ua/files/docs/1205908692.pdf
6. Мичко М. Завдання та функції прокуратури в країнах Європи / М. Мичко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 5. – С. 108–120.

НЕЖУРБИДА Сергій Ігорович
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і криміналістики
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ЕТИОЛОГІЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

Людина у своїй життєдіяльності стикається з багатьма навколишніми об'єктами, пізнає їх та в результаті цього здатна давати їм характеристики, серед яких ми виділимо одну – цінність. Такі цінності є в кожній людині, класу, групи, суспільства. До них ми відносимо і громадську безпеку. Необхідність її існування прямо пов'язана із необхідністю виживання самих людей, які об'єдналися для спільного розвитку в рамках держави.

Кожна людина, стикаючись із певними об'єктами навколишнього середовища та маючи своє уявлення про їх цінність, дотримується певних правил «поводження» з ними. Такі правила стають для людини нормою. Розглядаючи норми як вираження цінностей, можна стверджувати, що норми в суспільстві є вираженням панівної системи цінностей у ньому. Поведінка, яка «шкодить» об'єктам, що в суспільстві мають позитивну цінність, за своїми наслідками та суттю також є цінністю. Тільки для одних вона – цінність негативна, а для інших – позитивна. Оскільки для більшості в суспільстві така поведінка виступає негативною цінністю, вона отримує назву «негативна поведінка», найнебезпечнішим видом якої є поведінка злочинна. Тому, терористичний акт – це акт найнебезпечнішого виду негативною поведінки людини, відображений в нормах права (ст. 258 Кримінального кодексу України), який посягає на громадську безпеку як позитивну цінність в суспільстві. Водночас для людини, яка вчиняє терористичний акт, цей акт є позитивною цінністю і на момент його реалізації така цінність для неї найвища.

Згідно з теорією Д.М. Узнадзе, будь-яка поведінка людини передбачає безумовну наявність двох умов: наявність потреби та ситуації її задоволення, при існуванні яких (наявностей) у суб'єкта виникає специфічний стан, який можна охарактеризувати як готовність, як установку його до вчинення певної діяльності, спрямованої на задоволення його актуальної потреби. Учений був переконаний, що установка являє собою актуальний психічний стан, який утворюється у людини перед кожною конкретною поведінкою. Виходячи з положень теорії Д.М.Узнадзе, можемо припустити, що установка є актуальним психічним станом, який утворюється в людини перед кожним конкретним злочинним актом, в тому числі і перед терористичним актом.

Поява установки зумовлена не тільки наявною потребою, а й наявністю відповідної ситуації з умовами, в яких вона може бути задоволена – без якої потреба залишається неіндивідуалізованою. Але установка являє собою лише готовність індивіда до поведінки. Таким чином, установка, яка виражає готовність індивіда до поведінки, що протирічить нормам – вираженням цінностей у суспільстві, які здійснюють кримінально-правову регламентацію заборонених діянь, є установкою злочинного

акту поведінки. Дана установка виступає установкою імпульсивної активності, а в нашому випадку – установкою злочинної імпульсивної активності – готовністю до злочинного акту поведінки – готовністю до терористичного акту – готовністю до злочину, який посягає на громадську безпеку.

Установка злочинної імпульсивної активності може бути віднесена до установки першої форми. Переконавання Д.М. Узнадзе про те, що для розуміння таких складних форм психічної активності людини, як соціальна і свідома діяльність, недостатньо враховувати лише установку, яка виникає під впливом потреби і предметної дійсності, спричинило висунення ним теорії об'єктивації, згідно з якою природа специфічної психічної активності людини може стати зрозумілою на основі установки, яка утворюється під впливом моральних та соціальних вимог. Така форма установки вища за положенням та складніша за структурою, у створенні якої, крім потреби і предметного середовища, беруть участь мислення і воля. В даному випадку ці нові фактори сприяють появі в особистості установки, відповідальної за забезпечення здійснення свідомої поведінки, яка відповідає соціальним вимогам. Таким чином, можна зробити висновок, що за забезпечення свідомої злочинної поведінки відповідає установка, зумовлена потребою, ситуацією, мисленням і волею. На основі цієї установки особа здійснює свідому злочинну діяльність, в якій дотримані вимоги об'єктивації: предмета, об'єктивної соціальності та «Я». Появу другої форми установки викликають нові фактори – мислення та воля. Саме вони допомагають злочинній особистості робити все можливе для того, щоби злочинна імпульсивна активність не «затухала». Розумові та вольові процеси злочинної особистості допомагають у відшуванні причин «затухання» злочинної імпульсивної активності, знаходять злочинні/незлочинні шляхи та способи продовження доцільної злочинної поведінки.

Важливо, що розумові та вольові процеси особистості – головні у формуванні установки, відповідальної за потрібну злочинну поведінку. В даному випадку ми маємо справу зі злочинною пізнавальною активністю, яка визначається установкою теоретичної діяльності, оскільки злочинне мислення відбувається на основі теоретичної установки. У результаті такого злочинного мислення людина визнає необхідність злочинного виду активності. А в нашому випадку – необхідність виду активності, спрямованого на застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до власних певних політичних, релігійних чи інших поглядів, а також спрямованого на погрозу вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Визнання необхідності злочинного виду активності ще не означає, що така активність доцільна для суб'єкта, оскільки все залежить від роботи вольових процесів. Злочинна воля є однією з істотних ознак злочинної особистості. Характер вольових процесів, їх міцність, частота плину, тривалість і т. ін. можуть характеризувати злочинну вольову активність, спрямовану на «придушення» таких способів задоволення

потреб, які узгоджуються з існуючою в суспільстві цінністю – громадською безпекою – цінністю, яка охороняється кримінальним законом. Тобто саме вона (злочинна воля) відповідає за актуалізацію та виклик до життя установки, яка злочинним мисленням визнана доцільною.

Отже, для подальшої актуалізації поведінки, яка має злочинний характер, потрібно відкрити «шлюз» у системі внутрішніх цінностей особи. В залежності від того, наскільки актуальна така поведінка, а також що собою являє система внутрішніх цінностей особи, як вона узгоджується із системою цінностей у суспільстві, наскільки «стійка» система внутрішніх цінностей (в нашому випадку – наскільки «стійкою» в свідомості особи є цінність громадської безпеки, настільки швидко такий «шлюз» буде відкритий або не відкритий. На нашу думку, до системи внутрішніх цінностей можна віднести і моральні установки людини, що представляють «Над-Я» людини. Саме сильне «Над-Я» виступає «стіною» для злочинної волі.

У структурі вольового процесу важливе значення відіграє мотиваційний процес, оскільки він у світлі загальнопсихологічної теорії установки: 1) визначає психологічно прийнятний вид поведінки, яка обирається з-поміж інших поведінок; 2) наділяє цей вид поведінки більшою вагою з точки зору ціннісних орієнтацій; 3) створює її психічно значимою поведінкою; 4) забезпечує умови для формування відповідної їй установки. Останній елемент вольового процесу – акт прийняття рішення – також заслуговує на увагу, оскільки він бере участь у найбільш специфічній формі вироблення установки, в якій бере участь і сама особистість як активне начало.

Список використаних джерел:

1. Нежурбіда С. Етіологія злочину: Теорії, аналіз, результат: моногр. / С. Нежурбіда. – Чернівці: Друк Арт, 2013. – 432 с.
2. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси: Издательство Академии наук Грузинской ССР, 1961. – 211 с.

НЕЛЕДВА Наталія Василівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики

Міжнародного гуманітарного університету

ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА ПРІОРИТЕТНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО ЯК НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Судовий процес, безперечно, є найбільш дієвим способом захисту законних прав, проте в окремих випадках винесення судового рішення ще не означає дійсного розв'язання конфлікту, а, навпаки, зумовлює його ескалацію [1, с. 37]. Так, в Україні існує гостра проблема щодо виконання судових рішень, і саме впровадження несудових механізмів зменшить надходження скарг про невиконання судового рішення до Європейського суду з прав людини, що, у свою чергу, зменшить штрафні санкції, які важким тягарем лягають на бюджет України. На жаль, вжиття багатьох заходів щодо оптимізації роботи судової системи: постійна зміна законодавства, спрощені процедури розслідування та розгляду кримінальних справ та інші новації не дали можливості вирішити питання кримінально-правового конфлікту та остаточного задоволення інтересів обох сторін кримінального процесу.

Маємо чудову нагоду бути свідками етапу становлення компромісних правовідносин в кримінальному процесі України. Розв'язання кримінально-правових конфліктів можливе за рахунок законодавчого та правового регулювання, діяльності судових та правоохоронних органів, прийняття у результаті цього судового рішення, яке встановлює кримінальну відповідальність однієї із сторін. Але такі дії не позбавляють конфліктної ситуації, адже судові рішення виносяться в інтересах держави та на основі принципу публічності. В межах сучасних підходів розв'язання кримінально-правових конфліктів каральний підхід змінюється на відновний, що ґрунтується на взаємовигідних умовах та угоді двох сторін під час досудового слідства. Судове рішення, яке ухвалюється за таких умов, не порушує інтересів держави та одночасно врегульовує суперечки між сторонами обвинувачення та захисту.

Вивчення змісту відновного правосуддя в кримінальному процесі потребує відображення його в засадах кримінального процесу, які у сучасній юридичній літературі представлені як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Безумовно, засади кримінального провадження, які закріплено в главі 2 КПК України, поширюються на всі форми кримінального провадження, але кримінальне провадження на підставі угод потребує дії спеціальних принципів: пріоритетності інтересів потерпілого, процесуальної економії та доцільності.

Кримінальне процесуальне законодавство реалізує в своїх інститутах і приписах як доказ вагомості правові позиції Європейського суду з прав людини та норми міжнародно-правових актів, зокрема: Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН

від 29 листопада 1985 року), Резолюції Економічної і Соціальної Ради ООН 2000/14 «Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах» від 27 липня 2000 року, Рамкового рішення Ради Європейського Союзу «Про становище жертв злочину у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року, Рекомендації № R (87) 18 «Щодо спрощення кримінального судочинства» (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 17 вересня 1987 року), Рекомендації № R (99) 19 «Посередництво у кримінальних справах» (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 року).

Як зазначає В.М. Тертишник, принцип пріоритетності інтересів потерпілого, який зараз відроджується в національному законодавстві, відповідає ідеям гуманізму. З урахуванням значної кількості щорічно розслідуваних справ та того факту, що переважно вони є справами про злочини невеликої тяжкості, можна стверджувати, що Україні потрібна процесуально-правова технологія, яка визначала б умови та межі компромісу у кримінальному процесі, критерії та гарантії забезпечення справедливого вирішення справи та захисту прав і свобод учасників процесу [2, с. 315].

Кримінальний процес повинен розвиватися не тільки шляхом посилення процесуальних гарантій та гуманізації, а й спрощенням, прискоренням і здешевленням. Необхідне розумне поєднання обох процесів. Підкреслимо ще раз: спрощення процедури, як правило, супроводжується відмовою від декотрих процесуальних гарантій. Однак це обов'язкова умова у таких правовідносинах, адже кримінальне провадження на підставі угод як різновид спрощеного кримінального судочинства дає можливість досягти суттєвої процесуальної економії, під час якого ніяк не обійтись без таких умов.

На нашу думку, принцип процесуальної економії тісно пов'язаний із запровадженням у новому Кримінально-процесуальному кодексі інституту укладання угод, адже кримінальне провадження на підставі угод має на меті максимальне прискорення порядку та вирішення кримінальних справ. При цьому скорочені процедури досудового розгляду та судового провадження не повинні обмежувати чи скасовувати гарантовані Конституцією України права та свободи людини і громадянина.

В юридичній енциклопедії принцип процесуальної економії визначається як керівна ідея, що полягає в тому, щоб налаштувати учасників процесу на максимальне використання процесуальних прав, які звільняють їх від невиправданих формальностей і процедур, і тим самим скоротити час, необхідний для надання судового захисту, і зменшити обсяг засобів, що витрачаються на ведення справи в суді [3].

Принцип процесуальної економії не має формального закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві, але це не применшує його важливості. Принцип процесуальної економії – це принцип кримінального процесу, відповідно до якого здійснюється раціональне використання сил, засобів та часу, при цьому забезпечуються основні права та гарантії учасників процесу. Чим швидше буде здійснюватися розгляд кримінальних справ та раціональніше будуть використовуватися засоби та сили, тим ефективнішим буде кримінальне судочинство.

М.В. Махмутов пропонує закріпити в процесуальному законі норму про те, що судочинство здійснюється з розумною економією залучених сил і засобів і в якомога скорочені строки, а також положення про те, що не підлягають задоволенню вимоги учасників процесу, задоволення яких завідомо призведе до невиправданого залучення

сил і засобів або затягування процесуальних строків. Автор вважає, що без економії залучених сил і засобів неможливе ефективне досягнення цілей процесу [4].

Також однією з основних тенденцій розвитку кримінального судочинства різних країн світового співтовариства є принцип доцільності. Принцип доцільності поступово витісняє принцип законності з кримінального судочинства західних держав: Франції, Бельгії, Норвегії тощо. Так, якщо відповідно до принципу законності компетентна особа зобов'язана порушити кримінальну справу по кожному злочину, то відображенням принципу доцільності є можливість такої особи у кожному конкретному випадку вирішувати питання щодо доцільності та необхідності порушення справи [5, с. 480]. Відомо, що поняття доцільності в офіційних джерелах не закріплено, але на це питання дає відповідь філософія. У філософській науці доцільність визначається як відповідність явищу чи якомусь відносно завершеному процесу, матеріальна або ідеальна модель якого виступає як ціль. Доцільність відповідає цілі, наміру, бажанню.

Ріст ефективності кримінально-процесуальної діяльності, поєднання швидкості та ефективності, з одного боку, та забезпечення прав і свобод учасників кримінального процесу, з другого боку – задача давня та складна, яка стоїть перед багатьма державами світу. Пріоритетність інтересів потерпілого, процесуальна економія та доцільність сприяють поверненню потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого) в суспільство та відновленню соціальних зв'язків, які були порушені через кримінально-правовий конфлікт.

Список використаних джерел:

1. Аболонин Г.О. Посредничество при разрешении споров как альтернатива судебной тяжбе / Г.О. Аболонин // Юрист. – 2001. – № 5. – С. 36–38.
2. Тertiшник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: моногр. / В.М. Тertiшник. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. – С. 315.
3. Харламов А. Принцип процессуальной экономии / А. Харламов // Веб-сайт Национальной юридической энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://determiner.ru/dictionary/631/word/procesualnoi-yekonomi-princip>
4. Махмутов М.В. Принцип процессуальной экономии – начало положено / М.В. Махмутов // Законность. – 2010. – № 12 // Веб-сайт Юридической библиотеки «Юристлиб» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_8066.html.
5. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовного-процессуального права / М.А. Чельцов-Бебутов. – СПб.: Альфа; Равена, 1995. – С. 480–481.

НОВОСАД Юрій Олександрович
кандидат юридичних наук,
начальник управління нагляду у кримінальному провадженні
прокуратури Волинської області

ПРО ДЕЯКІ ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

У доктринальних джерелах під організаційною розуміють таку діяльність, що спрямована на згуртування, об'єднання кого-небудь з певною метою; зосередження, мобілізування на що-небудь [1, с. 473]. У більш широкому аспекті у зміст цього поняття включається діяльність по вмілому розміщенню людей, упорядкуванню їхніх зусиль та їх спільному об'єднанні з метою найефективнішого виконання завдань, що стоять перед конкретною системою [2, с. 11–12].

Щодо організаційної діяльності прокуратури, то в науковій літературі наводяться різні визначення даного поняття. Так, В.В. Півненко визначає організацію роботи прокуратури як комплекс заходів з упорядкування й оптимізації діяльності конкретного органу прокуратури шляхом умілого розміщення кадрів, визначення завдань, забезпечення їх своєчасного та якісного виконання на базі узгоджених дій з метою найефективнішої реалізації усіх функцій прокуратури [3, с. 92–93]. О.Р. Михайленко вважає, що це – комплекс взаємопов'язаних дій і заходів, спрямованих на ефективне використання функцій і завдань, покладених на прокуратуру (прокурора) [4, с. 84]. М.В. Руденко та В.І. Бабенко переконані, що під організацією роботи прокуратури слід розуміти сукупність взаємозалежних і взаємопов'язаних заходів (елементів) з підбору, розміщення, підвищення кваліфікації кадрів; збору інформації, її аналізу та оцінки; планування роботи та її виконання; об'єднання зусиль оперативного складу прокуратури з метою досягнення найкращих кінцевих результатів на всіх напрямках прокурорської діяльності [5, с. 150]. Є й інші точки зору з цього приводу [6, с. 8]. При цьому, як встановив В.М. Юрчишин, при формулюванні змісту поняття «організаційна діяльність прокуратури (прокурора)» переважна більшість науковців основну увагу звертають не на статичний, а на динамічний (функціональний) аспект зазначеного терміна, який вимагає використання кадрами прокуратури інтенсивних методів діяльності, наукових рекомендацій, позитивного досвіду, усіх можливостей сучасної оргтехніки, постійного підвищення професійної майстерності та кваліфікації, спрямування всієї роботи прокурорів на досягнення конкретних результатів у зміцненні законності та боротьбі з кримінальними правопорушеннями. Саме динамічний (функціональний) аспект завжди висувається на перший план, при будь-якому тлумаченні зазначеного терміна [7, с. 226].

До статистичного напрямку організаційної діяльності прокуратури Л.М. Давиденко відносить комплекс заходів, спрямованих на раціональний розподіл праці, створення належних умов для ефективної роботи, підтримання потрібного порядку, забезпечення здорової психологічної атмосфери в колективі тощо, а до динамічного (функціонального) – повсякденну процесуальну і не процесуальну діяльність керівника

прокуратури, пов'язану із постановкою перед підлеглими працівниками конкретних завдань, установленням обсягу і характеру роботи, строків її виконання, а також форм контролю за її здійсненням і оцінкою її результатів [8, с. 7–8]. При цьому, як правильно зауважив з цього приводу М. Якимчук, на практичному рівні зазначені аспекти організації роботи прокуратури співіснують у нерозривній єдності, утворюють систему організаційно-управлінських заходів і дій, спрямованих на якісне та своєчасне виконання завдань, що стоять перед прокуратурою на різних напрямках її діяльності [9, с. 91]. Виходячи з вищезазначеного та враховуючи, що в науковій літературі, зокрема й спеціальній [10], відсутнє поняття «організаційні запобіжні заходи прокуратури в процесі досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ», можна сформулювати наступне його визначення: це – такий специфічний напрям прокурорської діяльності, що здійснюється у межах реалізації її функцій, на основі визначених на нормативно-правовому рівні засад та складається з комплексу взаємозв'язаних дій і заходів, спрямованих на вирішення завдань із запобігання злочинам на означених стадіях кримінального провадження.

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що складають зміст даного поняття, належать наведені нижче.

1. Це специфічний напрям діяльності прокуратури.

Специфічний – характерний тільки для кого-, чого-небудь, властивий виключно комусь, чомусь; своєрідний [1, с. 621]. У цьому випадку йдеться про те, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» виключно на цей орган у системі правоохоронних органів держави покладено завдання з координації їх діяльності у сфері протидії злочинності – саме в цьому й проявляється характер специфічної діяльності прокуратури у зазначеному аспекті.

Напрямок – це шлях діяльності, розвиток кого-; чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища [1, с. 376]. У контексті організаційно-запобіжної діяльності прокуратури – це координація спільних зусиль правоохоронних органів по запобіганню та протидії злочинам. У науковій літературі під координацією розуміють узгодженість рухів, дій тощо [1, с. 296]. У юридичних джерелах термін «координація» використовується тоді, коли йдеться про узгоджену діяльність різних органів і організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинами, як правило, у сфері запобігання [11, с. 194]. При цьому, як слушно зауважили Л.М. Давиденко та О.О. Бандурка, значення узгодженості дій правоохоронних та інших органів полягає в тому, що це дозволяє об'єднати зусилля у справі запобігання злочинам і на вказаній основі домогтися вищих результатів у більш короткі строки та з меншою затратою сил, позаяк узгодження сприяє створенню єдиного фронту з кримінальними та іншими правопорушеннями, що є необхідною умовою успіху в цій надзвичайно відповідальній роботі [12, с. 83].

2. Зазначена діяльність здійснюється прокуратурою у межах реалізації її функцій.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» на цей орган покладаються такі функції: а) підтримання державного обвинувачення в суді; б) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом; в) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудового слідства; г) нагляд за додержанням законів при виконанні рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших за-

ходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Враховуючи зазначене, не можна погодитись з В.М. Юрчишиним у тому, що координація – одна із функцій прокуратури [11, с. 196], позаяк це лише одне із завдань її організаційної діяльності, що логічно витікає із змісту цих понять. У наукових джерелах під функцією розуміють роботу кого-, чого-небудь; обов'язок, коло діяльності когось, чогось, а під завданням – наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т.ін. [1, с. 190].

Отже, зміст терміна «функція» є більш ширшим, ніж «завдання», а тому не можна їх ототожнювати на теоретичному та нормативних рівнях. Як з цього приводу зробили висновок Л.М. Давиденко та О.О. Бандурка, при відносинах координації прокуратура виступає постійним організатором сумісної розробки узгоджених заходів, а інші органи кримінальної юстиції – слідчий суддя, керівник органу досудового розслідування, слідчий, співробітники оперативного підрозділу лише беруть безпосередню участь у сумісній розробці узгоджених дій, але ніяких обов'язків з організації координації не несуть [12, с. 87]. Поряд із цим останні взаємодіють з прокуратурою у тих питаннях, що відносяться до предмета її координаційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. О. Єрошенко] – Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. – 864 с.
2. Организация работы городской (районной) прокуратуры: [метод. пособ.]. – М.: НИИ при Генпрокуратуре РФ, 2014. – 311 с.
3. Півненко В.П. Прокурорський нагляд в Україні: [курс лекцій] / В.П. Півненко. – Х.: Харків юридичний, 2005. – 240 с.
4. Михайленко О.Р. Прокуратура України: [підруч.] / О.Р. Михайленко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 296 с.
5. Бабенко В.І. Прокурор у галузі охорони довкілля: сутність, повноваження, організація: [навч. посіб.] / В.І. Бабенко, М.В. Руденко. – К.: Ін Юре, 2005. – 408 с.
6. Субботин Е.А. Тактика общенадзорных действий прокурора: [учеб. пособ.] / Е.А. Субботин. – Х.: ИПК Генеральной прокуратуры Украины, 1993. – 32 с.
7. Юрчишин В.М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: [моногр.] / В.М. Юрчишин. – Чернівці: Родовід, 2013. – 307 с.
8. Давыденко Л.М. Организация работы районной (городской) прокуратуры / Л.М. Давыденко. – Х.: ИПК Генеральной прокуратуры Украины, 1994. – 88 с.
9. Якимчук М.К. До питання про місце і роль прокуратури в системі державних органів України / М.К. Якимчук // Правова держава. – 2000. – Вип. 11. – С. 232–237.
10. Митрофанов І.І. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам: [моногр.] / І.І. Митрофанов, С.В. Степаненко. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2011. – 256 с.
11. Юрчишин В.М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: [моногр.] / В.М. Юрчишин. – Чернівці: Родовід, 2013. – 307 с.
12. Давиденко Л.М. Проблеми оцінки та вимірювання ефективності діяльності прокуратури / Л.М. Давиденко // Питання конституційно-правового статусу прокуратури України та удосконалення її діяльності. – Х., 1999. – С. 67–81.

ОКУШКО Андрій Васильович
аспірант наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції
навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

СПОСОБИ РОЗКРАДАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН НА ОБ'ЄКТАХ ЇХ ЛЕГАЛЬНОГО ОБІГУ

Способи розкрадання наркотичних засобів та психотропних речовин на об'єктах їх легального обігу особами, яким вони довіряються по службі, дуже різноманітні. Під ними мають на увазі визначений порядок, метод, спрямованість дій і прийомів, що застосовуються особою у процесі протиправного вилучення наркотичних засобів та психотропних речовин з обігу системи охорони здоров'я, пов'язаного з вибіркоvim використанням засобів його здійснення.

Аналіз практики боротьби з розкраданням наркотичних засобів та психотропних речовин, що здійснюється особами цієї категорії, свідчить, що вибір того чи іншого способу протиправного вилучення наркотичних засобів та психотропних речовин визначається, як правило, спеціальною виробничою діяльністю відповідного підприємства, організації або установи системи охорони здоров'я, де здійснюється легальний обігу таких речовин, а також системою предметно-кількісного їх обліку. Тому для того, щоб викрасти такі засоби, винні особи попередньо штучно створюють їх надлишки.

Способами створення надлишків наркотиків на фармацевтичних підприємствах можуть бути наступні: неправильне оприбуткування наркотиковмісної сировини, що надходить; обважування при передачі в переробні цехи; списання у відходи наркотиковмісної сировини зі свідомо підвищеним вмістом наркотичних засобів або психотропних речовин, з подальшим знищенням (за документацією) виходу кінцевого продукту; списання виготовлених наркотичних (психотропних) лікарських засобів на повторні аналізи або на бій готових ампул з наркотичними (психотропними) лікарськими засобами; недовкладення наркотиків при розфасовці; недовкладення наркотичних засобів та психотропних речовин у ті чи інші медичні препарати; заниження ваги готових препаратів проти передбаченої за нормами; завищення норм переробки сировини для одержання одиниці наркотичних засобів та психотропних речовин; завищення в документах кількості наркотиковмісних лікувальних препаратів при видачі їх розподільним установам (обласним аптечним складам); списання виготовлених наркотичних (психотропних) лікарських засобів, які начебто стали непридатними і мають бути знищені.

На складах зберігання і розподілу наркотичних (психотропних) лікарських засобів, що надійшли з фармакологічних підприємств, надлишки створюються таким чином:

- неопробуванням недотриманих або незамовлених наркотичних (психотропних) лікарських засобів;
- списанням ампул на бій, що фактично не відбувся;
- фіктивним списанням наркотичних (психотропних) лікарських засобів з простроченим терміном зберігання;

– завищенням у видаткових документах кількості наркотичних (психотропних) лікарських засобів, що видані різним лікувально-профілактичним установам та аптекам.

У лікувально-профілактичних установах запаси наркотичних (психотропних) лікарських засобів з метою їх розкрадання створюються так:

– списанням таких препаратів на лікування онкохворих та осіб, які вже померли;
– призначенням наркотиків особам цієї категорії з подальшою заміною їх іншими знеболюючими сильнодіючими засобами;

– вилученням цих засобів з ампул з подальшою заміною їх рідким анальгіном, димедролом, а також іншими замінниками (у цьому разі ампули на відміну від звичайних менші за розміром);

– підміною наркотиків при лікуванні післяопераційних хворих седативними чи снотворними препаратами;

– виписуванням фіктивних рецептів на придбання наркотичних (психотропних) лікарських засобів вигаданим та нібито тяжкохворим особам (таким чином здійснюється розкрадання тоді, коли лікарі лікарень входять у змову з працівниками аптек).

В аптеках надлишки наркотичних (психотропних) лікарських засобів створюються головним чином: недовкладенням наркотиковмісних компонентів при виготовленні відповідних ліків (звичайно це супроводжується додаванням тих чи інших анальгетиків, а також інших нейтральних засобів замість кофеїну); завищенням ваги препаратів, що виготовляються, з вмістом наркотичних або психотропних речовин; включенням у видаткові документи кількості наркотичних засобів чи психотропних речовин, що реалізовані за фіктивними рецептами; завищенням кількості наркотичних (психотропних) лікарських засобів, що стали непридатними і підлягають у зв'язку з цим знищенню; списанням наркотичних засобів та психотропних речовин на начебто виготовлення лікарських препаратів, що не вдалися.

З урахуванням вказаних способів розкрадання наркотичних засобів та психотропних речовин будується система попередження злочинної діяльності. Вона переслідує перш за все мету застосувати комплекс заходів запобіжного характеру, які змушують таких осіб відмовитися від вчинення злочину, який готується, або припинити його на стадії завершення.

ОНИСЬКІВ Андрій Михайлович
заступник начальника першого відділу
процесуального керівництва управління процесуального керівництва
у кримінальних провадженнях слідчих регіональної
прокуратури Київської області

ДЕЗЕРТИРСТВО ЗІ ЗБРОЄЮ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

У сучасних умовах проблема кримінальної відповідальності за дезертирство є вельми актуальною, що обумовлено проведенням антитерористичної операції на окремих територіях Донецької та Луганської областей. А це, у свою чергу, зумовлює вирішення цілої низки питань щодо кваліфікації таких діянь. Зокрема, важливого значення набуває вирішення питання кримінально-правової оцінки дезертирства зі зброєю (ч. 2 ст. 408 КК України).

Суспільна небезпека дезертирства зі зброєю, очевидно, є значно більшою, ніж дезертирства без цієї кваліфікуючої ознаки. Окрім того, законодавець, очевидно, посилив кримінальну відповідальність за дезертирство зі зброєю, враховуючи те, що підвищеним ступенем суспільної небезпеки характеризується самовільне залишення військової частини або місця служби. Адже у цьому випадку існує велика ймовірність того, що зброя, яка є у відповідних місцях, може опинитися у військовослужбовця: він може нею протиправно заволодіти, вона може перебувати у нього у віданні.

Враховуючи формулювання цієї ознаки, можна зробити висновок, що для кваліфікації за ч. 2 ст. 408 КК України не має значення вид зброї (зокрема, вогнепальна, холодна), а також законність підстав володіння нею військовослужбовцем. При цьому, на нашу думку, зі зброєю може бути вчинена «активна частина» дезертирства: самовільне залишення військової частини або місця служби. Адже нез'явлення на військову службу відбувається після законного залишення меж військової частини або місця служби та полягає у бездіяльності військовослужбовця. Тому дезертирство, на нашу думку, у такій формі не може бути вчинене зі зброєю.

Водночас звернемо увагу на те, що предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, окрім зброї, законодавцем віднесено бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої (ст.ст. 262, 263, 263-1 КК України). Очевидно, що військовослужбовець може вчинити дезертирство і з такими предметами чи пристроями. Окрім того, такі діяння матимуть такий ступінь суспільної небезпеки, як і дезертирство зі зброєю. Враховуючи це, на нашу думку, у ч. 2 ст. 408 КК України доцільно передбачити таку кваліфікуючу ознаку, як дезертирство зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями. Вважаємо, що самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки у випадку, коли військовослужбовець це здійснює з предметами, зазначеними вище. Ураховуючи й те, що склади злочинів, передбачені у ст.ст. 407 та 408 КК України є суміжними, їх законодавчі конструкції мають бути подібними. Це стосується й конструкцій кваліфікуючих ознак. Тому вважаємо за до-

цільне доповнити ст. 407 КК України частиною 4-1, в якій передбачити таку кваліфікуючу ознаку самовільного залишення військової частини або місця як вчинення його зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями.

Дезертирство зі зброєю передбачає розгляд питань, пов'язаних з кваліфікацією діянь військовослужбовця.

Насамперед, вкажемо на те, що зброя, з якою вчиняється дезертирство, має бути функціонально придатним для ураження живої цілі. У випадку, коли військовослужбовець вчиняє злочин, передбачений у ст. 408 КК України, з непридатною зброєю, про що йому достеменно відомо, його дії слід кваліфікувати за ч. 1 цієї статті як такі, що вчинені без цієї кваліфікуючої ознаки. У тих випадках, коли військовослужбовець не знав і не повинен був знати про несправність зброї, з якою він вчиняє дезертирство, а вважає її повністю придатною для враження живої цілі, на нашу думку, має кваліфікуватися як дезертирство зі зброєю за ч. 2 ст. 408 КК України.

У військовослужбовця, який самовільно залишає військову частину або місце служби зброя може опинитися з різних підстав. По-перше, вона може бути йому ввірена для виконання того чи іншого військового чи бойового завдання. Зокрема, відповідно до Статуту гарнізонної та вартової служби мають озброюватися для виконання поставлених завдань патруль гарнізону, начальник варт та його помічник, зміна вартових тощо [1]. Таким чином, у таких випадках зброя вважатиметься такою, що довірена відповідному військовослужбовцю для виконання ним покладених обов'язків. При цьому матиме місце така форма суспільно небезпечного діяння, як привласнення вогнепальної зброї, під якою розуміється її утримання, неповернення володільцю особою, якій вона була довірена для зберігання, перевезення, пересилання, надана у зв'язку з виконанням службових обов'язків тощо або в якій опинились випадково чи якою були вилучені в іншої особи, котра володіла ними незаконно (п. 19 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами») [2]. Таким чином, дії військовослужбовця, який вчинив дезертирство з вогнепальною зброєю, яка була йому довірена для виконання службових завдань, слід кваліфікувати за сукупністю: відповідною частиною ст. 262 (залежно від наявності/відсутності кваліфікуючих ознак) та ч. 2 ст. 408 КК України.

У тому випадку, коли військовослужбовець незаконно заволодів вогнепальною зброєю, його суспільно небезпечні дії становитимуть викрадення такої зброї, під яким розуміється протиправне таємне чи відкрите, в тому числі із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства, їх вилучення у юридичних або фізичних осіб незалежно від того, законно чи незаконно ті ними володіли (п. 17 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами») [2]. Таким чином, дії військовослужбовця, який вчинив дезертирство з вогнепальною зброєю, яку він викрав, слід кваліфікувати за сукупністю: відповідною частиною ст. 262 (залежно від наявності/відсутності кваліфікуючих ознак) та ч. 2 ст. 408 КК України.

На практиці можуть траплятися й випадки, коли вогнепальну зброю викрала одна особи та передала для військовослужбовця, який згодом вчинив з нею дезертирство.

При цьому умислом першого суб'єкта охоплювалася мета подальшого використання цієї зброї. У цьому разі, на нашу думку, дії військовослужбовця слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 408 КК України, а дії особи, яка викрала вогнепальну зброю та передала її військовослужбовцю становитимуть собою і її викрадення, і пособництво дезертирству: відповідна частина ст. 262 (залежно від наявності/відсутності кваліфікуючих ознак) та ч. 5 ст. 27 – ч. 2 ст. 408 КК України. Дії цієї особи слід оцінювати як фізичне пособництво дезертирству, вчинене способом надання засобів вчинення злочину військовослужбовцем.

Викрадення військовослужбовцем вогнепальної зброї, яка не була довірена йому по службі, практично завжди становить незаконний обіг такої зброї (зокрема, носіння, зберігання). Якщо було вчинено дезертирство з вогнепальною зброєю, то, на нашу думку, винуватий посягає на два об'єкти: громадську безпеку та порядок несення військової служби, що зумовлює кваліфікацію його дій за сукупністю: відповідна частина ст. 262 (залежно від наявності/відсутності кваліфікуючих ознак) та ч. 2 ст. 408 КК України.

Таким чином, дезертирство зі зброєю під час проведення антитерористичної операції має свої особливості, що повинні враховуватися під час кримінально-правової кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Про Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 550-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/550-14>
2. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> – Заголовок з екрана (дата відвідув. 31 серп. 2016 р.).

ОРЛЕАН Андрій Михайлович
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник юридичного факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ БЕЗПЕКИ ПОТЕРПІЛИХ ТА СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СУТНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Питання безпеки потерпілих та свідків у кримінальному провадженні порушуються як у законодавстві Європейського Союзу, так і в документах Ради Європи та рішеннях Європейського Суду з прав людини. Їх розгляд дозволяє отримати уявлення про основні європейські стандарти у зазначеній сфері.

Законодавство Європейського Союзу цього напрямку представлено насамперед Директивою Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу щодо встановлення мінімальних стандартів забезпечення прав, підтримання та захисту жертв злочинів від 25 жовтня 2012 року (далі – Директива).

Основну увагу в Директиві приділено необхідності захисту жертв злочинів від повторної віктимізації, залякування та помсти. Йдеться про те, що останні мають отримати підтримку для відновлення та бути забезпечені належним доступом до правосуддя. Жертвам, котрі були визнані вразливими від повторної віктимізації, залякування та помсти мають бути запропоновані відповідні заходи захисту в ході кримінального процесу. Точний характер таких заходів має визначатись індивідуально з урахуванням побажань потерпілого. Кожен захід має обиратись без шкоди правам захисту та оцінюватись судом.

Поряд із належним чином відображеними в українському законодавстві положеннями, Директива відкриває цілу низку перспективних напрямів для удосконалення останнього.

Одним з таких напрямів, на наш погляд, є регламентація процедури захисту вразливих учасників кримінального процесу не лише від фізичної небезпеки, а й від зайвого емоційного та психічного навантаження.

Ще одним важливим напрямом, вказаним у Директиві є приділення особливої уваги необхідності захисту певної категорії осіб: дітей-жертв через їх вразливість; жінок, котрі стали жертвами насильства за ознакою статі та їх дітей; жертв, котрі постраждали від дискримінаційного злочину, за мотивами, що пов'язані з їх особистими характеристиками; жертв, які є особливо вразливими через залежність від злочинця; жертв – інвалідів, а також жертв тероризму, організованої злочинності, торгівлі людьми, статевого насильства, експлуатації або злочинів на ґрунті ненависті.

Дещо новим для вітчизняного законодавства, на наш погляд є запропоноване Директивою виділення критеріїв індивідуальної оцінки для індивідуалізації потреб жертви у захисті та визначенні необхідних спеціальних заходів, що мають бути ефективними в ході кримінального провадження. При цьому мають враховуватись: особистісні характеристики потерпілого; тип або характер злочину; обставини вчинення злочину.

Надзвичайно корисною новелою для вітчизняного законодавства може стати закріплення в ньому обов'язку компетентних органів повідомляти потерпілого за його проханням про випадки втечі або виходу на волю правопорушника у випадку коли існує так званий «ідентифікований ризик спричинення шкоди жертвам».

Грунтовного наукового аналізу щодо можливості впровадження у вітчизняне законодавство потребує положення про необхідність обмеження кількості викликів потерпілих для допиту (в тому числі шляхом проведення відеозапису із подальшим використанням його в суді).

Перспективним вважаємо й передбачене Директивою положення про необхідність облаштування окремих входів та зон очікування в поліцейських відділках та судах й застосування інших організаційних заходів, спрямованих на мінімізацію контактування зі злочинцями потерпілих та членів їх сімей, а також закріплення обов'язку компетентних органів вже під час першого контакту із жертвою повідомляти їй інформацію про те, яким чином та на яких умовах вона може отримати необхідні заходи захисту.

Додатковому опрацюванню та подальшому запровадженню підлягають вказані у Директиві положення про: забезпечення проведення всіх опитувань (допитів) жертви одними й тими ж самими особами; забезпечення проведення опитування (допиту) жертв сексуального насильства, гендерного насильства та насильства, заподіяного близькими особами (за виключенням проведення допиту прокурором або суддею) особою тієї ж статі, що і жертва; забезпечення можливості уникнення непотрібного допиту щодо особистого життя потерпілого, не пов'язаного з кримінальним правопорушенням.

Крім того, зважаючи на положення Директиви, варто розглянути можливість створення механізму обов'язкового забезпечення дитини-жертви адвокатом у кримінальному провадженні, а також запровадження процедури, що надаватиме можливість використання у кримінальному процесі України в якості доказів в суді матеріалів запису допиту неповнолітнього потерпілого зробленого під час досудового слідства.

Спеціалізованим нормативно-правовим актом Ради Європи є Рекомендація Res (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, ухвалена Комітетом Міністрів 20 квітня 2005 року на 924му засіданні заступників міністрів (далі – Рекомендація), який також містить низку перспективних для запровадження у вітчизняне законодавство положень.

Зазначений документ пропонує диференціювати процедури забезпечення захисту свідка та «помічника правосуддя», відносячи до останнього «будь-яку особу, переслідувану або засуджену за участь у злочинному співтоваристві, будь-якій іншій злочинній організації або злочинах, вчинених організованою злочинністю, яка, однак, погоджується співпрацювати з органами кримінального правосуддя, зокрема, даючи свідчення проти злочинної асоціації або організації або щодо якого-небудь правопорушення, що має зв'язок з організованою злочинністю або з іншими тяжкими злочинами». Як бачиться, така диференціація надаватиме змогу більш ефективно залучати особу, котра вчинила злочин, до співпраці.

Цікавим є закріплене в Рекомендації положення про необхідність окремого передбачення нормами процесуального права можливості, при дотриманні принципу не-

залежної оцінки доказів судами, а також забезпеченні прав захисту, брати до уваги вплив залякування на свідчення й допускати (і/або використовувати) у суді свідчення, дані на попередній стадії процедури.

Поряд із застосуванням звичайних заходів захисту Рекомендація наголошує на необхідності запровадження програм захисту свідків та необхідності забезпечення належної підготовки персоналу для їх реалізації. При цьому документ прописує необхідність поширення програм захисту принаймні на випадки боротьби з тяжкими злочинами, у тому числі пов'язаними з організованою злочинністю й тероризмом, а також порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Рекомендація спрямовує країни на створення таких процедур, за якими персонал, відповідальний за впровадження заходів захисту, «користуватиметься оперативною самостійністю і не братиме участі ні в розслідуванні, ні в підготовці справи, у якій свідкові або помічники правосуддя належить давати свідчення». Із цією метою передбачається необхідність організаційного відокремлення відповідних функцій. Утім, з метою прийняття й ефективного здійснення заходів та програм захисту має бути забезпечений відповідний рівень співробітництва й контактів між правоохоронними відомствами або з ними.

При вирішенні питання про те, чи має свідок або помічник правосуддя право користуватися заходами або програмами захисту, пропонується користуватись певними критеріями. Серед них, зокрема:

- «причетність особи, що підлягає захисту (як потерпілий, свідок, співучасник) до провадження;
- значущість її внеску;
- серйозність загрози;
- згода й здатність особи бути об'єктом заходів або програм захисту».

Як бачимо, навіть поверховий огляд європейських стандартів у сфері захисту потерпілих та свідків порушує багато процесуальних та позапроцесуальних питань, що мають бути опрацьовані вітчизняною наукою та запроваджені до вітчизняного законодавства та практики у сфері кримінального судочинства.

ОРЛИК Дем'ян Петрович
аспірант відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять досудове розслідування
Національної академії прокуратури України

ПРО ПІДСТАВИ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Кримінальний процесуальний закон надає відповідним службовим особам для вирішення завдань кримінального провадження ефективний правовий засіб – затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Він займає важливе місце у системі заходів забезпечення кримінального провадження. У результаті такого затримання створюються необхідні умови для з'ясування причетності особи до вчинення злочину та вирішення питання про обрання відносно неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, забезпечується виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків у зв'язку із обранням запобіжного заходу. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в порядку, встановленому ст. 208 КПК України, виключає можливість переховування від органів досудового розслідування та суду, знищення речей і документів, які мають значення для встановлення обставин злочину, перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином уже на початковому етапі досудового розслідування. Не випадково цей захід забезпечення кримінального провадження достатньо часто застосовувався і застосовується на практиці.

Незважаючи на певні позитивні зміни, зокрема в законодавчому врегулюванні інституту затримання особи, доводиться констатувати, що у правозастосовній практиці подекуди мають місце випадки незаконного та необґрунтованого затримання, перевищення встановлених законом, а значить і допустимих, меж примусового впливу, обумовлені, зокрема, неправильним тлумаченням і застосуванням норм про фактичні підстави затримання уповноваженою службовою особою.

Будь-який захід забезпечення кримінального провадження може бути реалізований лише за наявності ситуації, яка обумовлює необхідність його застосування. Наявність або відсутність такої ситуації у кожному конкретному випадку визначається даними про фактичні обставини, з якими закон пов'язує застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження. Фактичні дані, які свідчать про наявність ситуації, що обумовлює необхідність застосування певного заходу, є підставами для його застосування.

Незважаючи на те, що у тексті ст. 208 КПК України не йдеться про «підстави затримання» саме вказані в ній «випадки затримання» і розглядаються в теорії кримінального процесу та практиці кримінального провадження як фактичні підстави затримання особи уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду.

Аналіз положень п.п. 1–3 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України засвідчує, що ситуації, з виникненням яких законодавець пов'язує «випадки» затримання, можуть виникати як до початку здійснення досудового розслідування (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України),

так і виключно після його початку (п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України). Водночас, зрозуміло, що не у кожному випадку, коли, наприклад, особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення, та надалі доставили до органу досудового розслідування, вона поміщається до ІТТ та доставляється до суду для розгляду клопотання про обрання стосовної неї запобіжного заходу.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що конкретні обставини, які слугують фактичними підставами для затримання особи та її поміщення до ІТТ, усе ж таки встановлюються процесуальними засобами доказування, передбаченими кримінальним процесуальним законом.

Отже, виникає необхідність у певному розмежуванні фактичних підстав для фізичного захоплення та доставлення особи до органу досудового розслідування (як можливого початкового етапу діяльності по затриманню підозрюваного у вчиненні злочину уповноваженою службовою особою), що мають раптовий і невідкладний характер, та фактичних підстав для процесуального рішення про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Фактичні підстави затримання, що закріплені у чинному КПК України, за змістом і характером можна розділити на дві групи. До першої групи, як вважають автори одного із науково-практичних коментарів КПК України, слід віднести підстави, передбачені п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, встановлення яких вимагає від уповноваженої службової особи миттєвих оціночних дій процесуального характеру. До другої групи відносяться підстави, передбачені ч. 2 ст. 208 КПК України, встановлення яких вимагає від уповноваженої службової особи глибокого аналізу того, що особа підозрюється у вчиненні злочину, за який призначено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та не виконує конкретних обов'язків (обов'язку), покладених на неї при обранні запобіжного заходу або не виконує у встановленому ч. 6 ст. 182 КПК України та визначеному ухвалою слідчого судді, суду порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує [1, с. 456]. До другої групи підстав слід віднести й підставу, передбачену п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України, встановлення якої вимагає аналізу того, що особа підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, та є обґрунтовані підстави вважати, що можлива її втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Серед усіх випадків, які визначені законодавцем як підстави затримання уповноваженою службовою особою, найбільші труднощі виникають із застосуванням підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України – безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Можливість затримання особи, яку застали безпосередньо після вчинення злочину, обмежується випадками, коли особа вже не вчиняє злочинних дій, однак на неї як на особу, що щойно вчинила злочин, вказує очевидець, в тому числі потерпілий, або її перебування на місці події, зовнішній вигляд і поведінка, сліди, залишені на її тілі, одязі, обстановка вчинення злочину у сукупності з іншими обставинами дають підстави вважати, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Затримання на цій підставі, як правило, ускладнюється необхідністю тлумачення ряду оціночних понять, серед яких «безпосередньо після вчинення злочину» та «щойно вчинила злочин».

З однієї сторони, можна стверджувати, що тлумачення цих понять більшою мірою пов'язане не з конкретним періодом часу, що обчислюється годинами чи хвилинами, а з фактичними обставинами, за яких була виявлена особа. Ці обставини мають бути такими, що дозволяють зробити обґрунтоване припущення щодо прямого, без проміжних ланок та посередництва кого-, чого-небудь (безпосереднього) зв'язку між злочином та участю конкретної особи у його вчиненні.

Однак, з іншої сторони, системне тлумачення поняття «безпосередньо після вчинення злочину» у смисловому зв'язку з поняттям «щойно вчинила злочин» засвідчує той факт, що між вчиненням злочину певною особою та моментом, коли очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вкажуть уповноваженій службовій особі на те, що саме ця особа вчинила злочин, проходить зовсім незначний проміжок часу. Адже тлумачний словник української мови визначає слово «щойно» як зовсім недавно, тільки що, тільки-тільки.

При застосуванні затримання за цією підставою у правозастосовній практиці зустрічаються випадки необґрунтованого обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність у зв'язку з поширювальним тлумаченням положення про можливість затримання після вчинення злочину. Зокрема, за цією підставою затримуються особи, що перебували на місці вчинення злочину чи недалеко від нього, за відсутності будь-яких інших даних про їх причетність до вчинення злочину, спостерігається неоднакове тлумачення термінів «безпосередньо після вчинення злочину» та «щойно вчинила злочин», підтвердженням чого є матеріали та статистичні дані слідчої і судової практики.

Таким чином, слід погодитись із думкою про те, що в усіх інших випадках, коли виникає необхідність затримання і які не можуть бути віднесені до випадків, встановлених у пп. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, слід керуватись загальним положенням, закріпленим у ч. 1 ст. 207 КПК України, щодо неможливості затримання будь-якої особи без ухвали слідчого судді. Тобто у таких випадках необхідно звертатись з клопотанням до слідчого судді про дозвіл на затримання або обрання іншого запобіжного заходу, в порядку передбаченому ст.ст. 184, 188 КПК України [2, с. 25–26].

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Шульга О.В. Встановлення змісту понять «безпосередньо» та «щойно» при вирішенні питання про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину / О.В. Шульга, Д.О. Савицький // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28 листопада 2014 року). – К.: НАВС, 2014. – С. 24–26.

ОРЛОВСЬКА Наталя Анатоліївна
професор кафедри кримінального права
та процесу академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Запобігання злочинності – одна з найважливіших складових діяльності сучасної держави, без належної організації якої неможливо говорити про повноцінний механізм захисту національної безпеки.

У вітчизняній кримінології спостерігається відхід від схоластичної термінологічної дискусії і зосередження на змістовній стороні питань протистояння злочинності. Актуальним стає соціально-політичний контекст розуміння запобігання кримінальності, який може бути проілюстрований дещо скороченим визначенням Ради ЄС (2001 р.): запобігання злочинності – це діяльність, яка охоплює всі заходи, які сприяють скороченню злочинів. Однак це не означає, що будь-які суб'єкти, дотичні до запобігання, можуть вважатися спеціальними, тими, хто здійснює спеціально-кримінологічні заходи. Запобігання як особлива випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (В.В. Голіна), як і раніше, є основним навантаженням правоохоронних органів.

Як зазначив В.Я. Тацій, поняття «правоохоронні органи» є узагальнюючим, воно поєднує різні елементи залежно від їх конкретних функцій та призначення в механізмі охорони права. Стосовно запобігання злочинності доцільно говорити про органи охорони правопорядку, які здійснюють повноваження у сфері охорони правопорядку та захисту прав і свобод людини шляхом, у тому числі, й примусового застосування законодавства.

Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення. Серед її функцій законодавцем прямо зазначені повноваження щодо запобігання транскордонній злочинності (організований, тероризму, незаконним воєнізованим/збройним формуванням тощо). Тому слід вважати ДПСУ органом охорони правопорядку – спеціальним суб'єктом, який здійснює специфічний комплекс спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності.

ПАВЛОВА Наталя Валеріївна
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ГРИЦЕНКО Владислав Сергійович
курсант 4 курсу
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЩОДО ДЕЯКИХ СПОСОБІВ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Становлення ринкових відносин в Україні суттєво впливає на злочинність і, зокрема, на її економічну складову, у зв'язку з чим все більш помітне місце займають злочини в бюджетній сфері України. Бюджетні кошти в Україні та інших державах пострадянського простору стали одним із найбільш привабливих об'єктів організованої злочинної діяльності, яка охоплює різноманітні прийоми і способи вилучення коштів з казни. Прогалини й постійні зміни в бюджетному законодавстві, недоліки у встановленому порядку використання бюджетних коштів, їхньому обліку, звітності сприяють зловживанням з бюджетними коштами. Злочинці легко адаптуються до нових форм і методів економічної діяльності, маскують злочинні дії під виглядом здійснення законних господарських операцій, застосовують різноманітні прийоми заволодіння бюджетними коштами та приховування цих злочинів.

Аналіз статистичних даних Генеральної прокуратури України щодо кримінальних правопорушень, вчинених з використанням бюджетних коштів, за серпень 2016 року дає підстави для висновку про те, що кількість кримінальних правопорушень саме в бюджетній сфері весь час зростає [1].

У Кримінальному кодексі України немає окремого розділу про злочини в бюджетній сфері. Вченими у галузі кримінального права в межах групи злочинів у сфері господарської діяльності нерідко розглядається окрема підгрупа злочинів проти системи бюджетного регулювання [2, с. 5]. Разом із тим неодноразово висловлювались аргументи на користь їх відокремлення. Так, О.І. Перепелиця виділяє злочини у сфері фінансової діяльності держави [3]. П.П. Андрушко висловлював ідею про відокремлення розділу КК України «Злочини, що посягають на фінансову діяльність та бюджетну систему» [4, с. 18]. Н.О. Гуторова обґрунтовує висновок про те, що державні фінанси є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, і пропонує окрему частину Кримінального кодексу України «Злочини проти державних фінансів» [5].

Разом із тим слід зазначити, що для бюджетної сфери досить характерними і найбільш небезпечними є посягання, відповідальність за які передбачена статтями різних розділів Кримінального кодексу України, зокрема Розділу VI «Злочини проти власності», Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності» тощо.

На нашу думку, більш чітко визначені злочинні дії, що стосуються бюджетної сфери, у ст. 210 Кримінального кодексу України, у якій йдеться про нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету

без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Між тим з огляду на зміст цієї статті не зовсім зрозумілими є способи вчинення цього злочину.

Р.С. Белкін запропонував під способом вчинення злочину розуміти систему умисних дій з підготовки, вчинення та приховання злочину, охоплені єдиним злочинним задумом, детерміновані психофізичними якостями особи злочинця (його співучасників) і вибіркоким використанням ним (ними) відповідних умов, місця, часу, а також урахуванням можливих дій (бездіяльності) з боку потерпілого та інших осіб [6, с. 359]. Якщо говорити про способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, слід звернути увагу на їх класифікацію, запропоновану вченими-кримінологами, а саме: а) способи вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним отриманням бюджетних коштів; б) способи вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним витрачанням бюджетних коштів; в) способи вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням бюджетних коштів [7, с. 55–76].

У ст. 119 Бюджетного кодексу України зазначено, що нецільовим використанням бюджетних коштів є їх витрачання на цілі, що не відповідають: а) бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); б) напрямам використання бюджетних коштів, визначених у паспорті бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі) або в порядку використання бюджетних коштів; в) бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів) [8]. Зазначене дає підстави стверджувати, що чинне законодавство України не закріплює вичерпного переліку способів вчинення бюджетних злочинів, передбачених ст. 210 КК України. Види нецільового використання бюджетних коштів, відображені у ст. 119 Бюджетного Кодексу України, фактично охоплюють широке коло проявів економічного явища, яке аналізується.

На нашу думку, можна виділити найбільш поширені способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів:

- розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення вартості робіт [9, с. 337];
- здійснення державної закупівлі без проведення процедур, передбачених законодавством, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу;
- використання всупереч цільовому призначенню частини виділеної суми, яка мала чітко визначену мету;
- здійснення закупівлі непридатних до використання або експлуатації устаткування, товарно-матеріальних цінностей;
- оплата зобов'язань за укладеним за результатами конкурсних торгів договором, що перевищує граничні суми витрат;
- невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків щодо прийняття робіт та послуг за кількістю та якістю [10, с. 50];
- підписання службовою особою замовника завідомо неправдивого акта виконаних робіт;
- підписання фіктивних угод на виконання робіт;
- підписання фіктивних актів виконаних робіт.

З боку учасників торгів та постачальників можна виділити такі способи:

- службове підроблення службовими особами підприємств-підрядників, подання ними неправдивих даних щодо термінів і обсягів виконання робіт з метою одержання передоплати;

- службова недбалість службових осіб установ та підприємств-замовників при прийнятті та підписанні актів виконаних робіт із завищенням їх вартості [9, с. 337];
- підроблення документів пропозиції конкурсних торгів (надання учасником торгів недостовірної інформації щодо його відповідності встановленим кваліфікаційним критеріям проведення конкурсних торгів);
- створення суб'єкта підприємницької діяльності з метою отримання коштів за договором, не виконуючи при цьому умов цього договору;
- реалізація замовнику недоброякісної, тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної продукції чи товарів [10, с. 50];
- підробка документів, що підтверджують якість виконаних робіт та використаних матеріалів;
- пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника за підписання фіктивного або такого, що не відповідає дійсності, акта виконаних робіт.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що до злочинів у бюджетній сфері України слід відносити діяння, які вчиняються у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з бюджетним процесом і розпорядженням державним і комунальним майном. До злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, можна віднести насамперед суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 210 КК України. У свою чергу спосіб вчинення злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, є сукупністю умисних актів поведінки (дії чи бездіяльності) службової або матеріально відповідальної особи, що спрямовані на незаконне заволодіння бюджетними коштами.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація // Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: моногр. / О.О. Дудоров. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.
3. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности: Комментарий к действующему законодательству / А.И. Перепелица. – Х.: Рубикон, 1997. – 104 с.
4. Андрушко П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним Кримінальним кодексом та проектом КК: проблеми систематизації, криміналізації та декриміналізації / П. Андрушко // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 12. – С. 18.
5. Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Н.О. Гуторова; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2002. – 38 с.
6. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации, 1997. – 478 с.
7. Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: наук.-практ. посіб. / [В.В. Кулаков, В.В. Лень, С.С. Мірошниченко та ін.]. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2011. – 289 с.
8. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
9. Степанюк Р.Л. Формування криміналістичних методик розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживаннями з бюджетними коштами, іншим державним і комунальним майном у галузі транспорту та зв'язку / Р.Л. Степанюк // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 2. – С. 334–342.
10. Дараган В.В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю: моногр. / В.В. Дараган. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 152 с.

ПАВЛОВА Наталя Валеріївна
старший викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЦВЕТКОВА Олександра Олександрівна
курсант 4 курсу
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ОСІБ, ЩО ПІДОЗРЮЮТЬСЯ У ВЧИНЕННІ СЕРІЙНИХ УБИВСТВ

Питання щодо виявлення, попередження та розслідування серійних убивств, розпізнання психології осіб, які їх вчиняють, останнім часом все більше привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців. Імена Анатолія Онопрієнка, Андрія Чикатили, Сергія Ткача, Віктора Саєнка та Ігоря Супрунюка стали настільки загальновідомими, що їхні діяння викликають внутрішні переживання та обурення навіть у досвідчених правоохоронців. Крім того, інтерес, що виявляється з боку вчених і практиків до даної проблеми, обумовлений загальносвітовою тенденцією до зростання кількості таких злочинів, їх підвищеною суспільною небезпекою, істотними труднощами, з якими стикається оперативно-розшукова та слідча практика при виявленні і викритті серійних убивць.

Особи, які вчинили вбивство, зазвичай наділені рядом специфічних властивостей, які притаманні особам з певними негативними та навіть хворобливими змінами у психіці людини. Ця обставина ускладнює отримання показань стосовно вчинення злочинних дій особами, які вчиняють серійні вбивства, а допит виявляється кропіткою та складною слідчою дією не лише у процесуальному, а й у психологічному сенсі. Допит осіб, які вчиняють злочини проти життя, має відмінні риси через свою специфіку.

Процесуальний порядок допиту визначений у ст.ст. 224–226 Кримінального процесуального кодексу України [1]. Між тим досвідчений слідчий не покладаватиметься тільки на механічне виконання вимог закону, оскільки для отримання повних та правдивих показань від особи він повинен докласти зусиль та проявити надзвичайну кмітливість. Адже не можна не враховувати, що більшість серійних убивць ретельно приховують свою справжню сутність. У юридичній психології даний феномен отримав назву «маска нормальності», що означає здатність психопатів здаватися абсолютно нормальною, психічно повноцінною людиною. Семантичний аналіз даного терміна визначає його як вдавана (штучна) поведінка, спрямована на відповідність прийнятним у суспільстві нормам. Основний акцент даного визначення зводиться до наявності елемента усвідомленого вольового контролю за поведінкою з боку носія «маски нормальності». Без сумніву, більшість серійних убивць наділені підвищеним інтелектуальним потенціалом, артистичними здібностями та можливістю створити позитивний імідж [2].

Важливим фактором є підготовка слідчого до допиту саме такої категорії осіб. Адже слід пам'ятати, що серійні вбивці здебільшого імпульсивні люди з високою тривожні-

стю і сильною емоційною збудливістю, які в першу чергу концентруються на власних переживаннях, а в поведінці керуються лише своїми інтересами. У них відсутнє уявлення про цінності життя іншої людини. Вони нестійкі у своїх соціальних зв'язках і відносинах, схильні до конфліктів з оточуючими. Від інших злочинців серійних вбивць відрізняє емоційна нестійкість, висока реактивність поведінки, виняткова суб'єктивність (упередженість) сприйняття і оцінки подій. Вони внутрішньо неорганізовані, їх висока тривожність породжує такі риси, як підозрілість, обдуманість рішень, схильність до помсти, які в більшості випадків поєднуються з занепокоєнням, напруженістю, дратівливістю [3].

Підготовка до допиту поділяється на три рівня: пізнавальний, прогностичний та синтезуючий. На пізнавальному рівні слідчий знайомиться з матеріалами кримінального провадження, ознайомлюється з оперативно-розшуковими даними та збирає і аналізує інформацію про допитувану особу. На цьому етапі необхідно звернути увагу на той факт, що більшість серійних убивць потрапляє в поле зору правоохоронних органів, зробивши несподівано явний промах. Так, В. Кузьмін був затриманий випадковими перехожими під час спроби відвести з собою майбутню жертву – дитину. Вбивцю Бурова випадково впізнали родичі потерпілого. Ман'яка Кашинцева взяли на гарячому (спав поряд із задушеною жінкою). Н. Джумагалієв був затриманий лише тому, що в стані алкогольного сп'яніння став демонструвати друзям залишки жертви. З цього виходить, що випадково затримують в середньому трьох серійних убивць із п'яти.

Як свідчить практика, здебільшого викриття злочинця є не результатом діяльності правоохоронних органів, а провокується самим злочинцем [4]. Наступний рівень підготовки до допиту є прогностичним, він передбачає прогнозування різних ситуацій допиту та визначає можливу реакцію особи на поставленні питання. Підготовка до допиту закінчується на синтезуючому рівні, який полягає в складанні плану допиту, та доцільного його проведення, визначення часу, місця та режиму його проведення [5, с. 183].

Відомо, що найважливішою передумовою успішності майбутнього допиту слугує налагодження психологічного контакту із допитуваною особою. Психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна «атмосфера» допиту, яка допомагає взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, це певний «настрій» на спілкування. З цього виходить, що для допиту особи, що підозрюється у серійних вбивствах, необхідно встановити саме ту обстановку, яка відповідає настрою особи підозрюваного, що загалом є надзвичайно клопітливою роботою. Адже цим особам властиві порушення в сфері спілкування: нездатність встановлювати контакти з оточуючими, невміння порозумітися та дотримуватися точки зору іншого, подивитися на себе з боку. Усе разом формує такі риси, як «заглибленість у себе», замкнутість, відгородженість, з одного боку, і агресивність, підозрілість – з іншого. У результаті правильна оцінка ситуації ще більш ускладнюється, оскільки поведінкою управляють афективні установки, а вчинки оточуючих, зокрема слідчого, тлумачаться як небезпечні та навіть загрозливі [3].

Слід зазначити, що безпосередньо під час проведення допиту слідчому необхідно приділяти велику увагу реакції особи, що підозрюється у вчиненні вбивства. Ця реакція може бути різноманітною – від байдужості до нестриманих емоцій. Слід також звернути увагу на те, що відсутність будь-якої належної до ситуації реакції вже є предметом підвищеної уваги слідчого.

Одним із видом зазначеної реакції допитуваної особи, що вчинила вбивство, буде вираз її обличчя. У науці про психологію особи є чимало підтверджень цього. Низка фактів свідчать про те, що внутрішні переживання особи будуть чітко відображатись на її обличчі в емоціях та почуттях під час допиту. В психології вирізняють шість основних емоцій, які можливо відрізнити одну від одної та побачити на обличчі людини.

На думку вчених, під час допиту можна побачити такі емоції, як: здивування, страх, огиду, гнів, радість та печаль, а також велику кількість змішаних видів цих емоцій, які замінюються або змішуються на обличчі людини у ході сприйняття нею певної інформації. Ця інформація може поступати до неї із різних джерел, а саме: під час постановки питань, у ході поставлення особи перед певним фактом, у ході довгого зорового контакту між слідчим та підозрюваним, певні рухи слідчого тощо [6, с.16].

Таким чином, можна зробити висновок, що при допиті особи, яка вчинила серійні вбивства, велике значення відіграє вивчення реакцій цієї особи та виразу її обличчя. Успіх отримання повних та правдивих показань у ході допиту вбивці залежить від того, наскільки якісно слідчий здійснить підготовку до цієї слідчої дії та опанує знання в галузі психології.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-процесуальний Кодекс України. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 290 с.
2. Баяхчева Г.П. Автобіографічний метод диференціації розумово відсталих і педагогічно запущених неповнолітніх засуджених / Г.П. Баяхчева, Л.С. Сабліна // Особистість злочинця: методи вивчення та проблеми впливу: зб. наук. праць. – М.: ВНДІ МВС СРСР, 1988. – С. 25–31.
3. Квашиш В.Є. Особистість злочинця і індивідуальний вплив на них: зб. наук. праць / Квашиш В.Є., Цагікян С.Ш. – М.: ВНДІ МВС СРСР, 1989. – С. 28–38.
4. Нагаєв В.В. Основні напрями соціально-психологічної, психотерапевтичної і правової реабілітації девіантів / Нагаєв В.В., Толстов В.Г., Толстов В.В. // Вісник психосоціальної та корекційно-реабілітаційної роботи. – 2001. – № 3. – С. 40–46.
5. Шепітько В.Ю. Криміналістика: курс лекцій / В.Ю. Шепітько. – Х.: ООО «Одиссей», 2009. – 3-тє вид. – 368 с.
6. Экман П. Узнай лжеца по выражению лица / Экман П., Фризен У.; пер. с англ. – СПб.: Питер, 2013. – 272 с. – (Серия «Сам себе психолог»).

ПАЛАМАРЧУК Галина Вікторівна
аспірант кафедри
кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

За своєю соціальною шкідливістю контрабанда посідає чільне місце серед найбільш небезпечних злочинів. При цьому у кримінологічному вимірі суспільна небезпечність контрабанди виявляється не лише в тому, що вона посягає на порядок господарської діяльності, а врешті – на економічну безпеку України. Контрабанда – це один із різновидів трансграничної організованої злочинності, який загрожує цивілізованому співіснуванню держав. Вона щільно пов'язана із низкою злочинів, з одного боку, будучи обумовленою ними, з іншого, – сприяючи їх вчиненню (зокрема, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, та корупційні злочини).

Однак корупційна проблематика стосовно контрабанди, на наш погляд, виявляється не лише у вчиненні корупційних злочинів, але й у залученні службових осіб до безпосереднього вчинення контрабанди з використанням свого службового становища. Таке бачення пов'язано із тим, що кримінально карана контрабанда вчиняється виключно з корисливих мотивів, її фактичною метою є отримання надходів – адже це економічний злочин. Контрабанда є джерелом незаконного збагачення, що й викликає зацікавленість серед службових осіб, особливо, державних службовців, оскільки в них є можливість «легкого» провозу контрабанди через митний кордон країни або «кришування» контрабандистів. При цьому службова особа не просто бере участь (є співучасником) у вчиненні злочину, вона активно використовує свої повноваження, зловживаючи наданими їй можливостями для персонального злочинного збагачення.

Тому у кримінологічному вимірі участь службової особи у вчиненні контрабанди видається щільно пов'язаною із корупційною активністю у її традиційному розумінні.

Саме особливі можливості службової особи створюють сприятливий ґрунт, суттєво полегшують вчинення контрабанди, допомагають іншим учасникам контрабандної діяльності ухилитися від митного контролю та відповідальності за порушення його правил.

Вбачається, що саме розуміння цього обумовило підвищення ступеня суспільної небезпеки контрабанди у разі її вчинення службовою особою [1].

Загалом питання кримінальної відповідальності за контрабанду були предметом фахових досліджень багатьох вчених в Україні і за кордоном. Однак до сьогодні кримінально-правові та кримінологічні питання запобігання контрабанді, вчиненої службовою особою з використанням свого службового становища, залишаються недостатньо дослідженими. Вочевидь, цьому сприяла й декриміналізація товарної контрабанди, вчинення якої й було основною «сферою інтересів» службових осіб. Але слід зазначити, що все активніше дискутується повторна криміналізація цього правопорушення. Зокрема, це пов'язано з тим, що протидія товарній контрабанді не дала того

ефекту, на який сподівалися: не більше половини протоколів про порушення митних правил розглянуті в суді із конфіскацією товарно-матеріальних цінностей та призначенням штрафу. Відповідно, говорити про суттєве поповнення Державного бюджету за рахунок стягнень за товарну контрабанду не видається можливим [2, с. 384].

Говорити про можливість вчинення контрабанди службовою особою можна у разі наявності у останньої можливостей, повноважень, наданих їй по службі і які вона використовує для вчинення контрабанди (суб'єкт злочину має займати певну посаду в органах фіскальної служби чи його статус та повноваження дозволяють йому уникати митного контролю), також можуть бути приміром й особи, що виконують управлінські функції в приватних комерційних організаціях.

Зокрема, Процюк О.В., вказує на те, що службовою особою, яка вчиняє контрабанду з використанням свого службового становища, слід вважати таку особу, яка за родом своєї службової діяльності здійснює відповідні дії з контролю за переміщенням через митний кордон товарів та дає дозвіл на дані переміщення, або службова діяльність яких безпосередньо не пов'язана з виконанням вказаних вище функцій, але вони можуть використовувати своє службове становище для незаконного переміщення предметів контрабанди [3, с. 10].

Згідно примітки до ст. 364 КК України службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням, а також службові особи, які є іноземцями або особами без громадянства, які виконують обов'язки, зазначені раніше.

Відповідальність, безпосередньо, за контрабанду, вчинену службовою особою з використанням службового становища встановлено ч. 2 ст. 201 КК України, яка передбачає покарання за неї у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна. Кваліфікація даних злочинних діянь, як правило, відбувається за ст. 201 та ст. 364 КК України.

Постає питання про співучасть службових осіб з контрабандистами у спільному вчиненні контрабанди за попередньою змовою групою осіб та організованою групою. Слід відмітити, що за такими кваліфікованими складами можуть притягатися до кримінальної відповідальності лише спеціальні суб'єкти злочинів, у випадку з контрабандою службові особи і є спеціальними суб'єктами злочину. Що ж до спеціального суб'єкта в злочинах зі спеціальним суб'єктом, то загальний суб'єкт може виконувати лише роль організатора, підбурювача чи пособника [4, с. 11].

Однак, на наш погляд, слід поставити питання про адекватність покарання за вчинення контрабанди службовою особою з використанням службових повноважень. На сьогодні суспільна небезпека цього злочину зростає з урахуванням ситуації на сході держави та на лінії розмежування з Кримом. На цих ділянках вчинення контрабанди майже неможливе без участі службових осіб. Тому є нагальним обговорення питання про посилення кримінальної відповідальності по ч. 2 ст. 201 КК України.

Говорячи про службову особу яка вчиняє контрабанду, не можливо оминати увагою й той момент, що з урахуванням появи нових форм контрабандної діяльності, почасти

стало застосуватись насильство до службових осіб митних органів під час проведення митного контролю, погроз його застосування, які через вказані моменти «піддаються» та й стають співучасниками у вчиненні злочину, використовуючи своє службове становище. У даному випадку діє загальне правило щодо кримінально-правового значення примусу при вчиненні злочинів: якщо примус є переборним, не виключається співучасть та, відповідно, кримінальна відповідальність.

З огляду на викладене вбачається, що кримінологічні та кримінально-правові питання участі службової особи у вчиненні контрабанди є актуальними та мають дослідницьку перспективу. Важливо, щоб науковці, а згодом і законодавець адекватно реагували на кількісні та якісні зміни у структурі, географії та динаміці контрабандних проявів, в тому числі й щодо питання про відповідальність службових осіб, які вчиняють контрабанду, їх співучасті у вчиненні контрабанди як спеціального суб'єкту, що повинно матеріалізуватися у подальших змінах на законодавчому рівні, враховуючи як відповідальність за вчинення контрабанди службовою особою з використанням свого становища, так і аспекти захисту службовців від можливих погроз та застосування різного роду насильства при виконанні ними своїх обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Ландіна А.В. Кримінальна відповідальність за контрабанду, вчинену службовою особою з використанням свого службового становища / А.В. Ландіна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/>
2. Прокопенко О.С. До питання про криміналізацію контрабанди товарів / О.С. Прокопенко // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: м-ли міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовтня 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – С. 381–384.
3. Процюк О.В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Процюк. – К., 2006. – 20 с.
4. Горбачов Д.М. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д.М. Горбачов. – К., 2014. – 20 с.

ПЕРЕЛИГІНА Раїса Володимирівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Київського університету права НАН України

ПРОТИДІЯ ЖІНОЧОМУ СІМЕЙНОМУ НАСИЛЬСТВУ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

В останні десятиліття у дослідженнях кримінологів відмічено тенденцію до зростання агресивних і жорстоких злочинів, які було вчинено жінками, зокрема, в сімейно-побутовій сфері. Насильство у сім'ї притаманне для кожної держави – учасниці Ради Європи, незважаючи на позитивні здобутки у законодавчій, політичній та практичній сферах. Слід зазначити, що насильство може мати місце як з боку чоловіків, так і з боку осіб жіночої статі.

Порівняльно-кримінологічні дослідження стану жіночої злочинності, теорій причин та умов злочинності, а також досвіду протидії є актуальними. Це обумовлено тим, що останнім часом в усьому світі спостерігається тенденція до зростання рівня злочинності серед жінок, у тому числі і неповнолітніх жіночої статі. Крім того, Україна прагне стати повноправним членом Європейського Союзу, тому ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС.

За даними вчених, на сьогоднішній день в Україні відсутня схвалена на державному рівні концепція боротьби зі злочинністю, що обумовлено багатьма економічними, соціальними, політичними, правовими й іншими особливостями та протиріччями розвитку ринкових відносин в країні: не завершено створення системи кримінальної юстиції; триває реформування правоохоронних органів; продовжується розбудова національного законодавства; впроваджуються державні інституції, які повинні відповідати кращим європейським і світовим стандартам у цій сфері суспільних відносин [1].

Необхідно зазначити, що зменшення рівня насильства до безпечного в Україні можливе лише за умови вивчення та втілення в життя закордонного досвіду боротьби із цим вкрай негативним соціальним явищем, в першу чергу успішно діючих в інших країнах політичних, правових та організаційних механізмів подолання насильства.

В останні десятиліття в Європі проблема жіночого насильства досягла таких масштабів, що влада змушена створювати центри допомоги представникам сильної статі, які постраждали віддомашнього насильства. Приміром, нещодавно в Лондоні відчинив двері клуб колишніх чоловіків, організований за типом товариства анонімних алкоголіків. На зборах джентльмени розповідають про те, якому пригніченню піддали їх дружини, і намагаються відновити втрачену самоповагу. В Україні та Росії таких клубів поки немає [2].

Оскільки жіноча злочинність – складова частина всієї злочинності і підкоряється її загальним закономірностям та змінам, то буде доцільно проаналізувати досвід країн, що досягли певного успіху у сфері протидії насильству загалом та жіночому насильству, зокрема.

Важливим етапом у сфері відповідальності за вчинення насильства у сім'ї є процесуальне затримання особи, яка його вчинила.

У Австрії, наприклад, були засновані так звані «центри втручання», які пропонують безкоштовні консультаційні послуги й підтримку потерпілим від насильства у сім'ї. Це неурядові організації, які фінансуються Федеральними міністерствами внутрішніх і соціальних справ. Їх основними завданнями є турбота про людей, що зазнають насильства, і налагодження контактів з усіма інституціями, які займаються захистом від насильства [3].

У тих випадках, коли особі загрожує небезпека, поліція повинна мати можливість примусити винного в здійсненні насильства в сім'ї негайно залишити житло, без урахування його прав на це житло і, попри заперечення з боку інших осіб, що проживають в ньому. А також передбачається заборона особі, яка винна в здійсненні насильства, наблизитися до місця проживання жертви та/або до інших місць або видання заборонного судового наказу (тоді як в традиційних законодавствах залишити житло мала жертва). Подібні заходи, засновані на бажанні захистити жертву і уберегти її від потрясінь, пов'язаних з необхідністю залишити своє житло, застосовуються в Австрії і Фінляндії. Як приклад можна навести австрійське законодавство, згідно з яким виселення особи, винної в здійсненні насильства, поліцією є адміністративним заходом, який згодом має бути підтверджений рішенням судді.

На нашу думку, позитивним для впровадження у вітчизняне законодавство є досвід країн Європейського Союзу та США, за яким застосовується підхід вилучення з сім'ї не жертви насильства, а особи, яка його вчинила. Як зазначає Євсюкова М., у цьому випадку «особа, яка постраждала і яка є жертвою, не змушена шукати притулок, поки інший член сім'ї заспокоїться та прийде до тями» [4].

Наразі, дуже поширеним (зокрема у США) є метод впливу «терапія громадою», який використовується під час відбування покарання. Суть цього методу полягає в тому, що всі актуальні проблеми «громади» обговорюються в присутності і за участю всіх службовців і засуджених, причому персонал повинен допомогти ув'язненим допомагати самим собі і самостійно визначати свої завдання і шляхи їхнього рішення [5]. Застосування аналогічних методів роботи із засудженими жінками можливе і в установах виконання покарань України.

Цікавим є досвід Бразилії, яка у 2006 році прийняла закон про сімейне насильство. Відповідно до цього закону, працівникам правоохоронних органів дозволяється затримувати агресора не тільки за вчинення насильства, а й у випадках, коли в його діях існує реальна загроза для життя жертви цього насильства; створені спеціальні суди, основними повноваженнями яких є розгляд злочинів за статевою ознакою [6].

Дуже часто на практиці трапляються випадки, коли заяви про насильство в сім'ї розглядаються як заяви про злочин, хоча насильство в сім'ї далеко не завжди має форму злочину. Це призводить до того, що необхідні заходи попередження і припинення насильства в сім'ї спеціально уповноваженими органами не вживаються, а жертва насильства отримує відповідь про відмову в порушенні кримінального провадження за відсутності складу злочину. Такі дії є істотним порушенням законодавства України.

Наприклад, в Білорусії у 2013 році вирішена одна з найбільш гострих проблем притягнення сімейних скандалістів до адміністративної відповідальності. Статтю 9.1. Кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення було доповнено нормою, що передбачає адміністративну відповідальність за нанесення побоїв, що не

викликає спричинення тілесних ушкоджень, умисне спричинення болю, фізичних або психічних страждань, вчинених щодо близького родича або члена сім'ї. З моменту набрання чинності відповідними змінами (28.08.2013) за такі діяння до адміністративної відповідальності притягнуто 5 690 правопорушників [7, с. 63–66]. Зміни були зумовлені загостренням проблеми насильства в сім'ї. Із зареєстрованих в 2014 році вбивств (113) близькими людьми здійснене кожне п'яте (21,2%). Крім того, сприяє цьому неознаність жертви про проблему насильства в сім'ї, а також відсутність інформації щодо організацій, які надають допомогу.

Таким чином, досвід боротьби з насильством в сім'ї в Республіці Білорусь свідчить про активну діяльність державних та громадських організацій. На особливу увагу заслуговують проекти громадських організацій, спрямовані на надання всебічної допомоги жертвам насильства в сім'ї та на профілактику насильства в цілому, а програми, які спонукають осіб не вдаватися до застосування насильства, мають важливе державне та суспільне значення. Адже згідно з теорією попередження злочинів, юридичний порядок буде доти міцний, доки всі громадяни мають сильну волю не порушувати закон. Тобто вже наявність у особи можливості посягання дає право державі певним чином попереджувати настання можливих суспільно небезпечних дій.

Дійсно, у кожній країні склалися свої, інколи притаманні тільки їй, методи попередження та боротьби з таким негативним явищем, як насильство. Але врахування положень міжнародних стандартів у галузі протидії домашньому насильству та спеціального закону у цій сфері сприятиме ухваленню обґрунтованого рішення, спрямованого як на притягнення до відповідальності винних осіб, так і на захист прав та інтересів потерпілих. Держави зобов'язані визнавати, захищати та дотримуватися прав людини, а також вживати всіх заходів для попередження, розслідування та покарання за всі форми насильства включно із насильством у сім'ї.

Таким чином, виділення та вивчення закордонних програм, спрямованих на протидію сімейному насильству, що довели на практиці свою ефективність, сприяють запозиченню позитивного іноземного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Куц В.Н. Роль кодифікації уголовного законодавства України в сближенні європейських законодавчих систем / В.Н. Куц // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2000. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 24–29.
2. Дані громадської організації «Захист сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravosemyi.org>
3. Акт про захист від насильства у сім'ї, прийнятий Австрійською національною асамблеєю, від 1 травня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stopabuse.narod.ru>
4. Євсюкова М. Аналіз змін до законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї / М. Євсюкова // Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов: [матеріали міжнар. наук.-прак. конф., Київ, 4 грудня 2009 р.] / Державний науково-дослідний інститут МВС України. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – С. 357–360.
5. Jones, Maxwell: Desirable Features of a Therapeutic Community in a Prison. Hans Toch (Hrsg.): Therapeutic Communities in Corrections. – N.Y. 1980. – P. 34–40.
6. Бразилія. Новый закон о домашнем и семейном насилии против женщин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/content/news>
7. Федоровська Н.В. Досвід Республіки Білорусь з захисту жертв насильства в сім'ї / Н.В. Федоровська // Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів: [матеріали круглого столу, Київ, 29 квітня 2014 року] / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2014. – 215 с.

ПЕТРОВСЬКА Людмила Олександрівна
начальник відділу підготовки прокурорів
з підтримання державного обвинувачення в суді
Національної академії прокуратури України

ПІДТРИМАННЯ ПРОКУРОРОМ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ З УРАХУВАННЯМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

З набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя», прийнятим Верховною Радою України 2 червня 2016 року, перша конституційна функція органів прокуратури з підтримання кримінального обвинувачення в суді отримала новий правовий формат.

Чинні редакції ст.ст. 129 та 131-1 Конституції України на заміну підтриманню прокурором державного обвинувачення визначили обвинувачення публічним.

Згідно з ч. 2 ст. 8 Конституції України норми Основного Закону України залишаються нормами прямої дії та мають перевагу (за виключенням міжнародно-правових актів) перед іншими правовими нормами, які повинні бути приведені у відповідність до прийнятих Верховною Радою України конституційних змін щодо правосуддя.

На даний час на законодавчому рівні залишається визначенням поняття «державного обвинувачення» у п. 3 ч.1 ст. 3 КПК України як процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом у процесуальний спосіб обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Законодавче окреслення поняття «публічного обвинувачення» ще не відбулось. Проте зі змісту чинного Кримінального процесуального кодексу України та ст.ст. 129 та 131-1 Конституції України вбачається, що підтримання обвинувачення здійснюється лише прокурором.

У чинній редакції ст. 22 Закону України «Про прокуратуру» також вказано, що саме прокурор підтримує обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України.

Незважаючи на необхідність приведення у відповідність Кримінальний процесуальний кодекс України та Закон України «Про прокуратуру» до ухвалених Верховною Радою України конституційних змін щодо правосуддя, аналіз змісту зазначених правових норм дозволяє зробити висновок про подальше збереження за прокуратурою монополії на підтримання обвинувачення. Тобто обвинувачення у суді підтримує лише одна посадова особа – прокурор.

Виключення з цього правила на даний час містяться у ст. 340 КПК України, коли при відмові прокурора від підтримання обвинувачення функцію обвинувача може взяти на себе потерпілий у кримінальному провадженні.

Незважаючи на нечисельні випадки підтримання обвинувачення потерпілим через відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, які мали місце

з набранням чинності Кримінального процесуального кодексу України, цей інститут має обґрунтовані підстави на подальше існування, а ст. 340 КПК України разом з іншими нормами повинна бути приведена у відповідність до чинних змін у Конституції України щодо правосуддя.

У п. 13 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України обвинувачення визначене як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, передбаченому КПК України.

Підтримання обвинувачення розглядається законодавцем як процесуальна діяльність уповноваженої службової особи органів прокуратури на вчинення дій, пов'язаних з виконанням завдань кримінального провадження.

Водночас поняття «публічне обвинувачення» і «державне обвинувачення» не є тотожними, тому технічна заміна цих понять вбачається необґрунтованою.

Визначення поняття «публічне обвинувачення» потребує обов'язкового врахування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та європейських стандартів функціонування органів публічного обвинувачення.

Зокрема, стандартами Ради Європи окреслено концепцію формування, місце та роль публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції, розмежування повноважень з іншими державними інституціями та особливості функціонування.

Згідно із висновком № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи Україна зобов'язалась виконувати обов'язки члена Ради Європи відповідно до принципів верховенства права, здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією та змінити роль та функції Генеральної прокуратури шляхом перетворення цього інституту в орган, який відповідатиме стандартам Ради Європи (п. 11.vi. Висновку Асамблеї № 190).

Відповідно до п. 1 Рекомендацій REC Комітету Міністрів державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» публічними обвинувачами визнаються представники державних органів, які діють від імені суспільства й у суспільних інтересах.

З огляду на визначення ролі публічного обвинувачення в суспільстві, вбачається слушним законодавче визначення поняття публічного обвинувачення з урахуванням складової суспільного інтересу.

Останнім часом набула особливої актуальності проблема напрацювання нових критеріїв оцінки якості роботи прокурорів та органів прокуратури в цілому.

Оцінка діяльності кожного прокурора та органу прокуратури в цілому з точки зору дотримання суспільного інтересу може сприяти суттєвим змінам як в якості роботи прокуратури як системи, так і змінах в сприйнятті прокурорів суспільством.

Враховуючи викладене, слід зазначити, що саме Рекомендації REC Комітету Міністрів державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» повинні бути визначальними при законодавчому окресленні поняття «публічного обвинувачення», що крім іншого буде відповідати євроінтеграційним інтересам України.

ПЕНЯЗЬКОВА Ольга Олександрівна
аспірант

Київського університету права НАН України

ГРУНТОВИЙ ПОКРИВ (ПОВЕРХНЕВИЙ ШАР) ЗЕМЕЛЬ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО У СТ. 239-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У розділі VIII Особливої частини «Злочини проти довкілля» Кримінального кодексу України (КК України) передбачено відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ст. 239-1). Такі діяння були криміналізовані у 2009 році [1]. Кількість цих облікованих злочинів, а також злочинів, щодо яких винесено обвинувальний вирок суду, є порівняно невеликою. Так, наприклад, за ст. 239-1 КК України було засуджено лише 1 особу [2]. Тим не менше актуальність дослідження проблем характеристики ознак цього складу злочину є доволі злободенною. Це стосується й предмета злочину, яким визнано ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель.

Зауважимо, що відповідна ознака складу злочину є бланкетною, оскільки вимагає звернення до норм земельного законодавства України. Окрім того, терміни, що використовуються законодавцем для описання цієї ознаки, належать до спеціалізованих неправових, оскільки запозичені в термінологічне поле КК України з такої сфери знань, як ґрунтознавство. Це, у свою чергу, вимагає звернення як до нормативно-правових актів земельного законодавства України, так і використання спеціальних знань про ґрунти, їх види та характеристику.

Формулювання предмета злочину у назві та диспозиції ч. 1 ст. 239-1 КК України дає підстави зробити висновок, що ґрунтовий покрив та поверхневий шар земель – це взаємозамінні поняття, що мають тотожний зміст, оскільки законодавець для формулювання предмета злочину використовує такий прийом, як дужки, в який поміщає другий термінологічний зворот (поверхневий шар) у дужки. У Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) у ст.ст. 53-3 та 53-4, що передбачають суміжні склади правопорушень, використано такі термінологічні звороти на позначення їх предмета: «ґрунтовий покрив земельних ділянок» (ст. 53-3 КУпАП) та ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель (ст. 53-4 КУпАП) [3]. Таким чином, законодавець щодо другого складу адміністративного правопорушення використовує такий же термінологічний зворот, як і у диспозиції ч. 1 ст. 239-1 КК України.

У земельному законодавстві України ґрунтовий покрив вважається частиною земельної ділянки. Так, згідно з ч. 2 ст. 79 Земельного кодексу України (ЗК України) право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар [4]. Окрім того, у цьому Кодексі також вживаються такі схожі термінологічні звороти: «ґрунт» (п. «г» ч. ст. 91, п. «а» ч. 1 ст. 150), «ґрунтовий покрив» (п. «г» ч. 1 ст. 156, ч.ч. 1, 3 ст. 166, ч. 2 ст. 168), «поверхневий шар ґрунту» (ч. 3 ст. 168), «родючий шар ґрунту» (п. «б» ч. 1 ст. 143, п. «и» ч. 1 ст. 211). Водночас ґрунтовий покрив і земельні ділянки визнаються як такі, що можуть бути відділені один від одного. Наприклад, у ч. 3 ст. 166 ЗК України вказано, що ділянка може бути без ґрунтового покриву, що передбачає проведення рекультивації порушених земель. В інших нормативно-правових

актах земельного законодавства України використовуються такі термінологічні звороти: «родючий шар ґрунту», «ґрунтовий покрив» [5], «ґрунтовий покрив (родючий шар ґрунту) земельної ділянки» [6]. В останньому нормативному акті встановлено, що ґрунтовий покрив земельних ділянок – це поверхневий шар ґрунту, який характеризується родючістю (ст. 2) [6]. Окрім того, у Законі України «Про охорону земель» встановлено, що ґрунт – це природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості, а ґрунтова маса – це знятий родючий шар ґрунту (ст. 1) [7].

У науковій літературі ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель пов'язується з такою основною властивістю ґрунту, як родючість. Зокрема, на думку С.Б. Гавриша, «ґрунтовий покрив земельних ділянок – поверхневий шар ґрунту, який характеризується родючістю» [8, с. 412]. Аналогічний підхід висловив і О.О. Дудоров [9, с. 754]. Більш розширено тлумачать предмет злочину, передбачений у ст. 239-1 КК України, С. Гізімчук та О. Олійник [10]. На їх думку, «визначальною властивістю предмета розглядуваного злочину є вміст гумусу, який перш за все є показником родючості ґрунту. І хоча вміст гумусу зі зміною географічної широти залягання ґрунту різниться, однак без нього ґрунт втрачає свою значимість як складова суспільних відносин, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність. Власне, присутність та відсотковий вміст гумусу формують гумусний горизонт ґрунту, що і визнається предметом злочину, передбаченого ст. 239-1 КК України. Для його позначення у природознавстві (ґрунтознавстві) застосовують літеру А і в межах цього шару землі можуть виокремлюватися орний шар (Аор) або дерн («гумусно-активний» підгоризонти), а також підгоризонти із меншим відсотковим значенням вмісту гумусу А2, А3, що залягають глибше від поверхні».

Фактично й судова практика притримується тієї точки зору, що ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель як предмет злочину, передбачений у ст. 239-1 КК України, характеризується родючістю. Наприклад, в ухвалі апеляційного суду Київської області від 25 січня 2012 року було підтримано апеляцію адвоката та вказано, що у діяннях Особи-1 відсутня така ознака злочину, як предмет, оскільки вона заволоділа не ґрунтовим покривом, який характеризується родючістю, а піском (ґрунтовою сумішшю жовтого кольору) [11].

П.С. Берзін притримується більш широкого підходу до розуміння предмета злочину, передбаченого у ст. 239-1 КК України. На його думку, поняття ґрунтового покриву є похідним від поняття ґрунту і характеризує певний поверхневий шар ґрунту, що розташовується у просторі земельної ділянки (землі) [12, с. 9].

Ураховуючи формулювання предмета злочину у цій статті, для першого висновку, який полягає у тому, що ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель повинен мати таку властивість, як родючість, очевидно, що немає підстав. Ураховуючи це, окремі науковці пропонують вдосконалити це формулювання. Так, пропонуючи зміни до ст. 239-1 КК України в частині формулювання предмета злочину, П.В. Мельник вважає, що використаний законодавцем термін є некоректним, не відповідає положенням земельного законодавства і не сприяє ефективності кримінально-правової охорони земель. На думку цього науковця, обґрунтованим є використання терміна «ґрунтовий покрив земель» [13, с. 111].

Вважаємо слушним підхід, відповідно до якого предмет злочину, передбачений у ст. 239-1 КК України, має характеризуватися такою ознакою, як родючість. Адже

криміналізація відповідних суспільно небезпечних діянь у 2009 році повинна була мати підставу – достатню ступінь суспільної небезпеки. А нею, на нашу думку, характеризується незаконне заволодіння родючим шаром ґрунту. Саме таке діяння здатне спричинити істотну шкоду тим суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом України (життю, здоров'ю людей або довкіллю).

Ураховуючи викладене вище, пропонуємо змінити формулювання предмета злочину у диспозиції ч. 1 ст. 239-1 КК України та вказати, що ним є не ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, а ґрунтовий родючий шар земель. Воно, на нашу думку, надасть змогу не лише звузити тлумачення предмета злочину, передбаченого у цій статті, а й встановити зміст суспільно небезпечних наслідків злочину: створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля: Закон України від 5 листопа. 2009 року № 1708-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1708-17>
2. Звіт про кількість засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2015 р. (форма 6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
4. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
5. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 963-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/963-15>
6. Порядок видачі на анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунтів) земельних ділянок, затв. наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 4 січня 2005 року № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>
7. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15>
8. Кримінальний кодекс України. Наук.-практ. коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
10. Гізімчук С. Предмет незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) / С. Гізімчук, О. Олійник // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 139–148 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2014_1_16
11. Ухвала апеляційного суду Київської області від 25 січня 2012 року Справа 11-127/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27037006>
12. Берзін П.С. Проблеми визначення окремих ознак складу незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель ст. 239-1 КК України / П.С. Берзін // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – Вип. 89. – С. 9–13.
13. Мельник П.В. Склад злочину, передбачений ст. 239-1 КК України (незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель): понятійний апарат / П. В. Мельник // Європейській перспективи. – 2013. – № 10. – С. 108–112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_10_20

ПОГОРЕЦЬКИЙ Микола Анатолійович
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя
юридичного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки і техніки України

РАПОРТ ОПЕРАТИВНОГО ПРАЦІВНИКА ТА ЙОГО ПРАВОВИЙ СТАТУС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У правозастосовній практиці неоднозначно вирішуються такі питання: чи є рапорт оперуповноваженого, в якому містяться фактичні дані про ознаки злочину, що є підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій? Чи є підстави для притягнення оперативного співробітника (працівника) до кримінальної відповідальності, якщо інформація, вказана у його рапорті, не знайшла свого підтвердження; або кримінальне провадження закрито; або особа, яка брала участь у вчиненні кримінального правопорушення і щодо якої проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, встановлена оперативним співробітником (працівником) неправильно?

Результати аналізу проведеного нами аналізу наукових джерел, правових актів та правозастосовної практики дають нам підстави зробити такі наукові висновки.

Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з оформлення документів у системі МВС України» № 650 від 27 липня 2012 року рапорт (від фр. *rapport* – повідомляти) – це письмове звернення працівника до вищої посадової особи з викладом питань службового чи особистого характеру і проханням у зв'язку із цим. Рапорт має такі реквізити: адресат; назва виду документа (Рапорт); текст документа; відмітка про наявність додатків (якщо вони є); підпис, дата документа.

Рапорт складається оперативним співробітником (працівником) за результатами проведення оперативно-розшукових заходів у рамках здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також за результатами виконання доручення слідчого, прокурора щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у рамках кримінального провадження.

Відповідно до п. 3.12 спільного наказу Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16 листопада 2012 року «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» (далі – Інструкція) за результатами виконання доручення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативний співробітник (працівник) складає рапорт із зазначенням результатів виконаного доручення, залучених при цьому сил і засобів, а також їх результатів.

Слід враховувати той факт, що дані (інформація), які зазначаються оперативним співробітником (працівником) у рапорті за результатами оперативно-розшукової діяльності чи негласних слідчих (розшукових) дій, за своєю природою можуть бути як достовірними, так і імовірними. Тому такі дані (інформація) підлягають обов'язковій перевірці залежно від провадження шляхом проведення відповідних оперативно-розшукових чи слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

У разі, якщо перевірку даних, викладених у рапорті, необхідно здійснювати шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, то слід враховувати те, що негласні слідчі (розшукові) дії відповідно до положень ч. 2 ст. 246 КПК України можуть проводитися лише у таких випадках:

– якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб;

– вчинення особою тяжких або особливо тяжких злочинів. У такому випадку проводяться негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст.ст. 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 КПК України.

Таким чином, рапорт оперативного співробітника (працівника) може бути приводом та підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, що зазначені в рапорті, неможливо отримати в інший спосіб, або якщо в рапорті оперативного співробітника (працівника) містяться фактичні дані, що свідчать про вчинення особливо тяжких злочинів.

Зазначення оперативним співробітником (працівником) у рапорті відомостей про те, що з метою встановлення свідків та очевидців злочину, а також осіб, причетних до його вчинення, необхідно провести ряд процесуальних дій, зокрема негласних слідчих (розшукових) дій, носить лише рекомендаційний характер і не може бути імперативним для будь-кого із учасників кримінального процесу.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить норми, яка б надавала оперативному співробітнику (працівнику) можливість бути ініціатором проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ч. 3 ст. 246 КПК України рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК України, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором.

Виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину (ч. 4 ст. 246 КПК України). У даному випадку рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії приймав слідчий суддя на підставі клопотання слідчого, який обґрунтовував необхідність проведення негласної слідчої (розшукової) дії даними, викладеними у рапорті оперативного співробітника (працівника).

Підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 366 КК України є лише складання, видача службовою особою завідомо (курсив мій. – *М.П.*) неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо (курсив мій. – *М.П.*) неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів.

Таким чином, лише у разі внесення оперативним співробітником (працівником) завідомо (курсив мій. – *М.П.*) неправдивих відомостей до рапорту його дії підпадають під ознаки злочину, передбаченого ст. 366 КК України.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується активною поведінкою – діями, які полягають у перекручуванні винним правдивої інформації в офіційних документах чи у видачі неправдивих офіційних документів шляхом використання для цього свого службового становища.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 366 КК України, є формальним і вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з таких дій: 1) складання неправдивого офіцій-

ного документа; 2) видача неправдивого офіційного документа; 3) внесення до офіційного документа неправдивих відомостей; 4) інше підроблення офіційного документа.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 366 КК України, є матеріальним і вважається закінченим у результаті настання відповідних наслідків через службове підроблення. Якщо встановлено, що умисел службової особи був спрямований на заподіяння тяжких наслідків, які не настали з причин, що не залежать від волі винного, вчинене слід кваліфікувати не за ч. 1 ст. 366, а за ст. 15 та ч. 2 ст. 366 КК України. Тяжкі наслідки повинні перебувати у причинному зв'язку із вчиненим підробленням офіційного документа.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, характеризується наявністю прямого умислу (курсив мій. – М.П.), оскільки винний діє завідомо, тобто усвідомлює неправдивий характер тих відомостей, що вносяться ним до офіційних документів, або усвідомлює, що документ, який він видає, повністю чи частково не відповідає дійсності.

Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 366 КК України, може бути як умисним, так і необережним. Мотиви та мета службового підроблення можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. У цілому злочин є умисним.

При оцінці дій оперативного співробітника при складанні ним рапорту за результатами оперативно-розшукових чи негласних слідчих (розшукових) дій слід враховувати те, що оперативний працівник здійснює свою діяльність нерідко в умовах інформаційної невизначеності, що зумовлює певний оперативний ризик при прийнятті ним відповідних рішень. Оперативні джерела можуть бути різними і не завжди такими, що надають оперативному працівнику дані (інформацію) достовірного характеру. Тому такі дані, які викладаються у рапорті оперативного працівника, підлягають обов'язковій перевірці у відповідному провадженні, зокрема, у досудовому розслідуванні шляхом проведення процесуальних дій, у тому числі за наявності відповідних підстав – негласних слідчих (розшукових) дій.

Не підтвердження даних (інформації), що викладені у рапорті оперативного співробітника (працівника) в ході досудового розслідування чи в суді, може бути підставою для притягнення його до кримінальної відповідальності за ст. 366 КК України виключно лише (курсив мій. – М.П.) у разі внесення оперативним співробітником (працівником) завідомо (курсив мій. – М.П.) неправдивих відомостей до рапорту.

Тому, якщо не встановлено в ході досудового розслідування внесення до рапорту оперативним працівником завідомо (курсив мій. – М.П.) неправдивих відомостей (умисна фальсифікація рапорту), навіть якщо «інформація, вказана у його рапорті, не знайшла свого підтвердження; або кримінальне провадження закрито; або особа, яка брала участь у вчиненні кримінального правопорушення і щодо якої проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, встановлена оперативним співробітником (працівником) неправильно», кримінальне провадження, внесене до ЄРДР, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366 КК України, підлягає закриттю за відсутністю складу злочину (п. 2 ст. 284 КПК України).

ПОДІЛЬЧАК Ольга Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії прокуратури України

ОСОБИСТІТЬ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Соціальні мережі займають особливе місце в інформаційному просторі дедалі більшої кількості жителів планети. Цей феномен пояснюється тим, що соціальні мережі задовольняють підсвідомі прагнення людини підтвердити власну значущість, отримати позитивну оцінку власних дій, переконань, уподобань, привернути увагу до власної особистості і проблем, які її турбують тощо. У світі більше 200 великих соціальних мереж, в яких знайдеться багато однодумців, чії сторінки викличуть у вас інтерес і задоволення. Соціальні мережі дають можливість виявити свої можливості і погляди, показати себе у найкращому, на думку власника, вигляді, самоствердитися перед великою аудиторією. Соціальні мережі – паралельний світ, в якому можна все наздогнати і налагодити, отримати визнання чи співчуття. Люди знаходять притулок від реального світу, який набагато складніше за віртуальний.

На жаль, сервіси соціальних мереж дозволяють використовувати дані у злочинних цілях, застосувати інформацію проти особи, впливати, надаючи певні відомості. В Україні в Єдиному реєстрі судових рішень станом на 1 жовтня 2016 року міститься 505 вироків, в яких зазначені соціальні мережі «ВКонтакте», «Фейсбук» та «Інстаграм» [1]. Необхідно звернути увагу науковців і правоохоронних органів на криміногенний потенціал соціальних мереж. Для цього проведемо узагальнення і попередній аналіз кримінальних проваджень, в яких фігурують соціальні мережі.

Проаналізуємо детальніше кримінологічну структуру такої злочинності.

Перше місце за кількістю серед кримінальних проваджень, за якими у вироках вказувалося на інформацію з соціальних мереж, посідають злочини проти громадського порядку і моральності – 238 злочинів (47,1%). Переважна більшість (195) – це розповсюдження порнографії (ст. 301 КК України, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів), у тому числі поширення її через соціальні мережі. Вісім злочинів – сутенерство, або втягнення у заняття проституцією (ст. 303 КК України), п'ять – хуліганство (ст. 296 КК), поодинокі випадки втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК), заклики, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК) та інше.

На другому місці злочини проти власності – 94 вирокі (18,6%). Більшість таких злочинів – це шахрайство. Шахраї здобувають інформацію з соціальних мереж для пошуку майбутніх потерпілих. Сторінки у соцмережі у цьому випадку використовуються для виманювання грошей на оплату неіснуючих товарів або для зав'язування тісних знайомств з метою подальшого отримання грошей у довірливих «нових» друзів і коханих. Наприклад, підсудний зізнається, що маючи злочинний намір спрямований на заволодіння чужим майном, користуючись соціальною мережею «ВКонтакте», розробив злочинний план, який полягав у тому, що через вищевказану мережу він знай-

омився із різними жінками, яким пропонував зустрічі із ним, входив у довіру, після чого, зловживаючи їхньою довірою, скоював стосовно них майнові злочини. Зокрема чоловік знайомився через мережу «ВКонтакте», зав'язував стосунки, надавав пропозицію одружитися і позичити 50 тис. гривень на спільне житло. Гроші зникли разом з майбутнім нареченим. Він же знайомиться в мережі «ВКонтакте» з незаміжною жінкою, яка хоче придбати квартиру сину, пропонує їй протекцію як «банківський працівник» для придбання залогової квартири, після чого зникає разом з завдатком за квартиру. Одночасно через соціальну мережу «ВКонтакте» знаходить самотню матір двох дітей, встановлює відносини і потім обкрадає і її. Зрозуміло, що швидко завойовувати довіру, відповідати потребам, мріям і бажанням потерпілих дозволила в тому числі інформація, викладена в соціальну мережу [2]. Менш винахідливі, але більш поширені шахраї через соціальну мережу пропонують придбати товар за передплату, використовуючи фотографії чужого краму з мережі Інтернет.

Вимагання (ст. 189 КК України) може здійснюватися з залученням соціальних мереж, як для здобуття інформації про потерпілого, так і для погроз жертві злочину та її знайомим [3]. В інших злочинах проти власності, наприклад, крадіжках, інформація з соціальних мереж переважно використовується як доказ наявності предмета злочину у потерпілого чи злочинця [4]. Частка заздалегідь підготовлених злочинів проти власності з використанням соцмереж буде зростати. Дослідники зазначають, що у 2011 році у Великобританії четверо з п'яти грабіжників для підготовки пограбування використовували соціальну мережу, отже в Україні з поширенням мереж ситуація матиме подібний розвиток [цит. по 5, с. 20].

Третє місце посідають злочини проти основ національної безпеки України: 41 (8,1%) вирок з 505. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади – 17 (41,5% цієї групи) вироків, посягання на територіальну цілісність – 21 (51,2%) вирок за кримінальним провадженням. Отже, серед цієї групи злочинів за допомогою соціальних мереж найчастіше вчиняються злочини за ч. 1 ст. 110 КК України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, а саме: умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій) та ч. 2 ст. 109 КК України (публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій).

Безпосередньо у соціальних мережах розміщуються заклики «піднятися» проти діючої державної влади в Україні, стати учасником незаконного військового формування та інше, наприклад, «поднимайтесь против киевской хунты, пора смести эту преступную власть. Берите пример с Луганска и Донецка, которые завоевали свою независимость. Выходите на улицы и добивайтесь своего законного права быть русскими», провести «зачистку местности от слишком наглых и упорных укровояк», «освободить от этого зла, не только Киев, но и остальную Украину», «народная армия Закарпатья получила оружие 200 единиц АК-47, игла-2 и боеприпасы к ним....желающие вступить в народную армию для борьбы с украинскими фашизмом приветствуются. ...освободим Закарпатья и освободим Украину от фашистов и предателей...» та багато

іншого [6; 7; 8]. Інформації, що викладена в соціальній мережі, в межах кримінальних проваджень надається експертна оцінка. У переважній більшості випадків судом проявлено непохитну гуманність і за зазначені злочини призначено покарання з випробуванням з іспитовим строком за ст. 75 КК України.

Четверте місце серед злочинів, в яких зазначено соціальні мережі, посідають 38 вироків за злочинами проти громадської безпеки. Найбільшу частину цієї злочинності становлять злочини за ст. 258-3 КК (створення терористичної групи чи терористичної організації) – 19 вироків (50% цієї групи). Соціальні мережі здебільшого використовуються як джерело доказів, наприклад, особисті та групові фотографії тощо. Ще шість вироків – це сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК України). Соціальні мережі використовуються як для збору інформації, так і налагодження допомоги злочинцям, наприклад, особа, діючи умисно, з власної сторінки, створеної в соціальній мережі «ВКонтакте», за допомогою підключеного Інтернету та власного комп'ютера, сприяв учасникам злочинної організації «Донецька народна республіка» у реалізації їх злочинних намірів, а саме: збирав інформацію щодо переміщення, найменування та кількості колони з військової техніки Збройних сил України, задіяної у проведенні Антитерористичної операції на території міста, створював та викладав на стіну своєї сторінки відеоролики спрямовані на агітацію населення міста в підтримку «ДНР», відкрив електронний гаманець «WEBMONEY», з метою збору коштів та їх подальшу передачу представникам «ДНР», чим сприяв учасникам вказаної організації у здійсненні злочинної діяльності проти органів державної влади та військових підрозділів України [9]. У п'ятьох кримінальних провадженнях незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) особи вчинили у сукупності з розповсюдженням матеріалів із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу та до захоплення державної влади (ст. 109 КК України) або з умисними діями, вчиненими з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічними закликами чи розповсюдженням матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 1 ст. 110 КК України). Чотирьом з п'яти злочинців призначено покарання з випробуванням з іспитовим строком за ст. 75 КК України

Публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами (ст. 258-2 КК України) зафіксовано лише в одному випадку, вирок за яким винесено в 2013 році [10]. Отже, сучасні терористи є достатньо обережними і в соціальних мережах задуми не поширюють.

28 (5,5%) вироків з 505 винесено за скоєння злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення. Соціальні мережі використовують як для надання оголошень про продаж засобів, так і для обговорення способів доставки і оплати товару. У світі соціальні мережі використовуються в цій царині значно частіше, оскільки наявність інтернет-мереж суттєво ускладнює можливість виявлення таких злочинів. Використання соціальних мереж та електронних платіжних систем приховує осіб, причетних до вчинення злочину. Постачальники та покупці можуть бути навіть особисто не зна-

йомі, знаходиться в різних регіонах і країнах, користуватися легальними засобами доставки, навіть просто поштою [11]. 5,5% вироків у таких справах – це низький показник, що не відповідає рівню країн, в яких населення охоплено Інтернетом, як в Україні. Наприклад, в РФ злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, становлять найбільшу частку в злочинності з використанням соціальних мереж (24,5 %). Ще 6,6 % складають злочини, пов'язані з обігом сильнодіючих речовин [12], отже загалом більше 31%. Занижений український показник скоріше пояснюється недбалістю роботи відповідних підрозділів правоохоронних органів, аніж відсутністю в країні інтернет-обізнаних споживачів наркотичних речовин.

Ще 28 вироків з 505 винесено щодо злочинів проти життя і здоров'я населення, серед них 14 – за умисне убивство (ст. 115 КК України), дев'ять – за тяжкі тілесні ушкодження (ст. 121 КК України). Ця група злочинів потребує окремого подальшого дослідження, лише зазначимо, що свого часу британські дослідники виявили шість типів Facebook-вбивць. Представники першого реагують на пости в соціальній мережі, злятаються на них і після цього йдуть ліквідувати їх автора. «Інформатори» з допомогою мережі повідомляють іншим людям про свій злочинний план, або про те, що вони його вже зробили – щоб продемонструвати свою завзятість і силу. «Антагоністи» починають у Facebook перепалки, які потім переходять у відкритий конфлікт з погрозами вбивства, які в підсумку і реалізуються. «Фантазери» використовують Facebook для створення свого ілюзорного світу (еротичного, повного розкоші і так далі), і можуть вдаватися до вбивства, коли грань між фантазією та реальністю виявляється розмитою – або щоб не дати людям розкрити їх обман. «Переслідувачі» створюють фальшиві акаунти, щоб підманити своїх жертв і вмовити їх зустрітися в реальному житті. «Самозванці» пишуть пости від чужого імені, щоб отримати доступ до інформації, що міститься в чужих профілях [13]. У кримінальних провадженнях за ст. 115 КК України, соціальні мережі здебільшого згадуються як засіб знайомства чи спілкування [14, 15], як джерело інформації про майно потерпілого [16], узгодження зустрічі з майбутнім потерпілим.

Підсумовуючи зазначимо, що інформація з мереж використовувалася в двох загальних напрямках: інструментальному (як інструмент для вчинення злочину) або трасологічному (як залишений інформаційний слід, доказ вини злочинця у кримінальному провадженні). Оскільки інтернет дедалі частіше стає засобом спілкування людини, частка злочинів з використанням соціальних мереж буде зростати. Запобігти більшості таких злочинів можна дотримуючись певних правил: не публікувати в мережі інформацію про своє місцезнаходження та матеріальні цінності, використовувати в мережі тільки ім'я або псевдонім, не публікувати інформацію про членів своєї сім'ї, не давати інформацію незнайомим людям з мережі, поводити себе в мережі так же чемно, як і в повсякденному житті та інше. Мережі мають не лише криміногенний характер, але й значний антикриміногенний потенціал, як для запобігання і розкриття злочинів, так і в сенсі загального інформаційного впливу на особу, зміст якого буде залежати як від державних органів, так і кожної особи, яка використовує соціальні мережі.

Список використаних джерел:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
2. Вирок / Категорія справи № 2602/1559/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25869502>
3. Вирок / Категорія справи №607/11498/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55029961>
4. Вирок / Категорія справи №461/10776/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56323945>
5. Соловьев В.С. Криминогенный потенциал социальных сетей: методика оценки и меры нейтрализации / В.С. Соловьев. – Воронеж, 2013 – 52 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.na-100.ru/informatika/669/index.html>
6. Вирок / Категорія справи №206/3792/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59567491>
7. Вирок / Категорія справи №154/2191/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46993717>
8. Вирок / Категорія справи №308/8797/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40121741>
9. Вирок / Категорія справи №243/11951/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54701474>
10. Вирок / Категорія справи №765/5480/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33480905>
11. Вирок / Категорія справи №161/2815/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57433987>
12. Соловьев В.С. Преступность в социальных сетях интернета (Криминологическое исследование по материалам судебной практики) / В.С. Соловьев // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2016. – Т. 10. – № 1. – С. 60–72 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=20693>
13. Yardley E. Wilson D. Making Sense of ‘Facebook Murder’? Social Networking Sites and Contemporary Homicide Elizabeth Yardley, David Wilson // The Howard Journal of Criminal Justice Volume 54, Issue 2, pages 109–134, May 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/hojo.12109/full>
14. Вирок / Категорія справи №705/2536/16-к: // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58770039>
15. Вирок / Категорія справи №216/9669/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38328623>
16. Вирок / Категорія справи №2034/13730/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32777943>

ПОЛІТОВА Анна Сергіївна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту МВС України

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ

В умовах розбудови правової держави особливо актуальним є питання забезпечення правопорядку, протидії злочинам. Протягом останніх місяців у засобах масової інформації неодноразово зверталася увага на суттєве зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, а також зниження рівня їх розкриття [1].

Вже неодноразово як вченими, так і працівниками правоохоронних органів відзначалося, що на сучасний стан злочинності в Україні впливають соціально-економічні, політичні, правові, моральні та інші фактори, серед яких, на наш погляд, необхідно виділити також військову агресію Російської Федерації в Автономній Республіці Крим і проведення в окремих районах Донецької і Луганської областей антитерористичної операції. Тому метою нашої доповіді є аналіз стану злочинності на території України та його основні тенденції.

Різні аспекти злочинності вивчали чимало науковців, серед яких О.М. Бандурка, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.І. Гуров, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, І.І. Карпець, В.В. Коваленко, О.Г. Колб, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцева, Р.Р. Кузьмін, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.В. Лунєєв, О.А. Мартиненко, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, А.А. Музика, В.Я. Тацій, В.А. Тимошенко, В.М. Трубніков, П.Л. Фріс, О.О. Юхно та ін. Разом з тим у вітчизняній науці бракує комплексних досліджень, присвячених загальній характеристиці стану злочинності в Україні, її географії, проблемам детермінації, хоча наукове та прикладне значення такого аналізу для розвитку вітчизняної кримінології вкрай необхідне.

Слід зазначити, що злочинність – одна з найбільш суспільно небезпечних, віроломних і особливо масових форм посягань на права і свободи людини, таких, що декларативно охороняються державою, який звичайно під час злочинного посягання відсутній. Ця охорона здійснюється в загальній формі соціально-правового контролю злочинності та боротьби з нею з метою загальної та приватної превенції злочинних порушень прав людини й у строгих рамках закону [2, с. 216].

В теорії кримінології існує точка зору, що кримінологічний аналіз злочинності уявляє собою дослідження процесів та явищ, які входять до предмета кримінології і характеризують злочинність або певним чином впливають на неї [3, с. 57]. Виходячи із цієї точки зору, О. Г. Кулик вважає предметом кримінологічного аналізу:

– злочинність, її стан, рівень, структура, динаміка, територіальна поширеність (географія);

– характеристика окремих видів злочинів, виділених за певними кримінально-правовими та кримінологічними ознаками – родовим об'єктом посягання, характером злочинних дій, складом злочину, обставинами його вчинення (місце, час, спосіб, завдані збитки тощо), формою вини, особливостями суб'єкта вчинення злочину (вік, рід занять, наявність попереднього злочинного досвіду тощо);

– особа злочинця (розподіл осіб, які вчинили злочини, за соціально-демографічними

ми та кримінологічними ознаками – стать, вік, соціальний стан, сімейний стан, рівень освіти тощо);

- жертви злочинних посягань, їх характеристика за соціально-демографічними та кримінологічними ознаками;

- причини та умови (фактори) економічного, соціального, демографічного, політико-правового соціально-психологічного характеру, що зумовлюють вчинення злочину;

- прогноз злочинності в цілому та окремих видів злочинів [4, с. 14–15].

Тому перелік, наведений О.Г. Куликом, на наш погляд, є вичерпним і являє собою схему повного, максимального за обсягом кримінологічного аналізу злочинності.

Вважаємо, аналіз стану злочинності в Україні, необхідно почати з 90-х років ХХ століття, оскільки це дозволить не тільки пізнати цей соціальний феномен, отримати всебічне уявлення про нього, а й розробити на цій основі адекватні стратегії протидії злочинності. Так, у 1993–1995 роки в Україні мало місце суттєве збільшення кількості зареєстрованих злочинів. У ці роки спостерігається тенденція до зростання зареєстрованої злочинності, яка розпочалася у 1989 р., зокрема, число злочинів збільшилося з 480 478 до 641 860. Аналізуючи стан злочинності у цей період, О. Литвак відзначає, що згідно з опублікованими розрахунками, коефіцієнти інтенсивності злочинів в Україні за роки її незалежності на 100 тис. населення були: у 1992 р. – 921, 1993 р. – 1 033, 1994 р. – 1 096, 1995 р. – 1 241, 1996 р. – 1 202. Зростання за 5 років – на 30,5%, у середньому – 6% щорічно [5, с. 14].

1996–2009 рр. вирізняються тенденцією до переважного зниження кількості зареєстрованих злочинів, яке відбувалося нерівномірно. До 2002 р. їх число постійно скорочувалося в середньому на 4,8% і складало 450 661 (–29,8% за період), а коефіцієнт злочинності дорівнював 939. У 2003 р. мав місце сплеск кількості зареєстрованих злочинів до 556 351 (+23,5% порівняно з показником минулого року), а коефіцієнта злочинності – до 1 168, що майже на чверть більше, ніж у 2002 р. У наступні чотири роки відновилися тенденція до зниження зареєстрованої злочинності, в результаті якої у 2008 р. було зареєстровано 384424 злочини, а коефіцієнт злочинності скоротився до 833 [4, с. 38]. У 2009 р. було зареєстровано 434 678 злочинів (+13% порівняно з 2008 р.).

Цікавим є також територіальна поширеність злочинів. Так, упродовж 1997–2009 рр. динаміка коефіцієнта злочинності у регіонах в цілому не співпадала. Так, у 1996–2000 рр. в одних регіонах відбулося зниження, а в інших зростання даного показника, хоча переважала тенденція до зниження; 2001–2002 рр. – зниження практично у всіх регіонах; 2003 р. – різке зростання у всіх регіонах; 2004–2008 рр. – щорічне зниження зазначеного показника у більшості регіонів за виключенням 3–5. Так, зокрема, у 2005 р. зростання спостерігається у місті Києві (+12,9%), Волинській (+4,1%), Рівненській (+3,0), Закарпатській (+0,2%) областях та місті Севастополі (+0,2%); у 2007 р. – в Автономній Республіці Крим (+11,1%), Запорізькій (+7,6%) та Волинській (+1,9%) областях; у 2008 р. – у Кіровоградській (+5%) та Чернівецькій (+2%) областях. У 2009 р. коефіцієнт злочинності збільшився в усіх регіонах України. Особливо помітний ріст спостерігався у місті Києві (+35,7%), Кіровоградській (+34,8%), Чернігівській (+26,2%), Дніпропетровській (+24,9%), Рівненській (+20,3%) областях [4, с. 47].

Виходячи із вищевикладеного можна відзначити, що 55-65% злочинів протягом аналізованого періоду реєструється у східних та південних регіонах країни, а також у місті Києві. При цьому рівень злочинності у цих регіонах був у 2–3 рази більше, ніж

в інших регіонах. Найнижчі показники злочинності характерні для Західної України. Тому серед регіонів не спостерігається істотної різниці у динаміці злочинності (як приклад, див. рис. № 1. Стан злочинності в Україні у 2008 році).

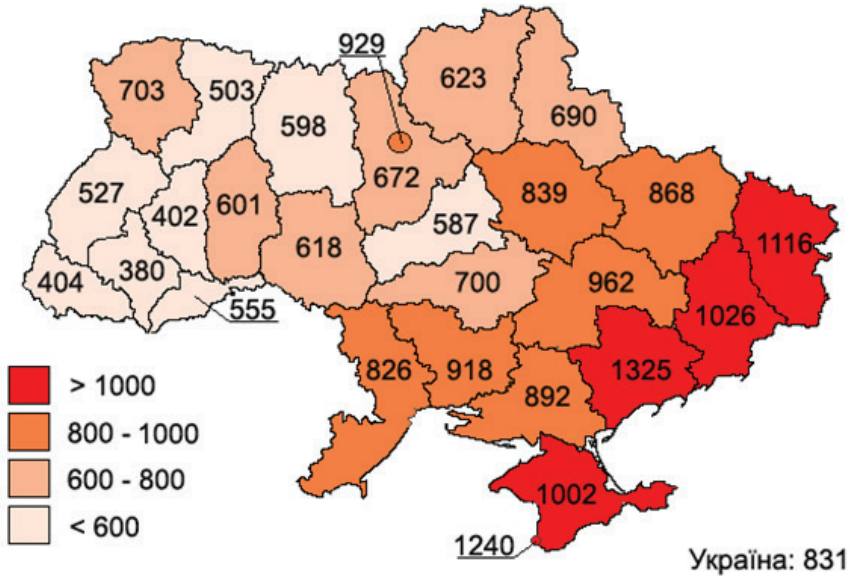

Рисунок № 1. Стан злочинності в Україні у 2008 році¹

Що ж стосується 2009–2011 рр., то у цей період відбувається постійне зростання кількості зареєстрованих злочинів. Так зокрема, у 2010 р. цей показник збільшився на 8% (зареєстровано 3 139 173 злочинів), а у 2011 р. – 6,6% (зареєстровано 3 346 539 злочинів).

У зв'язку з набуттям чинності 20 листопада 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України, змінився порядок реєстрації заяв та повідомлень про злочин. Так, станом на 20 листопада 2012 року у МВС України зареєстровано 443 700 злочинів, що на 6,6 % менше порівняно з аналогічним періодом 2011 року. У цей період спостерігається незначне зменшення кількості зареєстрованих злочинів середньої тяжкості – 231 200, що на 4,8% менше ніж минулого року, тяжких злочинів – 145 700, що на 7,1% менше ніж минулого року. Разом з тим, збільшилась питома вага злочинів середньої тяжкості та становила 52,1% (у 2011 р. – 51,1% від загальної кількості зареєстрованих злочинів), питома вага тяжких злочинів зменшилась у 2012 р. на 32,8% (у 2011 р. відповідно на 33%). Істотно зменшилась (на 11,3 %) кількість зареєстрованих особливо тяжких злочинів – 9 300, злочинів невеликої тяжкості – 57 400 (на 11,5%) (як приклад, див. рис. № 2. Стан злочинності в Україні у 2012 році).

У 2014 р. мало місце абсолютне зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки України(+519), злочинів проти волі, честі та гідності особи (+1 719), злочинів проти громадської безпеки (+4 175), злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (+4 978), злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізацією (+589), злочинів про-

¹ Рівень злочинності в Україні (1995–2008 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crps.sumynews.com/publications.html>. – Назва з екрану.

ти порядку несення військової служби (військові злочини) (+3 784), злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (+9) [6, с.10].

Злочинність станом на 2012 рік

Рисунок № 2. Стан злочинності в Україні у 2012 році ²

Разом з тим у цей період відбувається абсолютне зменшення кількості злочинів проти життя та здоров'я (-9 989), злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості (-229), злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (-4 867), злочинів у сфері господарської діяльності (-2 686), злочинів проти довілля (-299), злочинів проти безпеки виробництва (-373), злочинів проти громадського порядку та моральності (-1395), злочинів проти правосуддя (-1 630) [6, с.10].

Що ж стосується 2015 року, то кількість облікованих кримінальних правопорушень збільшилася на 6,8% (з 565 182 до 529 139). Також відмічається ріст на 15,3% тяжких злочинів (у 2014 р. – 154 216, у 2015 – 177 855), що впливає і на їх частку в загальній злочинності з 26,6 до 31,47%. Щодо окремих категорій злочинів, то, наприклад, у 2015 р. зросла кількість облікованих злочинів проти власності на 16,4% (у 2014 р. – 311 372, у 2015 р. – 362 213).

Не поліпшився ситуація і у 2016 році. Так, зокрема, з початку року зареєстровано 410 000 кримінальних правопорушень, що на 25% більше, ніж у 2015 р. [7]. Щодо конкретних видів злочинів, то серед зареєстрованих 70% – це злочини проти власності, зокрема, збільшилася на 40% кількість грабежів, а розбійних нападів – на 30%. Також на 55% зросла злочинність в громадських місцях [7].

Тому можна погодитися з авторами науково-практичного посібника «Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013–2014 роки)», що через перманентне зростання рівня злочинності в останні роки та нездатність правоохоронних органів досягти покращення і забезпечити контроль над криміногенною ситуацією, протидія злочинності стає соціальною проблемою, вирішувати яку повинні всі органи державної влади та суспільство [6, с. 10]. Також до 80% реально скоєних злочинів залишаються латентними, тому реальність захисту охорони прав і свобод людини і гро-

² Карта злочинності в Україні: серед україномовних – злочинців менше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.volynnews.com/news/extreme/karta_zlochynnosti_v_ukrayini_sered_ukrayinomovnykh_zlochynstiv_menshe/ – Назва з екрану.

мадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства у кримінальній сфері є вкрай низькою та практично ефемерною.

Виходячи із викладеного, можна погодитися з О.Л. Тимчуком, що глибинні причини злочинності в нашій державі полягають в особливостях процесів, які відбуваються в усіх сферах українського суспільства і в першу чергу в ціннісно-нормативній. Йдеться передусім про девальвацію моралі, заснованої на загальнолюдських цінностях, крах колективістських соціалістичних цінностей радянської епохи, разючу відмінність між проголошеними владою деклараціями та повсякденною реальністю кризового суспільства, яка надзвичайно далека від високих етичних ідеалів (цинізм, аморальність, гонитва за прибутками за будь-яку ціну, фантастичне збагачення нуворишів, безкарність зловживань політичної еліти та чиновників тощо). Криміногенне значення має також панування примітивних зразків «масової культури» (передусім на телебаченні), основними цінностями яких є крайній індивідуалізм, культ «розкішного життя», жорстокість, розпущена сексуальна поведінка, всеохоплююче споживацтво. Надзвичайно негативний вплив має і кримінальна субкультура (особливо молодіжна), якій належить виключна роль у відтворенні злочинності [8, с. 224].

Разом з тим злочинність як соціальне явище тісно пов'язана з багатьма об'єктивними та суб'єктивними процесами у суспільстві, знаходиться під їх різноплановим впливом і змінюється відповідно до змін, що відбуваються в ньому. Це обумовлює гостру необхідність розробки на державному рівні Комплексної програми профілактики злочинності в Україні до 2021 року, що сприятиме здійсненню комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодженню дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади у протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Рівень злочинності в Україні, за офіційними даними, зріс в рази. ГПУ підтвердило це в листі до Деканоїдзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ua/riven_zlochinnosti_v_ukraini_za_ofitsynimi_danymi_zris_v_razi_gpu_pidtverdilo_tse_v_listi_do_dekanoidze/. – Назва з екрану.
2. Лунеев В.В. Эпоха глобализации и преступность / В.В. Лунеев. – Н.: Норма, 2007. – 272 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 3: Практична кримінологія. – 320 с.
4. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: [моногр.] / О.Г. Кулик. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.
5. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика / О. Литвак. – К.: Україна, 1997. – 167 с.
6. Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013–2014 роки): наук.-практ. посіб. / [О.М. Литвак, Р.О. Стефанчук, Н.В. Лісова та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – 254 с.
7. Юрій Луценко взяв участь у засіданні Комітету ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=192915&fp=70. – Назва з екрану.
8. Тимчук О.Л. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація / О.Л. Тимчук // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки. – 2012. – №2 (I). – С. 223–231.

ПОПОВА Світлана Миколаївна
доктор юридичних наук, професор
кафедри адміністративного права і процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Основним завданням чинного законодавства в умовах ринкової економіки є захист законних інтересів держави, підприємців і споживачів у господарській сфері. Як показує юридична практика останніх років, становлення ринкових відносин в Україні пов'язано зі збільшенням числа господарських злочинів і появою нових для нашої країни правопорушень у сфері економіки.

За твердженнями проф. А.С. Волобуєва, економічна злочинність – це перш за все організована злочинна діяльність, яка має на меті збагачення з легальних форм господарської діяльності (підприємств) [1, с. 32].

На думку проф. М.В. Куркіна, сьогодні економічні злочини характеризуються високою складністю, а скоюють їх особи, які добре підготовлені у юридичному, економічному та організаційному планах і раніше конфліктів з правоохоронними органами не мали [2, с. 9].

Однак найбільшу питому вагу серед правопорушень у сфері економіки займають порушення податкового законодавства. Так, за даними Харківського науково-дослідного інституту імені М.С. Бокаріуса, найбільшу кількість матеріалів, що направляються слідчими в лабораторію судово-економічних досліджень (близько 70 %), складають справи з ухилення від сплати податків.

З метою протидії таким економічним злочинам перш за все необхідно удосконалити адміністрування податків та зборів. Академік О.М. Бандурка визначає, що податкове адміністрування – це сукупність норм (правил), методів, засобів і дій, за допомогою яких спеціально уповноважені органи держави здійснюють управлінську діяльність у податковій сфері, спрямовану на контроль за дотриманням законодавства про податки та збори (обов'язкові платежі), за правильністю нарахування, повнотою і своєчасністю внесення у відповідні бюджети податків і зборів, а у випадках, передбачених законами України, – за правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю надходжень у відповідний бюджет інших обов'язкових платежів та притягнення до відповідальності порушників податкового законодавства [3, с. 33–34].

Основним елементом податкового адміністрування є ефективне проведення податкового контролю за сплатою податків та якість проведення судово-економічних експертиз з таких справ. На думку проф. В.Д. Понікарова, судово-економічна експертиза – це процесуальна форма дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських і податкових реєстрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають при розслідуванні економічних злочинів та судовому розгляді господарських суперечок [4, с. 101].

Основними матеріалами, що направляються для дослідження експерту-економісту, у таких випадках є:

1. Оригінал акта про перевірку фінансово-господарської діяльності підприємства, організації чи установи органом фіскальної служби з усіма додатками.

2. Письмові пояснення керівника, головного бухгалтера й інших посадових осіб за висновками перевірки.

3. Вилучені оригінали документів, облікових реєстрів, форми фінансової та податкової звітності, що підтверджують факти виявлених правопорушень при сплаті податків.

4. Відомості про наявне на підприємстві майно; дані про наявність і рух коштів на його рахунках у банку.

5. Інші матеріали справи (договори, угоди, аудиторські висновки, висновки інших судових експертів і т. п.).

Додатковими джерелами інформації у таких справах є показання свідків, якими, як правило, є працівники Державної фіскальної служби України, тому що вони безпосередньо здійснюють контроль за виконанням податкового законодавства суб'єктами підприємництва. Крім того, у своєму дослідженні у якості джерел доказів експерт-економіст може використовувати зафіксовані в протоколах свідчення деяких категорій працівників підприємств і організацій, в яких були вчинені правопорушення. До таких категорій відносяться працівники бухгалтерій, складів, секретарі, водії, вантажники, працівники охорони та інші. З їхніх свідчень можна отримати відомості про порядок ведення на підприємстві бухгалтерського та податкового обліку, обставини здійснення окремих господарських операцій, місця зберігання матеріальних цінностей, коштів, бухгалтерських та інших документів, які підтверджують факти правопорушень.

Судово-економічна експертиза повинна ретельно дослідити результати перевірки, проведеної працівниками податкової інспекції, проаналізувати використання ними всіх можливих методів і прийомів дослідження даних бухгалтерського та податкового обліку, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Зокрема, при дослідженні акта про перевірку фінансово-господарської діяльності підприємства органом фіскальної служби експерт насамперед повинен звернути увагу на правильність його оформлення. Акт і всі додатки до нього повинні бути підписані службовою особою органу фіскальної служби, керівником і головним бухгалтером підприємства чи організації, що перевірялися. У ньому повинні міститися наступні відомості:

- коли, ким, на підставі якого документа і за який період проводилася перевірка;
- які виявлені недоліки у веденні бухгалтерського та податкового обліку і складанні фінансової звітності, у чому конкретно вони проявилися і як вплинули на приховування об'єктів оподаткування, хто є відповідальним за ці порушення;
- у розрізі звітних періодів, – які види податків не були сплачені, у яких сумах, на підставі якого діючого законодавчого акта визначено їх розмір, в які строки вони повинні були бути сплачені;
- розмір нанесених державі збитків, з чого вони склалися за звітними періодами;
- чи проводилася перевірка фінансової та податкової звітності за той же період іншими способами, ким конкретно і які її результати [4, с. 189–190].

При дослідженні представленої інформації експерту необхідно враховувати, що податкове законодавство України є нестабільним і постійно змінюється як у частині об'єктів оподаткування, так і в частині наданих пільг окремим категоріям платників податків. Особливо це важливо сьогодні, коли Кабінет Міністрів України розробив проект нового Податкового кодексу України [5], який повинен значно спростити процедуру податкового адміністрування та покращити бізнес-клімат у нашій державі, що об'єктивно зменшить підстави для ухилення від сплати податків.

Список використаних джерел:

1. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика [та ін.]. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 586 с.
2. Куркін М.В. Ревізії та перевірки за зверненнями правоохоронних органів: навч. посіб. / М.В. Куркін, В.Д. Понікаров. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 412 с.
3. Бандурка О.М. Податкове право: наук.-практ. посіб. / Бандурка О.М. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
4. Попова Л.М. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. / Попова Л.М., Понікаров В.Д., Попова С.М. – Вид.2-ге, доп. та перероб. – Х.: Еспада, 2008. – 272 с.
5. Проект Податкового кодексу України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc555>

ПОПОВИЧУК Вячеслав Олександрович
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Київського університету права

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІКИ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА, ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ ТА ЧЕРВОНОГО КРИСТАЛА

Досвід міжнародних відносин в ХХ–ХХІ ст. свідчить, що при вирішенні нагальних суспільно-політичних чи соціально-політичних проблем й стабілізації ситуації в тих регіонах світу, де виникає конфлікт двох чи більше держав або громадянські конфлікти в межах однієї держави, необхідним є втручання сторонніх міжнародних організацій, альянсів, союзів тощо. Подібне втручання має на меті стабілізацію гуманітарного аспекту проблеми, недопущення соціальної катастрофи. Використання спеціальної символіки для позначення персоналу, який здійснює гуманітарні функції на території бойових дій, було акумульовано битвою при Сольферіно в 1859 року, коли французька армія завдала поразки австро-угорським військам. На полі бою залишилися понад 30 тис. поранених, багато з яких вдалося б врятувати, якби їм була надана кваліфікована допомога. Проте внаслідок відсутності санітарних служб жертвами цієї битви стало майже 40 тис. військових.

Швейцарський громадський діяч Анрі Дюнан, ставши свідком битви при Сольферіно, написав ґрунтовну наукову працю «Спогади про Сольферіно», в якій висунув пропозицію про необхідність створення суспільного органу по наданню допомоги пораненим і хворим воїнам.

Він закликав до розробки та підписання міжнародних договорів, які б гарантували безпеку нейтральних медиків та лікарень для поранених на полі бою солдатів. У 1863 році в Женеві Анрі Дюнаном засновано «Комітет п'яти», до якого ввійшли Гюстав Муаньє (правознавець і голова Женевського товариства публічного добробуту), Луї Аппія (лікар), Теодор Монуар (член Женевської комісії гігієни та охорони здоров'я) та Гійом-Анрі Дюфур (генерал Швейцарської армії). Утворений комітет став комісією Женевського товариства публічного добробуту. Через вісім днів п'ятірка вирішила перейменувати свій комітет в «Міжнародний комітет допомоги пораненим». Того ж року в Женеві відбулася міжнародна конференція, організована комітетом, у якій взяли участь 36 делегатів з 16 країн, в тому числі й Російська імперія. В резолюції конференції були пропозиції щодо: заснування національних товариств допомоги пораненим солдатам, статусу нейтральності й захисту щодо поранених, використання волонтерів для надання допомоги пораненим, запровадження спільного символу для медичного персоналу, за яким його можна було б відрізнити – білі пов'язки з червоним хрестом та ін.

Відповідно до Статуту МКЧХ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) заснований в Женеві в 1863 році і офіційно визнаний в Женевських конвенціях і Міжнародними конференціями Червоного Хреста, є незалежною гуманітарною організацією, яка має особливий статус. Комітет є однією із складових частин Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. МКЧХ може виступати з будь-якою гуманітарною ініціативою, яка відповідає його ролі виключно нейтральної і незалежної установи і посередника, а також може розглядати будь-яке питання, що вимагає розгляду такою організацією. Являючи собою асоціацію, МКЧХ є юридичною особою,

діяльність якої визначається статтею 60 і наступними за нею статтями Цивільного кодексу Швейцарії.

Фактично емблема Червоного Хреста підпадає під захист законодавства Швейцарії про захист інтелектуальної власності та авторських прав, однак, перетворившись на міжнародний символ, Червоний Хрест є об'єктом захисту міжнародно-правових норм. Так само міжнародно-правовими нормами визначається і порядок його використання.

Відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства довгий час розглядалась виключно з позицій науки міжнародного права, як відповідальність держав за здійснення міжнародно-правових деліктів, і в першу чергу актів агресії або воєнних дій. Як відомо, ще до Нюрнберзького процесу загальноприйнятою у світі була доктрина Бріана-Келлога, згідно з якою відповідальність за міжнародні злочини несли тільки держави за здійснення агресії відносно іншої держави.

Суттєвою перешкодою в притягнення винних осіб до відповідальності за порушення норм МГП є наявність імунітетів у вищих посадових осіб. Ця обставина робить можливим їх переслідування лише органами міжнародного кримінального правосуддя, тоді як національні суди повною мірою визнають імунітети таких осіб. Саме з огляду на це постала реальна необхідність імплементації найбільш суттєвих складів злочинів в національне законодавство країн для підвищення ефективності реалізації інституту відповідальності за їх вчинення.

Втілення в національному кримінальному законодавстві міжнародно-правових норм захисту миру та безпеки людства відбулося в 2001 році, коли до КК України вперше в історії національного кримінального законодавства було включено окремий розділ, присвячений злочинам проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. До часів входження України в склад Радянського Союзу її кримінальне законодавство містило лише окремі заборони в цьому напрямі. З прийняттям КК УСРР 1922 року і до проголошення Україною незалежності в 1991 році вітчизняне кримінальне законодавство не містило жодної норми, спрямованої на обмеження засобів та методів ведення війни, і лише кілька – на захист прав людини під час збройного конфлікту.

Що ж стосується дослідження природи відповідальності за незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, то як і більшість складів злочинів, які стосуються саме міжнародного правопорядку ця царина залишається недостатньо досліджуваною, так як бракує відповідних порівняльно-правових праць, а також, внаслідок відмінної деталізації національного законодавства держав в цій сфері.

Разом з тим слід зазначити, що на сьогодні не існує комплексного та ґрунтовного дослідження складу злочину або його елементів, якого виражено в незаконному використанні символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та закріплено ст. 445 КК України.

Символіка Червоного Хреста часто використовується установами та організаціями, які не мають на це права. Більше того, вона використовується у комерційних, або навіть політичних цілях. Таке використання підриває довіру до символу допомоги людям та може призвести до дезорганізації населення під час катастроф та стихійних лих.

Захист емблеми, що є символом гуманітарної допомоги тим, хто постраждав, часто є єдиною гарантією того, що цим жертвам буде надана необхідна і своєчасна допомога. Удосконалення законодавства, яке визначає порядок використання символіки Червоного Хреста, є актуальним для України, особливо в умовах збройного конфлікту та режиму проведення АТО.

ПРИСЯЖНЮК Іван Іванович
кандидат юридичних наук,
ректор Національної академії прокуратури України

РОЗГОЛОШЕННЯ ЯК СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ, ЩО ПОРУШУЄ ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ

Розголошення передбачається як суспільно небезпечне діяння в окремих складах злочинів, що посягають на охорону приватного життя людини. Йдеться про ст. 132 «Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», ст. 145 «Незаконне розголошення лікарської таємниці», ч. 2 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 168 «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)», ст. 189 «Вимагання», ст. 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» Кримінального кодексу України (КК України). Окрім того, розголошення виступає ознакою складу й інших злочинів, передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Таким чином, важливо з'ясувати, що слід розуміти під розголошенням як суспільно небезпечним діянням.

Насамперед зауважимо, що у складах злочинів, які аналізуються, розголошення характеризується спрямованістю на порушення права людини на недоторканність приватного життя, оскільки в результаті вчинення цього діяння відбувається повідомлення тієї інформації, яку особа або її близькі бажають зберегти у таємниці.

На думку І.А. Юрченка, існує два самостійні, але взаємопов'язані компоненти приватного життя людини: 1) конкретні факти та відносини, які виникають в особистому і сімейному житті, родинні або сімейні зв'язки, домашній побут, інтимні та інші особисті відносини, світогляд, творчість тощо); 2) інформація про ці факти та відносини [1]. Ураховуючи цей поділ, розголошення як суспільно небезпечне діяння у складах злочинів, що аналізуються, є інформаційним діянням, оскільки передбачає втручання в інформаційну складову приватного життя людини.

На нашу думку, предметом злочинного впливу в результаті вчинення розголошення є інформація про приватне життя особи або її близьких осіб, яку ця особа (або її близькі) бажає (бажають) зберегти в таємниці, зробити конфіденційною. Інформація, що ганьбить людину або її близьких осіб, – це більш вузьке поняття, яке включається в інформацію про приватне життя особи (тобто є його частиною). Звернімо увагу на те, що лише та інформація може стати предметом злочинного впливу при вчиненні розголошення, щодо якої особа вжила заходи захисту та збереження її в таємниці. При цьому право на віднесення тих чи інших відомостей до конфіденційної інформації є прерогативою конкретної людини. Адже для кожної особи перелік і зміст конфіденційної інформації власний.

Розголошення у складах злочинів, що аналізуються, вважається закінченим з моменту, коли інформація, яку особа або її близькі бажають зберегти у таємниці, була доведена до відома хоча б однієї сторонньої особи та була сприйнята нею. На нашу думку, якщо в силу тих чи інших причин суб'єкт злочину неправомірно повідомив

інформацію, яка стосується приватного життя людини, однак адресат цієї інформації її не сприйняв у силу тих чи інших причин (наприклад, зважаючи на мовний бар'єр), то такі дії слід кваліфікувати як замах на розголошення відповідної інформації. Наявність суспільно небезпечних наслідків «винесене» законодавцем поза межі складів відповідних злочинів, а тому їх спричинення на кваліфікацію не впливає, а може бути враховане при призначенні покарання.

У процесі розголошення інформації, яку потерпілий або його близькі особи бажають зберегти у таємниці, завжди існує дві сторони (дві або більше осіб): одна особа розголошує таку інформацію, а інша її сприймає. Таким чином, розголошення можна уявити як передачу-прийняття інформації відповідного змісту. Тому розголошення як суспільно небезпечне діяння включає:

- діяння однієї особи, що полягає у повідомленні інформації, яку потерпілий або його близькі особи бажають зберегти у таємниці;
- діяння іншого суб'єкта, що полягає у сприйнятті цієї інформації.

Діяння у виді розголошення інформації, яку особа або її близькі бажають зберегти у таємниці, можна вчинити лише у певному часовому проміжку, який закінчується втаємниченням тієї чи іншої інформації, що становить таємницю приватного життя. Якщо для особи, відомості про яку намагаються розголосити іншому суб'єкту, така інформація перестала бути такою, яку вона або її близькі особи бажають зберегти у таємниці, розголошення немає.

В українській мові слово «розголошувати» означає «піддавати розголосові, обнародувати що-небудь» [2, с. 1238]. Таким чином, розголошення передбачає оприлюднення певної інформації, яка стає надбанням іншого суб'єкта. Водночас це суспільно небезпечне діяння може бути вчинене лише шляхом активної поведінки особи. Розголошення може бути вчинено одним із таких способів: 1) в усній формі (бесіда, довірча розмова, повідомлення у присутності однієї або декількох осіб, розмова по телефону тощо); 2) письмово (переписка, обмін документами, використання інформації у будь-яких письмових або друкованих документах, завуальована форма, коли особа, яка володіє інформацією, надає можливість ознайомлення з нею іншим особам на письмових носіях без виходу її зі свого розпорядження); 3) у публічній формі (виступ у мас-медіа, доповідь).

Ще одним питанням, на якому слід зупинитися, є встановлення співвідношення між розголошенням як суспільно небезпечним діянням та поширенням конфіденційної інформації про особу. Зокрема, у ст. 182 КК України, в якій також передбачена кримінальна відповідальність за порушення права людини на охорону приватного життя, йдеться про поширення конфіденційної інформації про особу.

В українській мові слово «поширення» має таке значення: «розповсюдження, обнародування інформації, її реалізація у встановленому законом порядку» [2, с. 1098]. У Законі України «Про інформацію» (початкова редакція) пропонувалося таке визначення поняття «поширення»: «це розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації» [3].

Таким чином, з огляду на наведену вище інтерпретацію понять «розголошення» та «поширення» їх зближує те, що в результаті вчинення цих суспільно небезпечних діянь інформація, яку особа або її близькі бажають зберегти у таємниці, стає відома іншим суб'єктам, у той чи інший спосіб обнародується (оприлюднюється).

Разом із тим окремі науковці вбачають відмінність між розголошенням та поши-

ренням. Так, розголошення тлумачиться як будь-які діяння, внаслідок яких певні факти стають відомими хоча б одній сторонній особі [4, с. 110]. При цьому, на думку З.А. Тростюк (Загиней), за семантичним значенням поняття «розголошення» є вужчим, ніж поняття «поширення», адже розголошення – це повідомлення інформації хоча б одній сторонній особі, за якого ця особа усвідомлює зміст відомостей, що розголошуються. А поширення – це дії, внаслідок яких ці відомості стають доступними невизначеному колу осіб [5, с. 29–30]. Аналогічний підхід має місце і в інших наукових джерелах [6, с. 124].

Наведена вище точка зору заслуговує на увагу, зважаючи на те, що у статтях Особливої частини КК України «розголошення» та «поширення» визнаються самостійними суспільно небезпечними діяннями. Однак у цьому вбачаємо недолік законодавчої техніки, неунормованість правової термінології цього Кодексу. Адже у випадку, коли конфіденційна інформація про особу, яка є предметом злочину, передбаченого у ст. 182 КК України, стає відома хоча б одній сторонній особі (розголошується), то відсутнє поширення такої конфіденційної інформації, а отже, й склад цього злочину. Окрім того, розголошення, як було зазначено вище, набуває ознак поширення інформації у випадку, коли з нею має можливість ознайомитися невизначена кількість осіб (зокрема, й двоє). Для кримінально-правової охорони права людини на недоторканність приватного життя не має принципового значення, скільки сторонніх осіб ознайомилося (чи мали можливість ознайомитися) з інформацією, яку особа або її близькі бажають зберегти у таємниці. У випадку, коли навіть одна стороння людина ознайомилася з конфіденційною інформацією про особу, такі діяння є суспільно небезпечними. Тому, на нашу думку, у статтях, що передбачають відповідальність за злочини, які посягають на право людини на недоторканність приватного життя, слід уніфікувати термінологію та замість терміна «поширення» вжити «розголошення».

Таким чином, розголошення у контексті порушення права людини на недоторканність приватного життя передбачає вчинення однією особою дії, яка полягає у повідомленні іншій (іншим) особі (особам) інформації, яку особа або її близькі бажають зберегти у таємниці, за якого той, хто повідомляє, усвідомлює зміст відомостей, що розголошуються, а також їх сприймає. Констатуємо, що проблема розголошення у контексті порушення права людини на недоторканність приватного життя потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Юрченко И.А. Нарушение неприкосновенности частной жизни / И.А. Юрченко // Черные дыры в российском законодательстве. – 2002. – № 2. – С. 75–79 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.k-press.ru/bh/2002/2/ryurchenko/ryurchenko.asp>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed19921002>
4. Навроцький В.О. Тлумачний словник особливої частини кримінального законодавства України / В.О. Навроцький, З.А. Тростюк. – Львів: Юридичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка, 1997. – 127 с.
5. Тростюк З.А. Коментар до ст. 387 Особливої частини КК України «розголошення даних досудового слідства або дізнання» / З.А. Тростюк // Кримінальне право. – 2006. – № 9. – С. 20–30.
6. Горпинюк О.П. Інформаційна приватність та її захист від злочинних посягань в Україні: моногр. / О.П. Горпинюк. – Львів: ПП «Видавництво „БОНА”», 2014. – 324 с.

ПУЗИРНИЙ Вячеслав Феодосійович

доктор юридичних наук, доцент

Чернігівського національного технологічного університету

ГРЕЧАНЮК Сергій Костянтинович

доктор юридичних наук, доцент

Тернопільського національного економічного університету

ПРИНЦИП ВІДКРИТОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Актуальність теми цієї доповіді обумовлена необхідністю впровадження європейських правових та інформаційних стандартів належного урядування в Україні та недоліками кримінально-виконавчої системи щодо забезпечення відкритості та публічності у діяльності пенітенціарних органів і їх посадових осіб. Забезпечення відкритості у діяльності цих органів є запорукою ефективного механізму виконання покарань на території України та підконтрольності цього процесу громадянському суспільству.

Сьогодні однією з найважливіших умов існування демократії є публічність політики, яка проявляється у гласності та відкритості дій органів державної влади та місцевого самоврядування. Більшість науковців сходяться на тому, що принцип відкритості необхідно розуміти як відкритість на протидію секретності; набрання законної сили тільки після офіційного опублікування; підлеглість публічних адміністрацій зовнішньому контролю; обов'язкове обґрунтування та наведення підстав прийнятого рішення особи, чиї права або законні інтереси зачіпаються з його прийняттям [1, с. 277].

Тобто інформаційна відкритість органів державної влади та посадових осіб полягає у створенні для громадян та юридичних осіб України можливості вільно отримувати інформацію про ці органи та їхніх посадових осіб в обсягах та в порядку, встановлених цим Законом. Таким чином, відкритість тут в першу чергу має розглядатись як певна форма доступу до інформації про діяльність влади, про процедури прийняття та виконання державно-управлінських рішень, а також і можливість впливу на діяльність органів державної влади [2].

Реалізація принципу відкритості у діяльності пенітенціарної служби у першу чергу відбувається завдяки існуванню нормативно-правової бази, яка регулює питання відкритості та доступу до публічної інформації органів державної влади та місцевого самоврядування. У нашому випадку, окрім основних законодавчих актів, таких як Конституція України, Закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та інших існує низка правових актів, що регулюють відносини у інформаційно-правовій сфері органів кримінально-виконавчої системи з іншими органами влади та громадськістю. Для виконання завдань, пенітенціарна служба України має право на отримання від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб, а також від громадян та їх об'єднань інформацію, документи і матеріали, необхідні

для виконання покладених на неї завдань, а також користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, зокрема урядовими, системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами. Тобто відбувається процес постійної взаємодії цих суб'єктів влади та представників недержавного сектору.

На підставі аналізу діючих нормативно-правових актів можна зазначити, що серед основних способів забезпечення реалізації принципу відкритості в діяльності пенітенціарної служби України є:

1) забезпечення доступу до публічної інформації про діяльність пенітенціарних органів на території України шляхом розвитку веб-сайту;

2) забезпечення процесів взаємодії пенітенціарної служби України з іншими органами влади та самоврядування, а також з представниками громадськості у інформаційній сфері;

3) здійснення парламентського та громадського контролю за діяльністю кримінально-виконавчої системи.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 4 січня 2002 року № 3 та Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 1 серпня 2002 року № 683/2002 пенітенціарна служба України виконала вимогу про обов'язкове ведення веб-сторінок органами державної влади, розмістивши відкрити для загального доступу інформацію про свою діяльність.

Аналіз основних рубрик сайту служби дає змогу зробити висновок, що Державна пенітенціарна служба України забезпечує реалізацію принципу відкритості у таких основних формах як:

1) громадська рада (для вирішення проблем взаємодії держави із інститутами громадянського суспільства та громадськістю і шляхів їх подолання, а також створення механізмів координації дій консультативно-дорадчих органів між собою та з органами державної влади);

2) запровадження різних видів комунікації з громадськістю: громадська експертиза, консультації з громадськістю, спостережні комісії, співпраця з громадськими організаціями;

3) звітування перед громадськістю за результатами діяльності;

4) громадська приймальня (робота зі скаргами громадян та запитам на публічну інформацію);

5) інформування про діяльність органів у офіційних виданнях, зокрема у відомчій газеті «Закон і обов'язок»;

6) робота прес-служби та ін.

Серед названих форм важливим, на нашу думку, є розміщення звітів про роботу із запитам на інформацію.

Наступним важливим способом забезпечення реалізації принципу відкритості є забезпечення процесів взаємодії у інформаційній сфері з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також з різними громадськими об'єднаннями, благодійними організаціями тощо.

Для забезпечення відкритості у діяльності будь-якого державного органу, у тому числі і пенітенціарної служби України, у першу чергу необхідно мати ефективну нормативно-правову базу, а також сформувані відповідний механізм забезпечення такої відкритості, розробити способи, форми реалізації принципу. Але якщо не буде подолано основні проблеми цієї реалізації, зокрема ставлення до відкритості самих органів влади, то про якусь ефективну взаємодію та реалізацію правових принципів не може йтися. Засоби масової інформації у цьому випадку є певним посередником між громадянами та органами пенітенціарної служби України. Цей процес відбувається шляхом надання інформації різним засобам масової інформації через інформаційні служби органів влади. Таким чином засоби масової інформації зможуть проводити власне дослідження і аналіз діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, давати їй оцінку, коментувати.

У Законі України «Про державну кримінально-виконавчу службу» вказано на необхідність відкритості для демократичного цивільного контролю, що дає можливість стверджувати про наявність інформаційної складової серед пріоритетних напрямів реалізації державної політики пенітенціарної служби України [3].

Таким чином, реалізація принципу відкритості щодо діяльності органів та установ кримінально-виконавчої системи забезпечує вирішення однієї з актуальних проблем, пов'язаних з недоліками взаємодії влади та громадянського суспільства.

Відкритість в діяльності пенітенціарних органів вкрай необхідна задля уникнення таких проявів як прийняття незаконних рішень, дій чи просто бездіяльності окремими некомпетентними посадовими особами цієї системи, корупційних дій тощо.

Головні шляхи покращення процесів відкритості у діяльності пенітенціарної служби України пов'язані з: удосконаленням нормативно-правової бази законодавства, пов'язаної з забезпеченням доступу до діяльності пенітенціарних органів; підвищенням правосвідомості посадових осіб органів щодо необхідності реалізувати принцип відкритості у їх діяльності, забезпечуючи тим самим реалізацію міжнародних Конвенцій та національного законодавства у сфері інформації; підвищенням доступності інформації для пересічних громадян через удосконалення технологічної забезпеченості такого доступу; чітким урегулюванням процесів громадського контролю за реалізацією принципу відкритості у органами кримінально-виконавчої системи, зокрема врахуванням останніми висновків громадських рад, комісій та результатів оприлюднених громадських звітів щодо порушень у кримінально-виконавчій сфері.

Список використаних джерел:

1. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [Авер'янов В.Б., Дерещ В.А., Ославський М.І. та ін.]; за ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Юстініан, 2007. – 288 с.
2. Буханевич А.І. Забезпечення принципів відкритості та прозорості при налагодженні діалогу між владою та громадськістю / А.І. Буханевич // Державне управління: удосконалення та розвиток (Електронне наукове фахове видання). – 2010. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=133
3. Про державну кримінально-виконавчу службу: Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 30. – Ст. 409.

ПУЗИРЬОВ Михайло Сергійович
кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник Науково-дослідного центру
з питань діяльності органів та установ ДПтС України
Академії Державної пенітенціарної служби України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДОКТРИНИ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ПЕНІТЕНЦІАРНЕ

Розробляючи доктринальні засади пенітенціарного права України [1], ми дотримуємося позиції, відповідно до якої пенітенціарному праву, на відміну від кримінально-виконавчого, властива виправна (покаяльна, реабілітаційна, реінтеграційна, ресоціалізаційна) модель виконання покарання. Це прямо обумовлено семантикою терміна «пенітенціарний» (від лат. «poenitentarius», що означає покаяння, розкаяння, виправлення).

Сучасна доктрина пенітенціарного права має за основну мету вироблення, обґрунтування та впровадження до правової системи України фундаментальних понять у сфері виконання покарань і пробації. Одним із таких є категорія «реінтеграція засуджених».

Зазначимо, що кримінально-виконавче законодавство України не оперує терміном «реінтеграція засуджених», натомість вживаючи близькі за значенням, проте нетождні поняття «виправлення засудженого» та «ресоціалізація».

Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 6 КВК України виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

У свою чергу, відповідно до ч. 2 ст. 6 КВК України ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого.

У пенітенціарній літературі поняття «ресоціалізація» часто розуміють як симбіоз «реабілітації» (свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства) та «реінтеграції» (повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві).

Водночас, зарубіжна пенітенціарна практика досить часто звертається у нормативних джерелах до використання терміна «реінтеграція».

Зокрема, у Законі Канади «Про виправну систему та умовно-дострокове звільнення» від 1992 року зазначається, що метою діяльності Виправної Служби Канади є «а) виконання вироків, постановлених судами, шляхом безпечного й гуманного тримання в ув'язненні та здійснення нагляду за злочинцями; б) сприяння реабілітації злочинців та їх реінтеграції у суспільство як правослухняних громадян через забезпечен-

ня відповідними програмами як в пенітенціарних установах, так і в умовах вільного суспільства» [2, с. 74].

Близькі до наведених зарубіжних підходів і деякі вітчизняні вчені. Зокрема, К.А. Автухов наголошує на існуванні в українській науці кримінально-виконавчого права поділу ресоціалізації на пенітенціарну та постпенітенціарну. Так, пенітенціарна ресоціалізація являє собою вироблення у засудженого законослухняної поведінки в установі виконання покарань; до постпенітенціарної ресоціалізації відносять комплекс заходів з трудового та побутового влаштування і встановлення зв'язків у звільненого з метою його подальшої соціальної реабілітації після звільнення на свободу, в результаті чого забезпечується відновлення засудженого у соціальному статусі та повернення до самостійного життя [3, с. 19–20].

Через відсутність єдиного міжнародно визнаного підходу склалася ситуація, коли у працях зарубіжних учених поряд із терміном «ресоціалізація» (Р. Баркер, Дж. Мешоуніз, К. Келлі та ін.), широко вживаються терміни «реабілітація», «реінтеграція», «терапія», «соціальне лікування» (І. Кроу, Д. Екстедт, М. Джексон та ін.) [4, с. 67].

У свою чергу, з юридичної точки зору важливо дотримуватися позиції міжнародно визнаної правотворчості. Зокрема, у своїй резолюції 69/172 від 18 грудня 2014 року за назвою «Права людини при здійсненні правосуддя» Генеральна Асамблея ООН визнала, що соціальна реабілітація та реінтеграція осіб, позбавлених волі, має бути однією з найважливіших цілей системи кримінального правосуддя, забезпечуючи, наскільки це можливо, щоб правопорушники були готові вести законослухняний спосіб життя і забезпечувати своє існування після повернення до життя в суспільстві.

Крім того, Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Мандели) 2015 р. (п. 1 правила 4) зазначають, що «цілями вироку до тюремного ув'язнення або до аналогічного позбавлення волі є головним чином захист суспільства від злочинців і скорочення випадків рецидивізму. Ці цілі можуть бути досягнуті тільки в тому випадку, якщо строк ув'язнення використовується, наскільки це можливо, для забезпечення реінтеграції таких осіб у суспільство після їх звільнення, з тим щоб вони могли вести законослухняний і самостійний спосіб життя» [5, с. 12].

Названа термінологія міжнародно визнана й застосовується не лише дотично до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, а і до покарань та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі. Тому, у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) наголошено на активному застосуванні альтернатив тюремному ув'язненню і підтримці програм реабілітації та соціальної реінтеграції.

Ураховуючи наведені судження, можна говорити, що зарубіжна практика підготовки засудженого до звільнення з подальшою його соціальною адаптацією виходить із диференціації на соціальну реабілітацію та реінтеграцію осіб, позбавлених волі. Натомість вітчизняна практика виконання покарань і кримінально-виконавче законодавство схильються до терміна «ресоціалізація засуджених».

Хоча окремі дослідники вкладають у цей термін міжнародно визнану модель реінтеграції. Зокрема, К.А. Автухов із цього приводу зазначає, що «говорити про досягнення ресоціалізації можливо лише у тому випадку, коли у засудженого після звільнення вирішені всі проблеми як соціального, так і побутового плану: житлова проблема, про-

блема працевлаштування, фінансового забезпечення тощо. Виходячи з цього, вести мову про остаточну ресоціалізацію засудженого безпосередньо під час відбування покарання неможливо, у цей період можна лише зробити певні кроки для забезпечення її досягнення після звільнення» [3, с. 20].

Разом із тим за умов трансформації кримінально-виконавчого законодавства в пенітенціарне рано чи пізно постане питання про розроблення Основ пенітенціарного законодавства, а далі – Пенітенціарного кодексу України. Такі стратегічні кроки, котрі, на нашу думку, має здійснити національний законотворець, стануть логічним продовженням підготовленого проекту Закону України «Про пенітенціарну систему». Натомість проект Закону України «Про пенітенціарну систему» має управлінську спрямованість і регулює питання структури пенітенціарної системи, засад її діяльності, правового статусу пенітенціарного персоналу тощо. Разом із тим, виходячи з дуалізму суб'єктів кримінально-виконавчих (пенітенціарних) правовідносин (до яких належать органи і установи виконання покарань, з одного боку, та засуджені – з іншого), новітнє законодавство у сфері виконання та відбування покарань і пробації не зможе обмежитися лише законом «управлінського» характеру.

Ураховуючи кодифікований характер майбутнього Пенітенціарного кодексу і єдність державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, до названого кодифікованого акта має увійти як Закон України «Про пробацію», так і норми кримінально-виконавчого законодавства щодо виконання 12 видів покарань.

Список використаних джерел:

1. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / [Богатирьов І.Г., Богатирьов А.І., Іваньков І.В., Пузирьов М.С., Царюк С.В.]. – К.: ВД «Дакор», 2014. – 156 с.
2. Gaucher, B. Canadian Prisons / Bob Gaucher, John Lawman // Comparing Prison Systems: Toward a Comparative and International Penology [ed. by Robert P. Weiss and Nigel South]. – London and New York: Routledge, 1998. – 508 p. – P. 61–98.
3. Автухов К.А. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. (відповіді на екзаменаційні питання та питання до практичних занять) / Автухов К.А.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2016. – 158 с.
4. Скіць А.В. Виправлення та ресоціалізація засуджених у місцях позбавлення волі як соціально-педагогічна проблема: науково-історичний аналіз / А.В. Скіць // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 21. – С. 65–70.
5. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Манделы): резолюция 24-й сессии Комиссии ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию от 18–22 мая 2015 года // Организация Объединенных Наций: Экономический и Социальный Совет, 2015. – 43 с.

РАЙНІН Ігор Львович
кандидат наук з державного управління,
Глава Адміністрації Президента України

ДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Розбудова державності в Україні, зміна її політичного і соціально-економічного устрою, проведення антитерористичної операції, реформування правоохоронної системи призвели до зростання рівня злочинності. Особливо це стосується питань організованої злочинності. Слід зазначити, що організована злочинність є поширеним явищем, яке пустило своє коріння в усі сфери функціонування держави та є негативним чинником на шляху побудови нової держави європейського зразка. Тому подолання цього явища перетворюється у надзвичайно важливе завдання, яке постало перед органами влади. Слід зауважити, що при достатній кількості правоохоронних органів, які за своїм правовим статусом зобов'язані вести активну протидію організованій злочинності, основна роль відводиться Національній поліції України. При цьому залишається актуальним питання необхідності вироблення оптимальної та ефективної організаційно-управлінської структури та її правового забезпечення щодо протидії організованій злочинності.

Відразу зауважимо, що проблема організованої злочинності стоїть так же гостро як і на початку 90-х років. До основних причин, які сприяють цьому негативному явищу можна віднести: 1) погіршення економічної, фінансової та політичної ситуації як в державі так і в Харківському регіоні; 2) збільшення в окремих регіонах безробіття, значна інфляція, низькі доходи, відсутність робочих місць у вимушених переселенців; 3) проведення антитерористичної операції; 4) прийняття «Закону Савченко», згідно якого з місць позбавлення волі вийшла значна кількість осіб, які були засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини; 5) не завершений процес реформування всіх правоохоронних органів та Національної поліції, зокрема, та ряд інших. Всі ці причини, а також відсутність дієвої державної політики щодо протидії організованій злочинності сприяли тому, що тільки на Харківщині збільшилась загальна кількість злочинів на 27 відсотків, тяжких та особливо тяжких на 40 відсотків тощо.

На сьогодні найбільш поширеними формами вчинення злочинів організованими групами є злочини пов'язані із: 1) виведенням з державної власності земельних ресурсів; 2) незаконне видобування нафтогазової сировини; 3) розкрадання бюджетних коштів та виведення їх у тіньовий обіг з використанням конвертаційних центрів; 4) у сфері незаконного обігу наркотиків та ряд інших. До адміністративно-правових засобів протидії організованій злочинності можна віднести сукупність заходів правового, організаційного, індивідуального та забезпечувального характеру, направлених на виявлення причин та умов їх вчинення, ліквідації факторів, які сприяють формуванню антигромадської поведінки, провадження державної політики щодо невідворотності покарання за вчинення правопорушень. Основним адміністративно-правовим засобом протидії організованій злочинності є системна профілактична робота. Зазначимо, що Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року [1] визначає, що систему На-

ціональної поліції складають: центральні органи управління поліцією та територіальні органи поліції. В свою чергу нормативно-правові акти, які визначають правове положення підрозділів, які виконують функції щодо протидії організованій злочинності закріплюють за останніми статус міжрегіональних органів, які на рівні територіальних органів поліції виведені з підпорядкування обласних управлінь, що негативно впливає на оперативність та ефективність протидії даним злочинам. Також закріплення саме такого статусу не дає можливості в повному обсязі застосовувати норми діючого законодавства, а саме норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2]. Слід також визначити, що з метою подолання зазначених колізій можливо було б або визначити комунікатора (підрозділ, який здійснював інформаційну, тактичну, методологічну взаємодію) або увести ці підрозділи до територіальних органів Національної поліції для забезпечення їх координації. Зауважимо, що це не зупинить процес реформування, яке відбувається у системі Міністерства внутрішніх справ.

Кардинальні політичні, економічні і соціальні зміни, що відбулися в Україні, активізували, як ніколи, проблему управління регіональним розвитком в різних сферах.

Забезпечення життєдіяльності регіонів в усіх сферах має здійснюватись як цілісний і складний механізм, який має працювати у злагодженості та взаємодії.

Задоволення прав і свобод та законних інтересів жителів регіону вимагає своєчасного прийняття ефективних управлінських рішень з боку основних суб'єктів, які визначають зміст і спрямованість процесів управління, головні з яких: органи регіонального управління, представники регіональних інфраструктур, регіональні громадські організації.

Правова основа регіонального управління передбачає чітке розмежування компетенції між суб'єктами різних рівнів регіонального управління з одночасною координацією їх взаємодії та з наданням їм відповідних повноважень.

Децентралізація державного управління і регулювання, радикальне скорочення державної власності і формування розвинутого сектора приватної власності, розвиток державно-приватного партнерства, високий рівень злочинності, агресія з боку Російської Федерації, спалах екстремізму і насильства та інші соціальні явища, що мають місце в суспільному житті, по-різному, але кожне досить сильно впливають на стан забезпечення публічної безпеки і порядку в регіонах.

Зокрема, негативно впливає на стан забезпечення правопорядку в регіоні розпорошеність зусиль в сфері забезпечення публічної безпеки і порядку територіальних органів поліції, національної гвардії, підрозділів державної прикордонної служби, державної міграційної служби, державної служби з надзвичайних ситуацій, податкової міліції (поліції), інших структурних підрозділів правоохоронних відомств.

Указані суб'єкти забезпечення правопорядку представлені в регіоні головними управліннями та іншими органами управління, але серед них немає такого суб'єкта оперативного управління, який би мав повноваження в екстремальних ситуаціях взяти на себе місію координації і організації їх діяльності в сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. У зв'язку з чим необхідне прийняття нормативно-правового акта, який би врегулював цю проблему.

Необхідно визначити, що вказані та інші правоохоронні відомства не взаємодіють з громадськими організаціями, оскільки Закон України «Про участь громадян в охороні

громадського порядку і державного кордону» [3] застарів, він приймався в інших умовах суспільного життя і не відповідає вимогам сьогодення і потребує свого оновлення з урахуванням проблем забезпечення публічної безпеки і порядку та охорони державного кордону в сучасних реаліях.

Підсумовуючи зазначимо, що результати аналізу системи законодавства, що регламентує порядок організації та здійснення запобігання і протидії організованій злочинності в Україні, є відсутність цілісності, узгодженості та послідовності в правовому регулюванні заходів запобігання та протидії. Усуненню вказаних недоліків сприятиме не лише систематизація відповідного законодавства та низка інших заходів, а також розробка нового Закону України «Про основні засади державної політики щодо запобігання та протидії організованій злочинності», який би став основою для узгодження інших нормативно-правових актів та діяльності уповноважених органів у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>
2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2135-12>
3. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 40. – Ст. 338.

РЕМЕГА Вероніка Володимирівна
діловод юридично-психологічного факультету
Національної академії внутрішніх справ

ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Забезпечення правопорядку, дотримання прав і свобод людини є пріоритетними завданнями сучасної України на шляху інтеграції до європейського співтовариства. Ефективне їх виконання значною мірою залежить від роботи органів прокуратури, наділених згідно з Конституцією України та низкою інших нормативних актів національної правової системи функцією нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. У цілому зміст цієї функції прокуратури спрямований на виконання завдань, пов'язаних із запобіганням злочинам.

У спеціальній літературі часів СРСР, в якій розглядалися питання загальної теорії ОРД, запобігання злочинам шляхом проведення ОРЗ не виділялися як самостійна організаційно-тактична форма. Хоча на той час у МВС Української РСР було сформовано професійне ядро фахівців оперативного профілю. При цьому слід зазначити, що своєї наукової школи запобігання злочинам із використанням ОРД у цей період створено не було. Більш того, наукові дослідження цього напрямку обмежувалися роботами таких російських учених, як А.І. Алексеев, Г.К. Сінілов, які наприкінці 1970-х років висунули гіпотезу про те, що оперативні підрозділи, застосовуючи негласний метод, також здійснюють запобіжні заходи, що певною мірою не співвідносяться з традиційними організаційно-тактичними формами ОРД органів внутрішніх справ [1, с. 166].

Як встановлено в ході цього дослідження, першою спробою теоретичного обґрунтування запобігання злочинам із використанням ОРЗ як самостійної організаційно-тактичної форми ОРД ОВС, слід вважати наукові розробки С.С. Овчинського, зокрема його лекцію «Оперативно-розшукова профілактика» [2, с. 45]. Аналізуючи зазначену роботу, можна стверджувати, що вона актуалізувала теоретичні розробки проблем запобігання злочинам підрозділами ОВС, що здійснювали ОРД. Так, у середині 1980-х років точка зору про існування такої самостійної організаційно-тактичної форми, як «оперативно-розшукова профілактика», мала певну перевагу над іншими [3, с. 4], яка знайшла своє відображення у сучасних наукових працях.

Поряд із цим для того, щоб з'ясувати її роль і місце у системі заходів запобіжної діяльності та, зокрема, у механізмі реалізації функцій із запобігання злочинам органами прокуратури, важливо з'ясувати суть та генезис розвитку такого правового явища, як «оперативно-розшукова профілактика», основу якої становить діяльність із запобігання злочинам. Як зазначав А.П. Закалюк, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється насамперед з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їхньому збільшенню [4, с. 318].

Як свідчить практика, у такій ситуації «оперативно-розшукова профілактика» є одним із пріоритетних напрямів протидії злочинності, яка складається з оперативно-розшукового запобігання злочинам, виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили, а також оперативно-розшукової протидії перешкоджанню кримінальному правопорушенню. При цьому в умовах професіоналізації злочинності і зростання її загального рівня саме оперативно-розшукова профілактика злочинів має найбільший потенціал у протидії злочинам, насамперед завдяки наявності у її арсеналі оперативно-розшукових заходів, що здійснюються оперативними підрозділами НП.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показав, що теоретичними дослідженнями сутності оперативно-розшукового запобігання злочинам займалися, у першу чергу, фахівці у галузі ОРД, які дійшли висновку, що досягнення цілей оперативно-розшукової запобігання злочинам ОВС у вигляді зниження загального рівня злочинності може бути забезпечено шляхом чіткої організації та структурованості такої діяльності. Крім того, науковці переконані, що до головних напрямів оперативно-розшукової протидії відноситься оперативно-розшукове запобігання. Ця діяльність має характерну ознаку, саме вона повинна провадитись до моменту вчинення злочину. До даної групи в науці відносять: а) оперативно-розшукову профілактику; б) оперативно-розшукове попередження; в) оперативно-розшукове припинення вчинення злочинів.

Водночас, як зазначив О.В. Кириченко, у теорії оперативно-розшукової діяльності на сьогодні не існує єдиного погляду щодо визначення поняття та змісту оперативно-розшукового запобігання злочинам. Більше того, у теорії та практиці використовуються різні термінологічні визначення цієї категорії: «оперативно-розшукове запобігання», «оперативно-розшукова профілактика», «попередження», «припинення» тощо. Дехто з кримінологів та фахівців ОРД зазначені терміни вважає синонімами. Але на сьогодні загальновизнаною в науці універсальною категорією, яка адекватно відображає форми оперативно-розшукової протидії злочинності, є оперативно-розшукове запобігання злочинам. Шляхом вживання терміна «запобігання» стосовно злочинності та злочинних проявів пішла також і законодавча практика, застосовуючи в деяких законодавчих актах зазначену термінологію [5, с. 70].

Щодо змісту поняття «оперативно-розшукове запобігання» у науковій літературі можна зустріти різні підходи. Так, Д.А. Михайличенко зазначає, що запобігання злочинності методами спеціальної превенції здійснюється в таких формах: 1) профілактика злочинності (запобігання можливим злочинам до формування злочинного наміру): а) загальна профілактика (стосовно невизначеного кола осіб); б) індивідуальна профілактика (стосовно конкретних осіб); 2) запобігання конкретним злочинам (щодо яких сформовано злочинний намір): а) відвернення злочинів (на стадії задуму та готування); б) припинення злочинів (на стадії замаху та вчинення) [6, с. 116–122]. Більш чітке визначення оперативно-розшуковому запобіганню злочинам дає І.П. Козаченко. На його думку, воно полягає у завданні перешкоди доведенню початих злочинних дій до кінця шляхом виявлення осіб, які готуються до його здійснення, і вжиття до них заходів, що не допускають переростання підготовчих дій у замах або закінчений злочин [2, с. 206–207]. Крім того, науковцями запобігання злочинам визначається й як дії, спрямовані на встановлення осіб, які планують конкретні злочини, і вжиття необхідних заходів, що виключають реалізацію їхніх намірів [7, с. 257].

Таким чином, особливість оперативно-розшукового запобігання злочинам органами прокуратури полягає у тому, що оперативні підрозділи цих органів спрямовують свою діяльність на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, застосування до них заходів, направлених на подальшу їх відмову від злочинних намірів, а також на недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів. При цьому складовими запобігання злочинам прокуратурою є: а) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, вжиття заходів для їх усунення або нейтралізації; б) виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та вплив на них з метою недопущення вчинення злочину; в) попередження злочинів на стадії виникнення злочинного наміру до початку посягання; г) припинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки (готуванні чи замаху на злочин).

Список використаних джерел:

1. Алексеев А.И. Оперативно-профилактическое наблюдение / А.И. Алексеев, Г.К. Синилов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. – 211 с.
2. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова профілактика / І.П. Козаченко. – К., 1991. – 136 с.
3. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная профилактика: [лекция] / С.С. Овчинский; МВД СССР. – Караганда: Карагандинская высш. шк. МВД СССР, 1982. – 24 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: [у 3 кн.] / А.П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
5. Кириченко О.В. Значення оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ України / О.В. Кириченко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 2009. – Спецвип. № 2. – С. 166–175.
6. Михайличенко Д.А. Оперативно-розшукова профілактика злочинів на різних стадіях розвитку злочинної діяльності / Д.А. Михайличенко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – Спецвип. № 3.– Ч. 2. – С. 116–122.
7. Оперативно-розыскная деятельность: [учеб.] / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М.: Юрлитиздат 2001. – 312 с.

РОГАТИНСЬКА Ніна Зіновіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Конституцією України перед державою поставлено завдання забезпечити громадську безпеку суспільства, належний правопорядок, гарантований захист правовими засобами конституційних прав та інтересів громадян, державних організацій та установ, громадських формувань, усіх приватних структур [1, ст. 1]. Одним із негативних явищ є злочинність, яка завжди характеризується в суспільних явищах, соціальних, політичних, економічних і духовних проблемах, притаманних конкретному суспільству.

Тому найефективнішими в плані зменшення числа скоєних злочинів є заходи, спрямовані на попередження злочинів як головний напрям боротьби зі злочинністю, яке визначається двома обставинами.

1. Попередження злочинів – це найбільш гуманний засіб підтримки правопорядку, забезпечення безпеки суспільства.

Здійснення цієї діяльності забезпечує порядок із захистом суспільства від злочинних посягань також захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, не дає їм стати злочинцями і тим самим позбавляє від кримінального покарання.

2. Попередження злочинів є найбільш ефективним засобом боротьби зі злочинністю, оскільки кримінальне покарання як регулятор людської поведінки має обмежені можливості.

Попередження злочинності є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності і знешкодження її коріння. Отже, попередження злочинності розглядається як соціально-правовий процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю. У найбільш узагальненому вигляді попередження злочинності забезпечується усією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин.

У систему попередження злочинності входять різноманітні види попереджувальної діяльності.

Одним із таких видів є профілактика злочинів. У широкому розумінні профілактика – це недопущення злочинів взагалі, тобто утримання окремих членів суспільства від злочинних дій. Можна висловитися інакше: це діяльність по недопущенню порушень норм права членами суспільства. У вузькому значенні під профілактикою розуміється діяльність, по-перше, щодо виявлення і усунення причин конкретних злочинів, а також умов, що сприяють їх скоєнню; по-друге, щодо виявлення конкретних осіб, здатних на скоєння злочину, і проведення з ними необхідної роботи.

Проте на сьогодні актуального значення набуває питання протидії злочинності.

Як показує аналіз літературних джерел, окремі питання, що стосуються проблем злочинності, привертати увагу таких вчених-юристів, як Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, А.М. Яковлев, А.Н. Джужа, В.Н. Кудрявцев, А.Б. Сахаров,

Л.В. Франк. Проте на даний час питання протидії злочинності в умовах зростання її рівня потребують нового дослідження.

Наш виступ присвячено з'ясуванню основних напрямів протидії злочинності.

Особливе місце у попереджувальній діяльності відведено правоохоронним органам – одному з головних спеціалізованих суб'єктів профілактики правопорушень. Залежно від мети, поставленої державою перед тим чи іншим правоохоронним органом, теорією і практикою вироблені форми їх попереджувальної діяльності.

Основними формами попереджувальної діяльності органів внутрішніх справ є:

- 1) повна реєстрація і своєчасне розкриття злочинів, а також розшук злочинців;
- 2) ведення справ профілактичного обліку на осіб, схильних до скоєння злочинів та інших правопорушень;
- 3) індивідуальні бесіди з особами, схильними до правопорушень;
- 4) вжиття необхідних заходів до осіб, схильних до правопорушень (попередження, штраф, конфіскація, позбавлення прав, направлення на примусове лікування, встановлення адміністративного нагляду, притягнення до кримінальної відповідальності);
- 5) проведення різноманітних рейдів з метою затримання правопорушників; виявлення причин і умов злочинності та їх усунення;
- 6) розробка комплексних планів попередження злочинності на території обслуговування;
- 7) інформування державних органів про стан злочинності, причини та умови, що її детермінують;
- 8) координація діяльності і надання методичної допомоги громадським формуванням у справі попередження правопорушень;
- 9) проведення правової пропаганди серед населення [2; с. 73].

Зміст профілактичної діяльності зводиться до системи цілеспрямованих заходів, що забезпечують ефективне «функціонування» усіх соціальних норм, які регулюють суспільні відносини у всіх сферах соціального життя: соціально-економічній, соціально-політичній, побутовій і т.д. Профілактичні заходи в кожній з цих сфер спрямовані в кінцевому рахунку на ліквідацію причин і умов, що породжують елементи дезорганізації механізму соціальної регуляції, на усунення обставин, що сприяють порушенням соціальних норм, на переорієнтацію особистості, здатну допустити або допускаячи порушення цих норм. Уся система профілактичних заходів, використовуваних нашим суспільством, ґрунтується на єдиних принципах. Тому профілактичні заходи повинні бути: економічно доцільними, науково обґрунтованими, законними, що відповідають принципам демократизму і гуманізму, ефективними, організаційно забезпеченими. Вони повинні бути також реальними і конкретними, несуперечливими. Застосування цих заходів повинне здійснюватися диференційовано, з урахуванням різних категорій і груп населення [3; с. 63].

Таким чином, знання основних напрямів, форм і методів профілактичної діяльності дозволить правильно організувати профілактичну роботу, а отже, і попереджувати злочинність.

Список використаних джерел:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 41.
2. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: моногр. / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов. – Х, 2011.
3. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: Кримінологічно-правове дослідження / О.М. Литвак. – К, 2000. – 163 с.

САВКОВА Карина Сергіївна
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Протидія корупції в Україні сьогодні є одним із пріоритетних напрямів у виконанні нашою державою взятих міжнародних зобов'язань по входженню до європейського співтовариства. З огляду на загрозливу масштабність такого негативного явища, як корупція, нагальним є питання концептуального реформування всієї правоохоронної системи та законодавчої бази, яка стосується цього аспекту. Водночас у цьому напрямі державної діяльності постійно виникають труднощі, що зумовлено небажанням окремих посадовців забути про усталені канони радянської незламної системи. У зв'язку із цим часто запроваджені міжнародно-правові та європейські стандарти залишаються декларативними положеннями, а правозастосовна практика – неефективною.

Зауважимо, що, за офіційною статистикою Генеральної прокуратури України, протягом 2013 – першого кварталу 2016 років простежується значна кількість злочинів корупційної спрямованості. Так, за 2013 рік було виявлено 730 фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, з яких лише 492 особам повідомлено про підозру, а за 218 кримінальних проваджень взагалі не прийнято рішень. У 2014 році було зареєстровано 600 корупційних злочинів, з яких 319 особам повідомлено про підозру, а за 468 кримінальних проваджень рішення не прийнято. У 2015 році кількість зареєстрованих корупційних злочинів сягнула 947, з яких лише 533 особам повідомлено про підозру, а щодо 468 кримінальних проваджень так і не було прийнято рішення. За перший квартал 2016 року уже зареєстровано 459 таких злочинів, з яких 104 особам повідомлено про підозру та у 418 кримінальних провадженнях рішення ще не прийнято[1].

Поширення таких негативних факторів може призвести до порушень прав, свобод та законних інтересів особи, що, безумовно, перешкоджає європейському вибору Українського народу, який відкриває перед Україною можливості для побудови нової системи відносин між громадянином, суспільством і державою на основі цінностей свободи і демократії. Як слушно зазначено у Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [2], політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України, незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, миру та безпеки. У зв'язку з цим ціллю зазначеної Стратегії є утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу. Таким чином, можна констатувати, що корупція та неефективна система дер-

жавного управління не сприяють розвитку економіки країни та підривають суспільно-політичну стабільність. Це зумовлено наступним: по-перше, поширенням корупції, її укоріненням у всіх сферах державного управління; по-друге, слабкістю, дисфункціональністю та застарілими моделями публічних інститутів, депрофесіоналізацією та деградацією державної служби; по-третє, здійсненням державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності.

Як свідчить практичний досвід, діяльність правоохоронних органів щодо протидії корупції здебільшого зосереджена на виявленні таких правопорушень серед органів державної влади. Однак низький рівень взаємодії між підрозділами правоохоронних органів, недосконалість процедур притягнення винних осіб до відповідальності призводять до недовіри з боку громадян. Такі обставини вимагають наукового дослідження проблемних питань, пов'язаних із запровадженням міжнародно-правових стандартів, на підставі чого повинні бути сформовані відповідні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства.

Певні кроки вже прийняті, зокрема введено в дію КПК України 2012 року, Закон України «Про прокуратуру» 2014 року, Закон України «Про Національну поліцію» 2015 року та ін. Також на підставі положень КПК України має бути створено Державне бюро розслідувань України як державний правоохоронний орган, відповідальний за проведення кримінальних розслідувань. Крім того, необхідно завершити реформування органів прокуратури відповідно до норм і стандартів Європейського Союзу. Насамперед діяльність цих органів має ґрунтуватися на таких міжнародних принципах (засадах), як: верховенство права, законності, рівності всіх перед законом, дотримання та захист прав, свобод і законних інтересів громадян та ін.

Як бачимо, ефективне державне управління вимагає послідовної антикорупційної політики, яка здійснюватиметься шляхом: обмеження контрольно-регуляторних функцій держави; мотивації працівників державних органів до сумлінної праці; забезпечення невідворотності покарання за корупційні правопорушення.

Сьогодні нагальним є питання завершення формування і забезпечення ефективної діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції, а також забезпечення взаємодії у межах завдань і структури, визначених законодавством, між цими органами. Крім того, у державній програмі щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки вказано, що імплементація цих базових антикорупційних актів дасть можливість сформувати систему запобігання та протидії корупції, що, в свою чергу, суттєво зменшить гостроту проблеми корупції. У цьому контексті очікуваним результатом є посилення ефективності діяльності органів судової влади та системи кримінальної юстиції у переслідуванні осіб, які вчинили корупційні правопорушення, та забезпечення ефективної роботи Національного антикорупційного бюро України.

Слід зауважити, що урядом країни вже зроблено певні кроки з метою забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції. Так, Законом України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII [3] конкретні зміни та доповнення були внесені до Кодексу України про

адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України тощо.

Зазначимо, що згідно із Законом України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII частину 1 ст. 208 КПК України було доповнено додатковим випадком, коли уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Проте вчені з приводу цього висловили дещо негативне бачення. Так, О.В. Шульга вважає, що затримання в порядку п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України з'являється під час досудового розслідування, у той час як інші випадки – до нього. До того ж такий випадок фактично розрахований на окрему категорію осіб, а саме підозрюваних у вчиненні тяжких або особливо тяжких корупційних злочинів, віднесених законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Водночас, на його думку, лише таких обставин недостатньо для затримання підозрюваного. У такому разі, як слушно наголосив учений, відбувається порушення ч. 3 ст. 22 та ч. 2 ст. 29 Конституції України, якими не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод людини при прийнятті нових законів чи внесенні змін до чинних. У зв'язку з чим автор запропонував даний випадок затримання особи виключити зі ст. 208 КПК України [4, с. 113–114, 117]. З наведеною позицією ми погоджуємося. По-перше, дійсно, у Конституції України та ст. 207, 208 КПК України передбачені невідкладні випадки затримання особи, що обумовлено нагальною необхідністю запобігти злочині чи його перепинити. Також дана норма не узгоджена з п. «с» ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. По-друге, на нашу думку, вказівку на обґрунтованість підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, доцільно віднести до підстав застосування запобіжного заходу, передбачених у ст. 177 КПК України. У зв'язку з цим більш доцільно даний випадок передбачити як обставину, щодо якої слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК України, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 183 КПК України). Вважаємо, що такі зміни сприяли б ефективному проведенню досудового розслідування корупційних злочинів, оскільки підозрювані у таких видах злочинів у більшості випадків різними шляхами намагаються уникнути кримінальної відповідальності, зокрема чинять тиск на слідчих і прокурорів, «підключають» свої зв'язки, покидають межі України та ін. З цього питання законодавцю також слід внести зміни до ч. 4 ст. 183 КПК України, у якій не визначення розміру застави має стати не правом слідчого судді, суду, а обов'язком. До того ж клопотання слідчого, прокурора в таких видах злочинів повинні бути розглянуті у день надходження.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зазначити, що, вдосконалюючи чинне законодавство, у тому числі щодо корупційних злочинів, необхідно враховувати норми Конституції України та міжнародно-правових актів. В іншому разі відбувається пору-

шення фундаментальних прав і свобод людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканність.

Утім, порушені питання потребують комплексного вивчення та дослідження. Пропонуємо учасникам конференції приєднатися до обговорення окресленої проблематики.

Список використаних джерел:

1. Статистичні дані Генеральної прокуратури України за 2013–перший квартал 2016 рр.
2. Стратегія національної безпеки України: затверджена указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 17. – Ст. 118.
4. Шульга О.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шульга Олег Володимирович. – К., 2016. – 255 с.

САМОДІН Артем Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, накладає обов'язок на нашу державу належним чином забезпечувати та гарантувати реалізацію прав і свобод людини не тільки в умовах мирного часу, а й в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Водночас сьогодні Україна не може в повній мірі гарантувати на тимчасово окупованій території дотримання прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України [1]. Це у свою чергу не дозволяє ефективно досягати завдань кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечити швидке, повне та неупереджене проведення досудового розслідування і судовий розгляд з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Необхідність запровадження особливого правового режиму тимчасово окупованої території, а також у районі проведення антитерористичної операції, передбачає й особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. Відповідні правові приписи були реалізовані у профільних Законах України, зокрема «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2], «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [3], а також в Національній стратегії у сфері прав людини [4], відповідних постановах та розпорядженнях Кабінету Міністрів України, зокрема щодо переліку населених пунктів, на території яких здійснюється антитерористична операція [5], нормативно-правових актах міністерств та відомств. Водночас, незважаючи на всю гостроту проблеми у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) питання досудового розслідування регламентовано лише ст. 615, відповідно до положень якої, на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених ст.ст. 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 109-114-1, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 Кримінального

кодексу України, ці повноваження виконує відповідний прокурор [6]. Додатково на відомчому рівні механізм реалізації цих нормативних положень прописаний у відповідних підзаконних актах [7].

На науковому рівні останнім часом окреслена проблема у розрізі криминології, криміналістики та кримінального процесу вирішувалась у працях О.Ю. Анциферова, В.С. Безногих, Л.М. Белкіна, О.М. Джужі, О.В. Капліної, Р.В. Лук'янчука, В.Т. Маляренка, О.І. Остапенко, О.М. Стрільціва, М.С. Туркота та ін. Зазначена проблематика була предметом дискусій між науковцями та практиками на круглому столі, який був проведений 26 липня 2016 року в Національній академії прокуратури України. Дійсно, особливості злочинності в екстремальних ситуаціях зумовлює низка факторів, таких як: безпорадність і вразливість людей, постраждалих в екстремальній ситуації; дезорганізація представників державної влади та правоохоронних органів; ослаблення факторів соціального контролю, поява безробіття дорослих і безпритульності дітей; загострення потреби в продуктах харчування та речах першої необхідності (якщо екстремальна ситуація набуває зтяжненого характеру); підвищення нервозності населення, зростання рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; вимушена міграція населення, що розриває усталені соціальні зв'язки й послаблює стримуючий вплив моральності та громадської думки [8, с. 28]. У зв'язку із цим здебільшого злочинність у районі проведення антитерористичної операції та на тимчасово окупованих територіях має латентний характер.

Варто погодитись із окремими вченими та практиками, які вказують на негативні фактори для перебігу та результатів досудового розслідування у районі проведення антитерористичної операції, зокрема щодо: динамічної оперативної обстановки; передислокації військових підрозділів; можливості загибелі, поранення, захоплення у полон учасників кримінального провадження; дефіциту часу, відведеного для проведення слідчих (розшукових) дій; скороченої тривалості початкового етапу досудового розслідування; можливості протидії ходу розслідування з боку органів військового управління тощо [9, с. 88].

Водночас у розрізі кримінального процесуального законодавства та криміналістичного забезпечення розслідування злочинів проблеми забезпечення прав людини та ефективності досудового розслідування у районі проведення антитерористичної операції і досі на належному рівні не вирішені. Зокрема, вони стосуються питань: своєчасності призначення та проведення судових експертиз, з врахуванням кадрового потенціалу експертно-криміналістичних підрозділів; використання матеріалів оперативно-технічних пошукових заходів у кримінальному провадженні, а також системи негласних слідчих (розшукових) дій; використання інформації, яка отримується з транспортних телекомунікаційних мереж в оперативному порядку та вирішення питання про її допустимість у кримінальному провадженні як доказів, а також допустимості матеріалів отриманих у ході розвідувальних та контррозвідувальних заходів; забезпечення прав потерпілого; передання матеріалів кримінального провадження між органами досудового розслідування та судовими органами; здійснення процесуальних дій у кримінальних провадженнях на тимчасово окупованих територіях, адже органи досудового слідства та суди не мають права офіційно звертатись до нелегітимних судових та правоохоронних органів на тимчасово-окупованих територіях за виконанням будь-яких дій, зокрема, для проведення екстрадиції, надання інформації тощо. Залишається й значною проблемою забезпечення фактичної можливості проведення

слідчих (розшукових) дій, у тому числі огляду місця події з огляду на забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, зокрема особового складу слідчо-оперативної групи; збирання (у тому числі виявлення та вилучення) та перевірки доказів, а також вирішення питання про їх допустимість у кримінальному провадженні. Викладені фактори фактично призводять до ситуації у якій держава здійснює виключно функцію фіксування кримінальних правопорушень без наявності можливостей покарання особи, що практично позбавляє кримінально-правовий інститут основного важелю впливу, як це вже зазначалось у правовій літературі [10].

Враховуючи викладене, питання належного забезпечення прав людини та ефективності досудового розслідування у районі проведення антитерористичної операції має не тільки невідкладний суспільно-політичний, а й нормативно-правовий характер, адже потребує внесення відповідних змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України, у контексті розширення нормативних положень, визначених у ст. 615 КПК, на супутні правові інститути з врахуванням засад кримінального провадження, фактичної можливості та правової доцільності обмеження прав та свобод людини у сфері кримінальних процесуальних відносин.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року (станом законодавства на 22.06.2016) № 254к/96-ВР: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/page>
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (в ред. 07.04.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
3. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 2 вересня 2014 року № 1669-VII (в ред. від 20.06.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>
4. Національна стратегія у сфері прав людини: затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>
5. Перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція: додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 року № 1275-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-p/page>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (в ред. від 05.10.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
7. Інструкція про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України 26 серпня 2014 року № 872/88/537 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1038-14>
8. Джужа О.М. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції / О.М. Джужа, А.В. Гаркуша // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – №. 2. – С. 27–36.
9. Туркот М.С. Особливості процесуального керівництва досудовим розслідуванням в умовах надзвичайних ситуацій та під час проведення антитерористичної операції / М.С. Туркот, Р.В. Лук'яненко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – №. 3. – С. 82–91.
10. Просянюк О. Особливості розслідування кримінальних проваджень на окупованих територіях / О. Просянюк // Юридична газета. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/interview.html>

СЕМЕНЮК Олександр Георгійович
кандидат юридичних наук,
заступник начальника управління Служби безпеки України

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ДОПУСКУ ТА ДОСТУПУ ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ОХОРОНИ СЕКРЕТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Державна таємниця – це найбільш важливі для держави та суспільства відомості, які охороняються державою з метою запобігання нанесенню шкоди національній безпеці у разі розголошення такої інформації або втрати її матеріальних носіїв. У той же час ці відомості не можуть бути приховані від всіх громадян, оскільки їх обіг забезпечує виконання поставлених перед державними органами та іншими суб'єктами режимно-секретної діяльності покладених на них законом або іншими розпорядчими документами завдань. Крім цього, доступ громадян до державної таємниці має бути наданий, якщо така потреба пов'язана з необхідністю реалізації громадянами своїх конституційних прав на працю, навчання, захист у кримінальному судочинстві тощо.

Довіряючи таку важливу інформацію конкретним громадянам, необхідно бути впевненим, що вони використовують її виключно з метою, з якою вона їм була довірена, а їхні дії не призведуть до несанкціонованого витоку секретної інформації. Тому для захисту цієї інформації державою запроваджено процедуру перевірки громадян у зв'язку з наданням їм допуску до державної таємниці та встановлено перелік обмежень, за наявності яких допуск не надається.

Сьогодні одним із суттєвих недоліків процедури отримання громадянином доступу до державної таємниці є закріплені у ст. 22 Закону України «Про державну таємницю» підстави надання допуску до державної таємниці, згідно з якими такий допуск надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання, органами Служби безпеки України (далі – СБУ) після проведення їх перевірки [1].

Як відомо, допуск до державної таємниці – це лише результат перевірки особи органом СБУ на її благонадійність, який оформлюється відповідним наказом або розпорядженням. Але використана законодавцем формула щодо підстав та порядку надання допуску означає, що перевірка громадянина може розпочатися виключно після встановлення потреби у такому допуску, що настає лише після його призначення на номенклатурну посаду.

Тобто маємо парадоксальну ситуацію, коли за настання реальної (термінової) потреби у доступі до державної таємниці необхідно дочекатися закінчення перевірки особи у зв'язку з наданням їй допуску до державної таємниці. Це призводить до конфлікту інтересів роботодавця, який не може певний час вимагати від працівника виконання робіт у частині, пов'язаної з державною таємницею, та органами СБУ, які зобов'язані провести перевірку, яка потребує достатнього для цього часу.

Компромісом таких різновекторних інтересів щодо терміну перевірки громадян у зв'язку з їх допуском до державної таємниці стало закріплення у ст.24 Закону України

«Про державну таємницю» терміну перевірки – до одного місяця. У разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці України, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення правового режиму воєнного стану допуск до державної таємниці громадянам України, які призиваються на військову службу... переміщуються на посади, зайняття яких передбачає наявність допуску до державної таємниці, має надаватися у десятиденний термін [1]. Однак закріплені у Законі терміни знову ж таки не влаштовують усіх учасників цього процесу, які обґрунтовано доводять як занадто великий термін перевірки, так і його недостатність.

На переконання керівників підприємств, установ, організацій, після призначення громадянина на номенклатурну посаду він повинен одразу приступити до виконання всіх покладених на нього функціональних обов'язків, не очікуючи завершення перевірки. У свою чергу, СБУ справедливо вважає, що визначені у Законі терміни перевірки є недостатніми, оскільки існує прямий зв'язок між терміном перевірки та її якістю: чим менший термін – тим менше перевірочних заходів можна здійснити та, як наслідок, нижча вірогідність достовірності висновку щодо надійності кандидата на допуск. Крім цього, суттєвим аргументом щодо недостатнього на перевірку часу є те, що встановлений у Законі України «Про інформацію» строк виконання інформаційних запитів становить один місяць. Якщо до цього часу додати час на пересилання інформаційного запиту та відповіді на нього, то загальний термін повернення до органу СБУ результатів опрацювання питань щодо обставин, які з'ясовуються стосовно кандидата на допуск, будуть перевищувати термін перевірки. А проведення перевірки, яка повинна тривати не більше десяти днів, взагалі унеможлиблює здійснення всіх необхідних перевірочних заходів для надання обґрунтованого висновку щодо відсутності визначених Законом обставин, за наявності яких допуск до державної таємниці не надається.

Об'єктивна потреба у більш тривалому терміні для вивчення кандидата на допуск знаходить своє підтвердження у подібній практиці спеціально уповноважених на проведення таких перевірок державних органів більшості країн. Так, відповідно до ст.26 Закону Словацької Республіки «Про захист класифікованих матеріалів і про внесення змін до деяких законів», висновок щодо того, чи може кандидат бути допущений до класифікованих матеріалів відповідних рівнів безпеки, має бути поданий у межах 60 днів. У деяких випадках, особливо, якщо частина перевірки пов'язана з одержанням висновків від інших державних органів, муніципалітетів та інших юридичних дій, цей термін може бути продовжений [2].

За законодавством Польщі, при перевірці кандидата на відповідні посади чи виконанні робіт на замовлення, які передбачають доступ до таємної інформації, здійснюється поглиблена або спеціальна перевірки із терміном проведення перевірочних заходів:

- 1) 2-х місяців – від дати подання на здійснення поглибленої перевірки;
- 3) 3-х місяців – від дати подання на здійснення спеціальної перевірки [3, с. 25].

Враховуючи необхідність більш тривалого терміну проведення перевірки благонадійності громадянина у зв'язку з наданням йому допуску до державної таємниці та потребу у якнайшвидшому доступі до такої інформації у визначених законом випадках, нами пропонується відмовитися від правила щодо проведення перевірки у зв'язку

з наданням допуску до державної таємниці тільки після призначення громадянина на номенклатурну посаду або появи обґрунтованої потреби у доступі до секретної інформації не за основним місцем роботи. Перевірка громадян повинна проводитися ще до початку реальної потреби у доступі до секретної інформації, а саме з моменту лише потенційної вірогідності, що така потреба може настати в майбутньому. Іншими словами, перевірка на допуск має здійснюватися ще до початку трудових (службових) відносин із підприємством, установою, організацією, які провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею.

Результати такої перевірки мають оформлюватися сертифікатом (свідоцтвом) благонадійності, який не повинен втрачати своєї чинності весь термін, на який його видано. Крім цього, якщо особа на момент закінчення дії наданого їй сертифікату продовжує здійснювати діяльність, пов'язану з державною таємницею, його не потрібно переоформлювати і він залишатиметься чинним на весь період подальшої безперервної роботи із секретною інформацією. Чинність сертифікату благонадійності може бути скасована до закінчення терміну його дії у разі виявлення обставин, що перешкоджають його отриманню, або порушення встановленого порядку поводження з державною таємницею, унаслідок чого були створені передумови до розголошення таких відомостей або втрати їх матеріальних носіїв.

Запропонований порядок дозволить проводити перевірку необхідних для з'ясування благонадійності громадян заходів в повному обсязі та у достатні для цього терміни, а керівник підприємства, установи, організації матиме змогу одразу надати (в разі настання потреби) доступ до державної таємниці громадянину, який завчасно пройшов перевірку і має чинний сертифікат благонадійності.

Подібна практика має місце у багатьох країнах-членах НАТО [3, с. 17; 4] і визнається нами найбільш раціональною для своєчасного виявлення «неблагонадійних» осіб, що дозволить унеможливити їх призначення не лише на посади, пов'язані з роботою з державною таємницею, але й на інші відповідальні посади в державних установах та організаціях.

Наступним напрямком реформування організаційно-правових заходів перевірки громадян на їх благонадійність має стати зміна підходів щодо змісту такої перевірки.

Унормована на даний час процедура надання допуску побудована таким чином, що вона зосереджена на перевірці достовірності викладених громадянином відповідей на питання, які містяться в опитувальнику для оформлення допуску до державної таємниці. При цьому особистісні якості та моральні засади, які безпосередньо впливають на благонадійність кандидата на допуск, залишаються за межами перевірки, що не дозволяє досягти поставленої мети – обмежити доступ до секретної інформації громадянам, які не спроможні зберегти таку інформацію у таємниці, про що свідчать численні порушення у сфері охорони державної таємниці та непоодинокі факти розголошення секретної інформації та втрати її матеріальних носіїв.

У всіх випадках відмови органами СБУ у наданні допуску до державної таємниці єдиною підставою для цього було повідомлення громадянином під час оформлення допуску недостовірних відомостей про себе. Значна кількість відмов пов'язана з тим, що законодавець не розмежовує такі поняття, як умисне приховування певних відомостей про себе та їхнє свідоме неповідомлення під час заповнення відповідей на вста-

новлені питання чи несвідоме повідомлення недостовірних відомостей про себе (наприклад, унаслідок неможливості пригадати певні факти або невірною трактування змісту конкретного питання). Тому у більшості випадків відмовляють у наданні допуску тим громадянам, які повідомляють про себе недостовірні відомості без будь-якого наміру приховати запитовану інформацію.

Із метою унеможливлення безпідставної відмови у наданні допуску в Законі України «Про державну таємницю» має бути закріплена норма, відповідно до якої у разі виявлення під час перевірки факту повідомлення про себе недостовірних відомостей, що перешкоджають наданню допуску до державної таємниці, необхідно провести співбесіду з кандидатом, у ході якої він матиме можливість пояснити або прокоментувати виявлені обставини. За таких умов підставою для відмови може бути лише свідоме приховування громадянином відомостей, які він повинен був повідомити згідно з переліком питань, закріплених у Законі. При цьому питання, на які даватиме відповіді кандидат на допуск, мають стосуватися лише персональних даних про особу та виключно тих обставин, які визначені як підстави для відмови у наданні допуску до державної таємниці.

Окрім того, беззаперечним є той факт, що більшість порушень законодавства про державну таємницю вчиняється внаслідок неволодіння секретноносцями нормативною базою у цій сфері. Проведене нами дослідження практики прийняття заходів одразу після отримання допуску до державної таємниці, засвідчило наявність численних фактів безвідповідального ставлення до цього питання працівників режимно-секретних органів, на яких покладено зазначений обов'язок. Формалізм у питанні об'єктивної оцінки рівня знань та наявність корупційних зловживань із цього приводу призводять до потрапляння секретних відомостей до осіб, які не обізнані з правилами поводження з такою інформацією, що суттєво підвищує ризики її несанкціонованого витоку.

Із метою зниження таких ризиків перевірка знань правил поводження з секретною інформацією має здійснюватися до, а не після надання допуску до державної таємниці шляхом складання в органі СБУ тестових завдань та їх комп'ютерного незалежного оцінювання, що відповідатиме європейським стандартам. У разі негативного результату, повторна спроба має надаватися не раніше, ніж через 1 місяць після дати такого іспиту.

Враховуючи, що цінність інформації, яка доводиться до осіб із різною формою допуску суттєво підвищується зі збільшенням ступеня її секретності, міра довіри до осіб, яким така інформація доводиться, також має бути різною. Такий підхід вимагає запровадження нової процедури перевірки громадян у зв'язку з наданням їм допуску до державної таємниці, в основу якої необхідно покласти принцип чим вища форма допуску, яку планує отримати громадянин, тим детальніше він повинен вивчатися. І навпаки – менша форма допуску потребує меншого обсягу перевірки. Виходячи з цього, нами пропонується відмовитися від перевірки громадян органами СБУ при наданні їм доступу до роботи з інформацією зі ступенем секретності «таємно». У такому випадку доступ до державної таємниці за формою 3 повинен надаватися керівником підприємства, установи, організації, які здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею, на підставі наступних документів:

- заповненого опитувального аркушу;
- довідки про відсутність психічних розладів, які можуть завдати шкоди охороні

державної таємниці, відповідно до переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України і Службою безпеки України;

- довідки про відсутність судимості за тяжкі або особливо тяжкі злочини, а також судимості за злочини, які призвели до витоку секретної інформації, не погашеної чи не знятої в установленому порядку;

- довідки щодо успішного складання в органі СБУ тестових завдань на знання правил дотримання режиму секретності;

- письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка буде йому довірена, а також письмової згоди на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з допуском до державної таємниці.

Якщо виникнуть сумніви щодо достовірності наданих громадянином відповідей в опитувальному аркуші або справжності представлених довідок, керівник суб'єкта режимно-секретної діяльності повинен мати право звернутися до органу СБУ з метою проведення перевірочних заходів.

Перевірку надійності кандидата для надання допуску за формою 1 та 2 мають здійснювати органи СБУ. Зокрема, допуск до державної таємниці за формою 2 може бути надано громадянину, який розглядається як кандидат на його отримання, за умови, що він:

- є громадянином України;

- має повну дієздатність (за виключенням курсантів військових навчальних закладів);

- досяг визначеного віку (за погодженням із Службою безпеки України допуск до державної таємниці із ступенем секретності «таємно» та «цілком таємно» може надаватися з 17 років);

- успішного склав в органі СБУ тестові завдання на знання правил дотримання режиму секретності;

- взяв на себе письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка буде йому довірена, а також дав письмову згоду на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з допуском до державної таємниці;

- є надійним, тобто таким, хто своїми діями не створює ризику витоку секретної інформації.

Такий ризик матиме місце внаслідок: наявності у громадянина психічних розладів, які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці, відповідно до переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України і Службою безпеки України; діяльності громадянина на шкоду конституційному ладу, суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України за відсутності в таких діях ознак складу злочину; наявності у громадянина судимості за тяжкі або особливо тяжкі злочини, а також судимості за злочини, які призвели до витоку секретної інформації, не погашеної чи не знятої в установленому порядку; вчинення за попередні три роки порушень, які призвели до скасування йому допуску до державної таємниці; вчинення за попередній рік адміністративних правопорушень законодавства про державну таємницю або порушень трудової дисципліни чи отримання за цей же період дисциплінарних стягнень; надмірного вживання алкогольних напоїв або наркотиків; залежності від азартних ігор.

Для надання доступу за формою 1 необхідно проводити розширену перевірку надійності. Крім перевірочних заходів за формою 2, ця перевірка додатково включатиме оперативне спостереження за кандидатом у службовий та позаслужбовий час, аналіз банківських рахунків і кредитних платежів з метою виявлення доходів та доходів підозрілого характеру, проведення співбесід із такими особами, включаючи їх колишніх та нинішніх роботодавців.

Існуючий порядок надання допуску до державної таємниці має бути змінений на ефективну систему заходів із перевірки благонадійності громадян, які потребують доступу до секретної інформації. В основу такої системи має бути покладено ідею втілення головних системоутворюючих принципів політики інформаційної безпеки держави та максимального наближення формально-юридичної процедури перевірки благонадійності громадян до законодавства європейських країн.

Список використаних джерел:

1. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
2. Про захист класифікованих матеріалів і про внесення змін до деяких законів: Закон Словацької Республіки від 30 травня 2001 року (неофіційний переклад) // Артемов В.Ю. Порівняння організаційно-правових норм захисту інформації з обмеженим доступом країн – членів НАТО: навч.-метод. посіб. / В.Ю. Артемов. – К.: КНТ, 2007. – С. 93–143.
3. Марущак А.І. Охорона державної таємниці (за законодавством України та Польщі): Науковий огляд / А.І. Марущак, О.С. Шемякін. – К.: Вид-во СБ України, 2007. – 99 с.
4. Исполнительный приказ 10450 (27 апреля 1953 года) // Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: учеб. пособ. / Сост. В.Н. Садиков. – М., 2002. – С. 594–595.

СЕРГЄЄВА Діана Борисівна
доктор юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Вимога допустимості доказу логічно витікає із положення Конституції України, у ч. 3 ст. 62 якої зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Така ж позиція закріплена у ч. 3 ст. 17 КПК України, яка визначає презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності винуватості як загальні засади кримінального провадження.

Значення правової регламентації допустимості доказів визначається тим, що вона встановлює процедуру пізнання фактичних обставин провадження, враховуючи при цьому як наявні (тобто існуючі в даній правовій системі) завдання судочинства, так і їх відносну пріоритетність; відображає ту чи іншу перевагу законодавця, що стоїть перед вибором між встановленням істини за будь-яку ціну і свідомою готовністю знизити ймовірність її досягнення, щоб зменшити ризик засудження невинуватого, а також звужити сферу обмеження конституційних прав громадян.

Результати аналізу відповідних положень КПК України свідчать про те, що правила допустимості доказів сформульовані як у позитивній формі, наприклад, у ч. 1 ст. 86 КПК України, де закріплений один із критеріїв визначення допустимості доказу, відповідно до якого доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України; ч. 2, 3 ст. 88 КПК, у яких законодавець називає окремі випадки визнання доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого допустимими, а також визначає, які докази слід оцінювати як допустимі, так і у формі заборон, тобто правил допустимості доказів негативного характеру.

Так, ч. 2 ст. 86 КПК України закріплює положення про те, що недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення. Статті 87, ч. 1 ст. 88 КПК України визначають окремі випадки визнання доказів недопустимими, здійснюючи це у негативній формі, тобто шляхом заборони використовувати докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК). При цьому законодавець у ч. 2 вказаної статті дає роз'яснення, які саме діяння суд зобов'язаний визнавати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод. У ч. 1 ст. 88 КПК вказується інший випадок визнання доказів недопустимими, коли докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого надаються на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у

вчиненні кримінального правопорушення. Статті 89, 90 КПК також закріплюють порядок і умови визнання доказів недопустимими, закріплюють право сторін подавати клопотання під час судового розгляду про визнання доказів недопустимими, визначають значення рішень інших судів у питаннях допустимості доказів.

Здійснюючи науковий аналіз поняття «допустимість доказу», передусім зауважимо, що в науковій літературі допустимість розглядається як внутрішня властивість доказу. Проте, на наш погляд, допустимість характеризує насамперед фактичні дані та їх процесуальні джерела, що у своїй єдності утворюють доказ. Якщо фактичні дані та їх процесуальні джерела не мають властивості допустимості, то в своїй єдності вони не можуть утворювати доказ у кримінальному провадженні, що означає, що недопустимих доказів у кримінальному процесі не існує. Проте у випадку відповідності фактичних даних та їх джерел критерію допустимості, можна говорити й про однойменну властивість доказу.

Зміст допустимості як властивості кримінально-процесуального доказу складається з чотирьох правил (умов, критеріїв): 1) належного суб'єкта його отримання, 2) законності джерела відомостей; 3) використання для їх отримання лише передбаченої законом слідчої або судової дії; 4) проведення слідчої або судової дії з дотриманням встановлених законом вимог [6, с. 72–73; 19, с. 192]. Зазначимо при цьому, що викладені умови (критерії, правила) допустимості доказу з незначними відмінностями і різним ступенем деталізації визнаються більшістю вчених, які висловлюються з цього приводу, тому ми не будемо наводити їх детальну характеристику, оскільки вона достатньо повно висвітлена в юридичній літературі.

На наш погляд, визначення поняття допустимості шляхом перерахування його критеріїв не відповідає науковим принципам, оскільки визначення будь-якого поняття повинне формулюватися шляхом розкриття його змісту й істотних ознак. Щодо сутності наведених у визначеннях критеріїв допустимості доказу, то в цілому погоджуючись із запропонованими точками зору в теорії кримінального процесу (В.В. Золотих, М.А. Погорецький, Н.В. Сибільова та ін.), вважаємо дискусійною лише позицію авторів щодо вимоги отримання фактичних даних з встановленого законом джерела. На наш погляд, джерело фактичних даних (відомостей) не може бути визначене законом.

Якщо йдеться про процесуальне джерело фактичних даних, тобто про джерело доказів, перелік яких дійсно встановлений законом (ч. 2 ст. 84 КПК України 2012 року, ч. 2 ст. 65 КПК України 1960 року), то мова повинна йти не про отримання з нього фактичних даних, а про закріплення фактичних даних у відповідному процесуальному джерелі, що є умовою проведення процесуальної дії з дотриманням встановлених законом вимог (процесуального порядку проведення).

Джерело фактичних даних (відомостей), на наш погляд, також повинно оцінюватися як допустиме, тобто таке, щодо використання якого кримінальний процесуальний закон не містить заборон (наприклад, не відповідають умові допустимості такі джерела фактичних даних, як захисник, священнослужитель, лікар і т.п., які надають інформацію, що стала їм відома у зв'язку з виконанням професійних обов'язків; свідок, який не може пояснити первинне джерело відомостей, що повідомляються; не є допустимим джерелом фактичних даних анонімний лист і т. п.).

Слушною, на наш погляд, є позиція тих учених, які серед загальноприйнятих критеріїв (умов) допустимості доказів розглядають запозичене із англосаксонського дока-

зового права «правило про плоди отруєного дерева» (В.В. Золотих та ін.), відповідно до якого не є допустимим доказ, отриманий з використанням іншого недопустимого доказу.

Слід зазначити, що ЄСПЛ у низці справ розглядав допустимість доказів, отриманих з іншого недопустимого доказу. Так, наприклад, у справі «Гефген (Gafgen) проти Німеччини» суду серед інших ставилося питання допустимості використання доказів, що були отримані внаслідок зізнання, зробленого заявником під час слідства із тиском на нього з боку офіцерів поліції.

На наш погляд, «правило про плоди отруєного дерева» слід розглядати окремим випадком встановлення належності джерела фактичних даних як критерію допустимості доказу в кожному випадку оцінки фактичних даних та їх процесуальних джерел.

Доказ, отриманий відповідно до процесуальної форми, набуває такої внутрішньої властивості, як допустимість. Отже, поняття «допустимість доказу» та «процесуальна форма» отримання доказу співвідносяться як мета діяльності й умова її досягнення. На значення дотримання процесуальної форми неодноразово наголошувалося як науковцями-процесуалістами, так і практиками. Зокрема, Верховний Суд України в своїх постановках постійно звертає увагу судів на необхідність суворого дотримання процесуальної форми.

Так, відсутність процесуальної форми отримання доказів шляхом, наприклад, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК), контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК) та інших, що до того ж, проводяться за дорученням слідчого уповноваженим оперативно-розшуковим підрозділом та фіксація яких здійснюється відповідно до п. 4.1. міжвідомчої Інструкції про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що не відповідає загальним правилам фіксації кримінального провадження, призводить до наявності реальних можливостей зловживань, фальсифікації доказів, порушень прав і свобод людини.

На наш погляд, результатом проведення НСРД та інших заходів, передбачених ч. 2, 3 ст. 93 КПК України, повинні бути докази у кримінальному провадженні, проте КПК має містити низку дієвих механізмів, які б створювали процесуальні гарантії від незаконного втручання в приватне життя людини органами досудового розслідування та отримання за їх результатами доброякісних судових доказів.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що типові шляхи усунення протиріч між загальними дефініціями (ч. 1 ст. 84, ст. 86 КПК України) та положеннями, що визначають порядок отримання окремих видів доказів, якими є: 1) законодавче визначення процесуальної форми отримання всіх видів доказів або 2) виключення вимоги дотримання процесуальної форми процесу отримання доказу, на наш погляд, є неприйнятними, оскільки у першому випадку, як зазначалося вище, встановлення процесуальної форми проведення окремих заходів із отримання доказу (НСРД; заходів, передбачених ч. 2 ст. 93 КПК та інших) суперечить їх сутності. У другому випадку – це потягне за собою виникнення ситуації, коли вимога допустимості доказу як його необхідної властивості взагалі буде непотрібною, тобто фактично йдеться про усунення одного із постулатів теорії доказів, що є, на наш погляд, також неприйнятним. Процесуальна форма отримання окремих видів доказів, зокрема результатів провадження окремих НСРД, а також інших процесуальних дій, повинна бути більш чітко визначена у кримінальному процесуальному законі.

СИДІЙ Ярина Володимирівна
прокурор Рогатинського відділу
Тисменицької місцевої прокуратури Івано-Франківської області

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИВОДУ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Діючий кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) відповідає сучасним демократичним стандартам, його прийняття було однією з умов членства України в Раді Європи, яку наша держава виконала. Набравши чинності у листопаді 2012 року, КПК успішно реалізується у якісно новій формі – цей нормативно-правовий акт став «революційним» у багатьох процесуальних аспектах та розуміннях.

Так, ніхто не повинен створювати перешкод судовому провадженню. Від злагоджених дій учасників процесу залежить виконання завдань, визначених КПК України. Справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку – основний принцип, передбачений ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [1].

Одним із завдань кримінального провадження відповідно до норм діючого КПК України є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Це положення закріплене у ст. 28 КПК України, яка запроваджує поняття розумних строків розгляду справ у суді [2].

Судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного терміну тобто такого, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Частиною 1 ст. 322 КПК України передбачено, що судовий розгляд відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку [2].

На практиці судові засідання перериваються не тільки для відпочинку, а й у зв'язку з організацією нормального ходу судового процесу: для ознайомлення учасників процесу з матеріалами справи, витребування нових доказів, підготовки учасників судового процесу до судових дебатів, тобто з об'єктивних причин.

Відповідно до ч. 2 ст. 318 КПК України судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених КПК України. У судові засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження [2].

Однак аналіз кримінальних справ, які перебували в провадженні судів, засвідчив, що досить часто робляться вимушені перерви у судових засіданнях з суб'єктивних причин, пов'язаних із неналежним виконанням окремими учасниками процесу своїх обов'язків, а саме – зв'язку із неявкою їх у судові засідання, що в свою чергу зумовлює судову тяганину в розгляді кримінальних проваджень. Окрім того, як засвідчує практика наявні проблеми із явкою у судові засідання потерпілого як учасника судового провадження, особливо, – коли його участь є обов'язковою [3].

Згідно з ч. 1 ст. 57 КПК України потерпілий зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття.

Відповідно до ст. 318 КПК України судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. Частиною 2 вказаної статті передбачено, що судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених КПК України. У судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження [2].

Проте діючий КПК України не передбачив такого заходу забезпечення кримінального провадження, як привід потерпілого. Як засвідчила практика судового розгляду кримінальних проваджень, судові засідання вимушено відкладаються у зв'язку із неявкою у судове засідання такого учасника кримінального провадження, як потерпілий.

Стаття 325 КПК України зазначає, якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про відкладення судового розгляду. Суд має право накладити грошове стягнення на потерпілого у випадках та порядку, передбачених главою 12 КПК України. Проте вказана норма не сприяє додержанню судами розумності строків, а навпаки, призводить до їх затягування [2].

Найчастіше не з'являються до суду свідки та потерпілі в багатоепізодних справах, із великою кількістю підсудних та інших учасників судового розгляду.

Слід зауважити, що примусовими заходами, передбаченими КПК України 1960 року, а саме ст. 136 було регламентовано порядок застосування приводу виключно до обвинуваченого. Однак ч. 1 ст. 70 та ч. 3 ст. 72 КПК України 1960 року, надавали право застосування даного примусового заходу також і щодо свідка та потерпілого, які без поважних причин не з'являлись за викликом органу дізнання, слідчого, прокурора та суду [4]. Таким чином, згідно з положеннями КПК 1960 року привід застосовувався до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка та потерпілого.

У КПК України 2012 року вперше визначений перелік тих осіб із числа свідків, до яких не може бути застосований привід. Також, вказаний нормативно-правовий акт виключив із такого переліку потерпілого.

Одним з основних критеріїв оцінки ефективності здійснення прокурором своїх повноважень у кримінальному провадженні Генеральний прокурор України у наказі від 19 грудня 2012 року № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» визнав забезпечення додержання вимог закону щодо швидкого, всебічного, повного, неупередженого розслідування і судового розгляду справи про кримінальне правопорушення, а також охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, поновлення порушених прав та інтересів.

З метою забезпечення ефективного нагляду за додержанням законів під час підтримання державного обвинувачення на прокурорів галузевим наказом покладено обов'язок у разі неявки в судове засідання учасників судового провадження за наявності підстав заявляти клопотання про привід обвинуваченого чи про зміну йому запобіжного заходу на більш суворий, порушення судом питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, накладення грошових стягнень на учасників судового провадження, крім того, сприяти суду у забезпеченні розумних строків судового провадження. Ці вимоги повністю відповідають завданням КПК України [5].

Варто звернути увагу, що вимушені перерви у судових засіданнях з причин неявки окремих учасників процесу зумовлюють судову тяганину та стають додатковим тягарем для державного бюджету країни.

У таких випадках судді залишається знову і знову переносити засідання у вищезазначеному складі учасників, що, звісно, зумовлює ряд проблем та призводить до порушення загальних засад кримінального провадження, до яких належить і розумність строків.

Вважаю, що в діючий КПК України необхідно внести зміни, якими передбачити таких захід забезпечення кримінального провадження, як привід потерпілого.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція з прав людини. Рим, 4 жовтня 1950 р. – К., 2004.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Рогатюк І.В. Виконання ухвали про здійснення приводу / І.В. Рогатюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chk.gp.gov.ua/ua/publicacii_u_zmi_chk.html?_m=publications&_t=rec&id=118150&s=print
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 17170/2000 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.net/zakon/ligazakon.html>
5. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102

СИСОЄНКО Григорій Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

ТИМЧАСОВЕ ВИЛУЧЕННЯ ТА АРЕШТ МАЙНА

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчий, прокурор зобов'язані чітко дотримуватись загальних засад кримінального провадження, зокрема недоторканності права власності. Цей принцип базується на положеннях ст. 41 Конституції України, відповідно до яких кожен має право володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Так, Кримінальний кодекс України передбачає дванадцять видів покарань, в тому числі конфіскацію майна як вид додаткового покарання.

Позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення. Також законом передбачено тимчасове вилучення майна без судового рішення. Такі дії, як тимчасове вилучення майна і арешт майна, включені до переліку заходів забезпечення кримінального провадження і можуть бути застосовані тільки по відношенню до підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну (майнову) відповідальність за шкоду, завдану діями названих вище осіб, а також неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Тимчасове вилучення майна підозрюваного здійснюється без рішення слідчого судді чи суду, а арешт його майна та майна обвинуваченого відбувається лише на підставі ухвали слідчого судді чи суду.

Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення. Клопотання прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, а також цивільного позивача про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано до слідчого судді, суду не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернено особі, у якої його було вилучено.

У законі чітко визначено, у кого можна тимчасово вилучити майно (підозрюваний, обвинувачений, особа, яка в силу закону несе цивільну (майнову) відповідальність за шкоду, завдану діями вказаних вище осіб, а також неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (цивільних відповідачів)), а також що слід розуміти під майном, яке може бути тимчасово вилучено – це речі, документи, гроші тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

– підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

– надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;

– є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

– набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, є доходами від нього, або на них було спрямоване кримінальне правопорушення).

Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд повинні розглянути протягом не більш ніж двох днів з дня надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна і, за наявності, – також захисника, законного представника. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання. Ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд повинні постановити не пізніше сімдесяти двох годин із дня надходження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, у якої його було вилучено. Копія ухвали надсилається слідчому, прокурору, підозрюваному, обвинуваченому, іншим зацікавленим особам не пізніше наступного робочого дня після її постановлення.

У главах 16, 17 КПК України, які регулюють питання тимчасового вилучення майна та його арешт, крім таких учасників кримінального провадження, як слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, підозрюваний, обвинувачений, особа, яка здійснила законне затримання, інша уповноважена службова особа, особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, цивільний позивач, захисник, представник чи законний представник, з'явилися:

- інша особа [1, с. 109];
- інший власник майна [1, с. 107];
- інші зацікавлені (у тексті КПК – «заінтересовані») особи [1, с. 110];
- інший власник або володілець майна [1, с. 110];
- інша особа, у володінні якої перебуває майно;
- особа, на майно якої накладено арешт;
- особа, яка заявила клопотання [1, с. 111];
- володілець тимчасово вилученого майна.

Залишається невідомим, які елементи загальноправового статусу особи (права, свободи, законні інтереси; обов'язки, відповідальність) притаманні описаній категорії учасників кримінального провадження. Гадаємо, що статус кожного з цих учасників досудового розслідування повинен бути чітко визначений як сукупність властивостей правового положення особи, що залучається до кримінального провадження у зв'язку з певними об'єктивними обставинами, що дозволяє охарактеризувати її місце та функцію в цьому провадженні на основі законодавчого визначення поняття цього учасника процесу, наділення комплексом прав і обов'язків, встановлення відповідальності, що забезпечує охорону суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів та участь особи у кримінально-процесуальних відносинах.

Так, говорячи про учасників кримінального провадження, які мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково, законодавець вказує, що таке право має підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний пред-

ставник, інший власник або володільць майна. Водночас оскаржити рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування, відповідно до ст. 303 КПК України, має право вже володільць тимчасово вилученого майна. Зрозуміло, що використання різних за змістом термінів для визначення особи, якій належить майно, а також розподіл їх на власника майна і власника тимчасово вилученого майна і надання їм різних прав у зв'язку з цим тільки створює плутанину і дає підстави для різного їх тлумачення. Так, із клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду, може звернутись слідчий, прокурор, цивільний позивач, підозрюваний, обвинувачений, захисник, законний представник, а також інший власник майна. Право заявити клопотання про скасування арешту майна законом надано підозрюваному, обвинуваченому, їх захиснику, законному представнику, а також іншому власнику або володільцю майна. Чим функціонально відрізняється інший власник від володільця майна, а тим більше від володільця тимчасово вилученого майна, залишається загадкою. Процесуальний статус цих учасників кримінального провадження невідомий, чим вони відрізняються один від одного – також, що створює підстави для зловживань під час вирішення питань, пов'язаних з арештом майна або його скасуванням.

Відкритим також залишається питання стосовно переліку слідчих (розшукових) дій, під час яких може бути здійснено тимчасове вилучення майна. У ст. 168 КПК України вказано на такі дії, як обшук, огляд та затримання особи, тоді як тимчасове вилучення майна відбувається також і під час проведення впізнання особи, слідчого експерименту й освідчування особи. Інша справа, яка в подальшому розслідуванні цьому майну буде надана категорія – майно, на яке накладено арешт, речовий доказ, чи його буде негайно повернено особі.

Повертаючись до підстав тимчасового вилучення майна, вказаних у ст. 167 КПК України, звертає на себе увагу визначення в ч. 1 цієї статті того, що є тимчасовим вилученням майна. По-перше, оскільки стаття має назву «Підстави тимчасового вилучення майна», а в ч. 1 вказано, що це таке і яка мета цієї дії, то доцільно було б і назвати її «Мета і підстави тимчасового вилучення майна». По-друге, самі підстави, перераховані в ч. 2 ст. 167 КПК України, є майже ідентичними положенням ст. 98 КПК України, у якій наведено визначення речових доказів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. Мова про те, що тимчасово вилученим може бути «майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати...» – і потім майже повністю повторюється текст ст. 98 КПК України.

Закон розглядає тимчасове вилучення майна и арешт майна як два самостійних процесуальних рішення, які в окремих випадках взаємопов'язані і слідують одне за одним або існують окремо у кримінальному провадженні. Тому, вказуючи на майно, яке може бути тимчасово вилучене, законодавець схиляється до положення, яке характеризує майно однобоко, як речовий доказ, а говорячи про накладення арешта на майно – вказує детальніше на нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права.

Під час досудового розслідування непоодинокими є слідчі ситуації, коли несвоечасне прийняття рішення про тимчасове вилучення майна призводить до того, що на момент прийняття рішення про накладення на нього арешту воно зникло, втрачене

або пошкоджене або настали інші наслідки, які перешкоджають слідчому, прокурору реалізувати їх рішення. Тобто можливі ситуації, коли:

- тимчасово вилучили майно, а потім на нього наклали арешт;
- тимчасово вилучили майно, а потім долучили його до кримінального провадження речовим доказом;
- тимчасово вилучили майно, а потім повернули особі, у якої його було вилучено.

Юридична практика свідчить про те, що необхідним є «науковий аналіз кола осіб, майнові права яких можуть бути обмежені у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [2, с. 54]. У ч. 1 і 4 ст. 170 КПК України йдеться про те, що до особи, на майно якої накладено арешт, а також іншої особи (законодавець не пояснює процесуальний статус цієї особи), у володінні якої перебуває майно, є можливим передбачити заборону на використання цього майна, а також заборону розпоряджатися таким майном.

Що таке заборона на використання майна, а також заборона розпоряджатися таким майном, законодавець не пояснює, вказавши тільки в ч. 1 ст. 170 КПК України, що таке процесуальне рішення можливо здійснити відповідно до вимог цього Кодексу, тобто КПК України. Серед передбачених кримінальним процесуальним кодексом заборон у ст. 161 КПК України йдеться про речі і документи, до яких заборонено доступ, але ніяким чином не про заборону на використання майна або заборону розпоряджатися майном.

Також у ст. 171 КПК України зазначені вимоги до клопотання про арешт майна. Відповідності до ч. 2, слідчий, прокурор у клопотанні про арешт майна повинні вказати підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна, а вже в ч. 3 фактично вказані підстави для арешту майна – це шкода, завдана внаслідок скоєння кримінального правопорушення. Адже мова про арешт майна йде у випадках, коли кримінальним правопорушенням завдано шкоду або арешт майна необхідно вчинити для забезпечення цивільного позову, або кваліфікація дій, за якою особа притягується до кримінальної відповідальності, передбачає додаткове покарання у вигляді конфіскації майна. Тому таку побудову правових положень, які регулюють процесуальний порядок і підстави тимчасового вилучення майна та арешту майна, є всі підстави визнати невдалою, оскільки, якщо фізичній чи юридичній особі злочином завдано шкоду, то слідчий, прокурор зобов'язані у відповідності до предмету доказування доказати вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, незалежно від того, отримали вони відповідну заяву про це чи ні.

В цілях дотримання конституційних прав учасників кримінального провадження доречно:

- внести відповідні зміни до глав 16, 17 КПК України, чітко визначити процесуальний статус власника майна чи особи, у якої тимчасово вилучено майно, виключивши з переліку їх найменування інші терміни, близькі за значенням;
- включити до переліку слідчих (розшукових) дій, крім обшуку і огляду, коли у відповідності до ч. 2 ст. 168 КПК може бути здійснено тимчасове вилучення майна, пред'явлення особи для впізнання, освідування, слідчий експеримент, або зробити посилання «та інші слідчі (розшукові) дії». Гадаємо, в такий спосіб можна буде зробити крок у вирішенні проблеми, на яку вказано в інших працях, присвячених засобам

забезпечення кримінального провадження, а саме: «... чинним КПК України не врегульовано, як саме сторона провадження яка звернулася із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, повинна доводити наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. Доведення такого факту нерідко ускладнюється тим, що він ґрунтується не на конкретних доказах, а лише на припущеннях» [3, 78];

– вказати в ч. 2 ст. 167 КПК України, що «підставою для тимчасового вилучення майна є заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди» – і далі за текстом;

– відповідно до положень ч.ч. 1 і 4 ст. 170 КПК України визначити процесуальний порядок прийняття рішення у кримінальному провадженні про заборону на використання майна, на яке накладено арешт, та на право розпоряджатися будь-яким чином таким майном;

– у ч. 1 ст. 303 КПК України в переліку осіб, які мають право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування або мають право звернутись з клопотанням про скасування арешту майна, необхідно чітко визначити одних і тих самих осіб, які мають відношення до тимчасово вилученого у них майна. На сьогодні маємо ситуацію, коли в ст. 174 КПК України вказано іншого власника і володільця майна (в ст. 172 КПК України – інший власник майна), а в ст. 303 КПК України – володільця тимчасово вилученого майна;

– внести до глави 3 КПК України, зокрема до ст. 64-2 зміни, які відображатимуть чіткіше, спрямоване на послідовніше дотримання конституційних прав особи, визначення функціонального та темпорального статусу осіб, які мають відношення до арешту або тимчасового вилучення майна, і майна, яке підлягає арешту або тимчасовому вилученню.

На сьогодні слідча і судова практика застосування норм закону щодо тимчасового вилучення майна й арешту майна свідчить про численні порушення конституційних прав громадян володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Внесення відповідних змін і доповнень до вказаних вище норм КПК України буде сприяти захисту інтересів особи, суспільства і держави.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 травня 2016 року. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 372 с. – (Кодекси України).
2. Щасна А. Обмеження майнових прав окремих категорій осіб у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження / А. Щасна // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 8. – С. 53–56.
3. Гусаров В. Проблеми застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження / В. Гусаров // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2014. – Вип. 6–2. – Т. 4. – С. 76–80.

СІРОТКІНА Марія Вячеславівна
кандидат юридичних наук,
начальник відділу опрацювання правових позицій
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КОМПРОМІСУ ПРИ ВИРІШЕННІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ

Держава всі роки свого існування веде боротьбу зі злочинністю, переслідуючи особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, та застосовуючи щодо неї превентивні та/або репресивні заходи. Ці два соціальні явища (державна та злочинність) приречені на постійну протидію одне одному.

Кримінальне правопорушення як таке у більшості випадків розглядається як юридичний конфлікт між злочинцем та державою, що представляє інтереси суспільства у цьому конфлікті.

Сам термін «конфлікт» вживається у значенні зіткнення, серйозних розбіжностей, спору [1]. Розглядаючи конфлікт як результат вчинення кримінального правопорушення або замаху на нього, слід погодитися з думкою С.В. Кудрявцева про те, що злочин, де є потерпілі – конкретно визначені особи, як правило, створює конфліктну ситуацію або прямий міжособистісний (міжгруповий) конфлікт, який потім розв'язується шляхом зусиль приватних осіб, у тому числі самих потерпілих, а також за допомогою державних інститутів у процесі кримінального судочинства. Крадіжка особистого майна та приватної власності, тілесні ушкодження ... та багато інших видів злочинів являють собою таке ушкодження особистих чи групових інтересів, яке завжди створює підґрунття для конфліктів [2; с. 156].

За умов виникнення кримінально-правового конфлікту на державу та уповноважені нею органи покладається обов'язок досягти або сприяти досягненню соціального компромісу між потерпілим і правопорушником.

У світі існують дві кримінально-політичні концепції реакцій на кримінальне правопорушення. Перша – це класична концепція, яка полягає у переслідуванні державою в публічному порядку (в загальносуспільних інтересах) всіх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, і призначення їм за рішенням суду кримінального покарання. Друга «альтернативна» концепція дозволяє державі відмовитись від переслідування винної особи із застосуванням до неї певних альтернатив. Під ними розуміються такі форми реакції на кримінальні правопорушення, що пов'язані з відмовою від класичного переслідування (в процесуальному сенсі) і покарання (в матеріально-правовому сенсі), та виконанням особою, що підлягає кримінальному переслідуванню, певних умов, які є підставою для її звільнення від такого переслідування [3; с. 25].

Оскільки сьогодення вимагає більш гнучких, ліберальних засобів та методів протидії та боротьби зі злочинністю, ці дві кримінально-політичні концепції реакції на кримінальне правопорушення знайшли своє відображення у КПК України 2012 року. Отже, законодавець у положеннях КПК України передбачив законодавчу можливість

вирішити кримінально-правовий конфлікт шляхом застосування до правопорушника і кримінального переслідування, і, також, певних правокомпромисних процедур. Ми вважаємо таку позицію законодавця абсолютно виправданою, оскільки у певних, конкретно визначених випадках, лише у разі неможливості досягнення компромісу між злочинцем, державою та потерпілим, повинно бути застосовано арсенал репресивних заходів (покарання) [4; с. 101]. Це сприятиме досягненню мети кримінального судочинства та соціальної цінності права як такого.

При розв'язанні конфлікту між державою та злочинцем, який вчинив кримінальне правопорушення, між його сторонами потрібно знайти такі важелі впливу, щоб максимально швидко та з користю для жертви злочинного посягання його залагодити або шляхом призначення міри покарання за скоєне кримінальне правопорушення, або ж домовитися сторонам про взаємні поступки на добровільній основі. Це стосується не лише приватних інтересів сторін кримінального провадження – потерпілого та обвинуваченого, але й держави. Компроміс у кримінальному провадженні став можливим та більш відчутним для потерпілої сторони з появою у КПК України (2012 р.) особливих порядків кримінального провадження на підставі угод, а зокрема угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Поряд з тим, кримінальний процесуальний компроміс досяг і сфери публічних інтересів – інтересів держави у кримінальному конфлікті, викликаного вчиненням кримінального правопорушення. Саме завдяки угоді між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості у кримінальному провадженні стало можливим скористатися правом на компроміс як обвинуваченому, так і самій державі в особі уповноважених на це органів (прокурора).

При розгляді кримінального провадження можливе застосування й інших правокомпромисних процедур, які можуть бути альтернативним способом вирішення кримінально-правового конфлікту, наприклад, таких як звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та ін. Законодавець, надаючи можливість сторонам кримінального провадження застосувати компромісні процедури при вирішенні кримінально-правового спору, мав на меті в основу цього покласти ідею розумного компромісу в кримінальному провадженні та досягти компромісу соціального для реалізації завдань кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ozhegov.org/words/13077>
2. Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология / В.Н. Кудрявцев. – М.: ЮрИнформ, 1995. – 315 с.
3. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: навч. посіб. / Л.М. Лобойко, О.А. Банчук. – К., 2014. – 280 с.
4. Літвінов Є.В. Діяльність судових органів щодо запобігання злочинності (особливості відновлювального правосуддя) / Є.В. Літвінов // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 5(20). – С. 100–105.

СКАЗКО Юлія Андріївна
здобувач кафедри кримінального права та процесу
Національної академії управління

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА БАНКІВСЬКІ УСТАНОВИ ТА ІНКАСАТОРІВ

Термін «кримінологічна характеристика злочинів» у наукових джерелах почав використовуватись порівняно недавно, однак одержав визнання провідних вчених-кримінологів і увійшов в арсенал наукового апарата кримінології. У науковій літературі нині не існує єдиного тлумачення поняття «кримінологічна характеристика злочинів».

З точки зору О.М. Литвинова, з якою ми погоджуємось, конкретний зміст кримінологічної характеристики полягає у виявленні всіх ознак, які складають у своїй сукупності та взаємозв'язку її структуру. Автор виділяє наступні групи елементів кримінологічної характеристики: 1) кримінологічно значимі ознаки злочину – дані про особу злочинця; дані про предмет злочинного посягання; мотив та мету злочину; дані про особу поетрпілого; 2) дані, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину, – статистична поширеність злочинів; дані про соціальні умови злочину; 3) ознаки, які визначають специфіку діяльності із попередження злочинів – причини злочинів; обставини, що сприяють злочинам [1].

На нашу думку, важливою складовою кримінологічної характеристики розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів є дані про особу злочинця.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації розбійних нападів на банківські установи та боротьби з ними [2, с. 88].

Надаючи узагальнену характеристику осіб злочинців, необхідно мати на увазі, що цей контингент становлять особи, які істотно відрізняються за віком, соціальним статусом, розвиненістю і стійкістю деформації, антигромадської орієнтації та готовності до вибору варіанта злочинної поведінки. Виходячи з цих відмінностей, у кримінологічній літературі за характером вчинюваних злочинів виділяються такі типи осіб, як: насильницько-агресивний, корисливий, корисливо-насильницький, дезадаптивний. Водночас за глибиною антисуспільної спрямованості виділяють наступні типи злочинців: випадковий, ситуаційний, нестійкий, злісний [3, с. 219].

Щодо особливостей рис осіб, які вчиняють напади на банківські установи та інкасаторів, можна зазначити наступне. Як показує дослідження, за соціально-демографічними даними розбійні напади на банківські установи у переважній більшості вчиняють чоловіки. Якщо серед загальної сукупності розбійних нападів питома вага жінок становить близько 6,5%, то серед злочинів, пов'язаних із нападами на банки, вона становить лише 1,2%. Домінування чоловічого фактора обумовлено тим, що вчинення розбійних нападів на банківські установи, як правило, пов'язано з необхідністю застосування фізичної сили, що за фізіологічними можливостями притаманно чоловікам [2, с. 76].

З урахуванням особливостей об'єктів посягання злочинці вчиняли розбійні напади на банківські установи з проникненням у приміщення або інше сховище у 94,0% випадків, в інших ситуаціях – безпосередньо біля цих установ при здійсненні інкасації.

Аналіз показує, що у 55,2% випадків злочинці вчиняли розбійні напади за попередньою змовою групою осіб, склад якої становив переважно від двох до чотирьох осіб, при цьому 44,1% із них вже раніше вчиняли злочини.

На думку Н.М. Кожуханова, специфічні особливості осіб, які вчиняють розбій у групі, втілюються в наступних основних ознаках: переважно це чоловіки (96%), здорові психічно і фізично (84%), однак 11% з них мали фізичний або психічний недуг, а 2% були інвалідами; вік кожного другого засудженого за розбій від 18 до 25 років, також кримінально активні вікові групи від 26 до 29 років (18%) та неповнолітні (16%); злочинці мають низький освітній рівень (54%), схильні до маргінального способу життя, не перебувають у шлюбі (80%); до моменту грабежу чи розбою в групі вони вже мають кримінальний досвід (69%) [4].

Дані про соціальний стан та рід занять осіб, які вчинили розбійні напади на банківські установи та інкасаторів, показують, що 50 % злочинців до моменту вчинення злочину не були одружені або були розлучені. Можна обґрунтовано передбачити, що останнє пов'язане з наявністю серед них значного числа осіб, які постійно ведуть антисуспільний спосіб життя [2, с. 79–80].

Наше дослідження показує, що більшість осіб, які вчинили злочинні посягання на банківські установи та інкасаторів, характеризуються середнім рівнем загальноосвітніх знань, вузьким світоглядом, бажанням компенсувати обмежені матеріальні можливості за рахунок небезпечного злочинного промислу.

За іншими соціально-рольовими ознаками (освіта, професія, наявність чи відсутність роботи, матеріальне становище тощо) необхідно зазначити, що рівень освіти осіб, винних у вчиненні розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів, як правило, становив: неповна середня (2,8%); середня (80,7%); спеціально-професійна (7,0%); та вища (9,5%).

Вітчизняні кримінологи виділяють такі ознаки особи злочинця: 1) соціально-демографічну, 2) кримінально-правову, 3) морально-психологічну характеристики [5, с. 20]. Значна кількість злочинців, які вчиняють розбійні напади на банківські установи та інкасаторів, – це люди, які втратили роботу за скороченням штатів, або такі, що мають кредит у банку. Не маючи можливостей для сплати боргів, вони стають на злочинний шлях.

Так, наприклад, озброєні бойовики, які пограбували декілька відділень банків у Маріуполі, виявилися боржниками банківських установ. Як повідомила служба безпеки банку, у ході розслідування обставин нападу встановлено особи всіх зловмисників, у тому числі ватажка бойовиків, який називав себе «воєнним комендантом ДНР». Ним виявився Андрій Борисов, заборгованість якого, за даними банкірів, тільки за кредитом, узятим у ПриватБанку, становить декілька десятків тисяч гривень [6].

Протидія злочинності не може орієнтуватися лише на індивідуальну неповторність кожної особи, однак вона повинна враховувати неоднорідність контингенту злочинців. Вчинення злочинів для багатьох злочинців цієї групи є одним з основних, а нерідко тільки основним джерелом їх існування.

Комплексне вивчення особи злочинця не повинно обмежуватися встановленням окремих ознак, які часто поверхнево характеризують особу, воно має бути всебічним і враховувати ознаки у їх взаємодії, що є гарантією повного виявлення чинників генезису особи злочинця, як структурного елементу кримінологічної характеристики розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів. На нашу думку, успішне запобігання розбійним нападам на банківські установи можливе лише в тому випадку, якщо увагу буде сконцентровано і на особистості злочинця, оскільки у більшості випадків, саме особистість є носієм причин учинення таких злочинів.

Враховуючи зазначене, дані про особу злочинця виступають важливою складовою кримінологічної характеристики розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів. Пропонуємо наступні запобіжні заходи щодо протидії вчинення розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів, зокрема: 1) покращення технічного оснащення банків; 2) здійснення інкасації коштів лише з дотримання належних заходів безпеки; 3) організація спеціального обліку осіб, схильних до вчинення розбійних нападів; 4) обмін інформацією між правоохоронними органами, судом, прокуратурою, службами безпеки банків для актуалізації комплексу заходів, які здійснюються з метою запобігання вчинення розбійних нападів на банківські установи та інкасаторів.

Список використаних джерел:

1. Литвинов О.М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема / О.М. Литвинов // Форум права. – 2010. – № 4 – С. 581–586 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2010_4_92
2. Розбійні напади на банківські установи: кримінологічна характеристика та запобігання: моногр. / А.М. Ключко, В.А. Мисливий. – Суми: Сумський державний університет, 2014. – 253 с.
3. Кальман А.Г. Понятийный аппарат современной криминологии, Терминологический словарь / А.Г. Кальман, И.А. Христин; под общ. ред. чл.-корр. АПрН Украины, д-ра юрид. наук, проф. В.В. Голины. – Х.: Изд-во ООО «Гимназия», 2005. – С. 219.
4. Кожуханов Н.М. Криминологическая характеристика и предупреждение органами внутренних дел групповых грабежей и разбоев: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.М. Кожуханов. – М., 2007. – 29 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissertac.com/content/kriminologicheskaya-kharakteristika-i-preduprezhdenie-organami-vnutrennikh-del-grupovykh-g-0#ixzz3nitSGi9M>
5. Бойовики ДНР, які пограбували відділення банків у Маріуполі, виявилися злісними боржниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://privatbank.ua/news/bojeviki-dnr-ograbisvshije-otdelenija-bankov-v-mariupole-okazalis-zlostnymi-dolzchnikami/>
6. Трубников В.М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / В.М. Трубников. – Х.: Изд-во при Харьк. ун-те «Основа», 1990. – 173 с.

СТЕПАНОВА Юлія Петрівна
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального права та процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК СТОСОВНО РАНІШЕ СУДИМИХ ОСІБ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМ ВИМОГАМ

Сучасне українське кримінально-виконавче законодавство та законодавство про кримінальну відповідальність суттєво змінилося з початку ХХІ ст. Найважливішими віхами у цьому процесі є прийняття Верховною Радою України КК України 5 квітня 2001 р., КВК України 11 липня 2003 року та Закону України «Про внесення змін до КВК України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» 8 квітня 2014 року. Вони стали додатковим підґрунтям реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

Спрямування нашої держави до демократичних цінностей європейських держав зумовлює необхідність й реформування виконання покарання у виді позбавлення волі. Це обумовлено тим, що саме в цій сфері, де засуджена особа настільки уразлива та обмежена у своїх правах, що викликано вже самим фактом засудження до покарання у виді позбавлення волі, непоодинокими є зловживання адміністрації УВП [1]. Про це свідчать рішення Європейського суду з прав людини та численні скарги засуджених щодо порушення умов відбування покарання [2]. Однак реформування кримінально-виконавчої системи та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів повинне бути спрямоване не тільки на забезпечення дотримання правового статусу засудженого, а й на підвищення ефективності виконання покарання у виді позбавлення волі, яке виявляється насамперед у досягненні таких цілей покарання, як виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів.

Вивчення наукових джерел показало, що міжнародні стандарти поведінки з засудженими класифікують на підставі ряду критеріїв. За масштабом дії всі стандарти поділяють на універсальні та регіональні, за спеціалізацією – на загального та спеціального характеру, за ступенем обов'язковості на – акти, які є обов'язковими для застосування національними системами виконання покарань, та акти, які мають рекомендаційний характер [3, с. 171]. Залежно від пов'язаності із покаранням у виді позбавлення волі виокремлюють а) стандарти, що стосуються поведінки з особами, позбавленими волі, та б) правила застосування заходів, не пов'язаних з позбавленням волі [4, с. 45].

Видається, що за останнім критерієм можливий поділ лише актів спеціалізованого характеру. Норми міжнародних актів, що стосуються поведінки з особами, позбавленими волі, доцільно поділити на три види: 1) які стосуються усіх засуджених,

позбавлених волі; 2) які стосуються раніше судимих осіб, позбавлених волі та 3) які стосуються вперше судимих осіб, позбавлених волі.

До найбільш вагомих універсальних документів, що визначають міжнародні стандарти поведження із засудженими, належать Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1975 р.). Хоча більшість положень вказаних документів стосується загальних прав людини і громадянина, окремі з них безпосередньо стосуються виконання покарань та поведження із засудженими. Зокрема, у ст. 5 Загальної Декларації закріплено, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність поведження чи покарання. Це положення відображено й у ст. 50 КК України, а саме: покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Положення аналогічного змісту закріплено також у ст. 7 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, яка, крім того, передбачає, що жодну особу не можна без її вільної згоди піддавати медичним чи науковим дослідям, а також у ст. 10 Пакту, яка передбачає, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне ставлення і повагу до гідності, притаманної людській особі.

Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, прийнята 9 грудня 1975 року Генеральною Асамблеєю ООН, передбачає також, що підготовка персоналу, який забезпечує дотримання закону, і підготовка інших офіційних осіб, котрі можуть нести відповідальність за осіб, позбавлених волі, повинна забезпечити такий стан справ, за якого повністю було б дотримано заборони катувань й інших жорстоких, нелюдських й таких, що принижують гідність, видів поведження й покарання. Положення щодо недопущення катувань засуджених містяться і у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1984 р.) (ст. 10 Конвенції).

Варто зазначити, що ці положення відображено у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві порівняно нещодавно, з прийняттям Закону України «Про внесення змін до КВК України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», яким було доповнено перелік прав засуджених, визначений ст. 8 КВК України, та встановлено, що засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поведженню. Зазначено, що заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди.

Серед актів спеціального характеру, що стосуються поведження з особами, позбавленими волі, чільне місце займають Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими та Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. Окрім того в цій сфері діють Резолюції Комітету міністрів Ради Європи стосовно виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених від 1 лютого 1962 р.; про працю ув'язнених від 18 вересня 1975 р.; про освіту в тюрмах від 13 жовтня 1989 р.; Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи стосовно системи ув'язнення та поведження з небезпечними злочинцями

від 24 вересня 1982 р.; стосовно надання короткострокових відпусток ув'язненим від 24 вересня 1982 р. та про умовно-дострокове звільнення від 24 вересня 2003 року.

Окремих актів, які містять міжнародні стандарти поводження з раніше судимими особами, позбавленими волі, немає, однак цієї категорії осіб стосуються усі положення зазначених нормативних актів. До того ж деякі їх норми стосуються диференційованого утримання засуджених залежно від наявності попередньої судимості. Зокрема, п. 8 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями встановлює поділ засуджених на категорії: різні категорії в'язнів утримуються в різних закладах або різних частинах одного й того ж закладу, з урахуванням їхньої статі, віку, попередньої судимості, юридичних причин їх ув'язнення та нормативно визначеного порядку поводження з ними. Водночас у п. 63 вказано, що у цих закладах не обов'язково вживати однакових заходів безпеки для кожної групи. Бажано навіть градувати суворість цих заходів залежно від групи. Виконання зазначених положень забезпечується створенням виправних колоній різного рівня безпеки, а у виправних колоніях – структурних дільниць. Так, згідно зі ст. 11 КВК України виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки. Головна відмінність кожного виду виправної колонії – це ступінь ізоляції засуджених залежно від тяжкості вчиненого злочину і вірогідності вчинення ними втечі. Цим гарантується безпека суспільства, виправних колоній і самих засуджених, а також невідворотність відбування покарання. Крім того, наявність виправних колоній різного рівня безпеки є свідченням дотримання принципів диференціації засуджених і прогресивної системи відбування покарання у виді позбавлення волі. Категорію раніше судимих осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі, направляють у виправні колонії середнього та максимального рівнів безпеки.

У виправних колоніях створюються такі дільниці, в основі яких також покладено умови гарантування безпеки, а саме: 1) карантину, діагностики і розподілу; 2) ресоціалізації; 3) посиленого контролю; 4) соціальної реабілітації (ст. 94 КВК України). При цьому види дільниць є однаковими для виправних колоній усіх рівнів безпеки, за винятком того, що у колоніях максимального рівня безпеки не передбачено дільниці соціальної реабілітації.

На початковому етапі виконання покарання засудженого поміщають до дільниці карантину, діагностики і розподілу. Перед цим усі засуджені в обов'язковому порядку проходять медичний огляд та комплексну санітарну обробку. Такі заходи відповідають вимозі Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, де у п. 24 сказано, що кожен в'язень підлягає медичному оглядові, коли його приймають. Протягом чотирнадцяти діб перебування у цій дільниці вони піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню (ч. 1 ст. 95 КВК України). Тримання засуджених в умовах ізоляції (карантину) передбачає наступні заходи: 1) виявлення у засуджених інфекційних, соматичних і психічних захворювань; 2) первинне вивчення даних про особистість засуджених та їх психологічна діагностика; 3) виконання програми ознайомлення засуджених з умовами та порядком відбування покарання; 4) забезпечення особистої безпеки засуджених у період адаптації до умов позбавлення волі [5].

Саме в період первинного вивчення даних про особу засуджених велике значення має отримання відомостей про попередню злочинну діяльність. В подальшому, при врахуванні інших даних, зокрема соціально-демографічних, відомостей про схильності, здібності та фізичні особливості, даних психодіагностики, їх аналізі, приймається рішення про направлення раніше судимої особи до дільниці ресоціалізації або посиленого контролю. Основою такого рішення повинно бути обґрунтоване прогнозування подальшої індивідуальної поведінки раніше судимої особи.

Однак, як показує практика, адміністрація виправної колонії не завжди має змогу отримати достовірні дані про мотиви вчиненого злочину та попередню злочинну діяльність раніше судимої особи. Під час приймання новоприбулих засуджених представники відділу по контролю за виконанням судових рішень отримують особові справи засуджених, однак, як зазначає Ю.М. Антонян, досвід вивчення мотивації, зокрема насильницьких злочинів, показує, що мотиви такої поведінки під час досудового слідства і суду встановлюють дуже рідко, а тому персонал виправних колоній не має потрібних даних про те, на які суб'єктивні криміногенні фактори вони повинні впливати в процесі індивідуальної роботи з конкретними особами. Частіше за все у вироках в якості мотивів вказують на такі особистісні або ситуаційні риси, які ніяк не можуть бути мотивами, наприклад, «на ґрунті сварки» або «на ґрунті пияцтва», або хуліганські спонукання без пояснення того, що конкретно слід розуміти під такими спонуканнями. У зв'язку з цим, як зауважив Ю.М. Антонян, особистість підозрюваного, обвинуваченого і підсудного вивчають різні посадові особи: прокурор, слідчий, інші співробітники міліції, експерти, адвокати. Однак значна частина відомостей про особистість ніде не фіксується і в кінцевому підсумку просто втрачається [6, с. 191]. Між тим суд має бути, у першу чергу, дуже зацікавлений в тому, щоб мати повну інформацію про особистість підсудного, яку було отримано під час розслідування. Окрім того, вона потрібна і органам та установам, які виконують покарання. Саме тому слід підтримати пропозиції вчених і практичних працівників щодо необхідності її фіксації в процесі досудового слідства та судового розгляду. Для виправних установ це тим більше важливо, тому що далеко не всі акти судово-психіатричних і комплексних психолого-психіатричних експертиз засуджених надходять до їхнього розпорядження. Закономірно, що персонал виправних колоній в такому випадку просто не знає, хто з засуджених має психічні розлади, як це відображається на їхній поведінці [6, с. 191]. На це у свій час звертав увагу і А.П. Закалюк [7, с. 581], який тривалий період досліджував рецидивну злочинність.

Міжнародний досвід та висновки науковців, які проводили дослідження функціонування органів пробації у зарубіжних державах та надавали пропозиції про створення таких органів в Україні (А.П. Закалюка [7, с. 581], О.І. Богатирьової [8], Д.В. Ягунова [9] та ін.) було враховано, про що свідчить прийняття Закону України «Про пробацію» 5 лютого 2015 року. Сьогодні значні сподівання на розв'язання проблеми отримання інформації щодо особи злочинця покладаються на новостворені органи пробації, які виконуватимуть функції досудової пробації. Законом України «Про пробацію» передбачено також підготовку досудової доповіді, яка повинна містити соціально-психологічну характеристику, оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (ст. 9 Закону України «Про пробацію»). У випадку призначення

особі покарання у виді позбавлення волі, дані про неї, які зібрали органи пробації, повинні бути використані при вторинній класифікації засуджених та стати основою програми виховного впливу у виправній колонії [10, с. 136–137]. З цієї метою до ст. 9 Закону України «Про пробацію» доцільно включити частину шосту, у якій передбачити, що у разі засудження особи до покарання у виді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі досудова доповідь направляється до установи виконання покарань, у якій відбуватиме покарання засуджений. Окрім того, при направленні раніше судимої особи, яка вже відбула покарання у виді позбавлення волі, до виправної колонії, слід долучати до «досудового звіту» і характеристику з тих місць позбавлення волі, де вона відбувала покарання за попередній злочин. Слушними є пропозиції З.В. Журавської, яка пропонує враховувати при первинному вивченні особи засудженого у дільниці карантину, діагностики і розподілу інформацію, отриману в обов'язковому порядку адміністрацією виправної колонії від близьких родичів [11]. З огляду на це доцільно викласти ч. 1 ст. 95 КВК України у такій редакції: «Засуджені, поміщені в дільницю карантину, діагностики й розподілу, протягом чотирнадцяти днів піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також психолого-педагогічному та іншому вивченню, включаючи інформацію щодо засудженого, отриману в обов'язковому порядку адміністрацією виправної (виховної) колонії від близьких родичів засудженого, органів пробації та характеристику з виправних (виховних) колоній у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі».

Слід визнати, що створення органів пробації сприятиме і дотриманню п. 64 Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими, відповідно до якого обов'язки суспільства не припиняються з виходом засудженого на волю, тому необхідно мати державні або приватні органи, здатні виявляти дійове піклування про в'язнів, які звільняються, борючись з їхніми упередженнями та забобонами, жертвами яких вони є, і допомагаючи їм знову включитися в життя суспільства. Саме органи пробації покликані здійснювати підготовку осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування вони мають сприяти засудженим, які готуються до звільнення у визначенні місця проживання після відбуття покарання, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги, працевлаштуванні працездатних осіб (ст. 11 Закону України «Про пробацію»).

Таким чином, аналіз національного законодавства та практики виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно раніше судимих осіб показав, що рекомендації міжнародних норм знайшли певне відображення в кримінально-виконавчому законодавстві та в діяльності органів і установ виконання покарань. Однак є міжнародні стандарти, практичне застосування яких потребує певного часу та відповідних матеріальних засобів. Зокрема, це стосується забезпечення належного медичного обслуговування та побутових умов, розробки науково обґрунтованої класифікації засуджених та програм відбування покарання засудженими з урахуванням наявності попередніх судимостей особи, що важливо з огляду на необхідність вирішення існуючих проблем боротьби зі злочинністю в Україні.

Список використаних джерел:

1. Журавська З.В. Основні детермінанти протиправної поведінки персоналу виправних колоній України / З.В. Журавська // Часопис Київського університету права: наук.-теорет. журнал. – 2013. – № 3. – С. 296–300.
2. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: пояснювальна записка до проекту Закону України / А. А. Кожем'якін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GG3HP00A.html
3. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / [А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець]; за ред. проф. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
4. Кримінально-виконавче право України: підруч. [для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів] / за ред. проф. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – 256 с.
5. Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу: наказ Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 року № 2300/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1864-13>
6. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – 208 с.
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
8. Богатирьова О.І. Європейські правила пробації та передумови їх застосування в Україні / Право і суспільство: журнал / голов. ред. М.В. Корнієнко. – 2012. – № 3. – С. 175–188.
9. Ягунов Д.В. Якій бути пробації ХХІ століття? (Вплив глобалізаційних процесів на сучасні пенальні політику та практики) / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми європейської інтеграції: зб. наук. праць з питань європейської інтеграції та права; за ред. Д.В. Ягунова. – Одеса: Фенікс, 2009. – Вип. 5. – С. 222–229.
10. Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції / О. Беца // Відновне правосуддя в Україні: журнал. – 2005. – № 1-2. – С. 136–137.
11. Журавська З.В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / З.В. Журавська; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2010. – 18 с.

СТРАТОНОВ Василь Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
ректор Херсонського державного університету

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Розвиток суспільства в цілому та його сучасних технологій як окремого виду діяльності має значний вплив на всі сфери життя. Не є винятком і злочинна діяльність. Свідченням і підтвердженням цього є той факт, що з'являються нові види злочинів, удосконалюються способи їх вчинення і звичайно з'являються нові способи приховання слідів такої діяльності, а звідси трансформуються і форми протидії розслідуванню злочинів. Тому погляди вчених за останні 16 років направлені на вдосконалення слідчо-оперативної та судової діяльності. Одним із таких напрямків є виявлення та подолання протидії розслідуванню.

Розслідування злочинів є різновидом предметної діяльності, що за формою і змістом являє собою складну динамічну систему, основна функція якої полягає в ефективному протистоянні злочинній діяльності. Його необхідно розглядати як специфічну пізнавальну діяльність, що спрямована на встановлення об'єктивної істини стосовно конкретного акту соціальної поведінки окремих осіб [1, с. 25].

Протидія, на превеликий жаль, здійснюється як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Так, основним змістом протидії виступають психологічний, фізичний і організаційний вплив на всіх учасників кримінального судочинства.

Мотивами протидії розслідуванню є прагнення особи уникнути або зменшити розмір покарання, приховати причетність до скоєного злочину або приховати факт своєї аморальної поведінки, не рідко корисливий мотив стає підставою вчинення протидії. Досить небезпечною формою є протидія, яка здійснюється особами наділеними владними повноваженнями. Так, наприклад, невнесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань, підроблення документів або їх фальсифікація, прийняття незаконних рішень, умисна неналежна оцінка фактичних даних використання компрометуючої інформації, яка стала відомою в процесі службової діяльності, для впливу на свідків, потерпілих та інших осіб, які зацікавлені в успішному розкритті злочину призводить до порушення основних принципів кримінального процесу.

Тому сьогодні виникає необхідність дослідження форм та способів протидії розслідуванню, а звідси – і аналізу основних підходів до її подолання. Як зазначають ряд авторів проблему протидії вивчало багато вчених, але вони розглядали лише окремі аспекти.

На сьогодні ця проблема в Україні є дуже актуальною і залишається недостатньо опрацьованою. З метою ефективного здійснення розслідування необхідно визначитися із сукупністю дій, які сприятимуть швидкому і повному розкриттю злочинів, а також дозволяють правильно будувати тактику здійснення розслідування. Маємо на увазі врахування дій чи бездіяльності відповідних суб'єктів розслідування, яка буде направлена на здійснення подолання протидії в процесі розслідування злочинів. Ак-

туалізація та визначення форм, способів протидії та їх систематизація сприятиме удосконаленню діяльності суб'єктів розслідування та попередження вчинення протидії з боку заціплених осіб.

Про масштаби протидії свідчать результати досліджень В.П. Бахіна та М.С. Карпова [2, с. 90], за їх результатами 62 % слідчих отримують активну протидію в процесі розслідування справи. Протидія є інколи витонченою, але здебільшого неприкритою.

Першою причиною, на нашу думку, є незахищеність учасників кримінального процесу [3]. Незважаючи на Закон «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» 1993 року, в новому Кримінальному процесуальному кодексі не передбачено процедури та правового регулювання захисту учасників кримінального процесу, до того ж в бюджеті не передбачаються витрати на дану діяльність (а це не малі кошти). Лише 3% слідчих вважають осіб захищеними законом, а 60,4% вважають цей захист ненадійним, 36,7% – в неповній мірі надійним.

Друга причина це недостатньо передбачена відповідальність за протидію. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України активне сприяння розкриттю злочину заохочується, а на протидію розслідуванню, не пов'язану з реалізацією конституційних та кримінально-процесуальних прав на захист, звертається увага лише тоді, коли від цього можуть постраждати учасники кримінального процесу чи невинні особи. О. Алесандренко небезпідставно стверджував, що саме активна протидія є однією з умов формування та діяльності організованих злочинних груп [4]. Тому логічним видається питання доцільності віднесення інших видів протидії, які прямо не пов'язані з реалізацією його права, передбаченого в законодавстві (обвинувачений має право відмовитись давати свідчення тощо), але дозволяють підозрюваному (обвинуваченому) та підсудному навмисно дезорієнтувати розслідування, визнати обтяжуючою обставиною вчинення злочину, адже розслідування таких справ потребує затрати часу, сил, засобів та коштів. За посилення відповідальності за протидію виступає 33,5% суддів.

На нашу думку, існують неправомірні види протидії розслідуванню з боку підозрюваного (обвинуваченого), за які законом передбачена кримінальна відповідальність, до них можна віднести: давання хабара (ст. 369 КК України); втручання в діяльність працівників правоохоронних і судових органів (ст.ст. 343, 376); погрозами, насильством, посяганням на життя та умисним знищенням або пошкодженням майна працівників правоохоронних органів, суддів, присяжних або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (виконанням працівником своїх службових обов'язків) – (ст.ст. 345, 347, 348, 377, 378, 379); захопленням або триманням особи як заручника (ст. 147,349); перешкоджання з'явлення свідків, потерпілого, експерта з примушуванням їх до відмови від показань чи висновку, а також дачу завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погроз чи підкупу (ст. 386). Тобто такі дії, направлені на протидію, є кримінально караними. Проте в практиці зустрічаються й інші очевидні види протидії, за які правові наслідки не наступають. Наприклад, інсценування злочину (симуляція обставин злочину) зустрічається досить часто, проте судова практика говорить, що відносно таких осіб відповідальність не посилюється. Можна назвати й інші види протидії, такі як підміна предмета посягання; створення викривленої картини механізму злочинного діяння; спотворення доказів або надання неналежних доказів тощо, які значно ускладнюють розслідування кримінальної

справи, дезорієнтують його, направляють по хибному шляху. Лише п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України визначає обтяжуючою обставиною умисного вбивства вчинення його з метою приховання іншого злочину.

Тому необхідно доповнити ч. 1 ст. 67 КК України обтяжуючою виною обставиною і викласти її в такій редакції: «вчинення протидії розслідуванню, якщо вона не становить самостійного складу злочину, не є обов'язковою ознакою складу злочину, а також не пов'язана з реалізацією підозрюваним (обвинуваченим) та підсудним свого права на захист».

Такі зміни не направлені на дискредитування підсудного чи звуження його процесуальних прав на захист, адже суддя вирішує справу відповідно до закону, на основі внутрішнього переконання. Такі зміни дозволять досягти повноти й об'єктивності розгляду справи суддею, мотивують особу до утримання від вчинення протидії. До того ж нададуть інструмент слідчому, прокурору чи судді в подоланні протидії встановленню об'єктивної істини у справі.

Список використаних джерел:

1. Стратонов В.М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.М. Стратонов. – Х., 2010. – 36 с.
2. Бахин В.П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследования за 1980–2002 гг.) / В.П. Бахин, Н.С. Карпов. – К., 2002. – С. 90.
3. Сапсай В.Д. Організація інформаційно-аналітичної роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України у протидії економічним злочинам: доповіді провідних вчених, представників громадськості, державних службовців та працівників підрозділів ДСБЕЗ на міжвідомчому семінарі-наradі / В.Д.Сапсай; відп.ред. В.Д. Сапсай, Л.П. Скалозуб, В.Г. Василичук. – К., 2009. – С. 128–129.
4. Александренко О.В. Подолання протидії розслідуванню – актуальна проблема сьогодення / О.В. Александренко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4.

СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович

доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
вчений секретар Південного регіонального центру НАПрН України

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО У ПЛОЩИНІ СУЧАСНОЇ РЕФОРМИ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ

Положення статей розділу I «Засади організації і діяльності прокуратури» чинного Закону України «Про прокуратуру» [1] дозволяють вважати, що правові основи діяльності прокуратури багато в чому повинні здійснюватися з урахуванням положень кримінального права*. Це, в свою чергу, потребує встановлення сутності, змісту цілей та завдань, які держава покладає на цю галузь публічного права та реалізувати які, з урахуванням специфіки своєї діяльності, повинні органи системи прокуратури України. Це достатньо складний процес за багатьма обставинами, які часто пов'язані з тими змінами, які відбуваються сьогодні в розумінні можливостей кримінального права та реформ системи органів прокуратури. Безумовно, кожна з цих складових заслуговує детального дослідження. Але зупинимось на деяких основних характеристиках кримінального права, які, з урахуванням того, що їх обговорення відбуватиметься у суто професійній аудиторії, буде максимально позбавлене декларативних тверджень.

Традиційний підхід дозволяє вважати, що серед галузей української правової системи кримінальне право виглядає одним з найбільш сталих. Достатня зрозуміла сутність цієї галузі права, її предмет та метод, поняття та ознаки складу злочину, відзнаки конкретних злочинів, підстави притягнення до кримінальної відповідальності та інші складові кримінального права роблять її, в усякому разі зовні, цілком зрозумілим навіть для пересічних громадян. Але спроба більш глибокого проникнення в матерію кримінального права показує, що не все так просто. Дуже багато суттєвих обставин (політичних, економічних, соціальних, правових), які опосередковано «впливають» на зміст та форми кримінально-правових положень, не тільки мають певну «динаміку», а й низка з них є предметом дискусії з самого початку виділення його у самостійну галузь права.

В загальному плані кримінальне право – це галузь публічного права, в зв'язку з чим на неї покладається необхідність створення відповідної правової бази для охорони таких цінностей, які, незважаючи на можливий приватний вираз в конкретних ситуаціях, в цілому мають загальнодержавний характер, і тому відповідні дії по їх охороні держава залишає за собою. При цьому, при створенні нових кримінально-правових

* Кримінальне право, як відомо, може використовуватися у декількох значеннях: як галузь права, як галузь законодавства, як навчальна дисципліна й науковий напрям. В багатьох наукових публікаціях, у тому числі і в цій, ці визначення, в першу чергу кримінальне право і кримінальне законодавство, будуть розглядатися в певній мірі як синоніми.

норм, удосконаленні існуючих, декриміналізації певних діянь завжди потрібно враховувати умови, які підкреслюють значущість приписів цієї галузі права. З одного боку, кримінальне право – це найбільш «жорстокий» засіб в державному інструментарії для подолання подій і вчинків, які вважаються найбільш суспільно небезпечними. З іншого боку, кримінальне право ще з давніх часів вважалось *ultimaratio* (лат. – останній засіб) в такому інструментарії. Такий, умовно кажучи, дуалізм кримінального права потребує при криміналізації чи декриміналізації відповідних діянь, науковому тлумаченні, практичному застосуванні норм кримінального права обов'язкового врахування того, що при визначенні суспільної небезпечності конкретного вчинку (групи вчинків), при наявності усіх інших необхідних ознак, йому, по-перше, повинна об'єктивно бути притаманна небезпечність для проголошених загальнодержавних цінностей та, по-друге, у держави вже немає інших, крім можливостей кримінального права, засобів для подолання таких діянь. Тобто масштаб та глибина державної «інтервенції» у сферу приватного життя особи (осіб) завжди повинні бути продуманими, обґрунтованими і, отже, легітимними.

Такий підхід повинен, з одного боку, виключити будь-який політичний підхід до «розвитку» кримінального права, а, з іншого, не надавати кримінальному праву зайву соціальну «аморфність». Саме тому в державі завжди повинен здійснюватися відповідний «моніторинг» складних процесів соціального життя з метою їх правового закріплення (охорони) або подолання можливостями усіх галузей права, в тому числі і кримінального права.

Входження кримінального права в загальну систему української правової системи наділяє його усіма обов'язковими ознаками, які притаманні іншим галузям цієї системи, і, в той же час ознаками, які підкреслюють особливість цієї галузі права. В першу чергу, це змістовна характеристика цієї галузі, згідно з якою кримінальне право багато в чому створює правову базу для охорони правопорядку, якій первісно встановлюється іншими галузями права (конституційним, господарським, цивільним та ін.). Наявність багатьох бланкетних диспозицій у кримінально-правових нормах, а у деяких розділах Особливої частини – їх переважна більшість, на зримому рівні підкреслюють змістовну характеристику цієї галузі права.

Виділення необхідності «обережного» (продуманого та обґрунтованого) використання державою можливостей кримінального права та його, образно кажучи, «вторинний» характер в загальній системі галузей права ніяким чином не повинен впливати на розуміння його основної сутності. Якщо порівнювати кримінальне право з галузями медицини то воно найбільш схоже на хірургію, де основним засобом лікування є механічне (оперативне) втручання в патологічні процеси або хворобливий стан при найбільш складних захворюваннях, коли інші методи лікування не підтвердили своєю ефективністю.

Такий підхід, на нашу думку, повинен домінувати, тим більш, що в останні часи все сильніше стирається грань між міжнародним та національним кримінальним правом. Процеси глобалізації, які мають своєю метою компроміс між загальним розвитком держав та розвитком окремої держави, мають і так звані супроводжувальні діяння, які достатньо часто мають антисоціальний характер, а деякі – і протиправний. Це, в свою чергу, з метою впливу на такі дії, потребує їх обмеження з використанням і за-

боронних засобів, в тому числі й положень кримінального права. Але, якщо раніше міжнародне співробітництво носило більш пізнавальний характер та обмежувалось багато в чому достатньо формальним спілкуванням, то зараз воно все частіше переходить змістовний рівень. Природньо, такі процеси супроводжуються необхідними імплементаційними діями, але саме при цьому потрібно враховувати вітчизняне розуміння кримінального права з метою того, що б положення міжнародного та зарубіжного права не сприймалися суто «механічно».

Продовження аналізу змістовного наповнення кримінального права потребує розглянути ще одну, більш дискусійну проблему, розуміння якої повинно додати аргументів щодо встановлення сутності кримінального права. Ця проблема має загальне визначення – кримінально-правове регулювання, бо саме так в останні роки традиційно визначається основна функція цієї галузі права.

Це, на нашу думку, достатньо складне і неоднозначне тлумачення соціально-правової ролі кримінального права. Для спроби визначення цього, на нашу думку, спочатку потрібно знайти відповідь на низку питань, зокрема: де взагалі встановлені межі держави в застосуванні можливостей кримінального права, та «хто» чи що визначає ці межі? Чи єдопустимим вихід держави за такі межі? Що потрібно первісно в'яснити, перш ніж офіційно застосовувати кримінальне право? Як швидко можуть наступити наслідки від «застосування» кримінального права: достатньо чи не так швидко, і на що при цьому розраховує держава? Які наслідки при цьому прогнозуються теоретично, а які можуть настати в реальному житті: більш позитивні чи більш позитивні, чи такі наслідки завжди мають двоєдиний результат? Перелік таких питань є можливим і у випадках, коли держава «перебільшує» можливості кримінального права чи, умовно кажучи, «недооцінює» їх. Пошук відповіді, в свою чергу, потребує звернення до більш загальних положень.

Нагадаємо, що в цілому правовідносини (правові відносини) виникають тоді, коли регламентація таких відносин здійснюється нормами права, або, кажучи в іншій редакції, в основі виникнення будь яких правовідносин знаходиться норма права [2, с. 432–435]. Виходячи з цього вважається, що в основі виникнення вже кримінальних правовідносин (кримінально-правових відносин) знаходиться норма кримінального права. Суб'єктами кримінальних правовідносин є, з одного боку, особа, що вчинила суспільно-небезпечне діяння, та, з іншого боку, держава в особі представника відповідних судових та правоохоронних органів. При цьому для виникнення таких правовідносин необхідна низка обов'язкових юридичних передумов: наявність чинної кримінально-правової норми та особи, яка є осудною та досягла віку кримінальної відповідальності. Саме це в цілому, вважається, і проявляє себе як механізм кримінально-правового регулювання [3; 4].

Але тут можливі, на нашу думку, і інші міркування. По-перше, зміст правовідносин, які встановлюються на основі норми кримінального права, суб'єктний склад таких правовідносин не потрібно ототожнювати з дією кримінально-правового механізму. Кримінально-правова норма, яка «створює» відповідні правовідносини, тільки створює правове підґрунтя або виступає правовою базою для подальшого «увімкнення» такого механізму.

Зміст такої норми, як вже вказувалось, адресований особі та державі в особі її представників, але при цьому важливо враховувати, що адресна спрямованість цієї норми

до цих суб'єктів різний. Наприклад, до особи як сторони у цих правовідносинах зміст нормивиглядає більш упереджувальним, тому що «показує» цій особі, що може «відбутися» при скоєнні нею злочину. В той же час відносно представника держави зміст норми виступає, умовно кажучи, у ролі «запускаючого» механізму, котрий повинен почати діяти у разі вчинення злочину. Це дає змогу припустити, що кримінально-правова норма має певну диференціацію при своєму «адресуванні» суб'єктам кримінальних правовідносин. В загальному плані до особи як сторони правовідносинадресована інформація, яка в основному стосується злочину (диспозиція), а до робітника правоохоронного органу – інформація, яка стосується санкції (відповідальності).

Ці доводи можна продовжити, але для первісного висновку аргументів, на нашу думку, вони є достатніми. Отже, кримінальне право «тільки» створює відповідні кримінальні правовідносини і виступає у якості правової бази для їх регламентації. Більше обов'язків на нього «покласти» не потрібно [5, с. 14].

Необхідно зазначити, що серед сукупності українських галузей матеріального правокримінальне право саме такий зміст правової норми визначає найбільш чітко. Так, у ч. 1 ст.1 «Завдання Кримінального кодексу України» закріплено, що цей кодекс має своїм завданням *правове забезпечення охорони...* (виділено нами – Є.С.). А в ч. 2 цієї статті вказується, що для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України «визнає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили» [6]. Тобто йдеться виключно про правове забезпечення відповідної охорони за рахунок правового визначення злочину і покарання, і ніде не вказується про правове регулювання.

Далі, на нашу думку, забезпечення правової охорони не потрібно розглядати у вузькому, так званому дослівному значенні, і замінювати його на поняття «регулювання». Охорона – це, безумовно, комплексний інститут, який включає в себе власне охорону, а також інші заходи, які можуть сприяти такій охороні, робити таку охорону більш різносторонньою та продуктивною.

Звернення до загального визначення правового режиму будь якої галузі права, яке надається в теорії права, повинно допомогти у розстановці основних орієнтирів у цій дискусії. Правовий режим галузі права – це, як відомо, особливий соціальний порядок, якій закріплений нормами відповідної галузі права і якій визначається поєднанням комплексу методів і засобів, що і забезпечує такий порядок. Безумовно, кожна галузь права функціонує у своєму режимі, у своїй змістовній площині,але, і це потрібно враховувати, всі вони мають єдині аспекти. До головних з них можливо віднести положення відповідно до якого при конструюванні таких режимів використовуються одні і ті ж правові засоби, які характеризуються поєднанням комплексу методів і засобів. Традиційно це: дозволи, заборони, зобов'язувана, заохочення, рекомендації та ін. Різниця в тому, що кожна галузь права має свій варіант зіставлення, співвідношення і використання таких методів і засобів [7, с. 227].

Цей встановлений в теорії права підхід існує і в кримінальному праві. При цьому, по-перше, перевага норм-заборон в цій галузі права визначає її особливість. Але норми-заборони, як відомо, від початку не спрямовані на регуляцію, а виключно-на припинення відповідних діянь [8, с. 54]. По-друге, наявність в цій галузі, поруч з нормами-заборами, і груп інших норм, які не мають такого «відверто» охоронного характеру,на нашу думку, не впливає на її загальну характеристику.

Таких груп, які зовнішньо не містять правових заборон, а за змістом мають до них безпосереднє відношення, декілька. Перша група – це норми права, які надають правову можливість виключення ознак злочинності у відповідних діяннях (наприклад, необхідна оборона – ст. 36 КК чи крайня необхідність – ст. 39 КК) і тим самим дозволяють конкретній людині здійснювати таку охорону фізично, так би мовити, безпосередньо, «прикриваючи» її при цьому певною групою кримінально-правових норм.

Ще одна група норм створює можливість для держави застосовувати заохочувальні дії відносно певної групи людей. Злочин вчинений, кримінальні правовідносини «ожили», вони вже пройшли певний «шлях» своєї реалізації, в тому числі, «офіційно» встановлена особа, яка вчинила цей злочин, але держава намагається, думаючи про перспективу свого соціального розвитку, створює правові умови для заохочення такої особи до так званої позитивної посткримінальної поведінки (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям – ст. 45 КК України).

В усякому разі вважати обидві групи таких норм окремим напрямком цієї галузі, який йде не тільки поруч з охоронним напрямком, а й в певній мірі домінує в загальному визначенні функції кримінального права, на нашу думку, дискусійно.

Повторимо, перша група норм не регулює, а створює правову базу, причому, не для регуляції, а для державно-правового стимулювання дій, які мають безпосереднє відношення до охорони найбільш значущих суспільних цінностей. У другому випадку норми кримінального права створюють правову базу не для соціального «відторгнення» людини, яка вчинила злочин, від нормального соціального життя, а навпаки, вслякко сприяє тому, що така особа своєю посткримінальною поведінкою в певній мірі сама «заперечила» такому відторгненню.

Це, в свою чергу, дозволяє вважати, що основною функцією кримінального права є правова регламентація охоронних заходів, які за допомогою відповідних норм набувають комплексного вигляду, як це закріплено в теорії права, і можуть здійснюватися: а) відповідними структурами, на які держава поклала такі функції; б) особами, які в силу різних причин здійснюють такі дії на особистому рівні; в) особами, яким надається правова можливість «залишитися» у позитивній соціальній структурі суспільства після вчинення злочину. Якщо знову повертатися до порівняння з хірургією, то на побутовому рівні можливо розцінювати таку медичну діяльність як лікування, але на професійному рівні функції хірургії мають своє окреме визначення і ніяк не пов'язані з загальнотерапевтичним лікуванням у розумінні сутності їх специфіки. Такий підхід потрібен і при оцінці правової «терапії» і правової «хірургії».

І, нарешті, на нашу думку, саме складне питання, відповідь на яке дасть змогу вирішити багато складних проблем, які сьогодні цього потребують. Публічність кримінального права робить цю галузь дієвим засобом в державному «інструментарії» для відповідного впливу на діяння, процеси, явища, які держава вважає суспільно небезпечними. Тому зовні все виглядає достатньо «просто»: якщо держава вважає, що відповідне діяння має необхідні характер і ступінь суспільної небезпеки, його потрібно криміналізувати, тобто встановити за його вчинення кримінальну відповідальність і почати з ним «боротися». Але не все це так «легко».

Так, криміналізуючи конкретне діяння (групу діянь), держава повинна обов'язково враховувати, що тим самим вона не тільки формально встановлює кримінальну від-

повідальність за його вчинення. Криміналізуючи діяння, держава, умовно кажучи, створює «сама собі» злочин, з яким вона потім повинна боротися. Але чи в змозі вона це продуктивно робити. Є достатня кількість обставин, які можуть залишити таке намагання віртуальним. Тут і процеси змісту і законодавчої техніки у формулюванні кримінально-правової норми, тут і можливості судової і правоохоронної системи, в тому числі матеріальні, організаційні та інші.

Далі, держава повинна також розуміти, що криміналізація та притягнення до кримінальної відповідальності «свідомо» переводить в іншу соціальну категорію суспільства певну групу громадян. Причому, як показує статистика, створення такої групи громадян достатньо часто має ефект «бумерангу», особливо коли такі люди за вчинення криміналізованих діянь відбували покарання у містах позбавлення волі і вже зазнали впливу «того» середовища, яке достатньо часто має зрозуміли результати. В усякому випадку, повернення таких осіб у позитивне соціальне середовище стає достатньо проблематичним. До речі, розуміючи це, держава і створює можливості для надання цьому осередку відповідної посткримінальної поведінки, про що вище вказувалось. Ці та інші подібні складнощі, які можуть постати перед державою у разі непродуманої кримінально-правової політики, потребують подальших наукових досліджень.

Завершуючи, потрібно в загальному плані підкреслити, що сутність кримінального права, його предмет, метод, функції, завдання та цілі, які держава покладає на цю галузь права, заслуговують свого аналізу, особливо, у часи принципових державних реформ. При цьому результати таких досліджень повинні мати зрозумілий змістовний та редакційний характер. Тільки тоді вони отримують необхідну реалізацію в діяльності органів системи прокуратури України.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 5 жовтня 2016 року № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
2. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Кримінальне право України: Заг. частина: підруч. / відп. ред. Кондратьєв Я.Ю.; наук. ред. Клименко В.А. та Мельник М.І. – К.: Правові джерела, 2002. – 432 с.
4. Кримінальне право України. – К.: Наукова думка, 1995. – 456.
5. Стрельцов Є.Л. Основне завдання законодавства – регулювання чи регламентування суспільних відносин: деякі міркування / Є.Л. Стрельцов // Вісник Південного регіонального центру НАПрН України. – 2016. – № 9. – С. 8–15.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (в редакції від 8 жовтня 2016 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
7. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О.Ф., Бондаренко Д.А.; под общ. ред. профессора Скакун О.Ф. – Х.: Эспада, 2007. – 488 с.
8. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / Лейст О.Э. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 288 с.

ТИТКО Анна Василівна
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ

МОНІТОРИНГ СПОСОБУ ЖИТТЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ТА ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Сьогодні в Україні питання декларування майна займає чи не найважливіше місце в системі запобігання корупції. Чітко визначеного механізму щодо моніторингу та перевірки правдивості такої інформації нині немає. Проте у міжнародній практиці існують прецеденти дієвих механізмів функціонування системи декларування майна.

Так, ч. 5 ст. 8 Конвенції ООН проти корупції передбачено: «Кожна Держава-учасниця прагне, у належних випадках і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, запроваджувати заходи й системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, серед іншого, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їхніх функцій як державних посадових осіб» [1].

У багатьох країнах романо-германської та англо-саксонської правових сімей поступово запроваджено декларування доходів усіх без винятку працюючих громадян, незалежно від їхньої або їхніх членів сім'ї причетності до державної служби. У Сінгапурі державні службовці ще з 1952 року щорічно надають звіти про свої видатки. Відомості про здійснення ними значних видатків, непорівнянних з отриманими доходами, є підставою для перевірки, яка проводиться Бюро з розслідування випадків корупції. У США державний службовець зобов'язаний надавати в Управління з питань етики інформацію про свої видатки й доходи, а також видатки і доходи його близьких родичів – дітей, дружини (чоловіка), батьків, у т.ч.: відомості про джерела походження майна, його склад і вартість; відомості про наявні депозити, отримані і видані позики, а також отримані кредити; перелік отриманих подарунків, вартість яких перевищує \$ 50; перелік транспортних, розважальних й інших послуг, оплачених не з особистих або бюджетних коштів (із вказівкою джерела). Крім того, щодо співробітників органів поліції сформована відомча система контролю їхніх видатків, що включає: декларування видатків, контроль балансу кредитних карт всіх співробітників і одержання в банках відомостей про співробітників, що є боржниками за споживчими кредитами.

У Данії державні службовці на початку служби декларують свій майновий стан, а потім щороку – лише доходи, як і всі громадяни. Але придбання нерухомості фіксується реєстраційною службою і інформація автоматично передається в податкову службу. До того ж у разі виявлення невідповідності доходів і видатків громадянина Податкове

відомство Фінляндії направляє лист платникові податків із проханням дати пояснення й указати джерело доходу.

У Швеції чітко налагоджена система подання декларацій про доходи абсолютно всіма громадянами в сполученні з ефективною системою фінансового контролю, що охоплює всю банківську і платіжну системи країни. Також діє тотальний контроль за кожним фактом придбання коштовного рухомого і нерухомого майна.

Члени Парламенту і члени Палати Лордів Великобританії зобов'язані декларувати свої доходи. В законодавство Великобританії включені положення, що передбачають надання членами Палати Громад (Нижньої Палати британського парламенту) після їх обрання щорічного докладного звіту про свої доходи і видатки [2].

В Україні спеціальним суб'єктом у сфері запобігання корупції у справах про порушення вимог фінансового контролю відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» є Національне агентство з питань запобігання корупції. Відкритим залишається питання щодо порядку здійснення моніторингу способу життя високопосадовців, що сприяє подальшому утвердженню принципу прозорості та імплементації європейських принципів. До суб'єктів декларування належить ряд осіб, серед яких: 1) суб'єкти, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (це народні депутати України, керівники органів виконавчої влади, державні службовці і посадові особи місцевого самоврядування, судді, прокурори, військово-службовці, поліцейські та ін.); 2) посадові особи юридичних осіб публічного права (ректори, декани, завідувачі кафедрами вищих навчальних закладів, директори середньоосвітніх навчальних закладів, головні лікарі і начальники відділень медичних закладів, директори закладів культури, фізичної культури й спорту державної та комунальної форми власності, головні редактори державних та комунальних ЗМІ, директори державних підприємств, керівники підрозділів зазначених установ і підприємств тощо). Важливу роль тут відіграє термін подачі декларацій.

Відповідно до часового проміжку подання декларацій розрізняють їх чотири види:

1) щорічна декларація, яка подається у період з 00 годин 00 хвилин 01 січня до 00 годин 00 хвилин 01 квітня року, наступного за звітним роком. Така декларація охоплює звітний рік (період з 01 січня до 31 грудня включно), що передує року, в якому подається декларація, та містить інформацію станом на 31 грудня звітного року;

2) декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, що подається не пізніше дня такого припинення. Якщо припинення зазначених функцій відбулося з ініціативи роботодавця, декларація подається не пізніше двадцяти робочих днів з дня, коли суб'єкт декларування дізнався чи повинен був дізнатися про таке припинення. Декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, охоплює період, який не був охоплений деклараціями, раніше поданими таким суб'єктом декларування, та містить інформацію станом на останній день такого періоду. Останнім днем такого періоду є день, що передує дню подання декларації. Під раніше поданими деклараціями розуміються як декларації, що були подані до Реєстру відповідно до Закону, так і декларації, що були подані відповідно до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»;

3) декларація суб'єкта декларування, який припинив діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, що подається до 00 годин

00 хвилин 01 квітня року, наступного за звітним роком, у якому було припинено таку діяльність. Така декларація охоплює звітний рік (період з 01 січня до 31 грудня включно), що передує року, в якому подається декларація, та містить інформацію станом на 31 грудня звітного року;

4) декларація суб'єкта декларування, який є особою, що претендує на зайняття посад, зазначених у пункті 1, підпункті «а» пункту 2 частини першої статті 3 Закону, що подається до призначення або обрання особи на посаду. Така декларація охоплює звітний рік (період з 01 січня до 31 грудня включно), що передує року, в якому особа подала заяву на зайняття посади (участь у конкурсі), якщо інше не передбачено законодавством, та містить інформацію станом на 31 грудня звітного року. Проте окрім порядку подання декларацій існує також додатковий спосіб перевірки дій посадовців на ознаки корупційних діянь, – моніторинг способу життя.

При перевірці декларацій та здійсненні моніторингу способу життя Національне агентство з питань запобігання корупції повинно відмежовувати корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, що на сьогодні має важливе значення, оскільки впливає на правову кваліфікацію діянь.

Правопорушення такого роду повинні мати власні ознаки, що виражають суб'єктивні та об'єктивні взаємозв'язки. Так, у Палермській конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яку було прийнято у 2000 році, наведено обов'язкові ознаки корупції: 1) пропозиція або надання, вимагання або прийняття якої-небудь неправомірної переваги, у тому числі такої, яка зроблена навмисно; 2) будь-яка неправомірно надана перевага включає в себе як матеріальну вигоду, так і переваги (пільги, послуги і тому подібне) нематеріального характеру; 3) неправомірні переваги можуть бути як для власне публічної посадової особи, так і для іншої фізичної або юридичної особи; 4) ці діяння можуть здійснюватися як особисто, та і через посередників [3].

Органом, спеціально уповноваженим на перевірку подання декларацій, є Національне агентство з питань запобігання корупції. Відповідно до ст. 51 Закону України «Про запобігання корупції» є здійснення вибіркового моніторингу способу життя суб'єктів декларування з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [4].

Метою моніторингу відповідності стилю життя публічних службовців їх задекларованим доходам полягає у дослідженні фактичної відповідності реального стилю життя публічних службовців України задекларованому ними рівню доходів та проводиться задля інформування громадян про дотримання публічними службовцями вимог антикорупційного законодавства України. Моніторингу піддано майнові декларації та стиль життя таких публічних службовців: центральний рівень – керівники міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також їх заступники; області – голови обласних адміністрацій та їх заступники; обласні центри – голови міських рад обласних центрів та їх заступники.

Весь процес перевірки складається з шести етапів: визначення суб'єктів моніторингу; збір даних; перевірка та оцінка отриманих даних; пошук додаткових фактів/розробка кейсів; формалізоване попереднє розслідування; подання інформації до компетентних органів [5].

Моніторинг способу життя суб'єктів декларування здійснюється на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам. В цьому контексті варто зауважити, що не завжди інформація, яка надходить з цих джерел, має достовірні джерела походження, тому слід ретельно перевіряти такі відомості.

У разі встановлення невідповідності рівня життя Національне агентство з питань запобігання корупції надає можливість суб'єкту декларування протягом 10 днів надати письмове пояснення за таким фактом. У разі ж виявлення за результатами моніторингу способу життя ознак корупційного правопорушення Національне агентство інформує про це відповідний орган досудового розслідування, проте самостійно не здійснює жодних заходів притягнення до відповідальності

На сьогодні не врегульовано питання відповідальності за невідповідність способу життя задекларованим доходам, що визначено лише підставою для здійснення повної перевірки декларації. Вказане дає можливість стверджувати про ефемерність такого роду положення антикорупційного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: підписана 31 жовтня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49.
2. Хавронюк М.В. Чому чиновникам не треба боятися повного декларування? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20871313-chomu-chinovnikam-ne-treba-boyatisya>
3. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про координацію / Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України; Міжвідом. наук.-дослід. центр / [упоряд. М.І. Камлик]. – К.: Школяр, 1999. – 478 с.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
5. Майнові декларації публічних службовців в Україні. Як організувати незалежний моніторинг відповідності стилю життя задекларованим статкам службовців? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ti-ukraine.org/system/files/projects_sluzhbovciv_kontrol.pdf

ТИХИЙ Володимир Павлович
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
віце-президент – керівник Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Безпека завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною потребою, умовою для життєдіяльності людини. Безпека є найнеобхіднішою із потреб людини, і її «продукування» не може зупинитися ні на мить. Тому в Україні безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота. Тому безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпек. Вона (безпека) є одним із головних показників якості та рівня життя. Останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше, через недостатнє забезпечення безпеки.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, забезпечення безпеки людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета і обов'язок держави Україна, всіх гілок влади, всіх ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини.

Законодавство та діяльність по забезпеченню безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був упевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі й гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством. Саме такий рівень безпеки і повинен гарантуватися державою, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері.

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює безпеку як особисту, так і спільно-ти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною. У широкому значенні безпека людини охоплює такі види безпеки: біологічну, фізичну, психологічну, екологічну, економічну, майнову, соціальну, природну, технічну, політичну, інформаційну тощо.

Поряд із правом людини на безпеку у широкому значенні слова Конституція України закріплює право людини на безпеку в її власному (вузькому), буквальному розумінні слова, тобто право на безпеку життя і здоров'я людини, право людини на їх захищеність, охорону життя і здоров'я (ч.ч. 2 і 3 ст. 27, ч. 1 ст. 49). Це право конкретизується цілою низкою інших норм Конституції України і передбачає право кожної людини на: безпечність продукції та всіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушеннями цього права шкоди (ч. 1 ст. 50). Тому під безпекою людини у вузькому значенні слова ми розуміємо безпеку життя і здоров'я людини від фізичних та/або психологічних загроз, існування людини вільне від загроз її життю і здоров'ю, захищеності від них.

Кримінальний кодекс України забезпечує безпеку людини як нормами Загальної, так і Особливої частини. Злочином визначається не тільки діяння, яке заподіяло істотну шкоду фізичній особі, а й яке могло заподіяти таку шкоду (ст. 11 КК України, тобто порушило безпеку особи, створило для неї небезпеку (можливість, загрозу, небезпечні умови) заподіяння їй, її життю, здоров'ю, свободі або майну істотної шкоди.

Як правило, порушення безпеки людини є етапом (стадією) вчинення відповідного злочину) проти життя, здоров'я, свободи, власності тощо, і тому, якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії), вони не мають самостійною значення і не впливають на його кваліфікацію. Якщо життю, здоров'ю, свободі, майну людини заподіяна шкода, то тим самим заподіяна шкода і її безпеці. У нормах Особливої частини КК України сформульовані закінчені склади злочинів. Захищаються як об'єкти кримінально-правової охорони так і їх безпека, зокрема безпека людини (особиста, майнова, бізнесу тощо).

Проте ці стадії (порушення безпеки людини) мають і самостійне значення, якщо злочин не закінчений, тобто не доведений до кінця із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках порушення безпеки людини кваліфікується відповідно як готування або замах на вбивство, заподіяння тілесного ушкодження, позбавлення волі, знищення або пошкодження майна людини тощо. Таким чином, норми інституту про незакінчений злочин разом із нормами Особливої Частини КК України захищають безпеку людини, як і безпеку інших об'єктів.

При порушенні безпеки людини виникає право на необхідну оборону (ст. 36 КК України), на затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК України), на крайню необхідність (ст. 39, ч. 2 ст. 40 КК). У цьому аспекті право на необхідну оборону, на затримання особи, яка вчинила злочин, та право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, є не чим іншим, як формами забезпечення безпеки людини (людей).

Порушення безпеки людини може свідчити про діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України), або виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України). Вчинення злочину під впливом погрози, примусу, тобто при порушенні безпеки лю-

дини, віднесено законодавцем до обставин, які пом'якшують покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України), а вчинення злочину загальнонебезпечним способом є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 12 ч. 1 ст. 67 КК України).

Порушення безпеки людини може бути і способом вчинення того чи іншого злочину, і тому законодавець надає йому обов'язкової ознаки простого, кваліфікованого або особливо кваліфікованого складу злочину. Порушення безпеки людини при вчиненні тих чи інших злочинів свідчить про високий ступінь їх тяжкості і тому законодавець у цих випадках конструює усічені склади злочинів. переносить момент закінчення таких злочинів на попередні стадії, на стадію порушення безпеки людини.

Низка норм Особливої частини КК України передбачає відповідальність за порушення права на безпеку людини як за посягання на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це норми кримінального законодавства про певні погрози людині, про злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (ст.ст. 132, 138-145 КК України), інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (ст.ст. 134-137 КК України). Безпеку людини забезпечують і норми КК про відповідальність за злочини проти безпеки споживання продукції, екологічної безпеки, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху і експлуатації транспорту, а норми про злочини проти безпеки людства за визначенням – безпеку всіх людей.

У зв'язку з тим, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, у ч. 1 ст. 1 КК України потрібно вказати на їх пріоритетну охорону, а в його Особливій частині передбачити відповідальність за порушення прав і свобод людини у першому розділі.

ТУРКОТ Микола Семенович
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу підготовки та підвищення
кваліфікації військових прокурорів
Національної академії прокуратури України

ВИДИ ТА ЗМІСТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Забезпечення воєнної (військової) безпеки України неможливе без додержання військовослужбовцями (військовозобов'язаними, резервістами) військової дисципліни, статутного порядку взаємовідносин, належного використання озброєння, іншого військового майна, експлуатації бойової техніки та іншого високотехнологічного обладнання оборонного призначення. Адже будь-яке правопорушення у воєнній сфері у той чи інший спосіб спричиняє шкоду бойовій готовності підрозділу, військовій частині, об'єднанню, а врешті-решт – обороноздатності нашої країни. Тому питанням протидії військовим правопорушенням в останній час приділяється значна увага з боку законодавця. На користь викладеного свідчить значний обсяг змін до законів України, інших нормативних актів у сфері військового будівництва. Серед них особливе місце посідає проект Закону України від 12 вересня 2016 року № 5112 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб».

Відповідно до ст. 26 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [1] військовослужбовці залежно від характеру вчиненого правопорушення чи провини несуть дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно із законом. У ст. 27 цього Статуту міститься уточнення про те, що військовослужбовці, на яких накладається дисциплінарне стягнення, за ці правопорушення не звільняються від матеріальної та цивільно-правової відповідальності. За скоєння злочину військовослужбовці притягаються до кримінальної відповідальності на загальних підставах. Про те, що за вчинення протиправних діянь військовослужбовці несуть відповідальність відповідно до законодавства України, йдеться в законах, що визначають статус, завдання та особливості здійснення військовослужбовцями відповідних військових формувань своїх службових обов'язків.

Таким чином, до видів відповідальності військовослужбовців потрібно віднести: дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та кримінальну відповідальність.

Згідно зі ст. 11 КК України під злочином у кримінальному праві прийнято розуміти передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [2]. Кримінальна відповідальність військовослужбовців настає на загальних підставах.

Адміністративним правопорушенням (проступком) відповідно до ч. 1 ст. 9 КУпАП визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Згідно з ч. 1 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів за адміністративні правопорушення несуть відповідальність за дисциплінарними статутами. Йдеться, зокрема, про Дисциплінарний статут Збройних Сил України, дія якого поширюється на всі військові формування і правоохоронні органи держави, де передбачено проходження військової служби. Адміністративна відповідальність військовослужбовців військових прокуратур за правопорушення (окрім передбачених ч. 2 ст. 15 КУпАП) настає за Дисциплінарним статутом працівників прокуратури.

Суспільні відносини у сфері забезпечення воєнної (військової) безпеки України перебувають під охороною кримінальних, адміністративних та дисциплінарних санкцій, які застосовуються з метою загального та спеціального попередження правопорушень. Що стосується цивільно-правової та матеріальної відповідальності військовослужбовців, то вони є особливими видами відповідальності, які полягають у застосуванні санкцій відновлювального характеру [3] з метою відшкодування майнової шкоди.

Стаття 61 Конституції України, положення якої є нормами прямої дії, містить заборону щодо подвійного притягнення особи до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Зміст цієї норми уявляється цілком зрозумілим, оскільки будь-яке діяння не може бути одночасно злочином та іншим правопорушенням (дисциплінарним, адміністративним проступком). Відтак спори про те, чи можливо вважати проступок суспільно небезпечним діянням, ведуться вже давно. В науці кримінального права найбільш обґрунтованою вважається точка зору, відповідно до якої відмінність між злочином та іншими правопорушеннями прийнято визначати за ступенем суспільної небезпечності [4, с. 72–73].

Як зазначав з цього приводу В.О. Навроцький, «... констатація того, що вчинена дія або бездіяльність формально містить ознаки злочину, але через малозначність не являє суспільної небезпеки, виключає кваліфікацію скоєного як злочину за певною нормою Особливої частини кримінального закону [5, с. 97]». На ту обставину, що «злочином не повинна вважатися дія (бездіяльність), яка містить ознаки малозначності, тобто не досягла необхідного для злочину рівня суспільної небезпечності», обґрунтовано звертав увагу Г.П. Новосьолов [6, с. 103]. Вказана позиція підтримана багатьма вченими-криміналістами в Україні і за її межами. Водночас з приводу механізму розмежування кримінального та інших деліктів думки науковців до теперішнього часу різняться.

Відповідно до ч.2 ст. 11 Кримінального кодексу України не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Водночас у випадку вчинення особою адміністративного або дисциплінарного проступку (правопорушення) ч. 2 ст. 11 КК України не може бути застосована, оскільки у такому разі відсутні обов'язкові ознаки (можливо, навіть одна з ознак) злочину, визначені у ч. 1 цієї статті.

Тому у випадку визнання скоєної військовослужбовцем дії або бездіяльності малозначною на підставі ч. 2 ст. 11 КК України, вчинене діяння не може вважатися ані адміністративним, ані дисциплінарним проступком.

Кримінальним кодексом України передбачено можливість звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України (ст.ст. 44, 401 КК). Водночас у цьому разі не йдеться про дисциплінарне правопорушення, оскільки останнє не містить складу злочину на відміну від діяння, скоєного особою, до якої судом застосовуються положення зазначеної статті.

Відповідальність за військово адміністративне правопорушення відрізняється від дисциплінарної відповідальності військовослужбовців (військовозобов'язаних, резервістів) за: а) характером вчиненого правопорушення; б) колом осіб, яких може бути притягнуто до відповідальності; в) видами стягнень, що застосовуватимуться до правопорушника. Окрім того, відмінність полягає також у переліку суб'єктів, які вправі накладати адміністративне або дисциплінарне стягнення.

Як вище зазначалося, дисциплінарна відповідальність військовослужбовців (військовозобов'язаних, резервістів під час зборів) настає за скоєння адміністративного або/та дисциплінарного правопорушення. Можливі випадки, коли особа вчиняє спочатку адміністративний, а далі – дисциплінарний проступки, за що її може бути притягнуто до відповідальності згідно з військовими статутами. Водночас якщо визначення поняття адміністративного правопорушення міститься у КУпАП, то у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України поняття дисциплінарного проступку, а так само дисциплінарної відповідальності, відсутні. Не йдеться у жодній статті цього нормативного акта й про склад дисциплінарного делікту, обставини, що пом'якшують або виключають дисциплінарну відповідальність (крайня необхідність, необхідна оборона, виконання законного наказу (розпорядження), виправданий ризик тощо). Не наведено обставин, що обтяжують відповідальність військовослужбовця (тяжкість, повторність діяння, розмір спричинених збитків, підбурювання до порушення військової дисципліни співслужбовців тощо). Водночас це не означає, що дисциплінарний проступок не має об'єктивних і суб'єктивних ознак, які його характеризують і відмежовують від інших правопорушень.

Оскільки у Військових статутах регламентовано порядок проходження та несення служби військовослужбовцями, військовозобов'язаними, резервістами, то, на мою думку, доцільно говорити саме про *військовий дисциплінарний проступок*. Його можна визначити як *суспільно небезпечне протиправне винне діяння (дію або бездіяльність), що полягає у порушенні військовослужбовцем або військовозобов'язаним, резервістом під час проходження зборів норм чинного законодавства, не містить складу злочину чи корупційного делікту і за яке передбачено настання дисциплінарної відповідальності*.

На жаль, Дисциплінарний статут Збройних Сил України не можна вважати кодифікованим нормативним актом з притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. Він не встановлює загальних засад призначення дисциплінарних стягнень, їх переліку та процедури виконання. Як вже зазначалося, у цьому статуті відсутні поняття військового дисциплінарного правопорушення, його складу, дисциплінарної відповідальності, дисциплінарного стягнення; обставин, що виключають, пом'якшують або обтяжують її тощо. Не зважаючи на наявність різних категорій військовослужбовців (рядового, сержантського, старшинського складу, прапорщиків (мічманів), молодших, старших та вищих офіцерів), до яких застосовуються як загаль-

ні, так і спеціальні види стягнень, у статуті взагалі не визначено критерії, за якими здійснюється накладення цих заходів впливу. Вже давно виникла потреба видозмінити форму і зміст чинних Військових статутів, які принципово не відрізняються від аналогічних статутів часів колишнього СРСР. На нашу думку, є потреба у прийнятті Військового дисциплінарного кодексу, який складався б із Загальної та Особливої частин.

У зв'язку із запровадженням в Україні електронного документообігу є необхідність у створенні Єдиного реєстру військових правопорушень, який би містив дані про всі делікти, вчинені військовослужбовцями під час перебування на військовій службі, а військовозобов'язаними (резервістами) – у період проходження зборів. Ведення такого реєстру може забезпечувати військова прокуратура за активної участі та сприяння військової поліції.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що нормативні акти, які визначають підстави та регулюють порядок притягнення до відповідальності певного виду військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, потребують уваги законодавця та термінових змін і доповнень.

Список використаних джерел:

1. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.www.rada.gov.ua>
2. Кримінальний кодекс України: офіц. текст: за станом на 23 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Глущенко П.П. Административное право. Краткий курс: учеб. пособ. / П.П. Глущенко, Н.Н. Жильский, В.И. Кайнов, И.В. Куртяк. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://textbooks.global/pravo-administrativnoe/administrativnoe-pravo-kratkiy.html>
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.; Х.: Юрінком Інтер; Право, 2001. – 416 с.
5. Навроцький В.О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.
6. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 208 с.

УДАЛОВА Лариса Давидівна
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту післядипломної освіти
Національної академії внутрішніх справ

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Під час кримінального провадження однією з найбільш складних була і є проблема диференційного підходу до вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. Складність цього питання полягає в тому, що загальна кількість відповідних звернень постійно збільшується, а механізм їх перевірки належним чином не врегульований.

Аналіз норм ст. 214 КПК України свідчить про необхідність вдосконалення процесуального порядку початку досудового розслідування.

1. Так, інформація про вчинене діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, або підготовку до нього приймається від громадян, службових осіб, підприємств, установ, організацій в усній чи письмовій формі. Очевидно, що в кримінальному процесуальному законодавстві повинна регулюватися і процедура прийняття й фіксації отриманої інформації з метою запобігання безпідставному початку досудового розслідування. На жаль, в ст. 214 КПК України цього не передбачено.

Пропонуємо КПК України доповнити окремою нормою (наприклад, ст. 213-1), в якій визначити порядок прийняття заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, де вказати, що:

– громадяни, представники влади та службові особи підприємств, установ, організацій вправі письмово, усно чи в інший спосіб інформувати про кримінальне правопорушення слідчого, прокурора або іншу уповноважену службову особу;

– звернення із завідомо неправдивими заявами та повідомленнями про кримінальне правопорушення тягне відповідальність згідно з чинним законодавством, про що заявник попереджається;

– усна заява про кримінальне правопорушення заноситься до протоколу, який підписують заявник та службова особа, яка прийняла заяву. Письмова заява повинна бути підписана особою, від якої вона подається;

– повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб повинні бути викладені в письмовій формі та містити відповідні реквізити. До повідомлення можуть бути додані документи та предмети, що підтверджують обставини, викладені у заяві чи повідомленні;

– під час прийняття заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення слід пересвідчитися в особі заявника. Якщо заявник не може пред'явити документи, повинні бути вжиті інші заходи для перевірки відомостей про його особу;

– анонімні заяви і повідомлення, а також заяви і повідомлення осіб, які відмовились від підписання протоколу чи давання підписки щодо попередження про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне правопорушення, не можуть слугувати приводом внесення відомостей до ЄРДР.

2. Відповідно до частини першої статті 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, обов'язково повинен вносити відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Втім, 24 годин досить часто не вистачає для того, щоб встановити обставини, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, наведення яких відповідно до п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України є обов'язковим при внесенні відомостей до ЄРДР.

Окрім цього, визначений у КПК порядок початку досудового розслідування фактично скасовує так звану «дослідчу перевірку за заявами та повідомленнями про вчинення кримінального правопорушення». Відтак, усе процесуальне навантаження щодо перевірки таких заяв і повідомлень автоматично покладається на слідчого, а не на відповідні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Пропонуємо КПК України доповнити положенням такого змісту:

«У разі, якщо необхідно перевірити заяву чи повідомлення до внесення відомостей до ЄРДР, така перевірка здійснюється слідчим, прокурором в строк не більше десяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб, витребування необхідних відомостей, документів.

Керівники установ, підприємств та організацій, засобів масової інформації, а також фізичні та посадові особи зобов'язані на вимогу слідчого, прокурора надати відомості, документи та інші матеріали, які є в їх розпорядженні, і які є необхідними для перевірки обставин, викладених у заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення, за винятком випадків, коли конфіденційність чи таємність цих матеріалів гарантується законом».

3. Визначений КПК порядок початку досудового розслідування також не передбачає прийняття відповідного процесуального рішення у формі постанови слідчого або прокурора, що не узгоджується з частиною третьою ст. 110 КПК України, згідно з якою рішення слідчого приймаються саме у формі мотивованої постанови. Окрім того, відсутність формального початку кримінального провадження у формі постанови також робить неможливим оскарження факту його порушення.

Відповідно до положень ст. 214 КПК України ініціювання кримінальної процесуальної діяльності покладається на особу, яка звертається із заявою чи повідомленням. Вбачається, що такий порядок є надто спрощеним. Досудовому розслідуванню має передувати перевірна діяльність компетентних органів та осіб, результати якої повинні бути формалізовані у відповідному процесуальному документі: постанові про початок або про відмову в початку досудового розслідування.

Окрім цього, вважаємо, що на етапі ініціювання досудового розслідування необхідно запровадити своєрідний процесуальний фільтр, завдяки якому кримінальне провадження буде розпочинатися за діяннями, які дійсно мають ознаки злочину чи кримінального проступку.

Пропонуємо КПК України доповнити положенням такого змісту:

«За відсутності підстав для внесення заяви чи повідомлення до ЄРДР, слідчий або прокурор виносить постанову про відмову в початку досудового розслідування. Така постанова виноситься також у випадках, коли:

- 1) діяння не містить складу кримінального правопорушення;
- 2) суспільно небезпечне діяння, вчинене особою, яка на час його вчинення не досягла одинадцятирічного віку;
- 3) відсутня заява потерпілого, якщо провадження може бути розпочате лише на підставі такої заяви;
- 4) за фактом, про який надійшла інформація, є вирок суду, що набрав законної сили, або постанова суду про закриття кримінального провадження;
- 5) за фактом, про який надійшла інформація, є заява, внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань, або постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження;
- 6) діяння, вчинене особою, яка на момент прийняття рішення померла, крім випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого за клопотанням його близьких родичів чи відновлення провадження щодо інших осіб за нововиявленими обставинами.

Копія постанови вручається заявнику, а також іншим особам, інтересів яких вона стосується.

Постанова про відмову в початку досудового розслідування може бути оскаржена особами, інтересів яких вона стосується, або їхніми представниками відповідному прокуророві, а якщо постанову винесено прокурором – вищестоящому прокуророві. Скарга подається протягом 7 днів з дня одержання копії постанови.

У разі відмови прокурора скасувати постанову скарга подається особою, інтересів якої вона стосується, або її представником до місцевого суду за місцем розташування органу або роботи службової особи, яка винесла постанову, протягом 7 днів з дня одержання повідомлення прокурора про відмову в скасуванні постанови».

Отже, з метою вдосконалення процесуального порядку початку досудового розслідування в КПК України слід:

- 1) передбачити більш детальну регламентацію порядку прийняття, реєстрації заяв, повідомлень та іншої інформації про діяння, передбачені законом України про кримінальну відповідальність;
- 2) встановити строки розгляду заяв, повідомлень та іншої інформації про діяння, передбачені законом України про кримінальну відповідальність;
- 3) передбачити можливість перевірки заяв і повідомлень і визначити процесуальні засоби такої перевірки;
- 4) передбачити обов'язок службових осіб приймати процесуальне рішення шляхом винесення постанови слідчим або прокурором про початок досудового розслідування або у відмові його;
- 5) визначити обставини, що виключають початок досудового розслідування;
- 6) передбачити право на оскарження до прокурора і слідчого судді рішень про початок досудового розслідування або про відмову в ньому.

Чітка правова регламентація процесуальної діяльності саме на першому етапі досудового провадження є передумовою законності і обґрунтованості законності і обґрунтованості подальшого розслідування та судового розгляду справи, тобто є однією з гарантій ефективного виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України).

ФЕДОТОВА Ганна Валеріївна
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник науково-організаційного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК У НОВІТНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

З огляду насамперед на необхідність гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності держави Україна як європейська країна здійснює відкриту зовнішню політику. Основними засадами зовнішньої політики є: забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі. Цей напрям до членства України у Євросоюзі визначено Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 20107 року № 2411-VI.

Як свідчить практика налагодження відносин всередині Європейського Союзу після включення до нього нових країн, велику проблему становить подолання значних відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, культури (у тому числі й правової) та менталітету населення різних країн, оскільки спільного між країнами або загального майже немає. Але необхідною передумовою Європейського Союзу є утворення загальноєвропейської правової системи та формування європейського правового порядку на засадах визнання принципів і норм міжнародного права, з метою розвитку національних правових систем. Таким чином, загальноєвропейська правова система вимагає від національних правових систем досягнення певного правового мінімуму, який міг би забезпечити їх співробітництво та взаємодію у загальноєвропейських межах і не тільки взаємодію.

Майбутнє співтовариство України з європейськими країнами обумовлює породження до неї як до країни-учасниці Європейського Союзу системи обов'язків, що, в свою чергу, надасть їй певні права, які в подальшому стануть юридичним надбанням держави.

Глобалізаційні та інтеграційні процеси в життєдіяльності світової спільноти також безумовно призводять до нових зрушень у правовій сфері України, появи та становлення в ній нових засобів правового регулювання.

Правові засоби – це адекватні суспільним умовам способи цивілізованого, конструктивного, результативного вирішення завдань, досягнення результату – «правового порядку» [1, с. 120]. В свою чергу правопорядок відображає сукупність соціальних засобів, які визначають поведінку суб'єктів, що діють у правовій сфері, спонукаючи вступити їх у правове спілкування, тобто діяти правомірно. Для ефективності механізму дії права особливе значення мають спеціально-юридичні засоби. Правові засоби – це інструмент досягнення суспільно значущого. Правові засоби та їх своєчасне і якісне вдосконалення є практично значущими у праві. Від правильного вибору правових засобів залежить, зрештою, досягнення цілей правового регулювання, а отже, ефективність права загалом.

Шляхом правового регулювання нормативно ідеальне у суспільному житті стверджується як реальне за посередництвом певного інструментарію, тих чи інших правових засобів, які можуть гарантувати досягнення певних соціальних цілей. Наприклад, протидія злочинності, важливою складовою якої є кримінально-правове забезпечення, передбачає не лише наявність якісного законодавства, а й новітню кримінально-правову доктрину та сучасну за змістом кримінально-правову політику держави.

У царині кримінально-правового забезпечення протидії злочинності, як і в будь-якій іншій сфері життєдіяльності держави на сьогодні існує безліч проблем. Серед основних проблем доцільно виділити упровадження інституту кримінального проступку в кримінальне право України.

На думку професора В.О. Тулякова, «проблема кримінальних проступків пов'язана із формуванням окремої кримінально-правової доктрини, що розглядає правореалізацію, процес інтерпретації норми саме як її нормативне буття, вивчає патології та закономірності інтерпретаційних процесів на національному (закон та законодавець), груповому (правозастосовувачі) та індивідуальному рівнях, надає орієнтири для формування кримінально-правового законодавства сталого типу, для якого ідея сталого розвитку є головною правотворчою ідеєю, ідеєю сучасного регулювання найбільш важливих процесів динаміки взаємодії правової та злочинної поведінки та зловживання правом з боку всіх суб'єктів кримінальних правовідносин» [2, с. 8]. Думка професора є цілком правильною. Крім того, національному законодавцеві при формуванні нових орієнтирів кримінально-правової політики необхідно ґрунтуватися на результатах аргументованих наукових досліджень дослідних установ, комітетів, рад та інших організацій щодо моніторингу, прогнозування і поширення злочинності. Оскільки ефективно запровадження будь-якої кримінально-правової норми гарантоване лише завдяки врахуванню її дієвості і попереджувального впливу на неправомірну поведінку у суспільстві. Саме завдяки вивченню окремої думки практичних працівників щодо упровадження кримінального проступку нами визначено фактори, які обумовлюються необхідністю введення кримінального проступку і охарактеризовано позитивні зміни, які очікуються від даного інституту.

Необхідно зазначити, кримінальний проступок – це вид правопорушення, за яке передбачатиметься кримінальна відповідальність, але це не злочин. Сам термін «проступок» вже наголошує на тому, що це діяння менш значиме і його упровадження є цілком обумовленим. Так, 75,6% опитаних нами поліцейських вважають доцільним закріплення в кримінальному законі категорії «кримінальний проступок».

Щодо вирішення питання форми законодавчого закріплення категорії кримінального проступку, на думку практиків, не бажано йти шляхом прийняття спеціального Закону України «Про кримінальні проступки» (як зазначено в Прикінцевих положеннях Кримінального процесуально кодексу), а доцільно упровадити кримінальний проступок в межах Кримінального кодексу України, за це висловилося 55,1% поліцейських в ході проведеного нами опитування.

Відповідної думки дотримуються і вчені. Так, Г.А. Кригер підкреслював безпосередню близькість злочину і кримінального проступку, спільність їх кримінально-правової природи, об'єктивних та суб'єктивних ознак [3, с. 9]. Відповідно, упровадження

кримінального проступку шляхом внесення змін до Кримінального кодексу не призведе до дублювання більшості інститутів загальної частини кримінального права, які повинні бути єдиними для різних видів кримінального правопорушення (форма вини, необхідна оборона, крайня необхідність, співучасть та ін.).

До кримінальних проступків мають увійти суспільно небезпечні діяння, які не передбачають великої суспільної небезпеки. Суспільна небезпека притаманна як злочинам, так і кримінальним проступкам, але її рівень стосовно різних видів правопорушень неоднаковий. Відповідно, до злочинів належатимуть діяння з великою суспільною небезпекою, кримінальні проступки включатимуть діяння з невеликою суспільною небезпекою, а малозначні розглядатимуться як адміністративні правопорушення. Таким чином, кримінальний проступок доцільно розглядати як дію або бездіяльність, передбачену кримінальним законом і наділену невеликою суспільною небезпекою.

Більшість європейських країн має законодавчу практику відокремлення такої категорії діянь. Розмежування кримінально протиправних діянь підтвердило свою ефективність у забезпеченні правопорядку в цих країнах. Кримінально-правові системи Англії, Франції, Федеративної Республіки Німеччина багато століть реалізують ідею кримінального проступку як окремого виду кримінального правопорушення. Цей досвід заслуговує на увагу з боку і вітчизняних законотворців.

Список використаних джерел:

1. Гойман В.И. Действие права (Методологический анализ) / В.И. Гойман. – М.: Академия МВД РФ, 1992. – 182 с.
2. Кримінальний проступок у доктрині і законодавстві / [Туляков В.О., Пімонов Г.П., Мітріцян Я.І. та ін.]; за ред. В.О. Тулякова. – Одеса: Юридична література, 2012. – 424 с.
3. Кригер Г.А. Причинная связь в советском уголовном праве / Г.А. Кригер // Советская юстиция. – 1979. – № 1. – С. 7–9.

ФЕДЧЕНКО Володимир Михайлович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО НА ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ

Конституцією України (ст. 55) кожному гарантовано право на судовий захист від протиправних посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, особисту свободу і майно. Кожна особа, яка потерпіла від злочину, має право звернутися до суду з позовом до порушника її прав про відшкодування завданої шкоди [1].

Згідно з положеннями КПК України потерпілий має право на відшкодування моральної, фізичної та майнової шкоди. Останній вид є найбільш поширеним. Положеннями цивільного законодавства України передбачено право потерпілих внаслідок кримінального правопорушення на відновлення порушених прав. Але існують випадки, коли таке відновлення неможливе. Причин цьому може бути декілька: 1) винна у вчиненні кримінального правопорушення особа є неплатоспроможною; 2) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення завдавши майнової шкоди, не встановлена і потерпілий позбавлений права пред'явити цивільний позов; 3) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлена, але ухиляється від слідства, а оголошений їй розшук не дає бажаного результату, і тому відновлення порушених майнових прав потерпілого є неможливим [2, с. 109].

Між тим слід наголосити, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Зазначені конституційні положення вказують на те, що саме держава повинна відшкодувати шкоду особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, оскільки вона взяла на себе турботу про підтримання правопорядку та забезпечення безпеки всіх членів суспільства. Приєднання України у квітні 2005 року до Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року, яка закріплює принципи відшкодування державою збитків особам, які постраждали від злочинів, стало першим кроком держави на виконання вказаних конституційних положень [3, с. 5].

Наступним кроком держави стало закріплення у ст.ст. 1177 та 1207 Цивільного кодексу України норми про відшкодування державою шкоди потерпілому або особам, які перебувають на його утриманні, якщо не буде встановлено особу, яка вчинила злочин, або вона виявиться неплатоспроможною, за рахунок Державного бюджету України у випадках, на умовах та у порядку, передбачених законом. Проте на сьогодні потерпілий не має можливості реалізувати та захистити свої права на підставі вказаних норм Цивільного кодексу України через відсутність спеціального закону, який би врегулював механізм відшкодування потерпілим від кримінального правопорушення шкоди державою. Вказане становить головну проблему в реалізації ст.ст. 1177 та 1207 ЦК України, оскільки в судовій практиці це є підставою для відмови у задоволенні позовів потерпілих до держави з вимогами про відшкодування збитків [4, с. 67].

Відшкодування шкоди, завданої злочином, є одним з пріоритетних завдань кримінального судочинства, а тому це питання активно розробляється у науці. Теоретичні дослідження згаданого питання дійшли до висновку, що відшкодування завданої злочином шкоди, для потерпілого є одним з головних інтересів у кримінальному процесі [5, с.13].

На практиці ж видно, що конституційні положення, які забезпечують захист прав потерпілого і відшкодування йому заподіяного збитку від злочину, ще не втілені в конкретні правові рішення. Потерпілому не створено реальних умов для здійснення наданих йому на це прав [6, с.13].

В Україні є актуальним і досі не вирішеним залишається питання про відшкодування потерпілому шкоди за рахунок держави. Наділення потерпілого правом на таке відшкодування обумовлене закріпленням відповідних положень в актах міжнародно-правового характеру. Так, у розділі «А» додатків до «Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою» (остання, до речі, ратифікована нашою державою) міститься положення, відповідно до якого в тих випадках, коли компенсацію неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника чи з інших джерел, державам варто вживати заходів до надання фінансової компенсації.

До речі, право постраждалої особи на відшкодування завданої злочином шкоди за рахунок держави на законодавчому рівні закріплено в багатьох розвинутих країнах світу: Австрії, Швейцарії, Нідерландах, Естонії, Чехії, Португалії тощо. За нормами яких, коли відшкодування збитків не може бути повністю забезпечено з інших джерел, держава повинна взяти таке відшкодування на себе, навіть у тому випадку, коли особа, яка вчинила злочин, не може бути переслідувана в судовому порядку або покарана [3, с. 11, 34, 58, 62, 103, 112, 152].

На дотримання вимог практики європейських держав з питань відшкодування шкоди потерпілому за рахунок держави та положень Конституції України з цих питань, нашим законодавцем у нормах ЦК України (ст.ст. 1177, 1207) передбачено, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, а також майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною, відшкодовується потерпілому державою. Умови та порядок відшкодування такої шкоди встановлюються спеціальним законом.

Окреслені положення (ч. 2 ст. 1177 та ч. 2 ст. 1207 ЦК) не є нормами прямої дії. З точки зору юридичної техніки викладені вони нетипово, що не характерно для ЦК у цілому, оскільки без прийняття спеціального закону посилення на ці норми в положеннях ЦК та їх реалізація є неможливими. Слід зазначити, що законодавцем ще у січні 2006 року була зроблена спроба прийняти відповідний закон про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, потерпілим від злочину. Нормами його було передбачено право потерпілого на відшкодування за рахунок держави матеріального збитку від злочину в розмірі, що перевищував 1 660 грн, у випадку, якщо правоохоронні органи впродовж півроку не змогли встановити особистість злочинця. Передбачалося, що звернення з вимогою про відшкодування шкоди повинно подаватися потерпілою особою на ім'я прокурора, який здійснює нагляд за розслідуванням кримінальної справи, не раніше, ніж через півроку з дня винесення постанови про визнання такої особи потерпілою у даній кримінальній справі.

Прокурор упродовж 30 днів після перевірки обґрунтованості підстав, зазначених у заяві, спрямовує її в суд. Справу про відшкодування громадянину матеріального збитку

за рахунок держави розглядають відповідні місцеві суди. Громадянин звільняється від сплати державного збору та інших зборів при розгляді даної категорії справ. А рішення суду вступає в силу через десять днів із дня його оголошення. Виконання рішення суду про відшкодування матеріального збитку за рахунок держави покладалося на органи державної виконавчої служби Міністерства юстиції за рахунок коштів державного бюджету зі спеціального фонду потерпілого в Україні. Було запропоновано, щоб, такий фонд потерпілого створювався в розмірі, еквівалентному не менше 2 млн євро на рік.

Вказаний проект закону «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, потерпілим від злочину» (реєстр. № 6283-1) від 17 січня 2006 року навіть пройшов у Верховній Раді перше читання, але з невідомих причин чомусь вже 19 квітня 2007 року постановою Верховної Ради № 954-V було скасовано попереднє рішення Верховної Ради України від 17 січня 2006 року та знято законопроект з подальшого його розгляду з формулюванням «Доручити Комітету Верховної Ради України з питань правової політики доопрацювати зазначений законопроект і внести його на розгляд Верховної Ради України у другому читанні» [7].

На сьогодні минуло вже більше десяти років, а відповідний закон так і не прийнято. Тому не дивно, що на практиці, через відсутність спеціального закону, норми ЦК України з питань відшкодування шкоди фізичній особі, потерпілій від злочину, за рахунок держави не діють, і не випадково в судовій практиці приймаються рішення про відмову в задоволенні заявлених позивачами клопотань про відшкодування шкоди відповідно до положень ЦК України [8].

Як висновок можна зазначити, що національна система компенсації майнової шкоди потерпілим від злочину потребує розроблення окремого закону, який на державному рівні врегулював би умови, порядок, обсяг та механізм здійснення компенсації особам, які потерпіли від злочину. Інакше інтереси потерпілого у кримінальному судочинстві так і будуть залишатися на останньому місці після суспільних та державних інтересів. На сучасному етапі Україна йде шляхом реалізації ідей правової держави у сфері правосуддя, а тому розробка та прийняття спеціального закону, який врегулював би механізм відшкодування державою шкоди особам, які потерпіли від кримінального правопорушення, відповідало б вищим моральним принципам сучасної цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. – 48 с.
2. В'юник М.В. Щодо питання державної компенсації потерпілим від злочину / М.В. В'юник // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Право». – 2014. – Вип. № 21. – С. 101–112.
3. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова; за заг. ред. О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2015. – 268 с.
4. Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: моногр. / С.В. Давиденко. – Х.: Фінн, 2008. – 296 с.
5. Остапенко С.І. Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочинцем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.І. Остапенко. – К., 2010. – 20 с.
6. Федченко В.М. Відшкодування потерпілому завданої злочинцем шкоди за рахунок держави / В.М. Федченко // Науковий вісник ДДУВС. – 2010. – № 2. – С. 36–42.
7. Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам потерпілим від злочину: Закон України від 17 січня 2006 року (реєстр. № 6283-1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //zakon1.rada.gov.ua.
8. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 22 лютого 2008 року у справі № 2-868 // Юридична газета. – 2008. – № 13. – 15 липня.

ФЕДЧЕНКО Володимир Михайлович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗУБЦОВ Артем Вікторович
курсант групи ПС-345
факультету підготовки фахівців для підрозділів
досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Практика багатьох поколінь свідчить про те, що успіх розкриття і розслідування злочинів в багатьох випадках безпосередньо залежить від злагодженої взаємодії між слідчим та іншими підрозділами, які входять до системи правоохоронних органів [1, с. 56–57].

Після прийняття нового КПК у 2012 році окремі органи, наприклад, дізнання, зникли взагалі, повноваження інших підрозділів були дещо змінені, що спочатку у певній мірі спричинило деякі непорозуміння між ними та слідчими, але з часом сумісної роботи взаєморозуміння було налагоджено.

У 2015 році розпочалася реформа правоохоронних органів, яка має на меті повністю змінити структуру МВС. Деякі підрозділи вже припинили своє існування – ДАІ, ППС, а деякі, хоча юридично вже розформовані, але фактично продовжують свою діяльність до створення підрозділів, які будуть виконувати їх функції – КНДН, Дільничні інспектори, Кримінально-виконавча служба, дозвільна система.

Поза сумнівом, реформування системи МВС має багато позитивних моментів, але все нове на перших етапах свого впровадження, як правило, викликає певні труднощі, або непорозуміння. Вказане стосується і питань взаємодії слідчих з підрозділами Національної поліції, а саме з патрульною поліцією.

На практиці в питаннях розкриття та розслідування злочинів, у тому числі і по «гарячих слідах», відбуваються неузгоджені дії з питань саме взаємодії слідчих з підрозділами патрульної поліції, оскільки така взаємодія майже відсутня [2].

Процесуальні відносини між слідчими і іншими підрозділами з питань кримінального провадження, а відповідно і необхідність узгоджених дій слідчих з іншими підрозділами, нерідко виникають до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, наприклад: огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [3], тобто до початку досудового розслідування.

Для забезпечення оперативності отримання інформації, у тому числі і з метою розкриття кримінального правопорушення по «гарячих слідах», слідчий вправі залучити

до участі в огляді місця події як працівників оперативних підрозділів, так і працівників патрульної поліції, що він, як правило, і намагається здійснити. Але працівники новоствореної патрульної поліції у більшості випадків відмовляють слідчому у наданні допомоги з питань виявлення слідів злочину, очевидців, свідків події, що відбулася, та інших її обставин.

Як правило, свою відмову мотивують, посилаючись на ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, де зазначено: «поліцейський зобов'язаний професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва» [4]. Саме на відсутність дозволу від керівництва і посилаються поліцейські, відмовляючись співпрацювати зі слідчими. Крім цього, патрульні посилаються і на п. 6 розділу 3 наказу від 2 липня 2015 року № 796 «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС», у якому разом з іншими положеннями також зазначено: «Патрульна служба з метою забезпечення подальшого розслідування вживає заходів щодо охорони та збереження місця події в первинному, незміненому стані до прибуття уповноважених осіб, зокрема слідчих оперативних груп». З наведеного випливає, що якщо слідчі вже прибули, то обов'язки патрульних ніби-то припиняються.

Але окрім ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський уповноважений також здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності (ч. 6 ст. 23). Крім того, патрульна поліція здійснює і оперативно-розшукову діяльність відповідно до вимог закону (ч. 26 ст. 23).

Як бачимо, вказані положення прямо наголошують на необхідності здійснення взаємодії поліцейських, а відповідно, і патрульних Національної поліції з органами досудового розслідування.

Не слід також забувати, що згідно з наказом МВС України від 2 липня 2015 року № 796 «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС» патрульний поліцейський має сприяти розслідуванню злочинів, оскільки згідно з вимогами цього нормативного документа патрульна служба здійснює з метою виявлення, припинення та попередження кримінальних, адміністративних правопорушень, забезпечення комплексного підходу в дотриманні законності та правопорядку, налагоджує та здійснює співпрацю з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ [5]. Також поліцейський має право згідно зі ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» використовувати превентивні поліцейські заходи, до яких, з-поміж інших, відносяться: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд.

З питань подолання дезорганізації у роботі поліції у зв'язку з суттєвим ростом злочинності Комітет Верховної Ради України (ВРУ) з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності за підсумками спеціального засідання на тему ситуації зі злочинністю в країні, що відбулося 21 вересня 2016 року і в якому взяли участь глава Національної поліції Хатія Деканоїдзе та Генеральний прокурор України Юрій Луценко, затвердив перелік рекомендацій низці інститутів та органів державної влади. Так, профільний комітет рекомендував Національній поліції «здійснити невідкладні заходи щодо подолання дезорганізації в роботі поліції, створення чіткої вертикалі управління підрозділами Національної поліції та забезпечення принципу повної підпорядкованості всіх підрозділів поліції відповідним керівникам територіальних

органів поліції з покладанням на них повної відповідальності за діяльність поліції». Також рекомендується переглянути систему управління, взаємодії та координації між підрозділами Нацполіції, запровадити дієву систему контролю за розкриттям і розслідуванням злочинів на рівні центрального органу управління поліцією і територіальних органів поліції та сформувати професійне ядро ключових служб Нацполіції (оперативні та слідчі підрозділи, патрульна поліція, поліція особливого призначення, підрозділи превентивної діяльності тощо) [6].

Всі перераховані аспекти зобов'язують поліцейських патрульної служби взаємодіяти зі слідчими, а слідчі, в свою чергу, повинні надавати право вимагати від патрульних надання посиленої допомоги з питань виявлення слідів злочину, очевидців, свідків події, що відбулася, та інших її обставин.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що внесення відповідних змін та доповнень в положення КПК України та відомчих нормативних актів з питань чіткої регламентації взаємодії органів досудового розслідування з патрульною поліцією щодо розкриття кримінальних правопорушень по «гарячих слідах», з одного боку, усуне ті непорозуміння і труднощі, що виникають на практиці з питань надання допомоги слідчому щодо швидкого встановлення обставин кримінального правопорушення, а з іншого, лише покращить взаємодію вказаних підрозділів у питаннях ефективної боротьби зі злочинністю в цілому.

Список використаних джерел:

1. Федченко В.М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: моногр. / В.М. Федченко, Д.П. Письменний. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 203 с.
2. Тарасюк Я. Взаємодія слідчо-оперативної групи Національної поліції з патрульною поліцією в огляді місця події [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogdocenturyanata.io.ua/s2302522/vzamodiya_slidcho-operativnoe_grupi_nacionalnoe_policie_z_patrulnoyu_policiju_v_oglyadi_miscya_podie
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. – Х.: Право, 2012. – 367 с.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2015 року / Відомості Верховної Ради (ВВР) України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
5. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ МВС України від 2 липня 2015 року № 796 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>
6. У раді рекомендують Національній поліції подолати дезорганізацію та переглянути підготовку поліцейських [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/polityka/u-radi-rekomenduiut-natspolitsii-podolaty-dezorhanizatsiiu-ta-perehlianyty-pidhotovku-politseiskyykh-341738.html>

ФІЛППОВ Станіслав Олександрович
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Національної академії
Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ТРАНСКОРДОННОЮ ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Чинна Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011 (далі – Концепція), відображає нормативно-правове регулювання державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю станом на 2011 рік [1]. Водночас актуалізація нових викликів та загроз у цій сфері спонукає відкоригувати (або переглянути) такі її частини, як «Проблема, яка потребує розв'язання», «Мета, строки і напрями реалізації Концепції», «Шляхи та засоби розв'язання проблеми».

Очевидно, що об'єктивна інтернаціоналізація злочинності в умовах глобалізації у першу чергу інтенсифікує транскордонну злочинність, впливаючи як на її кількісні показники, так і на ті показники, що визначають рівень її суспільної небезпеки. Цей висновок є справедливим як для України, так і інших держав континентальної Європи. Зокрема, у програмних документах Європейського Союзу заявлено, що нова європейська політика сусідства приділяє першочергову увагу боротьбі з організованою транскордонною злочинністю та корупцією. Крім цього, нова європейська політика сусідства буде протистояти міжсекторальним викликам в сфері безпеки кордонів (до яких належать, наприклад, незаконне транскордонне переміщення людей) [2].

Поширення транскордонної організованої злочинності названо в числі викликів у сфері безпеки та Концепцією розвитку сектора безпеки і оборони України [3].

Разом із тим привертає увагу відсутність у чинній Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю шляхів і засобів розв'язання проблем транскордонної та транснаціональної організованої злочинності. Водночас низкою нормативно-правових актів, прийнятих протягом нетривалого періоду (2015 – 2016 р.р.) серед пріоритетних напрямів протидії злочинності на нормативному рівні визначено такий напрям, як протидія транскордонній і транснаціональній організованій злочинності.

Зокрема, у зазначений період увага інститутів сектору безпеки України була зосереджена на функціонуванні таких елементів механізму протидії даному виду злочинності:

– моніторинг стану транскордонної і транснаціональної організованої злочинності (Указ Президента України від 16 червня 2015 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», Концепція інтегрованого управління кордонами, схвале-

на розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149-р);

– провадження суб'єктами інтегрованого управління кордонами діяльності із запобігання, виявлення, розкриття (розслідування) транскордонних злочинів (Концепція інтегрованого управління кордонами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149-р);

– оцінка безпекового середовища та аналіз поширення транскордонної організованої злочинності (Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України затверджена Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016).

Вищезазначені обставини свідчать про своєчасність постановки питання щодо внесення змін (прийняття нової редакції) до Концепції та необхідність включення до проекту заходів протидії транскордонній організованій злочинності. Отже, на наш погляд, доцільним та своєчасним є внесення до Концепції змін такого змісту:

Проблема, яка потребує розв'язання

– зосередження інтересів транскордонних організованих злочинних угруповань переважно на високоприбуткових сферах діяльності: незаконний обіг природних ресурсів в прикордонні, енергетика, незаконне переправлення мігрантів, контрабанда фальсифікованих лікарських засобів;

– криміналізація процесу переправлення мігрантів через державний кордон. В умовах активізації діяльності щодо вирішення міграційної кризи в Європейському Союзі актуальною є загроза переорієнтації незаконних міграційних потоків, у тому числі на маршрути, що пролягають територією України;

– для транскордонної злочинності характерними є використання відмінностей законодавства держав-сусідів (особливо розбіжностей між нормами митного, кримінального, кримінально-процесуального законодавства та законодавства про статус правоохоронних органів суміжних держав);

– політизація загальнокримінальної транскордонної організованої злочинності, що є причиною використання учасниками транскордонних організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації.

Мета, строки і напрями реалізації Концепції

Напрямами реалізації Концепції є удосконалення інституційної системи протидії транскордонній організованій злочинності.

Шляхи та засоби розв'язання проблеми

– усунення умов існування транскордонної організованої злочинності у прикордонні;

– визначення завдань оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби України на кожному етапі протидії транскордонній організованій злочинності (встановлення контролю над нею, її локалізація, нейтралізація та ліквідація);

– опрацювання з міжнародними організаціями (FRONTEX, Європол, Інтерпол тощо) та державами, що межують з Україною, питання щодо проведення оцінки спільних інституційних спроможностей України та держав-сусідів до запобігання викликам, пов'язаним з транскордонною організованою злочинністю, у тому числі запобігання діяльності організованої злочинності у міграційній сфері;

– проведення моніторингового кримінологічного аналізу транскордонної організованої злочинності.

На наш погляд, внесення змін (прийняття нової редакції Концепції) з урахуванням заходів протидії транскордонній злочинності прогнозовано сприятиме розробленню та виконанню організаційних заходів, спрямованих на запобігання виникненню організованих злочинних угруповань і вчиненню ними злочинів.

Список використаних джерел:

1. Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011/print1475595268750713> (Дата звернення 03.10.2016)
2. Review of the European Neighbourhood Policy: Joint communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 18.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf (Дата звернення 23.09.2016)
3. Концепція безпеки і оборони України: затверджено Президентом України від 14 березня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/print1459969010590415> (Дата звернення 23.09.2016).

ХІМ'ЯК Юрій Богданович
кандидат юридичних наук,
заступник начальника науково-експертного управління
– начальник відділу нормативно-правової роботи
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВРАХУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА СТ. 5 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

З часу введення в дію Кримінального процесуального кодексу України (КПК) законодавцем значно змінений підхід до застосування запобіжного заходу у кримінальному провадженні в порівнянні з процесуальним порядком, що визначався нормами Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року. Під час розробки нового КПК було враховано ті системні проблеми у забезпеченні гарантій права на свободу та особисту недоторканність, які констатовані у багатьох рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) проти України за ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція).

Поряд із цим задля уникнення випадків неможливості застосувати практику ЄСПЛ у кримінальному судочинстві через колізійність із національним законодавством у ч.ч. 4, 5, 6 ст. 9 КПК вміщено положення, які надають можливість вирішувати спірні питання застосування практики ЄСПЛ у співвідношенні із національним законодавством. Так, зокрема, встановлено, що у разі, якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України (ч. 4 ст. 9 КПК). Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 5 ст. 9 КПК). Згідно з ч. 6 ст. 9 КПК у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК (загальні засади).

За даними судової статистики, судами за 9 місяців 2016 року розглянуто 37 557 клопотань, пов'язаних із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що значно переважає над кількістю клопотань щодо інших запобіжних заходів. До прикладу, кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання за цей же період склала 9 851, домашнього арешту – 8 884. Задоволено 21 349 клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, відмовлено у 6 853 випадках.

Зазначимо, що у практиці застосування норм КПК в частині застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою на сьогодні залишаються невирішеними багато питань, що зумовлює звернення суддів до практики ЄСПЛ за ст. 5 Конвенції. До таких питань відносяться: 1) порядок застосування такого запобіжного заходу під час

підготовчого провадження; 2) визначення строку застосування цього запобіжного заходу під час постановлення вироку; 3) процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у випадку скасування вироку судом апеляційної або касаційної інстанції на новий розгляд; 4) врахування судами практики ЄСПЛ під час розгляду клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у провадженнях за статтями 109–114-1, 258–258-5, 260, 261 Кримінального кодексу України; 5) вплив на правозастосовну практику факту відступу України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод згідно постанови Верховної Ради України від 21 травня 2015 року № 462-VIII.

Щодо порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час підготовчого провадження (ч. 3 ст. 315 КПК) слід зазначити, що уже в першому рішенні ЄСПЛ проти України, яке розглянуто з урахуванням розгляду кримінального провадження національними судовими органами за нормами КПК (справа «Чанев проти України», рішення ЄСПЛ від 9 жовтня 2014 року) цей міжнародний судовий орган виявив невідповідність норм КПК ст. 5 Конвенції, зокрема, у п.п. 30, 31 вказаного рішення зазначено, що: «Суд із занепокоєнням зазначає, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України чітко та точно не врегулює питання щодо тримання особи під вартою у період після закінчення досудового розслідування та до початку судового розгляду. Отже, ч. 3 ст. 331 КПК передбачено, що суд першої інстанції має двомісячний строк для вирішення питання щодо продовження тримання обвинуваченого під вартою, навіть якщо вже закінчився строк дії попередньої ухвали про тримання під вартою, постановленої слідчим суддею, як це мало місце у цій справі. Вищезазначених міркувань достатньо для того, щоб Суд міг дійти висновку, що було порушено п. 1 ст. 5 Конвенції, а чинне законодавство дозволяє продовження тримання підозрюваного під вартою без судового рішення протягом періоду тривалістю до двох місяців та що ці положення застосовувалися у справі заявника, який знаходився під вартою без ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» [1].

У 2014 році ВССУ проводилось узагальнення судової практики про застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Зокрема, у п. 6 Висновків узагальнення зазначено, що судам під час застосування положень ч. 3 ст. 315 КПК необхідно враховувати практику ЄСПЛ, відповідно до якої водночас із визначеннями законних випадків тримання особи під вартою та процесуальних гарантій обрання і продовження застосування таких запобіжних заходів однозначно визнається неправильним «автоматичне» продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Тому у разі відсутності відповідних клопотань сторін суд під час підготовчого судового засідання уповноважений поставити перед сторонами провадження питання щодо запобіжного заходу (для якого КПК передбачено обмежений строк дії), оскільки суд на цій стадії процесу відповідає за дотримання розумних строків розгляду [2].

Разом з тим у п. 9 Висновків зазначено, що положення ст. 331 КПК лише вказують на обов'язок суду ініціювати розгляд питання про доцільність подальшого тримання під вартою обвинуваченого за відсутності клопотання прокурора. Розгляд цього питання має відбуватися за нормами глави 18 КПК з обґрунтуванням наявності ризиків у кримінальному провадженні та необхідності подальшого застосування запобіжного

заходу у вигляді тримання під вартою. Відсутність мотивувальної частини відповідного судового рішення є порушенням як загальних засад кримінального провадження, так і ст. 5 Конвенції.

Варто зазначити, що така позиція враховує практику ЄСПЛ, викладену у п.п. 29, 30, 34 рішення від 9 жовтня 2014 року у справі «Чанев проти України». Водночас зазначене проблемне питання потребує додаткового законодавчого регулювання.

Проблемним також залишається питання щодо визначення строку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час постановлення вироку судом першої інстанції. У вищезагаданому узагальненні судової палати у кримінальних справах ВССУ зазначено з приводу цієї проблеми таке: «впровадження у КПК порядку забезпечення контролю за доцільністю та обґрунтованістю застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час судового провадження зумовлене необхідністю надання суду процесуальних механізмів для оперативного вирішення провадження та заборони свавільного обмеження права людини на свободу шляхом застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без визначення строку його застосування. Під час ухвалення обвинувального вироку суд вправі застосувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до обвинуваченого до набрання цим вироком законної сили. Суд застосовує запобіжний захід у вигляді тримання під вартою у такому випадку з метою забезпечення виконання остаточного судового рішення (п. 11 висновків)». З огляду на наведене при вирішенні питання про визначення строку застосування такого запобіжного заходу (до набрання вироком законної сили) необхідно враховувати, що стандарти обґрунтування ризиків та їх доказування змінюються під час судового провадження в суді першої інстанції, а після ухвалення вироку судом першої інстанції застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою застосовується з метою виконання остаточного рішення суду.

Варто зазначити, що у рішенні ЄСПЛ від 4 червня 2015 року в справі «Руслан Яковенко проти України» [3] цей міжнародний судовий орган надав практику ЄСПЛ щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час ухвалення вироку. Це рішення є важливим в контексті встановлення ризиків та обсягу їх доказування під час його застосування.

Відповідно до п. 49 вказаного рішення слово «засудження» у розумінні пп. «а» п. 1 ст. 5 Конвенції слід розуміти як висновок про винуватість особи після встановлення згідно із законодавством факту вчинення правопорушення, так і призначення покарання або іншого заходу, пов'язаного з позбавленням свободи (див. рішення у справах «Гуццарді проти Італії» (*Guzzardi v. Italy*) від 6 листопада 1980 року, п. 100, Series A № 39; «Ван Дроогенбрук проти Бельгії» (*Van Droogenbroeck v. Belgium*) від 24 червня 1982 року, п. 35, Series A № 50; та, у якості більш нової практики, рішення у справі «Дель Ріо Прада проти Іспанії» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], заява № 42750/09, п. 123, ECHR 2013).

У цьому ж рішенні ЄСПЛ зазначив, що підсудний вважається таким, що перебуває під вартою, «після засудження компетентним судом» у розумінні пп. «а» п. 1 ст. 5 Конвенції, з моменту оголошення вироку судом першої інстанції, навіть якщо він ще не набрав законної сили і його можна оскаржити. У зв'язку з цим Суд доходив висновку, що словосполучення «після засудження» не може тлумачитися як таке, що обмежується вироком, який набрав законної сили, оскільки це виключатиме випадки затримання під час судового засідання осіб, яких за результатами судового розгляду було засуджено і які на такий судовий розгляд з'явилися, ще будучи вільними, неза-

лежно від доступних їм засобів юридичного захисту (див. рішення у справі «Вемгофф проти Німеччини» (*Wemhoff v. Germany*) від 27 червня 1968 року, С. 23, п. 9, Series A № 7). Більше того, особа, засуджена судом першої інстанції, яка перебуває під вартою до закінчення строку оскарження вироку, не може вважатися такою, що перебуває під вартою з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення за пп. «с» п. 1 ст. 5 Конвенції (див., зокрема, рішення у справі «Сольмаз проти Туреччини» (*Solmaz v. Turkey*), заява № 27561/02, п. 25, від 16 січня 2007 року).

Отже, навіть якщо національне законодавство держави-члена передбачає, що вирок набирає законної сили лише після завершення розгляду справи судами усіх інстанцій, попереднє ув'язнення у розумінні положень Конвенції закінчується зі встановленням вини та призначенням покарання судом першої інстанції (див. рішення у справі «Сольмаз проти Туреччини», п. 26).

Також ЄСПЛ додатково вказав, що «раніше Суд встановлював, що різні форми попереднього ув'язнення, яке не було частиною призначеного покарання у вигляді позбавлення волі, становили ув'язнення заявника «після засудження компетентним судом» (див., наприклад, вищезазначене рішення у справі «Ван Дроогенбрук проти Бельгії» (*Van Droogenbroeck v. Belgium*), пп. 33-42; рішення у справах «М. проти Німеччини» (*M. v. Germany*), заява № 19359/04, п. 96, ECHR 2009; та «Джеймс, Уеллс та Лі проти Сполученого Королівства» (*James, Wells and Lee v. the United Kingdom*), заяви №№ 25119/09, 57715/09 та 57877/09, пп. 197-199, від 18 вересня 2012 року). За таких обставин відповідне тримання під вартою не було частиною покарання, а радше впливало з «іншого заходу, пов'язаного з позбавленням свободи».

Враховуючи наведене, слід зазначити, що застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою після винесення вироку судом першої інстанції здійснюється «після засудження компетентним судом» у розумінні пп. «а» п. 1 ст. 5 Конвенції з метою виконання остаточного рішення суду першої інстанції. Разом з тим вказане положення не виключає можливості обвинуваченому звернутися до суду апеляційної інстанції під час апеляційного провадження з клопотанням про зміну або скасування такого запобіжного заходу.

Поза увагою законодавця залишилось питання щодо визначення процесуального порядку застосування запобіжних заходів у випадку скасування вироку судом апеляційної або касаційної інстанції та направлення провадження на новий розгляд. Це питання має важливе значення з огляду на те, що у практиці ЄСПЛ встановлення будь-якого періоду протягом якого тримання під вартою здійснюється без відповідного судового рішення є безумовним порушенням п. 1 ст. 5 Конвенції. В узагальненні судової практики судовою палатою у кримінальних справах ВССУ надано судам апеляційної інстанції таке рекомендаційне роз'яснення, зокрема, якщо за наслідками апеляційного провадження суд апеляційної інстанції скасовує вирок, призначаючи новий розгляд справи, він повинен вирішити питання щодо подальшого застосування запобіжного заходу для направлення матеріалів до суду першої інстанції. У судовому провадженні в суді першої інстанції застосовується періодичний судовий контроль за доцільністю застосування цього запобіжного заходу та встановлюється конкретний строк його застосування. У випадку скасування вироку суду апеляційної інстанції або першої та апеляційної інстанцій колегія суддів має також вирішити питання щодо подальшого застосування запобіжного заходу для направлення матеріалів до суду нижчої інстанції.

Поряд із цим зазначене питання потребує законодавчого врегулювання. У цьому контексті варто зазначити, що до Верховної Ради України внесений проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення захисту прав людини в кримінальному судочинстві» (реєстраційний номер 2930 від 21 травня 2015 року), який врегулює зазначені проблемні питання. Так, згідно законопроекту пропонується ст. 433 КПК доповнити новою частиною третьою такого змісту: «3. Суд касаційної інстанції розглядає питання обрання чи продовження запобіжного заходу при скасуванні судового рішення і призначенні нового розгляду у суді першої чи апеляційної інстанції». Також запропоновано ст. 442 КПК доповнити новою частиною четвертою такого змісту: «4. При скасуванні судового рішення і призначенні нового розгляду у суді першої чи апеляційної інстанції в резолютивній частині ухвали зазначається рішення про обрання запобіжний захід» [4].

Окремо слід зазначити, що ч. 5 ст. 176 КПК, відповідно до якої запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 109–114-1, 258–258-5, 260, 261 Кримінального кодексу України, не в повній мірі відповідає гарантіям, що надає ст. 5 Конвенції. Йдеться про невідповідність цього законодавчого положення правовим позиціям ЄСПЛ, викладеним в рішенні у справі «Харченко проти України», «Єлоєв проти України» та інших рішеннях, в яких констатовано відсутність розгляду судами під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, питання про можливість застосування альтернативних запобіжних заходів; неможливість врахувати окремі обставини, що визначені у ст. 178 КПК під час вирішення відповідних клопотань (наприклад, врахувати стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого).

Варто зазначити, що Україна здійснила відступ від міжнародних зобов'язань за ст. 5 Конвенції, водночас у випадку, коли під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою буде існувати ризик порушення ст. 3 Конвенції, наприклад, за медичним критерієм, очевидно, суд матиме право розглянути альтернативні запобіжні заходи.

Враховуючи наведене, слід зазначити, що на сьогодні у кримінальному судочинстві в аспекті дотримання права на свободу та особисту недоторканність залишаються системні проблеми, які пов'язані, як правило, із недоліками законодавчого регулювання, що можуть бути вирішені у правозастосовній практиці, в тому числі й завдяки застосуванню практики ЄСПЛ.

Список використаних джерел:

1. Чанев проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 9 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_a37
2. Про узагальнення судової практики застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: постанова пленуму ВССУ від 19 грудня 2014 року № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2014_rik.html
3. Руслан Яковенко проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 4 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a79
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення захисту прав людини в кримінальному судочинстві: проект Закону України за реєстраційним номером 2930 від 21 травня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55285

ХРИСТИЧ Інна Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент
кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені
академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОБЛІКУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ – ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність – це одне із головних понять кримінології, явище, яке притаманне суспільству в процесі його існування. Проблема кожної держави, щоб її масштаби не загрожували розвитку суспільства, тому завжди необхідно розробляти заходи протидії їй. Подальший розвиток нашої країни неможливий без створення надійного механізму протидії злочинності, але ефективна протидія злочинності неможлива без уявлення щодо її реальних обсягів.

В останні роки у більшості країн світу відбувається систематичний приріст зареєстрованих злочинів, хоча при цьому в більшості розвинутих країн світу відбувається зменшення чисельності населення, в першу чергу за рахунок більш молодших вікових груп. Ця ситуація притаманна і нашій країні. З огляду на стан злочинності в Україні розробка дієвих механізмів протидії їй – необхідна вимога сучасності.

Система протидії злочинності – це дуже складне поняття, яке обов'язково обмежується чіткими рамками законодавства. Тому кримінологами протидія злочинності розглядається як соціальна система, цілісний процес, що включає загальносоціальне, спеціально-кримінологічне та індивідуальне запобігання злочинам.

Сучасна орієнтація правоохоронних органів на репресивну функцію кримінального закону і пріоритетний захист інтересів держави призводить до того, що більшість населення вважає, що інтереси кожного громадянина ніхто не захищає і не збирається захищати. Вважаємо, що сучасні програми протидії злочинності обов'язково повинні розроблятися з урахуванням законних прав і інтересів громадян країни. Тим більше, що Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним зобов'язанням держави. Право на захист у кримінальному судочинстві стоїть поряд з невід'ємним правом на життя, свободу і недоторканність особи (не відчужених і непорушних прав і свобод людини і громадянина), закріплених у ст.ст. 27, 28, 29 Конституції України [1]. Мета державної політики у протидії злочинності – це захист «жертв злочинів», але органи кримінальної юстиції, як правило, всупереч своїм конституційним обов'язкам, необхідного інтересу до захисту осіб, що стали жертвами злочину, не проявляють.

Раніше діюча система реєстрації заяв громадян про вчинені злочини та практика у відмові порушення кримінальних справ відповідно до прийнятих заяв громадян істот-

но впливали на зменшення офіційної статистики про кількість потерпілих від злочинів. Більшість учених вважали, що введення в дію 20 листопада 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України істотно змінить цю негативну практику, яка склалася, в першу чергу, в органах МВС України. Тим більше, що питання протидії злочинності турбують громадян навіть в більшій мірі, ніж інші умови соціально-економічного характеру. За даними Інституту соціології 42,0% громадян України найбільше бояться зростання злочинності [2, с. 47]. Питання щодо реформи кримінальної юстиції України назріло давно. Але, на жаль, започатковані владою ще у 2005 році процеси щодо визначення напрямів реформування її до цього часу нічого суттєвого не дали.

Сьогодні можна констатувати, що в складних умовах переходу до ринкової економіки нашої державі так і не вдалось забезпечити формування дієвої правоохоронної системи та правосуддя. Перманентні несистемні зміни у правоохоронній системі та системі правосуддя більше були спрямовані на те, щоб підпорядкувати правоохоронну систему та правосуддя інтересам правлячої політичної еліти [3], а не на створення реального громадянського суспільства.

З метою забезпечення належної організації діяльності органів прокуратури з питань ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, статистики та її аналізу було видано наказ Генерального прокурора від 16 жовтня 2015 року № 275 зі змінами, внесеними наказом Генерального прокурора України від 7 вересня 2016 року № 319. Основними завданнями діяльності на цьому напрямі було визначити забезпечення: об'єктивного відображення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань відомостей щодо кримінальних правопорушень, осіб, які їх учинили, та прийнятих під час досудового розслідування процесуальних рішень; своєчасності, повноти і достовірності внесення до інформаційно-аналітичної системи «Облік та статистика органів прокуратури» відомостей про прокурорську діяльність та її результати; системного контролю за дотриманням Кримінального процесуального кодексу України та нормативно-правових актів з питань ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, формуванням звітності про роботу органів досудового розслідування, а також за надходженням інформації про судові рішення щодо особи у кримінальному провадженні; запровадження перевірок щодо об'єктивності первинних облікових відомостей та показників звітності про роботу прокурора. При цьому необхідно удосконалювати форми і методи контролю за дотриманням вимог облікової роботи і формування статистичних даних з використанням інформаційних систем та порівняльного аналізу різних форм звітності органів прокуратури, правоохоронних і судових органів. З урахуванням результатів вживати заходів до підвищення ефективності діяльності на цьому напрямі [4].

Цим же наказом були визначені основні критерії оцінки діяльності прокурорів. Такими на цьому напрямі треба вважати забезпечення: достовірності відображення результатів прокурорської та слідчої діяльності в первинних облікових документах та відповідних формах звітності; вжиття заходів щодо удосконалення форм та методів організації роботи з питань ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статистики; комплексного аналізу статистичної інформації з метою забезпечення законності, здійснення координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності [4].

Усе викладене вище підтверджує те, що незважаючи на зміни законодавства, які мають на меті підвищення якості реєстраційної роботи, ніяких істотних змін не відбувається. На практиці повсякденною є ситуація, коли працівники правоохоронних органів, нехтуючи приписами ч. 1 ст. 214 КПК України та не бажаючи виконувати

свої обов'язки, не вносять відомості щодо вчинення кримінального правопорушення (злочину) за поданою заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до ЄРДР та розглядають її у порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян». Підтримуємо точку зору тих учених, які вважають, що не можна було органи прокуратури наділяти правом формування статистичних даних щодо стану злочинності в державі [5], про що неодноразово писав і автор цих тез [6, с. 81; 7, с. 72].

Зрозуміло, що, ґрунтуючись на документах первинного обліку, складаються відповідні звітні дані в правоохоронних органах. Якщо ці первинні дані викривлені, то і всі статистичні дані будуть неправильно характеризувати стан злочинності і її тенденції. Крім того, систематична зміна форм звітності призводить до труднощів у проведенні порівняння цих даних за різні періоди часу і в різних гілках правоохоронних органів. А все це ускладнює розробку заходів протидії злочинності.

Незважаючи на введення нового Кримінального процесуального кодексу і ЄРДР практика невнесення даних про вчинені злочини залишилася. Тому єдину систему державної реєстрації кримінальних правопорушень (злочинів) можна проводити лише в Державній службі статистики, в центрі, який не буде підпорядкований правоохоронним і правозастосовним органам, який і буде щорічно друкувати статистичні збірники про стан злочинності в країні. При цьому вважаємо, що Державній службі статистики України необхідно щорічно проводити загальнодержавне вибіркове обстеження рівня латентної злочинності, що дасть змогу встановити реальний стан злочинності в Україні, як це систематично проводиться в більшості країн світу. Введення такого обліку надасть можливість розробляти більш дієві заходи протидії злочинності. Цим повинен займатися спеціальний підрозділ Державної служби статистики України.

Також підтримуємо точку зору О.Г. Кулика щодо необхідності створення спеціальної форми статистичної звітності про осіб, які потерпіли від злочинів [8, с. 98], тому що це буде давати змогу більш реально розробляти заходи протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Бурлакова В. Чому українці не усміхаються [Текст] / В. Бурлакова // Тиждень. – 2012. – № 26 (243) 29 черв. – 5 липн. – С. 44–47.
3. Бойко А. Недоліки діяльності правоохоронних та судових органів щодо запобігання та протидії економічній злочинності / А. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/vlada.html?_m=publications&_t=rec&id=12985
4. Про організацію діяльності органів прокуратури з питань ведення Єдиного реєстру судових розслідувань, статистики та її аналізу: наказ Генерального прокурора України від 16 жовтня 2015 року № 275 зі змінами, внесеними наказом Генерального прокурора України від 7 вересня 2016 року № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/rpd.html?_m=publications&_t=rec&id
5. Петер Г. Прокуратура та правоохоронні органи України в період злочинного режиму Януковича, і її перетворення сьогодні / Г. Петер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/13397>
6. Даньшин И.Н. Об организации централизованной правовой статистики / Даньшин И.Н., Онищук З.М., Христин И.А. // Проблемы социалистической законности: респ. межвед. науч. сб. / отв. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Вищ. школа, 1980. – Вып. 5. – С. 77–82.
7. Христин И.О. Проблемы вдосконалення обліку злочинів / І.О. Христин // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2006. – № 735. – 148 с. – С. 69–73.
8. Кулик О.Г. Кримінологічні дослідження потерпілих від злочинів в Україні: проблеми та перспективи / О.Г. Кулик // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень: матеріали круглого столу, 25 квіт. 2013 р. – Х.: Право, 2013. – С. 333.

ЦИКТИЧ Віталій Михайлович
здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Судовий контроль є важливим процесуальним засобом дотримання конституційних прав людини у досудовому розслідуванні. Предметом судового контролю є законність і обґрунтованість обмеження зазначених прав органами досудового провадження. Тому, виходячи із зазначеного, вважаємо необґрунтованою позицію окремих правників (С. Слінько, В. Сліпченко, В. Тертишник та ін.) про надання права слідчому судді здійснювати судовий контроль не лише за законністю та обґрунтованістю обмеження конституційних прав людини органами досудового провадження, а й за ходом провадження ними відповідних процесуальних дій. Реалізація такої позиції авторів у кримінальному процесі замінить процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням й фактично призведе до дублювання функцій слідчого судді та прокурора як процесуального керівника, що не сприятиме ефективності досудового провадження.

Водночас результати аналізу правозастосовної практики судового контролю за законністю та обґрунтованістю обмеження конституційних прав особи у досудовому розслідуванні висвітлюють низку проблемних питань, які потребують законодавчого вирішення. На окремих із них у межах цього виступу доцільно тезисно зупинитися.

Відповідно до ст. 56 КПК України потерпілий має право знати суть підозри, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження (п. 2); подавати докази, зокрема слідчому судді (п. 3).

При цьому ст. 193 КПК України прямо не включає потерпілого до переліку осіб, які мають право брати участь під час розгляду питання щодо застосування до підозрюваного запобіжного заходу, що є заходом забезпечення кримінального провадження. У зв'язку із цим у правозастосовній практиці виникає таке питання: у який спосіб, хто саме і в які строки має інформувати потерпілого про застосування до підозрюваного запобіжного заходу?

На наш погляд, з метою розширення процесуальних гарантій потерпілого на відшкодування завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди та реалізації його процесуальних інтересів у кримінальному провадженні слідчий, який його здійснює, зобов'язаний при прийнятті рішення про застосування запобіжного заходу щодо підозрюваного повідомити про це потерпілого у спосіб, визначений ст. 135 КПК України.

2. Чинний КПК України не містить заборони подання потерпілим апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді за наслідками розгляду ним питання про застосуван-

ня запобіжного заходу. Чи має право потерпілий оскаржити в апеляційному порядку відповідну ухвалу слідчого судді ?

На нашу думку, потерпілий має право на подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді за наслідками розгляду ним питання про застосування запобіжного заходу.

3. У чинному КПК України не визначено, в який спосіб потерпілий має реалізувати своє право на подання доказів у разі розгляду слідчим суддею питання про застосування до підозрюваного запобіжного заходу. У зв'язку із цим на практиці це питання викликає труднощі при його вирішенні, а також неоднозначність підходів.

На нашу думку, для вирішенні цього питання слід виходити із загальних засад доказування, визначених параграфом 2 глави 4 і насамперед ст. 93 КПК України.

4. Відповідно до ч. 1 ст. 188 КПК прокурор/слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися з клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Частина 3 ст. 190 КПК України визначає, з якого моменту ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу втрачає законну силу: приводу підозрюваного, обвинуваченого до суду; закінчення строку дії ухвали, зазначеного в ній, або закінчення шести місяців із дати постановлення ухвали, у якій не зазначено строку її дії; відкликання ухвали прокурором.

У ст. 219 КПК України визначені строки досудового розслідування та межі їх продовження, при цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати: 1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

У правозастосовній практиці виникає питання: який порядок дії ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу, якщо строк досудового розслідування закінчився раніше, ніж строк дії самої ухвали?

На наш погляд, для вирішенні цього питання ч. 3 ст. 190 КПК України необхідно доповнити п. 4 такого змісту: «закінчення строку досудового розслідування».

5. Відповідно до ч. 1 ст. 201 КПК України підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід, його захисник, мають право подати до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, клопотання про зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України та покладених на нього слідчим суддею, судом, чи про зміну способу їх виконання.

У ч. 2 цієї ж статті зазначено, що копія клопотання та матеріалів, якими воно обґрунтовується, надається прокурору не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання.

Відповідно до ч. 3 цієї ж статті до клопотання мають бути додані: 1) копії матеріалів, якими підозрюваний, обвинувачений обґрунтовує доводи клопотання; 2) перелік свідків, яких підозрюваний, обвинувачений вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання, із зазначенням відомостей, які вони можуть надати, та обґрунтуванням

значення цих відомостей для вирішення питання; 3) підтвердження того, що прокурору надіслана копія клопотання та копії матеріалів, що обґрунтовують клопотання.

Зі змісту ч. 1 ст. 201 КПК України зрозуміло, що клопотання про зміну запобіжного заходу обвинувачений може подати особисто.

У зв'язку із цим на практиці виникає питання: якщо обвинувачений знаходиться під вартою, яким чином він зможе реалізувати це право, якщо, знаходячись під вартою, він не має фізичної можливості надати прокурору копію матеріалів та клопотання про зміну запобіжного заходу?

На нашу думку, у такому випадку потрібно виходити з загальних положень, що передбачають процесуальний порядок залучення захисника до участі у кримінальному провадженні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 48 КПК України захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами на прохання чи за згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника.

Запропоновані нами способи вирішення проблемних питань правозастосовної практики судового контролю за законністю та обґрунтованістю обмеження конституційних прав особи у досудовому розслідуванні, на наш погляд, потребують законодавчого закріплення та відповідного роз'яснення Пленумом Верховного Суду України, що сприятиме підвищенню ефективності досудового провадження та посиленню гарантій дотримання конституційних прав особи у досудовому розслідуванні.

ЦІНСЬКИЙ Валентин Іванович
провідний аналітик
організаційно-аналітичного відділу
Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України

ЩОДО ПРОТИДІЇ СПРОБАМ НЕЗАКОННОГО ВВЕЗЕННЯ В УКРАЇНУ ЗБРОЇ, БОЄПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН

Охорона громадського порядку, забезпечення безпеки громадян, охорона їх життя та здоров'я, майна, особистої недоторканності є одним з основних напрямів соціальної політики України. Водночас збільшення кількості зброї у населення слугує суттєвим фактором погіршення криміногенної ситуації в державі. У зв'язку з цим неконтрольоване поширення зброї, боєприпасів і вибухових речовин стало серйозною проблемою. Найбільш небезпечними є злочини, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї. До джерел надходження в країну зброї, боєприпасів і вибухових речовин в незаконний обіг належить незаконне переміщення через митний та державний кордони України (контрабанда). До ще одного такого джерела можливо віднести і ввезення зброї, боєприпасів і вибухових речовин з тимчасово окупованої території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, зокрема з Луганської і Донецької областей, оскільки положеннями ст.ст. 4, 10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено особливий правовий режим перетину меж окупованої території, і зазначена територія тимчасово невідконтрольна українській владі [1].

Так, за даними звіту про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень–серпень 2015 року, січень–серпень 2016 року (форма № 1-ОЗ (місячна), затверджена наказом ГПУ від 23 жовтня 2012 року № 103 за погодженням з Держстатом України), воєнні дії, що тривають на східній території нашої держави, сприяють учиненню ОГ і ЗО злочинів у сфері незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухонебезпечних предметів тощо. Однак, за статистичними даними ГПУ, навпаки простежується тенденція до зменшення (на 54,3%) кількості їх виявлення. Зокрема, протягом 8 місяців 2015 року було виявлено 35 злочинів у сфері незаконного обігу зброї, учинених у складі організованих злочинних формувань, а вже за 8 місяців 2016 року – лише 16 злочинів [2].

Проте, незважаючи на успіхи у сфері боротьби з незаконними ввезенням в Україну зброї, боєприпасів та вибухових речовин, криміногенна ситуація залишається вкрай напруженою. Згідно з Інформацією Міністерства внутрішніх справ України про виконання рішення РНБО України від 6 травня 2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», уведеного в дію Указом Президента України від 16 червня 2015 року № 341/2015 (лист МВС від 12.09.2016 № 12797/05/21-2016), Національною поліцією, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України вживаються заходи щодо протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин. За

результатами цих заходів органами Національної поліції з початку року викрито майже 4,9 тис. фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими боєприпасами та вибуховими речовинами. З незаконного обігу правопорушників вилучено 959 одиниць вогнепальної зброї, а саме: 43 гранатомети (реактивні установки), 58 автоматів, 50 карабінів та гвинтівок (у т. ч. мисливських), 349 пістолетів і револьверів, 65 обрізів, 98 одиниць саморобної зброї, а також 1442 гранати, 16 мін та 18 саморобних вибухових пристроїв, 100,3 тис. патронів до різної зброї. Станом на 31 серпня 2016 року у провадженні слідчих Національної поліції перебувало майже 7,6 тис. кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, боєприпасами або вибуховими речовинами. Досудове слідство закінчено за майже 6,2 тис кримінальних правопорушень, з яких майже 1,6 тис. надіслано до суду з обвинувальним актом [3].

Значна кількість спроб незаконного ввезення зброї на територію України виявляється та попереджається правоохоронцями, але її популярність набрала таких розмірів, що контрабандисти намагаються ввозити зброю до України по запчастинах. Для цього правопорушники налагоджують функціонування каналів незаконного ввезення в Україну комплектуючих зброї (стволи, затвори, магазини, зворотні пружини, рамки тощо), які їм надходять через міжнародні служби поштової доставки, особисто збирають її та продають через спеціалізовані форуми в мережі Інтернет. Завдяки таким діям з окремих запчастин в країні з'являються нові одиниці небезпечного для життя озброєння [4].

Також зброя, боєприпаси та вибухові речовини в Україну можуть потрапляти повітряним, морським, залізничним транспортом, підземними тунелями. До головних причин такої ситуації можливо віднести неякісну перевірку осіб та транспортних засобів, які перетинають державний та митний кордони України, недостатню забезпеченість технічними засобами пошуку, стійку корупцію в правоохоронних органах, неналежне виконання співробітниками фіскального та прикордонного органів покладених на них завдань щодо запобігання та протидії контрабанді зброї, боєприпасів та вибухових речовин, необлаштування державного кордону з державами СНД, неналежне виконання заходів, передбачених Протоколом проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятим 31 травня 2001 року у м. Нью-Йорку, до якого Україна приєдналася згідно із Законом України від 2 квітня 2013 року № 159-VII.

Однак за оцінками військових експертів, правоохоронних органів, головною причиною зростання незаконного обігу зброї в Україні є військовий конфлікт на сході держави, що зробив зброю доступною для неконтрольованого обігу на всій території країни [5].

Українські ЗМІ та урядові структури стверджують, що близько 500 тисяч одиниць вогнепальної зброї (зокрема автомати, кулемети та пістолети) були незаконно ввезені на Донбас від часу початку бойових дій у регіоні. Значна частина з цього арсеналу потрапить на чорний ринок. А таке різноманіття доступної й дешевої зброї спричиняє зростання рівня насилля в державі.

Якщо раніше асортимент зброї складався із пістолетів і автоматів, то тепер можливо придбати також гранати, кулемети, гранатомети. До початку АТО ціна, напри-

клад, на автомат Калашникова доходила до 2–3 тис. доларів, зараз його можна купити за 500–1000 доларів, пістолети, на зразок ТТ і Макарова, на чорному ринку коштують від 300 до 500 доларів, а гранату, приміром Ф-1, можна взагалі купити за ціною до 20 доларів. За даними МВС, станом на 2015 рік після початку конфлікту 70 відсотків зброї, яка вилучається правоохоронцями з незаконного обігу, походить із Донбасу.

Зброя в незаконний обіг потрапляє також внаслідок протиправних дій посадових осіб Збройних Сил України, які незаконно її збувають цивільним особам або безпідставно списують як таку, що використовувалася під час зіткнень з бойовиками терористичних організацій «ЛНР» та «ДНР». Крім цього, на мирну територію держави зброя прибуває із військовослужбовцями, які повертаються додому і беруть зброю в якості сувенірів, або волонтерами, які їдуть в зону АТО і везуть продукти харчування чи інші речі, а назад вертаються із зброєю. Мали місце випадки, коли зброю знаходили в особистих речах загиблих військовослужбовців. Зброю також можуть викрадати, продавати, дарувати тощо.

Причинами незаконного обігу зброї є також підвищений попит на неї, обмежений перелік дозволеної для володіння громадянами зброї для самооборони та неврегульованість питання про використання зброї цивільного призначення. Адже в умовах погіршення криміногенної ситуації у більшості населення виникає природне бажання придбати зброю для самозахисту [6].

На фоні існуючих проблем у сфері незаконного обігу зброї у Верховній Раді України 1 грудня 2014 року зареєстровано законопроект №1135 «Про вогнепальну зброю цивільного призначення», розроблений Українською стрілецькою асоціацією. Водночас уже 10 грудня 2014 року в парламенті зареєстрували альтернативний законопроект №1135-1 «Про цивільну зброю і боєприпаси», розроблений Українською асоціацією власників зброї. Тим не менше, як видно із сайту ВРУ, зазначені законопроекти знаходяться у комітетах і не були розглянуті на жодному засіданні парламенту [7, 8].

Також слід зазначити, що правоохоронні органи посилили роботу щодо недопущення розповсюдження зброї та боєприпасів, зокрема:

- запровадили відеофіксацію на пунктах пропуску та митних постах (поки що в тестовому режимі);
- створили мобільні групи з боротьби з порушеннями на митниці, до складу яких входять митники, податківці, прикордонники та представники поліції;
- проводять заходи з виявлення підозрілих осіб на станціях метро, у громадському транспорті і затримують людей із сумками або пакунками, в яких можуть транспортуватися зброя та - спецоперації з виявлення та вилучення з незаконного обігу зброї;
- проводять спецоперації з вилучення незаконно утримуваної зброї та боєприпасів, які викрадені та вивезені із зони проведення АТО, а також встановлюють осіб, причетних до організації незаконного їх зберігання;
- у місті Хмельницькому відкрили Регіональний кінологічний навчальний центр Всесвітньої митної організації, де проходять навчання собаки для потреб митниці, Національної поліції, Держприкордонслужби та пенітенціарної служби;
- для перевірки громадян, автотранспорту залучають мобільні групи, які курсують другорядними дорогами, де відсутні стаціонарні блокпости;
- залучають іноземні донорські кошти для розвитку прикордонної служби;

– здійснюють профілактичні заходи під умовними назвами «Зброя в транспорті» та «Автомобіль»;

– здійснюють системні заходи з посилення інженерно-технічного облаштування державного кордону в межах виділеного фінансування, а також спільно з ОБСЄ розробили план повернення контролю над кордоном із Росією.

Проте, незважаючи на реалізацію вищевказаних та інших заходів у сфері боротьби з незаконним обігом зброї у країні, правоохоронні органи не в змозі повністю приборкати неконтрольоване розповсюдження зброї. Згідно із статистичними даними, наведеними Генеральною прокуратурою у 2015 році, вбачається різке, порівняно з попереднім роком, майже у 2,5 рази, збільшення чисельності злочинів, вчинених з використанням саме вогнепальної зброї. Тільки в Києві кількість таких злочинів збільшилася втричі. Чисельність злочинів, учинених з використанням вогнепальної зброї, випередила в два рази кількість злочинів, учинених із застосуванням холодної зброї. Однак, на фоні погіршення криміногенної ситуації в державі (за січень–липень 2016 року кількість злочинів зросла на 20,3% порівняно з відповідним періодом 2015 року) за даними ГПУ, кількість злочинів з використанням вогнепальної зброї та вибухових речовин дещо зменшилася в січні–липні 2016 року у 2,63 рази в порівнянні зі січнем-липнем 2015 року (374 злочини проти 984 злочинів).

До того ж незаконний обіг зброї в окремій країні може загрожувати стабільності і в сусідніх країнах, оскільки Україна – одна з найактивніших транзитних країн, яка пов'язує країни Сходу і Заходу, і її транзитний потенціал використовується для міжнародного ринку нелегальної зброї. Мають місце дані про те, що зараз частішають спроби переправляти зброю зі сходу України, в першу чергу, до сусідніх Польщі та Білорусі. Зокрема, польські прикордонники повідомили в січні 2016 року, що за 18 місяців після початку конфлікту на Донбасі вони вилучили в контрабандистів 53 одиниці зброї. Для порівняння, у 2013 році за аналогічний період вилучили лише три одиниці.

У зв'язку з цим можливо дійти висновку, що на сьогодні незаконний обіг вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин становить загрозу національній безпеці нашої держави.

Отже, значна кількість нелегалізованої зброї в населення є наслідком воєнного конфлікту, звідки зброя майже безконтрольно потрапляє на мирну територію України. Цьому, зокрема, сприяють корупція на пунктах пропуску на лінії розмежування в зоні конфлікту в Донецькій і Луганській областях та недостатнє їх технічне оснащення, велика кількість вимушених переселенців із зони проведення АТО, бідність та безробіття серед них та інші чинники, що призводить до поширення незаконної зброї на всій території нашої держави і є реальною й серйозною загрозою для суспільства.

Зважаючи на викладене, можливо зробити висновок, що основними причинами спроб незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів та вибухових речовин є:

- 1) недостатня ефективність митного та прикордонного контролю;
- 2) неналежна забезпеченість технічними засобами пошуку;
- 3) слабка взаємодія між правоохоронними органами, у тому числі іноземних держав, у сфері запобігання ввезенню в Україну зброї, боєприпасів та вибухових речовин;
- 4) неналежне облаштування державного кордону з державами СНД;
- 5) воєнний конфлікт на сході держави;

- 6) часткова непідконтрольність українській владі кордону з Росією;
- 7) погіршення криміногенної та економічної ситуації в державі;
- 8) великий рівень безробіття та правовий нігілізм українців;
- 9) значна кількість внутрішньо переміщених осіб;
- 10) високий попит на зброю та її доступність;
- 11) неналежний контроль за обігом зброї;
- 12) протиправне використання соціальних мереж для незаконного обігу зброї та неналежний їх моніторинг з боку уповноважених правоохоронних органів;
- 13) неналежний пропускний режим між секторами в зоні АТО;
- 14) відсутність механізму щодо грошового викупу державою добровільно зданої громадянами зброї;
- 15) відсутність нормативно-правового акта, який би унормував питання обігу вогнепальної зброї цивільного призначення.

З огляду на викладене вище на сьогодні спостерігається сталий процес зростання незаконного обігу зброї в Україні. Якщо таке становище буде зберігатися й надалі, то це значно ускладнить криміногенну ситуацію в державі, що характеризуватиметься збільшенням кількості тяжких насильницьких злочинів, серед яких найнебезпечнішими є такі, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї. Це стане наслідком зниження авторитету правоохоронних органів, сприятиме розвитку правового нігілізму серед українців, які будуть самостійно захищати свої порушені права без залучення правоохоронців, а із застосуванням вогнепальної зброї, тобто вчиняти самосуди. Цьому також сприяють війна на сході держави, сучасна економічна й фінансова криза, неефективна боротьба з корупцією, погіршення рівня життя населення, його зубожіння, зростання безробіття, велика кількість біженців і переміщених осіб, неналежний контроль за обігом зброї [9].

Тож з метою запобігання спробам незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів та вибухових речовин пропонується здійснити такі заходи:

1. Верховній Раді України першочергово прийняти такі законопроекти:

– у Комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України перебувають два проекти законів України «Про вогнепальну зброю цивільного призначення» (реєстр. № 1135 від 1 грудня 2014 року) та «Про цивільну зброю і боєприпаси» (реєстр. № 1135-1 від 10 грудня 2014 року), якими пропонується унормувати аналогічні питання. З метою зменшення попиту населення на зброю вважаємо за доцільне прийняти Закон України «Про цивільну зброю і боєприпаси» (реєстр. № 1135-1 від 10 грудня 2014 року), як такий, що більш досконало і ґрунтовно врегулює питання обігу вогнепальної зброї цивільного призначення;

– у Верховній Раді України знаходиться проект Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (реєстр. № 2126а від 19 червня 2015 року), яким пропонується унормувати питання протидії протиправному використанню соціальних мереж. З прийняттям такого закону правоохоронці будуть мати змогу використовувати у своїй діяльності соціальні мережі в тому числі для виявлення, розкриття та попередження злочинів у сфері незаконного обігу зброї.

2. Кабінету Міністрів України:

– розробити та затвердити Державну комплексну програму запобігання незаконно-

му обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин на 2017 – 2020 роки, передбачивши в ній кошти на грошовий викуп державою добровільно зданої громадянами зброї;

– з метою забезпечення ефективного контролю за обігом зброї розробити та затвердити Порядок звітування Міністерства оборони України про отримання, використання та списання зброї та боєприпасів, яким передбачити механізм та строки надання такої інформації Уряду країни.

3. Міністерству оборони України здійснити удосконалення пропускового режиму між секторами на території проведення АТО, запровадивши систематичні зміни паролів пропуску на цю територію із забезпеченням контролю за їх дотриманням.

Список використаних джерел:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №№ 9-10, №№ 11-12, № 13. – Ст. 88.
4. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень–серпень 2015 року, січень–серпень 2016 року.
5. Максим Скубенко (аналітик VoxCheck), Олександр Ярощук (інтерн VoxCheck), Яніна Корнієнко (волонтер VoxCheck). На місці злочину: Як в Україні змінилась криміногенна ситуація і що про неї говорять політики.
6. Бавзалук Д. Безпеку держави поставити на карту / Д. Бавзалук // Україна молода. – 2016. – 5 липня. – Вип. № 083.
7. Про вогнепальну зброю цивільного призначення: проект Закону України, реєстр. № 1135, від 1 грудня 2014 року.
8. Про цивільну зброю і боєприпаси: проект Закону України, реєстр. № 1135-1, від 10 грудня 2014 року.
9. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: проект Закону України, реєстр. № 2126а, від 19 червня 2015 року.

ЧЕРНЯК Андрій Миколайович
здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ВІЗУАЛЬНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ У ПРОТИДІЇ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ МІЖНАРОДНИМ СТУДЕНТСЬКИМ ОБМІНОМ

Сьогодні представники кримінального світу України і транснаціональні злочинні формування використовують різноманітні можливості для конспірації своєї протиправної діяльності. Однією з таких можливостей є міжнародний студентський обмін, під прикриттям якого вчиняють незаконне переміщення осіб через державний кордон України (інколи у поєднанні з контрабандою предметів та речовин, заборонених для вільного обігу) з метою подальшої злочинної діяльності різних напрямів – від торгівлі людьми до шпигунства і терористичних актів.

У зв'язку із викладеним оперативні підрозділи мають вживати заходи із запобігання таким діям, їх виявлення та припинення, а за дорученнями слідчого, прокурора – брати участь у розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень у формі проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних.

Однією з таких дій є візуальне спостереження, яке одночасно являє собою й оперативно-розшуковий захід (ОРЗ). Воно використовувалося правоохоронними, розвідувальними та контррозвідувальними органами держав в усьому світі з найдавніших часів і дотепер. Ним активно послуговуються під час проведення оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та досудового розслідування. З часом візуальне спостереження не лише не втрачає своєї актуальності у боротьбі зі злочинністю, а й набуває ще більшого значення через використання досягнень науки й техніки, застосування новітніх технологій.

Основний вид злочинів у сфері міжнародного студентського обміну, на наше переконання, становить нелегальна міграція у формі незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Ці злочини здебільшого поєднуються з іншими, які можна розподілити на дві категорії: ті, що необхідні для безперешкодного вчинення нелегальної міграції (одержання неправомірної вигоди службовою особою, підроблення документів, печаток, штампів, використання підроблених документів тощо) та ті, заради вчинення яких здійснюється нелегальна міграція. Останні можна диференціювати на такі, що вчиняються з метою отримання матеріальної користі (корисливі), та такі, що не приносять матеріальної вигоди суб'єктам їх вчинення (за винятком одержання грошової винагороди організаторами та безпосередніми виконавцями від замовників).

До корисливих злочинів, заради яких вчиняється незаконне переправлення осіб через державний кордон, належать злочини у сфері господарської діяльності (зокрема, контрабанда, ввезення в Україну та збут підроблених грошей, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом та ін.), наркозлочини (контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, використання коштів, здобутих від не-

законного обігу цих засобів, їх незаконне виробництво та збут тощо) торгівля людьми, шахрайство та ін.

Серед інших (не корисливих) злочинів, заради подальшого вчинення яких здійснюють нелегальну міграцію, потрібно виокремити шпигунство, диверсію, організацію групових порушень громадського порядку та масових заворушень, а також кримінальні порушення, пов'язані з тероризмом. З-поміж останніх можна виділити терористичний акт, втягнення до терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації.

Юридично проведення візуального спостереження ґрунтується на положеннях п. 11 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де зазначено, що оперативні підрозділи мають право здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем згідно з положеннями ст. 269 КПК України. Вказана стаття передбачає, що для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях, може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження. За результатами спостереження складається протокол, до якого долучаються отримані фотографії та/або відеозапис.

Візуальне спостереження є ефективним засобом запобігання злочинам у сфері міжнародного студентського обміну, їх виявлення, викриття та розслідування. Воно може здійснюватися стосовно широкого кола осіб.

Серед таких осіб виокремлюємо: студентів та абітурієнтів з числа іноземців, які займаються протиправною діяльністю в Україні; посадових осіб вищих навчальних закладів та органів державної влади, які одержують неправомірну вигоду від іноземних студентів та абітурієнтів; осіб, які використовують організацію виїзду громадян України на навчання за кордон як прикриття для злочинної діяльності; осіб, які проживають або працюють у приміщеннях, де планується проведення оперативно-технічних заходів; працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері міжнародного студентського обміну, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб; зв'язки усіх перерахованих вище осіб.

Крім того, візуальне спостереження формально може бути проведене стосовно певних речей та місць. Але фактично воно проводиться стосовно невстановлених (невідомих, не ідентифікованих) осіб, які з'являються у цих місцях та (або) контактують з цими речами.

Для проведення візуального спостереження оперативними підрозділами в межах оперативно-розшукової справи та кримінального провадження є правові підстави. Але використати цей ОРЗ для виявлення й профілактики злочинів у сфері міжнародного студентського обміну сьогодні неможливо. Відсутні і законні підстави для спостереження за зв'язками об'єктів візуального спостереження. Вказані питання потрібно врегулювати на законодавчому рівні, подавши науково обґрунтоване визначення візуального спостереження та розмежувавши його за двома категоріями об'єктів – встановлені (відомі, ідентифіковані) та невстановлені (невідомі, не ідентифіковані) особи. При цьому у кожному випадку необхідно визначити правові підстави та процедурні аспекти проведення – в межах оперативної превенції, оперативного пошуку, оперативної розробки та кримінального провадження.

ЧЕРНЯК Олександр Максимович
викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами, які проводять
оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗКРИТТЮ І ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ І ЕКОНОМІКИ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Держава вживає певні заходи, спрямовані на боротьбу з організованою злочинністю, яка становить загрозу національним інтересам і національній безпеці України. Ця боротьба відповідно до вимог ст. 2 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» повинна бути націлена на встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізацію, нейтралізацію та ліквідацію.

Особливо небезпечними проявами організованої злочинності є діяльність злочинних об'єднань у сферах управління і економіки держави. Саме цими об'єднаннями вживаються найбільш активні заходи, направлені на забезпечення продовження своєї діяльності, які в умовах поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, значно переважають можливості законного впливу на них з боку правоохоронних органів.

Протидія організованої злочинності виявленню, розкриттю, досудовому розслідуванню злочинів залишається головною проблемою діяльності правоохоронних органів, складовою, що відокремлює її від інших видів злочинності, жоден з яких не робить настільки сильного, системного, масового опору розслідуванню.

Коло суб'єктів таких злочинів, як службові розкрадання, посягання на господарські відносини, поповнилося «елітарним» прошарком фінансово-господарського криміналітета, латентного («тіньового») підприємництва, корумпованих службовців. З'явилась власна (за влучним визначенням американського кримінолога Е. Сатерленда) «білокомірцева» злочинність (white collar crime) [1].

Висока технічна оснащеність злочинних угруповань, наявність у них власної розвідки і контррозвідки, володіння новітніми формами та методами протидії правоохоронним і судовим органам ускладнює, а іноді й унеможливорює виявлення ознак вчинюваних ними злочинів лише кримінальними процесуальними та криміналістичними засобами [2].

Внаслідок корупції, завдяки юридичній освіті, поширеності спеціальної літератури, у тому числі в системі «Інтернет», члени злочинних об'єднань, як правило, мають достатньо інформації про методи і засоби виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, у них є достатні матеріальні й інші можливості протистояти правоохоронній системі.

Специфічною ознакою сучасної організованої злочинності на європейському континенті є те, що спільноти злочинців взаємодіють переважно у рамках не ієрархічних, етнічно однорідних об'єднань, а вільних злочинних мереж. Фактично злочинність трансформується відповідно до вимог сучасності, оскільки мережі у глобальному вимірі становлять собою одну з найпоширеніших та найкращих форм суспільної організації.

Тому, останніми роками збільшується чисельність тих науковців, які незадоволені трактуваннями, в основу яких покладено концепцію організації і, відповідно, поділ праці, а також більш-менш формальну ієрархію між керівництвом і виконавцями. Представники нових підходів звертають увагу на концепцію мереж (організацію злочинної діяльності за допомогою мережі злочинців), яка має переваги над традиційними організаційними структурами завдяки гнучкості, адаптивності, швидкості реагування.

У західних країнах все частіше констатується, що найбільш небезпечні злочинні угруповання не мають усталеної, чітко визначеної організаційної будови. Вони досить часто швидко змінюють її, як і напрями та організаційні форми діяльності, заради більш раціонального й оптимального досягнення поставленої мети [3].

У науці під протидією розслідуванню злочинів розуміють сукупність умисних дій, що направлені на протидію іншим діям (діяльності правоохоронних органів), метою яких є досягнення об'єктивної істини у кримінальній справі та здійснення правосуддя. Вона може виявлятися в діяльності різних осіб, направленої на зміну об'єкта чи інформації про нього [4].

Белкін Р.С. визначав протидію як умисну діяльність з метою протидіяти розслідуванню, і, в результаті, встановленню істини у кримінальній справі [5].

Протидію розслідуванню злочинів можуть здійснювати як особи, що відносяться до учасників кримінального процесу, так і інші особи. Мотиви можуть бути різними, в більшості випадків це бажання unikнути кримінальної відповідальності та покарання, отримати винагороду або нематеріальні блага тощо.

Актуальність наведеної ситуації висуває на порядок денний для практиків та науковців таку проблему, як розроблення засобів, прийомів, способів ліквідації протидії, яка носить характер кримінальних правопорушень, та їх припинення у разі замовного втручання з боку засобів масової інформації, представників публічної влади, громадських організацій.

Однією із головних проблем подолання протидії розслідуванню з боку злочинних об'єднань – це відсутність його визначення у законах, які є правовою основою боротьби з організованою злочинністю.

Разом з тим Кримінальним кодексом України (далі – КК) визначені діяння, які можливо розглядати як протидію розслідуванню кримінальних правопорушень.

До них належать: різні види зловживання владою, службовим становищем, повноваженнями (ст.ст. 364, 364-1, 365-2 КК); перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронного органу (ст. 365 КК); різні види кримінальних правопорушень, пов'язаних з підкупом, зловживанням впливом (ст.ст. 354, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 369-3, 370 КК); втручання в діяльність працівників правоохоронних та судових органів, державної виконавчої служби, приватного виконавця, народного депутата України, депутата місцевої ради, державного діяча, члена Рахункової палати, захисника чи представника особи; перешкоджання з'явленню свідка, по-

терпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст.ст. 343, 344, 351, 351-1, 376, 386, 397 КК); опір представникам влади, працівникам правоохоронного органу, державним та приватним виконавцям, членам громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцям (ст. 342 КК); різні форми примушування, захоплення або тримання як заручників (погрози та насильство) щодо посадових і службових осіб органів влади, державних чи громадських діячів, громадян, які виконують громадський обов'язок, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовців, журналістів, суддів, народних засідателів, присяжних їх близьких родичів або членів сім'ї, заподіяння тілесних ушкоджень, вбивство та інше посягання на їх життя (ст.ст. 345, 345-1, 346, 348, 348-1, 349, 349-1, 350, 373, 377, 379 КК); невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, розголошення відомостей про заходи безпеки щодо таких осіб (ст.ст. 380, 381 КК); захоплення державних або громадських будівель чи споруд, умисне знищення або пошкодження майна державних та інших органів, громадських об'єднань, працівників правоохоронних органів, державних та приватних виконавців, журналістів, осіб чи громадян, які виконують громадський обов'язок, суддів, народних засідателів, присяжних, захисників, інших осіб; незаконні дії щодо об'єктів майнового забезпечення кримінальних проваджень (ст.ст. 194, 197, 341, 347, 347-1, 352, 378, 388, 399 КК); злочини, пов'язані зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією, приховуванням злочину, розголошенням даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст.ст. 328, 330, 372, 383, 384, 387, 396 КК); втручання в роботу автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, протиправні дії з інформацією, яка обробляється в них, незаконне використання спеціальних технічних засобів для отримання такої інформації, умисне пошкодження ліній зв'язку (ст.ст. 359, 360, 361, 361-1, 361-2, 362, 363-1, 376-1 КК); злочини, пов'язані з обігом і використанням офіційних документів (ст.ст. 357, 358, 366 КК).

Останнім часом широко розповсюджені дії винних осіб, пов'язані з бажанням уникнути відповідальності за вчинені злочини і втекти за межі України. Тому набуває поширення діяльність організованих злочинних угруповань, які займаються незаконним переправленням таких осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України). До складу цих угруповань можуть безпосередньо входити і працівники правоохоронних органів або інші особи, які сприяють вчиненню цих кримінальних правопорушень, надаючи поради, вказівки, засоби для переправлення або усуваючи перешкоди для їх вчинення.

У КПК України слово «протидія» згадується лише у ст. 477 (Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення) та стосується визначення складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 206 Кримінального кодексу України (Протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин). В свою чергу цей Кодекс теж не дає визначення поняття «протидії».

Проте до заходів запобігання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень необхідно відносити відсторонення від посади у разі, коли ця особа має можливість знищити чи підробити речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших

учасників кримінального провадження, протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином (Глава 14 КПК України). Крім того, такими заходами є відвід учасників кримінального судочинства (Глава 3 § 6 КПК України «Відводи»).

Вказаний кримінальний та кримінальний процесуальний інструментарій повинен у повному обсязі використовуватися правоохоронними органами при вирішенні питання щодо відповідальності осіб, які вчинили протидію розслідуванню.

На основі емпіричного досвіду встановлені окремі форми протидії розслідуванню злочинів. Їх знання необхідне для розроблення основних напрямів боротьби з організованою злочинністю, особливо у сфері економіки. Зупинимося лише на найпоширеніших із них.

Так, протидія з боку організованої злочинності починається ще до фактичного вчинення злочинних дій, на стадії готування до незаконної діяльності, а не до конкретного злочину [6] і може полягати: у введенні членів злочинних угруповань у раду директорів, правління різних підприємств, що дозволяє здійснювати більш жорсткий контроль за діяльністю цих підприємств, а також створює видимість легальної діяльності, полегшує процес відмивання доходів, здобутих від злочинної діяльності; укладенні цивільно-правових, трудових угод, що маскують реальну діяльність цих організацій. Яскравим прикладом такого роду протидії можна назвати створення охоронних фірм, агентств, метою яких є не здійснення охоронної діяльності, а участь у рейдерських захопленнях.

Крім того, членами злочинних об'єднань вживаються заходи, направлені на: встановлення контактів з органами влади і управління; просування в політичні структури (наприклад, для одержання депутатської недоторканності). У ході досудового розслідування протидія носить більш активний характер і набуває таких форм, як підкуп, залякування й інший вплив у відношенні потерпілих, свідків, членів їхньої родини з метою відмови від дачі правдивих свідчень; використання заздалегідь налагоджених корупційних зв'язків в органах влади, правоохоронних органах, засобах масової інформації з метою створення перешкод розслідуванню; тиск на слідчого, процесуального керівника, інших осіб зі сторони обвинувачення (може бути у формі погроз, підкупу й інших); також можливе фізичне усунення свідків, інших учасників процесу, які дають показання про діяльність злочинного об'єднання і вчинення конкретних злочинів.

Саме у ході досудового розслідування з метою перешкодити його проведенню використовується неузгодженість норм кримінального процесуального законодавства та його гуманізація.

Найбільш уразливою для розслідування злочинів, вчинених злочинними об'єднаннями, є стадія судового розгляду. На цій стадії використовуються всі можливі форми протидії (тиск на свідків, використання корумпованих зв'язків; затягування розгляду справи), що призводить, як правило, до зміни показань учасників процесу.

Ефективне подолання протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями, можливе лише при належному законодавчому, фінансовому, кадровому забезпеченні діяльності усіх правоохоронних органів, які беруть участь у виявленні, розкритті і розслідуванні діяльності цих угруповань.

Список використаних джерел:

1. Матусовский Г.А. Формирование методики расследования экономических преступлений, совершаемых организованными преступными группами / Г.А. Матусовский // Збірник наукових праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. – Х., 2000. – Вип. 1.
2. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: моногр. / М.А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007.
3. Шостко О.Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Шостко О.Ю. – Х., 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/42156172/Aref.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1476345196&Signature=Lj3VVBQ7MIFWykfyuMZl%2BJ1Zin8k%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3D42156172.pdf>
4. Кустов А.М. Криминалистическая сущность противодействия расследованию и его механизм / А.М. Кустов // Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы: сб. науч. тр. – М.: Академия управления МВД России, 2007.
5. Криминалистика: учеб. для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М., 1999.
6. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности: практ. пособ. / Н.П. Яблоков. – М., 2002.

ЧОРНОУС Юлія Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

На проблемах міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів, які мають міжнародний характер, постійно наголошується в актах нормотворчості, виступах посадових осіб, наукових працях, публіцистиці. Така злочинність стає все більше організованою, озброєною, корумпованою, інтелектуальною, оперативно використовує досягнення науки і техніки для реалізації своїх цілей, що вимагає об'єднання дій держав, їх уповноважених органів для досягнення спеціальних завдань.

Прийняття нового кримінального процесуального законодавства України врегулювало ряд питань міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, у тому числі й визначило його основні форми. Зокрема, розглядаючи досудове розслідування, слід вказати такі з них: 1) міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій (гл. 43 КПК); 2) видача осіб, які винили кримінальне правопорушення (екстрадиція) (гл. 44 КПК); 3) кримінальне провадження у порядку перейняття (гл. 45 КПК).

Вивчення практичних даних щодо реалізації заходів міжнародного співробітництва свідчить про їх значні обсяги, однак, навіть вони повністю не задовольняють потреби практики, адже злочинність все більше й більше набуває міжнародного характеру, а боротьба з нею у межах держави – це лише окремі кроки, які не дають очікуваного результату.

Важливою формою міжнародного співробітництва є виконання запитів про міжнародну правову допомогу про проведення процесуальних дій. Згідно даних Головного слідчого управління Національної поліції України, протягом 2015 року в слідчих підрозділах на виконанні перебував 401 запит про міжнародну правову допомогу, що на 389, або 49,2% менше, ніж за 2014 рік. Зменшення надходження міжнародних доручень пов'язано як із припиненням направлення таких запитів компетентними органами Російської Федерації безпосередньо до Головного слідчого управління, так і з тим, що починаючи з 6 листопада 2015 року, ГСУ НП не визначено як орган, уповноважений на здійснення безпосередніх зносин з компетентними органами іноземних держав у рамках Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року, у зв'язку з чим доручення компетентних органів іноземних держав в рамках зазначеної Конвенції надходять виключно через Генеральну прокуратуру України.

Протягом 2015 року до Головного слідчого управління надійшло 314 запитів про міжнародну правову допомогу, що на 252, або 44,5 % менше, ніж за 2014 рік. При цьому зменшення в порівнянні з минулим роком відбулося як за дорученнями, які надійшли безпосередньо до ГСУ (190), так і за запитами, направленими Генеральною прокуратурою України (124).

Протягом 2015 року забезпечено виконання 321 запиту про надання міжнародної правової допомоги, що на 366, або 53,3% менше відповідного показника минулого року.

Причини тривалого виконання слідчими підрозділами запитів компетентних органів іноземних держав про надання міжнародної правової допомоги можливо поділити на об'єктивні, які пов'язані з великими обсягами запитуваних процесуальних дій, зростанням кількості звернень до слідчих суддів із відповідними клопотаннями в рамках виконання міжнародних запитів, складнощів, що виникають під час встановлення користувачів IP-адрес або абонентів телекомунікаційних джерел за наявними ІМЕІ пристроїв; та суб'єктивні, викликані, станом виконавської дисципліни, знанням міжнародного та національного законодавства, що регулює міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, відповідних криміналістичних рекомендацій. Нерідко спостерігається порушення строку виконання запиту про міжнародну правову допомогу, передбаченого ч. 2 ст. 558 КПК України.

Окремі складнощі пов'язані із набранням чинності новим КПК України, практична реалізація положень котрого вплинула на підвищення завантаженості слідчих, посилення вимог щодо дотримання процедури міжнародного співробітництва (строк виконання доручень зменшився до місяця (ч. 2 ст. 558 КПК України), збільшення кількості документів, які необхідно долучати до матеріалів запиту та видів процесуальних дій, які потребують дозволу суду (ст. 552 КПК України) [1].

Вивчення слідчої та судової практики свідчить про важливість удосконалення практики реалізації міжнародного співробітництва, що може бути охарактеризовано у різних аспектах.

Наприклад, окремої уваги заслуговує питання про можливість присутності при проведенні процесуальних дій на території запитуваної держави представників компетентних органів запитуючої держави.

Так, Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року передбачає, що «посадові та зацікавлені особи можуть бути присутні, якщо запитувана сторона на це згодна» (ст. 4) [2, с.112–232]. Стаття 2 Другого додаткового протоколу 2001 року доповнює ст. 4 Європейської конвенції положенням, відповідно до якого у вимогах щодо присутності таких посадових або зацікавлених осіб не може бути відмовлено, якщо така присутність може сприяти задоволенню прохання про допомогу у спосіб, що більше відповідає потребам запитуючої сторони і, таким чином, може дозволити уникнути необхідності подання додаткових прохань про допомогу [3].

Деякі міжнародні договори регламентують порядок повідомлення ініціатора запиту про час та місце виконання запиту, що сприяє забезпеченню можливості присутності представників компетентних органів іноземної держави. Так, наприклад, згідно ст. 8 Договору між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 2002 року, особам, присутнім при виконанні запиту, може бути дозволено робити дослівні записи процесуальних дій. З метою здійснення таких дослівних записів передбачається можливість використання технічних засобів [4].

Присутність представників компетентних органів запитуючої держави при проведенні процесуальних дій на підставі запиту про міжнародну правову допомогу регламентується ст. 563 КПК України. Такий дозвіл на досудовому слідстві надається центральним органом – Генеральною прокуратурою України (п. 1 ч. 4 ст. 554 КПК України).

Аналіз теоретичних та практичних джерел свідчить, що присутність представників компетентного органу запитуючої держави при проведенні процесуальних дій на підставі запиту про міжнародну правову допомогу на території запитуваної держави, передбачає їх участь саме як спостерігачів, що наділені відповідними правами та обов'язками.

Умовою допуску представників компетентних органів запитуючої держави до участі у проведенні процесуальних дій є згода центральних органів запитуваної держави. За умови безпосереднього порядку зносин, необхідною є згода центрального (уповноваженого) органу, яка надається згідно міжнародного та національного законодавства. Відповідні запити про надання міжнародної правової допомоги компетентних органів, крім загальних вимог, повинні містити відомості про співробітників, яких пропонується залучити до проведення процесуальних дій, обґрунтування необхідності їх присутності та строків відрядження, план роботи тощо.

Бажано, щоб службова особа, про присутність якої ставиться питання у запиті, володіла мовою запитуваної держави або мовою, з використанням якої буде виконуватися запит. За потреби участі перекладача, така інформація теж повинна бути відображена за змістом запиту.

Представники компетентних органів запитуючої держави зобов'язані дотримуватися законодавства держави перебування. Будь-яке втручання з їх боку в дії співробітників компетентних органів запитуваної держави, самостійне проведення процесуальних дій, поширення інформації, не передбаченої поставленими завданнями, забороняється.

Отже, головним завданням представників компетентних органів запитуючої держави за їх участі у проведенні процесуальних дій на території запитуваної, є безпосереднє сприйняття проведення процесуальних дій, можливість вносити зауваження та пропозиції щодо їх проведення, з дозволу слідчого, прокурора ставити питання, а також роботи записи, у тому числі із застосуванням технічних засобів, обмінюватися інформацією із колегами – безпосередніми виконавцями процесуальних дій тощо, за умови дотримання законодавства запитуваної держави та з метою розслідування злочину.

Таким чином, відбувається оперативне уточнення тих чи інших питань з урахуванням даних, отриманих при виконанні запиту про правову допомогу, координація дій з компетентним органом іноземної держави – виконавцем запиту. Така присутність дає змогу досягти максимально точного виконання запиту, уникнути додаткових звернень про правову допомогу.

Вищою формою організації взаємодії компетентних органів держав при розслідуванні злочинів міжнародного характеру є створення і діяльність спільних слідчих груп (ст. 571 КПК України). Ефективність діяльності слідчо-оперативних груп у межах держави при розслідуванні складних злочинів вже засвідчила свою ефективність, доцільно поширити позитивний досвід на міжнародний рівень.

Так, згідно ст. 19 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року, у зв'язку із справами, які є предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в одній або декількох державах-учасницях, зацікавлені компетентні органи можуть створювати органи з проведення спільних розслідувань (за умови укладення відповідних угод або домовленостей) [5, с. 554–606].

Згідно ч. 1 ст. 571 КПК України, створення і діяльність спільних слідчих груп має на меті проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопору-

шень, вчинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав.

Кількісний і персональний склад спільної слідчої групи залежить від складності розслідуваного злочину, кількості епізодів злочинної діяльності підозрюваних, територіального розміщення місць вчинених злочинних дій, кількості осіб, причетних до злочину, необхідності їх встановлення і розшуку, кількості потерпілих та їх місцезнаходження, обсягу доказової та орієнтуючої інформації тощо.

Так, згідно із ч.ч. 1–2 ст. 20 Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року, спільну слідчу групу може бути створено у випадках, коли: а) розслідування злочинів Стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими Сторонами; б) кілька Сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають ужиття скоординованих, погоджених дій на території відповідних Сторін. З проханням про створення спільної слідчої групи може звернутися будь-яка заінтересована Сторона. Група створюється в одній зі Сторін, де, як передбачається, буде проводитися розслідування [3].

Члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один із її членів. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться (ч. 4 ст. 571 КПК України).

Законом України «Про ратифікацію Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах» 2011 року визначено, що в Україні органом, який приймає рішення про створення спільної слідчої групи відповідно до ст. 20 Другого додаткового протоколу, є Генеральна прокуратура України (п. 10).

Згідно ч. 2 ст. 571 КПК України, Генеральна прокуратура України розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчих груп за запитом слідчого органу досудового розслідування України, прокурора України та компетентних органів іноземних держав.

Слід відзначити успішну діяльність спільних слідчих груп у межах Європейського Союзу. Правовою підставою співпраці є положення ст. 13 Конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу 2000 року, що передбачають можливість утворення уповноваженими органами країн-членів Європейського Союзу спільних слідчих груп для провадження конкретних заходів на визначений період часу. Крім представників правоохоронних органів держав-членів організації, які входять до складу спільних слідчих груп, передбачена можливість залучення службовців Європолу та Євроюсту [6, с. 110–122].

Крім того, з метою безпосередньо сприйняття слідчим, що здійснює розслідування злочину, проведення процесуальної дії, передбачена можливість використання відео-конференції (ст. 567 КПК України), що дозволяє представникам компетентних органів не лише отримувати показання відповідного учасника кримінального провадження, але й спостерігати за його поведінкою, вербальними та невербальними комунікаціями.

Важливе значення мають й такі складні заходи міжнародного співробітництва як тактичні операції. Наприклад, за умови оперативного документування діючих ка-

налів торгівлі людьми міжнародного характеру може виникнути потреба в проведенні «зірваної» тактичної операції, що передбачає легендоване припинення чи попередження небажаних дій окремих осіб, причетних до торгівлі людьми, за умови недопущення їх обізнаності про здійснювану оперативно-розшукову діяльність, з метою продовження документування злочинної діяльності [7, с. 161].

Як зазначалося, сьогодні особливого поширення набула діяльність організованих злочинних угруповань із міжнародними зв'язками, що пов'язана із контрабандою наркотичних засобів та психотропних речовин, торгівлею людьми, відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом тощо. За таких умов тактичні операції повинні включати негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, що спрямовані на затримання злочинців «на гарячому». Поширеною є практика застосування контрольованої поставки, що дозволяє задокументувати причетність конкретних осіб до перевезення заборонених об'єктів, інших незаконних дій. Вирішення поставлених завдань обов'язково передбачає розробку тактичних операцій, які включають заходи міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел:

1. За матеріалами Головного слідчого управління Національної поліції України. Аналіз здійснення слідчими органів внутрішніх справ України міжнародного співробітництва у 2015 році.
2. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї: ратифікована Законом України від 16 січня 1998 року // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К., 2006. – С. 112–232.
3. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року: підписано 8 листопада 2001 року; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом № 3449-VI від 1 червня 2011 року // Офіційний вісник України. – 2012. – № 85. – Ст. 3500.
4. Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах: підписано 3 жовтня 2002 року // Офіційний вісник України. – 2004. – № 2. – Ч. 1–2. – Ст. 112.
5. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року: прийнята резолюцією 55/25 ГА ООН від 15 листопада 2000 року // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К., 2006. – С. 554–606.
6. Шостко О.Ю. Перспективи співробітництва України з європейськими інститутами у сфері протидії організованій злочинності / О.Ю. Шостко, О.М. Овчаренко // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. / ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х., 2008. – Вип. 15. – С. 110–122.
7. Смирнов Г.К. Методика расследования торговли людьми: проблемы теории и практики / Смирнов Г.К. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 264 с.

ЧУМАК Ксенія Олександрівна
кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу
науково-методичного забезпечення участі
прокурорів у кримінальному провадженні
управління науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України

ПРОБЛЕМИ ВИКЛИКУ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Однією із загальних засад кримінального провадження є розумність строків. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Особливе значення дотримання розумності строків має для осіб, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Принципом 38 Зводу принципів захисту усіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, затвердженому Резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року встановлено, що особа, затримана по кримінальному обвинуваченню, має право на судовий розгляд у розумні строки або на звільнення до суду [1].

Одним із критеріїв для визначення розумності строків кримінального провадження є поведінка його учасників, зокрема свідка та потерпілого.

У ч. 2 ст. 66 КПК України встановлюється обов'язок свідка прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, аналогічний обов'язок згідно з п. 1 ч. 1 ст. 57 КПК України встановлено стосовно потерпілого.

На сьогодні добросовісне виконання обов'язку прибуття за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду з боку потерпілих та/або свідків у кримінальному провадженні має місце далеко не у всіх випадках, що у підсумку призводить до значного затягування строків судового розгляду.

Згідно зі ст. 327 Кримінального процесуального кодексу України, якщо в судове засідання не прибув за викликом свідок, спеціаліст, перекладач або експерт, заслухавши думку учасників судового провадження, суд після допиту інших присутніх свідків признає нове судове засідання і вживає заходів для його прибуття. Суд також має право постановити ухвалу про привід свідка та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення у випадках та порядку, передбачених главами 11 та 12 цього Кодексу.

Відповідно до ч. 3 ст. 142 КПК України, яка регламентує розгляд клопотання про здійснення приводу, суд, встановивши, що особа, яка зобов'язана з'явитись на виклик суду, була викликана у встановленому цим Кодексом порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання нею повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), та не з'явилась без поважних причин або не повідомила про причини свого неприбуття, постановляє ухвалу про здійснення приводу такої особи.

Аналогічні приписи містяться в ст. 139 КПК України, якою передбачено, що якщо свідок, який був у встановленому цим Кодексом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на свідка накладається грошове стягнення (від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора, від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду) та може бути застосовано привід.

У ч. 1 ст. 136 КПК України також встановлено, що належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є підпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відео-запис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом.

Поважними причинами неприбуття особи на виклик є, у тому числі, несвоєчасне одержання повістки про виклик (ст. 138 КПК України).

Правила надання послуг поштового зв'язку, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 5 березня 2009 року № 270, передбачають вручення рекомендованих поштових відправлень, у тому числі рекомендованих листів з позначкою «Судова повістка» адресату, або у разі його відсутності – повнолітньому члену сім'ї за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу тощо [2].

Одержувач може відмовитися від одержання поштового відправлення, про що на поштовому відправленні робиться відповідна позначка, яка засвідчується його підписом (п. 114 Правил). Такі поштові відправлення повертаються за зворотною адресою.

Пунктом 116 Правил передбачено, що у разі невручення рекомендованого листа з позначкою «Судова повістка» з поважних причин рекомендований лист разом з бланком повідомлення про вручення повертається за зворотною адресою не пізніше ніж через п'ять календарних днів з дня надходження листа до об'єкта поштового зв'язку місця призначення із зазначенням причини невручення.

За таких обставин, на сьогодні, якщо у суду відсутні дані, що підтверджують виклик свідків у кримінальному провадженні в судове засідання у встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку (поштові повідомлення не отримуються та повертаються до суду у зв'язку із закінченням терміну їх зберігання у відділенні поштового зв'язку), суди доходять висновку щодо відсутності передбачених ст. 139, ч. 3 ст. 142 КПК України підстав для здійснення приводу зазначених осіб, здійснюють повторний виклик і, як підсумок, як мінімум, відбувається значне затягування термінів судового розгляду.

Тобто фактично якщо свідок у кримінальному провадженні не бажає з тих чи інших причин отримувати поштові повідомлення, забезпечити його явку в судове засідання практично неможливо.

Вирішити вказане проблемне питання можливо шляхом доповнення ч. 1 ст. 57 КПК України п. 4 та ч. 2 ст. 66 КПК України п. 4 щодо обов'язку свідка та потерпілого повідомляти слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про місце своєї реєстрації та/або фактичного місцеперебування та про зміну місця своєї реєстрації та/або фактичного місцеперебування. Також доцільним є доповнення ст. 136 КПК України частиною 3, в якій визначити, що належним підтвердженням отримання повідомленням про виклик вважається направлення повістки на адресу місця реєстрації та/або фактичного місцеперебування, яка була повідомлена свідком або потерпілим слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Внесення зазначених змін дозволить удосконалити положення чинного кримінального процесуального законодавства щодо порядку виклику у кримінальному провадженні свідків та потерпілих, що сприятиме дотриманню прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та розумності строків.

Список використаних джерел:

1. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином: Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206

2. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 березня 2009 року № 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-п>

ШАПОВАЛ Валерій Дмитрович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії, історії держави та права
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

В Україні здійснюються масштабні перетворення, спрямовані на зміцнення демократії і створення правової держави. Відбувається переоцінка цінностей в економічній, соціальній, управлінській, духовній та інших сферах життя суспільства. За цих умов однією з основних проблем лишається зміцнення правопорядку. Тому на перший план висуваються завдання забезпечення законності, захисту прав і законних інтересів громадян, верховенства права. При цьому потрібно виходити з неминучості тривалого перехідного періоду від нинішнього етапу розвитку нашої країни до рівня держави, яку можна буде назвати правовою.

14 жовтня 2014 року Верховна Рада України серед низки законопроектів, покликаних сприяти боротьбі з корупцією, прийняла у другому читанні і в цілому Закон України «Про прокуратуру» [1]. Редакція цього Закону є абсолютно новою. Відповідно до ст. 1 Закону прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Головною новацією є відсутність повноважень у прокуратури щодо нагляду за додержанням і застосуванням законів. Іншими словами, з набранням чинності Закону прокурори вже не будуть проводити перевірки в порядку так званого «загального нагляду», що давало їм можливість здійснювати перевірки в органах державної влади, місцевого самоврядування, на всіх без виключення підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності тощо. Це є одним із найважливіших позитивних нововведень, оскільки органи прокуратури будуть позбавлені важелів тиску на бізнес – як малий, так і великий.

Як наслідок, відсутність «загального нагляду» має значно зменшити обсяги корупції в лавах працівників прокуратури [2]. У цілому прийнятий Закон «Про прокуратуру» в новій редакції спрямований на впровадження європейських стандартів у діяльність органів прокуратури.

Так, аналіз тексту нового Закону дозволяє дійти висновку про певну «революційність» закріплених у ньому положень. Адже, на відміну від пострадянського законодавства у вказаній сфері, новим законом про прокуратуру скасовується прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів (зокрема, у «приватному секторі» економіки), який апріорі не властивий органам прокуратури у демократично розвинених державах.

При цьому, не зважаючи на численні «нарікання» на те, що відтепер громадяни України нібито будуть позбавлені права звертатися до органів прокуратури за захистом

своїх порушених прав і свобод, звертаємо увагу, що, по-перше, наразі в Україні існує низка державних органів, які відповідно до законів «Про Кабінет міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади». Зокрема, якщо конкретна особа вважає, що порушено її права, передбачені, наприклад, законодавством про працю, то вона без жодних перешкод має право звернутися до Міністерства праці та соціальної політики (або його територіальних органів) із відповідною заявою (скаргою) та вимагати здійснення ним означених вище наглядових чи контрольних функцій.

По-друге, ст. 59 Конституції України та Законом України «Про безоплатну правову допомогу» у випадках, передбачених законом, кожному гарантується право на правову допомогу, що повністю або частково надається за рахунок коштів державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

По-третє, відповідно до приписів ст. 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1). При цьому кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2).

По-четверте, у випадку, якщо порушуються права неповнолітніх, недієздатних або обмежено дієздатних (а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи і інтереси таких осіб, не здійснюють або неналежним чином здійснюють їх захист), відповідно до приписів ст. 23 нового Закону «Про прокуратуру» прокурор може як за власною ініціативою, так і за зверненням «небайдужих» громадян представляти інтереси таких осіб у суді (в порядку кримінального, цивільного, адміністративного та господарського судочинства).

Згідно зі ст.2 Кримінального процесуального кодексу України [3] завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. А також, у ч.2 ст.36 цього Кодексу зазначено, що прокурор, здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Згідно з ч.1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України [4] завданням адміністративного судочинства є « захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень».

Відповідно до ст.1 Цивільного процесуального кодексу України [5] завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Зокрема, у ЦПК України були внесені суттєві зміни, які привели до необхідності зміни базової ст. 98 Кодексу, а також виключення з нього глави 13 «Повноваження прокурора в процесі». Зміни щодо статусу осіб, які беруть участь у справі, привели до зміни редакції глави 14 ЦПК України, яка мала назву «Участь у процесі прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та осіб, яким за законом надано право захищати права і свободи інших осіб».

Новелою нового ЦПК України є закріплення інституту представництва прокурора в Цивільному процесуальному кодексі України від 18 березня 2004 року. Згідно з ч.2 ст. 45 Кодексу прокурор здійснює у суді представництво інтересів громадянина або держави в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами, і може здійснювати представництво на будь-якій стадії цивільного процесу.

Таким чином, в теорії цивільного процесу з'явилося нове родове поняття (нова регламентація) – «представництво прокурора», що, на наш погляд, є невід'ємним елементом у забезпеченні права на правову допомогу.

Отже, закріплення в Конституції України функції представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, викликає величезний інтерес з боку науковців і практиків. Серед проблем представництва прокурором у суді інтересів громадянина або держави є такі, що мають насамперед процесуальний характер.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
2. Ярош З. Ухвалено Закон «Про прокуратуру»: коментар / З. Ярош // Юридична газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/uhvaleno-zakon-pro-prokuraturu-komentar-zoyi-yarosh.html>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – С. 11. – Ст. 1370.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 (40–42). – Ст. 492.

ШВЕДОВА Олена Вікторівна
кандидат юридичних наук, підполковник поліції,
доцент кафедри криміналістичних експертиз
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

БУРМІСТРЕНКО Катерина Олександрівна
курсант
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ

Грабежі та розбої є тяжкими злочинами, покарання за які передбачені ст.ст. 186, 187 Кримінального кодексу України. При їх вчиненні злочинці прагнуть заволодіти матеріальними цінностями та (або) спричинити шкоду здоров'ю потерпілого, тому криміналістична характеристика цих злочинів охоплюється їх основними схожими особливостями. Проте законодавець розмежував грабежі та розбої, виходячи з міри небезпеки насильства, застосованого при їх вчиненні [1; 2].

Особам, які вчиняють грабежі й розбої, притаманні цинізм, а також зухвалий і нахабний характер злочинних дій. Такі злочини зазвичай вчиняються в присутності очевидців на вокзалах, у парках, громадському транспорті та інших громадських місцях. При цьому злочинці розраховують, що очевидці не перешкоджатимуть злочинові, боячись наразитися на напад. Вчиняючи грабіж чи розбійницький напад, злочинці враховують певні обставини (місце події, риси, властиві потерпілому, характер майна, яким планується заволодіти) і визначають спосіб, час, знаряддя і засоби, які можуть бути використані під час нападу.

Основними елементами криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв є: предмет злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; типова «слідова картина»; характеристика особи потерпілого та злочинця.

Практика розслідування грабежів та розбоїв, показує, що безпосередніми предметами злочинного посягання є: гроші та цінні папери, мобільні телефони, годинники, коштовності, прикраси, транспортні засоби (автомобілі, мопеди, велосипеди), теле-, фото-, відеоапаратура, музичні інструменти, одяг, взуття, продукти харчування та інші предмети [3].

Другим елементом криміналістичної характеристики виступає спосіб вчинення злочину, який включає наступні типові дії з підготовки до грабежу чи розбою: вибір об'єкту, на який злочинці мають намір вчинити напад; вивчення злочинцями об'єкту нападу та обстановки, в якій належить діяти; підготовка зброї чи предметів, які її замінюють, що необхідні злочинцям для подолання опору потерпілого, автотранспорту для пересування до об'єкту нападу та перевезення пограбованого; попередня змова

між спільниками нападу; вибір способу нападу, у тому числі переховування або збуту викраденого майна; вибір способів зміни зовнішності виконавців нападу та забезпечення алібі спільникам [4].

Третій елемент – типова «слідова картина». Дані злочини можуть вчинятися у різних місцях, до яких найчастіше відносять відкриту місцевість, приміщення та транспортний засіб. Тип, вид та збереження слідів залежать від місця, де було вчинено злочин.

Наступний елемент криміналістичної характеристики – особа потерпілого. Зазвичай виділяють три групи потерпілих. Першу групу складають громадяни, спосіб життя, вчинки або риси особистості яких містять в собі привід для нападу на них. До другої групи відносяться ті громадяни, віктимна поведінка яких проявляється у формі неприйняття потрібних засобів безпеки до охорони свого помешкання та особистого майна, яке в ньому знаходиться.

Третю групу складають громадяни, які в силу свого соціального статусу, професії, матеріального становища схильні ставати потерпілими від розбійного нападу.

Останній елемент і не менш важливий – особа злочинця. Грабежі та розбої належать до розряду так званих «чоловічих злочинів», оскільки їх вчиняють переважно чоловіки і лише в деяких випадках жінки виступають співучасницями. Серед злочинців, які спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають, як правило, фізично розвинені особи. Кожний третій – рецидивіст, раніше засуджений за грабіж, крадіжку, розбій, вбивство або інші насильницькі злочини. Повернувшись з ув'язнення, рецидивісти зазвичай швидко повертаються до звичної справи, організують групу спільників, знаходять шляхи придбання зброї, підшуковують об'єкти майбутніх нападів, після чого вчиняють серію злочинів [4].

Отже, в зв'язку з тим, що теренах нашої країни дедалі частіше вчиняються такі види злочинів, як грабежі та розбої, для їх попередження і розкриття необхідно знати, що відноситься безпосередньо до предметів посягань, якими способами вони можуть вчинятися, які сліди залишаються, як співвідносяться між собою елементи їх криміналістичних характеристик тощо.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 12 вересня 2014 року: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 121 с. – (Кодекси України).
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.
3. Криміналістика: підруч. / за ред. П.Д. Біленчука. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/kriminalistika/260-kriminalistika-vju-shepitko/8330-rozdil-27-rozsliduvannja-grabeziv-ta-rozbojiv.pdf>

ШМАЛЕНЯ Сергій Валер'янович
кандидат юридичних наук,
начальник організаційно-методичного відділу управління
нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу
з організованою злочинністю
Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

ВАЛЕНТІЙ-ГЕЗУН Вікторія Миколаївна
прокурор організаційно-методичного відділу управління нагляду
за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу
з організованою злочинністю
Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СЛІДЧИМИ ТА ПРОКУРОРАМИ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ІНІЦІЮВАННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Сучасні суспільно-політичні події, що останнім часом відбуваються в Україні, вимагали відповідної реакції з боку судових і законодавчих органів влади, які мали створити належні умови для вирішення завдань кримінального судочинства на всій території держави й щодо всіх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

На законодавчому рівні ці питання вирішено в процесі інтенсивної нормотворчості. Останні два роки в Україні прийнято низку законодавчих актів, якими внесено кардинальні зміни в практику застосування заочної форми кримінального судочинства, зокрема спеціального досудового розслідування.

На сьогоднішній день цей правовий інститут перебуває на стадії активного практичного напрацювання.

Як відомо, його введено до Кримінального процесуального кодексу майже шляхом доповнення КПК України главою 24-1 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень» згідно із Законом України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII, який набрав чинності з 31 жовтня 2014 року та фактично почав застосовуватися з середини 2015 року.

Основною метою його запровадження стало забезпечення принципу невідворотності покарання осіб, які перебувають поза межами України або на тимчасово непідконтрольній території, винних у скоєнні окремих злочинів проти основ національної і громадської безпеки, проти миру та безпеки людства, військові злочини.

За діючим до 2015 року законодавством можливість притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності без встановлення місця їх знаходження та примусового доставлення до органів досудового розслідування і суду за відсутності належних правових відносин з Російською Федерацією та в умовах проведення антитерористичної операції була малоімовірною.

Саме тому спеціальне досудове розслідування, яке дає можливість заочного засудження осіб, що переховуються від органів слідства та суду, тобто без їх участі, стало вимогою сьогодення.

До українського законодавства цей інститут потрапив із європейської практики.

Зокрема, можливість винесення заочного судового рішення у кримінальному провадженні передбачено низкою міжнародних документів.

Йдеться про Європейську конвенцію про міжнародну дійсність кримінальних вироків, Резолюцію (75)11 Комітету Міністрів Ради Європи «Про критерії, що регламентують розгляд, що здійснюється за відсутності обвинуваченого», а також Рекомендацію № 6R(87)18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо спрощення кримінального судочинства», в яких пропонується розглянути питання про надання судам першої інстанції можливості розглядати справи і приймати в них рішення за відсутності обвинуваченого.

Заочне провадження використовується у судовій практиці багатьох європейських країн, серед яких Франція, Данія, Болгарія, Естонія, Литва, досвід яких засвідчив доцільність існування такої практики та її відповідність за дотримання певної процедури європейським стандартам [1, с. 135].

Можливість здійснення заочного кримінального провадження підтверджують рішення Європейського суду з прав людини. Наприклад, така позиція висловлена у рішенні від 24 травня 2007 року у справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» № 50049/99, у справах «Колоцца проти Італії» від 12 лютого 1985 року, «F.C.V. проти Італії» від 28 серпня 1991 року, «Т. проти Італії» від 12 жовтня 1992 року та інших [2, с. 263].

До речі, навіть до введення цього інституту Кримінальний процесуальний кодекс України дозволяв виконувати в Україні вироки іноземних держав, ухвалені заочно (in absentia), якщо засудженому було вручено копію вироку і надано можливість його оскаржити.

* * * * *

Відповідно до вимог ст. 297-1 КПК, спеціальне досудове розслідування (in absentia) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, з урахуванням положень глави 24-1 цього Кодексу.

Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 115, 116, 118, ч.ч. 2-5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), ст.ст. 209, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 348, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 379, 400, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 Кримінального кодексу України стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Отже, з моменту введення в дію зазначеного правового інституту до 13 травня 2016 року згідно з положеннями КПК України серед обов'язкових умов здійснення спеціального досудового розслідування передбачено оголошення особи у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Проте з 1 лютого 2015 року до 13 травня 2016 року відповідно до вимог п. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій

території України або в районі проведення антитерористичної операції» від 15 січня 2015 року № 119-VIII тимчасово дія положень КПК України щодо здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 5 ст. 139, ч. 2 ст. 297-1, п. 4 ч. 2 ст. 297-2, ч. 1 та абз. 3 ч. 3 ст. 297-4, абз. 1 ч. 3 ст. 323) поширювалась на осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції та/або (тобто не обов'язково) оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Крім того, відповідно до ст. 5 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» однією з підстав для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження визначено ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення антитерористичної операції, та оголошення його у розшук.

Згідно з цією нормою вимога про оголошення в міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, якщо вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження.

Фактично ідентичні положення містить ч. 3 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо підозрюваних, обвинувачених, які перебувають на тимчасово окупованій території України.

Отже, здійснення спеціального судового провадження також можливе, якщо особа, яка ухиляється від явки на виклик суду, перебуває в районі проведення антитерористичної операції або на тимчасово окупованій території України й оголошена у розшук, який здійснюється на території України за рішенням слідчого. В цьому випадку суд повинен встановити факт перебування обвинуваченого в районі проведення антитерористичної операції або на тимчасово окупованій території України й оголосити його у розшук.

Законом України від 12 травня 2016 року № 1355-VIII внесено зміни до Перехідних положень КПК України та запроваджено особливий порядок застосування положень глави 24-ї цього Кодексу на строк до 15 квітня 2017 року.

Так, Перехідні положення КПК було доповнено пунктом 20-1, відповідно до якого спеціальне досудове розслідування здійснюється щодо окремих злочинів проти основ національної і громадської безпеки, проти миру та безпеки людства, службових і військових злочинів (за винятком ст.ст. 116, 118, 364-1, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370 КК України) та в порядку, визначеному ч. 2 ст. 297-1 КПК, з розширенням переліку альтернативних передумов для здійснення спеціального досудового розслідування, зокрема переховування підозрюваним чи обвинуваченим понад шість місяців від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або (не обов'язково) наявність стосовно таких осіб фактичних даних, що вони перебувають за межами України, на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції.

* * * * *

Уперше процедуру спеціального досудового розслідування розпочато 23 липня 2015 року, коли Печерським районним судом міста Києва було задоволено клопотання слідчих Генеральної прокуратури України і надано дозвіл на його початок стосовно колишнього Віце-прем'єр-міністра України та колишнього Міністра охорони здоров'я України Раїси Богатирьової, яка підозрювалась у незаконному заволодінні бюджетними коштами в особливо великих розмірах за ч. 5 ст. 191 КК України.

На цей час таку процедуру застосовано до колишніх Президента України, голови Національного банку України, Першого віце-прем'єр міністра, Міністра доходів і зборів Клименка і його заступника, окремих народних депутатів України, інших осіб.

Загалом у період з 1 січня 2015 року до 1 вересня 2016 року досудове розслідування здійснювалось у 338 кримінальних провадженнях стосовно 596 осіб (у тому числі органами Національної поліції – у 37 щодо 41 особи, Служби безпеки України – у 156 щодо 168 осіб, прокуратурами регіонів – у 64 щодо 74 осіб, Генеральною прокуратурою України – у 16 щодо 240 осіб, військовими прокуратурами – у 51 щодо 53 осіб, з ознаками організованої злочинності – у 14 стосовно 17 осіб).

Судами відмовлено у задоволенні 19 відповідних клопотань.

За результатами розслідування до суду скеровано 307 обвинувальних актів щодо 341 підозрюваного (у тому числі органами Національної поліції – у 32 щодо 35 осіб, Служби безпеки України – у 156 щодо 168 осіб, прокуратурами регіонів – у 60 щодо 74 осіб, Генеральною прокуратурою України – у 4 щодо 5 осіб, військовими прокуратурами – у 43 щодо 44 осіб, з ознаками організованої злочинності – у 12 стосовно 15 осіб).

Судами розглянуто 16 проваджень стосовно 18 осіб із винесенням обвинувальних вироків та засудженням винних до різних видів покарання.

У зв'язку із цим заслуговує на увагу досвід застосування положень глави 24-1 КПК України та ст. 5 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» слідчим управлінням прокуратури Донецької області, яким на підставі ухвали слідчого судді від 29 травня 2015 року отримано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні за підозрою трьох колишніх працівників Горлівського та Дебальцівського МВ ГУ МВС України в Донецькій області у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258-3 КК України, які у період з травня по липень 2014 року спільно з невстановленими учасниками терористичної організації «Донецька Народна Республіка», будучи озброєними автоматичною вогнепальною зброєю, здійснювали чергування на блокпосту, збудованому учасниками зазначеної терористичної організації на перехресті вулиці Красноармійської м. Дебальцеве Донецької області та 755 км автодороги «Київ–Харків–Довжанський», де проводили незаконні огляди транспортних засобів, перевірку документів їх пасажирів та вантажу, чим сприяли встановленню на території міста Дебальцеве Донецької області влади вказаної терористичної організації та здійсненню нею злочинної діяльності і досягненню своїх злочинних цілей.

Вироком Констянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 21 червня 2016 року зазначених осіб визнано винуватими у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258-3 КК України, та призначено їм покарання у виді 9 років позбавлення волі із позбавленням спеціальних звань та права обіймати посади у правоохоронних органах строком на 3 роки.

Крім того, прокурорами внесено 31 апеляцію на судові рішення, які задоволено.

Виходячи з аналізу судової практики застосування норм законодавства, якими регламентовано порядок ініціювання та здійснення спеціального досудового розслідування (вимог глави 24-1 КПК України та відповідних норм ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», ст. 5 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» та з 13 червня 2016 року –

п. 20-1 Перехідних положень КПК України), основними підставами для відмови слідчим суддею у наданні дозволу є відсутність у матеріалах розслідування достовірних даних щодо перебування підозрюваних на території проведення антитерористичної операції, окупованій території, тимчасово не підконтрольній українській владі, за межами України, а також недостатність доказів переховування підозрюваного від органів слідства та суду безпосередньо з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Враховуючи відсутність узгодженої думки судів щодо критеріїв формування позиції про достатність доказів про переховування підозрюваного від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, відповідна судова практика свідчить про доцільність застосування положень ст. 297-5 КПК України щодо порядку вручення процесуальних документів підозрюваному при здійсненні спеціального досудового розслідування до моменту вирішення питання про початок його здійснення [3, с. 214].

У зв'язку із цим заслуговує на увагу досвід застосування цієї норми військовою прокуратурою Вінницького гарнізону та управління нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, Генеральної прокуратури України.

Так, в ухвалі Вінницького міського суду Вінницької області від 23 лютого 2016 року у справі № 127/2750/16к про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування встановлено, що підозрюваний, щодо якого розглядалось клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, був неодноразово повідомлений про необхідність прибуття до військової прокуратури Вінницького гарнізону для проведення слідчих дій, зокрема шляхом публікації повідомлення про виклик у друкованому виданні «Урядовий кур'єр» та на офіційному сайті військової прокуратури Центрального регіону України.

Аналогічний спосіб підтвердження факту переховування підозрюваного від органів слідства з метою від кримінальної відповідальності застосовано старшим слідчим ГСУ СБУ України у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 263 КК України, яким у газеті «Урядовий кур'єр» двічі опубліковані повідомлення про виклик зазначеної особи, що стало підставою для задоволення 20 вересня 2016 року апеляційним судом міста Києва апеляційної скарги прокурора на ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду міста Києва від 20 червня 2016 року її скасування та надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у вказаному провадженні.

На завершення необхідно підкреслити, що запровадження спеціального кримінального провадження дійсно дозволяє реалізувати принцип невідворотності покарання та зменшити строки кримінального судочинства, забезпечуючи у такий спосіб можливість реалізації прав потерпілих, а також вирішення судом питання про конфіскацію майна для запобігання довготривалого знаходження його під арештом.

Список використаних джерел:

1. Азаров Ю. Чи доцільне запровадження процедури спеціального досудового провадження та спеціального судочинства в Україні / Ю. Азаров, М. Климчук // Юридична наука. – 2014. – № 12. – С. 134–140.
2. Нагорнюк-Данилюк О. Підстави спеціального судового провадження в кримінальному процесі України / О. Нагорнюк-Данилюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2016. – Вип. 2. – С. 361–371.
3. Ємельянов В. Окремі аспекти вирішення питання щодо початку здійснення спеціального досудового розслідування / В. Ємельянов // Право і суспільство. – 2016. – № 3. – Ч. 2. – С. 211–215.

ШМАЛЕНЯ Сергій Валер'янович

кандидат юридичних наук,

начальник організаційно-методичного відділу управління нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

ЛЬОН Ігор Леонідович

прокурор організаційно-методичного відділу управління нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Показання свідків, потерпілих, експертів та осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, КПК України визначено першим процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні. Відповідно, від їх готовності співпрацювати з правоохоронними органами, активної участі у кримінальному процесі, повноти та достовірності показань залежить вирішення завдань кримінального провадження і досягнення мети діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

На відміну від органів правопорядку, для яких здійснення досудового розслідування і судового провадження є виконанням службового обов'язку, інші учасники кримінального провадження (потерпілі, свідки) виявляються об'єктивно втягнутими у цей процес і вимушені виконувати свої громадські обов'язки унаслідок вчинення конкретного злочину.

Як свідчить практика, одним із найефективніших способів незаконної протидії кримінальному провадженню, перешкодою для здійснення правосуддя є протиправний посткримінальний вплив на учасників кримінального провадження з боку осіб, зацікавлених у результатах розслідування [1]. Особливо гостро це питання постало з розвитком організованої злочинності, якій притаманні розвинена ресурсно-матеріальна база, висока організованість та професіоналізм і якою значна частина незаконних доходів спрямовується на попередження свого викриття і знешкодження.

Основою відповідних свідчень учасника кримінального провадження є його психологічний стан, на який впливає значна кількість внутрішніх та зовнішніх факторів. Потенційна вірогідність виникнення негативних чинників психологічного та фізичного характеру здатні значно обмежити свободу волевиявлення особи, змусити її моделювати негативні ситуації, що можуть статися з нею чи її близькими, підсвідомо спонукати до поведінки [2, с. 182], спрямованої на ухилення від виконання процесуальних обов'язків.

Як результат, це призводить до зміни показань на користь підозрюваних та обвинувачених, відмови від давання показань чи завідомо неправдивих показань, нерозкриття злочинів чи невстановлення всіх їх епізодів, ухилення винних осіб від відповідальності та продовження ними злочинної діяльності.

Натомість стабільне функціонування системи кримінального провадження, за якого створюються належні умови для будь-якого учасника, є запорукою підтримання правопорядку. Тільки будучи впевненим у власній безпеці й безпеці членів своїх сімей і близьких родичів, кожен учасник провадження може виконувати свій громадський обов'язок та надавати правдиві й достатні свідчення [3, с. 40]. Відповідні гарантії безпеки у випадку сприяння здійсненню правосуддя чи виконання свого громадського обов'язку в інших формах також повинні мати підозрювані, обвинувачені та підсудні, навіть перебуваючи в установах для попереднього ув'язнення чи виконання покарань і незалежно від думки вищих щаблів кримінальної ієрархії [4, с. 315].

Отже, ефективне забезпечення безпеки особи, яка сприяє об'єктивному розслідуванню, є однією з гарантій виконання нею процесуальних обов'язків, передумовою ефективного реалізації завдань кримінального провадження.

Забезпечення безпеки осіб є однією з основних засад кримінального провадження та проявляється через принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 8 КПК України). У свою чергу, він впливає зі ст. 3 Конституції України, згідно якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, та ст. 27 Основного Закону, якою захист життя людини віднесено до прямого обов'язку держави.

У сучасних умовах загострення криміногенної ситуації, посилення організованих форм злочинної діяльності, поширення корупції, терористичних і сепаратистських проявів, незаконного обігу зброї проблема нейтралізації організованої протидії кримінального середовища розслідуванню злочинів та забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є надзвичайно актуальною і потребує оперативного та ефективного вирішення.

Реалізацію заходів безпеки кримінальним процесуальним законодавством віднесено до обов'язків слідчого, прокурора, суду та оперативних підрозділів. Але саме на прокурора, який відіграє першочергову роль у системі кримінальної юстиції (згідно Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів 1990 року) та є центральним учасником кримінального провадження, покладено відповідальність за забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки та в кінцевому підсумку – за його законність і ефективність. За таких умов прокурор зобов'язаний забезпечити належну безпеку потерпілих, свідків, підозрюваних, інших осіб та особисто вжити відповідних заходів.

Разом з тим, як свідчить практика, у низці випадків при досудовому розслідуванні виникають труднощі в практичному застосуванні законодавства стосовно забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Вони зумовлені, насамперед недосконалою нормативно-правовою регламентацією, недостатнім досвідом працівників правоохоронних органів, відсутністю повного фінансування і матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки, низьким рівнем правосвідомості в суспільстві.

Визнаючи, що жертвам злочинів, їх сім'ям, свідкам та іншим особам, що надають їм допомогу, несправедливо завдається шкода, тілесні ушкодження або збитки їх власності, вони можуть потерпати у разі сприяння судовому переслідуванню правопорушників, міжнародною спільнотою приділяється суттєва увага питанню забезпечення безпеки особи, яка потрапила в орбіту кримінального провадження, що знайшло відображення у низці документів, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй [5, с. 435–444].

Базою та орієнтиром для вдосконалення національного законодавства держав-членів Європейського Союзу у сфері захисту свідків також є документи, прийняті Радою Європи та Комітетом Міністрів Ради Європи.

Окремими міжнародно-правовими актами регламентовано роль прокурора у забезпеченні безпеки учасників кримінального провадження.

Насамперед Керівними принципами ООН щодо ролі обвинувачів 1990 року на прокурора покладено справедливе, послідовне і швидке виконання своїх обов'язків, повагу і захист людської гідності та захист прав людини, сприяючи тим самим забезпеченню належного процесу і безперешкодного функціонування системи кримінального правосуддя (п. 12), належне врахування положення підозрюваного та жертви, дотримання професійної таємниці, розгляд позиції і стурбованості жертв (п. 13).

Прямий обов'язок прокурора належним чином опікуватися про інтереси свідків, особливо вживати заходів по захисту їх здоров'я, безпеки й особистого життя або стежити за тим, щоб такі заходи були прийняті, закріплено в Рекомендації REC(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 06.10.2000 «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» (п. 32).

Єдиним систематизованим національним документом у цій сфері є Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон), яким визначено перелік відповідних осіб та суб'єктів забезпечення безпеки, їх права та обов'язки, заходи забезпечення безпеки, умови та порядок їх застосування і скасування, відповідальність за невиконання обов'язків та інші питання.

Згідно зі ст. 1 Закону, він поширюється як на осіб, які беруть участь у судовому розгляді кримінальних проваджень, так і при виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів.

Конституційні засади інституту створює Основний Закон України, що утворює людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3), закріплює право громадян на життя (ст. 27), свободу та особисту недоторканність (ст. 29).

Окремі положення із вказаної проблематики містяться в КПК України. Водночас попри те, що Кодекс є основним нормативно-правовим актом у системі кримінального процесуального законодавства (ч. 3 ст. 9), спеціальні розділ, глава чи навіть стаття з цих питань у ньому відсутні, а відповідні норми викладено розрізнено та несистемно.

Загалом про забезпечення безпеки осіб прямо чи опосередковано йдеться у 35 статтях КПК України, які можливо згрупувати за певними критеріями. Зокрема, передбачено:

1) право підозрюваного, обвинуваченого (п. 12 ч. 3 ст. 42), виправданого, засудженого (ч. 3 ст. 43), захисника (ч. 4 ст. 46), потерпілого (п. 5 ч. 1 ст. 56) та його представника (ч. 4 ст. 58), цивільного позивача (ч. 3 ст. 61), цивільного відповідача (ч. 3 ст. 62) і їх представників (ч. 3 ст. 63), законних представників підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача (ч. 5 ст. 44, ч. 2 ст. 59, ч. 2 ст. 64), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (п. 7 ч. 3 ст. 64-1), заявляти клопотання про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо, а свідка (п. 8 ч. 1 ст. 66), перекладача (п. 4 ч. 2 ст. 68), експерта (п. 7 ч. 3 ст. 69), спеціаліста (п. 6 ч. 4 ст. 71) – про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

2) обов'язок судді вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством (п. 3 ч. 6 ст. 206);

3) порядок проведення окремих слідчих та процесуальних дій при застосуванні за-

ходів безпеки: пред'явлення для впізнання (ч.ч. 4, 5 ст. 228, ч. 2 ст. 231, п. 2 ч. 1 ст. 232), допиту (п.п. 9, 10 ч. 2 ст. 65, ч. 1 ст. 225, ч. 8 ст. 336, ч. 3 ст. 351, ч. 9 ст. 352, п. 2 ч. 1 ст. 567), застосування запобіжних заходів (п. 3 ч. 1 ст. 177), здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні (п. 5 ч. 2 ст. 27), здійснення судового провадження у режимі відеоконференції (п. 2 ч. 1 ст. 336);

4) забезпечення конфіденційності даних про окремих осіб при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 252, ч. 2 ст. 256, ч. 3 ст. 273);

5) порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303);

6) обмеження в ознайомленні з матеріалами кримінального провадження про застосування заходів безпеки (ч. 1 ст. 221, ч. 3 ст. 317);

7) порядок відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням запиту про міжнародну правову допомогу, на забезпечення безпеки учасників кримінального провадження (п. 3 ч. 5 ст. 572).

Доречно відзначити відсутність єдності застосування юридичної термінології. Так, в Законі, ст.ст. 221, 317 КПК України йдеться про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у той час як в ст.ст. 27, 572 КПК – у кримінальному провадженні. Між тим використання терміна «кримінальне провадження» у цій сфері більш відповідає закладеному в інститут забезпечення безпеки осіб змісту, оскільки відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК охоплює стадії досудового розслідування і судового провадження. Судочинство ж є формою судової діяльності та здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України).

Застосування заходів безпеки не обмежується судовим провадженням, а поширюється на стадії оперативно-розшукової діяльності, кримінального провадження та не скасовується у зв'язку з винесенням вироку.

Правову основу забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, також складають деякі інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти.

Міжнародно-правовими актами задекларовано обов'язок держав із застосування заходів безпеки до потерпілих (жертв злочину), свідків та усіх осіб, які сприяють кримінальному судочинству. У законодавстві найбільш повний перелік таких осіб міститься у ст. 2 Закону, а також в окремих статтях КПК України та Закону «Про оперативно-розшукову діяльність».

При цьому звертає на себе увагу та обставина, що стосовно окремих категорій осіб, як то заявника, понятого, у Кодексі відсутні положення про їх право на забезпечення безпеки. Так само Законом не надано це право законному представнику цивільного позивача, що залучається у випадках, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ст. 59 КПК України).

Не сприяє однаковому застосуванню законодавства у цій сфері використання в Законі оціночних термінів без їх чіткого визначення, зокрема, особа, яка «брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень» (п. «а» ст. 2 Закону).

У вказаній нормі законодавцем узагальнено наведено перелік суб'єктів за критерієм сприяння здійсненню кримінального провадження. Насамперед до них відносяться особи, залучені до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для

виконання завдань надано право використовувати добровільну допомогу осіб, мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 КПК України, отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави, використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб – житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно (ст. 8). Право використовувати конфіденційне співробітництво з іншими особами або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій також надано слідчому (ст. 275 КПК).

Державний захист також поширюється на особу, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування (ст. 272 КПК). Безперечно, така особа безпосередньо сприяє виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю злочинів. Їх правовий захист здійснюється з урахуванням характеру виконуваних завдань, пов'язаних у низці випадків з ризиком для життя і здоров'я, особливим режимом діяльності та конфіденційності такої роботи [6, с. 84].

Слід зазначити, що особами, що сприяють здійсненню кримінального провадження, також є особи, які не мають нормативно закріпленого процесуального статусу або набувають його на наступних етапах провадження [2, с. 183]. Наприклад, статисти, які беруть участь у процесуальній дії (зокрема, впізнання – ст. 228 КПК), особи, які дають пояснення в порядку ч. 8 ст. 95 КПК. Зазначені суб'єкти взагалі можуть не стати учасниками провадження відповідно до п.п. 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК або набути відповідного статусу на наступних етапах судочинства (з метою збереження конфіденційної інформації про них до певного моменту).

Певні обов'язки у кримінальному провадженні також покладено на поручителів, які зобов'язуються за необхідності доставити підозрюваного, обвинуваченого, стосовно якого обрано запобіжний захід у виді особистої поруки, до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу (ст. 180 КПК), представника медичного закладу (лікаря-психіатра), який подає заяву про продовження, зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 514 КПК).

До переліку окремо не включено засудженого та виправданого, проте у такому спеціальному застереженні немає потреби, оскільки відповідно до ст. 43 КПК як засудженим, так і виправданим є обвинувачений, обвинувальний або виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Вказані особи мають права обвинуваченого в обсязі, необхідному для їх захисту на відповідній стадії судового провадження (ч. 3 ст. 43 КПК).

Також безпосередньо не зазначено про право на забезпечення безпеки особи, яка:

– вчинила злочин після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК України, ст. 498 КПК України);

– під час вчинення злочину перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19 КК України, п. 1 ч. 1 ст. 503 КПК України);

– вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на

психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 3 ст. 19 КК України, п. 2 ч. 1 ст. 503 КПК України).

У першому випадку до особи застосовуються примусові заходи виховного характеру, у двох інших – примусові заходи медичного характеру.

При цьому якщо особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, у тому числі на забезпечення безпеки, та здійснює їх через законного представника, захисника (ч. 1 ст. 506 КПК України), то такого права в особи, яка вчинила злочин після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, Кодексом та Законом безпосередньо не передбачено, що створює відповідну прогалину.

Законодавством прямо не передбачено права на забезпечення безпеки щодо майна безпосередньо юридичної особи, а не її представника. Між тим, саме юридична особа може бути визнана у кримінальному провадженні потерпілим, цивільним позивачем або цивільним відповідачем (ст.ст. 55, 61, 62 КПК) та користуватися у зв'язку з цим відповідними правами. Таке право Законом надано і заявнику, яким за ст. 55 КПК може бути юридична особа.

Згідно зі ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, у тому числі право власності (ст.ст. 316, 317 ЦК).

Нормами КПК України юридична особа наділена певними правами та обов'язками. Так, юридична особа несе витрати на правову допомогу (ст. 120), має право відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок злочину (ст. 127), на внесення застави (ст. 182).

Безперечно, усунення цих та інших недоліків нормативного регулювання забезпечення безпеки учасників кримінального провадження сприятиме удосконаленню цього інституту та ефективному виконанню органами правопорядку покладених на них завдань.

Список використаних джерел:

1. Коновалова Г. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за новим КПК України / Г. Коновалова // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 3.
2. Качмар Б. Щодо питання про осіб, які потребують забезпечення безпеки в кримінальному провадженні / Б. Качмар // Jurnalul juridic national: teorie ti practică (Национальный юридический журнал: теория и практика). – 2016. – № 3. – С. 182–185.
3. Тарасенко Р. Соціальна значущість забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства / Р. Тарасенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 1. – С. 39–42.
4. Тарасенко Р. Перспективи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в установах для попереднього ув'язнення / Р. Тарасенко, В. Любчик // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 315–320.
5. Краснова К. Опыт России и ЕС в сфере защиты свидетелей / К. Краснова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 435–444.
6. Федосова Е. Правовое регулирование обеспечения безопасности участников уголовного процесса в Украине / Е. Федосова // Legea si Viata («Закон и Жизнь»). – 2015. – № 7/3. – С. 82–85.

ШПАКОВАТА Алла Миколаївна
студентка VI-го курсу,
групи ПО-61 заочної форми навчання
відділу післядипломної освіти та аспірантури
Київського університету права НАН України

МЕХАНІЗМ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ

Проблема жіночого насильства останніми роками набула особливої актуальності. Привертає увагу та викликає занепокоєння те, що поширення різних форм девіантної поведінки, які можуть призвести до збільшення рівня насильницької злочинності, відбувається саме серед осіб жіночої статі. Адже зростання рівня жіночої злочинності несе загрозу гуманітарній сфері суспільного життя, ставить під сумнів базові інститути та моральні цінності суспільства. Наноситься нічим не відновний збиток дітям, оскільки реальний вплив сім'ї виявляється негативним, а усунути його діяльністю виховних організацій стає практично неможливим.

Особливості насильницької злочинності жінок обумовлені їх місцем у системі суспільних відносин, типовими для них соціальними функціями та ролями, а також деякими психофізіологічними ознаками.

Більшість фахівців, що займаються проблемою жіночого насильства, сходяться на думці, що агресивна поведінка жінки обумовлюється комплексом чинників, серед яких важко виділити домінуючий.

Встановлюючи причини злочинної поведінки жінок, необхідно звернутися до аналізу її мотивів, які не можна зрозуміти поза їх зв'язком з прожитим людиною життям, з тими впливами, яким вона піддавалася, а також утвореними у результаті цього індивідуальними особливостями людини. Мотиви тісно пов'язані з особистістю, точніше – є її частиною, немислимі без неї, виражають її найбільш важливі риси і властивості, потреби та прагнення.

Кримінальна агресія жінок чи не найяскравіше проявляється у подружньому або домашньому насильстві. Криміногенні конфлікти все частіше виникають між членами сімейно-побутової мікрогрупи, що розв'язуються шляхом вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи [1, с. 170–175].

З цього приводу є цікавим дослідження Д. Шестакова, яке ґрунтується на вибіркового вивченні кримінальних справ і результатах опитування осіб, які відбували покарання за злочини, вчинені у сімейній сфері, докладно розглянуті соціальні та психологічні особливості осіб чоловічої та жіночої статі, котрі брали участь у конфліктах. Виявилось, що тяжіння до лідерства у злочинців – і в чоловіків, і в жінок – в процесі сімейного життя посилюється, досягаючи вищої точки в момент вчинення злочину. Вдалося визначити криміногенні чинники, що сприяють конфліктам у сім'ї. У підгрупі чоловіків-дружинобивців (58% злочинів від кількості вчинених убивств у сім'ї) це: надмірна авторитарність дружини (59%); невірність дружини (34%); п'янство чоловіка (30%); розподіл сімейних фінансів, що позбавляє чоловіка особистих грошей (30%); розходження поглядів подружжя на розподіл господарських обов'язків (25%);

п'янство дружини (22%); невдоволеність життєвими умовами (11%); одноосібне вирішення дружиною питання про народження дитини (11%); наявність у дружини дошлюбних інтимних зв'язків (10%). У підгрупі жінок-чоловіковбивць (8% злочинів від кількості вчинених вбивств у сім'ї) це: недостатня забезпеченість чоловіка грошима (75%); п'янство чоловіка (44%); житлова невлаштованість (28%); перевага зарплати дружини над зарплатою чоловіка (22%); розходження у поглядах подружжя на розподіл домашніх обов'язків (19%); недостатня авторитарність чоловіка (5–16%).

Серед мотивів подружнього вбивства слід назвати самоствердження (по 33% у осіб, котрі вчинили вбивство дружини або чоловіка), прагнення позбутися турбот (відповідно 20 і 32%), намагання перешкодити залишенню сім'ї (22 і 19%), ревнощі (21 і 14%), користь (4% чоловіків, які вбили своїх дружин, і 2% жінок, які вбили своїх чоловіків).

Один з висновків роботи Шестакова – чоловіки, які займають підпорядковане становище в сім'ї, але мають авторитарні тенденції, частіше стають злочинцями, а чоловіки зі слабою волею, які мешкають із сильною жінкою, – жертвами [2, с. 75]. Наведені положення свідчать про те, що в одних випадках і чоловік, і дружина можуть виступати як активна, провокуюча сторона сімейного конфлікту, в інших – власними діями або бездіяльністю сприяти вчиненню правопорушень щодо своєї персони або скоювати злочин як відповідь на агресію з боку партнера. Чоловіки меншою мірою порівняно з дружинами схильні визнавати факти насильства проти них та повідомляти про це правоохоронні органи або звертатися по медичну допомогу.

Детермінанти жіночої насильницької злочинності загальносоціального рівня зумовлені умовами життя людей в країні і її регіонах. Серед основних соціально-економічних детермінант жіночого кримінального насильства, можна виділити соціальну і економічну нерівність різних груп населення, зокрема, гендерна нерівність, послаблення соціальних інститутів, а також зростання рівня алкоголізму та наркоманії серед населення, духовна криза сучасного суспільства, зміна у жінок життєвих орієнтирів і цінностей.

Як вказують дослідники, відмічається певна специфіка механізму мотивації у чоловіків та у жінок: чинники, які формують злочинну мотивацію у осіб чоловічої та жіночої статі можуть бути однаковими, проте відрізняється саме процес сприйняття цих чинників. Тобто сфери прояву соціальної і кримінальної активності чоловіка та жінки можуть відрізнятися в залежності від особливостей їхньої природи [3, с. 10–11].

Виходячи з визначення злочину як соціального явища, що полягає у прояві за певних умов волі і свідомості людини у вигляді злочинного діяння, співвідношення ролей соціального і біологічного у породженні злочину О.М. Костенко пояснює наступним чином: «ніякі фізіологічні чи психологічні властивості людини не можуть вважатися причинами злочинності, але вони можуть відігравати роль лише умов. А соціальним чинником в структурі злочинця як людини є комплекс сваволі і ілюзій, котрий виконує роль причини злочинного діяння» [4, с. 73].

Зазвичай виникнення умислу пов'язано з конкретною життєвою ситуацією, особливо якщо вона сприяє вчиненню кримінально караних вчинків або провокує їх. Часто умисел виникає раптово перед вчиненням насильницьких злочинних дій, хоча конфліктні відносини, які передували злочину, могли тривати довгий час.

В.М. Кудрявцев в своїх дослідженнях соціальної детермінації насильницької злочинності виділяє механізм, який її обумовлює у такій схемі: «ситуація – особистість – злочинна поведінка» [5, с. 38]. Тобто наявність життєвої ситуації є необхідним елементом механізму агресії.

Відповідно до прийнятої кримінологічної концепції кожний злочин – це наслідок взаємодії особи злочинця та об'єктивної ситуації, яка виникла. Тобто, оцінюючи злочинну поведінку жінок і намагаючись виявити її особливості, необхідно мати на увазі, що вони трохи інакше, ніж чоловіки, сприймають життєві ситуації. Вони більш емоційно і гостро реагують на негативні сторони навколишньої дійсності та сімейні конфлікти.

Профілактика насильства в таких умовах потребує тривалого часу, зміни соціально-педагогічних умов буття сім'ї, переоцінки сенсу життя кожної особистості, зміни поведінки, визначення гуманістичних ідеалів кожного із членів родини, або хоч декотрих із них, зумовлюються психологічними психоактиваторами виховного процесу в соціумі і сім'ї.

Зважаючи на її основоположне значення в житті і розвитку як суспільства, так і кожної особистості зокрема, варто зазначити, що будь-яка людська діяльність детермінується смислоцінностями, які об'єктивно виражають біогенні, тобто природні та соціогенні якості людей у динаміці соціально-економічного простору їх фізичного і духовного функціонування.

Отже, кримінальна агресія жінки – це така її поведінка, яка може проявлятися у емоційному прагненні до чого-небудь і пов'язана з руйнівним впливом на людей чи об'єкти кримінально-правової охорони.

З огляду на викладене вважаємо, що визначення детермінант кримінальної агресії жінок допоможе не лише більш детально зрозуміти небезпеку цього явища, а й сприяти напрацюванню рекомендацій для протидії йому, буде підґрунтям для подальших кримінально-правових та кримінологічних досліджень з зазначеної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Ткачова А. Детермінація насильницької злочинності / А. Ткачова // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць. – Х.: Право, 2014. – № 2 (77). – С. 170–177.
2. Шестаков Д.А. Сімейна кримінологія: сім'я-конфлікт-злочин / Д.А. Шестаков. – Л.: Юридичний Центр Прес, 2003. – 157 с.
3. Перелигіна Р.В. Кримінологія насильства осіб жіночої статі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Р.В. Перелигіна. – К., 2015. – 22 с.
4. Костенко О.М. Проблема № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті): [моногр.] / О.М. Костенко. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – 112 с.
5. Кудрявцев С.В. Причинність в кримінології (о структуре индивидуального преступного поведения): [моногр.] / С.В. Кудрявцев. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – 176 с.

ШРАМКО Сабріє Сейтжеліївна
науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Серед актуальних питань, що виникають у процесі дослідження громадськості як суб'єкта запобігання злочинності, першочергове значення має оцінка ефективності її діяльності. Це природно, адже оцінка досягнутих результатів на відповідність встановленим критеріям сприяє підвищенню функціональної ефективності та результативності діяльності громадськості, дає змогу формувати систему мотивації та поведінкові стратегії, є дієвим засобом забезпечення належної взаємодії суб'єктів запобігання злочинності різних рівнів.

Науковцями справедливо зазначається, що ефективність функціонування системи в цілому та її складових залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників, до яких передусім слід віднести рівень організованості самої системи, досконалість її структури, ступінь взаємодії з іншими спорідненими системами при вирішенні загальних завдань запобігання злочинності [1, с. 50]. Виходячи із положень теорії управління, ефективність у найбільш загальному розумінні має відповідати таким умовам: поєднанню інтересів суспільства, колективу та особи в регульованій сфері діяльності; викликати інтерес до справжніх, а не вигаданих результатів; відбивати об'єктивний результат цілеспрямованої діяльності та гарантувати корисність змін; володіти властивістю об'єктивної порівнянності [2, с. 284–286].

У сфері запобігання злочинності вимір та оцінка ефективності здійснюється на всіх рівнях управління для досягнення різних цілей. У спрощеному вигляді співвідношення між метою та досягнутим результатом є показником ефективності. Ефективність запобігання злочинності залежить від умов ефективності – вимог до якості організації та здійснення запобіжної діяльності і стану середовища, в якому вона реалізується. Ними охоплюються різні позиції ресурсного забезпечення запобігання злочинності, що включають наукові, правові, організаційні, інформаційні та інші аспекти її здійснення [3, с. 235]. О. М. Литвинов указує, що визначення ефективності запобігання злочинності частіше передує формулюванню теоретичного висновку або методичної рекомендації щодо закономірностей функціонування системи, шляхів її вдосконалення; в основу управлінського рішення закладена оцінка ефективності [4, с. 111].

Оцінка ефективності діяльності громадськості у запобіганні злочинності має ґрунтуватися на певних критеріях, за якими визначається ефективність функціонування цього суб'єкта запобігання злочинності. Оцінка, в першу чергу, – пізнання спрямованості діяльності, тобто встановлення таких завдань, що свідчили б про настання чи відсутність бажаних результатів, об'єктивне визначення фактичного стану справ [5, с. 27].

Зазвичай на практиці ефективність запобіжної діяльності громадськості майже не співвідноситься з досягнутими позитивними змінами у запобіганні злочинності. За зауваженням А.П. Закалюка, на перший план при оцінці ефективності діяльності громадських формувань нерідко висуваються кількісні показники: кількість їх членів, прове-

дені за їх участю заходи, виявлені та затримані правопорушники, не враховуючи того, які сприятливі зміни досягнуті завдяки громадського впливу у моральній та правовій свідомості останніх [6, с. 107–108]. Підтримуючи цю думку, ми вважаємо, що при визначенні ефективності громадського запобіжного впливу на злочинність не слід спиратися лише на кількісні показники, оскільки вони не можуть в повній мірі відобразити реального стану справ у сфері запобігання злочинності. За офіційними даними, кількість громадських формувань правоохоронної спрямованості, що створюються безпосередньо для запобігання та припинення адміністративних правопорушень і злочинів, захисту життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, за останні десять років знизилася майже на 75%. Вочевидь, це можна пояснити такими причинами, як зниження рівня довіри населення до органів кримінальної юстиції, низький організаційний рівень та слабка державна підтримка. Водночас результативність тих формувань, що діють, свідчить про те, що вони здійснюють суттєвий опір поширенню злочинності.

Також необхідно відмітити, що статистичних даних щодо діяльності деяких форм участі окремих громадян та їх об'єднань не існує, а тому виміряти їх ефективність у кількісних показниках неможливо. Так, наприклад, важко порахувати, скільки злочинних намірів не вдалося втілити завдяки своєчасному громадському впливу, або наскільки підвищився стан правосвідомості населення, знизився рівень віктимізації населення або ступінь його страху перед злочинністю.

З огляду на зазначене методологія оцінки ефективності запобіжної діяльності громадськості має виходити із розуміння й урахування організації запобіжної діяльності громадськості та діяльності громадськості щодо запобігання злочинності.

На нашу думку, критеріями оцінки ефективності діяльності громадськості щодо запобігання злочинності слід вважати: 1) поширеність участі та якісний склад залучених осіб; 2) мету запобіжного впливу; 3) організаційно-управлінське забезпечення такої діяльності; 4) відповідність установленим вимогам (законності) при використанні певних засобів і методів; 5) ступінь досягнення поставлених завдань; 6) стійкість отриманого запланованого результату та ставлення суспільства до результатів діяльності.

На наш погляд, застосування такого комплексного підходу до оцінки ефективності діяльності громадськості як суб'єкта запобігання злочинності дасть можливість об'єктивно визначити фактичний стан справ та сприятиме удосконаленню системи громадського запобіжного впливу на злочинність в Україні.

Список використаних джерел:

1. Лопушанский Ф.А. Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения / Ф.А. Лопушанский. – К.: Наукова думка, 1980. – 211 с.
2. Большая советская энциклопедия: в 51 т. – Т. 49 / гл. ред. Б.А. Введенский. – Изд. 2-е – М.: Сов. энцикл., 1954. – 670 с.
3. Голіна В.В. Деякі питання ефективності попередження злочинності / В.В. Голіна // Питання конституційно-правового статусу прокуратури України та удосконалення її діяльності: зб. наук. праць. / ред. кол.: Л.М. Давиденко, П.М. Каркач та ін. – Х.: ППК Генеральної прокуратури України, 1999. – С. 234–243
4. Литвинов А.Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением: науч.-практ. пособ. / А.Н. Литвинов. – М.: ЮРКНИГА, 2004. – 160 с.
5. Степанюк А.Х. Ефективність діяльності державної кримінально-виконавчої служби України / А.Х. Степанюк, О.С. Четверикова, І.С. Яковець: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Кроссрууд, 2009. – 176 с.
6. Закалюк А.П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений / А.П. Закалюк. – К.: Наукова думка, 1975. – 262 с.

ЩЕРБАКОВА Ганна Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дїзнання та досудове слідство
Національної академії прокуратури України

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО КРАДІЯ

Сьогодні українське суспільство переживає соціально-економічну кризу, що відображається на поведінці як дорослих, так і дітей, та впливає на рівень злочинності.

Моніторинговий аналіз злочинів, що вчиняються неповнолітніми, свідчить, що традиційно найбільш поширеними за останні 5 років є злочини проти власності, а більше ніж 80 % із них складають крадіжки [1; 2].

Так, за даними Державної судової адміністрації України, кількість засуджених неповнолітніх осіб за ст. 185 Кримінального кодексу України, вироки щодо яких набрали законної сили, становила у 2010 році – 6 802 осіб, у 2011 році – 5 582 осіб, у 2012 році – 5 972 осіб, у 2013 році – 3 509 осіб, у 2014 році – 2 966 осіб (без урахування даних судів АР Крим, м. Севастополя, 2 судів Луганської області, 33 місцевих судів Донецької області).

Особі злочинця як складовому елементу кримінологічної характеристики злочинів заслужено приділяється підвищена увага з боку науковців.

Так, зокрема, на важливості дослідження особливостей особи неповнолітнього злочинця у своїх наукових доробках наголошували такі вчені, як А.П. Закалюк, Т.С. Барило, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, Г.М. Міньковський, В.П. Ємельянов, Н.В. Яницька.

Не лише в кримінології, але й у інших науках кримінального профілю особа злочинця завжди була однією з центральних та найбільш досліджуваних проблем. Важливість цього питання обумовлена, зокрема, тим, що без конкретних знань про особу злочинця неможливо вичленити найсуттєвіші чинники детермінації, що породжують злочинну поведінку, і запропонувати ефективні шляхи й засоби протидії злочинності як в цілому, так і злочинних проявів окремих видів і груп [3, с. 27].

Тому актуальним залишається визначення найбільш типових негативних рис, що властиві неповнолітнім крадіям, за основними кримінологічними показниками. Їх аналіз дозволить визначити, які з цих рис безпосередньо пов'язані з вчиненням неповнолітніми крадіжок.

Вивчення особи злочинця неможливе без дослідження мотивів злочинної поведінки, оскільки в мотивах виражається не якась окрема риса особи, але в певному значенні вся людина, всі характерні для неї властивості і особливості [4, с. 132].

На формуванні негативних властивостей та якостей у неповнолітнього, під впливом яких він вчинив злочин, суттєво позначається середовище, в якому він ріс.

З характерних властивостей, притаманних особі неповнолітнього крадія, є низький рівень освіти і культури, незайнятість. Неповнолітні особи через специфічні вікові особливості перебувають у, так би мовити, переломному періоді, коли відбувається становлення їх психіки, і вони потребують підвищеної уваги. Недостатність уваги з боку батьків, вчителів, вихователів у поєднанні з іншими чинниками впливають на формування негативних якостей у підлітка.

Дефекти первинної, ранньої соціалізації в батьківській сім'ї мають кримінологічне значення тому, що дитина ще не зазнала інших позитивних впливів, вона повністю залежна від старших і зовсім беззахисна перед ними [5].

Тому питання формування особистості в сім'ї заслуговують виняткової уваги. Переважна (абсолютна) більшість неповнолітніх, які вчинили крадіжки, що виховуються в неповних або неблагополучних родинах, дитячих будинках, часто втікають з дому або виховного закладу. Багато хто з них залишені без нагляду з боку батьків і педагогів, ніде не працюють або перебиваються випадковими заробітками, перебувають на профілактичному обліку уповноваженого органу Національної поліції.

Неповнолітніх крадіїв від інших корисливих злочинців особливо вирізняє мотивація злочинних дій, а також обстановка їх вчинення і предмет посягання.

Переважна кількість крадіжок вчинюються неповнолітніми з корисливою метою. Однак майже у кожного третього неповнолітнього, який вчиняє протиправне викрадення та звернення чужого майна на свою користь чи користь інших осіб, наявні мотиви, що не мають, корисливого характеру. У вказаних випадках йдеться не стільки про прагнення неповнолітнього до незаконного збагачення та задоволення потреб у майнових благах, скільки про намагання довести свою значущість перед його оточенням, однолітками або старшими за віком друзями. Неповнолітній, який спілкується з підлітками, котрі мають кримінальне минуле, прагне довести «я, як ви» і поряд із цим, що «я – особистість»; привернути до себе увагу, завоювати авторитет однолітків, членів «своєї» групи; бажання розважитися «за компанію» [6, с. 60].

Майже у 90 % випадків неповнолітні вчинюють крадіжки щодо приватної власності (у 2013 і 2014 роках – 87,6 % і 91,6 % відповідно). Нерідко вони викрадають зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок (11,0 % у 2013 і 14,4% у 2014 році). Майже однакова кількість випадків вчинення ними крадіжок з квартир і з автомобілів (4,5 % і 3,4 % у 2013 та 5,1 % і 5,0 % у 2014 році відповідно). Також наявні поодинокі випадки крадіжок з дач, садових будинків (2,2 % та 1,8 % відповідно) і кишенькових крадіжок (1,4 % та 1,3 % відповідно). Незначний відсоток крадіжок неповнолітніх стосується викрадення худоби або птиці (1,3 % і 1,4 % відповідно) [7, с. 47].

За статевою ознакою абсолютну більшість неповнолітніх злочинців складають чоловіки (понад 90%). Вказану особливість можна пояснити гендерними відмінностями підліткової психології і поведінки, відповідно до яких юнаки набагато частіше за дівчат намагаються самовиразитися через девіантну поведінку, конформізм, пов'язаний із порушенням кримінальних заборон.

Абсолютна більшість неповнолітніх засуджених за вчинення крадіжок, мали громадянство України (понад 98%) і лише незначний їх відсоток є громадянами інших держав.

Зупинимось на специфіці, що властива віковій характеристиці особи неповнолітнього крадія.

У статистичній звітності виділяються 2 вікові групи неповнолітніх засуджених осіб: 1 група - засуджені, яким виповнилося 14–16 років; 2 група - засуджені, яким виповнилося 16–18 років.

Слід відмітити, що відповідно до даних судової звітності за формою 7 «Звіт про склад засуджених» (за 2013 та 2014 рр.), майже в 3 рази нижчим є коефіцієнт злочинної активності неповнолітніх, які вчинили крадіжки у віковій групі осіб 14–16 років, ніж у неповнолітніх засуджених, яким виповнилося 16–18 років

Вказані кримінологічні ознаки віку відображають як психофізіологічний розвиток організму неповнолітньої особи, так і відповідний період соціалізації, її наслідки. Різниця в один-два роки має помітне значення для рівня кримінальної активності. Саме цим пояснюється показово різка вікова диференціація контингенту неповнолітніх крадіїв.

Важливого кримінологічного значення набуває аналіз даних про судимість неповнолітнього злочинця. За аналізований період часу майже кожен п'ятий засуджений за крадіжки неповнолітній на момент вчинення злочину мав судимість.

Підсумовуючи, зазначимо, що вищеописані типологічні дані про неповнолітнього крадія, на нашу думку, мають як теоретичне значення, так і виражене практичне спрямування та повинні використовуватися з метою здійснення своєчасної корекції особистості таких підлітків, індивідуалізації профілактичної роботи з ними тощо.

В цьому контексті заслуговує на позитивну оцінку впровадження експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції», відповідно до якої поліцейські зосереджуватимуть свою роботу на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція» з метою попередження негативних явищ у дитячому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Статистичні дані злочинності на території України Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення України за період з 2005 року по 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157>
2. Генеральна прокуратура України (статистичні дані за період з 2013 року по 2015 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника: учеб. пособ. / Ю.М. Антонян. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1982. – 80 с.
4. Волков Б.С. Мотивы преступлений: уголовно-правовое и социально-психологическое исследование: пособ. / Б.С. Волков. – Казань, 1982. – 138 с.
5. Стеблинська О.С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння: моногр. / О.С. Стеблинська. – Івано-Франківськ, Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – С. 112–116.
6. Логинова К.Ю. Мотивы имущественных преступлений несовершеннолетних / К.Ю. Логинова // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2014. – №1 (11). – С. 56–62.
7. Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013–2014 роки): наук.-практ. посіб. / [О.М. Литвак, Р.О. Стефанчук, Н.В. Лісова та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – 254 с.

ЯКОВЕНКО Микола Олексійович
кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри
професійних та спеціальних дисциплін
Луганського державного університету
ім. Е.О. Дідоренка

ВИЗНАЧЕННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Визначення нерухомого майна, на яке може бути накладено арешт, насамперед забезпечує ефективне відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої злочином, що є дійовим механізмом захисту права власності потерпілого. Проте у науці кримінального процесу малодослідженими залишаються питання щодо класифікації нерухомості.

Для з'ясування юридичної складової поняття нерухомості слід визначити саме поняття «нерухоме майно». Наведений термін у тексті Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) міститься лише у ст. 170 «Накладення арешту на майно». Однак ця дефініція законодавцем не розкривається. Наприклад, у ст. 233 КПК України надається тлумачення лише поняттю «житло та інше володіння особи». Так, до житла законодавець відносить приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. У свою чергу, іншим володінням особи визнається: транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи *приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення* тощо, які знаходяться у володінні особи.

Тож розглянемо нормативно-правову природу категорії нерухомого майна. Загальне тлумачення цього поняття міститься у Цивільному кодексі України (ЦК України). При класифікації речей як об'єктів цивільних прав законодавець виходить із фундаментального поділу речей на рухомі і нерухомі. Так, ч. 1 ст. 181 ЦК України до нерухомих речей відносить земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на ній, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Аналогічно ст. 1 Закону України від 5 червня 2003 року «Про іпотеку» до переліку нерухомого майна включає земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [1]. Схожим за змістом є визначення, наведене у Законі України від 8 червня 2000 року «Про охорону культурної спадщини», де встановлено, що нерухомий об'єкт культурної спадщини – це об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності [2].

Отже, на підставі юридичного аналізу можна виділити такі ознаки нерухомих об'єктів, де можливе проведення обшуку: по-перше, ці об'єкти розташовані на земель-

ній ділянці та нерозривно пов'язані з землею, тобто вони не можуть існувати без землі; по-друге, переміщення зазначених об'єктів є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Щодо класифікації об'єктів нерухомості, ст. 331 ЦК України поділяє нерухоме майно на житлові будинки, будівлі, споруди тощо. У свою чергу, у Законі України від 26 червня 1997 року «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» [3] нерухомим майном визнається жилий будинок або його частина, квартира, садовий будинок, дача, гараж, інша постійно розташована будівля, а також інший об'єкт, що підпадає під визначення групи 3 основних засобів та інших необоротних активів згідно з Податковим кодексом України.

Водночас у ст. 1 Закону України від 18 вересня 1991 року «Про інвестиційну діяльність» [4] нерухоме майно поділяється на будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності, а у ст. 4 Закону України від 10 квітня 1992 року «Про оренду державного та комунального майна» лише на будівлі, споруди та приміщення [5].

Найбільш детальною і розгалуженою є класифікація нерухомості у Податковому кодексі України, яка диференціюється на дві категорії: по-перше, будівлі, віднесені до *житлового фонду*, по-друге, *нежитлова нерухомість*.

Відповідно, до першої категорії входять такі типи:

а) *житловий будинок* – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання. Житлові будинки поділяються на житлові будинки садибного типу та житлові будинки квартирного типу різної поверховості. Житловий будинок садибного типу – житловий будинок, розташований на окремій земельній ділянці, який складається із житлових та допоміжних (нежитлових) приміщень;

б) *прибудова до житлового будинку* – частина будинку, розташована поза контуром його капітальних зовнішніх стін, і яка має з основною частиною будинку одну (або більше) спільну капітальну стіну;

в) *квартира* – ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання;

г) *котедж* – одно-, півтораповерховий будинок невеликої житлової площі для постійного чи тимчасового проживання з присадибною ділянкою;

г) *кімнати у багатосімейних (комунальних) квартирах* – ізольовані помешкання в квартирі, в якій мешкають двоє чи більше квартирнаймачів.

Окремо законодавцем наводиться тлумачення поняття садовий будинок (будинок для літнього (сезонного) використання, який в питаннях нормування площі забудови, зовнішніх конструкцій та інженерного обладнання не відповідає нормативам, установленим для житлових будинків) та дачний будинок (житловий будинок для використання протягом року з метою позаміського відпочинку).

У *нежитловій нерухомості виділяють*: а) *будівлі готельні* – готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати, ресторани та бари, туристичні бази, гірські притулки, табори для відпочинку, будинки відпочинку; б) *будівлі офісні* – будівлі фінансового обслуговування, адміністративно-побутові будівлі, будівлі для конторських та адміністративних цілей; в) *будівлі торговельні* – торгові центри, універмаги, магазини, криті ринки, павільйони та зали для ярмарків, станції технічного обслуговування автомобілів, їдальні, кафе, закуочні, бази та склади підприємств торгівлі й громадського харчування, будівлі

підприємств побутового обслуговування; г) *гаражі* – гаражі (наземні й підземні) та криті автомобільні стоянки; г) *будівлі промислові та склади*; д) *будівлі для публічних виступів* (казино, ігорні будинки); е) *господарські (присадибні) будівлі* – допоміжні (нежитлові) приміщення, до яких належать сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погребі, навіси, котельні, бойлерні, трансформаторні підстанції тощо; є) інші будівлі [6].

З'ясувавши вичерпний перелік нерухомого майна юридичної особи, необхідно встановити джерела отримання усієї необхідної інформації про нього.

У зазначеному контексті варто пам'ятати, що юридична особа, створена у будь-якій організаційно-правовій формі, у тому числі підприємство з іноземними інвестиціями, яка є платником податків і зборів, підлягає державному обліку. Формування та ведення Реєстру платників податку здійснює Державна фіскальна служба України.

До Реєстру включаються такі види даних: ідентифікаційні – індивідуальний податковий номер, код за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), податковий номер, який надають контролюючі органи, реєстраційний номер облікової картки платника податків, а також найменування – для юридичних осіб та прізвище, ім'я, по батькові – для фізичних осіб – підприємців.

Таким чином, звертаючись з клопотанням до слідчого судді про дозвіл на арешт нерухомого майна підприємства, установи чи організації, необхідно надати витяг з Державного реєстру платника податку, що є автоматизованим банком даних, створений відповідно для забезпечення: реєстрації та єдиного обліку платників податку на додану вартість (ПДВ); єдиних принципів ідентифікації платників ПДВ; контролю за справлянням податку на додану вартість; організації суцільного й вибіркового аналізу [7].

Щодо проведення арешту земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна, які входять до складу єдиного майнового комплексу підприємства, організації чи установи, слід зауважити, що для отримання відповідного дозволу слідчого судді повинна спершу надаватися інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (Державний реєстр) [8]. Вказаний реєстр є єдиною державною інформаційною системою в Україні, що містить відомості про права на нерухоме майно, їх обтяження, а також про об'єкти та суб'єктів цих прав [9]. Це дасть змогу перед проведенням обшуку достеменно встановити майнову частку юридичної особи та усіх інших співвласників нерухомості.

На підставі ч. 5 ст. 40 КПК України слідчий вправі витребувати витяг з Державного реєстру. Відповідна інформація надається за допомогою програмних засобів у паперовій або електронній формі, що має однакову юридичну силу та містить обов'язкове посилання на Державний реєстр. Інформація з Державного реєстру прав у паперовій формі надається за письмовим запитом слідчого чи прокурора шляхом звернення до суб'єкта державної реєстрації прав, фронт-офісу або нотаріуса.

Дані з Державного реєстру прав містять актуальні на дату та час її надання відомості про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, наявні в ньому, а також відомості з Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державного реєстру іпотек, які є архівною складовою частиною Державного реєстру прав, або відомості про відсутність зареєстрованих речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Водночас слідчий та прокурор повинні знати, що речові права на корисні копалини, рослини, а також на малі архітектурні форми, тимчасові, некапітальні споруди, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких можливе без їх знецінення та зміни призначення, а також окремо на споруди, що є приналежністю головної речі, або складовою частиною речі, зокрема на магістральні та промислові трубопроводи (у тому числі газорозподільні мережі), автомобільні дороги, електричні мережі, магістральні теплові мережі, мережі зв'язку, залізничні колії – не підлягають реєстрації [10].

Що стосується пошуку відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно, то він може здійснюватися за такими ідентифікаторами:

– *за суб'єктом права*: за ідентифікаційними даними юридичної особи (резидента та нерезидента): найменування юридичної особи; ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ;

– *за об'єктом нерухомого майна*: за реєстраційним номером об'єкта нерухомого майна; за адресою об'єкта нерухомого майна; за кадастровим номером земельної ділянки.

Якщо буде встановлено, що нерухоме майно, на яке слідчий чи прокурор має намір накладати арешт, є безхазяйним, необхідно підтвердити цей факт через перевірку з обліком безхазяйного нерухомого майна, який ведеться державним реєстратором прав на нерухоме майно при Міністерстві юстиції України, які також формуються за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Список використаних джерел:

1. Про іпотеку: Закон України станом на 11 липня 2013 року // Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2013. – 34 с.
2. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
3. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 26 червня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400/97-%D0%B2%D1%80>
4. Про інвестиційну діяльність: Закон України станом на 10 лютого 2005 року // Верховна Рада України. – К.: Парламентське вид-во, 2005. – 15 с.
5. Про оренду державного та комунального майна: Закон України станом на 8 січня 2014 року. – Офіційний текст. – К.: Паливода А.В., 2014. – 24 с.
6. Податковий кодекс України: станом на 12 лютого 2016 року: відповідає офіційному тексту. – Х.: Право, 2016. – 752 с.
7. Про затвердження Положення про реєстрацію платників податку на додану вартість: наказ Міністерства фінансів України від 14 листопада 2014 року № 1130.
8. Про порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України, затверджена 25 грудня 2015 року № 1127.
9. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1141.
10. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>

ЯРМИШ Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів
при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях
Національної академії прокуратури України

ЧИ ДІЙСНО СПРИЯЮТЬ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНІ НОВЕЛИ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ?

Як відомо, останніми роками спостерігається наростання потоку змін, що вносяться до Кримінального кодексу України (КК України). При цьому, на превеликий жаль, можна констатувати, що якість нових законодавчих положень не поліпшується, а скоріше навпаки. Найбільшою мірою це стосується новел розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу за назвою «Злочини у сфері службової діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Переважна частина складів злочинів, сконцентрованих в цьому розділі, є складами злочинів корупційних.

Можна навести безліч прикладів, які підтверджують, що хронічні зміни до Кримінального кодексу нібито з метою посилення протидії корупції насправді ускладнюють цей процес і фактично «полегшують життя» корупціонерам. У даному виступі охарактеризувати всі такі вади неможливо. Тому зупинимось лише на тих, які вбачаються найбільш очевидними.

До них, безперечно, належить змінена примітка ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем», приписи якої поширюються на усі склади злочинів відповідного розділу, де міститься вказівка на істотну шкоду та тяжкі наслідки. Відомо, що протягом багатьох десятиріч наслідки як ознака об'єктивної сторони низки складів службових злочинів визначалися не лише як майнова шкода, а й будь-яка інша, зокрема моральна. Проте нині можливість застосування відповідних статей КК України у випадках спричинення шкоди немайнового характеру заблокована. Це є результатом зникнення з примітки слова «якщо», яке було свідченням того, що примітка визначає зміст лише майнової шкоди, при тому, що можливі й інші її різновиди (оціночні поняття). Без «якщо» істотна шкода може розглядатися виключно як майнова.

Складно сказати, чи законодавець позбавився від «якщо» цілеспрямовано, тобто свідомо вивів з-під дії Кримінального кодексу осіб, які нещодавно були корупціонерами (тобто пом'якшив своє ставлення до них), чи це є наслідком неухвальної – суто технічної помилки. До слова, ч. 2 примітки ст. 425 КК України «Недбале ставлення до військової служби», де також тлумачаться «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», слово «якщо» збереглося. Це наводить на думку, що позбавлення від «якщо» у примітці ст. 364 – це не принципова позиція законодавця, а саме упущення, результат чийсь неухвальної.

Не можна обійти увагою ще одну законодавчу похибку: зміст примітки ст. 364 щодо істотної та тяжкої шкоди перебуває у протиріччі з текстом диспозицій статей, в яких така шкода зазначена. На це наполегливо звертає увагу наукова спільнота. У диспозиції ч. 1 ст. 364 КК йдеться про істотну шкоду як шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або ін-

тересам юридичних осіб. Майже так сформульовані диспозиції й інших статей з розділу XVII Особливої частини КК України, в яких зазначена істотна шкода. Різниця лише в тому, що у відповідних визначеннях ст.ст. 364-1, 365, 365-2 КК України відсутня вказівка на «свободи» громадян (у ст. 367 вона є). Достатньо очевидно, й на це також слушно звертають увагу багато науковців, що важко уявити собі майнову шкоду, спричинену, зокрема, правам і свободам людей. Якщо законодавець змінив визначення істотної шкоди у примітці, логічним було б відповідним чином змінити й диспозиції статей. Проте цього не зроблено. Тому науковці іноді роблять висновок, що всупереч п. п. 3, 4 примітки ст. 364 КК України, надаючи перевагу диспозиціям відповідних статей, істотною шкодою та тяжкими наслідками можна вважати й шкоду немайнового характеру.

Але такі погляди поділяють не усі науковці. І це сприймається більш обґрунтованим. Адже примітка дає однозначне визначення наслідків саме як майнових. До того ж усі сумніви (а вони все ж-таки є) за відомим конституційним принципом необхідно тлумачити на користь обвинуваченого. А користь обвинуваченого у тому, аби за умови спричинення ним немайнової шкоди, злочинцем не вважати. Саме таким шляхом йде і практика застосування відповідних статей. Правоохоронці та судді не наважуються визнавати немайнову шкоду істотною (принаймні за умови, що моральна та інша немайнова шкода не обчислена у майнових показниках).

Такими непродуманими законодавчими змінами унеможлиблюється застосування відповідних статей у випадках, коли шкода, спричинена зловживанням, є моральною, фізичною або політичною, тобто такою, що не має грошового виміру, але може бути навіть більш суттєвою, ніж майнова. На жаль, поширеними є випадки, коли, наприклад, зловживання владою або службовим становищем спричиняє шкоду конституційним правам людей, підриває авторитет держави тощо. Але закон не дозволяє визнати таку шкоду істотною, оскільки вона не є майною. Внаслідок цього події високого рівня суспільної небезпеки залишаються за межами кримінально-правового реагування.

Адже те, що раніше було зловживанням владою, перевищенням влади, службовою недбалістю – нині за умови, що відповідними діями не спричинена майнова шкода, не розглядається як злочин. Навряд чи такий стан справ сприяє посиленню протидії корупції.

Оскільки більш м'який кримінальний закон має зворотну дію, всі відповідні особи, засуджені за вчинення дій, що потягли немайнову шкоду, мають бути виправдані. Й це ще не все. З огляду на те, що такі особи не є злочинцями взагалі, вони не є й корупціонерами. Тому їх дані необхідно видалити з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

Як бачимо, непродумане втручання (чи банальний недогляд) законодавця у визначення наслідків як ознаки корупційних злочинів викликало справжню «ланцюгову реакцію». Наслідком цього є не лише послаблення протидії корупції, а ще відволікання від напруженої праці й без того перевантажених суддів. Прикро, але корупціонерам це пішло на користь, а державі – на шкоду.

Зміни у визначенні «істотної шкоди» викликали й проблему застосування ч. 2 ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу». Частина 2 цієї статті передбачає насильство, погрозу його застосування, застосування зброї чи спеціальних засобів або вчинення дій, які образують особисту гідність потерпілого (диспозиція ч. 2 ст. 365 КК України містить також вказівку на відсутність ознак катування при вчиненні відповідних дій, проте це – тема окремої розмови). Не випадково до викладацького складу Національної ака-

демії прокуратури слухачі-прокурори часто звертаються з питанням: чи потрібно для застосування частини другій цієї статті встановлювати наявність істотної шкоди, тобто матеріальних збитків (звісно, не менше ніж на суму в сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян)? Розглянемо це питання більш детально, оскільки воно має вкрай важливе значення для кваліфікації дій працівників правоохоронних органів, які застосовують протизаконне насильство.

До слова, зазначимо, що ст. 365 КК України відсутня серед тих, які складають перелік корупційних злочинів (примітка ст. 45 КК України). Вочевидь це пояснюється тим, що атрибутивною ознакою корупційного правопорушення відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» є прагнення надати або отримати неправомірну вигоду, а у ст. 365 така мета не зазначена. Але слід зауважити, що в реальному житті перевищення влади може вчинюватися саме з метою отримання неправомірної вигоди, особливо з огляду на те, що неправомірною вигодою згідно із законодавством нині визнаються не лише матеріальні цінності, але й «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру». Тому було б доречним і справедливим додати ст. 365 до переліку корупційних злочинів, звісно з необхідними обмеженнями.

Практика зазнає великих труднощів при вирішенні питання, чи можна кваліфікувати подію за частиною другою ст. 365 КК України, коли працівник правоохоронного органу лише застосував до особи насильство (без іншого зловживання), при тому, що майнова шкода відсутня. Аби розібратися в цьому, здійснимо спробу визначитися у співвідношенні ознак ч.ч. 1 та 2 ст. 365 КК України. Початкове враження – що для застосування частини другої у події мають бути наявними усі ознаки частини першої та, крім того, відповідні ознаки частини другої. Якщо розмірковувати саме так, то за відсутності якогось окремого перевищення (в основному складі воно розкривається як вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень) та істотної шкоди, яка цим спричинена, кваліфікація насильства за ч. 2 неможлива. Однак текст статті припускає й інше тлумачення. Насамперед можна вважати, що само по собі насильство і є діями, які явно виходять за межі повноважень суб'єкта. В такому разі відпадає питання про їх «додатковий» характер. Втім залишається проблема, пов'язана із спричиненням насильством істотної шкоди. Пам'ятаючи, що ця шкода за визначенням може бути лише майновою, можна дійти висновку, що застосувати ч. 2 ст. 365 КК України якщо й можливо, то лише у разі, коли фізичним насильством спричинена шкода здоров'ю, причому така, що потребує матеріальних витрат на лікування, які досягають ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Але можна подивитися на проблему й під іншим кутом зору. Для цього необхідно згадати, що термін «діяння» у кримінальному законі використовується в двох значеннях, які прийнято називати «широким» та «вузьким». В широкому сенсі словом «діяння» охоплюється злочин у цілому, у сукупності усіх ознак відповідного складу. Саме такий зміст закладений у ст. 11 КК України, яка формулює поняття злочину. Проте у багатьох випадках законодавець оперує «діянням» у «вузькому» сенсі: позначає цим словом лише частину об'єктивної сторони складу злочину, лише одну з її ознак. Логіка підказує, що саме так й слід тлумачити задум законодавця. Аби переконатися в цьому, достатньо звернутися до ч. 3 тієї ж статті. Там йдеться: «дії, передбачені частиною першою або другою, цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки». Цілком очевидно, що мається на увазі виключно «вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень», а не уся об'єктивна сторона. Шкода є не «дією», а наслідком цієї дії,

тому її не потрібно брати до уваги, переходячи від основного складу злочину до інших. Отже, якщо насильство розглядати саме як зловживання владою, його цілком достатньо для визнання наявності об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України.

Саме таким чином вважаємо за можливе розв'язати проблему, яка створена законодавцем внаслідок тлумачення у примітці ст. 364 КК України істотної (та тяжкої) шкоди лише як майнової. Задля кваліфікації події за частиною 2 ст. 365 КК України орієнтуватися на «істотну шкоду» взагалі не потрібно. Але вирішення питання щодо ч. 2 ст. 365 КК України не усуває проблеми (яка вже проаналізована) неможливості визнання злочином інших відповідних діянь (передбачених основними складами статей) які не тягнуть майнову шкоду.

Стосовно ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» вважаю за необхідно додати аналіз ще однієї проблеми, що створена законодавчими змінами. Як відомо (це вбачається й з назви) з-під дії цієї статті виведені усі службові особи, крім працівників правоохоронних органів. Перше уявлення осіб, які застосовують кримінальний закон, було, нібито тим самим перевищення влади або службових повноважень працівників не правоохоронних органів декриміналізовано. З огляду на проголошення державою спрямованості змін на посилення протидії корупції, це виглядало дивним, оскільки тут досить очевидно виявляється пом'якшення ставлення до корупціонерів. Насправді ж повної декриміналізації не відбулося. Адже перевищення влади є різновидом зловживання нею. Перевищення відрізняється від інших видів зловживання тим, що на відміну від останніх, службова особи використовує не свою конкретну функцію, а власний статус. Тому, якщо владу чи службові повноваження перевищує особа, яка не є працівником правоохоронного органу, вона все одне підлягає кримінальній відповідальності, але вже не за ст. 365, а за ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем». Проте слід зауважити, що така відповідальність можлива виключно за умови специфічної мотивації – «з метою одержання неправомірної вигоди». Стосовно ж тих службових осіб, які перевищили свої повноваження, не маючи на меті одержання неправомірної вигоди, та не є правоохоронцями, дійсно фактично відбулася декриміналізація – вони не підлягають відповідальності ні за ст. 365, ні за ст. 364 КК України. Й це також приклад відступу від задекларованого прагнення до посилення протидії корупції.

Проблема ускладнюється ще й тим, що термін «працівник правоохоронного органу» є невизначеним «двічі». По-перше у жодному законі не розкрито поняття «правоохоронний орган» – це тлумачиться виключно на доктринальному рівні, тому викликає суперечки. По-друге, є питання до слова «працівник». Воно дуже розпливчато. Можна здогадатися, що це – саме службова особа правоохоронного органу, а не пересічний співробітник. Адже у диспозиції йдеться про перевищення влади або службових повноважень. Проте з цього ж визначення впливає й те, що суб'єктом відповідного злочину є не лише представник влади, а й службова особа, яка виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки, що працює в органі, який належить до так званих правоохоронних. В чому тоді був сенс реконструкції ст. 365 КК України? Спроби виявити логіку законодавця наводять на думку, що її тут немає. Скоріш за все, він, зі своїх причин звузивши коло суб'єктів цього складу злочинів, про об'єктивну сторону навіть не замислився. А тяготи такої неохайності дісталися тим, хто застосовує кримінальний закон – саме ним доводиться розгадувати такі законодавчі «ребуси». Зрозуміло, це аж

ніяк не сприяє протидії корупції. Стаття 365 КК України у її оновленій редакції надає й інші приклади невідповідності проголошених цілій реальному стану справ.

Є сенс розглянути ст.ст. 365 та 364 КК України ще в одному аспекті. Як вже було зазначено, вони співвідносяться як спеціальна та загальна норми (перевищення влади або службових повноважень є різновидом зловживання ними). Проте ст. 364 передбачає корупційний злочин, а ст. 365 до переліку таких відповідно до примітки ст. 45 КК України не належить. З цього випливає наступне: якщо владні повноваження перевищив працівник правоохоронного органу, він корупціонером не є, навіть якщо зробив це з метою одержання неправомірної вигоди. А будь-яка інша службова особа за подібних обставин вважається такою, що вчинила саме корупційний злочин. Якщо згадати наслідки визнання злочину корупційним (неможливість призначення відповідній особі покарання нижче нижчої межі санкції статті, виключення корупціонера з переліку тих, до кого можна застосовувати «загальне» звільнення від кримінальної відповідальності та багато інших), то виникають сумні думки про крайню несправедливість такого положення.

До слова про справедливість. Її втілення у законодавчі конструкції вважається одним із ключових чинників дієвості закону, зокрема кримінального. Одним із принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь визнане те, що закон має підтримуватися широкими верствами населення, тобто сприйматися як справедливий, доцільний, такий що відповідає нормам моралі. Коли ж громадяни спостерігають, що правоохоронець, тобто особа, у руках якої зосереджені великі можливості, якої держава довіряє людські судьби, – з метою одержання неправомірної вигоди перевищує владу, але при цьому не визнається корупціонером – це насамперед підриває авторитет держави в цілому. А якщо співвіднести це з тим, що, навпаки, серед корупціонерів значиться пересічний трудівник, якій вчинив злочин, передбачений ст. 354 КК України «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», – довіра до «творців» закону зводиться нанівець.

Як ще більша несправедливість сприймається й те, що на фоні боротьби з одержанням неправомірної вигоди пересічними працівниками, на яких поширюються усі суворі заборони, передбачені для корупціонерів, у переліку корупційних злочинів (примітка ст. 45 КК України) відсутня ст. 369-3 КК України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». І це при тому, що ст. 369-3 була додана до КК Законом України від 3 листопада 2015 року за назвою «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань». З назви однозначно вбачається, що відповідний злочин, на думку законодавця, належить до корупційних. Цілком послідовним було б тим самим законом додати вказівку на ст. 369-3 як на корупційний злочин до примітки ст. 45 КК України. Проте зробити цього законодавець не спромігся й досі.

Неприємно дивують й зміни щодо умов так званого спеціального звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду (йдеться про ч. 5 ст. 354 КК України, приписи якої поширюються на усі відповідні злочини). До справедливості тут зовсім далеко. Тепер на долю «хабародавця» вже не може вплинути те, що він надав неправомірну вигоду під тиском вимагателя – така умова звільнення від кримінальної відповідальності скасована. А ті, що з'явилися, викладені вкрай нечітко, незрозуміло, та ще з використанням невизначених, зокрема оціночних понять. Мається на увазі, що крім іншого, особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, повинна активно сприяти розкриттю злочину, «вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку». Вже цього «активно» достатньо для того, щоб «хабародавець» не наважився

звернутися до відповідних органів, аби його звільнили від кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Йому краще буде «сховатися», ніж піти на самовикриття, ризикуючи при цьому не бути звільненим від кримінальної відповідальності. Отже, не допоможе «хабародавець» і в «розкритті» злочину, вчиненого іншою стороною події давання-одержання неправомірної вигоди (слово «розкриття» наводиться в лапках тому, що і його зміст залишається незрозумілим в наслідок відсутності легального визначення). З наведеного вбачається, що у «зоні недосягнення» для правоохоронців можуть опинитися обидва злочинці – той, хто надав неправомірну вигоду і той, хто її отримав. Це також породжено непродуманою, громіздкою, негуманною законодавчою конструкцією умов звільнення «хабародавця» від кримінальної відповідальності. Зрозуміло, що користі для протидії корупції від цього небагато.

Дуже прикро, що законодавець не схильний до виправлення своїх помилок. Особливо обурює, що серед них є й такі, що не потребують ретельного аналізу, обдумування найбільш доцільних варіантів корегування статті: достатньо лише поставити за мету позбавитися від недолугих положень, які також у КК України непоодинокі. Серед них – примітка ст. 369-2 «Зловживання впливом», зміст якої позбавляє можливості притягнути відповідних осіб до кримінальної відповідальності та визнати їх корупціонерами. Причиною цього є посилення у примітки на недіючий Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції».

Досі не спромігся законодавець й прибрати ознаку «прохання» з тих частин складів корупційних злочинів, пов'язаних з «підкупом», які розраховані на так званих «активних» корупціонерів – осіб які «пропонують, обіцяють або надають неправомірну вигоду». Маються на увазі частини 1 ст.ст. 368-3 та 368-4 КК України («Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» та «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»). Недоладність цього «прохання» викликала б сміх, якщо б містилася в анекдоті, а не у Кримінальному кодексі. Спробуємо уявити собі, що особа, звертаючись до чиновника з певним питанням, за вирішення його прохає цього урядовця надати собі «неправомірну вигоду». Зрозуміло, що в житті такого абсурду бути просто не може, тому жодний «активний» корупціонер від цієї законодавчої нісенітності не постраждає. Проте вже постраждав авторитет законодавця. І відновлювати його він не поспішає. Принаймні така можливість була неодноразово (під час чергових змін, яких було вже багато), але творці закону нею не скористалися. Зате від законодавчої неохайності є користь «пасивним» корупціонерам: слово «прохання» щодо неправомірної вигоди насправді призначені тим особам, які відповідають за «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди». Саме вони мають відповідати й за її «прохання». Проте законодавець «переплутав» частини ст.ст. 368-3 та 368-4 КК України й тим самим позбавив відповідні державні органи реагування на такий прояв корупції з боку службових осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги. «Прохання» неправомірної вигоди для них залишається безкарним (на відміну від службових осіб публічного права, які є суб'єктами ст. 368 КК України).

Наполегливі звертання науковців та практичних працівників до законодавчого органу нашої країни з проханнями, умовляннями, закликами до виправлення наведених та безлічі інших помилок залишаються без реагування. Сподіваємось, що колись законодавець все ж-таки схаменеться. А поки що «посилення протидії корупції» залишається лише пишномовним гаслом.

ЯРОШЕНКО Олена Дмитрівна
кандидат юридичних наук, помічник заступника Голови
відділу забезпечення діяльності заступника Голови
та секретаря Судової палати Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

ОСОБЛИВОСТІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ОКРЕМІЙ КАТЕГОРІЇ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що за останні роки з урахуванням змін у різних сферах суспільного життя, зокрема, через політичні події, які мали місце в нашій державі починаючи з 2012 року, продовжує збільшуватися кількість внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення злочинів проти правосуддя, а також випадків притягнення суддів до кримінальної відповідальності. При цьому питання про те, ким має бути вручено повідомлення про підозру судді, є дискусійним як у науці, так і на практиці.

Кримінальним процесуальним законодавством України щодо окремої категорії осіб встановлений особливий порядок кримінального провадження, у тому числі й порядок повідомлення про підозру судді.

Слід зазначити, що притягнення до кримінальної відповідальності – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК). Так, порядок оголошення повідомлення про підозру регламентовано главою 22 КПК. Статтею 276 КПК встановлено випадки повідомлення про підозру, зокрема, повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, визначеному ст. 278 цього Кодексу, у разі: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому особливості повідомлення про підозру окремої категорії осіб визначаються главою 37 КПК. У випадках, передбачених ч. 1 цієї статті, слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, визначені ст. 42 цього Кодексу (ч. 2 ст. 276 КПК). Згідно з ч. 3 ст. 276 КПК після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав. Вимоги до змісту письмового повідомлення про підозру встановлено ст. 277 КПК. Так, згідно з ч. 1 цієї статті прокурором або слідчим за погодженням із прокурором складається письмове повідомлення про підозру, яке має містити такі відомості: 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; 2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру; 3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; 4) зміст підозри; 5) правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні

якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; б) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру; 7) права підозрюваного; 8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

Крім того, КПК передбачає особливості щодо проведення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень (глава 24-1 КПК). Так, спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 297-1 КПК стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності й оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук. Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, котрі переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності або оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, і такі злочини розслідуються в одному кримінальному провадженні зі злочинами, зазначеними у цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду. Порядок вручення процесуальних документів підозрюваному при здійсненні спеціального досудового розслідування регламентовано ст. 297-5 КПК, зокрема встановлено, що повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження і на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування. З моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження підозрюваний вважається належним чином ознайомленим з її змістом. При цьому друкований орган, у якому публікуються протягом наступного року повістки про виклик підозрюваного, визначається не пізніше 1 грудня поточного року в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику (ч. 2 ст. 297-5 КПК).

Розділом 37 КПК регламентовано особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, перелік яких зазначено у ст. 480 КПК. Так, ст. 481 цього Кодексу встановлено, що письмове повідомлення про підозру адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові здійснюється Генеральним прокурором України, його заступником, керівником регіональної прокуратури в межах його повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 481 КПК), а народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора України, члену Національного агентства з питань запобігання корупції – Генеральним прокурором України (виконувачем обов'язків Генерального прокурора України) (п. 2 ч. 1 ст. 481 КПК).

Також п. 3 ч. 1 ст. 481 КПК передбачено, що письмове повідомлення про підозру судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та народному засідателю на час здійснення ними правосуддя, працівникам Національного антикорупційного бюро України здійснюється Генеральним прокурором України або його заступником, а Генеральному прокурору України – заступником Генерального прокурора України (п. 4 ч. 1 ст. 481 КПК).

Таким чином, на нашу думку, письмове повідомлення може бути вручене судді в порядку, передбаченому ст. 278 КПК, виключно Генеральним прокурором України або його заступником.

Однак з аналізу практики притягнення суддів до кримінальної відповідальності, зокрема за вчинення злочину, передбаченого ст. 375 КК, вбачається, що на сьогодні наявні випадки, коли судді вручено письмове повідомлення про підозру слідчим або прокурором, який здійснює повноваження прокурора у цьому кримінальному провадженні, а не особисто Генеральним прокурором України або його заступником.

З огляду на викладене вважаємо, що відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вручене суддям повідомлення про підозру не особисто Генеральним прокурором України або його заступником є незаконним. Тому виникають сумніви щодо наявності у цьому кримінальному провадженні підозрюваного, оскільки, на наш погляд, слідчий, а також прокурор, який здійснює повноваження прокурора у зазначеному кримінальному провадженні, не наділені законом правом повідомляти судді про підозру.

Судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку. При цьому згідно ст. 372 КПК виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що: 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; 2) кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим; 3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення. Крім того, виправдувальний вирок також ухвалюється при встановленні судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1 та 2 ч.1 ст. 284 цього Кодексу.

Отже, незаконно вручене судді повідомлення про підозру не тягне за собою початку притягнення судді до кримінальної відповідальності як стадії кримінального провадження, адже у такому випадку судді не набули статусу підозрюваних. При цьому вважаємо, що у разі надходження цього кримінального провадження, очевидно, суд має постановити виправдувальний вирок щодо судді, оскільки вручене судді повідомлення про підозру особою, яка не уповноважена на це законом, є незаконним.

ЯЦИНІН Мар'яна Іванівна
викладач відділу підготовки прокурорів
з організації роботи в органах прокуратури
Національної академії прокуратури України

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ

У Рекомендації Res (2000) 19, прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року, зазначається, що яка б роль не належала іншим органам у справах, пов'язаних із міжнародним правовим співробітництвом, слід всіляко розвивати прямі контакти між державними прокурорами різних країн у рамках міжнародних угод там, де вони є, або на основі робочих домовленостей [1].

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» [2] з метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво. Зокрема, органи прокуратури згідно з міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та кримінальним процесуальним законодавством України здійснюють співробітництво з компетентними органами інших держав з питань проведення процесуальних дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, видачі осіб, які їх вчинили, перейнятті кримінального провадження та з інших питань, передбачених такими договорами. У разі відсутності міжнародного договору України співробітництво у цій сфері здійснюється органами прокуратури України на підставі взаємних письмових гарантій.

Будучи одним із засобів здійснення функціональної діяльності прокуратури, міжнародно-правове співробітництво зумовлює постановку питання щодо визначення статусу суб'єктів, відповідного правового режиму, організаційних правил його здійснення. Вирішення цих питань знаходиться в пізнанні правових основ загальної сфери прокурорської діяльності та її специфічному сегменті – правовому регулюванні міжнародного співробітництва органів прокуратури.

Підкреслимо, що в загальному плані організація та діяльність прокуратури України, статус прокурорів визначаються Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та іншими законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це положення міститься в нормі, що має назву «Законодавство про прокуратуру і статус прокурорів» (ст. 4) [2]. Однак треба наголосити, що у вітчизняному праві відсутнє автентичне або легальне визначення поняття «законодавство», незважаючи на те, що цей термін без розкриття його змісту використовує і Конституція України (ст.ст. 9, 19, 118). Натомість з'ясування саме цього поняття має принципове значення для розуміння категорії правових основ діяльності прокуратури у галузі міжнародної протидії злочинності.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року під терміном «законодавство» потрібно розуміти прийняті в межах повноважень та відповідно до Конституції України й законів України: закони України; чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; декрети і постанови Кабінету Міністрів

України. Як видно, обсяг поняття законодавства у визначенні Закону України «Про прокуратуру» та тлумаченні Конституційного Суду України явно не збігається. Наведене протиріччя спонукає нас до визначення власної позиції щодо поняття правових та організаційно-управлінських основ діяльності прокуратури. З цією метою варто долучитись до наукової дискусії, що тривалий час точиться з окресленої проблеми.

Не вдаючись до детальної характеристики висловлених вченими точок зору, зазначимо лише, що склалося два основних підходи до визначення поняття та змісту правових основ прокурорської діяльності.

Перший підхід передбачає розгляд правових основ організації та діяльності прокуратури у звуженому і конкретному розумінні, враховуючи лише ті правові акти, які безпосередньо регулюють організацію та діяльність органів прокуратури й статус прокурорів, як це визначено у статті 3 Закону України «Про прокуратуру» [3, с. 18] (у чинному Законі [2] – стаття 4. – М.Я.).

Здавалося б неможливим заперечення такого логічного, а головне – побудованого на суворій відповідності до закону судження. Адже законодавець саме в такому сенсі конструював цю правову норму, застосувавши перелік як прийом юридичної техніки, у такий спосіб заклавши визначальні параметри системи загальних правових основ діяльності прокуратури та окресливши їхні межі.

Але тільки законодавством (навіть в широкому розумінні цього слова) сфера дії права не обмежується. Тому, на нашу думку, правові основи діяльності прокуратури мають розглядатися як *сукупність законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів*, якими «... регулюється система органів прокуратури, організаційна структура управління прокуратури, правові принципи організації і діяльності, а також організація роботи та управління в органах прокуратури» [4, с. 10].

На нашу думку, ця сукупність *змістовно* характеризується принаймні трьома якісними ознаками.

По-перше, основна діяльність прокуратури полягає в забезпеченні належної реалізації правових норм (додержання правових вимог і приписів), які закріплені як у чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, так і національних нормативно-правових актах.

По-друге, реалізація правових норм має відбуватися у межах повноважень і за умови додержання правової процедури, визначеної законодавством і підзаконними актами правоохоронних органів, які уповноважені на провадження досудового розслідування.

По-третє, у розглядуваній сфері статус прокурора, компетенція та порядок організації діяльності органів прокуратури також безпосередньо регулюються відповідними нормами права, закріпленими в законах та підзаконних нормативно-правових актах організаційно-розпорядчого характеру (накази, вказівки, розпорядження, положення й інструкції), які відповідно до ст. 9 Закону України «Про прокуратуру» [2] видаються Генеральним прокурором України та є обов'язковими для виконання всіма органами прокуратури та прокурорами.

У *формальному* аспекті до розгляду питання щодо правової основи організації та діяльності органів прокуратури у сфері міжнародного співробітництва доктриною пропонується підходити із двох позицій. Передусім, ці правові основи складаються з правових актів, що безпосередньо спрямовані на регламентацію організації та діяльності, а також визначають статус працівників органів прокуратури [5, с. 8]. До цієї групи також належать правові акти, які застосовуються та якими керуються прокурори у своїй професійній діяльності [6, с. 38–39].

Відтак, виходячи з висловленої у спеціальній літературі та уточненої й доповненої нами позиції, у розумінні сутності правових основ міжнародного співробітництва органів прокуратури передусім слід враховувати певну сукупність юридичних норм і положень, що містяться в законах та інших нормативно-правових актах, якими повинен керуватися у своїй діяльності прокурор під час міжнародно-правового співробітництва.

На підставі викладеного доходимо висновку, що комплексність і системність є характерними ознаками правових основ міжнародного співробітництва органів прокуратури. Загалом можна говорити про комплексну систему норм, які являють собою сукупність правових актів різної юридичної сили, що створюють, відповідно, правове поле та режим функціонування органів прокуратури.

На рівні категорії «спеціальне» варто виділити особливості змісту правових основ прокурорської діяльності у цій сфері. Міжнародне співробітництво органів прокуратури України здійснюється на основі міждержавних договорів і угод, учасницею яких є Україна, міжвідомчих міжнародних договорів України, що укладаються Генеральною прокуратурою України.

Під міжнародним договором України слід розуміти міжнародну угоду з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, укладену в письмовій формі й регульовану міжнародним правом, незалежно від того, викладена така угода в одному або декількох пов'язаних між собою документах чи від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України у формі ратифікації, та договори, які не потребують ратифікації й затверджені у формі указу Президента України або постанови Кабінету Міністрів України, є частиною національного законодавства України. У зв'язку із цим органи прокуратури під час здійснення міжнародного співробітництва задля реалізації своїх функцій при застосуванні міжнародних договорів України мають враховувати, що частиною національного законодавства слід розглядати не тільки ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори України. Також до них належать міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано в інших формах, погоджених сторонами, наприклад, шляхом «підписання», «прийняття», «затвердження» і «приєднання», за допомогою яких держава виражає в міжнародному плані свою згоду на обов'язковість для неї договору.

Список використаних джерел:

1. Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers to Member States on the Role of Public Prosecution in the Criminal Justice System, 6 October 2000, Rec(2000)19, available at: <http://www.refworld.org/docid/43f5c8694.html> [accessed 18 October 2016]

2. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.

3. Основи прокурорської діяльності: навч. посіб. / за заг. ред. О.М. Литвака. – К.; Дрогобич: Посвіт, 2012. – 176 с.

4. Основи організації роботи та управління в органах прокуратури України: підруч. / [Є.М. Блажівський, М.К. Якимчук, І.М. Козьяков, І.В. Європіна та ін.]; за заг. ред. В.П. Пшонки, О.М. Литвака. – К.: Алерта, 2013. – 486 с.

5. Лапкін А.В. Правові основи прокурорської діяльності: наук.-практ. посіб. / А.В. Лапкін; за ред. проф. П.М. Каркача. – 2-ге вид., змінене і допов. – Х.: Право, 2013. – 319 с.

6. Прокурорський нагляд в Україні: підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / І.Є. Марочкін, П.М. Каркач, Ю.М. Грошевий та ін.; за ред. проф. І.Є. Марочкіна, П.М. Каркача. – Х.: Одиссей, 2005. – 240 с.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
(ЗАКЛЮЧНИЙ ДОКУМЕНТ)
VII Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Протидія злочинності: теорія та практика»
(м. Київ, 19 жовтня 2016 року)

19 жовтня 2016 року у місті Києві Національною академією прокуратури України спільно з Генеральною прокуратурою України, Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, Союзом юристів України проведено науково-практичну конференцію «Протидія злочинності: теорія та практика».

Конференція продовжила традицію щорічних наукових форумів, започаткованих у Національній академії прокуратури України у 2009 році.

У роботі заходу взяли участь учені та спеціалісти державних органів, навчальних закладів, наукових установ та громадських організацій України, зокрема Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, Союзу юристів України, Кримінологічної асоціації України, Асоціації кримінального права, Української Гельсінської спілки з прав людини, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної академії Служби безпеки України, Національної академії внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Інституту законодавства Верховної Ради України, Львівського державного університету внутрішніх справ, Академії державної пенітенціарної служби, Інституту кримінально-виконавчої служби, Запорізького національного університету.

Учасники зібрання обмінялися думками щодо актуальних проблем кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права та кримінального процесу, а саме: кримінально-правових аспектів презумпції невинуватості; відповідальності прокурора за притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинного та застосування запобіжних заходів; наукового забезпечення кримінально-правової протидії податковій злочинності; теорій солідарності та індивідуальної відповідальності при необережному співзаподіянні; сучасних українських уявлень про кримінологічну науку; кримінологічних факторів впливу на стан злочинності в Україні; впливу на злочинність соціально-психологічних явищ; формування та впливу на криміногенні процеси детермінант злочинності в сучасних умовах; боротьби з організованою злочинністю в умовах реформування правоохоронних органів, релігійного екстремізму крізь призму кримінології; ролі прокуратури у дотриманні прав людини в кримінально-виконавчій системі; законодавчого врегулювання захисту прав в'язнів на охорону здоров'я; реалізації судової реформи у кримінальному провадженні (у світлі сучасної

практики Європейського суду з прав людини); протидії незаконному притягненню до кримінальної відповідальності; здійснення кримінального провадження на підставі угод; врахування практики Європейського суду з прав людини за статтею 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальному провадженні; проведення раптових перевірок прокурором під час здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах та інших.

У процесі обговорення встановлено, що аналіз сучасного стану соціально-політичних, економічних, правових та організаційних засад функціонування вітчизняного державного механізму та соціокультурної моделі розвитку суспільства дає змогу з очевидністю констатувати негативний розвиток криміногенної ситуації в Україні. При цьому детермінантами безпрецедентного зростання злочинності й криміналізації суспільних відносин є не тільки негативні політичні, соціально-економічні фактори, агресія сусідньої держави проти України, а й нездатність органів державної влади протиставити цим факторам виважену державну економічну, соціальну, правову політику і організаційно-правовий механізм її реалізації на всій території країни, здійснити ефективну реформу правоохоронної системи, забезпечити належний правовий порядок регулювання суспільних відносин, організованість і узгодженість функціонування всіх ланок системи державної влади, відповідальність державного апарату за прийняті рішення, у тому числі у сфері безпосереднього захисту прав і законних інтересів громадян від злочинів.

В умовах, коли злочинність в країні через кількісні та якісні зміни набуває масштабів загрози національній безпеці, слід констатувати відсутність ефективної кримінологічної політики.

Тож учасники конференції вважають за необхідне звернути увагу на вирішення таких питань:

кримінального права:

– враховувати здобутки кримінально-правової доктрини при формуванні стратегії розвитку законодавства України про кримінальну відповідальність, бо саме наукові дослідження мають слугувати орієнтиром у визначенні напрямів кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю;

– замінити покарання у виді конфіскації майна спеціальною конфіскацією, що узгоджується з міжнародними документами (зокрема, Конвенцією Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, Міжнародною конвенцією Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з фінансуванням тероризму, Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції) та відповідає практиці Верховного Суду України (постанова Верховного Суду України від 4 квітня 2011 року (справа 1к-11)) і Європейського суду з прав людини (наприклад, справа «Ісмаїлов проти Російської Федерації», справа «Гогітідзе та ін. проти Грузії»);

– звернути увагу на необхідність зміни кримінально-правової парадигми протидії податковим злочинам в Україні, зокрема це стосується доцільності криміналізації податкового шахрайства, а також вдосконалення формулювання статті 212 КК України;

– визнати, що право людини на недоторканність приватного життя потребує посиленої кримінально-правової охорони державою у зв'язку з тим, що це право є ваго-

мим інститутом природного права та одним із найважливіших з-поміж інших прав у будь-якому демократичному суспільстві. Розроблення концептуальних основ дослідження теоретико-прикладних засад кримінально-правової охорони права людини на недоторканність приватного життя є визначальним у контексті соціального натуралізму як методологічного принципу філософії права;

- посилити увагу до застосування судами спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України (зокрема, державну зраду (стаття 111 КК України), шпигунство (стаття 114 КК України)), з метою стимулювання їх позитивної посткримінальної поведінки та протидії вчиненню цих злочинів. Водночас наголосити на доцільності зміни формулювання частини 2 статті 111 КК України, яка суперечить правовій природі інституту звільнення від кримінальної відповідальності;

- враховувати необхідність удосконалення кримінально-правових норм у сфері протидії корупційним злочинам, а саме – слід повернутися до широкого визначення істотної шкоди у примітці статті 364 КК України, яке має охоплювати як матеріальний, так і нематеріальний характер цієї шкоди, віднести статті 365 та 369-3 КК України до умовно корупційних у примітці статті 45 КК України, перенести з перших частин статей 368-3 та 368-4 КК України таку форму діяння, як «прохання неправомірної вигоди», в частини треті вказаних статей з огляду на те, що воно може вчинятися виключно спеціальним суб'єктом, переглянути в частині 5 статті 354 КК України умови спеціального звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду;

кримінології:

- визначити ключовими факторами поширення злочинності на сучасному етапі значний рівень правового нігілізму як серед населення, так і в діяльності органів, покликаних забезпечувати законність і правопорядок, міжвідомчу та внутрішньосистемну неузгодженість зусиль і заходів органів охорони правопорядку щодо протидії злочинам, проведення фрагментарних (секторних) і непослідовних реформ, що здійснюються без належного наукового обґрунтування та призводять до відтоку висококваліфікованих кадрів правоохоронних органів, неможливості їх оперативного заміщення професіоналами;

- розробити концепцію кримінологічної політики держави, яка, зокрема, враховувала б належну взаємодію і координацію діяльності правоохоронних органів у цій сфері, чітко визначала б об'єкти та суб'єктів кримінологічного впливу, спиралася б на інформаційно-кримінологічне підґрунтя, запобіжну роль різних галузей права. З урахуванням зазначеної концепції прийняти Стратегію протидії злочинності в Україні на 2017–2027 рр.;

- накопичувати дані опитування населення щодо соціально-психологічних явищ в суспільстві за допомогою статистичних методів кількісних параметрів зв'язку між показниками цих явищ та показниками загальнокримінальних злочинів певних видів, які найменше піддаються штучному впливу (розбійні напади, умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, грабежі тощо), і використовувати їх для прогнозування злочинності;

кримінально-виконавчого права:

- розробляти пропозиції, спрямовані на недопущення у кримінально-виконавчих установах надзвичайних подій кримінально-правового характеру, на основі таких по-

казників: організації режиму у колоніях; стану злочинності серед засуджених, причин і умов, які сприяли вчиненню ними злочинів; даних про осіб, які перебувають на профілактичному та оперативному обліках; надходження до кримінально-виконавчої установи заборонених предметів; ефективності оперативно-розшукової діяльності; кадрового забезпечення установ, професійної підготовки персоналу і результатів їх роботи; соціально-виховного впливу на засуджених та профілактики поширення злочинських традицій; стану матеріально-побутового, медико-санітарного забезпечення та лікування засуджених;

– у повному обсязі забезпечувати органам прокуратури реалізацію функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій;

– брати участь у вирішенні проблем законодавчого врегулювання захисту прав в'язнів на охорону здоров'я;

кримінального процесуального права:

– усунути системні проблеми щодо дотримання права на свободу та особисту недоторканність, які пов'язані, як правило, із недоліками законодавчого регулювання (зокрема, недосконалістю процесуальних порядків застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою під час підготовчого провадження, визначення строку застосування цього запобіжного заходу під час постановлення вироку, застосування запобіжного заходу у випадку скасування вироку судом апеляційної або касаційної інстанції). У зв'язку з констатацією Європейським судом з прав людини недоліків чинного КПК України щодо тримання осіб під вартою у період після закінчення досудового розслідування та до початку судового розгляду (рішення у справі «Чанев проти України») доцільно передбачити повноваження слідчого судді застосовувати запобіжні заходи за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора у період до підготовчого судового засідання. Існує необхідність постійного та системного врахування практики Європейського суду з прав людини під час розгляду клопотань про застосування запобіжного заходу;

– застосовувати у кримінальних провадженнях правокомпромісні процедури при розв'язанні кримінально-правового конфлікту, які здатні максимально швидко та з користю для жертви злочинного посягання залагодити цей конфлікт;

– з огляду на наявність рішень Європейського суду з прав людини щодо порушення відповідними органами України п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини в частині незабезпечення провадження в справі у розумний строк, враховуючи оціночний та неоднозначний характер ст. 28 КПК України, необхідно законодавчо розширити коло підстав для застосування спрощених форм кримінального провадження;

– з метою недопущення катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з особами для отримання визнавальних показань стосовно себе чи інших осіб, а також у разі відсутності реакції щодо цього відповідних органів держави (рішення Європейського суду з прав людини у справах «Нечипорук і Йонкало проти України», «Захаркін проти України») у ч. 6 ст. 206 КПК України доцільно передбачити обов'язок слідчого судді невідкладно доручати відповідному органу досудового роз-

слідкування провести дослідження фактів, викладених в заяві особи про вчинення таких дій щодо неї;

– наявна нагальна потреба законодавчо розширити перелік підстав для оскарження прокурором вироків на підставі угод у разі істотного порушення вимог кримінального процесуального закону та/або неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність;

– потребує певного корегування механізм перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях Верховним Судом України, що з огляду на Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є заходом індивідуального характеру щодо реалізації конкретного рішення Європейського суду з прав людини. Видається правильним та справедливим, що наявність рішення ЄСПЛ, у якому констатовано серйозні матеріальні або процесуальні порушення Україною при розгляді кримінальної справи щодо заявника, повинно мати своїм наслідком автоматичний перегляд судового рішення щодо засудженого, який за відповідної згоди останнього має ініціюватися спеціальними суб'єктами. Враховуючи зміни до Конституції України, на законодавчому рівні слід вирішити питання щодо закріплення такого повноваження саме за прокурорами чи спеціально уповноваженими адвокатами із внесенням відповідних змін до КПК України.

З огляду на критичність ситуації у сфері протидії злочинності доцільно скликати надзвичайний з'їзд криминологів, на якому визначити концептуальні засади антикримінальної політики, обґрунтувати необхідність розгляду питання щодо протидії злочинності Радою національної безпеки і оборони України.

Наукове видання

**ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

**Матеріали VII Всеукраїнської
науково-практичної конференції**

19 жовтня 2016 року

Над матеріалами працювали:

Барандич С.П.

Пономаренко З.В.

Верстка та дизайн обкладинки

Демерлій О.Л.

Формат 21x29,7 1/1.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 20,875 Обл.-вид. арк.28,25
Наклад 200 прим. Зам. 16-11-04-1

Виготовлення оригінал-макета та друк
Національна академія прокуратури України
вул. Мельникова, 81-б, м. Київ, 04050.

Підписано до друку
22.11.2016

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 4001 від 10.03.2011